

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Γιώργος Α. Κανέλλας

**Πολιτικές και διαδικασίες παραγωγής σχολικών
εγχειριδίων στην Ελλάδα (1996-2009)**

Διδακτορική διατριβή

Θεσσαλονίκη 2019

«Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Πρόγραμμα Χορήγησης Υποτροφιών για Μεταπτυχιακές Σπουδές Δεύτερου Κύκλου Σπουδών» (MIS-5003404), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ)»

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Γιώργος Α. Κανέλλας

**Πολιτικές και διαδικασίες παραγωγής σχολικών
εγχειριδίων στην Ελλάδα (1996-2009)**

Διδακτορική διατριβή

Υποβλήθηκε στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Τομέας Κοινωνικών και Πολιτισμικών Σπουδών
Ημερομηνία Προφορικής Εξέτασης: 10 Ιουλίου 2019

Εξεταστική επιτροπή:

Δημήτρης Χαραλάμπους, Καθηγητής (επιβλέπων)

Γιώργος Γρόλλιος, Καθηγητής (Μέλος Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής)

Κυριάκος Μπονίδης, Αναπληρωτής Καθηγητής (Μέλος Τριμελούς Συμβουλευτικής
Επιτροπής)

Αναστάσιος Λιάμπας, Αναπληρωτής Καθηγητής (εξεταστής)

Αριστοτέλης Ζμάς, Επίκουρος Καθηγητής (εξεταστής)

Βασίλης Φούκας, Επίκουρος Καθηγητής (εξεταστής)

Γιάννης Μπέτσας, Επίκουρος Καθηγητής (εξεταστής)

*Στους γονείς μου, Αριστείδη και Ελένη,
και στον αδερφό μου, Δημήτρη
για τη συνεχή στήριξή τους*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ-ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	10
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	14
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	16

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	26
1.1. Προς τη συγκρότηση ενός συνθετικού εννοιολογικού πλαισίου	26
1.2. Εκπαιδευτική πολιτική και μεταρρύθμιση	44
1.2.1. Εκπαιδευτική πολιτική (education policy)	44
1.2.2. Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (education reform)	54
2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	58
Εισαγωγικά.....	58
2.1. Σκοπός και ερωτήματα της έρευνας.....	59
2.2. Το υλικό της έρευνας	62
2.3. Τεχνικές συλλογής του υλικού της έρευνας.....	65
2.4. Επεξεργασία και ανάλυση του υλικού της έρευνας	69
2.5. Η ερμηνεία του υλικού της έρευνας.....	74
2.6. Δυσκολίες και περιορισμοί της έρευνας	75

ΜΕΡΟΣ Β΄: Η ΕΡΕΥΝΑ

3. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	78
3.1. Το διεθνές συγκείμενο	78
3.2. Το ευρωπαϊκό συγκείμενο: Θεσμική εξέλιξη και εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	88
3.2.1. Οικονομικός και πολιτικός μετασχηματισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης ..	89
3.2.2. Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική.....	95
3.3. Το ελληνικό συγκείμενο: Κράτος, πολιτική και εκπαίδευση.....	106
3.3.1. Πολιτικές εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα	106

3.3.2. Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και του ελληνικού κράτους	110
3.3.3. Ελληνική εκπαιδευτική πολιτική.....	112
4. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ	122
4.1. Η εκπαιδευτική πολιτική για το σχολικό βιβλίο στον ευρωπαϊκό χώρο: Ανάμεσα στην πολιτική του ελεύθερου ανταγωνισμού και την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου.....	122
4.2. «Οι πολιτικές των άκρων», το πολλαπλό βιβλίο και η εξέλιξη των πολιτικών για το σχολικό βιβλίο στην Ελλάδα	131
4.3. Η εξέλιξη των επίσημων προδιαγραφών της διδασκαλίας κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο και οι διαδικασίες παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων στην Ελλάδα (1996-2009).....	136
5. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΑΝΑ ΦΟΡΕΑ ΔΡΑΣΗΣ	169
5.1. Ανώτατη Συνομοσπονδία Γονέων Μαθητών Ελλάδας (Α.Σ.Γ.Μ.Ε.).....	169
5.2. Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων (Ο.Ε.Δ.Β.)	173
5.3. Πολιτικά κόμματα	181
5.4. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (Π.Ι.)	191
5.5. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (ΥΠ.Ε.Π.Θ.)	199
5.6. Εκδοτικοί Οίκοι.....	202
5.7. Συνδικαλιστικές Οργανώσεις των εκπαιδευτικών	212
6. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ, ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΠΟΛΛΑΠΛΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ	222
6.1. Διαμόρφωση.....	222
6.2. Εφαρμογή.....	223
6.3. Εγκατάλειψη.....	299
ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ.....	310
ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	317
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	356
Οι Υπουργοί Παιδείας κατά το διάστημα 1974-2018.....	356
Πρόεδροι και Διευθύνοντες Σύμβουλοι Ο.Ε.Δ.Β. (1989-2012)	357
Πρόεδροι του Π.Ι. (1989-2012)	357
Διατελέσαντες πρόεδροι της Δ.Ο.Ε. (1996-2009)	358

Διατελέσαντες πρόεδροι της Ο.Λ.Μ.Ε. (1996-2009).....	358
Οδηγός Συνέντευξης	358
Χρονολόγιο	360

ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ-ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

(Η ύπαρξη αρκτικόλεξων, άλλοτε με τελείες και άλλοτε χωρίς, στο εσωτερικό της παρούσας μελέτης, δεν οφείλεται σε κάποια εμπρόθετη αναντιστοιχία. Τουναντίον, επιλέχθηκε συνειδητά για κάθε περίπτωση η μορφή εκείνη, που είναι η πλέον διαδεδομένη στη σχετική βιβλιογραφία ή με την οποία υπάρχει μεγαλύτερη εξοικείωση, προκειμένου να διατηρηθεί ένα αίσθημα οικειότητας του/της αναγνώστη/τριας με τον εκάστοτε όρο.)

Α.Δ.Ι.Π.	Αρχή Διασφάλισης και Πιστοποίησης της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση
Α.Ε.Ι.	Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΑΜΣ	Ανοικτή Μέθοδος Συντονισμού
Α.Ν.	Αναγκαστικός Νόμος
Α.Π.	Αναλυτικό Πρόγραμμα
Α.Π.Θ.	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Α.Π.Σ.:	Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών
Α.Σ.Γ.Μ.Ε.	Ανώτατη Συνομοσπονδία Γονέων Μαθητών Ελλάδας
Α.Σ.Ε.Π.	Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού
Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε.	Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης
ΔΕΚ	Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
Δ.Ε.Π.	Διδακτικό Ερευνητικό Προσωπικό
Δ.Ε.Π.Π.Σ.	Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών
ΔΗ.Κ.ΚΙ.	Δημοκρατικό Κοινωνικό Κίνημα
ΔΙ.Κ.Α.Τ.Σ.Α.	Διαπανεπιστημιακό Κέντρο Αναγνώρισης Τίτλων Σπουδών Αλλοδαπής
Δ.Ο.Α.Τ.Α.Π.	Διεπιστημονικός Οργανισμός Αναγνώρισης Τίτλων Ακαδημαϊκών και Πληροφόρησης
Δ.Ο.Ε.	Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος
ΔΣ	Διοικητικό Συμβούλιο
Ε	Εκπαιδευτικοί
Ε.Α.Ι.Τ.Υ.	Ερευνητικό Ακαδημαϊκό Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Ένωση
Ε.Ε.Β.	Ένωση Ελλήνων Βιβλιοθηκάρων

Ε.Κ.Α.Ε.	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας
Ε.Κ.Α.Χ.	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα
Ε.ΚΕ.ΒΙ.	Εθνικό Κέντρο Βιβλίου
Ε.Λ.Μ.Ε.	Ένωση Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης
ΕΝ.Ε.Β.Ε.	Ένωση Εκδοτών Βιβλίου Ελλάδος
ΕΝ.ΕΛ.ΒΙ.	Ένωση Ελληνικού Βιβλίου
Ε.Ο.Κ.	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΠΑ.Λ.	Επαγγελματικά Λύκεια
ΕΠΑ.Σ.	Επαγγελματικές Σχολές
Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ.	Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης
Ε.Π.Λ.	Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο
Ε.Π.Π.Σ.	Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών
Ε.Π.Υ.	Ελληνική Εταιρεία Επιστημόνων και Επαγγελματιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών
Ε.Σ.Ε.Κ.Α.Α.Δ.	Εθνικό Συμβούλιο Εκπαίδευσης και Ανάπτυξης Ανθρώπινου Δυναμικού
Ε.ΣΥ.Π.	Εθνικό Συμβούλιο Παιδείας
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
Θ.Ε.	Θεματικές Επιτροπές
Ι.Δ.ΕΚ.Ε.	Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων
Ι.Ε.Π.	Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής
Ι.Κ.Υ.	Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών
ΙΠΕΜ	Ινστιτούτο Παιδαγωγικών Ερευνών-Μελετών
Ι.Τ.Υ.Ε.	Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων
Κ.Ε.Α.Σ.Β.Ε.Π.	Κέντρο Έρευνας και Αξιολόγησης Σχολικών Βιβλίων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
ΚΕΜΕ	Κέντρο Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμόρφωσης
ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ.	Κέντρο Μελετών και Τεκμηρίωσης
Κ.Κ.Ε.	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος
Κ.Π.Σ.	Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης
ΛΑ.Ο.Σ.	Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγεραμός
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
Ν	Νόμος

ΝΔ	Νομοθετικό Διάταγμα
Ν.Δ.	Νέα Δημοκρατία
Ο.Ε.Δ.Β.	Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων
Ο.ΕΠ.ΕΚ.	Οργανισμός Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών
Ο.Ε.Σ.Β.	Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων
Ο.Ε.Φ.Ε.	Ομοσπονδία Εκπαιδευτικών Φροντιστών Ελλάδος
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
Ο.Ι.Ε.Λ.Ε.	Ομοσπονδία Ιδιωτικών Εκπαιδευτικών Λειτουργών Ελλάδος
Ο.Λ.Μ.Ε.	Ομοσπονδία Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης
ΟΝΕ	Οικονομική και Νομισματική Ένωση
Ο.Ο.Σ.Α.	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΠΑ.ΣΟ.Κ.	Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
Π.Γ.Δ.Μ.	Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας
Π.Δ.	Προεδρικό Διάταγμα
Π.Ι.	Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
Π.Ο.Ε.Β.	Πανελλήνια Ομοσπονδία Εκδοτών-Βιβλιοπωλών
Π.Σ.	Πρόγραμμα Σπουδών
Σ.Δ.Ε.	Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας
ΣΕ	Συμβούλιο Εκπαιδευτικών
Σ.Ε.Β.Α.	Σύλλογος Εκδοτών Βιβλίου Αθηνών
Σ.Ε.Ε.ΒΙ.	Σύλλογος Εκδοτών Επιστημονικών Βιβλίων
Σ.Ε.Κ.	Σχολικά Εργαστηριακά Κέντρα
Σ.ΕΚ.Β.	Σύλλογος Εκδοτών Βιβλίου
Σ.ΕΚ.Β.Ε.	Σύνδεσμος Εκδοτών Βόρειας Ελλάδας
Σ.Ε.Λ.Ε.Τ.Ε.	Σχολή Εκπαιδευτικών Λειτουργών Επαγγελματικής και Τεχνικής Εκπαίδευσης
ΣΕΠ	Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός
ΣΤΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΣΥ.ΡΙΖ.Α.	Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς
ΤΔΕ/Υ	Τεχνικό Δελτίο Έργου/Υποέργου
Τ.Ε.Ε.	Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια
Τ.Ε.Ι.	Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα
Τ.Ε.Λ.	Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο
ΤΠΕ	Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών

Υ.Α.	Υπουργική Απόφαση
ΥΠ.Ε.Π.Θ.	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων
ΦΑΚ	Φάκελος
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας Κυβερνήσεως
Ω.Π.	Ωρολόγιο Πρόγραμμα

* * *

CEDEFOP	European Centre for the Development of Vocational Training
NFER	National Foundation for Educational Research
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με τη συγγραφή του προλόγου ολοκληρώνεται ένα ταξίδι πέντε σχεδόν χρόνων. Ένα ταξίδι, το οποίο δε θα είχε φθάσει στο τέλος του, αν δεν υπήρχε η στήριξη και η αρωγή αρκετών ανθρώπων. Από τη θέση αυτή θα ήθελα, επομένως, να ευχαριστήσω: τον κ. Κ. Καλπάκα, Διευθυντή Διοικητικής Υπηρεσίας του Ι.Ε.Π., για τη γρήγορη και αποτελεσματική ανταπόκριση στα αιτήματά μου για χορήγηση αρχαιακού υλικού του Π.Ι., τον κ. Ν. Τσούλια, πρώην πρόεδρο της Ο.Λ.Μ.Ε., για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε και για τη βοήθειά του σε διάφορες φάσεις της έρευνας, την κα. Λ. Κατσέλη, για την πρόσβαση που μου παρείχε στο Αρχείο του Γεράσιμου Αρσένη, και το διδάκτορα Β. Κολλάρο για τις συζητήσεις και τη στήριξή του. Με τον Βασίλη μοιραζόμαστε κοινά όνειρα, έχουμε την ίδια δημιουργική ανησυχία και θεωρώ ότι μέσα από τη διαδικασία αυτή απέκτησα ένα φίλο και συνοδοιπόρο. Δε θα λησμονήσω, ωστόσο, δεκάδες ανθρώπους, των οποίων η βοήθεια σε διαφορετικές φάσεις της έρευνας ήταν καθοριστική. Τους ευχαριστώ όλους/ες πολύ.

Η διατριβή αυτή ενδεχομένως να μην είχε φθάσει στο τέλος της, εάν δεν υπήρχε η οικονομική αρωγή του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών. Η υλοποίηση της διδακτορικής διατριβής συγχρηματοδοτήθηκε μέσω της Πράξης «ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΧΟΡΗΓΗΣΗΣ ΥΠΟΤΡΟΦΙΩΝ ΓΙΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΥΚΛΟΥ ΣΠΟΥΔΩΝ» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», του ΕΣΠΑ 2014-2020, με τη συγχρηματοδότηση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

Θερμές ευχαριστίες θέλω να εκφράσω στον κ. Δημήτρη Χαραλάμπους, επόπτη της διατριβής. Ο Δ. Χαραλάμπους με την εποικοδομητική του κριτική, τις ουσιαστικές συμβουλές και υποδείξεις του, το σχολιασμό των πρωτόλειων κειμένων μου, τις συζητήσεις που είχαμε όλα αυτά τα χρόνια συνέβαλε αποφασιστικά στην δημιουργία της επιστημονικής μου ταυτότητας. Δε θα λησμονήσω, βέβαια, και τη στήριξη που μου παρείχε σε δύσκολες φάσεις της συγγραφής, κατά τη διάρκεια των οποίων ένιωθα ότι βρισκόμουν σε αδιέξοδο. Για τη συμβολή τους και τις χρήσιμες υποδείξεις τους επιθυμώ να ευχαριστήσω και τα υπόλοιπα μέλη της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής, τον κ. Γιώργο Γρόλλιο και τον κ. Κυριάκο Μπονίδη.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω τη βαθιά μου ευγνωμοσύνη στην οικογένειά μου και ιδιαίτερα στους γονείς μου, Αριστείδη και Ελένη. Η ενασχόληση μου με την

έρευνα δε θα γινόταν πραγματικότητα χωρίς τη δική τους ανιδιοτελή αγάπη, την κατανόηση, την πολύπλευρη και αμέριστη συμπαράσταση και ενθάρρυνσή τους σε κάθε μου βήμα. Το γεγονός ότι έφθασα έως εδώ σε μεγάλο βαθμό το οφείλω σε αυτούς. Γι' αυτόν το λόγο τους αφιερώνω και τη διατριβή. Ένα από καρδιάς ευχαριστώ στη σύντροφό μου, Θεοδώρα, για την υπομονή που έδειξε και τη συμπαράσταση που μου παρείχε όλα αυτά τα χρόνια.

Γιώργος Α. Κανέλλας

Θεσσαλονίκη, Μάιος 2019

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρατηρώντας κανείς την καθημερινή πραγματικότητα των σχολείων, τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς, διαπιστώνει ότι το σχολικό εγχειρίδιο¹ βρίσκεται στο κέντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας και της σχολικής εργασίας. Η σημασία και ο ιδιαίτερα σημαντικός ρόλος του επιβεβαιώνονται από διάφορες έρευνες, οι οποίες δείχνουν ότι οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές/τριες αφιερώνουν ένα μεγάλο μέρος του διδακτικού χρόνου στα σχολικά βιβλία². Εκτός από τα παραπάνω ερευνητικά δεδομένα, τα οποία αποδεικνύουν το εύρος της χρήσης των σχολικών βιβλίων³, το σχολικό βιβλίο κατέχει σημαντικό ρόλο για τους εξής λόγους: Ιστορικά, είναι το παλαιότερο μέσο διδασκαλίας, έτσι ώστε η χρήση του να είναι συνώνυμη με την ύπαρξη του σχολείου γενικότερα⁴. Επιπλέον, είναι άμεσα προσεγγίσιμο στο μαθητή/τρια ανά πάσα στιγμή, βοηθά στην εξοικονόμηση διδακτικού χρόνου σε σύγκριση με άλλα μέσα διδασκαλίας και αντιμετωπίζεται από την πλειονότητα των μελών των ομάδων αποδοχής (γονείς, μαθητές/τριες, εκπαιδευτικοί) ως μια έγκυρη και αξιόπιστη πηγή γνώσης⁵. Σε πολλές περιπτώσεις, εξάλλου, το σχολικό βιβλίο αποτελεί ακόμα και στη σύγχρονη εποχή την τελευταία επαφή κάποιων ανθρώπων με το βιβλίο⁶.

Το σχολικό εγχειρίδιο για να μπορέσει να ανταποκριθεί στο ρόλο του επιτελεί μια σειρά λειτουργιών, οι οποίες μπορούν να ομαδοποιηθούν ως εξής: Α) *Γνωστική*:

---

¹ Στην παρούσα μελέτη οι όροι «σχολικό εγχειρίδιο» και «σχολικό βιβλίο» χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημοι, παρόλο που εμφανίζουν ορισμένες διαφορές μεταξύ τους. Για τις διαφορές αυτές βλ. Δ. Μαυροσκούφης, «Το πρόβλημα των σχολικών βιβλίων: Προσπάθεια οριοθέτησης και περιγραφής», στο: *Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα «Σύνδεση Τριτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης»* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ζήτη, 2002), σ. 510 και Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια: Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2008), σσ. 199-200.

² Βλ. σχετικά S. Eden, "Evaluation of Learning Material", *Internationale Schulbuchforschung* 6 (1984): 283, D. Weiss, "Die Politik der Lehrbücher in den USA", *Bildung und Erziehung* 41, no. 3 (1988): 329, G. Hanisch, "Die Verwendung des Schulbuchs zur Vorbereitung und im Unterricht-eine empirische Untersuchung", in: R. Olechowski, *Schulbuchforschung* (Frankfurt am Main, Peter Lang, 1995), pp. 242-245, J. Mikk, *Textbook and Writing* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2000), p. 15.

³ Τα σχολικά βιβλία χρησιμοποιούνται ευρέως ακόμα και σε εκπαιδευτικά συστήματα με αυξημένη αυτονομία και αποκεντρωτικό χαρακτήρα, πόσο μάλλον σε συγκεντρωτικά εκπαιδευτικά συστήματα με ισχυρή παράδοση στη χρήση του σχολικού βιβλίου, όπως το ελληνικό [Βλ. σχετικά E. Johnsen, *Textbooks in the Kaleidoscope: A Critical Survey of Literature and Research on Educational Texts* (Oslo: Scandinavian University Press, 1993), pp. 162-173].

⁴ Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σ. 201.

⁵ Βλ. Κ. Μπονίδης, *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας: Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004), σ. 2 και Κ. Μπονίδης κ.ά., *Τα εν χρήσει σχολικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου: Απόψεις και εμπειρίες εκπαιδευτικών* (Αθήνα: ΙΠΕΜ-ΔΟΕ, 2010), σ. 11.

⁶ Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σ. 201.

ενημερώνει τους μαθητές/τριες, παρουσιάζοντας πληροφορίες από μια επιστημονική περιοχή. Β) *Παιδαγωγικές*: καθοδηγεί τη διδασκαλία και την εκπαιδευτική διαδικασία, ενεργοποιεί κίνητρα μάθησης στους μαθητές/τριες, διαφοροποιεί τη σχολική εργασία και προσφέρει άσκηση πάνω στη θεωρία, ελέγχοντας με αυτόν τον τρόπο την επιτυχία της μάθησης. Γ) *Πολιτικο-ιδεολογική*: το σχολικό βιβλίο δύναται να συμβάλει ως πολιτισμικό προϊόν στη διαμόρφωση της υποκειμενικότητας των μαθητών/τριών⁷. Η τελευταία αποτελεί και τη σημαντικότερη λειτουργία του, καθώς θεωρείται ότι απευθύνεται στη συναισθηματική σφαίρα του μαθητή/τριας και δύναται να κατασκευάσει –τηρουμένων των περιορισμών που ενυπάρχουν σε μια προσπάθεια γενίκευσης, καθώς, όπως επισημαίνει ο Α. Καψάλης, είναι σχεδόν αδύνατο να διαχωριστεί η επίδραση που ασκεί το σχολικό βιβλίο στο/στη μαθητή/τρια από ένα πλήθος παραγόντων που συναπαρτίζουν το πλαίσιο στο οποίο κινούνται οι τελευταίοι⁸ – εθνικά, έμφυλα και φυλετικά στερεότυπα, εικόνες εχθρού, προκαταλήψεις κ.λπ.

Το σχολικό βιβλίο θεωρείται, εκτός από πληροφοριακό και εκπαιδευτικό, ένα πολιτικό μέσο (*Politicum, Informativum et Pädagogicum*)⁹ και αποτελεί παράγοντα και προϊόν κοινωνικών διαδικασιών, καθώς και φορέα ιδεολογίας, καθώς μπορεί να περιέχει ιδεολογικά και πολιτικά μηνύματα, τα οποία δηλώνονται άμεσα ή έμμεσα¹⁰. Στο πλαίσιο δε της Κριτικής Παιδαγωγικής και της αντίστοιχης κριτικής έρευνας των σχολικών βιβλίων, θεωρήθηκε ότι το περιεχόμενό του εκφράζει και διαχέει την

⁷ Βλ. Κ. Μπονίδης κ.ά., *Τα εν χρήσει...*, ό.π., σ. 12. Αναλυτικότερα για τις λειτουργίες των σχολικών εγχειριδίων πρβλ. σχετικά Η. Hacker, *Das Schulbuch-Funktion und Verwendung im Unterricht* (Bad Heilbrunn: Klinkhardt, 1980), pp. 7-30, J. Mikk, *Textbook...*, ό.π., pp. 17-20, Δ. Μαυροσκούφης, «Το πρόβλημα...», ό.π., σσ. 511-513, W. Wiater, “Das Schulbuch als Gegenstand pädagogischer Forschung”, in: W. Wiater (hrsg.), *Schulbuchforschung in Europa: Bestandsaufnahme und Zukunftsperspektive* (Bad Heilbrunn: Klinkhardt, 2003), pp. 12-14, Κ. Μπονίδης, *Το περιεχόμενο...*, ό.π., σσ. 1-2, Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σσ. 213-249. Για την αξιολόγηση των σχολικών εγχειριδίων (διαδικασία, διαστάσεις, κριτήρια κ.λπ.) βλ. σχετικά Μ. Κουτσελίνη-Ιωαννίδου, «Θεωρητικό πλαίσιο για την αξιολόγηση των σχολικών εγχειριδίων», *Νέα Παιδεία* 79 (1996): 70-77, Κ. Μπονίδης, «Η αξιολόγηση των σχολικών βιβλίων: διαδικασία και κριτήρια αξιολόγησης», στο: Χ. Βέικου (επιμ.), *Πρακτικά Πανελλήνιου συνεδρίου που διοργάνωσε το Π.Ι. σε συνεργασία με το Α.Π.Θ. με θέμα «Διδακτικό βιβλίο και εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο: Προβληματισμοί-Δυνατότητες-Προοπτικές* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ζήτη, 2005), σσ. 106-119, Η. Ματσαγγούρας, «Διδακτικά εγχειρίδια: Κριτική αξιολόγηση γνωσιακής, διδακτικής και μαθησιακής λειτουργίας», *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 7 (2006): 60-91, Θ. Τριλιανός, «Κριτήρια αξιολόγησης των διδακτικών εγχειριδίων», *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 13 (2009): 156-175.

⁸ Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σ. 234.

⁹ Βλ. Κ. Μπονίδης, *Το περιεχόμενο...*, ό.π., σ. 195.

¹⁰ Βλ. σχετικά Ε. Κατσαρού, «Το σχολικό εγχειρίδιο ως προϊόν κοινωνικών διαδικασιών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα», *Επιστήμες της Αγωγής* 4 (2008): 105-123.

κυρίαρχη ιδεολογία και αποβλέπει στην αναπαραγωγή της¹¹. Το σχολικό εγχειρίδιο, επομένως, δεν αποτελεί ένα ουδέτερο μέσο μετάδοσης γεγονότων και γνωστικών περιεχομένων· απεναντίας είναι το προϊόν «πολιτικών, οικονομικών και πολιτισμικών διαδικασιών, διαπραγματεύσεων και διαμαχών»¹².

Το σχολικό βιβλίο, επίσης, έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης και έρευνας από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έως σήμερα. Ιστορικά, η ενασχόληση με τα σχολικά βιβλία ανάγεται στο φιλειρηνικό κίνημα του 19^{ου} αιώνα¹³. Η σχετική δραστηριότητα αναπτύχθηκε κυρίως μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών και άλλων διεθνών οργανισμών, ενώ νέα ώθηση στη μελέτη των σχολικών βιβλίων δόθηκε μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου τόσο από διεθνείς οργανισμούς, την UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης, όσο και από ερευνητικά ινστιτούτα, με κυριότερο το «Διεθνές Ινστιτούτο Βελτίωσης των Σχολικών Βιβλίων»¹⁴. Όπως επισημαίνει ο Κ. Μπονίδης, «η ερευνητική κατεύθυνση των σχολικών βιβλίων κατά την πρώτη κλασική περίοδο (έως τα μέσα της δεκαετίας του '70) εστιάστηκε στην επισήμανση των προκαταλήψεων, των στερεοτύπων και των εικόνων εχθρού αναφορικά με άλλους λαούς στα σχολικά βιβλία και είχε ως στόχο τη διατύπωση πρότασης για την αναθεώρησή τους»¹⁵.

Ο ίδιος μελετητής σημειώνει, ότι από τα μέσα της δεκαετίας του '70 σημειώνεται μετάβαση της έρευνας από τον πραγματιστικό προσανατολισμό (αναθεώρηση/βελτίωση) της προηγούμενης περιόδου στην προσπάθεια για θεωρητική

¹¹ Βλ. σχετικά Κ. Μπονίδης, «Κριτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην έρευνα των σχολικών βιβλίων: θεωρητικές παραδοχές και «παραδείγματα» ανάλυσης», *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 13 (2009): 86-122.

¹² Βλ. A. Luke, *Literacy, textbooks and ideology* (Philadelphia: Falmer Press, 1988), pp. 27-28. Για την πολιτική διάσταση των σχολικών εγχειριδίων πρβλ. επίσης M. Apple, *Teachers and Texts: A political economy of class and gender relations in education* (New York: Routledge, 1989), pp. 81-105, P. Altbach - G. Kelly - H. Petrie - L. Weis (eds.), *Textbooks in American Society: Politics, policy and pedagogy* (Albany: State University of New York Press, 1991), M. Apple - L. Christian-Smith (eds.), *The politics of the textbook* (New York: Routledge, 1991), M. Apple, *Επίσημη Γνώση*, μετ. Μ. Μπατίλας (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Επίκεντρο, 2008), σσ. 65-228.

¹³ Βλ. C. Schröder, *Die Schulbuchverbesserung durch internationale geistige Zusammenarbeit* (Georg Westermann Verlag: Braunschweig, 1961), p. 41.

¹⁴ Βλ. σχετικά Κ. Μπονίδης, *Το περιεχόμενο...*, ό.π., σσ. 17-31. Το Ινστιτούτο αυτό μετονομάστηκε το 1953 σε «Ινστιτούτο Διεθνούς Έρευνας Σχολικών Βιβλίων» και το 1975 σε «Ινστιτούτο Διεθνούς Έρευνας Σχολικών Βιβλίων 'Georg Eckert'» (Βλ. Κ. Μπονίδης κ.ά., *Τα εν χρήσει...*, ό.π., σ. 13).

¹⁵ Βλ. Κ. Μπονίδης, *Το περιεχόμενο...*, ό.π., σ. 3. Την περίοδο αυτή χρησιμοποιήθηκαν ευρέως οι όροι «Εργασία με τα σχολικά βιβλία» (Schulbucharbeit), «Μελέτη σχολικών βιβλίων» (Schulbuchkunde, Textbook Investigation), «Αναθεώρηση σχολικών βιβλίων» (Schulbuchrevision, Textbook Revision), «Βελτίωση σχολικών βιβλίων» (Schulbuchverbesserung, Textbook Improvement) (Βλ. ό.π.). Η βελτίωση των βιβλίων μπορεί να γίνει με δύο τρόπους: είτε με την απάλειψη από αυτά σφαλμάτων και υπερβολών αναφορικά με άλλους λαούς (αρνητική αναθεώρηση) είτε με την προσθήκη σε αυτά στοιχείων ή κειμένων, απαλλαγμένων από σφάλματα, αναλήθειες και στερεότυπα (θετική αναθεώρηση) (Βλ. C. Schröder, *Die Schulbuchverbesserung...*, ό.π., p. 34).

θεμελιώσή της. Τη μετάβαση αυτή υποδηλώνουν και οι όροι «Διεθνής έρευνα σχολικών βιβλίων» (Internationale Schulbuchforschung) και «Έρευνα σχολικών βιβλίων» (Schulbuchforschung, Textbook Research) που χρησιμοποιούνται πλέον στη σχετική βιβλιογραφία¹⁶. Έκτοτε, η έρευνα των σχολικών βιβλίων έχει διευρύνει και έχει προσδιορίσει το ερευνητικό της πεδίο και τις θεματικές της σύμφωνα με τον Κ. Μπονίδη, η έρευνα των σχολικών βιβλίων αναπτύσσεται πλέον σε πέντε ερευνητικά πεδία, το καθένα από τα οποία μπορεί να διακριθεί σε επιμέρους θεματικές και κατηγορίες ανάλυσης, τα εξής:

Α) *Έρευνα της διαδικασίας συγγραφής, παραγωγής και εισαγωγής των βιβλίων στη διδακτική πράξη (η πολιτική διάσταση)*: έρευνα της περιρρέουσας ατμόσφαιρας παραγωγής τους, της διαδικασίας αξιολόγησης, έγκρισης, εκτύπωσης και διανομής τους κ.λπ. Στο πλαίσιο της ευρύτερης έρευνας του σχολικού βιβλίου ως *Politicum* εστιάζει στις πολιτικές του σχολικού βιβλίου και στην ιδεολογία και ερευνά ζητήματα, όπως η άμεση ή έμμεση επίδραση της «επίσημης» πολιτικής στη διαδικασία συγγραφής και στο περιεχόμενό του κ.λπ.

Β) *Η κυρίαρχη διεθνώς έρευνα των βιβλίων ως 'προϊόντων'*: η έρευνα αυτή έχει αναπτύξει ποικίλες θεματικές αναφορικά με το περιεχόμενο και το σχεδιασμό τους. Ενδεικτικά: 1) *Το σχολικό βιβλίο ως Informatorium* (η διάσταση της επιστήμης αναφοράς, της ψυχολογίας, των γραφιστικών τεχνών υπό το πρίσμα της Παιδαγωγικής). 2) *Το σχολικό βιβλίο ως Didacticum και Pädagogicum* (η παιδαγωγική και μεθοδολογική διάσταση). 3) *Το σχολικό βιβλίο υπό το πρίσμα της Παιδαγωγικής της Ειρήνης* (η παιδαγωγική-πολιτική ή κοινωνικο-ψυχολογική διεθνής διάσταση). 4) *Το ιδεολογικό ζήτημα του περιεχομένου των σχολικών βιβλίων ως Politicum στο πλαίσιο της 'κριτικής' έρευνάς τους* (η παιδαγωγική-πολιτική-κοινωνιολογική διάσταση). 5) *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως παράγοντας κοινωνικοποίησης των μαθητών/τριών κατά τη διαδικασία μάθησης* (η κοινωνιολογική και εκπαιδευτικο-κοινωνιολογική διάσταση).

Γ) *Έρευνα του βιβλίου ως τμήματος του προγράμματος σπουδών* (η διάσταση της χρήσης στην εκπαιδευτική πράξη και της 'Έρευνας για τη διδασκαλία').

Δ) *Έρευνα της αποδοχής του βιβλίου από τις ομάδες αποδοχής* (η διάσταση της χρήσης στην πράξη και η αξιολογική διάσταση).

¹⁶ Βλ. Κ. Μπονίδη, *Το περιεχόμενο...*, ό.π., σ. 4.

Ε) Έρευνα των αναθεωρήσεων/βελτιώσεων από την εισαγωγή του βιβλίου και της αιτίας κατάργησής του, έρευνα, δηλαδή, του 'κύκλου ζωής' του βιβλίου¹⁷.

Σε ό,τι αφορά στην έρευνα των σχολικών εγχειριδίων στην Ελλάδα, η σχετική δραστηριότητα ξεκίνησε στη δεκαετία του 1980, εξαιτίας των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούσαν τις προηγούμενες δεκαετίες. Κατά την ίδια περίοδο, η Ελλάδα συμμετείχε στις επίσημες διμερείς ή πολυμερείς διαβαλκανικές συναντήσεις εμπειρογνομόνων που πραγματοποιήθηκαν με στόχο την ανάπτυξη ενός κοινού άξονα για τη βελτίωση των σχολικών βιβλίων των βαλκανικών κρατών¹⁸. Ωστόσο, οι πρώτες συστηματικές ελληνικές έρευνες του περιεχομένου των σχολικών βιβλίων διεξήχθησαν στα τέλη της δεκαετίας του '70 και στις αρχές της δεκαετίας του '80 από μεμονωμένους/ες ερευνητές/τριες ή από ομάδες στο πλαίσιο ερευνητικών μονάδων (π.χ. Ομάδα Γυναικείων Σπουδών, Ινστιτούτο Εκπαίδευσης για την Ειρήνη, Κέντρο Έρευνας Σχολικών Βιβλίων και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης)¹⁹. Έκτοτε, η ερευνητική παραγωγή γύρω από το σχολικό βιβλίο έχει αυξηθεί. Πολλές ερευνητές/τριες –ατομικά ή ομαδικά– έχουν διερευνήσει ποικίλες πτυχές/διαστάσεις του αντικειμένου της, με διαφορετική επιστημολογική αφετηρία και με ποικίλα μεθοδολογικά εργαλεία²⁰. Ωστόσο, παρά τη διεύρυνση των πεδίων και των θεματικών της έρευνας των σχολικών βιβλίων τα τελευταία τριάντα πέντε χρόνια²¹, η έμφαση της τελευταίας –τουλάχιστον στον ελληνικό χώρο– εξακολουθεί να παραμένει ανισοβαρής. Όπως είχαμε τονίσει σε προηγούμενη μελέτη μας, η πλειονότητα των

¹⁷ Βλ. Κ. Μπινίδη, «Η Έρευνα και η αξιολογική Έρευνα των σχολικών βιβλίων: το πεδίο, οι διαστάσεις και το μεθοδολογικό ζήτημα», στο: Α. Κουλουμπαρίτη (επιμ.), *Το σχολικό βιβλίο: Σχεδιασμός-Εφαρμογή-Αξιολόγηση* (Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη, 2015), σσ. 116-119. Παρεμφερείς τυπολογίες έχουν αναπτυχθεί από διάφορους μελετητές. Βλ. σχετικά Α. Καψάλης - Δ. Θεοδώρου, «Τυπολογία και μεθοδολογία της έρευνας σχολικών εγχειριδίων», *Μακεδόν* 10 (2002): 196-200, W. Wiater, "Das Schulbuch...", ό.π., pp. 14-16, Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σσ. 326-334.

¹⁸ Βλ. Κ. Μπινίδη, *Το περιεχόμενο...*, ό.π., σ. 38.

¹⁹ Βλ. Κ. Μπινίδη κ.ά., *Τα εν χρήσει...*, ό.π., σ. 15.

²⁰ Βλ. ό.π.

²¹ Βλ. Κ. Μπινίδη - Ε. Χοντολίδου, «Έρευνα σχολικών εγχειριδίων: από την ποσοτική ανάλυση περιεχομένου σε ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης - το παράδειγμα της Ελλάδας», στο: Μ. Βαμβούκας - Α. Χουρδάκης (επιμ.), *Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου που διοργάνωσε η Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδας σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Κρήτης με θέμα: «Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη: τάσεις και προοπτικές»* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997), σσ. 188-224, Γ. Κανέλλας - Γ. Θέος, «Η εξέλιξη της έρευνας των σχολικών εγχειριδίων στην Ελλάδα από το 1995 έως το 2013», στο: Κ. Μαλαφάντης κ.ά (επιμ.), *Πρακτικά 9^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος με θέμα «Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα»*, τόμος Β' (Αθήνα: εκδόσεις Διάδραση, 2016), σσ. 278-293.

ερευνών στην Ελλάδα δίνει έμφαση στο περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων, κυρίως δε υπό το πρίσμα της Παιδαγωγικής της Ειρήνης²².

Προκύπτει λοιπόν από τα παραπάνω ότι τόσο το πεδίο της έρευνας των σχολικών βιβλίων όσο και το πεδίο των «σπουδών για την εκπαιδευτική πολιτική» (Education Policy Studies) δεν έχει ακόμα ασχοληθεί επαρκώς ούτε με τις διαδικασίες παραγωγής των σχολικών βιβλίων της περιόδου 1997-2008 (κατά τη διάρκεια της οποίας έλαβε χώρα η αλλαγή των σχολικών βιβλίων για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση) ούτε με τις διαδικασίες διαμόρφωσης των πολιτικών για το σχολικό βιβλίο αντίστοιχα. Από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας εντοπίστηκαν δύο περιπτώσεις, οι οποίες βρίσκονται εγγύτερα στο θέμα της παρούσας μελέτης, οι εξής: Α) Η μελέτη του Δ. Χαραλάμπους προσεγγίζει τις πολιτικές για τα σχολικά βιβλία μέσα από μια ιστορική σκοπιά και εξετάζει πώς οι τελευταίες εξελίχθηκαν από τη θεσμοθέτηση του εκπαιδευτικού συστήματος έως και το 2007, αναδεικνύοντας τους παράγοντες εκείνους (ιδεολογικούς, πολιτικούς κ.λπ.) που συνετέλεσαν στο να διαμορφωθεί και στη συνέχεια να εγκαταλειφθεί/καταργηθεί η ερευνώμενη κάθε φορά πολιτική²³. Β) Η μελέτη της Σ. Πουλίδου εξετάζει τις διαδικασίες σχεδιασμού των προγραμμάτων σπουδών και παραγωγής των σχολικών βιβλίων για την υποχρεωτική εκπαίδευση την περίοδο 2003-2008. Η εξεταζόμενη περίοδος είναι –κατά ένα μέρος– ίδια με την περίοδο που εξετάζουμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο της έρευνάς μας. Ωστόσο, η μελέτη της κινείται σε ένα περιγραφικό επίπεδο και δεν εντάσσει τις παραπάνω διαδικασίες στο ευρύτερο εθνικό και ευρωπαϊκό πλαίσιο της περιόδου²⁴.

Αυτά τα ερευνητικά κενά φιλοδοξεί να καλύψει η παρούσα μελέτη και σε αυτό το σημείο έγκειται η πρωτοτυπία και η αναγκαιότητά της. Επιλέξαμε, επομένως,

²² Βλ. Γ. Κανέλλας - Γ. Θέος, «Η εξέλιξη...», ό.π., σ. 289.

²³ Βλ. σχετικά Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σσ. 3-174.

²⁴ Βλ. σχετικά Σ. Πουλίδου, *Η διαδικασία σχεδιασμού των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφής των σχολικών βιβλίων για την ελληνική υποχρεωτική εκπαίδευση* (Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2009), σσ. 23-72. Πέρα από τις δύο αυτές περιπτώσεις, εντοπίστηκαν και άλλες δύο μελέτες, αυτή της Α. Δακοπούλου και αυτή του Ε. Κελεσίδη, των οποίων η συνάφεια –παρόλο που πραγματεύονται εντελώς διαφορετικά θέματα– έγκειται στο γεγονός ότι αφενός χρησιμοποιούν το ίδιο –σχεδόν– θεωρητικό πλαίσιο και αφετέρου και οι δύο εξετάζουν και αναλύουν τη διαδικασία διαμόρφωσης (διαμόρφωση, εφαρμογή, αποτίμηση) μιας εκπαιδευτικής πολιτικής, αναδεικνύοντας παράλληλα τον ενεργό ρόλο των φορέων δράσης σε αυτές τις διαδικασίες [Βλ. σχετικά Α. Δακοπούλου, *Πολιτικές επιμόρφωσης των Ελλήνων εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης: η περίπτωση των Διδασκαλείων Δημοτικής Εκπαίδευσης (1995-2003)* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2004), Ε. Κελεσίδη, *Διαμόρφωση και Εφαρμογή Εκπαιδευτικής Πολιτικής: Η περίπτωση της δεκαετίας του '80 στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Γράφημα, 2015)].

από ένα ευρύ πεδίο έρευνας, όπως η ανάλυση των πολιτικών για το σχολικό βιβλίο, να εστιάσουμε και να μελετήσουμε τον «κύκλο ζωής» (διαμόρφωση, εφαρμογή, εγκατάλειψη) της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Πρόκειται για μια θεματική, η οποία δεν έχει ερευνηθεί καθόλου έως τώρα, παρότι έχει παρέλθει σχεδόν μια εικοσαετία από τη διαμόρφωση και εν συνεχεία την εγκατάλειψή της. Αντλώντας, λοιπόν, τα θεωρητικά της εργαλεία από τα πεδία της κοινωνιολογικής θεωρίας, των «σπουδών για την πολιτική» (Policy Studies) και των «σπουδών για την εκπαιδευτική πολιτική» (Education Policy Studies), η παρούσα μελέτη φιλοδοξεί να συνεισφέρει, προσφέροντας ερευνητική τεκμηρίωση, στους δύο πυλώνες στους οποίους εδράζεται: Α) Στην έρευνα των σχολικών εγχειριδίων: Αντιμετωπίζοντας το σχολικό βιβλίο ως Politicum, προσφέρει μια ολοκληρωμένη ανάλυση των διαδικασιών παραγωγής των σχολικών βιβλίων (έρευνα της περιρρέουσας ατμόσφαιρας παραγωγής τους και της διαδικασίας αξιολόγησης, έγκρισης και εκτύπωσης τους κ.λπ.) και αναδεικνύει την πολιτική διάσταση των διαδικασιών αυτών. Βάσει της διάκρισης που παραθέσαμε παραπάνω, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η παρούσα μελέτη εντάσσεται στο πρώτο ερευνητικό πεδίο (έρευνα της διαδικασίας συγγραφής, παραγωγής και εισαγωγής στη διδακτική πράξη). Β) Στο πεδίο «σπουδές για την εκπαιδευτική πολιτική»: Απαντώντας σε ερωτήματα, όπως π.χ. πώς και από ποιους φορείς δράσης διαμορφώθηκε και εγκαταλείφθηκε η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, με ποιον τρόπο υλοποιήθηκε κ.λπ., προσφέρει μια ολοκληρωμένη εικόνα των σταδίων από τα οποία διήλθε η τελευταία και μπορεί να λειτουργήσει ως μια «μελέτη περίπτωσης» σε ό,τι αφορά στον τρόπο και στις διαδικασίες μέσα από τις οποίες διαμορφώνεται η εκπαιδευτική πολιτική στην ελληνική πραγματικότητα.

* * *

Η παρούσα μελέτη αποτελείται από δύο μέρη, τα οποία βρίσκονται σε στενή συνάφεια και αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Το *Α' Μέρος* περιλαμβάνει τη θεωρία και τη μεθοδολογία της έρευνας και χωρίζεται σε δύο κεφάλαια. Στο *πρώτο κεφάλαιο* επεξεργαζόμαστε και αναλύουμε μια σειρά εννοιών (δυσιαδικότητα της δομής, δυϊσμός υποκειμένου/αντικειμένου, κοινωνική ιεραρχία), με στόχο τη συγκρότηση ενός εννοιολογικού πλαισίου, δηλαδή μιας δέσμης εννοιολογικών εργαλείων που παρέχει τη βάση για τη μελέτη και την κατανόηση ενός σύνθετου και πολυδιάστατου κοινωνικού και πολιτικού φαινομένου, όπως η διαμόρφωση, εφαρμογή και εγκατάλειψη μιας εκπαιδευτικής πολιτικής (κεφ. 1.1). Επίσης, αναλύονται οι ουσιαστικής σημασίας για την προβληματική της έρευνας έννοιες της κρατικής

πολιτικής, εκπαιδευτικής πολιτικής και εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (κεφ. 1.2). Στο *δεύτερο κεφάλαιο* παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας. Ειδικότερα, παρατίθενται λεπτομερώς ο σκοπός και τα ερωτήματα της έρευνας, το υλικό της, οι τεχνικές συλλογής του υλικού, καθώς και ο τρόπος επεξεργασίας του, η μέθοδος ερμηνείας του, καθώς και οι δυσκολίες και οι περιορισμοί της έρευνας (κεφ. 2.1 - 2.6)

Το *Β΄ Μέρος*, από την άλλη, χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια, ακολουθώντας την αρίθμηση του πρώτου μέρους. Έτσι, στο *τρίτο κεφάλαιο* παρουσιάζεται το ιστορικό πλαίσιο, εντός του οποίου λαμβάνει χώρα τόσο η αλλαγή των διαδικασιών παραγωγής των σχολικών βιβλίων όσο και η διαδικασία διαμόρφωσης της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Ειδικότερα, το κεφάλαιο αυτό χωρίζεται σε τρία υποκεφάλαια, κλιμακούμενης εστίασης: στο πρώτο αναλύεται το διεθνές συγκείμενο, στο δεύτερο το ευρωπαϊκό συγκείμενο, με την έμφαση να δίνεται στη θεσμική εξέλιξη και την εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και στο τρίτο το ελληνικό συγκείμενο, με την έμφαση να δίνεται στις πολιτικές εξελίξεις και την εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου 1996-2009 (κεφ. 3.1 - 3.3). Στο *τέταρτο κεφάλαιο* εξετάζεται η εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθείται για το σχολικό βιβλίο στον ευρωπαϊκό και ελληνικό χώρο. Στο πρώτο υποκεφάλαιο παρουσιάζονται οι επικρατούσες πολιτικές για το σχολικό βιβλίο στον ευρωπαϊκό χώρο, ενώ στο δεύτερο γίνεται μια σύντομη αναφορά στις πολιτικές που επικράτησαν στον ελληνικό χώρο από τη θεσμοθέτηση του εκπαιδευτικού συστήματος έως και σήμερα. Το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται με μια λεπτομερή περιγραφή και ανάλυση των διαδικασιών παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων που ακολουθήθηκαν κατά την μελετώμενη περίοδο (κεφ. 4.1 - 4.3).

Στο *πέμπτο κεφάλαιο* παρουσιάζονται οι φορείς δράσης, με στόχο την κατανόηση του ρόλου που διαδραμάτισε ο καθένας από αυτούς στη διαμόρφωση, εφαρμογή και εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Συγκεκριμένα, στο πρώτο υποκεφάλαιο αναλύεται η συμμετοχή της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. στη διαμόρφωση του Ν. 2525/97 και, ειδικότερα, ο ρόλος της στη διαδικασία διαμόρφωσης της μελετώμενης πολιτικής (κεφ. 5.1), ενώ στο δεύτερο αναλύεται ο ρόλος του Ο.Ε.Δ.Β. (κεφ. 5.2). Στο τρίτο υποκεφάλαιο παρουσιάζονται οι θέσεις των πολιτικών κομμάτων αναφορικά με το πολλαπλό βιβλίο και αναλύεται ο ρόλος τους στη θεσμική αποκρυστάλλωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου (κεφ. 5.3), ενώ στο τέταρτο συζητείται ο ρόλος που διαδραμάτισε το Π.Ι. στις παραπάνω διαδικασίες (κεφ. 5.4). Στο πέμπτο υποκεφάλαιο αναλύεται ο κρίσιμος ρόλος του ΥΠ.Ε.Π.Θ. (κεφ. 5.5), στο

έκτο παρουσιάζονται αφενός οι θέσεις των εκδοτών (καθώς και του δευτεροβάθμιου συνδικαλιστικού οργάνου τους) και αφετέρου ο ρόλος τους στις παραπάνω διαδικασίες (κεφ. 5.6), ενώ στο έβδομο υποκεφάλαιο παρατίθενται οι θέσεις της Ο.Λ.Μ.Ε. και της Δ.Ο.Ε. για τα σχολικά βιβλία και αναλύεται ο ρόλος τους στη διαμόρφωση και εφαρμογή της πολιτικής αυτής (κεφ. 5.7). Στο *έκτο κεφάλαιο* τίθεται στο επίκεντρο η καθεαυτό πολιτική του πολλαπλού βιβλίου και εξετάζουμε πώς και από ποιους φορείς δράσης διαμορφώθηκε (κεφ. 6.1), με ποιον τρόπο και σε ποια μαθήματα υλοποιήθηκε (κεφ. 6.2), ενώ, τέλος, αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο εγκαταλείφθηκε η πολιτική αυτή (κεφ. 6.3).

Η μελέτη ολοκληρώνεται με τις *Γενικές Διαπιστώσεις*, όπου συνοψίζονται τα ευρήματα και συζητούνται οι απαντήσεις στα ερωτήματα που είχαν τεθεί στην αρχή της ερευνητικής διαδικασίας, καθώς και με την παράθεση της βιβλιογραφίας και του παραρτήματος.

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1. Προς τη συγκρότηση ενός συνθετικού εννοιολογικού πλαισίου

Ποιος επηρεάζει την κοινωνική εξέλιξη; Ποιος υπαγορεύει τις κοινωνικές και θεσμικές αλλαγές που συμβαίνουν γύρω μας; Στο εκπαιδευτικό πεδίο τα ερωτήματα αυτά θα μπορούσαν να τεθούν ως εξής: ποιος διαμορφώνει τις θεσμικές μεταβολές, όπως μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ή πώς συγκροτείται και εφαρμόζεται μια εκπαιδευτική πολιτική; Είναι οι κοινωνικές δομές ή τα ανθρώπινα υποκείμενα που με τις δράσεις και τις διαντιδράσεις τους επηρεάζουν και διαμορφώνουν την κοινωνία; Ερωτήματα, όπως τα παραπάνω, τίθενται εύλογα σε έρευνες που μελετούν κάποια πτυχή της κοινωνικής (ή/και εκπαιδευτικής) πραγματικότητας²⁵ ιδιαίτερα σε μελέτες που εξετάζουν είτε συνολικά είτε μια επιμέρους έκφανση της εκπαιδευτικής πολιτικής, στις οποίες ο/η ερευνητής/τρια κινείται *«αναπόφευκτα ανάμεσα σε νόμους και θεσμικά πλαίσια, ομάδες και πρόσωπα, δομές και δράσεις, ιστορία και πραγματικότητα»*²⁵ καθίσταται αναγκαία η εμπλοκή στη συζήτηση των θεωρητικών παραδοχών, στις οποίες εδράζεται η καθεμία. Στη συνέχεια, επομένως, θα προσπαθήσουμε να κάνουμε όσο το δυνατόν πιο ευδιάκριτη τη θεωρητική τοποθέτηση της παρούσας μελέτης, βάσει της οποίας θα επιχειρήσουμε την ανάλυση και την ερμηνεία των δεδομένων της έρευνας²⁶. Ο χώρος από τον οποίο θα αντλήσουμε τα θεωρητικά εργαλεία και θα πραγματοποιήσουμε τη θεωρητική μας αναζήτηση είναι το πεδίο της θεωρητικής κοινωνιολογίας, που συνιστά *«ένα εξειδικευμένο πεδίο συγκρότησης θεωρητικών παραδειγμάτων, διερεύνησης επιστημολογικών προβλημάτων και επεξεργασίας εννοιολογικών εργαλείων για την κοινωνιολογική ανάλυση»*²⁷.

Ένα από τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει το πεδίο της θεωρητικής κοινωνιολογίας είναι ο τρόπος εννοιολόγησης της ανθρώπινης δράσης και των κοινωνικών δομών, καθώς και του τρόπου σύζευξής τους, έτσι ώστε να εξασφαλίζονται *«μεθοδολογικά κατάλληλες διασυνδέσεις μεταξύ διαφορετικών*

²⁵ Βλ. Ν. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική: η εκπαιδευτική πολιτική ως κοινωνική πολιτική* (;) (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003), σ. 279.

²⁶ Κατά τη γνώμη μας, μια έρευνα που κινείται στον ευρύτερο χώρο των κοινωνικών επιστημών, όπως η παρούσα, δε μπορεί να αρκείται σε μια φαινομενικά «ουδέτερη» περιγραφή και ανάλυση των γεγονότων που εξετάζει, αλλά καλείται να τοποθετηθεί ξεκάθαρα σε διάφορα επιστημολογικά, θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα, με τις όποιες προεκτάσεις επιφέρει η απόφαση αυτή.

²⁷ Βλ. Μ. Πετμεζίδου, «Σύγχρονες θεωρητικές διαμάχες και νέες συνθέσεις», στο: Μ. Πετμεζίδου (επιμ.), *Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία*, τόμος Ι, μετ. Β. Καπετανγιάννης - Γ. Μπαρουξής (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2009, 6^η έκδοση), σ. 1.

επιπέδων ανάλυσης»²⁸. Απέναντι στο παραπάνω πρόβλημα και στις συνακόλουθες «διχοτομικές διακρίσεις ή δυϊσμούς (dualisms) που αναπτύχθηκαν στους κόλπους της κοινωνιολογίας, όπως άτομο/κοινωνία, δράση/δομή, μικρο-ανάλυση/μακρο-ανάλυση»²⁹, καλείται να πάρει θέση ο/η κάθε/καθεμία ερευνητής/τρια που μελετά κάποια επιμέρους πτυχή της κοινωνικής (και εκπαιδευτικής) πραγματικότητας. Οι σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις ρέπουν είτε ως προς τον έναν είτε ως προς τον άλλο πόλο των παραπάνω διχοτομικών διακρίσεων, χωρίς αυτό να σημαίνει, ότι δεν υπήρξαν απόπειρες υπέρβασης ή/και σύνθεσης αυτών των δυϊσμών.

Η κατάσταση, λοιπόν, που επικράτησε στο χώρο της κοινωνιολογικής θεωρίας το τελευταίο μισό του προηγούμενου αιώνα μπορεί να συνοψιστεί εύγλωττα στην περιγραφή της M. Archer:

«η ανθρώπινη δράση έγινε ωχρή στον λειτουργισμό των μέσων του αιώνα, ενώ η δομή απέκτησε μια εφήμερη ευθραυστότητα με την εκ νέου άνθηση της φαινομενολογίας. Τελικά, κάποια ρεύματα σκέψης κατέπνιζαν το ένα από τα δύο στοιχεία σχεδόν πλήρως. Από τη μία πλευρά, ο δομικός μαρξισμός και ο κανονιστικός λειτουργισμός στην ουσία διέγραψαν τη δράση -το δρών υποκείμενο σταδιακά απονεκρώθηκε, ενώ τα δομικά-πολιτισμικά συστατικά απέκτησαν δικιά τους υπόσταση, αυτό-προωθητική ή αυτό-συντηρούμενη. Από την άλλη πλευρά, η ερμηνευτική κοινωνιολογία εξοστράκισε το δομικό στοιχείο στη σφαίρα της αντικειμενοποίησης και του τεχνητού -η ανθρώπινη δράση έγινε κυρίαρχη, ενώ η κοινωνική δομή υποβιβάστηκε σε μια αδρανή πλαστικότητα εξαιτίας της κατασκευασμένης φύσης της»³⁰.

Έχουν συγκροτηθεί, επομένως, δύο «κοινωνιολογίες», σύμφωνα με τον A. Dawe³¹, δύο αντικρουόμενα «παραδείγματα»³², τα οποία συνιστούν δύο διαφορετικές προοπτικές, μέσα από τις οποίες μπορεί να διερευνηθεί κανείς τα κοινωνικά φαινόμενα και οι οποίες παρέχουν ένα «διαφορετικό εννοιολογικό σύστημα αναφορικά

²⁸ Βλ. Ν. Μουζέλης, *Επιστροφή στην κοινωνιολογική θεωρία: η έννοια της ιεραρχίας και το πέρασμα από τη μικρο- στη μακρο-κοινωνιολογία* (Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 1997), σ. 14.

²⁹ Βλ. Μ. Πετμεζίδου, «Σύγχρονες θεωρητικές...», ό.π., σ. 2.

³⁰ Βλ. M. Archer, "Morphogenesis versus Structuration: On Combining Structure and Action", *The British Journal of Sociology* 33, no.4 (1982): 455. Η μετάφραση δική μου. Όλες οι μεταφράσεις των κειμένων είναι δικές μου, πλην εκείνων που αναφέρεται κάτι άλλο.

³¹ Βλ. σχετικά A. Dawe, "The Two Sociologies", *The British Journal of Sociology* 21, no.2 (1970): 207-218.

³² Για την έννοια του «παραδείγματος» βλ. σχετικά T. Kuhn, *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, μετ. Β. Κάλφας (Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα, 1981).

με την ανθρώπινη φύση, την κοινωνία και τη σχέση κοινωνικού και ατομικού»³³. Το πρώτο «παράδειγμα» θέτει στο επίκεντρο το κοινωνικό σύστημα, τις κοινωνικές δομές και τονίζει την επικυριαρχία των τελευταίων πάνω στη δράση των υποκειμένων, καθώς και στη διαμόρφωση των κοινωνικών εξελίξεων, ενώ το δεύτερο δίνει έμφαση στα άτομα και στην κοινωνική δράση τους, καθώς και στη νοηματοδότηση που δίνουν σε ποικίλες καταστάσεις της ζωής τους.

Αναλυτικότερα, το πρώτο θεωρητικό «παράδειγμα» αντιμετωπίζει τα κοινωνικά φαινόμενα από τη σκοπιά του κοινωνικού συστήματος και της κοινωνικής δομής³⁴. Οι επιμέρους προσεγγίσεις που συγκροτούν αυτό το «παράδειγμα», οι οποίες χαρακτηρίζονται με τον όρο **μακρο-κοινωνιολογικές δομικές προσεγγίσεις**, παρά τις σημαντικές διαφορές τους, συγκλίνουν σε διάφορα σημεία. Το κυριότερο από αυτά συνίσταται στο γεγονός, ότι στο επίκεντρο της ανάλυσης τίθενται οι κοινωνικές δομές, *«η αλληλεξάρτηση των οποίων επηρεάζει, ρυθμίζει ή και καθορίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά. Στο πλαίσιο του δομισμού, το υποκείμενο της δράσης περιθωριοποιείται και αναδεικνύονται οι επιβολές των ‘αντικειμενοποιημένων’ κοινωνικών δομών»*³⁵. Η πρωτοκαθεδρία των δομών δεν προκύπτει, ωστόσο, τυχαία, αλλά στηρίζεται σε μια μεταφυσικού χαρακτήρα υπόθεση του δομισμού³⁶, στις κυριότερες παραδοχές του οποίου εδράζονται οι προσεγγίσεις αυτές, ότι η κοινωνία διέπεται από μια εσωτερική λογική τάξη³⁷. Όμως, όπως εύστοχα επισημαίνει ο Κ. Λάμνιαν, *«η υπόθεση της σταθερής εσωτερικής λογικής τάξης της κοινωνίας προϋποθέτει και σταθερές σχέσεις ανάμεσα σε ‘αντικειμενοποιημένα’ και αλληλεξαρτώμενα στοιχεία»*³⁸.

Υπάρχουν, βέβαια, πάντα τέτοιες σταθερές σχέσεις ή η σύγκρουση αποτελεί ένα χαρακτηριστικό εκ των ων ουκ άνευ στην εξέλιξη των κοινωνιών; Υπό ποιες προϋποθέσεις διατηρείται η κοινωνική τάξη και επιτυγχάνεται η σταθερότητα του κοινωνικού συστήματος; Και από την άλλη, κάτω από ποιες προϋποθέσεις και με ποιον τρόπο επιτυγχάνεται η ριζική (ή λιγότερο ριζική) αλλαγή των υφιστάμενων

³³ Βλ. A. Dawe, “The Two Sociologies”, ό.π., p. 214.

³⁴ Για την έννοια της δομής, καθώς και για τη σημασία που παίρνει ανάλογα με το θεωρητικό πλαίσιο που εντάσσεται βλ. σχετικά Κ. Λάμνιαν, *Κοινωνιολογική θεωρία και εκπαίδευση: Διακριτές προσεγγίσεις* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2002), σ. 164.

³⁵ Βλ. Κ. Λάμνιαν, *Κοινωνιολογική θεωρία...*, ό.π., σ. 41.

³⁶ Για μια αναλυτικότερη εξέταση της θεωρητικής παράδοσης του δομισμού βλ. ενδεικτικά I. Craib, *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία: Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, μετ. Μ. Τζιαντζή - Π. Λέκκας (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2009, 12^η έκδοση), σσ. 255-293 (όπου παρατίθεται και σχετική βιβλιογραφία).

³⁷ Βλ. σχετικά ό.π., σσ. 260-265.

³⁸ Βλ. Κ. Λάμνιαν, *Κοινωνιολογική θεωρία...*, ό.π., σ. 42.

δομών και θεσμών; Στον πυρήνα αυτών των ερωτημάτων εμφανίζεται η διαφοροποίηση εντός των μακρο-κοινωνιολογικών προσεγγίσεων. Προκύπτουν, σύμφωνα με τον Κ. Λάμνια, δύο συμμετρικές και, ταυτόχρονα, αντικρουόμενες θεωρήσεις: οι (δομο)λειτουργικές και οι δομικές συγκρουσιακές. Οι πρώτες «αναδεικνύουν τη λειτουργική αλληλεξάρτηση των επιμέρους δομών της κοινωνίας», ενώ οι δεύτερες «αναδεικνύουν το ρόλο των αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων των επιμέρους κοινωνικών ομάδων»³⁹.

Το δεύτερο θεωρητικό «παράδειγμα» θέτει στο επίκεντρο της ανάλυσης τα ανθρώπινα υποκείμενα, τις δράσεις και τις διαντιδράσεις τους και εστιάζει στις διαδικασίες, μέσα από τις οποίες (ανα-)παράγονται διαρκώς τα νοήματα. Σύμφωνα με αυτό το «παράδειγμα» τα άτομα ούτε αποτελούν παθητικούς δέκτες των εξωτερικών κοινωνικών εξαναγκασμών ούτε η δράση τους διαμορφώνεται ή καθορίζεται απόλυτα από τα όρια που θέτουν οι κοινωνικές δομές. Απεναντίας, «τα δρώντα σε κοινωνικές καταστάσεις υποκείμενα έχουν προθέσεις, κίνητρα και συμφέροντα»⁴⁰. Συνεπώς, οι φορείς δράσης –ατομικοί και συλλογικοί– θεωρούνται ως «δημιουργοί της κοινωνικής πραγματικότητας και από αυτήν τη σκοπιά, το βασικό πρόβλημα της κοινωνιολογίας δεν είναι να δείξει κανείς πώς η Κοινωνία διαμορφώνει τις ατομικές συμπεριφορές, αλλά πώς τα άτομα -μέσω πολύπλοκων διαντιδράσεων- συγκροτούν, αναπαράγουν και μετασχηματίζουν το κοινωνικό σύνολο, που δεν είναι τίποτε άλλο από μια εξαιρετικά πολύπλοκη συμβολική κατασκευή»⁴¹.

Οι επιμέρους προσεγγίσεις που εντάσσονται κάτω από αυτό το «παράδειγμα», οι οποίες χαρακτηρίζονται με τους όρους **ερμηνευτικές μικροκοινωνιολογίες ή μικρο-κοινωνιολογικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις**, παρά τις επιμέρους διαφορές τους, εμφανίζουν και αυτές ορισμένα κοινά σημεία. Ένα από αυτά συνίσταται στο

³⁹ Βλ. ό.π., σ. 43. Για τις (δομο)λειτουργικές θεωρήσεις (πρώιμος λειτουργισμός, παρσονική θεωρία, θεωρία του R. Merton, νεολειτουργισμός κ.λπ.) βλ. αναλυτικότερα: Ν. Κατριβέσης, *Κοινωνιολογική Θεωρία: Σύγχρονα Ρεύματα της Κοινωνιολογικής Σκέψης* (Αθήνα: Gutenberg, 2004), σσ. 21-66, Ν. Τάτσης, *Κοινωνιολογία: ιστορική εισαγωγή και θεωρητικές θεμελιώσεις*, τόμος Α' (Αθήνα: εκδόσεις Οδυσσέας, 2004, 7^η έκδοση), σσ. 187-218, G. Ritzer, *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, μετ. Γ. Χρηστίδης (Αθήνα: εκδόσεις Κριτική, 2012), σσ. 145-198, J. Morel κ.ά., *Κοινωνιολογική θεωρία: επισκόπηση των βασικών εκπροσώπων της*, μετ. Ν. Ναγόπουλος - Α. Σακκά (Αθήνα: εκδόσεις Προπομπός, 2014), σσ. 185-212. Για τις δομικές-συγκρουσιακές θεωρήσεις (την κλασική μαρξιστική θεωρία και τις σύγχρονες νεομαρξιστικές προσεγγίσεις) βλ. ενδεικτικά: B. Agger, *Critical Social Theories: An introduction* (Colorado: Westview Press, 1998), pp. 78-98, M. Αντωνοπούλου, *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας: κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία* (Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλας, 2008), σσ. 77-189, G. Ritzer, *Σύγχρονη Κοινωνιολογική...*, ό.π., σσ. 199-266, D. McLennan, *Ο Μαρξισμός μετά τον Μαρξ*, μετ. Ρ. Βρανάς - Τ. Παπαϊωάννου (Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλας, 2014), σσ. 13-502.

⁴⁰ Βλ. Κ. Λάμνιας, *Κοινωνιολογική θεωρία...*, ό.π., σ. 179.

⁴¹ Βλ. Ν. Μουζέλης, «Πρόλογος», στο: Μ. Πετμεζίδου (επιμ.), *Σύγχρονη κοινωνιολογική...*, ό.π., σ. xi.

γεγονός, ότι αναπτύχθηκαν ως αντίδραση στις δομικές προσεγγίσεις και ότι ως βασική μονάδα ανάλυσης θεωρείται το άτομο, ο φορέας δράσης. Επιπρόσθετα, οι προσεγγίσεις αυτού του «παραδείγματος» δεν στοχεύουν στη γενίκευση και στη διατύπωση νόμων, αλλά ενδιαφέρονται περισσότερο για την ερμηνεία ατομικών συμβάντων⁴². Σε κάθε περίπτωση, όπως υποστηρίζει ο Κ. Λάμνιαν, «οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις της κοινωνιολογικής θεωρίας θεωρούν ότι η κοινωνική πραγματικότητα συγκροτείται και αλλάζει, με βάση τα νοήματα που δίνουν οι δρώντες, τόσο στις κοινωνικές καταστάσεις, όσο και στη δική τους δράση ή στη δράση των άλλων»⁴³.

Επανερχόμαστε στο σημείο αυτό στα ερωτήματα που είχαν τεθεί στην αρχή του παρόντος υποκεφαλαίου, απέναντι στα οποία καλείται να τοποθετηθεί κάθε μελέτη που εξετάζει μια πτυχή της κοινωνικής πραγματικότητας: Άτομο ή κοινωνία; Δράση ή δομή; Μακρο- ή μικρο-ανάλυση; Όπως αναφέρει η Μ. Πετμεζίδου, οι δεκαετίες του '50 και '60 χαρακτηρίστηκαν από τη «βαθιά αντιπαράθεση μεταξύ των θεωρητικών της κοινωνιολογίας, με έμφαση στον ένα ή τον άλλο πόλο των παραπάνω δυαδικών διακρίσεων»⁴⁴. Από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και έπειτα επιχειρήθηκαν, ωστόσο, διάφορες προσπάθειες γεφύρωσης των παραπάνω δυϊσμών μέσω της δημιουργίας συνθετικών προσεγγίσεων⁴⁵. Από τις τελευταίες επιλέξαμε τη θεωρία της δομοποίησης του Α. Giddens ως κύριο θεωρητικό εργαλείο της παρούσας

⁴² Βλ. Σ. Μελισόβα, «Κοινωνιολογικές Θεωρίες για την Εκπαίδευση», στο: Δ. Δασκαλάκης (επιμ.), *Ζητήματα κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης* (Αθήνα: εκδόσεις Διάδραση, 2014), σσ. 80-81.

⁴³ Βλ. Κ. Λάμνιαν, *Κοινωνιολογική θεωρία...*, ό.π., σ. 179. Για τις ερμηνευτικές μικροκοινωνιολογίες (φαινομενολογική κοινωνιολογία, θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης, εθνομεθοδολογία κ.λπ.) βλ. αναλυτικότερα: Ν. Κατριβέσης, *Κοινωνιολογική Θεωρία...*, ό.π., σσ. 143-220, Ν. Τάτσης, *Κοινωνιολογία: ιστορική εισαγωγή...*, ό.π., σσ. 236-254, I. Craib, *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία...*, ό.π., σσ. 157-216, G. Ritzer, *Σύγχρονη Κοινωνιολογική...*, ό.π., σσ. 295-378, J. Morel κ.ά., *Κοινωνιολογική θεωρία...*, ό.π., σσ. 79-122. Για μια κριτική αυτών των προσεγγίσεων βλ. Α. Giddens, *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies* (Cambridge: Polity Press, 1993, 2nd edition), pp. 29-59, Ν. Μουζέλης, *Η κρίση της κοινωνιολογικής θεωρίας: τι πήγε λάθος;* (Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2000), σσ. 37-58.

⁴⁴ Βλ. Μ. Πετμεζίδου, «Σύγχρονες θεωρητικές...», ό.π., σ. 2.

⁴⁵ Για τις προσπάθειες αυτές βλ. ενδεικτικά Ν. Μουζέλης, «Η φτώχεια της κοινωνιολογικής θεωρίας», στο: Μ. Πετμεζίδου (επιμ.), *Σύγχρονη κοινωνιολογική...*, ό.π., σσ. 354-356 και Μ. Πετμεζίδου, «Σύγχρονες θεωρητικές...», ό.π., σσ. 17-36.

μελέτης⁴⁶, υιοθετώντας, ταυτόχρονα, και τις θεωρητικές αναπροσαρμογές που προτείνει ο Ν. Μουζέλης στην παραπάνω θεωρία⁴⁷.

Η θεωρία της δομοποίησης

«Η κοινωνική θεωρία χρήζει μιας ριζικής αναθεώρησης»⁴⁸, υποστηρίζει ο Α. Giddens, θεωρώντας ότι οι κλασικές κοινωνιολογικές θεωρήσεις πρέπει να επανεξεταστούν μέσα από μια πιο σύγχρονη οπτική, προκειμένου να κατανοηθεί ο χαρακτήρας των σύγχρονων κοινωνιών. Για να επιτευχθεί αυτό, κρίνεται απαραίτητο να υποβληθούν σε κριτική τα θεωρητικά «παραδείγματα» που έχουν αναπτυχθεί και να διατηρηθούν από αυτά τα στοιχεία εκείνα, που μπορούν να προσαρμοστούν –με ή χωρίς διαφοροποίηση– στις σημερινές συνθήκες⁴⁹. Αυτό ακριβώς επιχείρησε και ο Α. Giddens με τη θεωρία της δομοποίησης (theory of structuration)· προσπάθησε να υπερβεί τους παραδοσιακούς δυϊσμούς της κοινωνιολογικής θεωρίας και τα αδιέξοδα στα οποία έχουν οδηγήσει την τελευταία, μέσω της σύνθεσης δομικών και ερμηνευτικών κοινωνιολογικών θεωρήσεων⁵⁰. Αντλώντας από ένα ευρύ φάσμα

⁴⁶ Η επιλογή αυτή «απαγορεύτηκε» σε μεγάλο βαθμό από τη θεώρηση του Α. Giddens περί αλληλεξάρτησης της δομής και της δράσης και της αμοιβαίας συγκρότησής τους στο πλαίσιο των κοινωνικών πρακτικών, των κοινωνικών δραστηριοτήτων των ανθρώπινων υποκειμένων. Θεωρούμε ότι με αυτόν τον τρόπο καταφέραμε αφενός να αποφύγουμε την μονομερή προσκόλληση είτε στις δραστηριότητες των φορέων δράσης είτε στους περιορισμούς και τα όρια που θέτουν οι δομές και αφετέρου να αναδείξουμε εναργέστερα μια εξαιρετικά πολύπλοκη διαδικασία, όπως η διαμόρφωση και εφαρμογή μιας εκπαιδευτικής πολιτικής, καθώς και τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι διάφοροι φορείς δράσης.

⁴⁷ Στο σημείο αυτό κρίνονται απαραίτητες οι εξής επισημάνσεις: Α) Στην παρούσα μελέτη αξιοποιούνται εκείνα τα έργα του Α. Giddens, τα οποία εμπίπτουν κατεξοχήν στο πεδίο της θεωρητικής κοινωνιολογίας και στα οποία αναπτύσσεται η θεωρία της δομοποίησης, τα ακόλουθα: *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies* (1976, 1st edition/1993, 2nd edition), *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis* (1979), *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration* (1984). Δεν αξιοποιήθηκαν καθόλου εκείνες οι πτυχές του έργου του Α. Giddens, οι οποίες κινούνται στα πεδία της ιστορικής κοινωνιολογίας και –από τα μέσα της δεκαετίας του '90 και εξής– της πολιτικής θεωρίας, καθώς ούτε έμμεσα ούτε άμεσα ενδιαφέρουν την παρούσα μελέτη. Β) Επίσης, η ανάλυση που ακολουθεί εστιάζει αποκλειστικά στις έννοιες οι οποίες συνθέτουν τον πυρήνα της θεωρίας της δομοποίησης, χωρίς να υπεισέρχεται σε μια εξέταση όλων των εννοιών και των θεωρητικών εργαλείων που χρησιμοποιεί ο Α. Giddens για να παρουσιάσει τη θεωρία του. Στόχος, άλλωστε, αυτού του κεφαλαίου είναι περισσότερο η ανάπτυξη ενός πλέγματος εννοιών, οι οποίες θα συναρθρωθούν με τρόπο, που θα συμβάλει στη σφαιρικότερη κατανόηση και ερμηνεία του φαινομένου που εξετάζουμε, και λιγότερο η ανάλυση όλων των επιμέρους πτυχών και λεπτομερειών της θεωρίας της δομοποίησης. Η τελευταία, εξάλλου, έχει αποτελέσει αντικείμενο ανάλυσης πολυάριθμων μελετών. Βλ. ενδεικτικά κάποιες από αυτές: I. Cohen, *Structuration Theory: Anthony Giddens and the Constitution of Social Life* (Basingstoke: Macmillan, 1989), I. Craib, *Anthony Giddens* (London: Routledge, 1992).

⁴⁸ Βλ. Α. Giddens, *Capitalism and Modern Social Theory* (Cambridge, Cambridge University Press, 1971), p. vii.

⁴⁹ Βλ. I. Craib, *Anthony Giddens*, ό.π., p. 1.

⁵⁰ Βλ. Μ. Πετμεζίδου, «Σύγχρονες θεωρητικές...», ό.π., σ. 18.

θεωρητικών προσεγγίσεων –άλλοτε απορρίπτοντας και άλλοτε ενσωματώνοντας και συνθέτοντας στοιχεία από τις παραπάνω– ανέπτυξε τη θεωρία της δομοποίησης⁵¹.

Στην προσπάθειά του να υπερβεί το δυϊσμό δομή/δράση, ο A. Giddens δε δίνει απόλυτη προτεραιότητα ούτε στη μία ούτε στην άλλη, αλλά αντιθέτως τις θεωρεί ως άρρηκτα συνδεδεμένες, «καθώς συγκροτούνται κατά έναν αμοιβαίο τρόπο στο πλαίσιο των κοινωνικών πρακτικών, δηλαδή διαμέσου των δραστηριοτήτων στις οποίες επιδίδονται τα άτομα με μια κανονικότητα και οι οποίες αποτελούν την ουσία της κοινωνικής εμπειρίας τους»⁵². Όπως το θέτει ο ίδιος ο A. Giddens, «το βασικό πεδίο μελέτης των κοινωνικών επιστημών δεν είναι ούτε η εμπειρία του ατομικού υποκειμένου ούτε η ύπαρξη οποιασδήποτε μορφής κοινωνικής ολότητας, αλλά οι κοινωνικές πρακτικές που εκτείνονται στο χώρο και στο χρόνο»⁵³. Η έννοια της κοινωνικής πρακτικής χρησιμοποιείται εδώ για να δείξει ότι η δράση και η δομή σε τελική ανάλυση αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος· από τη μια πλευρά βρίσκονται τα άτομα, τα οποία με τη δράση και τις διαντιδράσεις τους διαμορφώνουν τις δομές, και από την άλλη βρίσκονται οι δομές, οι οποίες επηρεάζουν τη δράση των ατόμων, αναδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο το διττό χαρακτήρα των κοινωνικών διαδικασιών⁵⁴. Γι' αυτό, άλλωστε, άσκησε κριτική τόσο στις μακρο-κοινωνιολογικές (δομικές) όσο και στις μικρο-κοινωνιολογικές (ερμηνευτικές) προσεγγίσεις, διατηρώντας, ταυτόχρονα, ορισμένα στοιχεία από τις παραπάνω, τα οποία γονιμοποιούσαν τη συνθετική οπτική του⁵⁵.

Ας εξετάσουμε στο σημείο αυτό αναλυτικότερα κάποιες βασικές έννοιες που συνθέτουν τη θεωρία της δομοποίησης, εκκινώντας από την έννοια της δράσης. Η κεντρική θέση που κατέχει αυτή η έννοια στο θεωρητικό οικοδόμημα του A. Giddens φαίνεται ήδη από τα αρχικά στάδια διαμόρφωσης της θεωρίας του. Αναφέρεται σχετικά στο βιβλίο του *New Rules of Sociological Method*:

«A.1: Η κοινωνιολογία δεν ασχολείται με ένα 'εκ των προτέρων δεδομένο' σύμπαν αντικειμένων, αλλά με ένα σύμπαν που συνίσταται ή παράγεται από τις ενεργές δραστηριότητες των υποκειμένων.

⁵¹ Βλ. σχετικά I. Craib, *Anthony Giddens*, ό.π., pp. 9-21.

⁵² Βλ. Μ. Πετμεζίδου, «Σύγχρονες θεωρητικές...», ό.π., σσ. 18-19.

⁵³ Βλ. A. Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration* (Cambridge, Polity Press, 1984), p. 2.

⁵⁴ Βλ. I. Craib, *Anthony Giddens*, ό.π., p. 3 και Μ. Πετμεζίδου, «Σύγχρονες θεωρητικές...», ό.π., σ. 18.

⁵⁵ Για την κριτική αυτή βλ. σχετικά A. Giddens, *Central Problems of Social Theory: Action, Structure and Contradiction on Social Analysis* (London: Palgrave Macmillan, 1979), pp. 9-28, 59-64 και A. Giddens, *New Rules...*, ό.π., pp. 28-60.

A.2: *Έτσι, η παραγωγή και αναπαραγωγή της κοινωνίας πρέπει να θεωρείται επιδέξιο ενέργημα από μέρους των μελών της*⁵⁶.

Ένα βασικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης δράσης είναι η στοχαστικότητα, δηλαδή η ικανότητα των υποκειμένων να στοχάζονται γύρω από τις πράξεις τους και τις συνέπειες αυτών και να δίνουν μια επαρκή εξήγηση για τη δράση τους. Η ικανότητα, με άλλα λόγια, του εξορθολογισμού μιας πράξης από ένα φορέα δράσης συνιστά το νοηματικό πυρήνα της παραπάνω έννοιας⁵⁷. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης δράσης είναι, ότι η τελευταία δεν είναι a priori καθορισμένη, αλλά ούτε αναφέρεται σε μια σειρά διαχωρισμένων ενεργειών που συνδέονται μεταξύ τους. Απεναντίας, συνιστά μια συνεχή ροή, μια διαδικασία, την οποία διαρκώς υποβάλλουμε σε ‘στοχαστικό έλεγχο’ (‘reflexive monitoring’)⁵⁸. Για τον A. Giddens εγγενές στοιχείο στην έννοια της δράσης συνιστά το γεγονός, ότι το άτομο σε ποικίλα κοινωνικά συμβάντα *«θα μπορούσε να είχε πράξει διαφορετικά»*⁵⁹. Στην παραπάνω διαπίστωση βασίζεται και η διάκριση που επιχειρεί μεταξύ ηθελημένων και μη ηθελημένων συνεπειών της δράσης, θεωρώντας τις τελευταίες ως αποτέλεσμα της δράσης στον ίδιο βαθμό με τις πρώτες. Στο σημείο αυτό παρουσιάζονται ορισμένα από τα επιχειρήματά του ενάντια στο λειτουργισμό του R. Merton, ο οποίος θεωρεί τις μη ηθελημένες συνέπειες ως αποτέλεσμα της λειτουργίας του κοινωνικού συστήματος⁶⁰. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης δράσης είναι η ‘μετασχηματιστική ικανότητα’ (‘transformative capacity’), καθώς και η συνακόλουθη σύνδεσή της με την εξουσία. Όπως υποστηρίζει ο I. Craib, από τη στιγμή που η έννοια της εξουσίας εμπεριέχεται στην ίδια τη δράση, *«η εξουσία γίνεται ένα εγγενές και αναγκαστικό χαρακτηριστικό των ανθρώπινων σχέσεων»*⁶¹. Σύμφωνα με τον A. Giddens *«το να είσαι ικανός να ‘πράττεις διαφορετικά’ σημαίνει να είσαι ικανός να παρεμβαίνεις στον κόσμο ή να απέχεις από μια τέτοια παρέμβαση, με αποτέλεσμα να επηρεάζεις μια συγκεκριμένη διαδικασία ή μια κατάσταση πραγμάτων»*⁶².

⁵⁶ Βλ. A. Giddens, *New Rules...*, ό.π., p. 168.

⁵⁷ Βλ. I. Craib, *Anthony Giddens*, ό.π., p. 23.

⁵⁸ Βλ. σχετικά A. Giddens, *Central Problems...*, ό.π., p. 55 και A. Giddens, *New Rules...*, ό.π., pp. 78-82.

⁵⁹ Βλ. A. Giddens, *The Constitution...*, ό.π., p. 9.

⁶⁰ Βλ. I. Craib, *Anthony Giddens*, ό.π., p. 24. Για τη διάκριση μεταξύ ηθελημένων και μη ηθελημένων συνεπειών της δράσης πρβλ. σχετικά A. Giddens, *The Constitution...*, ό.π., pp. 12-14.

⁶¹ Βλ. I. Craib, *Anthony Giddens*, ό.π., p. 24.

⁶² Βλ. A. Giddens, *The Constitution...*, ό.π., p. 14. Για μια ανάλυση της σχέσης εξουσίας και δράσης στο έργο του πρβλ. αναλυτικότερα A. Giddens, *Central Problems...*, ό.π., pp. 88-94 και A. Giddens, *New Rules...*, ό.π., pp. 116-120.

Φυσικά, η δράση δεν υπάρχει *per se*, αλλά υλοποιείται διαμέσου των φορέων δράσης. Οδηγούμαστε, επομένως, σε μια άλλη σημαντική έννοια της θεωρίας της δομοποίησης, αυτή του φορέα δράσης. Ο A. Giddens, λοιπόν, προτείνει μια τριμερή εννοιολόγηση του κοινωνικού υποκειμένου, ένα ‘διαστρωματωμένο μοντέλο του φορέα δράσης’, όπως το ονομάζει ο ίδιος, το οποίο το συνδέει με την αντίστοιχη τριμερή διάκριση της ψυχής, όπως διατυπώθηκε από τον S. Freud. Διακρίνονται, επομένως, τρία επίπεδα: το ασυνείδητο, το επίπεδο της πρακτικής συνείδησης και το επίπεδο της λογικής συνείδησης. Το πρώτο επίπεδο αφορά τα κίνητρα του φορέα δράσης, τα οποία αναφέρονται περισσότερο στους λόγους της δράσης παρά στη δράση καθεαυτή. Το επίπεδο της πρακτικής συνείδησης αναφέρεται στην ικανότητα γνώσης που διαθέτει ο φορέας δράσης αναφορικά με το τι και πώς κάνει κάτι, ενώ το επίπεδο της λογικής συνείδησης αναφέρεται στην ικανότητα των φορέων δράσης να στοχάζονται πάνω στις πράξεις τους, να τις περιγράφουν και να τις εξηγούν λογικά⁶³. Η ικανότητα γνώσης του φορέα δράσης, δηλαδή, η ικανότητά του να αντιλαμβάνεται το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται, αναδεικνύει τον ενεργό του ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής και αποτελεί, ταυτόχρονα, ένα από τα σημεία, στα οποία διαφοροποιείται η θεωρία της δομοποίησης από τις δομικές προσεγγίσεις, οι οποίες αντιμετωπίζουν το φορέα δράσης ως έναν παθητικό δέκτη των επιταγών των δομών⁶⁴.

Ας εξετάσουμε τώρα τις έννοιες της δομής, του κοινωνικού συστήματος, καθώς και την έννοια της δομοποίησης. Αναλυτικότερα για καθεμία από αυτές:

Η έννοια της δομής

Ήδη από τα αρχικά στάδια διαμόρφωσης της θεωρίας του ο A. Giddens επιχειρεί έναν παραλληλισμό της γλώσσας με τη δομή, προκειμένου να οριοθετήσει εννοιολογικά την τελευταία. Αναφέρεται σχετικά στο έργο του *New Rules of Sociological Method*:

«Μια προσέγγιση της ανάλυσης των δομών στην κοινωνιολογία μπορεί να πραγματοποιηθεί με τη σύγκριση αυτού που θα ονομάσω προς το παρόν απλώς ‘ομιλία’ (δράση και διαντίδραση) με τη ‘γλώσσα’ (δομή), η οποία αποτελεί μια αφηρημένη ‘ιδιότητα’ μιας κοινότητας ομιλητών. Η σύγκριση αυτή δεν αποτελεί

⁶³ Βλ. I. Craib, *Anthony Giddens*, ό.π., pp. 24-25. Για την τριμερή αυτή εννοιολόγηση του φορέα δράσης πρβλ. αναλυτικότερα A. Giddens, *The Constitution...*, ό.π., pp. 5-8, 41-64.

⁶⁴ Βλ. Μ. Πετμεζίδου, «Σύγχρονες θεωρητικές...», ό.π., σ. 18.

αναλογία. Σαφώς δεν υποστηρίζω ότι 'η κοινωνία είναι σαν τη γλώσσα'. (1) Η ομιλία είναι 'τοποθετημένη', δηλαδή χωρικά και χρονικά εντοπισμένη, ενώ η γλώσσα υφίσταται [...] 'εν δυνάμει και εκτός χρόνου'. (2) Η ομιλία προϋποθέτει την ύπαρξη υποκειμένου, ενώ η γλώσσα δεν απαιτεί ένα υποκείμενο [...]. (3) Η ομιλία αναγνωρίζει πάντα δυνητικά την παρουσία ενός άλλου ατόμου [...]. Οι δομές δεν έχουν συγκεκριμένη κοινωνικο-χρονική θέση, χαρακτηρίζονται από την 'απουσία ενός υποκειμένου' και δε μπορούν να εκφραστούν με βάση μια διαλεκτική υποκειμένου-αντικειμένου»⁶⁵.

Σε μεταγενέστερο έργο του, αφού ασκεί κριτική στο δομολειτουργισμό και στο δομισμό για τον τρόπο με τον οποίο εννοιολογούν τη δομή, αναφέρει:

«Θεωρώντας ότι η δομή συνιστά μια 'εν δυνάμει τάξη' [...] συνεπάγεται ότι αναγνωρίζουμε την ύπαρξη: (α) μιας γνώσης -ως μνημονικών αποτυπωμάτων- για 'το πώς πρέπει να γίνονται (να λέγονται, να γράφονται) τα πράγματα' εκ μέρους των φορέων κοινωνικής δράσης, (β) κοινωνικών πρακτικών, οργανωμένων μέσα από την επαναληπτική κινητοποίηση αυτής της γνώσης, (γ) ικανοτήτων, τις οποίες προϋποθέτει η παραγωγή αυτών των πρακτικών»⁶⁶.

Ο τρόπος, με τον οποίο ο A. Giddens προσεγγίζει την έννοια της δομής, ενέχει, μεταξύ άλλων, ένα βασικό χαρακτηριστικό. Οι δομές υφίστανται εν δυνάμει, δηλαδή δεν έχουν πραγματική υπόσταση στο χώρο και στο χρόνο⁶⁷. Όπως το θέτει ο A. Giddens, «οι δομές υπάρχουν 'ανεξάρτητα από το χρόνο και το χώρο' και πρέπει να αντιμετωπίζονται για τους σκοπούς της ανάλυσης ως απρόσωπες [...]. Είναι βασικό να αναγνωρίσουμε ότι οι δομές αποκτούν υπόσταση μόνο μέσω της επαναλαμβανόμενης συμπεριφοράς φορέων δράσης με σαφείς προθέσεις και ενδιαφέροντα»⁶⁸. Ο παραλληλισμός της γλώσσας με τη δομή, στον οποίο συχνά προβαίνει ο A. Giddens, βοηθά στην καλύτερη κατανόηση της διαπίστωσης, ότι οι δομές έχουν μια δυνητική υπόσταση. Έτσι, όπως οι κανόνες της γλώσσας (αλλά και η ίδια η δομή της γλώσσας) υφίστανται και αναπαράγονται διαμέσου της ανθρώπινης ομιλίας, έτσι και οι κανόνες της κοινωνικής δομής υφίστανται και αναπαράγονται διαμέσου της ανθρώπινης δράσης⁶⁹.

⁶⁵ Βλ. A. Giddens, *New Rules...*, ό.π., pp. 125-126.

⁶⁶ Βλ. A. Giddens, *Central Problems...*, ό.π., p. 64.

⁶⁷ Βλ. I. Craib, *Anthony Giddens*, ό.π., p. 28.

⁶⁸ Βλ. A. Giddens, *New Rules...*, ό.π., p. 134. Αναλυτικότερα για τις έννοιες του χώρου και του χρόνου στο έργο του πρβλ. A. Giddens, *Central Problems...*, ό.π., pp. 198-233 και A. Giddens, *The Constitution...*, ό.π., pp. 110-139.

⁶⁹ Βλ. Μ. Πετμεξίδου, «Σύγχρονες θεωρητικές...», ό.π., σ. 20.

Η παραπάνω αναφορά στους κανόνες της δομής μας οδηγεί στην οριοθέτησή της από τον A. Giddens σε μεταγενέστερο έργο του ως συνιστώμενης «από κανόνες και πόρους ή σύνολα μετασχηματιστικών σχέσεων, που οργανώνονται ως ιδιότητες των κοινωνικών συστημάτων»⁷⁰. Και συνεχίζει, αναφέροντας ότι «οι δομές, ως κατ' επανάληψη οργανωμένα σύνολα κανόνων και πόρων, υπάρχουν ανεξάρτητα από το χρόνο και το χώρο [...] και χαρακτηρίζονται από την 'απουσία του υποκειμένου'»⁷¹. Όπως το θέτει ο Ν. Μουζέλης, η δομή «εννοιολογείται ως ένα δυναμικό σύστημα που ενεργοποιείται επανειλημμένα, καθώς οι φορείς δράσης αντλούν απ' αυτό για να δράσουν σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο»⁷².

Η έννοια του κοινωνικού συστήματος

Στενά συνδεδεμένη με την έννοια της δομής, όπως αναλύθηκε παραπάνω, είναι και η έννοια του κοινωνικού συστήματος. Στο έργο του *Central Problems in Social Theory* ο A. Giddens υποστηρίζει ότι το (κοινωνικό) σύστημα αποτελείται από «αναπαραγόμενες σχέσεις μεταξύ φορέων δράσης ή συλλογικοτήτων, που οργανώνονται ως κοινωνικές πρακτικές [...]. Τα κοινωνικά συστήματα είναι συστήματα κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ως τέτοια περιλαμβάνουν τις τοποθετημένες [χωρικά και χρονικά εντοπισμένες] ιδιότητες των ανθρώπινων υποκειμένων και υπάρχουν συνταγματικά στη ροή του χρόνου»⁷³. Σε άλλο σημείο του ίδιου έργου επαναλαμβάνεται στην ουσία η παραπάνω επιχειρηματολογία: «τα κοινωνικά συστήματα, σε αντίθεση με τη δομή, υπάρχουν στο χρόνο και το χώρο και συντίθενται από κοινωνικές πρακτικές»⁷⁴. Η, όπως το θέτει ο Ν. Μουζέλης, «το κοινωνικό σύστημα, ως δέσμη διαντιδράσεων ή διασχηματισμένων σχέσεων,

⁷⁰ Βλ. A. Giddens, *The Constitution...*, ό.π., p. 25. Σύμφωνα με τον ίδιο «οι κανόνες δεν μπορούν να εννοιολογηθούν ανεξάρτητα από τους πόρους, οι οποίοι αναφέρονται στους τρόπους με τους οποίους οι μετασχηματιστικές σχέσεις ενσωματώνονται στην παραγωγή και αναπαραγωγή των κοινωνικών πρακτικών» (Βλ. ό.π., p. 18). Όπως αναφέρει και η Μ. Πετμεξίδου, «όταν τα άτομα διαντιδρούν μεταξύ τους ανατρέχουν σε κανόνες και μέσα, τα οποία συνιστούν ένα απόθεμα γνώσης που αποκτάται είτε διαμέσου τυπικών διαδικασιών εκμάθησης, είτε ατύπως στο πλαίσιο των καθημερινών σχέσεων (Βλ. Μ. Πετμεξίδου, «Σύγχρονες θεωρητικές...», ό.π., σ. 19). Με άλλα λόγια, οι κανόνες και οι πόροι συνιστούν το μέσο για τις δράσεις μας, καθώς αντλούμε απ' αυτά για να πραγματοποιήσουμε διάφορες ενέργειες, αλλά, ταυτόχρονα, αποτελούν το αποτέλεσμα των δράσεών μας, καθώς χρησιμοποιώντας τους κανόνες και τους πόρους συμβάλλουμε στη διατήρηση και την αναπαραγωγή τους (Βλ. ό.π., σ. 20). Αναλυτικότερα για τις παραπάνω έννοιες πρβλ. A. Giddens, *Central Problems...*, ό.π., pp. 66-69 και A. Giddens, *The Constitution...*, ό.π., pp. 17-23.

⁷¹ Βλ. A. Giddens, *The Constitution...*, ό.π., p. 25.

⁷² Βλ. Ν. Μουζέλης, *Η κρίση...*, ό.π., σ. 205.

⁷³ Βλ. A. Giddens, *Central Problems...*, ό.π., p. 66.

⁷⁴ Βλ. ό.π., p. 73.

αναφέρεται στις συγκεκριμένες πρακτικές των φορέων δράσης καθώς αυτές εκτυλίσσονται συνταγματικά στο χρόνο και το χώρο»⁷⁵.

Αν, ωστόσο, δεχθούμε, σύμφωνα με τον A. Giddens, ότι οι δομές υφίστανται εν δυνάμει, τότε αυτό σημαίνει ότι τα κοινωνικά συστήματα *per se* δεν είναι δομές, αλλά εμφανίζουν 'δομικές ιδιότητες'⁷⁶. Με τον όρο αυτό αναφέρεται στα «θεσμοποιημένα χαρακτηριστικά των κοινωνικών συστημάτων, τα οποία εκτείνονται στο χρόνο και το χώρο»⁷⁷. Η παραπάνω θεώρηση του A. Giddens για τα κοινωνικά συστήματα ως συντιθέμενα από σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ ατόμων και συλλογικοτήτων που εκτείνονται στο χρόνο και το χώρο τον οδηγεί στη διάκριση μεταξύ κοινωνικής και συστημικής ενσωμάτωσης. Η πρώτη αναφέρεται «στην αμοιβαιότητα των πρακτικών μεταξύ φορέων δράσης σε καταστάσεις συν-παρουσίας (*co-presence*), ενώ η δεύτερη αναφέρεται στην «αμοιβαιότητα μεταξύ φορέων δράσης ή συλλογικοτήτων, καθώς αυτές εκτείνονται στο χώρο και στο χρόνο και απομακρύνονται από καταστάσεις συν-παρουσίας»⁷⁸. Όπως επισημαίνει και η Μ. Πετμεζίδου, η κοινωνική ενσωμάτωση αναφέρεται στις πρόσωπο με πρόσωπο διαντιδράσεις, ενώ η συστημική ενσωμάτωση στη θεσμική δομή μιας κοινωνίας (π.χ. οικονομία, κράτος, εκπαιδευτικό σύστημα κ.λπ.)⁷⁹. Η διάκριση αυτή αποτελεί τη βάση για μια άλλη διάκριση που επιχειρεί ο A. Giddens μεταξύ «θεσμικής ανάλυσης» (*institutional analysis*) και «ανάλυσης από τη σκοπιά της στρατηγικής συμπεριφοράς» (*analysis of strategic conduct*). Αυτή η διάκριση, όπως τονίζει ο A. Giddens, κινείται σε ένα μεθοδολογικό επίπεδο και αφορά «τους δύο βασικούς τρόπους, με τους οποίους μπορούμε να μελετήσουμε τις ιδιότητες των συστημάτων στις κοινωνικές επιστήμες»⁸⁰. Επομένως, στην ανάλυση από τη σκοπιά της στρατηγικής συμπεριφοράς η έμφαση δίνεται «στους τρόπους, με τους οποίους οι φορείς δράσης αντλούν από τις δομικές ιδιότητες [των κοινωνικών συστημάτων] στο πλαίσιο της συγκρότησης των κοινωνικών τους σχέσεων [...]». Η ανάλυση εστιάζει πάνω στις τοποθετημένες

⁷⁵ Βλ. Ν. Μουζέλης, *Η κρίση...*, ό.π., σ. 205.

⁷⁶ Βλ. A. Giddens, *The Constitution...*, ό.π., p. 17.

⁷⁷ Βλ. ό.π., p. 185. Ένα παράδειγμα μιας δομικής ιδιότητας που αναφέρει ο A. Giddens —έχοντας στο επίκεντρο της ανάλυσής του την καπιταλιστική κοινωνία— είναι ο καταμερισμός της εργασίας (Βλ. σχετικά ό.π., pp. 186-193). Αντλώντας, αντίστοιχα, ένα παράδειγμα από την παρούσα μελέτη, μπορούμε να υποστηρίξουμε, ότι μια δομική ιδιότητα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος είναι ο γραφειοκρατικός και συγκεντρωτικός χαρακτήρας του.

⁷⁸ Βλ. A. Giddens, *The Constitution...*, ό.π., pp. 376-377.

⁷⁹ Βλ. Μ. Πετμεζίδου, «Σύγχρονες θεωρητικές...», ό.π., σσ. 20-21. Για τις έννοιες της κοινωνικής και συστημικής ενσωμάτωσης πρβλ. αναλυτικότερα A. Giddens, *Central Problems...*, ό.π., pp. 76-80.

⁸⁰ Βλ. A. Giddens, *Central Problems...*, ό.π., p. 80.

δραστηριότητες συγκεκριμένων ομάδων ή φορέων δράσης»⁸¹. Στη θεσμική ανάλυση, από την άλλη, παραμένουν στο περιθώριο της ανάλυσης οι δραστηριότητες των φορέων δράσης ή των συλλογικοτήτων και έρχονται στο προσκήνιο οι δομικές ιδιότητες (τα θεσμοποιημένα χαρακτηριστικά) των κοινωνικών συστημάτων⁸².

Η έννοια της δομοποίησης

Φθάνουμε, επομένως, στον πυρήνα της θεωρίας της δομοποίησης, την έννοια της δομοποίησης, από την οποία άντλησε, άλλωστε, και το όνομά της η παραπάνω θεωρία. Έχοντας μέχρι τώρα αναλύσει τις έννοιες της δομής και του κοινωνικού συστήματος, εύλογα προκύπτει το ερώτημα πώς διασυνδέονται αυτές οι έννοιες στο θεωρητικό οικοδόμημα του A. Giddens. Σύμφωνα με τον τελευταίο:

«η μελέτη της δομοποίησης ενός κοινωνικού συστήματος συνίσταται στην μελέτη των τρόπων με τους οποίους το σύστημα αυτό, διαμέσου της εφαρμογής γενεσιουργών κανόνων και πόρων και στο πλαίσιο των μη ηθελημένων εκβάσεων, παράγεται και αναπαράγεται στη διαδικασία της διαντίδρασης [...]. Η δομοποίηση, επομένως, αναφέρεται στους όρους που διέπουν τη συνέχεια ή το μετασχηματισμό των δομών και κατά συνέπεια στην αναπαραγωγή των συστημάτων»⁸³.

Με άλλα λόγια, η δομοποίηση *«πραγματοποιείται μέσα στις κοινωνικές πρακτικές και είναι η διαδικασία παραγωγής, αναπαραγωγής και μετασχηματισμού των δομών*»⁸⁴. Το ερώτημα που ανακύπτει είναι το εξής: πώς επιτυγχάνεται η παραγωγή, αναπαραγωγή και ο μετασχηματισμός των δομών; Στο σημείο αυτό συναντούμε την έννοια της δυαδικότητας της δομής, με την οποία ο A. Giddens επιχειρεί να αντικαταστήσει και να υπερβεί το δυϊσμό υποκείμενο/αντικείμενο ή, αλλιώς, φορέας δράσης/δομή. Για τον A. Giddens η έννοια της δυαδικότητας της δομής αναδεικνύει την επαναληπτική φύση της κοινωνικής ζωής και την αμοιβαία εξάρτηση της δομής και της δράσης, καθώς *«οι δομικές ιδιότητες των κοινωνικών συστημάτων είναι*

⁸¹ Βλ. A. Giddens, *The Constitution...*, ό.π., p. 288.

⁸² Βλ. ό.π. Έχοντας ως βάση την παραπάνω διάκριση του A. Giddens, να τονίσουμε ότι η ανάλυση που επιχειρείται στην παρούσα μελέτη κλίνει σαφώς προς την ανάλυση από τη σκοπιά της στρατηγικής συμπεριφοράς (κεφ. 5 της παρούσας μελέτης), αν και έγινε προσπάθεια να αναλυθούν οι δομικές ιδιότητες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς και των ευρύτερων κοινωνικών συστημάτων, εντός των οποίων εγγράφεται το τελευταίο (κεφ. 3 της παρούσας μελέτης).

⁸³ Βλ. A. Giddens, *Central Problems...*, ό.π., p. 66.

⁸⁴ Βλ. I. Craib, *Anthony Giddens*, ό.π., p. 29.

ταυτόχρονα το μέσο και το αποτέλεσμα των πρακτικών που συγκροτούν αυτά τα συστήματα»⁸⁵. Όπως επισημαίνει και ο Ν. Μουζέλης:

«η δομή, όντας ένα σύνολο κανόνων και πόρων, αποτελεί και το μέσο (medium) της συμπεριφοράς και την έκβαση (outcome) της συμπεριφοράς που κατ' επανάληψη οργανώνει. Αποτελεί μέσο, διότι η κοινωνική συμπεριφορά παράγεται διαμέσου της χρήσης της δομής και έκβαση, διότι οι κανόνες και οι πόροι αναπαράγονται στο χρόνο και το χώρο διαμέσου της παραγωγής αυτής της συμπεριφοράς, κατά τον ίδιο τρόπο που οι γλωσσικοί κανόνες μάς βοηθούν να αρθρώνουμε μια φράση, ενώ, ταυτόχρονα, η άρθρωση αυτή συμβάλλει στην αναπαραγωγή της γλώσσας [...]»⁸⁶.

Η παραπάνω εννοιολόγηση της δομής, ως μέσου και ως αποτελέσματος της κοινωνικής συμπεριφοράς, αποτελεί ένα από τα κυριότερα σημεία διαφοροποίησης της θεωρίας της δομοποίησης από το δομολειτουργισμό και το δομισμό. Τόσο ο δομολειτουργισμός όσο και ο δομισμός συλλαμβάνουν τη δομή ως κάτι εξωτερικό από τους φορείς δράσης, ως κάτι που περιορίζει τη δράση των τελευταίων. Με αυτόν τον τρόπο, βέβαια, τίθενται στο περιθώριο οι ενεργητικές πρακτικές των ανθρώπινων υποκειμένων στο πλαίσιο των διαντιδράσεών τους⁸⁷. Όπως επισημαίνει η Μ. Πετμεζίδου, «για τον Giddens η δομή δεν αποτελεί μια εξωτερική δύναμη που μετατρέπει τα άτομα σε παθητικούς φορείς, αλλά αντίθετα εμπλέκεται στις καθημερινές ρουτίνες των ατόμων που διαντιδρούν και αναπαράγεται από αυτές»⁸⁸. Όπως το θέτει ο Α. Giddens, «η δομή δεν είναι 'εξωτερική' προς τα άτομα: όπως η μνήμη ιχνηλατεί και υλοποιείται στις κοινωνικές πρακτικές, η δομή είναι κατά μια έννοια πιο 'εσωτερική' παρά εξωτερική ως προς τις δραστηριότητες των φορέων δράσης»⁸⁹. Επομένως, για τον Α. Giddens η δομή δε θέτει μόνο περιορισμούς στην ανθρώπινη δράση, αλλά δημιουργεί και δυνατότητες για δράση. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει, «η δομή είναι ταυτόχρονα περιοριστική και επιτρεπτική»⁹⁰.

* * *

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν, ενδεικτικά, ορισμένες κριτικές που διατυπώθηκαν απέναντι στη θεωρία της δομοποίησης, οι οποίες θα

⁸⁵ Βλ. Α. Giddens, *Central Problems...*, ό.π., p. 69.

⁸⁶ Βλ. Ν. Μουζέλης, *Επιστροφή στην κοινωνιολογική...*, ό.π., σσ. 47-48.

⁸⁷ Βλ. Μ. Πετμεζίδου, «Σύγχρονες θεωρητικές...», ό.π., σ. 18.

⁸⁸ Βλ. ό.π.

⁸⁹ Βλ. Α. Giddens, *The Constitution...*, ό.π., p. 25.

⁹⁰ Βλ. Α. Giddens, *Central Problems...*, ό.π., p. 69.

αποτελέσουν τη βάση για τις θεωρητικές αναπροσαρμογές που θα επιχειρηθούν στη συνέχεια⁹¹. Συγκεκριμένα:

A) Η θεωρία της δομοποίησης, έχοντας στο επίκεντρο την έννοια της δυαδικότητας της δομής (ή του διττού χαρακτήρα της δομής), αδυνατεί «να εξηγήσει περιπτώσεις, στις οποίες οι φορείς δράσης δε χρησιμοποιούν απλώς τις δομές (τους κανόνες και τα μέσα), αλλά μάλλον υιοθετούν μια στρατηγική απόσταση από αυτές για να τις κατανοήσουν ή για να εκτιμήσουν τις πιθανότητες διατήρησης/μετασχηματισμού τους»⁹². Με άλλα λόγια, η θεωρία της δομοποίησης «δε μας βοηθά να εξετάσουμε πώς κάτω από ορισμένες συνθήκες τα δομικά χαρακτηριστικά παίζουν δεσπίζοντα ρόλο, ενώ κάτω από άλλες συνθήκες τείνουν να κυριαρχούν οι μετασχηματιστικές δραστηριότητες των ατόμων και των συλλογικών φορέων»⁹³.

B) Η θεωρία της δομοποίησης παραμελεί το γεγονός ότι η κοινωνία είναι ιεραρχικά οργανωμένη σε υπερκείμενα και υποκείμενα συστήματα και ότι οι φορείς δράσης, ανάλογα με τη θέση τους στις κοινωνικές ιεραρχίες, αντιμετωπίζουν τις δομικές ιδιότητες των θεσμικών συστημάτων με διαφορετικό τρόπο⁹⁴.

* * *

Βάσει των παραπάνω κριτικών θα προχωρήσουμε σε μια αναλυτικότερη εξέταση των θεωρητικών αναπροσαρμογών που προτείνει ο Ν. Μουζέλης, οι οποίες στο σύνολό τους, σε συνδυασμό με τη θεωρία της δομοποίησης, συνιστούν τις θεωρητικές παραδοχές της παρούσας μελέτης. Ειδικότερα:

Δ) Όπως επισημαίνεται από τον Ν. Μουζέλη, «η κυριότερη δυσκολία με την έννοια της δυαδικότητας της δομής του Giddens έγκειται στο ότι η σχέση φορέας-δομή που συνεπάγεται με κανέναν τρόπο δεν εξαντλεί τον τύπο των προσανατολισμών που οι φορείς δράσης μπορούν και έχουν απέναντι στους κανόνες και τους πόρους»⁹⁵. Για να γίνει σαφέστερη η παραπάνω διαπίστωση φέρνει ως παράδειγμα τη γλώσσα. Ένας

⁹¹ Η αναφορά μας στις κριτικές που δέχθηκε η θεωρία της δομοποίησης δεν πληροί σε καμία περίπτωση το κριτήριο της εξαντλητικότητας, κάτι που θα ξέφευγε, εξάλλου, από τα όρια της παρούσας μελέτης. Απεναντίας, προσφέρει τη βάση για την επαναδιατύπωση ορισμένων σημείων/επιχειρημάτων της θεωρίας της δομοποίησης, μέσω της υιοθέτησης των θεωρητικών αναπροσαρμογών που προτείνει ο Ν. Μουζέλης στην τελευταία. Για τις κριτικές που δέχθηκε η θεωρία της δομοποίησης βλ. σχετικά I. Cohen, *Structuration Theory...*, ό.π., pp. 9-289, I. Craib, *Anthony Giddens*, ό.π., pp. 79-128, καθώς και τις συλλογές άρθρων: J. Clark - C. Modgil - F. Modgil (eds.), *Anthony Giddens: Consensus and Controversy* (Sussex: Falmer Press, 1990), D. Held - J. Thompson (eds.), *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and his critics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), C. Bryant - D. Jary (eds.), *Giddens' Theory of Structuration: A critical appreciation* (London: Routledge, 1991).

⁹² Βλ. Ν. Μουζέλης, «Η φτώχεια...», ό.π., σ. 354.

⁹³ Βλ. Μ. Πετμεζίδου, «Σύγχρονες θεωρητικές...», ό.π., σ. 21.

⁹⁴ Βλ. σχετικά Ν. Μουζέλης, *Επιστροφή στην κοινωνιολογική...*, ό.π., σσ. 143-165.

⁹⁵ Βλ. ό.π., σ. 49.

απλός ομιλητής της γλώσσας, έχοντας έναν *πρακτικό προσανατολισμό* προς αυτήν, τη χρησιμοποιεί μηχανικά στην καθημερινή του επικοινωνία, αναπαράγοντας με αυτόν τον τρόπο τους κανόνες και τους πόρους που έχουν σχέση με τη γλώσσα (π.χ. γραμματικούς και συντακτικούς κανόνες). Ένας γλωσσολόγος, έχοντας περισσότερο ένα *θεωρητικό προσανατολισμό* προς τη γλώσσα, αποστασιοποιείται από τους γλωσσικούς κανόνες για να τους εξετάσει κατά έναν πιο θεωρητικό τρόπο. Μια ομάδα ατόμων που προσπαθεί να αναβιώσει μια διάλεκτο που κινδυνεύει να εξαφανιστεί, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός τρίτου προσανατολισμού προς τις δομές, του *στρατηγικού προσανατολισμού*. Στην περίπτωση αυτή οι φορείς δράσης με τις στρατηγικές που ακολουθούν θέτουν ως στόχο τη διατήρηση ή/και το μετασχηματισμό κανόνων και πόρων⁹⁶.

Σύμφωνα με τον Ν. Μουζέλη, όταν επικρατεί ο πρώτος προσανατολισμός, η έννοια της δυαδικότητας της δομής είναι κατάλληλη, ενώ, όταν επικρατούν οι άλλοι δύο προσανατολισμοί (θεωρητικός και στρατηγικός), τότε η έννοια του **δυϊσμού υποκείμενο/αντικείμενο** φωτίζει πληρέστερα τις διαδικασίες διατήρησης ή/και μετασχηματισμού των δομών (των κανόνων και των πόρων). Και αυτό διότι,

«τα απλά άτομα στην καθημερινή τους ζωή είναι πρωταρχικά προσανατολισμένα προς κανόνες και πόρους με καθ' όλα πρακτικούς τρόπους, αφού δε διαθέτουν ούτε το χρόνο για θεωρητικές κατασκευές περί κανόνων και πόρων ούτε τη δύναμη να επηρεάσουν την όλη κατάσταση ενός θεσμικού χώρου με στρατηγικές παρεμβάσεις. Αλλά, αν αληθεύει ότι τα απλά άτομα τείνουν να θέτουν στο περιθώριο τους θεωρητικούς και στρατηγικούς προσανατολισμούς προς κανόνες και πόρους στην καθημερινή τους ζωή, αληθεύει, επίσης ότι, καθώς η εστία ανάλυσης μετατίθεται από το ατομικό στο συλλογικό επίπεδο δράσης, από μικρο- σε μακρο-φορείς δράσης, τότε οι θεωρητικοί και στρατηγικοί προσανατολισμοί έρχονται στο προσκήνιο»⁹⁷.

Επομένως, για να αποφευχθεί μια ακρωτηριασμένη θέση αναφορικά με το πώς αναπαράγονται και μετασχηματίζονται οι θεσμικοί χώροι και το πώς τα υποκείμενα προσανατολίζονται προς τις δομές, υποστηρίζει ο Ν. Μουζέλης, ότι είναι απαραίτητες και η έννοια της δυαδικότητας της δομής και η έννοια του δυϊσμού

⁹⁶ Βλ. σχετικά ό.π., σσ. 50-53.

⁹⁷ Βλ. ό.π., σσ. 53-54.

υποκειμένου/αντικειμένου, ανάλογα, βέβαια, με τον προσανατολισμό του εκάστοτε φορέα δράσης στην κάθε κοινωνική περίπτωση⁹⁸.

II) Μια δεύτερη έννοια, που θα λειτουργήσει συμπληρωματικά με την έννοια του δυϊσμού υποκείμενο/αντικείμενο, είναι αυτή της **κοινωνικής ιεραρχίας**, η οποία κρίνεται απαραίτητη, σύμφωνα με τον Ν. Μουζέλη, αν θέλουμε να εξετάσουμε πώς στις σύγχρονες κοινωνίες «*οι μικρο-καταστάσεις συνδέονται με μακρο-δομές και φορείς δράσης*»⁹⁹. Η παραπάνω έννοια, ωστόσο, μπορεί να προσεγγιστεί με δύο τρόπους:

A) Αν η έννοια της κοινωνικής ιεραρχίας εξεταστεί από τη σκοπιά των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των θεσμικών μερών ενός συστήματος, καθώς και του τρόπου με τον οποίο οι φορείς δράσης κατανέμονται στις διάφορες κοινωνικές θέσεις, τότε, υποστηρίζεται από τον Ν. Μουζέλη, σε κάθε θεσμικό χώρο οι κοινωνικές θέσεις που κατέχουν οι φορείς δράσης διατάσσονται ιεραρχικά, δηλαδή εμφανίζονται σχέσεις υπαγωγής μεταξύ υψηλότερων και χαμηλότερων θέσεων¹⁰⁰. Αυτό έχει ως λογική συνέπεια «*οι θέσεις στην κορυφή της οργανωτικής ιεραρχίας να επιτρέπουν στους κατόχους τους να λαμβάνουν αποφάσεις που εκτείνονται ευρύτατα στο χώρο και στο χρόνο και που επηρεάζουν μεγάλο αριθμό ατόμων που κατέχουν υφιστάμενες θέσεις*»¹⁰¹.

B) Αν, από την άλλη, η έννοια της κοινωνικής ιεραρχίας εξεταστεί από τη σκοπιά των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των φορέων δράσης, καθώς και του τρόπου με τον οποίου διαντιδρούν σε συγκεκριμένες καταστάσεις, τότε προκύπτει η διάκριση μεταξύ *μικρο-φορέων*, οι οποίοι δε μπορούν να έχουν σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση και το μετασχηματισμό μακρο-θεσμικών χώρων, και *μακρο-φορέων* δράσης, οντοτήτων που είναι σε θέση να λαμβάνουν αποφάσεις, οι επιπτώσεις των οποίων εκτείνονται ευρύτατα στο χώρο και στο χρόνο, και που η δράση τους μπορεί να οδηγήσει σε μερικούς ή ολικούς μετασχηματισμούς των διαφόρων θεσμικών χώρων¹⁰². Οι μακρο-φορείς δράσης με τη σειρά τους διακρίνονται σε:

«α) *συλλογικούς φορείς δράσης, που παράγουν αποφάσεις διαμέσου διαδικασιών διαντίδρασης βασισμένων σε δημοκρατικές ή μη δημοκρατικές*

⁹⁸ Βλ. ό.π., σ. 65.

⁹⁹ Βλ. ό.π., σ. 99.

¹⁰⁰ Βλ. ό.π., σ. 151.

¹⁰¹ Βλ. ό.π., σ. 152.

¹⁰² Βλ. ό.π., σ. 156.

μορφές αντιπροσώπευσης (επιχειρηματικές οργανώσεις, εργατικά σωματεία, πολιτικά κόμματα κ.λπ.),

β) *μεγα-φορείς δράσης, που είναι μεμονωμένα άτομα, των οποίων η οικονομικά, πολιτικά ή πολιτισμικά βασισμένη κοινωνική ισχύ τους κάνει ευρύτατα αισθητές τις συνέπειες των αποφάσεών τους*¹⁰³.

Ωστόσο, όχι μόνο οι κοινωνικές θέσεις ή οι φορείς δράσης, αλλά και τα κοινωνικά συστήματα μπορούν να οργανωθούν ιεραρχικά. Υπάρχουν υφιστάμενα και προϊστάμενα κοινωνικά συστήματα, στα οποία οι φορείς δράσης (είτε μικρο- είτε μακρο-) εμπλέκονται με διαφορετικό τρόπο¹⁰⁴. Όπως υποστηρίζει ο Ν. Μουζέλης, «τα υποκείμενα εμπλέκονται σε κοινωνικά συστήματα που έχουν δομικές ιδιότητες, στην αναπαραγωγή των οποίων συμβάλλουν άμεσα και σημαντικά, αλλά και σε ευρύτερα κοινωνικά συστήματα, τα δομικά χαρακτηριστικά των οποίων δεν επηρεάζονται καθόλου από τη συμμετοχή των υποκειμένων»¹⁰⁵.

* * *

Από τη θεωρία στην έρευνα

Στην προηγούμενη ενότητα επεξεργαστήκαμε και αναλύσαμε μια σειρά εννοιών (δυναμικότητα της δομής, δυϊσμός υποκειμένου/αντικειμένου, κοινωνική ιεραρχία), οι οποίες θεωρούμε ότι λειτουργούν συμπληρωματικά και συνδέονται μεταξύ τους με ένα λογικώς αμοιβαίο τρόπο. Η επεξεργασία αυτή είχε ως στόχο τη συγκρότηση ενός εννοιολογικού πλαισίου, δηλαδή μιας δέσμης εννοιολογικών εργαλείων που θα παρείχε τη βάση για τη μελέτη και την κατανόηση ενός σύνθετου και πολυδιάστατου κοινωνικού και πολιτικού φαινομένου, όπως η διαμόρφωση, εφαρμογή και εγκατάλειψη μιας εκπαιδευτικής πολιτικής¹⁰⁶. Με άλλα λόγια, οι παραπάνω έννοιες συνιστούν «εργαλεία ευαισθητοποίησης» (sensitizing devices) γύρω από τη φύση της ανθρώπινης δράσης, των κοινωνικών δομών και της σχέσης που αναπτύσσεται μεταξύ τους¹⁰⁷. Πρόκειται για έναν προσανατολισμό που θα μπορούσε να αποκληθεί ως «εννοιολογικός πραγματισμός»¹⁰⁸.

¹⁰³ Βλ. ό.π.

¹⁰⁴ Βλ. ό.π., σσ. 69-70.

¹⁰⁵ Βλ. ό.π., σ. 70.

¹⁰⁶ Βλ. σχετικά ό.π., σσ. 14-16.

¹⁰⁷ Βλ. Α. Giddens, *The Constitution...*, ό.π., pp. 326-327.

¹⁰⁸ Βλ. σχετικά Ν. Μουζέλης, *Η κρίση...*, ό.π., σσ. 29-31.

1.2. Εκπαιδευτική πολιτική και μεταρρύθμιση

1.2.1. Εκπαιδευτική πολιτική (education policy)

*Κρατική πολιτική (policy)*¹⁰⁹

Προκειμένου να οριοθετήσουμε την παραπάνω έννοια, ανατρέξαμε στην πλούσια διεθνή βιβλιογραφία και σταχυολογήσαμε ορισμένες απόψεις για το πώς γίνεται κατανοητή από τους/τις διάφορους/ες ερευνητές/τριες. Παραθέτουμε, στη συνέχεια, κάποιους ορισμούς:

- ✓ «[Ο όρος δημόσια πολιτική] αναφέρεται στις πράξεις της κυβέρνησης [...]»¹¹⁰.
- ✓ «Οτιδήποτε οι κυβερνήσεις αποφασίζουν να κάνουν ή να μην κάνουν»¹¹¹.
- ✓ «Μια δήλωση της κυβέρνησης για το τι προτίθεται να πράξει σχετικά με ένα δημόσιο πρόβλημα»¹¹².
- ✓ «Μια πολιτική, με τη γενική έννοια, είναι ένα σχέδιο δράσης που υιοθετείται από ένα άτομο, μια ομάδα ή μια κυβέρνηση. Για να προσδιοριστεί κάτι ως δημόσια πολιτική σημαίνει ότι λήφθηκε μια επίσημη απόφαση, που έδωσε την επίσημη έγκριση για μια συγκεκριμένη πορεία δράσης»¹¹³.

Τα χαρακτηριστικά που συγκεντρώνει η έννοια αυτή, όπως προκύπτουν από την εξέταση των ορισμών που εντοπίστηκαν στη σχετική βιβλιογραφία, είναι τα εξής:

- 1) Μια πολιτική δημιουργείται ως απάντηση σε ένα πρόβλημα που χρήζει προσοχής.
- 2) Μια πολιτική κατευθύνεται προς ένα στόχο, όπως π.χ. η επίλυση ενός υπαρκτού προβλήματος.
- 3) Μια πολιτική διαμορφώνεται εντέλει από μια κυβέρνηση (ή μια αρχή), ανεξάρτητα αν στη διαμόρφωσή της ενεπλάκησαν πλήθος φορέων δράσης (μικρο- και μακρο-).
- 4) Πολιτική δεν είναι μόνο αυτό που αποκρυσταλλώθηκε σε ένα νόμο, παραδείγματος χάριν, αλλά και αυτό που μπορεί να σχεδιάστηκε, να συζητήθηκε και εντέλει να μην υλοποιήθηκε.
- 5) Μια πολιτική νοηματοδοτείται και ερμηνεύεται με διαφορετικό τρόπο από τους εκάστοτε φορείς δράσης προς τους

¹⁰⁹ Στην παρούσα μελέτη ο αγγλικός όρος «politics» μεταφράζεται και χρησιμοποιείται ως «πολιτική» και ο όρος «(public) policy» ως «κρατική, ευρωπαϊκή ή υπερεθνική (ανάλογα με το πλαίσιο) πολιτική/ές» (είτε στον ενικό είτε στον πληθυντικό αριθμό ανάλογα με τη χρήση του). Αντίστοιχα, ο όρος «education politics» μεταφράζεται ως «πολιτική της εκπαίδευσης», ενώ ο όρος «education policy» ως «εκπαιδευτική πολιτική». Δεν επιλέχθηκε η διαδεδομένη μεταξύ αρκετών μελετητών μετάφραση του όρου «public policy» ως «δημόσια πολιτική», καθώς θεωρούμε, ότι –τουλάχιστον για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης– η διάκριση αυτή δε βοηθά τον/την αναγνώστη/τρια να κατανοήσει το πλαίσιο και το επίπεδο ανάλυσης, στο οποίο κάθε φορά αναφερόμαστε.

¹¹⁰ Βλ. C. Cochran et al, *American Public Policy: An Introduction* (Boston: Wadsworth, 2012, 10th edition), p. 1.

¹¹¹ Βλ. T. Dye, *Understanding Public Policy* (New Jersey: Pearson, 2013, 14th edition), p. 3.

¹¹² Βλ. T. Birkland, *An Introduction to the Policy Process: Theories, Concepts, and Models of Public Policy Making* (New York: Routledge, 2015, 3rd edition), p. 9.

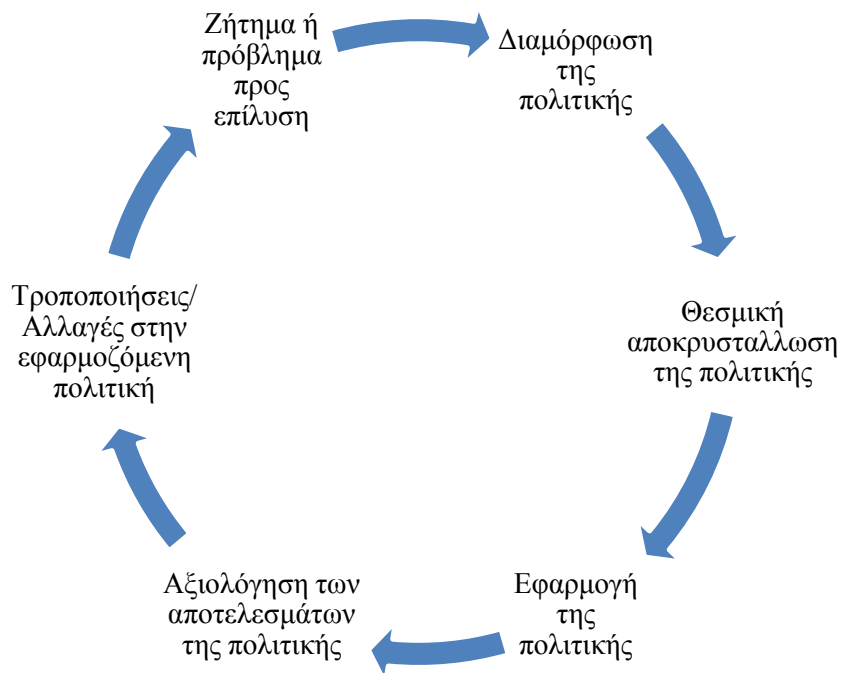
¹¹³ Βλ. A. Heywood, *Βασικές έννοιες...*, ό.π., σ. 65.

οποίους απευθύνεται, αφού ενδέχεται να εκκινούν από διαφορετικές ιδεολογικές αφετηρίες¹¹⁴.

Σε ό,τι αφορά στη χάραξη μιας πολιτικής, να επισημάνουμε ότι συνιστά μια εξαιρετικά σύνθετη πολιτική διαδικασία, η οποία στη σχετική βιβλιογραφία για αναλυτικούς λόγους διακρίνεται σε επιμέρους στάδια, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στην πραγματικότητα ακολουθούνται γραμμικά. Αρχικά, ένα ζήτημα ή πρόβλημα, το οποίο αποτελεί θέμα δημόσιας αντιπαράθεσης ή έχει δεσπόζουσα θέση στο δημόσιο διάλογο ή για ποικίλους λόγους βρίσκεται στο προσκήνιο, τίθεται στο επίκεντρο της προσοχής των εκπονητών της εκάστοτε πολιτικής (policy-makers). Ακολουθεί η καθεαυτό διαμόρφωση μιας πολιτικής (policy-making/policy formulation), η οποία συνιστά μια εργαλειακή διαδικασία που απαιτεί εξειδικευμένη γνώση. Στο στάδιο αυτό τίθενται οι στόχοι, μελετώνται διάφορες εναλλακτικές προτάσεις, διαμορφώνεται ο τρόπος εφαρμογής τους, αξιολογούνται τα δεδομένα από πιθανή δοκιμαστική εφαρμογή τους και, εντέλει, λαμβάνονται οι αντίστοιχες αποφάσεις, οι οποίες μας οδηγούν στη θεσμική αποκρυστάλλωση μιας πολιτικής (policy enactment), η οποία συνιστά τη νομοθετική έκφραση της παραπάνω διαδικασίας. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το στάδιο της εφαρμογής της πολιτικής (policy implementation), κατά το οποίο αναλαμβάνονται οι δράσεις που απαιτούνται για να υλοποιηθεί η –διαμορφωμένη πλέον– πολιτική. Τέλος, η αξιολόγηση της πολιτικής (policy evaluation) αποτελεί μια επισκόπηση του αντίκτυπου της κρατικής πολιτικής που παράγει πολιτική ανάδραση, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε τροποποιήσεις και αλλαγές (ή και ανάσχεση) της εφαρμοζόμενης πολιτικής¹¹⁵. Σχηματικά, ο ‘κύκλος της πολιτικής’ (policy cycle) ή, με άλλα λόγια, η διαδικασία διαμόρφωσης μιας πολιτικής (policy process), μπορεί να παρασταθεί ως εξής:

¹¹⁴ Βλ. T. Birkland, *An Introduction...*, ό.π., pp. 8-9.

¹¹⁵ Βλ. σχετικά B. Axford et al, *Politics: An Introduction* (London and New York: Routledge, 1997), pp. 324-351, S. Tansey - N. Jackson, *Politics: The Basics* (New York: Routledge, 2008, 4th edition), pp. 224-228, A. Heywood, *Βασικές έννοιες...*, ό.π., σ. 66, A. Heywood, *Εισαγωγή στην...*, ό.π., σσ. 453-460.

Διάγραμμα 1: ‘Ο κύκλος της πολιτικής’

ΠΗΓΗ: B. Axford et al, *Politics...*, ό.π., p. 327.

Εν κατακλείδι, η κρατική πολιτική στην παρούσα μελέτη γίνεται αντιληπτή τόσο ως *διαδικασία*, όπως αναλύθηκε παραπάνω, όσο και ως *αποτέλεσμα*. Διαφοροποιούμαστε, επομένως, από τη θέση του R. Heslep, ο οποίος θεωρεί την (εκπαιδευτική) πολιτική περισσότερο ως αποτέλεσμα, παρά ως διαδικασία¹¹⁶. Θα ήταν παράλειψη, ωστόσο, αν δεν αναφερόμασταν στο πεδίο που ασχολείται με την ανάλυση των κρατικών πολιτικών (public policy analysis). Το πεδίο της μελέτης των κρατικών πολιτικών (Policy Studies) συνιστά έναν επιμέρους κλάδο της Πολιτικής Επιστήμης που αναδύθηκε λίγο μετά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και έκτοτε έχει καθιερωθεί και αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να διακρίνεται και σε επιμέρους υπο-πεδία, ανάλογα με το στάδιο που δίνεται έμφαση (π.χ. διαμόρφωση, εφαρμογή μιας πολιτικής)¹¹⁷.

Οριοθετώντας την έννοια της εκπαιδευτικής πολιτικής

¹¹⁶ Βλ. R. Heslep, “Conceptual Sources of Controversy about Educational Policies”, *Educational Theory* 37, no. 4 (1987): 424.

¹¹⁷ Βλ. σχετικά R. Heineman, *Political Science: An Introduction* (New York: McGraw-Hill, 1996), pp. 250-253, B. Axford et al, *Politics...*, ό.π., pp. 326-327, T. Birkland, *An Introduction...*, ό.π., pp. 13-14. Ενδεικτικά, για το στάδιο της εφαρμογής μιας πολιτικής βλ. M. Hill - P. Hupe, *Implementing Public Policy: Governance in Theory and in Practice* (London Sage Publications, 2002), pp. 18- 159.

Προκειμένου να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο η εκπαιδευτική πολιτική οριοθετείται εννοιολογικά στις διάφορες μελέτες, επιχειρήσαμε μια ανασκόπηση της σχετικής, ελληνικής –κατά κύριο λόγο–, βιβλιογραφίας. Από την ανασκόπηση αυτή παρατηρήθηκε μια ποικιλομορφία ως προς τον προσδιορισμό του περιεχόμενου της έννοιας. Ενδεικτικά, η εκπαιδευτική πολιτική ορίζεται ως:

- ✓ το σύνολο των μέτρων που αφορούν το εκπαιδευτικό σύστημα μιας χώρας¹¹⁸,
- ✓ ένας επιμέρους τομέας διακυβέρνησης του κράτους¹¹⁹,
- ✓ διαδικασία, που την αναλαμβάνει, κατά κύριο λόγο, το κράτος¹²⁰,
- ✓ ένα μέρος της κρατικής κοινωνικής πολιτικής¹²¹,
- ✓ «ένα σώμα-δέσμη ισχυρισμών, δηλώσεων και εντολών που επιζητούν ή και εισηγούνται ένα συγκεκριμένο πλαίσιο δράσης»¹²²,
- ✓ «η εκπαιδευτική πολιτική ενδιαφέρεται για την κατανομή της εξουσίας και της οργάνωσης στη λήψη των αποφάσεων που επηρεάζουν τα αποτελέσματα της εκπαίδευσης»¹²³.

Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε την παράθεση των ορισμών, αλλά θεωρούμε ότι έγινε σαφής η πολυσχιδία της έννοιας της εκπαιδευτικής πολιτικής, η οποία οφείλεται στις διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες του/της κάθε ερευνητή/τριας. Στην παρούσα μελέτη, επομένως, συνεχίζοντας τη συλλογιστική που αναπτύξαμε στο τέλος της προηγούμενης ενότητας, η εκπαιδευτική πολιτική γίνεται κατανοητή τόσο ως *διαδικασία* όσο και ως *αποτέλεσμα*. Στην ουσία, θα λέγαμε, αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Επίσης, η τελευταία εκφέρεται σε τρία επίπεδα και διακρίνεται σε τέσσερις διαστάσεις. Αναλυτικότερα:

A) Αναφορικά με τα *επίπεδα εκφοράς* της εκπαιδευτικής πολιτικής υιοθετείται στην παρούσα μελέτη το τριμερές σχήμα που προτείνει ο Δ. Χαραλάμπους, όπως παρατίθεται στο σχήμα 1:

¹¹⁸ Βλ. W. Böhler, «Εκπαιδευτική Πολιτική», στο: *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος Β' (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1967), σ. 419.

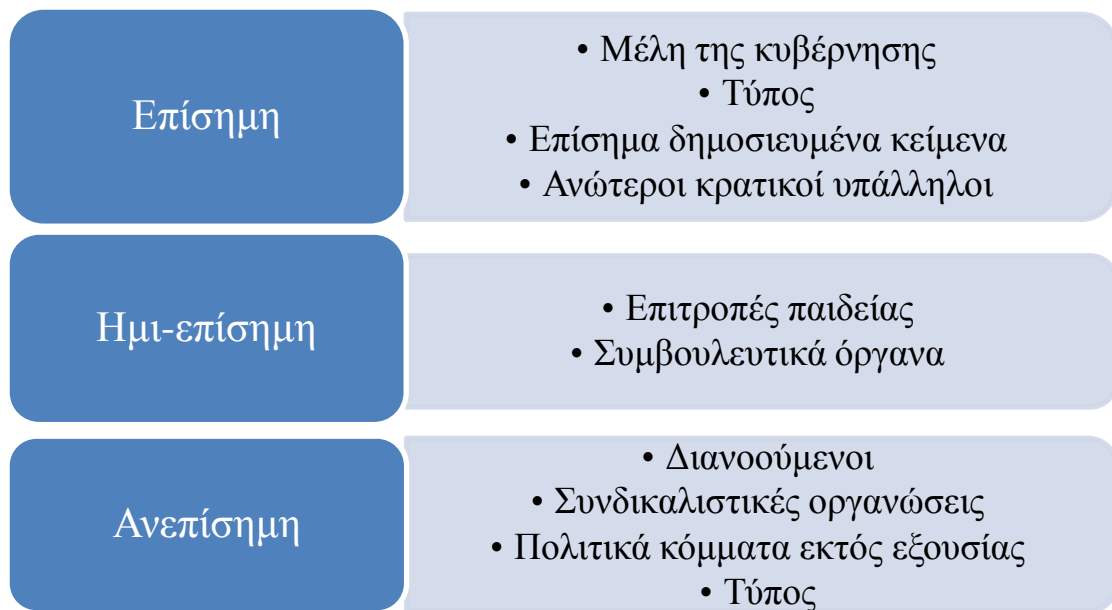
¹¹⁹ Βλ. Σ. Ζήγος, *Ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά συστήματα και ενιαίο σχολείο* (Αθήνα: χ.ε, 1990), σσ. 27-28.

¹²⁰ Βλ. Σ. Δερβίσης, *Ιστορία, οργάνωση και διοίκηση της νεοελληνικής εκπαίδευσης* (Θεσσαλονίκη: χ.ε, 1989, 3^η έκδοση), σ. 27.

¹²¹ Βλ. Γ. Μάρδας, *Κοινωνική Πολιτική, Εκπαίδευση και Οικονομία: Θεωρία -Διοικητική - Εθνικό και Διεθνές Πεδίο* (Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, 2000), σσ. 163-164.

¹²² Βλ. Ν. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σσ. 81-82.

¹²³ Βλ. Γ. Σταμέλος, *Εκπαιδευτική πολιτική* (Αθήνα: εκδόσεις Διόνικος, 2009), σ. 119.

Σχήμα 1: Επίπεδα εκφοράς της εκπαιδευτικής πολιτικής

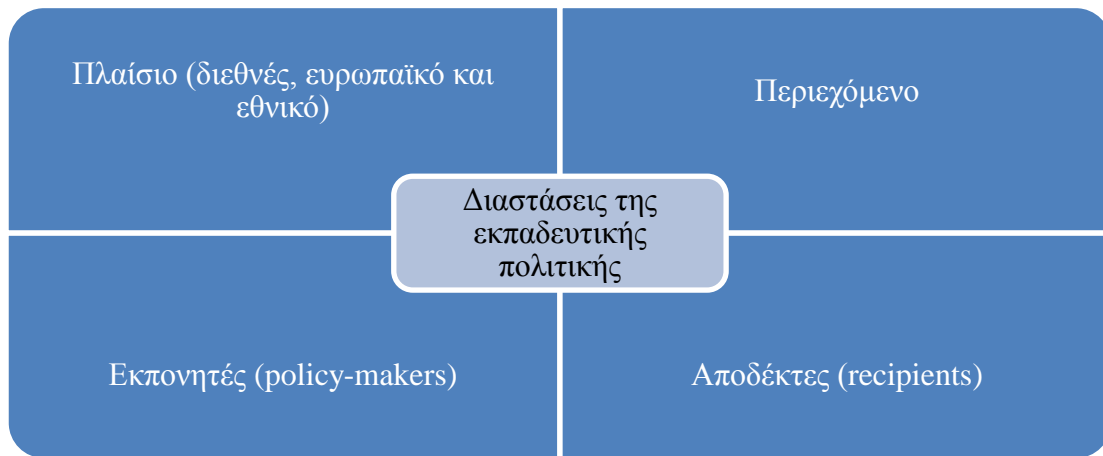
Την *επίσημη* εκπαιδευτική πολιτική την ασκεί η εκάστοτε κυβέρνηση και την εκφράζουν ο Πρωθυπουργός, ο Υπουργός, οι αναπληρωτές Υπουργοί και Υφυπουργοί Παιδείας, καθώς και ο γενικός γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας. Επίσης, εκφράζεται μέσω της κοινοβουλευτικής ομάδας του κυβερνώντος κόμματος, των επίσημων δημοσιευμένων κειμένων, των ανώτερων κρατικών υπαλλήλων, αλλά και μέσω του –φίλα προσκείμενου στην εκάστοτε κυβέρνηση– τύπου. Ως *ημι-επίσημη* εκπαιδευτική πολιτική θεωρούνται οι εργασίες των επιτροπών παιδείας, οι οποίες συγκροτούνται με κύριο σκοπό τη μελέτη και χάραξη της ακολουθούμενης από την κυβέρνηση εκπαιδευτικής πολιτικής. Στο επίπεδο αυτό συγκαταλέγονται και τα εκάστοτε συμβουλευτικά όργανα της εκπαίδευσης, των οποίων οι αποφάσεις και προτάσεις έχουν καθαρά γνωμοδοτικό χαρακτήρα. Τέλος, η *ανεπίσημη* εκπαιδευτική πολιτική –σύμφωνη ή αντίθετη με την επίσημη– εκφράζεται από τους διανοούμενους, τις συνδικαλιστικές εκπαιδευτικές οργανώσεις, τα πολιτικά κόμματα που βρίσκονται εκτός εξουσίας και τον φίλα σε αυτά προσκείμενο τύπο¹²⁴.

Β) Η εκπαιδευτική πολιτική, όπως προαναφέραμε, διακρίνεται σε τέσσερις διαστάσεις, οι οποίες στο σύνολό τους συνθέτουν το «μωσαϊκό» της έννοιας αυτής, τις ακόλουθες (βλ. σχήμα 2): το πλαίσιο (διεθνές, ευρωπαϊκό, εθνικό/τοπικό), το

¹²⁴ Βλ. Δ. Χαραλάμπους, *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη μεταπολεμική Ελλάδα (1950-1974)* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1990), σ. 8. Στη σχετική βιβλιογραφία έχουν προταθεί παρεμφερείς τυπολογίες σε ό,τι αφορά στα επίπεδα εκφοράς της εκπαιδευτικής πολιτικής [Βλ. σχετικά Σ. Κιούσης, *Η Επίσημη Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ελλάδα 1974-1997: διεπιστημονικές προσεγγίσεις - ιστορική επισκόπηση - ψηφιακή ερευνητική εστίαση* (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2002), σ. 23].

περιεχόμενο, οι φορείς δράσης που συμμετέχουν στη διαμόρφωσή της (οι εκπονητές, με άλλα λόγια) και οι αποδέκτες της.

Σχήμα 2: Διαστάσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής

Αναλυτικότερα:

1) Το **πλαίσιο (context)** αποτελεί έναν καίριο παράγοντα διαμόρφωσης και εφαρμογής της εκπαιδευτικής πολιτικής. Οι πολιτικο-ιδεολογικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν τόσο διεθνώς όσο και σε εθνικό/τοπικό επίπεδο θέτουν όρια και, παράλληλα, διαμορφώνουν τάσεις, επηρεάζοντας άμεσα το λόγο που ευαγγελίζεται μια εκπαιδευτική πολιτική, καθώς και το χαρακτήρα των προτεινόμενων δράσεων. Σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι διεθνείς οργανισμοί, οι οποίοι συμβάλλουν σημαντικά στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής ατζέντας σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο. Μεταβαίνοντας, ωστόσο, σε τοπικό επίπεδο, καθοριστικός είναι ο ρόλος του κράτους. Εντός του τελευταίου οι στόχοι μιας εκπαιδευτικής πολιτικής επαναπροσδιορίζονται και προσαρμόζονται στο τοπικό συγκείμενο και τις ήδη διαμορφωμένες εκπαιδευτικές παραδόσεις¹²⁵.

2) Το **περιεχόμενο** της εκπαιδευτικής πολιτικής συνίσταται, όπως αναφέρει ο Ν. Παπαδάκης, σε μια «*σύνθεση δηλώσεων, αναφορών, ισχυρισμών, εντολών που αφορούν εκπαιδευτικά ζητήματα και γεγονότα*»¹²⁶. Εμφανίζει έναν έντονα κανονιστικό χαρακτήρα, συνήθως υποδεικνύοντας έναν επιδιωκόμενο σκοπό και μια δράση, η οποία πρέπει να υλοποιηθεί προκειμένου να επιτευχθεί ο σκοπός¹²⁷. Σε ό,τι αφορά, ειδικότερα, στα κείμενα εκπαιδευτικής πολιτικής, ιδιαίτερα δε εκείνα που αφορούν το νομικό μέρος μιας εκπαιδευτικής πολιτικής (νόμοι, εισηγητικές εκθέσεις, προεδρικά

¹²⁵ Βλ. Ν. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 88.

¹²⁶ Βλ. ό.π., σ. 84.

¹²⁷ Βλ. ό.π.

διατάγματα κ.λπ.), ο ίδιος μελετητής επισημαίνει ότι τα τελευταία υφίστανται τροποποιήσεις, μετασχηματισμούς, αλλά και ακυρώσεις, καθώς αποτελούν προϊόν διαπραγματεύσεων και συγκρούσεων, που λαμβάνουν χώρα σε όλα τα στάδια της διαδικασίας χάραξης μιας πολιτικής (διαμόρφωση, θεσμική αποκρυστάλλωση, εφαρμογή)¹²⁸.

3) Οι **εκπονητές (policy-makers)** της εκπαιδευτικής πολιτικής, είτε είναι μεμονωμένα άτομα είτε ένας συλλογικός φορέας δράσης, αποτελούν ένα σημαντικό κρίκο στη διαδικασία διαμόρφωσης και εφαρμογής της εκπαιδευτικής πολιτικής. Το προφίλ αυτών που αναλαμβάνουν την εκπόνηση και την προώθηση μιας εκπαιδευτικής πολιτικής, οι ιδεολογικές παραδοχές τους, καθώς και τα διάφορα συμφέροντα που ενδεχομένως εκπροσωπούν αποτελούν ιδιαίτερα σημαντικές αναλυτικές κατηγορίες κατά τη μελέτη μιας εκπαιδευτικής πολιτικής¹²⁹.

4) Η ανάλυση του τρόπου, με τον οποίο αντιμετωπίζουν μια εκπαιδευτική πολιτική οι **αποδέκτες (recipients)** της, συνιστά μια σημαντική διάσταση, καθώς η στάση που υιοθετούν οι τελευταίοι απέναντι σε μια εκπαιδευτική πολιτική κινείται από την πλήρη στήριξη μέχρι την προσπάθεια ακύρωσής της. Όταν διάφορες ομάδες αποδεκτών θεωρούν ότι επηρεάζονται αρνητικά από την εφαρμογή μιας εκπαιδευτικής πολιτικής, προσπαθούν είτε να διαφοροποιήσουν είτε να ανατρέψουν τις προβλέψεις εκείνες που έρχονται σε αντίθεση με τις πολιτικο-ιδεολογικές τους συντεταγμένες¹³⁰.

«Παραδείγματα» σχεδιασμού εκπαιδευτικής πολιτικής (και μεταρρύθμισης)

Στη σχετική βιβλιογραφία έχουν αναπτυχθεί διάφορες τυπολογίες αναφορικά με τον τρόπο που διαμορφώνεται και εφαρμόζεται μια εκπαιδευτική πολιτική. Μια από τις βασικότερες τυπολογίες εστιάζει στο *ρόλο του κράτους* στη διαμόρφωση και την άσκηση της τελευταίας. Με βάση αυτήν την τυπολογία διακρίνονται τρία μοντέλα εκπαιδευτικής πολιτικής και μεταρρύθμισης, τα εξής:

- ✓ Το **συγκεντρωτικό μοντέλο** υποστηρίζει, ότι η εξάρτηση του σχολικού θεσμού από την κεντρική εξουσία συμβάλλει στην ποιοτική βελτίωση του εκπαιδευτικού έργου και διευκολύνει τη χάραξη και εφαρμογή μιας ενιαίας

¹²⁸ Βλ. ό.π., σ. 94.

¹²⁹ Βλ. ό.π., σ. 88.

¹³⁰ Βλ. ό.π., σ. 91.

εκπαιδευτικής πολιτικής¹³¹. Κεντρική αναλυτική έννοια στο μοντέλο αυτό είναι η γραφειοκρατία, η οποία θεωρείται ένας ορθολογικός μηχανισμός οργάνωσης και ελέγχου του εκπαιδευτικού συστήματος¹³². Σε ένα τέτοιο πλαίσιο «η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση επιδιώκεται μόνο όταν είναι στενά συνδεδεμένη με τη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος»¹³³.

- ✓ Στο επίκεντρο της ανάλυσης του **κορπορατιστικού μοντέλου** τίθενται οι ομάδες με ενδιαφέρον σε θέματα εκπαίδευσης (π.χ. γονείς, μαθητές/τριες, συνδικαλιστικές οργανώσεις και επιστημονικές ενώσεις). Οι ομάδες αυτές επιτρέπεται να δρουν ανεξάρτητα, αρκεί να υπόκεινται στον έλεγχο της κρατικής εξουσίας και της κυρίαρχης κυβέρνησης¹³⁴. Στο πλαίσιο αυτού του μοντέλου μεταρρυθμιστικές προσπάθειες αναλαμβάνονται όταν διάφορες ομάδες επιδιώκουν την προώθηση αλλαγών στην εκπαίδευση¹³⁵.
- ✓ Τέλος, στο **πλουραλιστικό μοντέλο** οι οργανωμένες ομάδες ενδιαφέροντος τίθενται και πάλι στο επίκεντρο, με τη διαφορά ότι στην περίπτωση αυτή δεν υπόκεινται στον άμεσο έλεγχο της κρατικής εξουσίας, αλλά διακρίνονται σε νομιμοποιημένες και μη, ανάλογα με το βαθμό αναγνώρισης και νομιμοποίησης από την κεντρική κυβέρνηση¹³⁶. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο «οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις απηχούν κυρίως την πρόθεση των λιγότερο νομιμοποιημένων ομάδων για αλλαγή της εκπαιδευτικής πολιτικής»¹³⁷.

Μια δεύτερη τυπολογία εστιάζει στη *σχέση κράτους-κοινωνίας-εκπαίδευσης* και τοποθετεί τις εκπαιδευτικές πολιτικές και μεταρρυθμίσεις εντός αυτού του πλαισίου. Με βάση αυτήν την τυπολογία διακρίνονται τέσσερις προσεγγίσεις, οι εξής:

- ✓ Οι **φιλελεύθερες προσεγγίσεις**, οι οποίες αντλούν την επιχειρηματολογία τους από τη φιλελεύθερη πολιτική θεωρία, θέτουν στο επίκεντρο την έννοια της ατομικής ελευθερίας, η οποία οφείλει να εξυπηρετείται από οποιαδήποτε

¹³¹ Βλ. Α. Υφαντή, “Μοντέλα εκπαιδευτικής πολιτικής και εκπαιδευτικός έλεγχος στην Ελλάδα”, *Νέα Παιδεία* 71 (1994): 107.

¹³² Βλ. σχετικά Α. Υφαντή, “Μοντέλα εκπαιδευτικής...”, ό.π., σσ. 107-108 και Α. Υφαντή, *Εκπαιδευτική πολιτική και σχεδιασμός για ένα σύγχρονο σχολείο* (Αθήνα: εκδόσεις Α. Λιβάνη, 2011), σσ. 20-22.

¹³³ Βλ. Ν. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 64.

¹³⁴ Βλ. σχετικά Α. Υφαντή, “Μοντέλα εκπαιδευτικής...”, ό.π., σσ. 109-111 και Α. Υφαντή, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σσ. 23-27.

¹³⁵ Βλ. Ν. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 66.

¹³⁶ Βλ. σχετικά Α. Υφαντή, «Μοντέλα εκπαιδευτικής...», ό.π., σσ. 112-113 και Α. Υφαντή, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σσ. 27-29.

¹³⁷ Βλ. Ν. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 66.

εκπαιδευτική πολιτική¹³⁸. Στο πλαίσιο αυτό μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση έχει συνήθως το χαρακτήρα μιας διορθωτικής παρέμβασης και λαμβάνει χώρα σε περιόδους εκπαιδευτικής κρίσης¹³⁹. Η κρίση, σύμφωνα με τις φιλελεύθερες προσεγγίσεις, «υποδηλώνει την ανισορροπία που δημιουργείται όταν το εκπαιδευτικό σύστημα δε συμπορεύεται και, επομένως, δεν είναι λειτουργικά εναρμονισμένο με τις εξελίξεις και μεταβολές σε άλλους κοινωνικούς τομείς»¹⁴⁰.

- ✓ Στον αντίποδα των παραπάνω προσεγγίσεων βρίσκονται οι **(νεο-)μαρξιστικές προσεγγίσεις**. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στο πλαίσιο των παραπάνω προσεγγίσεων «αποτελεί προϊόν της σύγκρουσης αντίθετων ταξικών συμφερόντων, αλλά και συγκρουόμενων εθνικών και πολιτισμικών ομάδων ενδιαφέροντος»¹⁴¹. Για τις προσεγγίσεις αυτές η εκπαίδευση έχει ένα σαφή αξιακό και πολιτικό προσανατολισμό, καθώς θεωρείται ότι μπορεί να συμβάλλει στο μετασχηματισμό της κοινωνίας¹⁴².
- ✓ Στο πλαίσιο των **προσεγγίσεων του κράτους πρόνοιας**, οι οποίες αντλούν από την κοινωνική θεωρία του κράτους πρόνοιας, η εκπαιδευτική πολιτική αποκτά μια σαφή κοινωνική διάσταση και θεωρείται ως κοινωνική πολιτική, που μπορεί να συμβάλλει στον εκδημοκρατισμό του εκπαιδευτικού συστήματος, ενώ η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση συνιστά μια πολιτική στρατηγική προς όφελος των μη προνομιούχων, με στόχο την επίτευξη όσο το δυνατόν μεγαλύτερης εκπαιδευτικής και κοινωνικής ισότητας¹⁴³.
- ✓ Τέλος, οι **πλουραλιστικές προσεγγίσεις** θεωρούν ότι οι βασικές κατευθύνσεις της εκπαίδευσης και η ανάπτυξη των εκπαιδευτικών συστημάτων μπορούν να ερμηνευθούν βάσει της αλληλεπίδρασης των ποικίλων ομάδων ενδιαφέροντος που δρουν στο πλαίσιο των κοινωνικών δομών, η οποία κινείται από τη διαπραγμάτευση μέχρι και τη σύγκρουση¹⁴⁴. Στο πλαίσιο αυτών των προσεγγίσεων η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση αντιμετωπίζεται «ως αποτέλεσμα

¹³⁸ Βλ. Ε. Ζαμπέτα, *Η εκπαιδευτική πολιτική στη Ελληνική Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση (1974-1989): Η περίπτωση των πολιτικών εποπτείας και αξιολόγησης της εκπαίδευσης* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1992), σ. 3.

¹³⁹ Βλ. Ν. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 67.

¹⁴⁰ Βλ. Α. Καζαμίας, «Η παγκόσμια κρίση στην εκπαίδευση: Εννοιολογικές διασαφήσεις και προβληματισμοί», στο: Ι. Πυργιωτάκης - Ι. Κανάκης, *Παγκόσμια κρίση στην εκπαίδευση: Μύθος ή πραγματικότητα* (Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη, 1992), σ. 21.

¹⁴¹ Βλ. Ν. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 70.

¹⁴² Βλ. Ε. Ζαμπέτα, *Η εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 31.

¹⁴³ Βλ. σχετικά ό.π., σσ. 32-43.

¹⁴⁴ Βλ. ό.π., σ. 44.

της αλληλεπίδρασης μεταξύ πολλαπλών επιμέρους συμφερόντων, εφόσον κατά βάση καμία ομάδα συμφερόντων δεν αποκλείεται από το πεδίο της διαπραγμάτευσης»¹⁴⁵.

Διαμόρφωση και εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής στην Ελλάδα

Κατά τη διαμόρφωση και εφαρμογή μιας εκπαιδευτικής πολιτικής, είτε συνολικής είτε μιας επιμέρους έκφανσης, συμμετέχουν διάφοροι φορείς δράσης¹⁴⁶. Οι κυριότεροι είναι ενδεικτικά οι εξής: η κυβέρνηση, με τον προεξάρχοντα ρόλο να ανήκει στο καθ' ύλην αρμόδιο Υπουργείο Παιδείας, οι εκπαιδευτικοί –είτε ως μεμονωμένοι φορείς δράσης είτε οργανωμένοι συλλογικά στα συνδικαλιστικά τους όργανα (Δ.Ο.Ε., Ο.Λ.Μ.Ε., Ο.Ι.Ε.Λ.Ε.)–, οι γονείς, είτε ως μικρο-φορείς δράσης είτε ως συλλογικός φορέας (σε πρωτοβάθμιο, δευτεροβάθμιο και τριτοβάθμιο επίπεδο), οι μαθητές, κυρίως ως ομάδα ενδιαφέροντος, τα πολιτικά κόμματα, οι εργοδοτικοί φορείς, η Εκκλησία, καθώς και τα διάφορα συμβουλευτικά όργανα (π.χ. Π.Ι., Ι.Ε.Π.), τα οποία, ωστόσο, εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας¹⁴⁷. Όλοι οι παραπάνω φορείς δράσης, αλλά και άλλοι που δεν αναφέρθηκαν, δρουν εντός ενός συγκεκριμένου πολιτικο-κοινωνικού συστήματος με συγκεκριμένες δομικές ιδιότητες, οι οποίες λειτουργούν άλλοτε επιτρεπτικά και άλλοτε περιοριστικά στη δράση που αναπτύσσουν οι τελευταίοι (ανάλογα και με τη θέση τους στις διάφορες κοινωνικές ιεραρχίες). Το εθνικό συγκείμενο με τη σειρά του συνιστά μέρος ευρύτερων κοινωνικών συστημάτων, εντός των οποίων δρουν, επίσης, διάφοροι φορείς δράσης (π.χ. οι διάφορες ομάδες πίεσης σε ευρωπαϊκό ή οι διεθνείς οργανισμοί σε διεθνές επίπεδο).

Η εκπαιδευτική πολιτική ως πεδίο έρευνας

Κλείνοντας, κρίνεται σκόπιμη μια σύντομη αναφορά στο πεδίο έρευνας που μελετά την εκπαιδευτική πολιτική. Στο τέλος της πρώτης ενότητας του παρόντος υποκεφαλαίου εντάξαμε την ανάλυση των κρατικών πολιτικών (public policy

¹⁴⁵ Βλ. ό.π., σ. 58.

¹⁴⁶ Στην ενότητα αυτή αναφερόμαστε, σε ένα γενικότερο επίπεδο, στους κυριότερους φορείς δράσης (μικρο- και μακρο-) που συμμετέχουν, κατά κύριο λόγο, στη χάραξη και εφαρμογή μιας εκπαιδευτικής πολιτικής. Ωστόσο, για κάθε επιμέρους έκφανση της εκπαιδευτικής πολιτικής που μελετάται (π.χ. πολιτική για το σχολικό βιβλίο ή για την ανώτατη εκπαίδευση) οι φορείς δράσης που συμμετέχουν ενδέχεται να ποικίλουν. Για τους φορείς δράσης που μελετήθηκαν στην παρούσα έρευνα βλ. κεφ. 2.2. της παρούσας μελέτης.

¹⁴⁷ Βλ. σχετικά Δ. Γουβιάς - Κ. Θεριανός, *Εκπαιδευτική πολιτική* (Αθήνα: Gutenberg, 2014), σσ. 130-163.

analysis) στο πεδίο έρευνας των «σπουδών για την πολιτική» (Policy Studies), το οποίο συνιστά ένα επιμέρους πεδίο της πολιτικής επιστήμης. Σε ό,τι αφορά στην εκπαιδευτική πολιτική, η τελευταία αποτελεί αντικείμενο μελέτης του πεδίου «σπουδές για την εκπαιδευτική πολιτική» (Education Policy Studies)¹⁴⁸. Το πεδίο αυτό αντλεί θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία από ένα ευρύ φάσμα επιστημών/κλάδων/πεδίων έρευνας (π.χ. κοινωνιολογική θεωρία και κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, επιστήμες της εκπαίδευσης, «σπουδές για την πολιτική» κ.λπ.). Συμφωνούμε, επομένως, με τη διαπίστωση του Γ. Σταμέλου, ότι οι «σπουδές για την εκπαιδευτική πολιτική» συνιστούν «ένα διακριτό, διεπιστημονικό πεδίο στο χώρο των Κοινωνικών Επιστημών»¹⁴⁹.

1.2.2. Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (education reform)

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση συνιστά μια έννοια άρρηκτα συνδεδεμένη με την εκπαιδευτική πολιτική και μπορεί να θεωρηθεί, τρόπον τινά, ως η εφαρμοσμένη εκδοχή της τελευταίας, διότι αποτελεί τον τόπο, στον οποίο εκβάλλει η διαδικασία διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής. Η αλληλεπίδραση αυτών των δύο εννοιών προσδίδει στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση έναν έντονο πολιτικό χαρακτήρα, καθώς δύναται να αποτελέσει έναν καίριο διαμορφωτικό παράγοντα της εκπαιδευτικής και κοινωνικής πραγματικότητας¹⁵⁰. Σύμφωνα με τον T. Popkewitz, η μεταρρύθμιση είναι μια κοινωνική πρακτική που υπαγορεύει συγκεκριμένους τρόπους δράσης, οι οποίοι επενδύονται με μια φανερή (ή και λανθάνουσα) ιδεολογία, και, παράλληλα, ενέχει μια τελετουργία (ritual) και μια ρητορική (rhetoric)¹⁵¹. Στο ίδιο πλαίσιο ο N. Παπαδάκης τονίζει, ότι «οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις δεν εξαντλούνται μόνο στο επίπεδο της θεσμοθέτησης κάποιων μέτρων που αφορούν την εκπαίδευση [...]. Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που μια μεταρρύθμιση είναι λιγότερο οι δράσεις που επιφέρει και περισσότερο ο λόγος που εκφέρει»¹⁵².

Τα παραπάνω προσδίδουν στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ένα μη-μονοσήμαντο και απρόβλεπτο χαρακτήρα. Αυτό γίνεται σαφέστερο, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη ότι σχεδόν όλες οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις προβάλλονται στο

¹⁴⁸ Βλ. σχετικά S. Ball - C. Schilling, "At the Cross-Roads: Education - Policy Studies", *British Journal of Educational Studies* 42, no.1 (1994): 1-5.

¹⁴⁹ Βλ. Γ. Σταμέλος, *Εκπαιδευτική...*, ό.π., σ. 124.

¹⁵⁰ Βλ. N. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 99.

¹⁵¹ Βλ. T. Popkewitz, "Educational Reform: Rhetoric, Ritual and Social Interest", *Educational Theory* 38, no. 1 (1988): 82.

¹⁵² Βλ. N. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 103.

δημόσιο (διά)λογο ως βελτιωτικές αλλαγές, παρόλο που η διάσταση αυτή δεν είναι πάντα δεδομένη για όλους τους αποδέκτες της μεταρρυθμιστικής δράσης¹⁵³. Σχετικά με αυτό οι M. Ginsburg, S. Cooper, R. Raghu, H. Zegarra τονίζουν: «*Ούτε αυτό που έχει χαρακτηριστεί με την ετικέτα 'εκπαιδευτική μεταρρύθμιση' ασχολείται πάντα με την αλλαγή, πόσο μάλλον με τη βελτίωση της εκπαίδευσης*»¹⁵⁴. Επομένως, προκειμένου η υποδοχή μιας εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης να είναι όσο το δυνατόν ευνοϊκότερη από τους ποικίλους αποδέκτες της, έντονη είναι η επίκληση του συναισθηματικού στοιχείου και συχνή η προσφυγή στην έννοια της προόδου¹⁵⁵.

Φθάνουμε, επομένως, σε ένα κρίσιμο, κατά τη γνώμη μας, ερώτημα: ποιοι είναι οι παράγοντες (αλλά και οι φορείς δράσης) που επηρεάζουν τη διαμόρφωση και την εφαρμογή μιας εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης; Όπως είχαμε αναφέρει παραπάνω στην ανάλυσή μας αναφορικά με τις διαστάσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής, το ευρύτερο πολιτικό-ιδεολογικό πλαίσιο συνιστά ένα βασικό διαμορφωτικό παράγοντα των λόγων και των πρακτικών μιας μεταρρύθμισης¹⁵⁶. Επιπρόσθετα, τα χαρακτηριστικά που φέρει το ιστορικά διαμορφωμένο πολιτικό σύστημα της κάθε χώρας, οι δομικές ιδιότητες του εκπαιδευτικού συστήματος (π.χ. ο συγκεντρωτικός και γραφειοκρατικός χαρακτήρας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος), καθώς και η ήδη διαμορφωμένη εκπαιδευτική κουλτούρα αποτελούν βασικά ερμηνευτικά κλειδιά προκειμένου να μελετήσουμε τον τρόπο εφαρμογής μιας εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Τέλος, τα κόμματα ως πολιτικά μορφώματα που διεκδικούν την εξουσία, και οι ποικίλες ομάδες πίεσης, ως μορφώματα που επιδιώκουν να επηρεάσουν την εξουσία (ακριβέστερα, την άσκησή της) διαδραματίζουν έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες διαμόρφωσης και εφαρμογής μιας εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.

Συνεπώς, όντας πολιτικές στρατηγικές, και, επομένως, πλαισιωμένες από μια συγκεκριμένη ιδεολογία, οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις -κυρίως ο λόγος που εκφέρουν- πρέπει να αντλήσουν νομιμοποίηση για τους στόχους που θέτουν¹⁵⁷. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της ενεργοποίησης μιας ακολουθίας πολιτικών στρατηγικών (άλλοτε ξεχωριστά και άλλοτε συνδυαστικά), των εξής:

¹⁵³ Βλ. ό.π., σ. 101.

¹⁵⁴ Βλ. M. Ginsburg - S. Cooper - R. Raghu - H. Zegarra, "National and World-System Explanations of Educational Reform", *Comparative Education Review* 34, no. 4 (1990): 474.

¹⁵⁵ Βλ. Ν. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 116.

¹⁵⁶ Να αναφερθεί, ενδεικτικά, η επίδραση που είχε ο ευρωπαϊκός εκπαιδευτικός λόγος στη διαμόρφωση του λόγου της «μεταρρύθμισης Αρσένη».

¹⁵⁷ Βλ. ό.π., σ. 107.

Α) Η επίκληση της **κρίσης στην εκπαίδευση** είναι αρκετά συχνή κατά τη διαμόρφωση, αλλά και κατά την εφαρμογή μιας εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Η επίκληση αυτή άλλοτε λειτουργεί διαπιστωτικά και άλλοτε νομιμοποιητικά για την προωθούμενη μεταρρύθμιση. Παραδείγματος χάριν, κατά την περίοδο διαμόρφωσης της «μεταρρύθμισης Αρσένη» ενδεικτική ήταν η επίκληση στην κρίση που διερχόταν το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Η παραπάνω επιχειρηματολογία βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στις διάφορες εκθέσεις των διεθνών οργανισμών (π.χ. στην έκθεση του Ο.Ο.Σ.Α. το 1995)¹⁵⁸.

Β) Ιδιαίτερα συχνά χρησιμοποιείται το **συγκριτικό επιχείρημα** (comparative argument), δηλαδή οι αναφορές σε εκπαιδευτικές πολιτικές που έχουν εφαρμοστεί σε άλλες χώρες, προκειμένου να νομιμοποιηθούν μέτρα και αλλαγές που επιφέρει μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση¹⁵⁹.

Γ) Η συγκρότηση **επιτροπών παιδείας** (κυρίως, πριν τη δεκαετία του '80) για τη μελέτη εκπαιδευτικών θεμάτων και, μεταγενέστερα, η έναρξη **εθνικών διαλόγων για την παιδεία** (π.χ. επί υπουργίας Α. Κακλαμάνη, επί υπουργίας Γ. Σουφλιά, επί υπουργίας Α. Διαμαντοπούλου κ.λπ.) αποτελεί μια ακόμη πολιτική στρατηγική που λαμβάνει χώρα, κατά κύριο λόγο, την περίοδο διαμόρφωσης των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Οι διάλογοι αυτοί στις περισσότερες περιπτώσεις λειτουργούν είτε προσχηματικά, με στόχο την επιδίωξη όσο το δυνατόν μεγαλύτερης συναίνεσης μεταξύ των πολιτικών κομμάτων και των διαφόρων κοινωνικών εταίρων είτε ως εγχειρήματα νομιμοποίησης ήδη ειλημμένων πολιτικών αποφάσεων¹⁶⁰.

Κλείνοντας, κρίνεται σκόπιμη μια ενδεικτική αναφορά στις τυπολογίες που έχουν προταθεί στη σχετική ελληνική βιβλιογραφία, τις εξής:

¹⁵⁸ Βλ. σχετικά Α. Καζαμίας, «Η παγκόσμια κρίση...», στο: Ι. Πυργιωτάκης - Ι. Κανάκης, *Παγκόσμια κρίση...*, ό.π., σσ. 13-42.

¹⁵⁹ Βλ. σχετικά Σ. Μπουζάκης - Γ. Κουστουράκης - Ε. Μπερδούση, *Εκπαιδευτική πολιτική και συγκριτική επιχειρηματολογία στο παράδειγμα των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων της γενικής και τεχνικο-επαγγελματικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα: μεταρρυθμιστικά επεισόδια 1913, 1929, 1959, 1964, 1976/77, 1985, 1997/98* (Αθήνα: Gutenberg, 2001) και S. Bouzakis - G. Koustourakis, "The comparative argument in the case of the Greek educational reform in 1997-98", *Comparative education* 38, no. 2 (2002): 155-169.

¹⁶⁰ Βλ. σχετικά Ν. Παπαδάκης, «Η διαμεσολάβηση του πολιτικού πεδίου στη διαδικασία συγκρότησης «Επιτροπών Παιδείας»: Η περίπτωση των Επιτροπών για τη μεταρρύθμιση της Ανώτατης Εκπαίδευσης στον ύστερο βενιζελισμό», *Επιστήμες της Αγωγής* 1-3 (2000): 109-126, Κ. Αγγελάκος, «Ο διάλογος ως άλλοθι αποφυγής άσκησης πολιτικής;», *Νέα Παιδεία* 156 (2015). Ανακτήθηκε από: <http://www.nearpaideia-glossa.gr/156.htm> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 7/4/2019), Σ. Μπουζάκης, «Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: Διδάγματα από την ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης και την ευρωπαϊκή εμπειρία (με αφορμή τον 'εθνικό διάλογο' για την παιδεία)», στο: Κ. Φασουλής - Γ. Ρουσσάκης - Α. Σαμαρά - Ε. Φυριπτής - Γ. Πασιάς (επιμ.), *Ανιχνεύοντας το εκπαιδευτικό τοπίο: Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Δ. Ματθαίου* (Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, 2016), σσ. 281-296.

- 1) Η διαδεδομένη διάκριση του Ν. Τερζή μεταξύ εξωτερικής και εσωτερικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Η εξωτερική μεταρρύθμιση καλύπτει θεματικές που αφορούν την οργάνωση και τη διοίκηση της εκπαίδευσης, ενώ η εσωτερική μεταρρύθμιση αναφέρεται στο βαθύτερο πυρήνα της εκπαιδευτικής πραγματικότητας (π.χ. στα προγράμματα σπουδών και στις παιδαγωγικές πρακτικές κ.λπ.)¹⁶¹.
- 2) Ο Δ. Γράβαρης τοποθετεί σε αντιθετικά δίπολα τα είδη της μεταρρύθμισης και διακρίνει σε: α) μεταρρυθμίσεις που θεωρούνται βελτιωτικές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις με πολλαπλές συνέπειες, β) σε μεταρρυθμίσεις που έχουν τελεσφορήσει και σε μεταρρυθμιστικά εγχειρήματα που έχουν μείνει ατελή¹⁶².
- 3) Ο Ν. Παπαδάκης επιχειρεί τη διάκριση ανάμεσα στη συστημική και τμηματική μεταρρύθμιση. Η συστημική μεταρρύθμιση επιδιώκει την αναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος ως σύνολο, ενώ η τμηματική εστιάζει σε μια επιμέρους έκφραση του τελευταίου¹⁶³.

¹⁶¹ Βλ. σχετικά Ν. Τερζής, «Απόψεις για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: Εξωτερική και εσωτερική μεταρρύθμιση (1976-1980)», *Φιλολόγος* 28 (1981): 272-281 και Ν. Τερζής, *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: Ιστορικοκοινωνιολογικό πλαίσιο και "μελέτες περίπτωσης"* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 2006, 2^η έκδοση), σσ. 69-81.

¹⁶² Βλ. Δ. Γράβαρης, «Η φυσιογνωμία της μεταπολιτευτικής περιόδου: Το μεταρρυθμιστικό φαινόμενο», στο: Δ. Χαραλάμπους (επιμ.), *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική: παρελθόν-παρόν-μέλλον* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007), σ. 53.

¹⁶³ Βλ. Ν. Παπαδάκης, *Κράτος, πανεπιστήμιο και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2001), σ. 102.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Εισαγωγικά

Η παρούσα έρευνα εντάσσεται μεθοδολογικά στο ποιοτικό «παράδειγμα» που έχει αναπτυχθεί στο χώρο της έρευνας των κοινωνικών επιστημών¹⁶⁴. Όπως επισημαίνει ο Κ. Μπονίδης, «*βασικό αξίωμα της ποιοτικής έρευνας αποτελεί η κατανόηση του ερευνώμενου φαινομένου εκ των έσω*»¹⁶⁵. Ο τρόπος, βέβαια, με τον οποίο θα επέλθει η κατανόηση του εξεταζόμενου φαινομένου εξαρτάται άμεσα από τις θεωρητικές και μεθοδολογικές παραδοχές του/της κάθε ερευνητή/τριας. Δύο ερευνητές/τριες που μελετούν, παραδείγματος χάριν, μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση δύνανται, εκκινώντας από διαφορετικές θεωρητικές παραδοχές, να καταλήξουν σε εντελώς διαφορετικές ερμηνείες σχετικά με τη φύση και το σκοπό της ερευνώμενης μεταρρύθμισης. Σε έρευνες, ειδικότερα, που ασχολούνται με ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής –είτε συνολικής είτε μιας επιμέρους έκφρασής της– κρίνεται απαραίτητο η μεθοδολογική στρατηγική που θα επιλεγεί να «*αποτελεί προϊόν σύζευξης μιας σειράς μεθοδολογικών κατευθύνσεων και τεχνικών επεξεργασίας, ταξινόμησης, κωδικοποίησης, ανάλυσης και ερμηνείας πληροφοριακού υλικού*»¹⁶⁶. Το παραπάνω μεθοδολογικό πρόταγμα αποτέλεσε τη βάση, πάνω στην οποία στηρίχτηκαν τα επιχειρήματα που αναπτύσσονται στη συνέχεια.

---

¹⁶⁴ Σύμφωνα με τον Κ. Μπονίδη, «*η προσπάθεια για συστηματική ποιοτική προσέγγιση του κειμένου ανάγεται χρονικά στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και εντάσσεται στην ευρύτερη προσπάθεια που έχει καταβληθεί στο χώρο των κοινωνικών επιστημών για τη δημιουργία εναλλακτικών αντιθετικιστικών ερευνητικών ποιοτικών παραδειγμάτων, τα οποία υπάγονται στον όρο 'ποιοτική έρευνα', έναντι των ποσοτικών που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της θετικιστικής προσέγγισης της κοινωνικής επιστήμης*» [Βλ. Κ. Μπονίδης, *Το περιεχόμενο...*, ό.π., σ. 81]. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται άμβλυνση της παλαιότερης –σε μεγάλο βαθμό διχαστικής– διαμάχης των δύο αντιτιθέμενων «παραδειγμάτων» και εντοπίζονται προσπάθειες σύζευξής τους μέσω της δημιουργίας μεικτών παραδειγμάτων.

¹⁶⁵ Βλ. Κ. Μπονίδης, ό.π., σ. 82. Για την ποιοτική έρευνα πρβλ. σχετικά Ν. Denzin - Υ. Lincoln (eds.), *Handbook of qualitative research* (California: Sage Publications, 2000, 2nd edition), L. Cohen - L. Manion - Κ. Morrison, *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, μετ. Σ. Κυρανάκης - Χ. Μητσοπούλου - Π. Μπιθαρά - Μ. Μαυράκη - Μ. Φιλοπούλου (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2008), Μ. Πουρκός - Μ. Δαφέρμος (επιμ.), *Ποιοτική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες: επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα* (Αθήνα: Τόπος, 2010), Γ. Τσιώλης, *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα* (Αθήνα: Κριτική, 2014). Για την ποιοτική έρευνα στην εκπαίδευση βλ. αναλυτικότερα Μ. Πουρκός - Μ. Δαφέρμος (επιμ.), *Ποιοτική έρευνα στη ψυχολογία και στην εκπαίδευση: επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα* (Αθήνα: Τόπος, 2010), σσ. 38-49, 541-747.

¹⁶⁶ Βλ. Ν. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 254.

2.1. Σκοπός και ερωτήματα της έρευνας

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η περιγραφή, ανάλυση και ερμηνεία της διαδικασίας διαμόρφωσης και εφαρμογής της πολιτικής για το πολλαπλό βιβλίο, καθώς και των λόγων εγκατάλειψης αυτής της πολιτικής¹⁶⁷.

Τα γενικότερα ερωτήματα της έρευνας είναι τα εξής:

- ✓ Με ποιον τρόπο (από ποιους φορείς δράσης, με ποιους προσανατολισμούς και στόχους, μέσα από ποιες διαδικασίες) διαμορφώθηκε η πολιτική για το πολλαπλό βιβλίο;
- ✓ Πώς εφαρμόστηκε στην πράξη η πολιτική αυτή; Σε πόσα και ποια μαθήματα παρήχθησαν πολλαπλά διδακτικά πακέτα; Για ποιες βαθμίδες απευθυνόταν; Έγινε κάποια δοκιμαστική/πilotική εφαρμογή;
- ✓ Με ποιον τρόπο οδηγήθηκε η πολιτική για το πολλαπλό βιβλίο στην αδρανοποίησή της; Υπήρχαν συγκεκριμένοι φορείς δράσης που λειτούργησαν ανασταλτικά; Ποιοι ήταν οι λόγοι που συνετέλεσαν στην εγκατάλειψη της πολιτικής αυτής;
- ✓ Επέδρασε κατά κάποιο τρόπο, και αν ναι, με ποιον, το συγκεκριμένο (διεθνές, ευρωπαϊκό, εθνικό) στην αλλαγή των διαδικασιών παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων, που έλαβαν χώρα το διάστημα που μελετάμε;
- ✓ Πώς διαμορφώνεται η «εικόνα» σχετικά αφενός με τις επικρατούσες πολιτικές για το σχολικό βιβλίο και αφετέρου με τις ακολουθούμενες πρακτικές

¹⁶⁷ Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητη μια αναφορά στη λεπτή αλλά εξόχως σημαντική -για τα επιχειρήματα που θα αναπτυχθούν στη συνέχεια της μελέτης- νοηματική διαφοροποίηση των λέξεων εγκατάλειψη-κατάργηση-αναστολή. Συγκεκριμένα, στα αρχικά στάδια της έρευνας είχαμε καταλήξει σε ένα πρώτο συμπέρασμα, ότι η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου το πρώτο εξάμηνο του 2001 είχε καταργηθεί ή έστω είχε ανασταλεί η εφαρμογή της για κάποιο χρόνο. Ωστόσο, καθώς εξελισσόταν η έρευνα και εμβαθύνουμε όλο και περισσότερο στο υπό μελέτη φαινόμενο, μεταβλήθηκε άρδην η παραπάνω διαπίστωση. Έτσι, μετά από συστηματική έρευνα που πραγματοποιήσαμε στη συνδρομητική υπηρεσία NOMOS (βλ. <https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos>), η οποία είναι μια online βάση νομικών δεδομένων και η οποία παρέχει μια πλήρη και επικαιροποιημένη κωδικοποίηση της ελληνικής νομοθεσίας, μπορούμε με βεβαιότητα να υποστηρίξουμε τα εξής: Α) Δεν εντοπίστηκε κανένας μεταγενέστερος νόμος, ο οποίος να καταργεί με κάποια διάταξή του το άρθρο 7, παρ. 3 του Ν. 2525/1997, με το οποίο θεσμοθετείται η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου. Άρα, δε μπορεί να γίνει λόγος για κατάργηση της πολιτικής αυτής. Β) Δεν εντοπίστηκε, επίσης, καμία Υπουργική Απόφαση, η οποία να αναστέλλει την εφαρμογή της πολιτικής αυτής για κάποιο χρονικό διάστημα. Άρα, δε μπορεί να γίνει λόγος ούτε για αναστολή της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Γ) Αυτό που συνέβη ήταν, ότι η πολιτική αυτή (με τον τρόπο και για τους λόγους που θα αναλυθούν παρακάτω) εγκαταλείφθηκε (εναλλακτικά μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ως συνώνυμα: αδρανοποιήθηκε ή η πρόβλεψη του νόμου για το πολλαπλό βιβλίο κατέστη ανενεργή) το πρώτο εξάμηνο του 2001, κάτι που στην πράξη, βέβαια, ισοδυναμούσε με κατάργησή της. Η διαπίστωση αυτή χρήζει ιδιαίτερης προσοχής, καθώς αυτό σημαίνει, κατ' επέκταση, ότι το άρθρο 7 του Ν. 2525/1997 εξακολουθεί να παραμένει σε ισχύ έως και σήμερα, από τη στιγμή που δεν έχει καταργηθεί ή ανασταλεί.

αναφορικά με την παραγωγή, έγκριση, επιλογή και παροχή των σχολικών εγχειριδίων στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο;

Τα **ειδικότερα ερωτήματα** της έρευνας ανά φορέα δράσης είναι τα εξής:

- ✓ Αποτέλεσε η Ανώτατη Συνομοσπονδία Γονέων Μαθητών Ελλάδας (Α.Σ.Γ.Μ.Ε.) ένα συλλογικό φορέα δράσης που θα μπορούσε να συμβάλει αποφασιστικά στη διαμόρφωση του Ν. 2525/1997; Υπήρξε μια ομάδα πίεσης, η οποία θα μπορούσε να διαδραματίσει κάποιο ρόλο στη διαμόρφωση και στη συνέχεια στην εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου;
- ✓ Συμμετείχε ο Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων (Ο.Ε.Δ.Β.) θεσμικά στη διαμόρφωση της πολιτικής για το πολλαπλό βιβλίο; Επέδρασε κατά κάποιο τρόπο στο να εγκαταλειφθεί η πολιτική αυτή ή ο ρόλος του παρέμεινε διεκπεραιωτικός καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου που μελετάμε;
- ✓ Ποιες ήταν οι θέσεις των πολιτικών κομμάτων –αν υπήρχαν– αναφορικά με τα σχολικά βιβλία γενικότερα και την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου ειδικότερα; Σε ποια σημεία δόθηκε έμφαση στη συζήτηση στη Βουλή κατά την επεξεργασία του Ν. 2525/1997; Με ποια επιχειρήματα εκδηλώθηκε η υποστήριξη ή η διαφωνία τους αναφορικά με το νέο θεσμικό πλαίσιο που προωθούνταν για τα σχολικά βιβλία; Διαπιστώνονται συγκλίσεις ή αποκλίσεις ως προς τις θέσεις και τα επιχειρήματά τους, τόσο μεταξύ των πολιτικών κομμάτων όσο και εντός του ίδιου κόμματος;
- ✓ Ποιος ήταν ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων στη διαμόρφωση και εγκατάλειψη της πολιτικής αυτής;
- ✓ Δεδομένου του καίριου ρόλου του στην παραγωγή και έγκριση των σχολικών εγχειριδίων, ποια ήταν η συμβολή του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (Π.Ι.) στη διαμόρφωση της πολιτικής για το πολλαπλό βιβλίο; Υπήρξε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας για τη διαμόρφωση της πολιτικής αυτής; Υπήρξαν συζητήσεις εντός του Π.Ι. αναφορικά με την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου για τα σχολικά βιβλία;
- ✓ Μέσα από ποια διαδικασία εγκαταλείφθηκε η πολιτική αυτή; Σε ποια εμπόδια προσέκρουσε; Διαδραμάτισε κάποιο ρόλο το Π.Ι.;
- ✓ Διατυπώθηκαν στο εσωτερικό του Π.Ι. εναλλακτικές προτάσεις ή/και αμφισβητήσεις αναφορικά με την πολιτική για τα σχολικά βιβλία την περίοδο που μελετάμε;

- ✓ Ποιος ήταν ο ρόλος και η επίδραση που άσκησαν συγκεκριμένοι μεγα-φορείς δράσης στη διαμόρφωση και στην εγκατάλειψη της πολιτικής για το πολλαπλό βιβλίο; Ποια η στάση που κράτησαν απέναντι στην τελευταία;
- ✓ Τι ρόλο διαδραμάτισε η ανώτατη πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (ΥΠ.Ε.Π.Θ.) στη διαμόρφωση και εγκατάλειψη της πολιτικής για το πολλαπλό βιβλίο;
- ✓ Επιβεβαιώνεται η διαπίστωση περί υπουργοκεντρικής εκπαιδευτικής πολιτικής;
- ✓ Ποιες οι θέσεις τόσο των μεμονωμένων εκδοτών όσο και του δευτεροβάθμιου συνδικαλιστικού οργάνου (Πανελλήνια Ομοσπονδία Εκδοτών Βιβλιοπωλών-Π.Ο.Ε.Β.) αναφορικά με το ζήτημα των σχολικών βιβλίων γενικότερα και την πολιτική του πολλαπλού ειδικότερα; Συνέκλιναν ή διαφοροποιούνταν; Αν υπήρξε διαφοροποίηση, ποιοι ήταν οι λόγοι της;
- ✓ Αποτέλεσαν οι εκδοτικοί οίκοι (είτε ως μικρο-φορείς είτε ως συλλογικός φορέας δράσης) μια ομάδα πίεσης, που θα μπορούσε να συμβάλει κατά κάποιο τρόπο στη διαμόρφωση και στην εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου;
- ✓ Ποιες ήταν οι θέσεις και οι προτάσεις της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδος (Δ.Ο.Ε.) και της Ομοσπονδίας Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης (Ο.Λ.Μ.Ε.) αναφορικά με το ζήτημα των σχολικών βιβλίων γενικότερα και του πολλαπλού βιβλίου ειδικότερα; Υπήρχε σύγκλιση απόψεων και θέσεων εντός των Ομοσπονδιών ή παρατηρούνταν διαφοροποιήσεις μεταξύ των συνδικαλιστικών παρατάξεων ή/και μεταξύ της Ομοσπονδίας και των πρωτοβάθμιων σωματείων; Ποια η στάση που κράτησαν οι Ομοσπονδίες αναφορικά με την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου σχετικά με τα σχολικά βιβλία; Ποιοι ήταν οι λόγοι της στάσης αυτής (αποδοχής ή απόρριψης); Ποια ήταν τα εκπαιδευτικά ζητήματα, στα οποία η Δ.Ο.Ε. και η Ο.Λ.Μ.Ε. έδωσαν προτεραιότητα κατά την εξεταζόμενη περίοδο; Πώς ιεραρχήθηκε το ζήτημα των σχολικών βιβλίων στο διεκδικητικό πλαίσιο των Ομοσπονδιών;
- ✓ Ποιος ήταν ο ρόλος των συνδικαλιστικών Οργανώσεων των εκπαιδευτικών, ως συλλογικών φορέων δράσης, στη διαμόρφωση και στην εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου;

2.2. Το υλικό της έρευνας

Η παρούσα έρευνα βασίστηκε, κυρίως, σε πρωτογενές υλικό, αδημοσίευτο και δημοσιευμένο, καθώς και σε δευτερογενές, την υπάρχουσα για το θέμα βιβλιογραφία.

Σε ό,τι αφορά στο **αδημοσίευτο** πρωτογενές υλικό, μελετήθηκαν:

- ✓ Τα *Πρακτικά Συνεδριάσεων του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*. Συγκεκριμένα, μελετήθηκαν τα Πρακτικά των Συνεδριάσεων του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης των ετών 2001 και 2002, του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης των ετών 1996 έως και 2002 και του Συντονιστικού Συμβουλίου των ετών 1998 έως και 2001.
- ✓ Τα *Πρακτικά Συνεδριάσεων του Συλλόγου Διδασκόντων* των ετών 1999 έως και 2002 (ενός μικρού αριθμού σχολικών μονάδων)¹⁶⁸.
- ✓ Το *Αρχειό Γεράσιμου Αρσένη*, το αρχείο, δηλαδή, που διατηρούσε ο Γ. Αρσένης και αφορούσε στην περίοδο που ήταν Υπουργός Παιδείας (1996-2000). Συγκεκριμένα, μελετήθηκαν 28 Φάκελοι, ο καθένας από τους οποίους περιείχε δεκάδες σελίδες κρατικών και ιδιωτικών εγγράφων. Τονίζεται, εδώ, ότι είναι η *πρώτη φορά* που αξιοποιείται το αρχείο αυτό για σκοπούς έρευνας.

Σε ό,τι αφορά στο **δημοσιευμένο** πρωτογενές υλικό, μελετήθηκαν:

¹⁶⁸ Προκειμένου να μελετήσουμε τον τρόπο, με τον οποίο εφαρμόστηκε η πολιτική αυτή, πραγματοποιήσαμε τις εξής ενέργειες: Αρχικά, απευθυνθήκαμε στο αρμόδιο Τμήμα του Υπουργείου Παιδείας, με στόχο να βρούμε τα ακόλουθα τεκμήρια: α) εγκυκλίους και Υπουργικές Αποφάσεις (εκτός των Υ.Α. που δημοσιεύονται σε ΦΕΚ, υπάρχουν και κάποιες αποφάσεις/έγγραφα, υπογεγραμμένα από τον/την Υπουργό, προοριζόμενα για χρήση μεταξύ των διαφόρων υπηρεσιών του Υπουργείου), β) αρχειακό υλικό του Ο.Ε.Δ.Β. (δελτία παραλαβής ή αποστολής των βιβλίων ή καταλόγους των βιβλίων που είχαν εκτυπωθεί κ.λπ.), το οποίο διατηρείται στο Υπουργείο Παιδείας μετά την κατάργηση του Ο.Ε.Δ.Β. Αυτή η προσπάθεια, ωστόσο, δε τελεσφόρησε. Στη συνέχεια, αναζητήσαμε εναλλακτικούς τρόπους, προκειμένου να εντοπίσουμε τα τεκμήρια εκείνα, που θα μας παρείχαν τις πληροφορίες που χρειαζόμασταν (σε πόσα και ποια μαθήματα παρήχθησαν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, ποια εναλλακτικά διδακτικά πακέτα έφθασαν πράγματι στις σχολικές μονάδες, για πόσες χρονιές και σε ποια μαθήματα εφαρμόστηκε στην πράξη η πολιτική αυτή). Έτσι, πραγματοποιήσαμε συνδυαστικά τις ακόλουθες ενέργειες: Α) Ήρθαμε σε επικοινωνία με τις Διευθύνσεις Α΄/θμιας και Β΄/θμιας Εκπαίδευσης των Περιφερειακών Ενοτήτων Λάρισας, Σερρών, Κατερίνης, καθώς και του τομέα της Δυτικής Θεσσαλονίκης. Δεν καταφέραμε, βέβαια, να αντλήσουμε τις πληροφορίες που χρειαζόμασταν. Β) Επικοινωνήσαμε με διευθυντές σχολικών μονάδων (Δημοτικών, Γυμνασίων, Λυκείων), πολλοί από τους οποίους βοήθησαν, παρέχοντας μας πρόσβαση στα Πρακτικά των Συνεδριάσεων του Συλλόγου Διδασκόντων της εκάστοτε σχολικής μονάδας. Από τη μελέτη των Πρακτικών των Συνεδριάσεων αρκετών σχολικών μονάδων, καταφέραμε να εντοπίσουμε τρεις Πράξεις (σε τρεις διαφορετικές σχολικές μονάδες), οι οποίες μας παρείχαν πολύτιμες πληροφορίες. Γ) Ήρθαμε σε επικοινωνία (τηλεφωνικά και δια ζώσης) με περίπου 30 εκπαιδευτικούς διαφόρων ειδικοτήτων, που δίδασκαν την περίοδο που εφαρμόστηκε η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου. Οι προφορικές αυτές μαρτυρίες λειτούργησαν στις περισσότερες περιπτώσεις ως επιβεβαίωση των πληροφοριών που είχαμε συλλέξει. Οι παραπομπές στις μαρτυρίες αυτές εντός του κυρίως κειμένου θα γίνουν με την παράθεση των αρχικών των ονομάτων τους και μέσα σε παρένθεση η ημερομηνία που πραγματοποιήθηκε η συζήτηση.

- ✓ Τα τεύχη του «*Διδασκαλικού Βήματος*», που καλύπτουν τα έτη 1996-2009, καθώς και τα τεύχη του «*Επιστημονικού Βήματος του Δασκάλου*» των ετών 2003-2009.
- ✓ Τα τεύχη του *Πληροφοριακού Δελτίου της Ο.Λ.Μ.Ε.*, που καλύπτουν τα έτη 1996-2003.
- ✓ Εκδόσεις, μελέτες και απολογισμούς δράσης που εξέδωσε το Π.Ι.
- ✓ Νόμοι, Προεδρικά Διατάγματα, Υπουργικές Αποφάσεις.
- ✓ Οι εισηγητικές εκθέσεις των νομοσχεδίων.
- ✓ Τα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής (που αφορούσαν συγκεκριμένους νόμους)
- ✓ Τα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Διαρκούς Επιτροπής Μορφωτικών Υποθέσεων της Βουλής (επίσης, για συγκεκριμένους νόμους).
- ✓ Διάφορες εκδόσεις και φυλλάδια του ΥΠ.Ε.Π.Θ.
- ✓ Προγράμματα και προεκλογικά φυλλάδια πολιτικών κομμάτων.
- ✓ Οι συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ιδρυτικές και τροποποιητικές), καθώς και διάφορες πράξεις των θεσμικών οργάνων της τελευταίας (κανονισμοί, οδηγίες κ.λπ.). Επίσης, χρησιμοποιήθηκαν διάφορα έγγραφα και μελέτες που εκπονήθηκαν από όργανα και υπηρεσίες τόσο της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και των διεθνών οργανισμών.

Επιπλέον, στο πρωτογενές υλικό της έρευνας περιλαμβάνονται οι απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις των προσώπων που δέχθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα¹⁶⁹. Πρόκειται για δώδεκα (12) συνολικά άτομα, το καθένα από τα οποία κατέχει μια ανώτερη ή ανώτατη θεσμική θέση στον εκάστοτε φορέα δράσης και τα οποία στο σύνολό τους καλύπτουν όλο το φάσμα των φορέων δράσης που μελετάμε στην παρούσα έρευνα¹⁷⁰.

¹⁶⁹ Να τονίσουμε στο σημείο αυτό, ότι οι συνεντεύξεις λειτουργούν επικουρικά ως προς το υπόλοιπο πρωτογενές υλικό της έρευνας, με στόχο να επιβεβαιώσουμε και να διασταυρώσουμε πληροφορίες αναφορικά με το ρόλο που διαδραμάτισε ο κάθε φορέας δράσης, καθώς και για να διασφαλιστεί η αξιοπιστία της έρευνας. Για τη διατήρηση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων/ουσών δε θα αναφερθούν πουθενά εντός του κυρίως κειμένου τα ονόματά τους. Οι παραπομπές στο κείμενο των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων θα γίνονται ως εξής: Συνέντευξη X1, X2, X3 κ.λπ. και εντός παρενθέσεως η ημερομηνία που λήφθηκε η συνέντευξη. Να αναφερθεί, επίσης, στο σημείο αυτό, ότι έγινε προσπάθεια να βρεθεί, ώστε να ζητηθεί η συμμετοχή του στην έρευνα, ο κ. Θεόδωρος Εξαρχάκος, πρόεδρος του Π.Ι. την περίοδο 1996-2000, αλλά για προσωπικούς του λόγους δεν κατέστη δυνατή η επικοινωνία μαζί του.

¹⁷⁰ Εκτός των παραπάνω συνεντεύξεων, πραγματοποιήθηκαν άτυπες συζητήσεις (τηλεφωνικές και -σε κάποιες περιπτώσεις- δια ζώσης) με τα εξής πρόσωπα: κ. Πέτρο Ευθυμίου, Υπουργό Παιδείας την περίοδο 2000-2004, κ. Νίκο Γκεσούλη, Υφυπουργό Παιδείας την περίοδο 2001-2004, κ. Ανδρέα

* * *

Οι φορείς δράσης που μελετήθηκαν στην παρούσα έρευνα ήταν οι εξής:

- A) Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
- B) Ο Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων
- Γ) Τα πολιτικά κόμματα
- Δ) Οι εκδοτικοί οίκοι
- E) Η Ανώτατη Συνομοσπονδία Γονέων Μαθητών Ελλάδας
- ΣΤ) Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εκπαιδευτικών (Δ.Ο.Ε., Ο.Λ.Μ.Ε.)
- Z) Το Υπουργείο Παιδείας (κυρίως, μέλη της γραφειοκρατίας του)¹⁷¹

Βάσει των θεωρητικών παραδοχών που αναπτύξαμε στο υποκεφάλαιο 1.1 μελετήσαμε τους παραπάνω φορείς, που δραστηριοποιούνται σε εθνικό επίπεδο, σε συνάρτηση με τις ευρύτερες θεσμικές δομές (π.χ. το κράτος ή το εκπαιδευτικό σύστημα και τα χαρακτηριστικά που συγκεντρώνει σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό, εδώ της Ελλάδας), εντός των οποίων κινούνται οι συγκεκριμένοι φορείς δράσης και οι οποίες θέτουν όρια ή προσφέρουν, αντίστοιχα, δυνατότητες για δράση. Μελετήθηκαν, επίσης, τα πολιτικο-ιδεολογικά χαρακτηριστικά του εθνικού συγκείμενου της συγκεκριμένης περιόδου που αναφερόμαστε. Το εθνικό πλαίσιο με τη σειρά του τροφοδοτείται και αλληλεπιδρά με ευρύτερα κοινωνικά συστήματα, όπως το ευρωπαϊκό και το διεθνές, στα οποία και πάλι δραστηριοποιούνται συγκεκριμένοι φορείς δράσης. Σχηματικά, η παραπάνω προσπάθεια, η οποία εξακτινώνεται στο σύνολο της παρούσας μελέτης, παρουσιάζεται ως εξής:

Ράθωση, πρόεδρο και διευθύνοντα σύμβουλο του Ο.Ε.Δ.Β. την περίοδο 1993-2004, καθώς και με τέσσερα μέλη του κύριου προσωπικού του Π.Ι. (τρεις συμβούλους και έναν πάρεδρο επί θητεία).

¹⁷¹ Παρόλο που αναγνωρίζουμε ότι το Υπουργείο Παιδείας συνιστά έναν κρατικό μηχανισμό, για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης θα αποτελέσει έναν φορέα δράσης με την ευρεία σημασία του όρου, δηλαδή ως έναν «παίκτη» στη διαδικασία διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής. Επίσης, ο όρος ΥΠ.Ε.Π.Θ. χρησιμοποιείται κατά ένα συνεκδοχικό τρόπο, εννοώντας στην ουσία την ανώτατη πολιτική ηγεσία του Υπουργείου (Υπουργός, Υφυπουργός, Γενικός Γραμματέας, Ειδικό Γραμματέα), καθώς και τις διάφορες επιτροπές –άτυπες και μη– που δημιουργούνται στο στενό υπουργικό περιβάλλον.

Σχήμα 3: Εστιακά σημεία της παρούσας μελέτης

2.3. Τεχνικές συλλογής του υλικού της έρευνας

Οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν για να αντληθεί το πρωτογενές, κατά κύριο λόγο, υλικό της έρευνας, όπως αυτό παρατέθηκε στο αμέσως προηγούμενο υποκεφάλαιο, ήταν: α) τεχνικές ιστοριοδιφίας (αρχαιακή εργασία και έλεγχος των πηγών), β) (εστιασμένη) συνέντευξη. Αναλυτικότερα:

Α) **Τεχνικές ιστοριοδιφίας:** Όπως προαναφέρθηκε, για τη συλλογή του πρωτογενούς και αρχαιακού υλικού χρησιμοποιήθηκαν διάφορες τεχνικές ιστοριοδιφίας, οι οποίες χρησιμοποιούνται κατά κόρον στην καθεαυτό ιστορική έρευνα. Όταν αναφερόμαστε στον όρο «τεχνικές ιστοριοδιφίας», εννοούμε αφενός την ανακάλυψη των αρχαιακών-ιστορικών πηγών και την επιλογή των τεκμηρίων που εντέλει θα χρησιμοποιηθούν στην παρούσα μελέτη και αφετέρου την κριτική ανάλυση των τελευταίων μέσω μιας διαδικασίας ελέγχου των πηγών, όπως αυτή θα παρατεθεί στη συνέχεια¹⁷². Στο

¹⁷² Ιδιαίτερα διαδεδομένη στη σχετική βιβλιογραφία είναι η διάκριση που επιχειρείται μεταξύ πρωτογενών και δευτερογενών πηγών. *Πρωτογενείς ή άμεσες* πηγές είναι εκείνες που διαμορφώθηκαν την περίοδο στην οποία αναφέρεται η έρευνα και παρήχθησαν είτε από κάποιο άτομο είτε από κάποιο συλλογικό όργανο/φορέα που συμμετείχε άμεσα ή έμμεσα με το φαινόμενο που εξετάζουμε (π.χ. ένα νομοσχέδιο ή τα Πρακτικά των Γενικών Συνελεύσεων μιας συνδικαλιστικής οργάνωσης). *Δευτερογενείς ή έμμεσες* πηγές είναι εκείνες που παρέχουν πληροφορίες, προερχόμενες, κυρίως, από άτομα που δε συμμετείχαν στο υπό μελέτη γεγονός/φαινόμενο, και αποτελούν ουσιαστικά ερμηνείες των συμβάντων/φαινομένων της εξεταζόμενης περιόδου που σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό βασίζονται στις πρωτογενείς πηγές (π.χ. μια διδακτορική διατριβή ή μελέτη σχετικά με το ρόλο που διαδραμάτισε η τάδε συνδικαλιστική οργάνωση, βασιζόμενη σε αρχαιακό υλικό που παρασχέθηκε από την τελευταία). Βλ. σχετικά J. Bell, *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας: οδηγός για φοιτητές και υποψήφιους διδάκτορες*, μετ. Α-Β. Ρήγα (Αθήνα: Gutenberg, 2001, 2^η έκδοση), σσ. 112-113 και Δ. Καραγεώργος, *Μεθοδολογία έρευνας στις επιστήμες της αγωγής: μια διδακτική*

σημείο αυτό να αναφέρουμε, ότι καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια, ώστε η συλλογή του υλικού να κινηθεί στην κατεύθυνση της εξασφάλισης πολλαπλών πηγών, με στόχο την πληρέστερη κατανόηση και ερμηνεία του φαινομένου που εξετάζουμε.

Αφού εντοπίστηκαν και συγκεντρώθηκαν οι πρωτογενείς πηγές, από τις οποίες αντλήσαμε το υλικό, το αμέσως επόμενο βήμα ήταν να τις αναλύσουμε και να τις αξιολογήσουμε προσεκτικά, προκειμένου να επιβεβαιωθεί η αξία και η χρησιμότητά τους για την παρούσα έρευνα. Η αξιολόγηση αυτή, που συχνά αναφέρεται ως «ιστορική κριτική», αποτελεί ένα αναπόσπαστο κομμάτι κάθε ιστορικής έρευνας¹⁷³. Η ιστορική κριτική, η κριτική ανάλυση των πηγών, γίνεται συνήθως σε δυο στάδια: α) εκτιμάται η αυθεντικότητα (γνησιότητα) της πηγής (γνωστή ως εξωτερική κριτική), β) αξιολογείται η ακρίβεια και η αξία των δεδομένων που περιέχει, του περιεχομένου της με άλλα λόγια (γνωστή ως εσωτερική κριτική)¹⁷⁴.

Εξωτερική κριτική

Η εξωτερική κριτική εξετάζει την αυθεντικότητα και τη γνησιότητα της πηγής, καθώς και την προέλευσή της. Ενδεικτικά ερωτήματα, βάσει των οποίων θα ‘ανακρίνουμε’ τις πηγές:

- ✓ Από ποιον (αν πρόκειται για γραπτό κείμενο), πότε και πού έχει παραχθεί η συγκεκριμένη πηγή; Πρόκειται για μεμονωμένο (-α) άτομα (-α) ή για κάποιο συλλογικό όργανο; Είναι η ημερομηνία του τεκμηρίου (ή της συνολικής πηγής) ακριβής; Συνέβησαν πράγματι αυτά που αναφέρονται στην πηγή εκείνη τη χρονική περίοδο;
- ✓ Υπάρχουν άλλες πηγές που να πιστοποιούν τη γνησιότητα αυτού που αναφέρει η πηγή;
- ✓ Τι είδους πηγή αποτελεί;

Εσωτερική κριτική

προσέγγιση (Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλα, 2002), σ. 289. Ωστόσο, ενίοτε η διάκριση αυτή αποβαίνει αποπροσανατολιστική για τον/την εκάστοτε ερευνητή/τρια (χρησιμοποιώντας το παραπάνω παράδειγμα, μια μελέτη για το συνδικαλιστικό κίνημα των εκπαιδευτικών που εκπονήθηκε από κάποιο άτομο, μέλος της τάδε συνδικαλιστικής οργάνωσης, που συμμετείχε ενεργά στη διαμόρφωση των θέσεων και των προτάσεων της τελευταίας θεωρείται ως πρωτογενής πηγή). Γι’ αυτό κρίνεται αναγκαίο να χρησιμοποιείται η παραπάνω διάκριση με προσοχή και προσαρμοσμένη πάντοτε στις ανάγκες της εκάστοτε έρευνας.

¹⁷³ Βλ. Δ. Καραγεώργος, *Μεθοδολογία έρευνας...*, ό.π., σ. 290.

¹⁷⁴ Βλ. ό.π., σσ. 290-291.

Αφού εξασφαλιστεί η αυθεντικότητα της πηγής, το επόμενο στάδιο είναι η αξιολόγηση της ακρίβειας και της αξίας των δεδομένων που περιέχει. Ενδεικτικά ερωτήματα είναι τα εξής:

- ✓ Για ποιον σκοπό και κάτω από ποιες συνθήκες παρήχθη η συγκεκριμένη πηγή; Βασίστηκε σε προϋπάρχουσες πηγές ή όχι;
- ✓ Ποιες ήταν οι προθέσεις του συντάκτη της πηγής (είτε πρόκειται για μεμονωμένα άτομα είτε για συλλογικά όργανα); Ποιος ήταν ο βαθμός εμπλοκής του συντάκτη σε αυτό που αναφέρεται εντός της;
- ✓ Ποια είναι η βασική θέση –αν υπάρχει– του συντάκτη;
- ✓ Ποιος είναι ο αποδέκτης της πηγής; Έχει επίδραση αυτό στο συντάκτη¹⁷⁵;

Πριν προχωρήσουμε, να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι η παρούσα έρευνα θα μπορούσε να θεωρηθεί υπό κάποιες προϋποθέσεις ως ιστορική ή ακριβέστερα ότι «συνομιλεί» με το πεδίο της ιστορικής έρευνας. Η διαπίστωση αυτή εδράζεται αφενός στο γεγονός ότι χρησιμοποιούνται τεχνικές, προερχόμενες από το πεδίο της καθεαυτό ιστορικής έρευνας (αρχαιακή εργασία και έλεγχος των πηγών), και αφετέρου η έρευνα που πραγματοποιείται στοχεύει στην ανασύνθεση, μέσω της παράθεσης των σχετικών τεκμηρίων, και στην ερμηνεία ενός (πολιτικού) φαινομένου που συνέβη στο παρελθόν (έστω και στο σχετικά πρόσφατο, όπως στην περίπτωση της μελέτης μας, όπου από τη θεσμική αποκρυστάλλωση της πολιτικής για το πολλαπλό βιβλίο έχει διανυθεί σχεδόν μια εικοσαετία)¹⁷⁶.

Η παραπάνω διαπίστωση δεν αναιρεί, ωστόσο, σε καμία περίπτωση τον κύριο χαρακτήρα της παρούσας μελέτης, που είναι η κοινωνιολογική-πολιτική προσέγγιση της εκπαιδευτικής πολιτικής και μεταρρύθμισης. Η ανάλυση, εξάλλου, και η μελέτη της εκπαιδευτικής πολιτικής αποτελεί, σύμφωνα με τον Ν. Παπαδάκη, έκφραση της πολιτικής επιστήμης και επομένως είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορική

¹⁷⁵ Πρβλ. σχετικά Γ. Κουκουλές, *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος: εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας* (Αθήνα: Οδυσσέας, 1983), σ. 112, Δ. Καραγεώργος, *Μεθοδολογία έρευνας...*, ό.π., σσ. 290-293, Δ. Μαυροσκούφης, *Αναζητώντας τα ίχνη της ιστορίας: Ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 2010), σσ. 31-43.

¹⁷⁶ Σε παρόμοια συλλογιστική με την παραπάνω διαπίστωση κινούνται και οι διάφοροι ορισμοί για την ιστορική έρευνα που παρατίθενται στα σχετικά εγχειρίδια μεθοδολογίας επιστημονικής έρευνας. Ενδεικτικά: α) η ιστορική έρευνα «ορίζεται ως η διαδικασία ανακάλυψης γεγονότων, παρουσίασης παρελθοντικών καταστάσεων και πάνω από όλα ερμηνείας αυτών που συνέβησαν την εποχή που μελετά η έρευνα» [Βλ. Κ. Παπαναστασίου, *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας* (Λευκωσία: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, 1990), σ. 90], β) «είναι ο συστηματικός και αντικειμενικός εντοπισμός, η εκτίμηση και η σύνθεση μαρτυριών, προκειμένου να θεμελιωθούν γεγονότα και να συναχθούν συμπεράσματα σχετικά με συμβάντα του παρελθόντος. Είναι μια πράξη αναδόμησης που αναλαμβάνεται με ένα πνεύμα αυστηρής κριτικής αναζήτησης, η οποία στοχεύει να πετύχει την πιστή αναπαράσταση μιας προηγούμενης εποχής» (Βλ. L. Cohen - L. Manion - K. Morrison, *Μεθοδολογία...*, ό.π., σ. 271).

ερμηνεία¹⁷⁷. Έτσι, αυτό που επιδιώκεται είναι ο διαλεκτικός συγκερασμός στοιχείων και τεχνικών από διάφορα πεδία έρευνας στη μελέτη θεμάτων εκπαιδευτικής πολιτικής και μεταρρύθμισης, ο οποίος θα επιτευχθεί «μέσω της σύνθεσης της ιστορικής ανάλυσης (ειδικά σε μελέτες μεταρρυθμιστικών επεισοδίων ή στα πλαίσια της ιστορικής επισκόπησης ενός πεδίου ενδιαφέροντος της εκπαιδευτικής πολιτικής), της εκπαιδευτικής προσπέλασης και της κοινωνιολογικής-πολιτικής προσέγγισης»¹⁷⁸. Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η διεπιστημονική και διαθεματική προσέγγιση στην έρευνα για ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής και μεταρρύθμισης¹⁷⁹.

B) Συνέντευξη: Όπως αναφέρει ο Θ. Ιωσηφίδης, «η συνέντευξη αποτελεί ίσως την πιο διαδεδομένη μέθοδο συλλογής/παραγωγής ποιοτικού υλικού και πληροφοριών στις κοινωνικές επιστήμες»¹⁸⁰. Η ευρεία χρήση της δικαιολογείται σε μεγάλο βαθμό από τα πλεονεκτήματα που παρουσιάζει σε σύγκριση με άλλες τεχνικές συλλογής δεδομένων. Τα κυριότερα πλεονεκτήματα της συνέντευξης είναι: α) επιτυγχάνεται, μέσω της προσωπικής επικοινωνίας συνεντευκτή/τριας-συνεντευξιαζόμενου/ης και του φιλικού κλίματος που συχνά δημιουργείται, ενεργότερη συμμετοχή του/της τελευταίου/ας και διασφαλίζεται, ότι θα αντληθούν όσο το δυνατόν πληρέστερα οι εμπειρίες και οι απόψεις του/της, β) συμβάλλει στη βαθύτερη κατανόηση του υπό μελέτη θέματος, καθώς η συνέντευξη επιτρέπει στον/η ερευνητή/τρια να αντλήσει πληροφορίες για το φαινόμενο που εξετάζει μέσα από τις εμπειρίες και τα βιώματα των κοινωνικών υποκειμένων, λειτουργώντας συμπληρωματικά με το υλικό που έχει συγκεντρωθεί από πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές¹⁸¹.

Αναφορικά με το είδος της συνέντευξης, επισημαίνεται ότι επιλέχθηκε η *εστιασμένη συνέντευξη*. Το διακριτικό χαρακτηριστικό της εστιασμένης συνέντευξης, το οποίο τη διαφοροποιεί από άλλους τύπους, έγκειται στο γεγονός, ότι ο/η ερευνητής/τρια γνωρίζει ότι τα υποκείμενα, από τα οποία λαμβάνεται η συνέντευξη, έχουν συμμετάσχει σε μια συγκεκριμένη κατάσταση (π.χ. στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής) και την οποία ο/η ερευνητής/τρια έχει αναλύσει πριν από τη

¹⁷⁷ Βλ. Ν. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 264.

¹⁷⁸ Βλ. ό.π., σ. 268.

¹⁷⁹ Πρβλ. σχετικά ό.π., σσ. 263-270.

¹⁸⁰ Βλ. Θ. Ιωσηφίδης, *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες* (Αθήνα: Κριτική, 2008), σ. 111. Για τη συνέντευξη, ως τεχνική συλλογής δεδομένων, πρβλ. αναλυτικότερα: S. Kvale, *Interviews* (London: Sage Publications, 1996), L. Cohen - L. Manion - K. Morrison, *Μεθοδολογία...*, ό.π., σσ. 449-493.

¹⁸¹ Βλ. Δ. Καραγεώργος, *Μεθοδολογία έρευνας...*, ό.π., σ. 163 και Θ. Ιωσηφίδης, *Ποιοτικές μέθοδοι...*, ό.π., σ. 113.

συνέντευξη¹⁸². Βάσει, επομένως, της προηγηθείσας ανάλυσης, καθώς και των ερωτημάτων της έρευνας, συντάχθηκε ο οδηγός συνέντευξης, ο οποίος περιλαμβάνει ερωτήσεις που κινούνται γύρω από τα ερευνητικά ερωτήματα¹⁸³. Έτσι, τα δεδομένα που θα συλλεχθούν από τη συνέντευξη μπορούν στη συνέχεια να χρησιμοποιηθούν προς συμπλήρωση κάποιων ερωτημάτων που είχαν τεθεί αρχικά, υπό την προϋπόθεση, ότι έχει προηγηθεί η διασταύρωσή τους με άλλες πηγές.

Όλες οι συνεντεύξεις της μελέτης πραγματοποιήθηκαν στο χρονικό διάστημα μεταξύ Δεκεμβρίου 2017 και Μαρτίου 2018 με τη χρήση μαγνητοφώνου με μέση διάρκεια τη μία ώρα. Μετά την ολοκλήρωση της κάθε συνέντευξης προχωρούσαμε άμεσα στην απομαγνητοφώνησή της, στην οποία συμπεριλαμβάναμε, εκτός από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων/ουσών, και άλλα στοιχεία (π.χ. παύσεις, διακοπές, τόνος της φωνής κ.λπ.) βάσει ενός συστήματος χαρακτήρων και συμβόλων για την ερμηνεία απομαγνητοφωνημένου κειμένου.

2.4. Επεξεργασία και ανάλυση του υλικού της έρευνας

Αφού συλλέχθηκαν οι πρωτογενείς πηγές της έρευνας μέσω των τεχνικών που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο υποκεφάλαιο και αφού ελέγχθηκε και αξιολογήθηκε κριτικά η αυθεντικότητα και η αξιοπιστία τους, ακολούθησε στη συνέχεια η αναλυτική επεξεργασία του υλικού. Η διαδικασία αυτή κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντική για τη συνέχεια της μελέτης, καθώς πάνω σε αυτή (ή καλύτερα στο τελικό αποτέλεσμά της) θα βασιστεί η τελική ερμηνεία που θα επιχειρηθεί. Πριν μεταβούμε στην αναλυτικότερη περιγραφή της διαδικασίας που ακολουθήθηκε, να τονιστεί ότι αρχικά επιχειρήθηκε μια πρώτη, συνολική ανάγνωση των πηγών, η οποία έγινε χωρίς να ανατρέξουμε στα προ-διαμορφωμένα ερωτήματα της έρευνας, καθώς και στις θεωρητικές παραδοχές της. Σύμφωνα με τον Ν. Παπαδάκη, «αυτή η πρώτη ανάγνωση εγκαινιάζει τον απαραίτητο ανοικτό διάλογο με τις πηγές»¹⁸⁴. Μετά από την αρχική αυτή επαφή με το ερευνώμενο υλικό, ακολούθησε η αναλυτική επεξεργασία (κωδικοποίησή) του. Προτού περιγράψουμε τη μέθοδο/τεχνική ανάλυσης που

¹⁸² Βλ. L. Cohen - L. Manion - K. Morrison, *Μεθοδολογία...*, ό.π., σσ. 488-490. Για τους διάφορους τύπους συνεντεύξεων βλ. αναλυτικότερα: J. Bell, *Μεθοδολογικός σχεδιασμός...*, ό.π., σσ. 143-157, Δ. Καραγεώργος, *Μεθοδολογία έρευνας...*, ό.π., σσ. 159-164, Β. Φύλιας (επιμ.), *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών* (Αθήνα: Gutenberg, 2004, 6^η έκδοση), σσ. 130-145, Θ. Ιωσηφίδης, *Ποιοτικές μέθοδοι...*, ό.π., σσ. 111-125.

¹⁸³ Ο οδηγός συνέντευξης παρατίθεται στο Παράρτημα.

¹⁸⁴ Βλ. Ν. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 272.

εφαρμόσαμε, να αναφέρουμε κάποια πράγματα σχετικά με τη γενικότερη προσέγγιση ανάλυσης που επιλέξαμε για να επεξεργαστούμε το υλικό που προέκυψε.

Σε μια μελέτη που μεθοδολογικά εντάσσεται στο χώρο της ποιοτικής έρευνας παράγεται συνήθως μεγάλος όγκος υλικού, εκ φύσεως πολυσχιδής και πολυειδής¹⁸⁵. Για να μπορέσει ο/η ερευνητής/τρια να διαχειριστεί αυτόν τον όγκο του υλικού και να μειώσει κάπως την πολυπλοκότητα και τη συνθετότητα των ποιοτικών δεδομένων, απαιτούνται κάποιες μεθοδολογικές επιλογές, κυρίως στο επίπεδο της διαχείρισης και ανάλυσης των δεδομένων. Σύμφωνα με τον Γ. Τσιώλη, «η διαχείριση των δεδομένων αφορά την οργάνωση, κατάταξη και ταξινόμηση των δεδομένων βάσει ενός συστήματος κριτηρίων (π.χ. ειδολογικά, χρονολογικά, θεματικά) ή μιας συνδυαστικής εφαρμογής των παραπάνω κριτηρίων»¹⁸⁶. Εν προκειμένω, στην παρούσα μελέτη το υλικό από τις αρχειακές πηγές και τις συνεντεύξεις οργανώθηκε σε φακέλους ανά φορέα δράσης, εντός των οποίων περιλαμβάνονταν όλες εκείνες οι αναφορές/δεδομένα που αναφέρονταν στο συγκεκριμένο φορέα.

Σε ό,τι αφορά στην καθεαυτό ανάλυση του υλικού της έρευνας, η προσέγγιση που επιλέξαμε ήταν η θεματική ανάλυση (thematic analysis). Η θεματική ανάλυση αποτελεί «μια μέθοδο εντοπισμού, ανάλυσης, αναφοράς επαναλαμβανόμενων νοηματικών μοτίβων, δηλαδή θεμάτων, εντός ενός συνόλου δεδομένων»¹⁸⁷. Ο κυριότερος λόγος που υπαγόρευσε την επιλογή της θεματικής ανάλυσης ως μεθόδου επεξεργασίας/ανάλυσης των δεδομένων ήταν η θεωρητική ευελιξία που προσφέρει. Το πλεονέκτημα της θεωρητικής ευελιξίας δε σημαίνει, ωστόσο, την απουσία μεθοδολογικού σχεδιασμού ή την έλλειψη συστηματικότητας κατά την ερευνητική διαδικασία¹⁸⁸.

Σε ό,τι αφορά στον τρόπο διεξαγωγής της θεματικής ανάλυσης, υιοθετήσαμε στην παρούσα μελέτη την πρόταση των V. Braun & V. Clarke, σύμφωνα με την οποία η θεματική ανάλυση μπορεί να διακριθεί σε έξι στάδια, τα οποία «δεν

¹⁸⁵ Βλ. Γ. Τσιώλης, *Μέθοδοι και τεχνικές...*, ό.π., σ. 99.

¹⁸⁶ Βλ. ό.π., σσ. 100-101.

¹⁸⁷ Βλ. V. Braun - V. Clarke, "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative research in psychology* 3, no. 2 (2006): 80. Η μετάφραση δική μου.

¹⁸⁸ Βλ. V. Braun - V. Clarke, "Using thematic analysis...", ό.π., pp. 78-79. Για μια ταξινόμηση των διαφόρων προσεγγίσεων ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων βλ. ενδεικτικά: Γ. Τσιώλης, «Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλλήματα, δυνατότητες, διαδικασίες», στο: Γ. Πυργιωτάκης - Χ. Θεοφιλίδης (επιμ.), *Ερευνητική Μεθοδολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες και στην Εκπαίδευση: Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και την ερευνητική πράξη* (Αθήνα: Πεδίο, 2015), σσ. 480-481.

προϋποθέτουν μια γραμμική πορεία, αλλά αντιθέτως συνιστούν μια κυκλική διαδικασία»¹⁸⁹, που χαρακτηρίζεται από συστηματικότητα και ευελιξία, τα εξής:

A) Εξοικείωση με τα δεδομένα: Στο πρώτο στάδιο της ανάλυσης προσπαθήσαμε να εξοικειωθούμε με το ερευνητικό υλικό. Αφού μελετήσαμε προσεκτικά το σύνολο των ερευνητικών δεδομένων, αναζητήσαμε νοήματα, μοτίβα και θέματα που σχετίζονταν με το ερευνώμενο φαινόμενο. Αυτό πραγματοποιήθηκε προκειμένου να αποκτήσουμε μια συνολική εικόνα των ποικίλων όψεων των δεδομένων και μετέπειτα να εστιάσουμε σε συγκεκριμένα νοήματα και θέματα μας ενδιαφέρον¹⁹⁰.

B) Κωδικοποίηση¹⁹¹: Το δεύτερο στάδιο της ανάλυσης ξεκίνησε από τη στιγμή που είχαμε σχηματίσει μια αρχική εικόνα για το τι περιλαμβάνονταν στο σύνολο των δεδομένων και τι ενδιέφερε την παρούσα μελέτη. Αρχικά, παρήχθησαν οι πρώτοι κωδικοί που προήλθαν μέσα από την εξέταση των κειμένων σειρά προς σειρά, πρόταση προς πρόταση κ.λπ. Συγκεκριμένα, σε κάθε απόσπασμα κειμένου αποδόθηκε ένας κωδικός, ο οποίος εξέφραζε το νόημα που δώσαμε στο συγκεκριμένο απόσπασμα. Κάποιοι από τους κωδικούς που είχαν ήδη παραχθεί (κυρίως κωδικοί με όμοια χαρακτηριστικά ή νοήματα), ομαδοποιήθηκαν και σχημάτισαν κατηγορίες ανώτερου επιπέδου¹⁹².

¹⁸⁹ Βλ. V. Braun - V. Clarke, “Using thematic analysis...”, ό.π., p. 90. Η μετάφραση δική μου.

¹⁹⁰ Βλ. σχετικά ό.π., pp. 90-92.

¹⁹¹ Η διαδικασία της κωδικοποίησης δεν αποτελεί απλά μια μέθοδο σταδιακής απομείωσης των δεδομένων. Απεναντίας, είναι ένα σημαντικό στάδιο στη θεματική ανάλυση, καθώς στο στάδιο αυτό «εντοπίζονται μονάδες νοήματος που συνδέονται μεταξύ τους και οργανώνονται τα δεδομένα σε ομάδες που έχουν νόημα σε σχέση με τα ερευνητικά ερωτήματα» [Βλ. Φ. Ίσαρη - Μ. Πουρκός, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας: Εφαρμογές στην ψυχολογία και στην εκπαίδευση* (Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015), σ. 115]. Εναλλακτικά, κάποιος/α στο στάδιο αυτό θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τις φάσεις της ανοικτής και κατ’ άξονα κωδικοποίησης, που προέρχονται από τη μεθοδολογία της εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας (grounded theory). Στην παρούσα μελέτη, ωστόσο, απορρίφθηκε αυτή η μεθοδολογική επιλογή. Ένας από τους λόγους ήταν η διαφορετική επιστημολογική στόχευση της παρούσας μελέτης σε σχέση με το στόχο της εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας. Η τελευταία «αποσκοπεί στην παραγωγή θεωρίας (μέσου βεληνεκούς κατά Merton) σχετικά με το εκάστοτε ερευνώμενο αντικείμενο, μια θεωρία που θεμελιώνεται σε εμπειρικά δεδομένα, τα οποία συλλέγονται και αναλύονται με συστηματικό τρόπο» (Βλ. Γ. Τσιώλης, *Μέθοδοι και τεχνικές...*, ό.π., σσ. 73-74). Για την εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία πρβλ. αναλυτικότερα: A. Strauss - J. Corbin, *Basics of qualitative research. Techniques and procedures for developing Grounded Theory* (London: Sage Publications, 1998, 2nd edition), A. Strauss - J. Corbin, “Grounded Theory methodology: An overview”, in: N. Denzin - Y. Lincoln (eds.), *Strategies of qualitative inquiry* (London: Sage Publications, 1998), pp. 158-183.

¹⁹² Βλ. σχετικά V. Braun - V. Clarke, “Using thematic analysis...”, ό.π., pp. 92-93. Η διαφορά μεταξύ ενός κωδικού και ενός θέματος έγκειται στο εξής: A) «Το θέμα (theme) συλλαμβάνει ένα κοινό, επαναλαμβανόμενο νοηματικό μοτίβο που ενυπάρχει εντός ενός σώματος δεδομένων και είναι σημαντικό και σχετικό ως προς τα ερευνητικά ερωτήματα» (Βλ. ό.π., p. 83). B) «Οι κωδικοί (codes) συλλαμβάνουν ένα χαρακτηριστικό που υπάρχει σε ένα συγκεκριμένο απόσπασμα κειμένου και έχει ενδιαφέρον για την έρευνα» (Βλ. ό.π., p. 91). Οι κωδικοί, δηλαδή, τείνουν να είναι ειδικότεροι από τα θέματα. Επίσης, πολλοί κωδικοί (ή ομάδες κωδικών) συνενωμένοι δημιουργούν τα θέματα.

Γ) **Αναζήτηση των θεμάτων:** Στο στάδιο αυτό ενοποιήσαμε διαφορετικούς κωδικούς (ή ομάδες κωδικών), αναζητώντας πιθανά θέματα¹⁹³ ή μοτίβα που προέκυπταν μέσα από τα δεδομένα. Το στάδιο αυτό ολοκληρώθηκε, αφού είχε δημιουργηθεί μια σειρά πιθανών θεμάτων και των αποσπασμάτων κειμένων που κωδικοποιήθηκαν κάτω από το καθένα από αυτά¹⁹⁴.

Δ) **Επανεξέταση των θεμάτων:** Στο τέταρτο στάδιο επανεξετάσαμε τα πιθανά ή υποψήφια θέματα, καθώς κάποια από αυτά μπορεί να μην πληρούσαν τα κριτήρια για να συμπεριληφθούν ή μπορεί να επικαλύπτονταν μεταξύ τους ή να χρειαζόταν να διαχωριστούν σε επιμέρους θέματα. Αυτό το στάδιο περιελάμβανε δυο επίπεδα επανεξέτασης των θεμάτων:

I) Το πρώτο επίπεδο περιελάμβανε την αναθεώρηση στο επίπεδο των κωδικοποιημένων αποσπασμάτων δεδομένων. Αφού εξετάσαμε προσεκτικά όλα τα αποσπάσματα για κάθε θέμα και βεβαιωθήκαμε ότι σχηματίζουν ένα συνεκτικό μοτίβο –μπορούσε, δηλαδή, να δημιουργηθεί ένας θεματικός χάρτης– τότε προχωρήσαμε στο δεύτερο επίπεδο.

II) Το δεύτερο επίπεδο περιελάμβανε την ίδια διαδικασία με παραπάνω, αλλά σε σχέση με το σύνολο των δεδομένων. Εξετάσαμε, δηλαδή, αν ο θεματικός χάρτης απεικόνιζε τα νοήματα που περιλαμβάνονταν σε ολόκληρο το ερευνητικό υλικό¹⁹⁵.

Ε) **Ορισμός και ονομασία θεμάτων:** Αφού διαμορφώθηκε ο θεματικός χάρτης των δεδομένων, ξεκίνησε το συγκεκριμένο στάδιο, στο οποίο προσδιορίστηκε η «ουσία» του κάθε θέματος. Για κάθε επιμέρους θέμα αναλύθηκαν λεπτομερώς τα δεδομένα που περιελάμβανε σε συνάρτηση με τα ερευνητικά ερωτήματα και το ευρύτερο πλαίσιο, όπως αυτό προκύπτει από το σύνολο των δεδομένων της έρευνας. Επίσης, στο στάδιο αυτό ονοματίστηκαν τα θέματα, όπως συμπεριλήφθησαν στην τελική ανάλυση¹⁹⁶. Τα θέματα που προέκυψαν ανά φορέα δράσης ήταν τα εξής:

A.Σ.Γ.Μ.Ε.

- ✓ Ίδρυση, σκοπός και όροι λειτουργίας

¹⁹³ Ερωτήματα, όπως «τι λογίζεται ως θέμα;» ή «ποιο είναι το εύρος που πρέπει να καλύπτει ένα θέμα;», προκύπτουν εύλογα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ωστόσο, βοηθάει η ευελιξία την οποία προσφέρει η θεματική ανάλυση, καθώς επαφίεται στον κάθε/καθεμία ερευνητή/τρια να καθορίσει τις απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα. Η γενική κατευθυντήρια γραμμή συνίσταται στο ότι το θέμα «ορίζεται κυρίως με όρους σημαντικότητας σε σχέση με τους στόχους και τα ερευνητικά ερωτήματα της κάθε μελέτης» (Βλ. ό.π., pp. 83-84).

¹⁹⁴ Βλ. σχετικά ό.π., pp. 93-94.

¹⁹⁵ Βλ. σχετικά ό.π., pp. 94-95.

¹⁹⁶ Βλ. ό.π., p. 96.

- ✓ Συμμετοχή της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. στη διαμόρφωση και στη συζήτηση του Ν. 2525/1997
- ✓ Ο ρόλος της Α.Σ.Γ.Μ.Ε στη διαμόρφωση και εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

Ο.Ε.Δ.Β.

- ✓ Το «χρονικό» ενός θεσμού
- ✓ Ο ρόλος του Ο.Ε.Δ.Β. στη διαμόρφωση και εφαρμογή της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

Πολιτικά κόμματα

- ✓ Οι θέσεις των πολιτικών κομμάτων αναφορικά με τα σχολικά βιβλία
- ✓ Συζήτηση και επεξεργασία του Ν. 2525 στη Βουλή και θεσμική αποκρυστάλλωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

Π.Ι.

- ✓ Ο ρόλος του Π.Ι. στη διαμόρφωση, εφαρμογή, εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

ΥΠ.Ε.Π.Θ.

- ✓ Ο ρόλος του ΥΠ.Ε.Π.Θ. στη διαμόρφωση και εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

Εκδοτικοί οίκοι

- ✓ Οι θέσεις των εκδοτών και της Π.Ο.Ε.Β. αναφορικά με το πολλαπλό βιβλίο
- ✓ Ο ρόλος των εκδοτικών οίκων στη διαμόρφωση και εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

Συνδικαλιστικές Οργανώσεις των εκπαιδευτικών

- ✓ Οι θέσεις της Δ.Ο.Ε. και της Ο.Λ.Μ.Ε. αναφορικά με το πολλαπλό βιβλίο
- ✓ Ο ρόλος συνδικαλιστικών Οργανώσεων των εκπαιδευτικών στη διαμόρφωση και εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

ΣΤ) **Συγγραφή των ευρημάτων:** Αφού συγκεντρώθηκε το σύνολο των θεμάτων που προέκυψε από το ερευνητικό υλικό, στη συνέχεια συνεγράφη η τελική ανάλυση τόσο κατά θέμα όσο και στο σύνολο¹⁹⁷.

¹⁹⁷ Βλ. ό.π., π. 97. Για τη θεματική ανάλυση βλ. αναλυτικότερα: V. Braun - V. Clarke, "Thematic analysis", in: H. Cooper (ed.), *APA handbook of research methods in psychology, Vol.2: Research designs: quantitative, qualitative, neuropsychological and biological* (Washington: American Psychological Association, 2012), pp. 57-71, V. Braun - V. Clarke, "Teaching thematic analysis: Overcoming challenges and developing strategies for effective learning", *The Psychologist* 26, no. 2 (2013): 120-123, V. Braun - V. Clarke - N. Rance, "How to use thematic analysis with interview data",

* * *

Ήδη από την παρουσίαση των σταδίων έγινε σαφές, ότι η διαδικασία που ακολουθείται κατά τη θεματική ανάλυση δεν είναι μια μηχανική διαδικασία, η οποία απολήγει στην απλή περιγραφή των ζητημάτων που θίγει το κάθε θέμα. Τουναντίον, ενυπάρχει μια σαφής ερμηνευτική διάσταση σε διάφορες όψεις της ανάλυσης (π.χ. στην προσπάθεια να διερευνηθεί η σχέση και η συνοχή μεταξύ δύο θεμάτων). Επομένως, η συγγραφή της τελικής ανάλυσης εμπεριέχει, ταυτόχρονα με την καταγραφή και την παρουσίαση των δεδομένων, και τις πρώτες ερμηνευτικές προσπάθειες, βάσει της λογικής του ερμηνευτικού κύκλου.

2.5. Η ερμηνεία του υλικού της έρευνας

Σε ό,τι αφορά στην ερμηνεία των δεδομένων της έρευνας, η μέθοδος που θεωρούμε ότι θα αναδειξεί εναργέστερα το υλικό που συλλέχθηκε, καθώς και την πολιτική διάσταση της παρούσας μελέτης είναι η **ερμηνευτική μέθοδος**. Ακολουθώντας τη λογική του ερμηνευτικού κύκλου και μέσα από μια συνεχή αλληλεπίδραση μερικου-καθολικού επιχειρούμε να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε το φαινόμενο που εξετάζουμε (διαμόρφωση, εφαρμογή, εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου), προσεγγίζοντάς το, στο μέτρο του δυνατού, σε συνάρτηση με το συγκεκριμένο του (πολιτικο-ιδεολογικό, κοινωνικό, οικονομικό).

Η ερμηνευτική διαδικασία, βάσει του ερμηνευτικού κύκλου (*hermeneutischer Zirkel*), ακολουθεί την εξής πορεία: «η προκατανόηση (Π) οδηγεί στην κατανόηση (Κ), η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε μια διευρυμένη προκατανόηση (ΠΙ), δηλαδή στη δυνατότητα καλύτερης αποσαφήνισης του αντικειμένου κ.λπ. Παρομοίως, η συνεχής αυτή κίνηση και η συσχέτιση μέρους-όλου λαμβάνουν χώρα και στην κατανόηση του ίδιου του κειμένου. Έτσι, ο/η ερμηνευτής/τρια με αφετηρία το μέρος (Μ) προχωρά στο όλο (Ο), και από το όλο στο μέρος που ερμηνεύεται βάσει του όλου (ΜΙ) κ.λπ»¹⁹⁸.

Επομένως, η τελική ερμηνευτική ανάγνωση των τεκμηρίων της παρούσας έρευνας αποτελεί συνισταμένη τριών διαστάσεων:

---

in: A. Vossler - N. Moller (eds.), *The Counselling & Psychotherapy Research Handbook* (London: Sage Publications, 2014), pp. 183-197.

¹⁹⁸ Βλ. Κ. Μπινίδης, *Το περιεχόμενο...*, ό.π., σ. 87. Για την ερμηνευτική μέθοδο πρβλ. ενδεικτικά: Δ. Θεοδώρου, «Βασικές έννοιες και αρχές της Ερμηνευτικής ως μεθόδου παιδαγωγικής έρευνας», *Μακεδόν* 6 (1999): 205-219, Ε. Χριστοφόρου, «Ερμηνευτική: Από τον Χάιντεγκερ στον Ρικέρ», *Δοκίμες* 9-10 (2001): 137-168, Η. Danner, *Methoden geisteswissenschaftlicher Pädagogik* (München: Reinhardt, 2006, 5th edition), pp. 34-132.

- του ευρύτερου πολιτικού, ιδεολογικού, οικονομικού, κοινωνικού και εκπαιδευτικού πλαισίου σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο.
- των θεωρητικών παραδοχών της παρούσας μελέτης.
- των ευρημάτων που θα προκύψουν από την ανάλυση του υλικού της έρευνας.

2.6. Δυσκολίες και περιορισμοί της έρευνας

Κατά τη διεξαγωγή της έρευνας δε συναντήσαμε ιδιαίτερες **δυσκολίες**, πέρα από αυτές που συναντά κατά κανόνα κάθε/καθεμία ερευνητής/τρια που αποπειράται να προσεγγίσει πρόσωπα και συλλογικότητες μιας συγκεκριμένης περιόδου της εκπαιδευτικής πολιτικής. Αν επιχειρούσαμε, ωστόσο, να αναφέρουμε τα εμπόδια που συναντήσαμε, τα οποία επισημαίνουμε ότι δε μετέβαλαν το σχεδιασμό της έρευνάς μας, θα σημειώναμε τα εξής:

- Συναντήσαμε δυσκολία, από την πλευρά της Δ.Ο.Ε., να μας παράσχει πρόσβαση στο υλικό της (Πρακτικά Γενικών Συνελεύσεων, Πρακτικά εκπαιδευτικών και συνδικαλιστικών συνεδρίων, εξερχόμενη και εισερχόμενη αλληλογραφία), τα οποία μπορεί να πρόσφεραν πληροφορίες για τις θέσεις της Ομοσπονδίας στο ζήτημα του πολλαπλού βιβλίου. Βέβαια, αυτό το κενό καλύφθηκε εν μέρει από τη μελέτη των τευχών του «*Διδασκαλικού Βήματος*» και του «*Επιστημονικού Βήματος του Δασκάλου*» της περιόδου που μελετάμε.
- Δυσκολευτήκαμε να εντοπίσουμε κάποια πρόσωπα που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο (θεσμικά ή εξω-θεσμικά) στην εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου 1996-2000. Ωστόσο, μετά από εκτεταμένη έρευνα, καθώς και μέσω της βοήθειας που προσέφεραν αφειδώς διάφορα άτομα, καταφέραμε να έρθουμε σε επαφή με τα συγκεκριμένα πρόσωπα. Η δυσκολία αυτή εν πολλοίς οφειλόταν στο μεγάλο χρονικό διάστημα που έχει μεσολαβήσει από εκείνη την περίοδο, σχεδόν μια εικοσαετία, διάστημα εντός του οποίου τα συγκεκριμένα πρόσωπα είχαν αποσυρθεί από την ενεργό επαγγελματική ή συνδικαλιστική δράση.
- Τέλος, κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας χρειάστηκε αρκετές φορές η αυτοπρόσωπη παρουσία του ερευνητή στην Αθήνα, διότι το σύνολο σχεδόν των συνεντευξιαζόμενων (10 από τους 12), καθώς και το αρχείο του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη) βρίσκονταν εκεί.

Αναφορικά με τους **περιορισμούς**, στους οποίους υπόκειται η παρούσα έρευνα, να επισημάνουμε ότι ο κυριότερος είναι ο χρόνος, καθώς και η διαχείριση του ογκώδους υλικού που προέκυψε. Συγκεκριμένα, ο αρχικός σχεδιασμός της εμπειρικής έρευνας ήταν αρκετά φιλόδοξος [μελέτη διεθνούς, ευρωπαϊκού και εθνικού πλαισίου, μελέτη των δομών, εντός των οποίων κινούνται οι φορείς δράσης (π.χ. κράτος), καθώς και του συνόλου των φορέων δράσης που είχαμε πληροφορίες ότι επέδρασαν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στη διαμόρφωση (και μετέπειτα στην εγκατάλειψη) της πολιτικής που μελετάμε], με αποτέλεσμα να παραχθεί ένα ογκωδέστατο σώμα δεδομένων (εκατοντάδες σελίδες αδημοσίευτου υλικού προερχόμενο είτε από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο είτε από το αρχείο του Γεράσιμου Αρσένη, απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις, επιμέρους πλούσιο υλικό ανά φορέα δράσης κ.λπ.), κάτι που δεν το είχαμε προβλέψει σε αυτόν τον βαθμό. Συνεπώς, για να παραμείνουμε εντός των χρονικών ορίων που είχαν τεθεί, αποφασίστηκε να μη συμπεριληφθεί στην έρευνα η μελέτη του Τύπου, ημερήσιου και περιοδικού, με στόχο την ανασυγκρότηση της κοινωνικής και εκπαιδευτικής δυναμικής της περιόδου που μελετάμε. Έχουμε δε γνώση, ότι η μελέτη του Τύπου θα πρόσφερε μια εξαιρετική «ακτινογραφία» της περιόδου και θα προσέθετε ενδεχομένως επιμέρους διαστάσεις και λεπτομέρειες στο υπό συζήτηση θέμα. Ευελπιστούμε, ωστόσο, σε μια μελλοντική αναθεώρηση της παρούσας μελέτης να συμπεριληφθεί η ανάλυση του Τύπου, ημερήσιου και περιοδικού, όπως επίσης και η ενδελεχέστερη μελέτη (μέσω συνεντεύξεων και συλλογής αρχειακού υλικού) ορισμένων φορέων δράσης (π.χ. Ομοσπονδία Εκπαιδευτικών Φροντιστών Ελλάδος-Ο.Ε.Φ.Ε.), για τους οποίους εντοπίσαμε πληροφορίες, όταν η έρευνα όδευε προς την ολοκλήρωσή της και δεν υπήρχε περαιτέρω χρονικό περιθώριο επέκτασής της, ότι επέδρασαν κατά κάποιο τρόπο στην εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου.

ΜΕΡΟΣ Β΄: Η ΕΡΕΥΝΑ

3. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

3.1. Το διεθνές συγκείμενο

*Περίοδος 1945-1990*¹⁹⁹

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου από τη μια σήμανε τη λήξη μιας εποχής, την «Εποχή της Καταστροφής», η οποία σηματοδοτήθηκε από μια σειρά κοσμοϊστορικών αλλαγών (το οικονομικό κραχ του 1929 και η συνακόλουθη Μεγάλη Ύφεση, η απαρχή του τέλους της αποικιοκρατίας κ.λπ.) και από την άλλη σηματοδότησε τη μετάβαση σε μια περίοδο «τριάντα ένδοξων χρόνων», περίοδος που σηματοδοτήθηκε από την εκπληκτική οικονομική ανάπτυξη των, δυτικών κατά κύριο λόγο, κρατών και των κοινωνιών τους. Οι προηγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες της εποχής μεταξύ 1945-1973, της λεγόμενης «Χρυσής Εποχής», σημείωσαν μια άνευ προηγουμένου οικονομική ανάπτυξη, η οποία συνυπήρχε με το Ψυχρό πόλεμο, την αντιπαράθεση των δυο υπερδυνάμεων που είχαν αναδυθεί από το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο²⁰⁰.

Η οικονομική αυτή ανάπτυξη που σημειώθηκε εντός και εκτός Ευρώπης είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των ανθρώπων. Η ανεργία είχε μειωθεί, τα πραγματικά εισοδήματα είχαν αυξηθεί, η μαζική παραγωγή προϊόντων είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις –ως απότοκο της τεχνολογικής επανάστασης που είχε αρχίσει ήδη να συντελείται– και η επέκταση του βιομηχανικού κόσμου είχε λάβει χώρα σχεδόν σε παγκόσμιο επίπεδο²⁰¹. Αυτές οι αλλαγές καθίσταντο ενδεικτικές ενός μετασχηματισμού του καπιταλισμού σε σύγκριση με αυτόν του Μεσοπολέμου, ενός μετασχηματισμού προς την κατεύθυνση μιας ολοένα και διευρυνόμενης διεθνοποίησης της οικονομίας, κάτι που θα γίνει εμφανέστερο στις αρχές της δεκαετίας του '90²⁰².

¹⁹⁹ Η ιστορική αυτή αναδρομή, παρόλο που βρίσκεται εκτός των χρονικών ορίων της παρούσας μελέτης, κρίνεται αναγκαία, καθώς σκιαγραφώντας τη φυσιογνωμία της περιόδου 1945-1990 και ανιχνεύοντας τα πολιτικο-ιδεολογικά χαρακτηριστικά της, μπορεί να κατανοηθεί εναργέστερα η μετατόπιση, που άρχισε να συντελείται από τις αρχές της δεκαετίας του '80 και σε μεγαλύτερο βαθμό από τις αρχές της δεκαετίας του '90 σε όλα τα επίπεδα των σύγχρονων κοινωνιών.

²⁰⁰ Βλ. αναλυτικότερα Ε. Hobsbawn, *Η Εποχή των Άκρων: Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας (1914-1991)*, μετ. Β. Καπετανγιάννης (Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2010, 2^η έκδοση), σσ. 37-514. Για μια ενδελεχέστερη εξέταση επιμέρους όψεων της περιόδου 1945-1990 πρβλ. σχετικά: S. Bernstein - P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης: Διάσπαση και ανοικοδόμηση της Ευρώπης (1919 έως σήμερα)*, 3^{ος} τόμος, μετ. Μ. Κοκολάκης (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1997, 3^η έκδοση) (κυρίως το 2^ο Μέρος της μελέτης), Μ. Mazower, *Σκοτεινή Ήπειρος: ο Ευρωπαϊκός Εικοστός Αιώνας*, μετ. Κ. Κουρεμένος (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2011, 5^η έκδοση).

²⁰¹ Βλ. Ε. Hobsbawn, *Η Εποχή των Άκρων...*, ό.π., σσ. 329-342.

²⁰² Βλ. ό.π., σ. 344.

Η παραπάνω καινοφανής ανάπτυξη και επέκταση της καπιταλιστικής οικονομίας στηρίχθηκε πάνω στην αλλαγή του ρόλου του κράτους ως προς την παρεμβατικότητα του στο οικονομικό πεδίο. Η άνευ φραγμών ελεύθερη αγορά και το μη παρεμβατικό κράτος της εποχής του Μεσοπολέμου αντικαταστάθηκε από κράτη κοινωνικής πρόνοιας, από κράτη που παρενέβαιναν στην οικονομική ζωή, στηρίζοντας τα εισοδήματα, προσφέροντας κοινωνική ασφάλιση, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και τονώνοντας τη ζήτηση μέσω της μείωσης των φόρων²⁰³. Όπως επισημαίνει ο Γ. Γρόλλιος, «οι δυτικές χώρες της μεταπολεμικής περιόδου είχαν αποδεχθεί ως θετική την παρέμβαση του κράτους στην οικονομική και κοινωνική ζωή»²⁰⁴. Πρόκειται στην ουσία για μια «μορφή σύζευξης οικονομικού φιλελευθερισμού και σοσιαλδημοκρατίας που δημιούργησε μια 'μεικτή οικονομία'»²⁰⁵, στην οποία η αύξηση των πραγματικών εισοδημάτων σε συνδυασμό με τις προνοιακές πολιτικές συνυπήρχε με τη μαζική κατανάλωση, δημιουργώντας μια εικόνα ευημερίας και προόδου.

Μια σειρά γεγονότων τη δεκαετία του '70 (η κατάρρευση του νομισματικού συστήματος του Bretton Woods το 1971 και οι δυο πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας αυτής) σηματοδότησαν τη διολίσθηση των ανεπτυγμένων οικονομιών της Δύσης σε μια περίοδο κρίσης. Η φτώχεια και η μαζική ανεργία διογκώθηκαν και πάλι, οι ανισότητες διευρύνθηκαν εκ νέου και τα μεταπολεμικά κράτη πρόνοιας είχαν αρχίσει να υφίστανται κλυδωνισμούς λόγω των μεγάλων δαπανών που απαιτούσαν αυτού του είδους οι πολιτικές²⁰⁶. Η οικονομική και κοινωνική κρίση προσδιόρισε, επομένως, το γενικό πλαίσιο των δεκαετιών του '70 και '80.

Στενά συνδεδεμένη με την κρίση ήταν και η άνοδος της Νέας Δεξιάς²⁰⁷, μιας πολιτικής ιδεολογίας βασισμένης σε ένα συνδυασμό πρώιμου κλασικού οικονομικού φιλελευθερισμού και έμφασης σε συντηρητικές πολιτικές ιδέες και αξίες. Η πολιτική ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού, που συμπυκνώνεται στην αρχή «λιγότερο αλλά ισχυρότερο κράτος», και η συνακόλουθη αναδιάρθρωση που προκάλεσε κυριάρχησε σε όλη τη δεκαετία του '80 με κύριους πολιτικούς εκφραστές την κυβέρνηση της Μ. Thatcher στην Αγγλία και του R. Reagan στις ΗΠΑ. Χαρακτηριστικά αυτής της αναδιάρθρωσης αποτελούν, σύμφωνα με τον Γ. Γρόλλιο:

²⁰³ Βλ. ό.π., σσ. 362-364.

²⁰⁴ Βλ. Γ. Γρόλλιος, *Ιδεολογία, παιδαγωγική και εκπαιδευτική πολιτική: λόγος και πράξη των ευρωπαϊκών προγραμμάτων για την εκπαίδευση* (Αθήνα: Gutenberg, 1999), σ. 22.

²⁰⁵ Βλ. E. Hobsbawn, *Η Εποχή των Άκρων...*, ό.π., σ. 346.

²⁰⁶ Βλ. αναλυτικότερα ό.π., σσ. 515-551.

²⁰⁷ Βλ. Γ. Γρόλλιος, *Ιδεολογία, παιδαγωγική...*, ό.π., σ. 23.

«ο περιορισμός των κοινωνικών πολιτικών και των επενδυτικών παρεμβάσεων του κράτους, οι αλλαγές στις μορφές των παραγωγικών/κοινωνικών σχέσεων και της οργάνωσης της παραγωγής στην κατεύθυνση της ευελιξίας-ευλυγισίας και η δημιουργία και η ισχυροποίηση υπερεθνικών-περιφερειακών μηχανισμών»²⁰⁸.

Φθάνοντας στις αρχές της δεκαετίας του '90 μια σειρά ιστορικών αλλαγών (διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και τερματισμός του Ψυχρού πολέμου, πτώση του Τείχους του Βερολίνου και γερμανική ενοποίηση) δημιούργησαν ένα τελείως νέο σκηνικό που θα σφραγίσει το χαρακτήρα των επομένων δεκαετιών.

Περίοδος 1990-2009

Στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα πύκνωσε η χρήση όρων, όπως «παγκοσμιοποίηση», «κοινωνίες και οικονομίες της γνώσης», «κοινωνίες της πληροφορίας», «μεταβιομηχανικές κοινωνίες», «μεταφορντικός τρόπος παραγωγής», οι οποίοι έκτοτε κατακλύζουν το σύγχρονο δημόσιο και επιστημονικό (δια-) λόγο και αποτελούν επίκεντρο συζητήσεων και διενέξεων. Λόγω της νεφελώδους και ασαφούς κατάστασης, στην οποία έχει περιέλθει ο σύγχρονος κόσμος, προκύπτουν εύλογα διάφορα ερωτήματα: Ζούμε, άραγε, σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από εκτεταμένες αλλαγές σε πολλαπλά επίπεδα, οι οποίες μεταλλάσσουν σε σημαντικό βαθμό τους σύγχρονους κοινωνικούς σχηματισμούς ή αποτελούν όλα τα παραπάνω ρητορικά σχήματα, με στόχο τη νομιμοποίηση πολιτικών επιλογών; Καθίστανται οι αλλαγές αυτές δηλωτικές ενός συνολικότερου μετασχηματισμού των σύγχρονων κοινωνιών προς την κατεύθυνση μιας νέας ιστορικής περιόδου, που μπορεί να αντιδιασταλεί με τη νεωτερικότητα; Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε, μέσω της ανάλυσης που θα επιχειρηθεί, να τοποθετηθούμε όσο το δυνατόν πιο ευδιάκριτα απέναντι στα παραπάνω ερωτήματα.

Όπως αναφέρουν οι Γ. Πασιάς και Γ. Φλουρής, *«κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, σε διάφορα κείμενα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Λευκές και Πράσινες Βίβλοι) και διεθνών οργανισμών (ΟΟΣΑ, UNESCO) υποστηρίζεται ότι το ευρωπαϊκό και διεθνές πλαίσιο στη μετάβαση προς τον 21^ο αιώνα καθορίζεται με βάση την επίδραση τριών παραγόντων»²⁰⁹*, οι οποίοι με τη σειρά τους ασκούν σημαντική επίδραση στα διάφορα επίπεδα των σύγχρονων κοινωνικών σχηματισμών, τους εξής:

²⁰⁸ Βλ. ό.π., σ. 22.

²⁰⁹ Βλ. Γ. Πασιάς - Γ. Φλουρής, «Η «Ευρώπη της Γνώσης» ως διακύβευμα και ως αναπαράσταση των σχέσεων εξουσίας-γνώσης στο ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό συγκείμενο», στο: Δ. Γράβαρης - Ν.

- οι νέες τεχνολογίες, ιδίως της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών
- η αλλαγή του ρόλου και της φύσης της γνώσης
- η παγκοσμιοποίηση

Αναλυτικότερα:

1) Η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη που έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της «Χρυσής Εποχής» φαινόταν να πηγαίνει παράλληλα, αν όχι να στηρίζεται, στην «τεχνολογική επανάσταση»²¹⁰ που είχε αρχίσει να συντελείται μεταπολεμικά, κάτι που μετέβαλε σημαντικά την καθημερινή ζωή των ανθρώπων στις, κατά κύριο λόγο, ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες. Ιδιαίτερα από τη δεκαετία του '90 και εξής οι νέες τεχνολογίες, ιδίως της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών, αναπτύσσονται ταχύτατα και πυκνώνει σε μεγάλο βαθμό η χρήση τους. Αυτή η ανάπτυξη της τεχνολογίας είχε ως αποτέλεσμα να δίνεται έμφαση στην επιστημονική έρευνα και στην προσπάθεια για ανάπτυξη όλο και περισσότερων καινοτομιών. Στο πλαίσιο αυτό η (επιστημονική) γνώση τέθηκε στο επίκεντρο και θεωρήθηκε ως ένας βασικός συντελεστής κεφαλαίου²¹¹. Ορισμένα από τα χαρακτηριστικά που συγκεντρώνει η καινοφανής αυτή τεχνολογική εξέλιξη συνίστανται, σύμφωνα με τον M. Castells, ότι: α) είναι χωρικά εντοπισμένη σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές του πλανήτη, β) εξαπλώθηκε ταχύτατα τις τελευταίες δεκαετίες, γ) έχει σημαντικές κοινωνικές προεκτάσεις, καθώς «η διαφοροποιημένη πρόσβαση ανθρώπων, κρατών και γεωγραφικών περιοχών στη δύναμη της τεχνολογίας συνιστά μια σημαντική πηγή ανισότητας στη σημερινή κοινωνία»²¹².

Θα μπορούσαμε, επομένως, να υποστηρίξουμε, ότι πράγματι ζούμε σε ένα τεχνολογικά ανεπτυγμένο κοινωνικό περιβάλλον και ότι οι εφαρμογές των νέων τεχνολογιών έχουν επιφέρει κρίσιμες αλλαγές σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής. Από την άλλη, ωστόσο, διαφοροποιούμαστε από τη θεώρηση της τεχνολογικής εξέλιξης ως μοναδικού εξηγητικού παράγοντα όλων των αλλαγών που λαμβάνουν χώρα στις σύγχρονες κοινωνίες, μιας θεώρησης που εμφανίζει την τεχνολογία ως

Παπαδάκης (επιμ.), *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική: Μεταξύ κράτους και αγοράς* (Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλα, 2005), σσ. 375-376.

²¹⁰ Όπως εύστοχα σημειώνει ο Κ. Σταμάτης, ο όρος «επανάσταση», αν και μεταφορικός, ενέχει το στοιχείο της υπερβολής, καθώς «η εκτεταμένη μεταβολή της πυκνότητας και της μετάδοσης πληροφοριών δεν είναι ικανή να επιφέρει μια «επαναστατική αλλαγή» στη συγκρότηση του κοινωνικού βίου και στον προσανατολισμό της ανθρώπινης παρουσίας μέσα σ' αυτόν». Βλ. Κ. Σταμάτης, *Η αβέβαιη «Κοινωνία της Γνώσης»* (Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλα, 2005), σ. 113.

²¹¹ Βλ. σχετικά Ε. Hobsbawn, *Η Εποχή των Άκρων...*, ό.π., σσ. 338-341 και M. Castells, *The Information Age: Economy, Society, and Culture, Vol. 1: The Rise of the Network Society* (Oxford: Willey & Blackwell, 2010, 2nd edition), pp. 28-69.

²¹² Βλ. M. Castells, *The Information Age...*, ό.π., σσ. 31-33.

έναν ανεξάρτητο παράγοντα που εξελίσσεται έξω από την κοινωνία και σχεδόν καθορίζει τις αλλαγές στο οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Μια τέτοια θεώρηση ρέπει προς έναν ιδιότυπο (τεχνολογικό) ντετερμινισμό.

2) Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 σε διάφορα κείμενα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και διεθνών οργανισμών υποστηριζόταν έντονα, ότι οι παράγοντες της πληροφορίας και της γνώσης έχουν θεμελιώδη σημασία στο μετασχηματισμό των σύγχρονων κοινωνιών προς νέες κατευθύνσεις. Τόσο στα κείμενα αυτά όσο και σε διάφορα έργα γνωστών μελετητών, που δημοσιεύθηκαν το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, γίνεται λόγος για *κοινωνία της πληροφορίας* (information society)²¹³, *κοινωνία της γνώσης* (knowledge society) και *κοινωνία βασισμένη στη γνώση* (knowledge-based society)²¹⁴ (αν δοθεί έμφαση στην οικονομία, τότε γίνεται λόγος για *οικονομία της γνώσης* και *οικονομία βασισμένη στη γνώση*), *μεταβιομηχανική κοινωνία* (post-industrial society)²¹⁵, *μετα-καπιταλιστική κοινωνία* (post-capitalist society)²¹⁶.

Όλοι οι παραπάνω χαρακτηρισμοί υιοθετούν –άμεσα ή έμμεσα– την παραδοχή, ότι ο σύγχρονος καπιταλισμός υφίσταται μια βαθιά μεταβολή, οδεύοντας προς ένα οικονομικό σύστημα, εντός του οποίου η γνώση συνιστά έναν ακόμη συντελεστή παραγωγής και έναν κεντρικό πόρο ανάπτυξης²¹⁷. Ενδεικτική είναι η θέση του P. Drucker: «καθοριστικός 'συντελεστής' της παραγωγής δεν είναι πια σήμερα το κεφάλαιο ούτε το έδαφος ούτε η εργασία. Είναι οι γνώσεις. Οι κοινωνικές τάξεις της μετακαπιταλιστικής κοινωνίας σχηματίζονται με βάση τους εργάτες των γνώσεων και τους εργάτες των υπηρεσιών»²¹⁸. Το κρίσιμο ερώτημα που προκύπτει στο σημείο αυτό είναι το εξής: Ανταποκρίνονται οι παραπάνω χαρακτηρισμοί στην εικόνα που παρουσιάζει η σύγχρονη πραγματικότητα ή χρησιμοποιούνται, σε πολλές περιπτώσεις, για να επικυρωθούν ιδεολογικά κάποιες διαφαινόμενες τάσεις; Οι απαντήσεις που δίνονται σε αυτό το ερώτημα, όπως είναι αναμενόμενο, κάθε άλλο

²¹³ Βλ. σχετικά M. Castells, *The Information Age...*, ό.π.

²¹⁴ Βλ. Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Λευκό Βιβλίο για την Εκπαίδευση και την Κατάρτιση, Διδασκαλία και Εκμάθηση: Προς την Κοινωνία της Γνώσης* (Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 1995), COM (95) 590 τελικό, σσ. 7-8.

²¹⁵ Βλ. σχετικά D. Bell, *The coming of Post-Industrial society* (New York: Basic Books, 1973).

²¹⁶ Βλ. σχετικά P. Drucker, *Μετακαπιταλιστική κοινωνία*, μετ. Δ. Τσαούσης (Αθήνα: Gutenberg, 2000).

²¹⁷ Βλ. σχετικά Α. Ασημάκη - Γ. Κουστουράκης - Ι. Καμαριανός, «Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών* τόμος ΙΕ', τεύχος 60 (2011): 109-112. Για μια εξέταση των κοινωνικών και οικονομικών πτυχών της έννοιας 'κοινωνία της γνώσης', καθώς και μια κριτική ανάλυση της τελευταίας, μέσα από μια νεομαρξιστική σκοπιά, βλ. Κ. Σταμάτης, *Η αβέβαιη...*, ό.π., σσ. 111-159.

²¹⁸ Βλ. P. Drucker, *Μετακαπιταλιστική...*, ό.π., σ. 15.

παρά ομόφωνες είναι. Οι απόψεις που εμφανίζονται στη σχετική συζήτηση κινούνται καθ' όλο το μήκος του φάσματος, μεταξύ, δηλαδή, εκείνων που αποδέχονται, ότι οι σύγχρονες οικονομίες και κοινωνίες έχουν πράγματι υποστεί μια σημαντική ποιοτική μεταβολή και εκείνων που αναδεικνύουν και επισημαίνουν την ιδεολογική χρήση των παραπάνω χαρακτηρισμών²¹⁹.

Κατά τη γνώμη μας, έχουν επέλθει σημαντικές μεταβολές σε ό,τι αφορά στον χαρακτήρα της γνώσης, το ρόλο που διαδραματίζει στις σύγχρονες κοινωνίες, καθώς και τον τρόπο μετάδοσης, οργάνωσης και διαχείρισής της. Άρα, διαφοροποιούμαστε εξαρχής από τη θέση που αντιμετωπίζει τους προαναφερόμενους χαρακτηρισμούς *αποκλειστικά και μόνο* ως ιδεολογήματα. Ωστόσο, ενώ συμφωνούμε ότι πράγματι έχουν επέλθει σημαντικές μεταβολές, διαφοροποιούμαστε, επίσης, από τη θέση, ότι αυτές οι αλλαγές είναι τόσο εκτεταμένες, που αρκούν για να χαρακτηριστεί συλλήβδην μια οποιαδήποτε σύγχρονη κοινωνία ως «κοινωνία της γνώσης», «κοινωνίας της πληροφορίας» κ.λπ. Πρόκειται περισσότερο για τάσεις εξέλιξης των σύγχρονων οικονομιών και κοινωνιών προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση²²⁰. Αντιμετωπίζοντας τις παραπάνω μεταβολές ως τάσεις, αναδεικνύεται ο απρόβλεπτος και μη σταθερός χαρακτήρας τους, καθώς και οι αποκλίσεις που υπάρχουν στην πραγματικότητα (π.χ. οι παραπάνω χαρακτηρισμοί έχουν μεγαλύτερη αναλυτική χρησιμότητα στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες του πλανήτη) και τίθεται υπό αμφισβήτηση ο νομοτελειακός και δεοντολογικός χαρακτήρας που εμφανίζουν τα διάφορα κείμενα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και των διεθνών οργανισμών. Ο λόγος, επομένως, που αρθρώνεται γύρω από τις προαναφερόμενες έννοιες, ενώ προβάλλεται ως μια υπαρκτή πραγματικότητα, δεν αποτελεί παρά μια έκφραση περί του τι δέον

²¹⁹ Βλ. ενδεικτικά, μια οριοθέτηση, χαρακτηριστική της πρώτης άποψης:

[...] *μια γνωσιοκεντρική πλέον οικονομία, όπου η γνώση αποτελεί τον καθοριστικότερο παράγοντα για την οικονομική, κοινωνική και ατομική ανάπτυξη και πρόοδο και όπου η θεμελιώδης διάκριση των ανθρώπων δεν θα είναι ανάμεσα σε αυτούς που έχουν και δεν έχουν, αλλά ανάμεσα σε αυτούς που γνωρίζουν και σε αυτούς που δεν γνωρίζουν*» [Βλ. Δ. Κλάδης, «Το Πανεπιστήμιο ανάμεσα στην κοινωνία της εργασίας και στην κοινωνία της γνώσης και της μάθησης», στο: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τομέας Φιλοσοφίας, *Το πανεπιστήμιο στην κοινωνία που αναδύεται: Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999), σ. 82], ενώ για τη δεύτερη: «*ο εννοιακός πυρήνας της 'κοινωνίας της γνώσης' απηχεί κατ' ουσίαν μια πραγματική τάση του καπιταλισμού, την οποία και προσεπικυρώνει ιδεολογικά. Πρόκειται για τη χρήση της γνώσης στην εργασιακή διαδικασία ως άμεσα παραγωγική δύναμη στις συνθήκες του ύστερου, τεχνολογικά υπεραναπτυγμένου καπιταλισμού*» (Βλ. Κ. Σταμάτης, *Η αβέβαιη...*, ό.π., σ. 115).

²²⁰ Για τη χρήση της έννοιας της «τάσης» ως εργαλείου ανάλυσης, καθώς και για τα ζητήματα που εγείρει η αξιοποίησή τους βλ. αναλυτικότερα Δ. Ματθαίου, «Τάσεις στη διαμόρφωση του ευρωπαϊκού χώρου εκπαίδευσης. Η μεταλλαγή ενός εργαλείου ανάλυσης σε μέσο χειραγώγησης της εκπαιδευτικής πολιτικής», στο: Δ. Χαραλάμπους (επιμ.), *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική: παρελθόν-παρόν-μέλλον* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007), σσ. 301-311.

γενέσθαι, που εξυπηρετεί τα συμφέροντα συγκεκριμένων ανεπτυγμένων χωρών του πλανήτη, καθώς και συγκεκριμένων mega-φορέων δράσης που κυριαρχούν στην οικονομική σφαίρα (π.χ. πολυεθνικές εταιρείες-κολοσσοί).

3) Έννοια σύνθετη και πολυδιάστατη η παγκοσμιοποίηση (globalization) αποτελεί ένα κεντρικό σημαίνον του σύγχρονου δημόσιου και επιστημονικού (δια-) λόγου. Και καθώς είναι μια πολυδιάστατη έννοια, στη σχετική συζήτηση έχουν αναπτυχθεί ποικίλες θεωρητικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις γύρω από αυτήν και έχουν μελετηθεί οι διάφορες όψεις/διαστάσεις της²²¹. Όπως αναφέρουν οι Σ. Παντίδης και Γ. Πασιάς, «από τους περισσότερους μελετητές η παγκοσμιοποίηση θεωρείται κυρίως ως διαδικασία και ως φαινόμενο και λιγότερο ως αποτέλεσμα ή κατάσταση που έχει δημιουργηθεί. Ως φαινόμενο έχει δυναμικό περιεχόμενο και ως διαδικασία εξελικτικό χαρακτήρα»²²².

Στην παρούσα μελέτη η έννοια της παγκοσμιοποίησης γίνεται κατανοητή σε δυο διαστάσεις: Α) Ως μια ιστορική διαδικασία, η οποία επιταχύνθηκε αισθητά τις τελευταίες δεκαετίες χάρη στη ραγδαία ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορικής και των επικοινωνιών. Η εξέλιξη αυτή μετέβαλε όχι μόνο τον τρόπο επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο ανταλλάσσονται προϊόντα και υπηρεσίες, δίνοντας ώθηση στην τάση για αλληλεξάρτηση των σύγχρονων εθνικών οικονομιών, καθώς και στην όξυνση του διεθνούς ανταγωνισμού²²³. Β) Παράλληλα, η έννοια της παγκοσμιοποίησης χρησιμοποιείται σε πολλά επίσημα

²²¹ Για το ζήτημα της παγκοσμιοποίησης, καθώς και για τη εξέταση των διαφόρων όψεων/διαστάσεων της (πεδία αναφοράς, ιστορικότητα του φαινομένου, χαρακτήρας και ερμηνεία του φαινομένου, περιεχόμενο και αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης κ.λπ.) βλ. ενδεικτικά: D. Held - A. McGrew (eds.), *The Global Transformations Reader: An introduction to the Globalization Debate* (Cambridge: Polity Press, 2003, 2nd edition), Σ. Παντίδης - Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση: Όψεις, θεωρήσεις, προβληματισμοί*, τόμος Α', (Αθήνα: Gutenberg, 2004), σσ. 125-139 (όπου παρατίθεται και εκτεταμένη βιβλιογραφία), Α. McGrew, «Μια παγκόσμια κοινωνία;», στο: S. Hall - D. Held - A. McGrew, *Η νεωτερικότητα σήμερα: Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*, μετ. Θ. Τσακίρης - Β. Τσακίρης, (Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλα, 2009), σσ. 99-176, Τ. Φωτόπουλος, «Οι αντιτιθέμενες απόψεις για την παγκοσμιοποίηση και ο μύθος του τέλους της παγκοσμιοποίησης», στο: Μ. Νικολακάκη (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση, τεχνολογία και παιδεία στη Νέα Κοσμόπολη* (Αθήνα: εκδόσεις Διάδραση, 2012), σσ. 15-32.

²²² Βλ. Σ. Παντίδης - Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή διάσταση...*, ό.π., σ. 126. Σταχυολογώντας, ενδεικτικά, κάποιους ορισμούς για την παγκοσμιοποίηση: α) «η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στην πολλαπλότητα των δεσμών και των σχέσεων που υπερβαίνουν τα όρια των εθνικών κρατών που αποτελούν το σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα. Προσδιορίζει μια διαδικασία μέσω της οποίας γεγονότα, αποφάσεις και ενέργειες σ' ένα μέρος του κόσμου μπορεί να έχουν σημαντικές συνέπειες για άτομα και κοινότητες σε πολύ μακρινά μέρη του πλανήτη» (Βλ. Α. McGrew, «Μια παγκόσμια...», ό.π., σσ. 104-105), β) «ως παγκοσμιοποίηση μπορεί να χαρακτηριστεί, πρώτον, μια παγκόσμιας έκτασης διαδικασία ή ένα αποτέλεσμα. Δεύτερον, μια παγκόσμια τάση, κυρίαρχη ή δευτερεύουσα. Τρίτον, ένα μεμονωμένο φαινόμενο που καταγράφεται σε παγκόσμια κλίμακα ή ένα σύνολο τέτοιων φαινομένων» [Βλ. Ν. Κοτζιάς, *Παγκοσμιοποίηση: η ιστορική θέση, το μέλλον και η πολιτική σημασία* (Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη, 2003), σ. 46].

²²³ Βλ. σχετικά Κ. Σταμάτης, *Η αβέβαιη...*, ό.π., σσ. 75-82.

θесμικά κείμενα σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, ιδιαίτερα κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, ως πρόσχημα με στόχο την ιδεολογική νομιμοποίηση συγκεκριμένων πολιτικών επιλογών και αποφάσεων, κυρίως προς την κατεύθυνση της υιοθέτησης της νεοφιλελεύθερης πολιτικής και οικονομικής ατζέντας²²⁴.

Ας εξετάσουμε στο σημείο αυτό αναλυτικότερα τις αλλαγές που σημειώνονται σε καθένα από τα πολλαπλά επίπεδα των σύγχρονων κοινωνιών:

A) Γεωπολιτικό επίπεδο:

Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και οι καθεστωτικές αλλαγές στην Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη την περίοδο 1989-90 μετασημάτισαν τάχιστα τη διεθνή σκηνή και μετέβαλαν το μέχρι τότε διπολικό σκηνικό. Στη μετά-διπολική εποχή έχει διαμορφωθεί ένα παγκόσμιο εμπορικό-οικονομικό σύστημα, το οποίο συγκροτείται στη βάση τριών, πλέον, πόλων: των ΗΠΑ, της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρώπη) και της Άπω Ανατολής. Ο οικονομικός και τεχνολογικός ανταγωνισμός εντός αυτού του συστήματος δημιουργεί έναν «αγώνα δρόμου» μεταξύ των πόλων με στόχο την κυριαρχία τους στο παγκόσμιο οικονομικό πεδίο δύναμης. Χαρακτηριστικός είναι ο στόχος που είχε τεθεί για τη δεκαετία 2000-2010 από τους τότε αρχηγούς των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Λισαβόνας (2000): *«να γίνει η ανταγωνιστικότερη και δυναμικότερη οικονομία της γνώσης ανά την υφήλιο, ικανή για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και με μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή»*²²⁵.

B) Οικονομικό επίπεδο:

Στο οικονομικό επίπεδο την περίοδο που εξετάζουμε επικρατεί το μοντέλο της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς, το οποίο συνδέεται άμεσα με τη συνεχώς αυξανόμενη διεθνοποίηση και αλληλεξάρτηση των οικονομιών²²⁶. Πρόκειται για μια

²²⁴ Βλ. σχετικά Ν. Γραμματικός - Δ. Κατσορίδας, «Παγκοσμιοποίηση και σύγχρονη ελληνική διάνοξη: μια πραγματικότητα, ένα ιδεολόγημα ή μια πολιτική;», *Θέσεις* 77 (2001): 2-9 και Κ. Σταμάτης, *Η αβέβαιη...*, ό.π., σσ. 90-98.

²²⁵ Βλ. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Συμπεράσματα της Προεδρίας*, Λισαβόνα (23-24/3/2000), σ. 1, ανακτήθηκε από: www.consilium.europa.eu/el/european-council/conclusions (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 19/12/2018).

²²⁶ Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητη η αναφορά στη διάκριση που επιχειρεί ο Τ. Φωτόπουλος μεταξύ των όρων «οικονομική παγκοσμιοποίηση» και «διεθνοποίηση της οικονομίας». Συγκεκριμένα, υποστηρίζει, ότι «η οικονομική παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στην περίπτωση μιας παγκόσμιας οικονομίας χωρίς σύνορα, στην οποία η ίδια η παραγωγή έχει διεθνοποιηθεί με την έννοια ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις έχουν γίνει α-κρατικά σώματα που εμπλέκονται σε έναν ενιαίο καταμερισμό εργασίας», ενώ η «διεθνοποίηση αναφέρεται στην περίπτωση που οι αγορές έχουν διεθνοποιηθεί με την έννοια των ανοιχτών συνόρων για την ελεύθερη διακίνηση του κεφαλαίου και των εμπορευμάτων (και της εργασίας) αλλά τα έθνη-κράτη εξακολουθούν να μοιράζονται την εξουσία με τις πολυεθνικές επιχειρήσεις...» (Βλ. Τ. Φωτόπουλος, «Οι αντιτιθέμενες απόψεις...», ό.π., σσ. 16-17). Βάσει της παραπάνω διάκρισης ο όρος 'διεθνοποίηση της οικονομίας' περιγράφει επαρκέστερα την υπάρχουσα

μετάβαση από το μοντέλο της «μεικτής οικονομίας», που είχε διαμορφωθεί μεταπολεμικά, στο μοντέλο της ελεύθερης αγοράς, μια στροφή που ευνοήθηκε αφενός από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και τη διάλυση των κεντρικά σχεδιασμένων οικονομιών και αφετέρου από την αυξανόμενη πολιτική επιρροή που απέκτησαν οι οικονομικοί, κυρίως, διεθνείς οργανισμοί (Παγκόσμια Τράπεζα, Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο κ.ά.), οι οποίοι δρουν με γνώμονα την απελευθέρωση των αγορών, του εμπορίου και των υπηρεσιών²²⁷.

Τα χαρακτηριστικά αυτού του μοντέλου, τα οποία αποκρυσταλλώθηκαν σε πολιτικές αρχικά από τις νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις M. Thatcher/R. Reagan και μετέπειτα από κυβερνήσεις σε ολόκληρο τον κόσμο, είναι ενδεικτικά τα ακόλουθα: απελευθέρωση των αγορών (εργασίας, κεφαλαίου, εμπορευμάτων), ιδιωτικοποιήσεις κρατικών επιχειρήσεων, συρρίκνωση-αποδόμηση κράτους πρόνοιας²²⁸. Μια τάση, επίσης, που αρχίζει να διαμορφώνεται από τις αρχές της δεκαετίας του '80 και εξής εντός των ανεπτυγμένων οικονομιών της αγοράς, η οποία σαφώς ευνοήθηκε από την ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών, είναι η σταδιακή μετεξέλιξη από το «φορντικό» στο «νέο- ή μετά-φορντικό» μοντέλο ανάπτυξης των δυτικών, κατά κύριο λόγο, κοινωνιών, κάτι που αντιπροσωπεύει παράλληλα τη μετάβαση από το «βιομηχανικό» στο «μετά-βιομηχανικό» τρόπο οργάνωσης της παραγωγής, συσσώρευσης του κεφαλαίου και καταμερισμού της εργασίας²²⁹.

κατάσταση σχετικά με τη μορφή που λαμβάνουν οι σύγχρονες οικονομίες και γι' αυτό υιοθετείται στην παρούσα μελέτη.

²²⁷ Βλ. Σ. Μπουζάκης, «Σύγχρονες τάσεις στη διεθνή εκπαίδευση: Μια συγκριτική προσέγγιση της συντηρητικής στροφής στην εκπαίδευση στο τέλος του 20^{ου} αιώνα», στο: Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Συγκριτική Παιδαγωγική* (Αθήνα: Gutenberg, 2012), σ. 151.

²²⁸ Βλ. αναλυτικότερα Τ. Φωτόπουλος, *Περιοριστική Δημοκρατία: Δέκα χρόνια μετά*, μετ. Ν. Βούλγαρης (Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, 2008), σσ. 78-81 και Τ. Φωτόπουλος, «Οι αντιτιθέμενες απόψεις...», ό.π., σσ. 17-18.

²²⁹ Βλ. Α. Καζαμιάς, «Νεοευρωπαϊκός εκσυγχρονισμός και εκπαίδευση: Διαλογισμοί και πολιτικές στη φαντασιακή Ευρώπη», στο: Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Συγκριτική...*, ό.π., σσ. 434-438. Το φορντικό μοντέλο οργάνωσης της εργασίας, που κυριάρχησε στις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες καθ' όλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, με επίκεντρο τις ΗΠΑ, χαρακτηριζόταν από οικονομίες κλίμακας, από τη μαζικοποίηση της παραγωγής και ένα στενό φάσμα τυποποιημένων προϊόντων, από τη μηχανοποίηση της εργασίας και τον 'τεύλορισμό' [Βλ. Ο. Δαφέρμος, *Εργασία και εκπαίδευση: Σημειώσεις για ένα μετατεχνολογικό σχολείο* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2006, 2^η έκδοση), σσ. 17-25]. Από την άλλη, τα χαρακτηριστικά του νέο- ή μετά- φορντικού μοντέλου οργάνωσης της εργασίας είναι η ευελιξία, η πολυεπίπεδη εξειδίκευση, η αποκέντρωση στη λήψη των αποφάσεων εντός του εργασιακού χώρου, αλλά και στο επίπεδο της παραγωγικής διαδικασίας κ.λπ. [Βλ. σχετικά J. Allen, «Μεταβιομηχανισμός και μεταφορντισμός», στο: S. Hall - D. Held - A. McGrew, *Η νεωτερικότητα...*, ό.π., σσ. 249-324 και D. Harvey, *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας: Διερεύνηση των απαρχών της πολιτισμικής μεταβολής*, μετ. Ε. Αστερίου (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2009), σσ. 197-270]. Βέβαια, όπως σημειώνει εύστοχα ο Ο. Δαφέρμος, στην πραγματικότητα η ύπαρξη του ενός τρόπου οργάνωσης της

Γ) Πολιτικό-ιδεολογικό επίπεδο:

Στο ιδεολογικό επίπεδο κυριαρχεί καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε αλλά και μετέπειτα η ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού, η οποία προσφέρει τη νομιμοποιητική βάση για τις μεταβολές που σημειώνονται στο οικονομικό επίπεδο. Ο νεοφιλελευθερισμός (neoliberalism), η ιδεολογία που εξυμνεί την ελεύθερη αγορά και το ελεύθερο εμπόριο, τις ατομικές επιχειρηματικές ελευθερίες, τον ανταγωνισμό και θεωρεί ότι οι κρατικές παρεμβάσεις πρέπει να περιοριστούν στο ελάχιστο, καθώς εμποδίζουν τη λειτουργία της αγοράς, εξαπλώθηκε στην ουσία από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και έπειτα. Ενδεικτική είναι η επισήμανση του D. Harvey, ότι στη διετία 1978-1980 εφαρμόστηκαν σχεδόν ταυτόχρονα σε διαφορετικά σημεία του πλανήτη νεοφιλελεύθερες πολιτικές (στις ΗΠΑ με πρόεδρο τον R. Reagan, στο Ηνωμένο Βασίλειο με πρωθυπουργό την M. Thatcher, στην Κίνα υπό τον Ξιάοπινγκ)²³⁰.

Δ) Πολιτισμικό-κοινωνικό επίπεδο:

Στο ξεκίνημα της νέας αυτής δεκαετίας αρχίζει να εδραιώνεται μια τάση «ομογενοποίησης του σημερινού τρόπου ζωής, ο οποίος βασίζεται σε μια καταναλωτική και ατομικιστική κουλτούρα»²³¹, εντοπισμένη, ωστόσο, στις επικράτειες των ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Επιπλέον, η διάδοση του διαδικτύου και γενικότερα οι εξελίξεις που σημειώνονται στο χώρο της πληροφορικής, συμβάλλουν προς την κατεύθυνση της συμπίεσης του χώρου και του χρόνου²³². Χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατάστασης που διαμορφώνεται εντός του «παγκόσμιου χωριού» αποτελεί το γεγονός ότι ένα συμβάν που συμβαίνει κάπου στον πλανήτη γίνεται γνωστό σχεδόν την ίδια στιγμή στην άλλη άκρη του, ωσάν να έχουν εκμηδενιστεί ο χρόνος και οι αποστάσεις, κάτι που σε προγενέστερες περιόδους θα φάνταζε αδιανόητο. Επίσης, οι κοινωνικές επιπτώσεις (αύξηση του ποσοστού ανεργίας, διεύρυνση ανισοτήτων κ.λπ.) που επιφέρει η υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης ατζέντας και η εφαρμογή συνακόλουθων πολιτικών κάθε άλλο παρά αμελητέες

εργασίας δεν αναιρεί την ύπαρξη του άλλου, καθώς μπορούν να συνυπάρχουν παράλληλα σε συγκεκριμένα χωρο-χρονικά πλαίσια (Βλ. Ο. Δαφέρμος, *Εργασία...*, ό.π., σ. 39).

²³⁰ Βλ. D. Harvey, *A brief history of neoliberalism* (Oxford: Oxford University Press, 2005), p. 1. Για την ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού βλ. επίσης A. Heywood, *Πολιτικές Ιδεολογίες*, μετ. Χ. Κουτρής (Αθήνα: Επίκεντρο, 2007), σσ. 107-123.

²³¹ Βλ. Τ. Φωτόπουλος, «Οι αντιτιθέμενες απόψεις...», ό.π., σ. 16.

²³² Βλ. σχετικά D. Harvey, *Η κατάσταση...*, ό.π., σσ. 271-426.

είναι²³³. Η οικονομική και κοινωνική κρίση των δεκαετιών του '70 και '80 αρχίζει πλέον (από τη δεκαετία του '90 και εξής) να αποκτά μεγαλύτερη ένταση και έκταση.

* * *

Καταληκτικά, ας επιστρέψουμε στο ερώτημα που είχε τεθεί στην αρχή της παρούσας ενότητας, αν, δηλαδή, οι σημειούμενες αλλαγές, όπως αναλύθηκαν παραπάνω, καθίστανται δηλωτικές ενός συνολικότερου μετασχηματισμού προς την κατεύθυνση μιας νέας ιστορικής περιόδου, που μπορεί να αντιδιασταλεί με τη νεωτερικότητα. Αποτελεί, με άλλα λόγια, η σύγχρονη εποχή μια εντελώς νέα ιστορική περίοδο, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί με τον όρο μετανεωτερικότητα ή 'σύγχρονη/δεύτερη νεωτερικότητα'²³⁴; Κατά τη γνώμη μας, ο κόσμος γύρω μας (ή τουλάχιστον ένα μέρος του) από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα έχει πράγματι υποστεί σημαντικές μεταβολές σε πολλαπλά επίπεδα (άλλες σε μικρότερο και άλλες σε μεγαλύτερο βαθμό· σε κάθε περίπτωση η ποιότητα και ο βαθμός των μεταβολών αυτών ποικίλλει ανάλογα με τον κοινωνικό σχηματισμό που αναφερόμαστε), οι οποίες στηρίζουν τη θέση ότι έχουμε πράγματι εισέλθει σε μια νέα ιστορική περίοδο, τη μετανεωτερικότητα. Ωστόσο, η νέα αυτή περίοδος δεν έρχεται σε ρήξη με τη νεωτερικότητα. Απεναντίας, θεωρούμε ότι αποτελεί συνέχεια και εξέλιξή της, καθώς πολλά κεντρικά σημαίνοντα του λόγου γύρω από τη νεωτερικότητα εξακολουθούν να ισχύουν, προσαρμοζόμενα, βέβαια, στο ευρύτερο μετανεωτερικό πλαίσιο²³⁵.

3.2. Το ευρωπαϊκό συγκείμενο: Θεσμική εξέλιξη και εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η θεσμική συγκρότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.)²³⁶ κατά τη μακρά πορεία εξέλιξής της έχει μελετηθεί και ερμηνευθεί υπό το πρίσμα διάφορων επιστημονικών κλάδων/πεδίων (συγκριτική πολιτική ανάλυση, διεθνείς σχέσεις)²³⁷. Ο παραγόμενος

²³³ Βλ. σχετικά Ε. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων...*, ό.π., σσ. 517-520 και Τ. Φωτόπουλος, «Οι αντιτιθέμενες απόψεις...», ό.π., σσ. 23-24 (όπου παρατίθενται και σχετικά αριθμητικά δεδομένα που στηρίζουν την παραπάνω διαπίστωση).

²³⁴ Βλ. σχετικά U. Beck, *Η επινόηση του πολιτικού: για μια θεωρία του ανακλαστικού εκσυγχρονισμού*, μετ. Κ. Καβουλάκος (Αθήνα: Νέα Σύνορα-εκδόσεις Λιβάνη, 1996).

²³⁵ Για τις έννοιες της νεωτερικότητας-μετανεωτερικότητας, καθώς και για τη συζήτηση για το αν η δεύτερη αποτελεί ρήξη ή συνέχεια της πρώτης βλ. σχετικά Α. Ασημάκη - Γ. Κουστουράκης - Ι. Καμαριανός, «Οι έννοιες...», ό.π., σσ. 101-108.

²³⁶ Στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιούνται οι όροι «Ευρωπαϊκή Κοινότητα», όταν αναφερόμαστε στο χρονικό διάστημα πριν το 1992 (υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ) και «Ευρωπαϊκή Ένωση», όταν αναφερόμαστε στο χρονικό διάστημα από το 1992 και έπειτα.

²³⁷ Για τις ποικίλες θεωρητικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν αναφορικά με την κατανόηση, ανάλυση και ερμηνεία των διαδικασιών της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης βλ. αναλυτικότερα: Π. Ιωακειμίδης, *Ευρωπαϊκή Πολιτική Ένωση: Θεωρία-Διαπραγμάτευση, Θεσμοί και πολιτικές. Η συνθήκη*

–στο εσωτερικό της Ε.Ε.– θεσμικός λόγος, καθώς και οι πολιτικές που τον συνοδεύουν αντικατοπτρίζουν τους συσχετισμούς δύναμης και τις σχέσεις εξουσίας που επικρατούν στην εκάστοτε ιστορική περίοδο. Σε κάθε περίπτωση, η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί ένα πολιτικό μόρφωμα στο διεθνή χώρο, που συνδυάζει διακυβερνητικά και υπερεθνικά στοιχεία εντός ενός πολυδαίδαλου δικτύου συμφερόντων και θεσμών. Πριν, ωστόσο, εξετάσουμε την εκπαιδευτική πολιτική της Ε.Ε., κρίνεται αναγκαία η αναφορά στη διαδικασία του οικονομικού και πολιτικού μετασχηματισμού της τελευταίας, διότι έτσι θα διαφανεί το πλαίσιο, εντός του οποίου διαμορφώνονται οι διάφοροι τομείς πολιτικής, μεταξύ των οποίων και η εκπαιδευτική πολιτική. Όπως θα φανεί στη συνέχεια, η νοηματοδότηση που δίνεται στην εκπαίδευση την εκάστοτε ιστορική περίοδο είναι οργανικά συνδεδεμένη με τις ευρύτερες διεργασίες που συντελούνται στο οικονομικό, πολιτικό και θεσμικό επίπεδο της Ε.Ε.

3.2.1. Οικονομικός και πολιτικός μετασχηματισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Μια σειρά ιδεολογικών, πολιτικών και οικονομικών παραγόντων²³⁸ μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου προετοίμασαν το έδαφος για τη συνεργασία των ευρωπαϊκών λαών, η οποία βρήκε τη θεσμική της έκφραση με την ίδρυση το 1951 της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (Ε.Κ.Α.Χ.). Ακολούθησε η ίδρυση το 1957, με τις συνθήκες της Ρώμης, δυο άλλων Κοινοτήτων, της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (Ε.Κ.Α.Ε.) και της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (Ε.Ο.Κ.). Η τελευταία, η οποία σηματοδοτεί την απαρχή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, έθετε ως στόχο τη σταδιακή οικοδόμηση ενός ενιαίου οικονομικού χώρου, *«τη δημιουργία μιας κοινής αγοράς, η οποία περιελάμβανε την πραγματοποίηση μιας τελωνειακής ένωσης [...] και την πραγματοποίηση, μέσω κοινών πολιτικών, τεσσάρων ουσιωδών ελευθεριών: της ελεύθερης κυκλοφορίας βιομηχανικών και αγροτικών προϊόντων, της ελεύθερης κυκλοφορίας των μισθωτών εργαζομένων, της*

του *Maastricht* και η Ελλάδα (Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 1993), σσ. 32-41, Μ. Τσινισιζέλης, «Θεωρία της διεθνούς πολιτικής ενοποίησης», στο: Ν. Μαραβέγιας - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.), *Η ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης: θεσμικές, οικονομικές και πολιτικές πτυχές* (Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2004), σσ. 25-64, Μ. Pollack, “Theorizing EU Policy-Making”, στο: Η. Wallace - W. Wallace - Μ. Pollack, *Policy making in the European Union* (Oxford: Oxford University Press, 2005, 5th edition), pp. 15-26, Μ. Τσινισιζέλης - Δ. Χρυσόχου, «Πολιτική θεωρία της ευρωπαϊκής ενοποίησης: από το λειτουργισμό στο νέο ρεπουμπλικανισμό», στο: Ν. Μαραβέγιας - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.), *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση: Οργάνωση και πολιτικές* (Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2007), σσ. 96-163, Ν. Μούσης, *Ευρωπαϊκή Ένωση: δίκαιο-οικονομία-πολιτική* (Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, 2011, 13^η έκδοση), σσ. 5-13.

²³⁸ Βλ. σχετικά Ν. Nugent, *The Government and Politics of the European Union* (London: Macmillan Press, 1994, 3rd edition), pp. 15-20.

ελεύθερης εγκατάστασης και παροχής υπηρεσιών από επαγγελματίες και επιχειρήσεις και της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων»²³⁹.

Η δεκαετία του '70 –με ολοκληρωμένη πλέον την τελωνειακή ένωση των έξι εταίρων από τα τέλη της δεκαετίας του '60– βρίσκει διευρυμένη την Ευρωπαϊκή Κοινότητα με την είσοδο τριών νέων μελών (Μεγάλη Βρετανία, Ιρλανδία, Δανία), αλλά ταυτόχρονα αποδυναμωμένη τόσο στο εξωτερικό (διεθνής οικονομική κρίση) όσο και στο εσωτερικό της (όξυνση των περιφερειακών ανισοτήτων μεταξύ των κρατών-μελών), κάτι που είχε ως αποτέλεσμα την ανάσχεση της διαδικασίας της οικονομικής και νομισματικής ενοποίησης²⁴⁰. Για να ξεπεραστεί η κρίση, στην οποία είχε περιέλθει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και για να αποφευχθεί η τυχόν αποδόμηση του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής ενοποίησης απαιτούνταν πολιτικές πρωτοβουλίες. Τέτοιες πρωτοβουλίες αποτελούσαν το *‘Σχέδιο Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης’*, που ψηφίστηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (1984), και η θέσπιση της *Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης* (1986)²⁴¹. Όπως σημειώνει ο Π. Ιωακειμίδης, *«η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη συνιστά αναμφίβολα τη σημαντικότερη συμβολή στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και εγκαθίδρυσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (1957) και μέχρι την υιοθέτηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (1991), [...] στη βάση της οποίας η Κοινότητα εγκαινίασε μια σειρά από νέες πρωτοβουλίες και θέσπισε νέες πολιτικές και δέσμη μέτρων που επέτρεψαν τη διεύρυνση του πεδίου της ενοποιητικής διαδικασίας»*²⁴². Με τη θέσπιση της *Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης* η πορεία του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής ενοποίησης κινήθηκε προς τα πρότυπα του νεοφιλελευθερισμού και της οικονομίας της αγοράς, καθώς επιταχύνθηκε η ενοποίηση σε έναν τομέα, τον οικονομικό (ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων και συντελεστών της παραγωγής), ενώ η πολιτική διάστασή της παρέμεινε στο περιθώριο²⁴³.

Σταθμό, ωστόσο, στην εξελικτική πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αποτέλεσε η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Συνθήκη Ε.Ε.), η οποία υπεγράφη από τους εκπροσώπους των κρατών-μελών στις 12.2.1992 στο Μάαστριχτ της

²³⁹ Βλ. Ν. Μούσης, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., σ. 21.

²⁴⁰ Βλ. σχετικά Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση και εκπαίδευση: Θεσμικός λόγος και εκπαιδευτική πολιτική (1950-1999)*, τόμος Α' (Αθήνα: Gutenberg, 2006), σσ. 108-113.

²⁴¹ Για τις πρωτοβουλίες που ανελήφθησαν την περίοδο αυτή βλ. αναλυτικότερα Π. Ιωακειμίδης, *Ευρωπαϊκή Πολιτική...*, ό.π., σσ. 78-84.

²⁴² Βλ. ό.π., σ. 84.

²⁴³ Βλ. Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., τόμος Α', σσ. 120-121.

Ολλανδίας. Με τη Συνθήκη Ε.Ε. θεσπίστηκαν για πρώτη φορά δυο βασικές αρχές για την άσκηση των αρμοδιοτήτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: η «*αρχή της επικουρικότητας*» (άρθρο 3B) και η «*αρχή του σεβασμού της εθνικής ταυτότητας των κρατών-μελών*» (άρθρο ΣΤ)²⁴⁴. Πέραν αυτών, η Συνθήκη Ε.Ε. επέφερε σημαντικά αποτελέσματα στα ακόλουθα σημεία: α) σημειώθηκε σημαντική εξέλιξη στο πεδίο της οικονομικής ολοκλήρωσης (ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς, πορεία προς την εγκαθίδρυση της ΟΝΕ), β) ενισχύθηκε ο ρόλος των θεσμικών οργάνων και ειδικότερα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, γ) επεκτάθηκαν οι αρμοδιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε νέους τομείς και ενισχύθηκαν κάποιοι από τους υφιστάμενους με τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα τομείς²⁴⁵.

Οι δυσκολίες, ωστόσο, που συνάντησε η επικύρωση της Συνθήκης του Μάαστριχτ, καταδεικνύοντας, έτσι, το «δημοκρατικό έλλειμμα» που υπήρχε εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και η νέα πραγματικότητα που δημιουργούσε η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (η ήδη συντελεσθείσα από 1.1.1995, με την προσχώρηση της Αυστρίας, Σουηδίας και Φιλανδίας, και η σχεδιαζόμενη, με την ένταξη των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης) οδήγησαν τα κράτη-μέλη στην αναθεώρηση της Συνθήκης του Μάαστριχτ με την υπογραφή της Συνθήκης του Άμστερνταμ (1997)²⁴⁶. Οι κυριότεροι στόχοι που έθετε η Συνθήκη του Άμστερνταμ ήταν, σύμφωνα με τον Π. Ιωακειμίδη: «α) η ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του θεσμικού συστήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, β) η ενίσχυση της νομιμοποίησης της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης και ο περιορισμός του 'δημοκρατικού ελλείμματος'»²⁴⁷.

Σημείο τομής, βέβαια, στη θεσμική εξέλιξη του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής ενοποίησης αποτέλεσε η σύνοδος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου που έλαβε χώρα στη Λισαβόνα το 2000 (23-24/3/2000). Η σύνοδος αυτή πραγματοποιήθηκε «για να συμφωνήσει [το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο] ένα νέο στρατηγικό στόχο για την Ένωση προκειμένου να ενισχυθεί η απασχόληση, η οικονομική μεταρρύθμιση και η κοινωνική συνοχή στο πλαίσιο μιας οικονομίας βασισμένης στη γνώση»²⁴⁸. Στην αρχή του κειμένου των Συμπερασμάτων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου γίνεται λόγος για τις

²⁴⁴ Βλ. Π. Ιωακειμίδης, *Ευρωπαϊκή Πολιτική...*, ό.π., σ. 359.

²⁴⁵ Βλ. σχετικά Π. Ιωακειμίδης, *Ευρωπαϊκή Πολιτική...*, ό.π., σσ. 187-215, 355-359 και Ν. Nugent, *The Government...*, ό.π., pp. 64-81.

²⁴⁶ Βλ. σχετικά Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., τόμος Α', σσ. 128-138.

²⁴⁷ Βλ. Π. Ιωακειμίδης, *Η Συνθήκη του Άμστερνταμ: Νέο πρότυπο ολοκλήρωσης ή σύμπτωμα από-ολοκλήρωσης;* (Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 1998), σ. 295.

²⁴⁸ Βλ. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Συμπεράσματα...*, ό.π., σ. 1.

αλλαγές που ήδη λαμβάνουν χώρα στο διεθνές συγκείμενο (παγκοσμιοποίηση), αλλά και για αυτές που επίκεινται στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης (επικείμενη διεύρυνση με τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης). Ειδικότερα, επισημαίνεται ότι «η Ευρωπαϊκή Ένωση βρίσκεται αντιμέτωπη με μια μεγάλη ποιοτική μεταλλαγή, η οποία προκύπτει από την παγκοσμιοποίηση και τις προκλήσεις μιας νέας οικονομίας καθοδηγούμενης από τη γνώση. Οι αλλαγές αυτές έχουν επιπτώσεις σε κάθε πτυχή της ζωής των ανθρώπων και απαιτούν ριζικό μετασχηματισμό της ευρωπαϊκής οικονομίας [...]. Ο γρήγορος και επιταχυνόμενος ρυθμός των αλλαγών σημαίνει ότι είναι επείγον για την Ένωση να ενεργήσει τώρα, ώστε να αντλήσει το σύνολο των ωφελημάτων από τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται. Γι' αυτό, η Ένωση απαιτείται να θέσει έναν σαφή στρατηγικό στόχο και να συμφωνήσει για ένα τολμηρό πρόγραμμα για την ανάπτυξη γνωστικών υποδομών, την ενίσχυση της καινοτομίας και της οικονομικής μεταρρύθμισης και τον εκσυγχρονισμό των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας και εκπαίδευσης»²⁴⁹.

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται τα ισχυρά σημεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (με την έμφαση να δίνεται στον οικονομικό πεδίο) και τα αδύνατα (ανεργία, περιφερειακές ανισότητες κ.λπ.) και αμέσως παρακάτω τίθεται ο στρατηγικός στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την επόμενη δεκαετία (2000-2010): «να γίνει η ανταγωνιστικότερη και δυνατώτερη οικονομία της γνώσης, ικανή για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και με μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή»²⁵⁰. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος απαιτείται, σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, μια στρατηγική που θα στοχεύει:

- «στην προετοιμασία της μετάβασης σε μια οικονομία και κοινωνία βασισμένης στη γνώση, μέσω καλύτερων πολιτικών για την κοινωνία της πληροφορίας και την Έρευνα & Ανάπτυξη, καθώς και μέσω της ενίσχυσης της διαδικασίας διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων για την ανταγωνιστικότητα και την καινοτομία και της ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς,
- στον εκσυγχρονισμό του κοινωνικού μοντέλου, την επένδυση στον άνθρωπο και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού,

²⁴⁹ Βλ. ό.π.

²⁵⁰ Βλ. ό.π.

- στη στήριξη της υγιούς οικονομικής προοπτικής και των ευνοϊκών προβλέψεων οικονομικής αύξησης με την εφαρμογή ενός κατάλληλου συνδυασμού μακροοικονομικών πολιτικών»²⁵¹.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, στη συνέχεια, αναφέρεται στους άξονες, στους οποίους θεωρεί ότι πρέπει να δοθεί έμφαση τόσο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή όσο και από τα κράτη-μέλη, προκειμένου να επιτευχθεί η μετάβαση στην οικονομία της γνώσης. Ακολουθεί το τρίτο κεφάλαιο, που αναφέρεται στην κοινωνική διάσταση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου τονίζεται από την αρχή emphatically ότι «οι άνθρωποι είναι το πολυτιμότερο κεφάλαιο της Ευρώπης και πρέπει να αποτελούν το επίκεντρο των πολιτικών της Ένωσης. Η επένδυση στον άνθρωπο και η ανάπτυξη ενεργού και δυναμικού κράτους πρόνοιας θα έχει ζωτική σημασία τόσο για τη θέση της Ευρώπης στην οικονομία της γνώσης όσο και για να εξασφαλιστεί ότι η εμφάνιση αυτής της νέας οικονομίας δε θα επιτείνει τα υφιστάμενα κοινωνικά προβλήματα της ανεργίας, του κοινωνικού αποκλεισμού και της ένδειας»²⁵². Εντός αυτού του πλαισίου το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αναδεικνύει τη σημασία της εκπαίδευσης στην ενίσχυση της απασχόλησης και στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, αναφέροντας ότι «τα ευρωπαϊκά συστήματα εκπαίδευσης και κατάρτισης πρέπει να προσαρμοστούν τόσο στις απαιτήσεις της κοινωνίας της γνώσης όσο και στην ανάγκη για καλύτερο επίπεδο και ποιότητα απασχόλησης»²⁵³. Για να συγκεκριμενοποιηθεί ο στόχος αυτός, «το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο καλεί το Συμβούλιο (Παιδείας) να επιδοθεί σε γενικότερο προβληματισμό σχετικά με τους συγκεκριμένους μελλοντικούς στόχους των εκπαιδευτικών συστημάτων, επικεντρωμένο σε κοινά μελήματα και προτεραιότητες αλλά σεβόμενο παράλληλα την εθνική ποικιλομορφία, και να υποβάλει εκτενέστερη έκθεση στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο την άνοιξη του 2001»²⁵⁴.

Ένα χρόνο μετά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισαβόνας υπογράφεται η Συνθήκη της Νίκαιας (26.2.2001). Σύμφωνα με τον Ν. Μούση η Συνθήκη αυτή «αναθεώρησε τη συνθήκη του Άμστερνταμ ως προς τέσσερα θεσμικά θέματα: την αντικατάσταση της ομοφωνίας από την ειδική πλειοψηφία στις διαδικασίες απόφασης, τις ενισχυμένες συνεργασίες μερικών κρατών-μελών, τη στάθμιση των ψήφων στο Συμβούλιο και το μέγεθος και τη σύνθεση της Επιτροπής»²⁵⁵. Οι θεσμικές αυτές

²⁵¹ Βλ. ό.π., σσ. 1-2.

²⁵² Βλ. ό.π., σ. 6.

²⁵³ Βλ. ό.π.

²⁵⁴ Βλ. ό.π.

²⁵⁵ Βλ. Ν. Μούσης, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., σ. 23.

μεταρρυθμίσεις ήταν απαραίτητες ενόψει και της επικείμενης τότε διεύρυνσης της Ε.Ε. με τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης²⁵⁶.

Τελευταίος σταθμός –για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης– στη διαδικασία του οικονομικού και πολιτικού μετασχηματισμού της Ε.Ε. είναι η Συνθήκη της Λισαβόνας. Η τελευταία υπογράφηκε από τους αρχηγούς κρατών ή κυβερνήσεων των 27 κρατών-μελών στις 13 Δεκεμβρίου 2007. Οι σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις που προβλεπόταν από τη Συνθήκη της Λισαβόνας ήταν οι ακόλουθες: η Ευρωπαϊκή Ένωση απέκτησε πλέον ενιαία νομική προσωπικότητα, επήλθε ένας περαιτέρω εκδημοκρατισμός της λειτουργίας της (π.χ. ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ενισχύθηκε σημαντικά), μεταβλήθηκε το σύστημα ψηφοφορίας εντός του Συμβουλίου Υπουργών κ.λπ.²⁵⁷. Η Συνθήκη της Λισαβόνας, μετά και την επικύρωση της από τα κράτη-μέλη, τέθηκε σε ισχύ από την 1^η Δεκεμβρίου 2009.

Σε ό,τι αφορά, τέλος, στην πολιτική αρχιτεκτονική της Ε.Ε., δηλαδή στη συγκρότηση και στις αρμοδιότητες των θεσμικών οργάνων της Ένωσης, επισημαίνεται από τον Γ. Πασιά, ότι «ακολούθησαν παράλληλη πορεία με τα στάδια του μετασχηματισμού της»²⁵⁸. Αντικατοπτρίζει τους εκάστοτε συμβιβασμούς, τις ισορροπίες (ή/και τις ανισορροπίες) και τις σχέσεις εξουσίας που ενυπάρχουν εντός του πολυδαίδαλου δικτύου της Ε.Ε. Αυτό αποτυπώνεται στις αρμοδιότητες και στις εξουσίες που δίνονται την εκάστοτε ιστορική περίοδο σε καθένα από τα κύρια θεσμικά όργανα. Επομένως, η διαμόρφωση/χάραξη (policy-making) και η υλοποίηση/εφαρμογή (policy implementation) των ευρωπαϊκών πολιτικών συνιστά μια σύνθετη και μακρά διαδικασία διαβουλεύσεων, διαπραγματεύσεων και συμβιβασμών ανάμεσα στα ευρωπαϊκά όργανα, στις εθνικές κυβερνήσεις και στις ομάδες συμφερόντων/πίεσης που δρουν σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο²⁵⁹.

²⁵⁶ Η διεύρυνση αυτή, η οποία αποτέλεσε την πέμπτη και μεγαλύτερη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης από την ίδρυσή της, ολοκληρώθηκε το 2004, οπότε σχηματίστηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση των 25. Οι χώρες που εντάχθηκαν ήταν οι εξής: Κύπρος, Τσεχία, Εσθονία, Ουγγαρία, Λετονία, Λιθουανία, Μάλτα, Πολωνία, Σλοβακία, Σλοβενία. Το 2007 εντάχθηκαν η Βουλγαρία και η Ρουμανία, ενώ το 2013 προσχωρεί η Κροατία, οπότε πλέον σχηματίστηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση των 28 κρατών-μελών. Ωστόσο, αναμένονται σημαντικές εξελίξεις αναφορικά με την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, μετά και το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος του Ιουνίου του 2016, από τις οποίες θα κριθεί, εάν θα μπορούμε πλέον να κάνουμε λόγο για Ευρώπη των 28.

²⁵⁷ Για τη Συνθήκη της Λισαβόνας βλ. σχετικά Ν. Μούσης, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., σσ. 24-26.

²⁵⁸ Βλ. Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., τόμος Α', σ. 154.

²⁵⁹ Για το ρόλο και τις αρμοδιότητες των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης βλ. αναλυτικότερα: Π. Ιωακειμίδης, *Ευρωπαϊκή Πολιτική...*, ό.π., σσ. 315-355, Μ. Τσινισιζέλης, «Οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η λειτουργία τους», στο: Ν. Μαραβέγιας - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.), *Η ολοκλήρωση...*, ό.π., σσ. 65-96, Κ. Στεφάνου, «Το θεσμικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης», στο: Ν. Μαραβέγιας - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.), *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., σσ. 164-213, Ν. Μούσης, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., σσ. 42-60. Για τις διαδικασίες διαμόρφωσης/χάραξης μιας

3.2.2. Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική

*Η «αδύναμη» ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική (1957-1992)*²⁶⁰

Καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου πριν την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ (1957-1992) «δεν είχε δοθεί καμία νομοθετική εξουσία στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα αναφορικά με την εκπαίδευση»²⁶¹. Όπως αντίστοιχα επισημαίνει και ο Γ. Πασιάς, «η εκπαίδευση δεν αποτέλεσε αντικείμενο ενδιαφέροντος της κοινοτικής πολιτικής τα πρώτα χρόνια ύπαρξης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, αλλά παρέμεινε στην αποκλειστική αρμοδιότητα των κρατών-μελών»²⁶². Ενδεικτικό είναι το γεγονός, ότι σε καμία από τις ιδρυτικές Συνθήκες της Κοινότητας (Ε.Κ.Α.Χ., Ε.Κ.Α.Ε., Ε.Ο.Κ.) δεν υπήρχε αναφορά σε καθεαυτό εκπαιδευτικά ζητήματα παρά μόνο σε διατάξεις οικονομικής υφής, στις οποίες περιλαμβάνονταν η επαγγελματική κατάρτιση και η επανεκπαίδευση του εργατικού δυναμικού²⁶³. Άρα, επίκεντρο της «αδύναμης» -σε

πολιτικής, καθώς και για τις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης βλ. ενδεικτικά: N. Nugent, *The Government...*, ό.π., pp. 269-339, L. Cram, *Policy-making in the European Union: Conceptual lenses and the integration process* (London and New York: Routledge, 1999), H. Wallace, "An institutional anatomy and five policy modes", στο: H. Wallace - W. Wallace - M. Pollack, *Policy making...*, ό.π., pp. 77-90. Για το ρόλο των διαφόρων φορέων δράσης στη διαμόρφωση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης βλ. ενδεικτικά: E. Χατζηγιάννη, *Οι ομάδες πίεσης και η δράση τους στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2002), W. Kaiser - J-H. Meyer (eds.), *Societal actors in European integration: Polity-building and policy-making (1958-1992)* (London: Palgrave Macmillan, 2013).

²⁶⁰ Αναφορικά με την περιοδολόγηση της πορείας συγκρότησης της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής έχουν αναπτυχθεί ποικίλες τυπολογίες από διάφορους μελετητές [βλ. ενδεικτικά: Δ. Τσαούσης, *Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική: βασικά κείμενα για την παιδεία, την εκπαίδευση και την κατάρτιση* (Αθήνα: Gutenberg, 1996), σσ. 10-11, J. Field, *European Dimensions: Education, Training and the European Union* (London: Jessica Kingsley Publishers, 1997), pp. 25-26, Γ. Σταμέλος - Α. Βασιλόπουλος, *Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική: συγκρότηση, θεματολογία, μεθοδολογία υλοποίησης, επιδράσεις στην ελληνική εκπαίδευση και κατάρτιση* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004), σ. 49, H. Ertl, "European Union policies in education and training: The Lisbon Agenda as a turning point?", *Comparative Education* 42, no.1 (2006): 6, Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., τόμος Α', σ. 22]. Επειδή, όμως, στόχος αυτού του υποκεφαλαίου είναι η σκιαγράφηση των χαρακτηριστικών που συγκεντρώνει η ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική, η διάκριση σε περιόδους κρίνεται για την παρούσα μελέτη ως δευτερεύουσας σημασίας. Για λόγους, ωστόσο, συνοχής της ανάλυσης που ακολουθεί ως σημείο τομής τίθεται η Συνθήκη του Μάαστριχτ και ξεετάζονται οι περίοδοι πριν και μετά το Μάαστριχτ αντίστοιχα.

²⁶¹ Βλ. M. Murphy, «Πετρέλαιο, ύφεση και η αναζήτηση της ευρωπαϊκής πρωτοπορίας: Εξερευνώντας τη δια βίου μάθηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση», μετ. Π. Πανδής - Ν. Παπαδάκης, στο: Δ. Γράβαρης - Ν. Παπαδάκης, *Εκπαίδευση...*, ό.π., σ. 114. Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητη για τη συνέχεια της ανάλυσης που ακολουθεί η αναφορά στη διάκριση μεταξύ εκπαίδευσης και κατάρτισης, στην οποία προβαίνουν οι Γ. Σταμέλος και Α. Βασιλόπουλος. Συγκεκριμένα, τονίζουν ότι η εκπαίδευση αναφέρεται στο εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα, ενώ η κατάρτιση μπορεί να αναφέρεται και σε δομές εκτός του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος, περιλαμβάνοντας στην ουσία οτιδήποτε μπορεί να ενταχθεί κάτω από την ομπρέλα της έννοιας της δια βίου μάθησης (Βλ. Γ. Σταμέλος - Α. Βασιλόπουλος, *Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική...*, ό.π., σ. 49).

²⁶² Βλ. Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., τόμος Α', σ. 236.

²⁶³ Η Συνθήκη Ε.Κ.Α.Χ. «προέβλεπε τη χρηματοδοτική συνεισφορά για την επαγγελματική εκπαίδευση των εργαζομένων» (άρθρο 56) και η Συνθήκη Ε.Κ.Α.Ε. προέβλεπε «τη δυνατότητα ίδρυσης σχολών για την κατάρτιση ειδικευμένου προσωπικού στο χώρο της πυρηνικής ενέργειας καθώς και ενός ιδρύματος

αυτήν τη χρονική περίοδο- ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής αποτέλεσαν οι πολιτικές για την **επαγγελματική κατάρτιση**.

Βάσει του άρθρου 128 της Συνθήκης Ε.Ο.Κ. η επαγγελματική κατάρτιση τίθεται, επομένως, κάτω από τη μερική αρμοδιότητα της Κοινότητας²⁶⁴. Παρά, ωστόσο, την ένταξη της επαγγελματικής κατάρτισης ως τομέα ενδιαφέροντος της Κοινότητας, παρατηρείται μια περιορισμένη ανάπτυξη της την δεκαετία του '60, η οποία οφειλόταν τόσο σε ενδοκοινοτικούς όσο και εξωκοινοτικούς λόγους²⁶⁵. Η εικόνα αυτή μεταβάλλεται, ωστόσο, από τις αρχές της δεκαετίας του '70, οπότε και αρχίζει να αναδεικνύεται η πολιτική για την επαγγελματική κατάρτιση ως ένας τομέας που θα μπορούσε να συμβάλλει στην μετέπειτα ανάπτυξη της Κοινότητας και στην επίτευξη των –οικονομικών κατά κύριο λόγο– στόχων που έθετε η Συνθήκη Ε.Ο.Κ. Η μεταστροφή αυτή επιβεβαιώνεται με τον πλέον επίσημο τρόπο τη δεκαετία του '80, οπότε και το Συμβούλιο εγκρίνει με ψήφισμα του το Β΄ Πρόγραμμα Δράσης της Κοινότητας (1982), το οποίο αναφέρεται αποκλειστικά στην επαγγελματική κατάρτιση²⁶⁶.

Σε ό,τι αφορά στη **γενική εκπαίδευση**, η ανυπαρξία επίσημης εκπαιδευτικής πολιτικής, θεμελιωμένης σε νομικές βάσεις, απαιτούσε από τα θεσμικά όργανα της Κοινότητας πολιτικές πρωτοβουλίες και αποφάσεις. Σε ένα πρώιμο στάδιο (1957-1976) αυτό επιτεύχθηκε χάρη στη 'λειτουργική αρμοδιότητά' τους, δηλαδή «στη

πανεπιστημιακού τομέα» (άρθρο 9). Η Συνθήκη Ε.Ο.Κ. περιελάμβανε, ενδεικτικά, τις ακόλουθες διατάξεις: «τον αποτελεσματικό συντονισμό των προσπαθειών στους τομείς της επαγγελματικής εκπαίδευσης, της έρευνας και της διάδοσης των γεωργικών γνώσεων, ο οποίος δύναται να περιλαμβάνει κοινή χρηματοδότηση σχεδίων ή οργανισμών» (άρθρο 41, παρ. α), «τη διευκόλυνση της ανάληψης και της άσκησης μη μισθωτών δραστηριοτήτων, με την έκδοση οδηγιών για την αμοιβαία αναγνώριση των διπλωμάτων και των άλλων τίτλων επαγγελματικής ειδικότητας» (άρθρο 57, παρ. 1), «την προώθηση της στενής συνεργασίας μεταξύ των κρατών στον κοινωνικό τομέα και ιδίως σε θέματα που αφορούν την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση» (άρθρο 118, παρ. 1), «την ίδρυση Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου, το οποίο είχε ως αποστολή να προωθεί εντός της Κοινότητας τις δυνατότητες απασχόλησης και τη γεωγραφική και επαγγελματική κινητικότητα των εργαζομένων» (άρθρο 123) και, τέλος, τον «καθορισμό από το Συμβούλιο, κατόπιν πρότασης της Επιτροπής και μετά από γνωμοδότηση της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής, γενικών αρχών για την εφαρμογή μιας κοινής πολιτικής επαγγελματικής κατάρτισης ικανής να συνεισφέρει στην αρμονική ανάπτυξη τόσο των εθνικών οικονομιών όσο και της κοινής αγοράς» (άρθρο 128) (βλ. σχετικά Α. Μοσχονάς, «Η εκπαιδευτική πολιτική», στο: Ν. Μαραβέγιας - Μ. Τσινιτσιζέλης (επιμ.), *Η ολοκλήρωση...*, ό.π., σσ. 684-685). Όπως, άλλωστε, εύστοχα επισημαίνει ο Α. Ζμας, «το άρθρο 3 της ΣυνθΕΟΚ που καθόριζε τα πεδία δράσης της τότε Κοινότητας δεν πρόέβλεπε την ανάμειξη της σε θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής» [βλ. Α. Ζμας, *Παγκοσμιοποίηση και εκπαιδευτική πολιτική* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2007), σσ. 71-72].

²⁶⁴ Ο Α. Ζμας σχετικά με το άρθρο 128 σημειώνει, ότι «έθεσε τη νομική βάση στήριξης των ευρωπαϊκών εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90» (Πρβλ. Α. Ζμας, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π., σ. 72).

²⁶⁵ Για τους λόγους αυτούς πρβλ. αναλυτικότερα G. Neave, *The EEC and education* (London: Trentham Books, 1984), pp. 60-61 και Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., τόμος Α΄, σσ. 242-243.

²⁶⁶ Για το Β΄ Πρόγραμμα Δράσης της Κοινότητας βλ. αναλυτικότερα Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., τόμος Α΄, σσ. 285-293.

δυνατότητα να υπερβαίνουν το ήδη νομικά αναγνωρισμένο πεδίο δράσης τους, προκειμένου να διευκολύνουν καίριες προτεραιότητες της Κοινότητας»²⁶⁷. Σε ένα μεταγενέστερο στάδιο (1976-1992) οι πολιτικές αποφάσεις των θεσμικών οργάνων, κυρίως του Συμβουλίου, ήταν ιδιαίτερα σημαντικές. Συγκεκριμένα, το 1976²⁶⁸ οι Υπουργοί Παιδείας των εννέα τότε κρατών-μελών της Κοινότητας εξέδωσαν το ψήφισμα της 9.2.1976, με το οποίο ενεργοποιήθηκε το Α΄ Πρόγραμμα Δράσης της Κοινότητας στο τομέα της εκπαίδευσης, το οποίο περιελάμβανε έξι τομείς δράσης²⁶⁹. Το Πρόγραμμα αυτό είχε μια ιδιαίτερη πολιτική σημασία, διότι: α) «για πρώτη φορά η εκπαίδευση νομιμοποιήθηκε ως τομέας πολιτικής από το Συμβούλιο των Υπουργών»²⁷⁰ και β) αναγνωρίστηκε ο ρόλος που θα διαδραματίσει η εκπαίδευση στη γενικότερη ευρωπαϊκή ενοποίηση²⁷¹.

Καθοριστικό ρόλο στην επέκταση των αρμοδιοτήτων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στον τομέα της εκπαίδευσης, σε μια περίοδο που οι κυρίαρχοι στόχοι ήταν –κατά κύριο λόγο– οικονομικής υφής, διαδραμάτισε το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ). Το ΔΕΚ μέσα από μια σειρά νομικών υποθέσεων, ερμηνεύοντας εξελικτικά το κοινοτικό δίκαιο²⁷² (τόσο τα άρθρα των Συνθηκών όσο

²⁶⁷ Βλ. Α. Ζμας, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π., σ. 78.

²⁶⁸ Στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι οι απόψεις στη σχετική συζήτηση αναφορικά με τις απαρχές της ενεργοποίησης του ενδιαφέροντος της Κοινότητας στο χώρο της γενικής εκπαίδευσης δίστανται. Η μια άποψη θέτει ως χρονολογία-σταθμό το έτος 1971, οπότε και συνήλθε το Συμβούλιο των αρμόδιων για την εκπαίδευση υπουργών και συμφώνησε για τη δημιουργία ενός καταλόγου αρχών που θα αφορούσαν την προώθηση ενός προγράμματος για τη γενική και την επαγγελματική εκπαίδευση (βλ. ενδεικτικά: Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., τόμος Α΄, σ. 246). Η δεύτερη άποψη τοποθετεί τις απαρχές στο έτος 1974, οπότε και δημιουργήθηκε η Επιτροπή Παιδείας από τους Υπουργούς Παιδείας των κρατών-μελών και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (βλ. ενδεικτικά: Η. Ertl, “European Union...”, ό.π., p. 7), ενώ η τρίτη άποψη θέτει το έτος 1976 στο επίκεντρο, οπότε και εγκρίθηκε το Α΄ Πρόγραμμα Δράσης της Κοινότητας με το ψήφισμα της 9.2.1976 (βλ. ενδεικτικά: Δ. Τσαούσης, *Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική...*, ό.π., σ. 10).

²⁶⁹ Βλ. Δ. Τσαούσης, *Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική...*, ό.π., σ. 10.

²⁷⁰ Βλ. Η. Ertl, “European Union...”, ό.π., p. 7.

²⁷¹ Βλ. Χ. Ρέππας, «Ιστορική εξέλιξη και διαμόρφωση της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής», *Αντιτετράδια της Εκπαίδευσης* 54 (1999): 62.

²⁷² Το κοινοτικό δίκαιο (ή η έννομη τάξη της Ε.Ε.) διακρίνεται σε: Α) πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο [εδώ συμπεριλαμβάνονται οι Συνθήκες (ιδρυτικές, τροποποιητικές, προσχώρησης νέων μελών)], Β) δευτερογενές ή παράγωγο κοινοτικό δίκαιο, Γ) Συμβάσεις Διεθνούς Δικαίου, Δ) Γενικές Αρχές κοινοτικού δικαίου. Ειδικότερα, το δευτερογενές ή παράγωγο κοινοτικό δίκαιο αποτελείται από το κανονιστικό πλαίσιο που δημιουργείται από την άσκηση της νομοθετικής εξουσίας των κοινοτικών θεσμικών οργάνων. Οι πράξεις των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε. διακρίνονται, ανάλογα με το χαρακτηρισμό τους ως νομικά δεσμευτικές ή μη, στις εξής:

Α) Ο **Κανονισμός** (Regulation) είναι η νομοθετική πράξη, η οποία έχει γενική και άμεση ισχύ και είναι δεσμευτική προς όλα τα μέρη της, αντικαθιστώντας άμεσα το εθνικό με το κοινοτικό δίκαιο. Ο κανονισμός αποτελεί την κύρια και ισχυρότερη μορφή νόμου εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Β) Η **Οδηγία** (Directive) αποτελεί νομοθετική πράξη, η οποία περιέχει ένα σύνολο επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων, αλλά αφήνεται στην αρμοδιότητα του κάθε κράτους-μέλους ο τρόπος και τα μέσα επίτευξής τους.

και το παράγωγο δίκαιο), δηλαδή προσεγγίζοντας δυναμικά τα επίσημα κείμενα και λαμβάνοντας υπόψη το εκάστοτε ευρωπαϊκό συγκείμενο, έθεσε τις νομιμοποιητικές βάσεις για την ανάπτυξη μιας πολιτικής για την εκπαίδευση²⁷³. Ειδικότερα, το ΔΕΚ με τις αποφάσεις του στις ανακύπτουσες νομικές υποθέσεις, καθώς και με την διασταλτική ερμηνεία του όρου «επαγγελματική εκπαίδευση» συνέβαλε στο «να επεκτείνει [η Ευρωπαϊκή Κοινότητα] τη δραστηριότητά της από την αμιγώς επαγγελματική κατάρτιση στο γενικότερο πεδίο της εκπαίδευσης, αποτρέποντας τις διακρίσεις στις εθνικές εκπαιδευτικές νομοθεσίες και περιλαμβάνοντας την εκπαίδευση στο πεδίο της επαγγελματικής κατάρτισης»²⁷⁴, ισχυροποιώντας τη δυνατότητα της Κοινότητας για διεύρυνση των πρωτοβουλιών της στον εκπαιδευτικό χώρο²⁷⁵.

Ας συνοψίσουμε στο σημείο αυτό την παραπάνω ανάλυση σχετικά με την εξέλιξη των πολιτικών για την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση κατά τη διάρκεια της περιόδου 1957-1992:

Α) Στις πρώτες δεκαετίες ύπαρξης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (μέχρι και τα μέσα περίπου της δεκαετίας του '70) χάρη στη «λειτουργική αρμοδιότητα» των θεσμικών οργάνων και στην 'εξελικτική ερμηνεία' του κοινοτικού δικαίου από το ΔΕΚ αναγνωρίστηκε η ανάγκη και τέθηκαν οι βάσεις για την ανάπτυξη μιας πολιτικής για τη (γενική) εκπαίδευση. Από τα μέσα της δεκαετίας του '70 μέχρι και την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ, παρά την έλλειψη νομικής θεμελίωσης, η πολιτική για

Γ) Η **Απόφαση** (Decision) έχει συνήθως το χαρακτήρα μιας διοικητικής πράξης, η οποία είναι δεσμευτική ως προς όλα τα μέρη της (σε αντίθεση με την οδηγία που είναι δεσμευτική μόνο ως προς τον επιδιωκόμενο σκοπό) μόνο για τους αποδέκτες που ορίζει (είτε κράτη-μέλη είτε φυσικά ή νομικά πρόσωπα).

Δ) Υπάρχουν, ωστόσο, και διάφορα κείμενα, τα οποία, αν και χωρίς δεσμευτικό χαρακτήρα, έχουν βαρύνουσα σημασία στη διαμόρφωση και χάραξη κατευθυντήριων γραμμών και κοινών πολιτικών. Συγκεκριμένα, το Συμβούλιο και η Επιτροπή υιοθετούν **Συστάσεις** (Recommendations), οι οποίες υποδεικνύουν κάποια ενέργεια ή σκιαγραφούν στόχους κοινής πολιτικής και **Γνώμες** (Opinions), οι οποίες αποτελούν διατυπώσεις εκτίμησης μιας κατάστασης. Επιπλέον, το Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο υιοθετούν **Ψηφίσματα** (Resolutions), τα οποία εκφράζουν την πολιτική βούληση για ανάληψη ενεργειών σε κάποιο τομέα πολιτικής.

Αναλυτικότερα για την έννομη τάξη και τις πηγές δικαίου της Ε.Ε. βλ. Χ. Ταγαράς, «Η έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης», στο: Ν. Μαραβέγιας - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.), *Η ολοκλήρωση...*, ό.π., σσ. 97-126, Ε. Δούση, «Η έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης», στο: Ν. Μαραβέγιας - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.), *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., σσ. 214-225, Ν. Μούσης, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., σσ. 34-37, Π. Αγαλλοπούλου, *Βασικές Έννοιες Αστικού Δικαίου* (Αθήνα: εκδόσεις Σάκκουλα, 2016, 4^η έκδοση), σσ. 12-24.

²⁷³ Βλ. σχετικά Γ. Σταμέλος - Α. Βασιλόπουλος, *Ευρωπαϊκή...*, ό.π., σσ. 51-52 και Α. Ζμάς, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π., σσ. 74-79.

²⁷⁴ Βλ. Μ. Murphy, «Πετρέλαιο...», ό.π., σ. 116.

²⁷⁵ Περισσότερα για το ρόλο του ΔΕΚ βλ. C. Barnard, «The Maastricht agreement and education: one step forward, two steps back?», *Education and the Law* 4, no. 3 (1992): 125-126 και Ε. Μουαμελετζή, *Η επίδραση του κοινοτικού δικαίου στην δημόσια και ιδιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Ελεύθερη κυκλοφορία εκπαιδευτικών και σπουδαστών, αναγνώριση διπλωμάτων, ιδιωτικά πανεπιστήμια* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Σάκκουλα, 1996), σσ. 89-123.

την εκπαίδευση αποκτά ισχυρά πολιτικά ερείσματα. Παράλληλα, την περίοδο αυτή, κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του '80, «η εκπαιδευτική πολιτική της ΕΕ απέκτησε σημαντική υπόσταση σε νομικό και συμβολικό επίπεδο, και οι διάφορες πολιτικές της Κοινότητας συνοδεύτηκαν από την ανάδυση νέων σημαινόντων (Ευρωπαίος πολίτης, ευρωπαϊκή ταυτότητα, ευρωπαϊκή διάσταση)»²⁷⁶. Συνεχίζοντας, ο ίδιος μελετητής σημειώνει ότι «προς τα τέλη της δεκαετίας του '80, αναγνωρίστηκε η γενικότερη συμβολή της εκπαίδευσης στην προοπτική της ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς»²⁷⁷. Στις αρχές της δεκαετίας του '90 είχε καλλιεργηθεί, επομένως, το έδαφος για την αναβάθμιση της εκπαίδευσης ως τομέα πολιτικής εντός της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, κάτι που επήλθε, όπως θα φανεί στη συνέχεια, με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ.

Β) Από την άλλη, οι πολιτικές για την επαγγελματική κατάρτιση αποτελούν καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 1957-1992 την κύρια περιοχή ενδιαφέροντος της Κοινότητας για την άσκηση εκπαιδευτικής πολιτικής. Αναφορικά με αυτό ο Γ. Πασιάς επισημαίνει ότι «η πολιτική για την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση θα αποτελέσει την πραγματική διάσταση της εκπαιδευτικής πολιτικής της Κοινότητας»²⁷⁸.

Προς μια υπερεθνική εκπαιδευτική πολιτική (;) (1993-2009)

Η ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική, μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ, εμφανίζεται αναβαθμισμένη και θεμελιωμένη πλέον σε νομικές βάσεις (άρθρα 126 και 127²⁷⁹) αποκτώντας επίσημο και θεσμικό χαρακτήρα²⁸⁰. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 126 «η Κοινότητα **συμβάλλει στην ανάπτυξη**

²⁷⁶ Βλ. Γ. Πασιάς, «Η εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1957-2010): Μια ιστορική συγκριτική προσέγγιση», στο: Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Συγκριτική...*, ό.π., σ. 358. Για τη συζήτηση γύρω από τις έννοιες της 'ευρωπαϊκής ταυτότητας' και του 'Ευρωπαίου πολίτη' βλ. ενδεικτικά: Κ. Κασιμάτη (επιμ.), *Εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα: Συγκλίσεις και αποκλίσεις* (Αθήνα: Gutenberg, 2004), Σ. Παντίδης - Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή διάσταση...*, ό.π., σσ. 140-159, E. Olsen, "The origins of European citizenship in the first two decades of European integration", *Journal of European Public Policy* 15, no.1 (2008): 40-57. Για τη συζήτηση γύρω από την έννοια της 'ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση' βλ. Γ. Μπαγάκης (επιμ.), *Ο εκπαιδευτικός και η ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003), Σ. Παντίδης - Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή διάσταση...*, ό.π., Α. Θεοδωρίδης - Μ. Κουτσελίνη, «Η έννοια της ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση: Εξέλιξη και προσεγγίσεις», *Παιδαγωγική Επιθεώρηση* 44 (2007): 25-42.

²⁷⁷ Βλ. Γ. Πασιάς, «Η εκπαιδευτική πολιτική...», ό.π., σ. 359.

²⁷⁸ Βλ. Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., τόμος Α', σ. 269.

²⁷⁹ Άρθρα 149 και 150 στη Συνθήκη του Άμστερνταμ.

²⁸⁰ Τα άρθρα που αφορούν την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση περιλαμβάνονται κάτω από τον τίτλο VIII («Κοινοτική Πολιτική, Παιδεία, Επαγγελματική Εκπαίδευση και Νεολαία») της Συνθήκης του Μάαστριχτ, ο οποίος περιλαμβάνει τρία κεφάλαια: Α) Κοινωνικές Διατάξεις, Β) Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, Γ) Παιδεία, Επαγγελματική Εκπαίδευση και Νεολαία.

παιδείας υψηλού επιπέδου, ενθαρρύνοντας τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών, και, αν αυτό απαιτείται, υποστηρίζοντας και συμπληρώνοντας τη δράση τους, **σεβόμενη ταυτόχρονα πλήρως την αρμοδιότητα των κρατών μελών για το περιεχόμενο της διδασκαλίας και την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος καθώς και την πολιτισμική και γλωσσική της πολυμορφία**²⁸¹, ενώ με το άρθρο 127 «η Κοινότητα εφαρμόζει πολιτική επαγγελματικής εκπαίδευσης, η οποία στηρίζει και συμπληρώνει τις δράσεις των κρατών μελών σεβόμενη πλήρως την αρμοδιότητα των κρατών μελών για το περιεχόμενο και την οργάνωση της επαγγελματικής εκπαίδευσης»²⁸².

Γύρω από το περιεχόμενο και το προβλεπόμενο πεδίο δράσης των δύο παραπάνω άρθρων είχε αναπτυχθεί έντονη συζήτηση, η οποία αντανακλούσε την καίρια σημασία που είχε η νομική θεμελίωση των άρθρων αυτών στην εξέλιξη της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής²⁸³. Η σχετική συζήτηση θα μπορούσε να συμπυκνωθεί στα ακόλουθα σημεία: Α) Η γλωσσική διαφοροποίηση των άρθρων («συμβάλλει στην ανάπτυξη παιδείας», «εφαρμόζει πολιτική επαγγελματικής εκπαίδευσης») αντικατοπτρίζει τη μέχρι τότε διαφορετική εξέλιξη που είχαν οι πολιτικές για τη (γενική) εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση. Σχετικά με το άρθρο 126 της Συνθήκης του Μάαστριχτ ο M. Murphy επισημαίνει ότι αποτέλεσε «το αποκορύφωμα της συνεχούς προσπάθειας εισαγωγής μιας κυρίαρχης εκπαιδευτικής πολιτικής που να επιτρέπει ένα βαθμό σύγκλισης μεταξύ των κρατών-μελών γύρω από

²⁸¹ Η έμφαση δική μου. Συνεχίζοντας, η παράγραφος 2 του άρθρου 126 αναφέρει:

«Η δράση της Κοινότητας έχει ως στόχο:

- Να αναπτύσσει την ευρωπαϊκή διάσταση της παιδείας, μέσω ιδίως της εκμάθησης και της διάδοσης των γλωσσών των κρατών-μελών.
- Να ευνοεί την κινητικότητα φοιτητών και εκπαιδευτικών, μεταξύ άλλων και μέσω της ακαδημαϊκής αναγνώρισης διπλωμάτων και περιόδων σπουδών.
- Να προωθεί τη συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.
- Να αναπτύσσει την ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών για τα κοινά προβλήματα των εκπαιδευτικών συστημάτων των κρατών-μελών.
- Να ευνοεί την ανάπτυξη των ανταλλαγών νέων καθώς και οργανωτών κοινωνικό-μορφωτικών δραστηριοτήτων.
- Να ενθαρρύνει την ανάπτυξη την εκπαίδευση εξ' αποστάσεως».

²⁸² Η έμφαση δική μου. Παρομοίως, η παράγραφος 2 του άρθρου 127 αναφέρει:

«Η δράση της Κοινότητας έχει ως στόχο:

- Να διευκολύνει την προσαρμογή στις μεταλλαγές της βιομηχανίας, ιδίως μέσω της εκπαίδευσης και του επαγγελματικού προσανατολισμού.
- Να βελτιώνει την αρχική επαγγελματική εκπαίδευση και τη συνεχή κατάρτιση, για να διευκολύνεται η επαγγελματική ένταξη και επανένταξη στην αγορά της εργασίας.
- Να διευκολύνει την πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση και την ενίσχυση της κινητικότητας των εκπαιδευτών και των εκπαιδευομένων και ιδίως των νέων.
- Να τονώνει τη συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων στο τομέα της κατάρτισης.
- Να αναπτύσσει την ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών για τα κοινά προβλήματα των συστημάτων κατάρτισης των κρατών-μελών».

²⁸³ Για τη σχετική συζήτηση βλ. Α. Ζμας, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π., σσ. 82-86.

την εκπαιδευτική πολιτική. Χωρίς κανένα νομικό έγγραφο, όπως το άρθρο 126, η Ε.Κ. περιοριζόταν στη συνεργασία που μπορούσε να ενθαρρύνει μεταξύ των εκπαιδευτικών πολιτικών των διαφόρων κρατών-μελών»²⁸⁴. Β) Η παραπάνω διαφοροποίηση επιτεινόταν από τον διαφορετικό τρόπο, με τον οποίο λαμβάνονται οι αποφάσεις από τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ό,τι αφορά στα δυο αυτά άρθρα. Ειδικότερα, για τις δράσεις που προβλέπονται στο άρθρο 126 οι αποφάσεις λαμβάνονται σύμφωνα με το άρθρο 189B (διαδικασία της συναπόφασης), ενώ για τις δράσεις που προβλέπονται στο άρθρο 127 οι αποφάσεις λαμβάνονται σύμφωνα με το άρθρο 189Γ (διαδικασία της σύμπραξης). Σύμφωνα με τον Γ. Πασιά η διαδικασία της συναπόφασης είναι χρονοβόρα, γραφειοκρατική και δυσκίνητη, και απαιτεί τη συμφωνία τριών οργάνων (Συμβούλιο, Κοινοβούλιο, Επιτροπή), ενώ στη διαδικασία της σύμπραξης υπάρχει η απόλυτη σχεδόν εξουσία της Επιτροπής και του Συμβουλίου²⁸⁵. Επομένως, βάσει των παραπάνω, η γενική εκπαίδευση θεσμοθετείται μεν επίσημα ως τομέας πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης²⁸⁶, αλλά παραμένει σε μεγάλο βαθμό αρμοδιότητα της εθνικής εκπαιδευτικής πολιτικής, περιοριζόμενη από την 'αρχή της επικουρικότητας'²⁸⁷.

Η ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική τη δεκαετία του '90, μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ, χαρακτηρίζεται από αλλαγές που έλαβαν χώρα σε τρία επίπεδα: Α) «Στο επίπεδο του λόγου, γίνεται προσπάθεια από την Επιτροπή, μέσω της διαρκούς παραγωγής κειμένων (Πράσινα και Λευκά Βιβλία), να διατυπωθεί ένας νέος εκπαιδευτικός λόγος στην Ευρωπαϊκή Ένωση [...], ο οποίος στηρίζεται σε έννοιες που αντλούν από το χώρο της οικονομίας και της τεχνοκρατίας»²⁸⁸. Πρόκειται για ένα λόγο

²⁸⁴ Βλ. Μ. Murphy, «Πετρέλαιο...», ό.π., σ. 115.

²⁸⁵ Πρβλ. Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., τόμος Α', σ. 377.

²⁸⁶ Με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ ενισχύθηκαν οι αρμοδιότητες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας σε τέσσερις τομείς πολιτικής, τους εξής: Α) Κοινωνική Πολιτική, Β) Συνοχή, Γ) Έρευνα-Τεχνολογία, Δ) Περιβάλλον, ενώ επεκτάθηκαν οι αρμοδιότητές της σε επτά νέους τομείς πολιτικής: Α) Πολιτισμός, Β) Δημόσια Υγεία, Γ) Προστασία Καταναλωτών, Δ) Διευρωπαϊκά Δίκτυα, Ε) Βιομηχανία, ΣΤ) Συνεργασία για ανάπτυξη, Ζ) Παιδεία και Νέοι. Βλ. σχετικά Π. Ιωακειμίδης, *Ευρωπαϊκή Πολιτική...*, ό.π., σσ. 189-192.

²⁸⁷ Όπως αναφέρεται στο άρθρο 3B της Συνθήκης του Μάαστριχτ, «η Κοινότητα δρα μέσα στα όρια των αρμοδιοτήτων που της αναθέτει και των στόχων που της ορίζει η παρούσα Συνθήκη. Στους τομείς που δεν υπάρχουν στην αποκλειστική της αρμοδιότητα, η Κοινότητα δρα σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, μόνο εάν και στο βαθμό που οι στόχοι της προβλεπόμενης δράσης είναι αδύνατον να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη μέλη και δύναται να προβλεπόμενης δράσης, να επιτευχθούν καλύτερα σε κοινοτικό επίπεδο».

²⁸⁸ Βλ. Γ. Πασιάς, «Η εκπαιδευτική πολιτική...», ό.π., σσ. 361, 363. Για μια εκτενέστερη ανάλυση των κειμένων που παρήχθησαν τη δεκαετία αυτή βλ. σχετικά Γ. Πασιάς - Γ. Φλουρής, «Η «Ευρώπη της Γνώσης» ως διακύβευμα...», ό.π., σσ. 379-384 και Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., τόμος Α', σσ. 422-448. Για μια κριτική ανάλυση του «Λευκού Βιβλίου για την εκπαίδευση και την κατάρτιση»,

που εντάσσεται στο πλαίσιο της επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού στο διεθνές περιβάλλον και σε άμεση σχέση με το λόγο που προωθείται από τους διεθνείς οργανισμούς²⁸⁹. Β) Στο επίπεδο των προγραμμάτων δράσης, προκειμένου να εξασφαλιστεί ο αρτιότερος συντονισμός των δράσεων της Επιτροπής, τα προγράμματα δράσης της περιόδου 1986-1992 ενσωματώνονται σε μεγαλύτερα προγράμματα-ομπρέλες²⁹⁰. Γ) Στο επίπεδο των πρακτικών οι αλλαγές αφορούσαν την ανάπτυξη δυο παράλληλων δικτύων πολιτικής: της 'επίσημης' και της 'άτυπης' εκπαιδευτικής πολιτικής²⁹¹. Προς τα τέλη της δεκαετίας του '90 είχαν αναδειχθεί, ωστόσο, τα όρια που έθεταν οι αρχές της επικουρικότητας και της μη-εναρμόνισης στις περιοχές της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης²⁹².

Γι' αυτόν το λόγο στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισαβόνας (2000) οι αρχηγοί κρατών ή κυβερνήσεων των κρατών-μελών, προκειμένου να επιτευχθεί ο στρατηγικός στόχος που είχε τεθεί, να γίνει δηλαδή η Ε.Ε. μέχρι το 2010 «η ανταγωνιστικότερη και δυνατότερη οικονομία της γνώσης, ικανή για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και με μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή»²⁹³, έθεσαν συγκεκριμένους στόχους σε μια σειρά περιοχών πολιτικής. Σε ό,τι αφορά ειδικότερα στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης, στα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Λισαβόνας καθορίζονται οι ακόλουθοι στόχοι: αύξηση των επενδύσεων, υποδιπλασιασμός του αριθμού των νέων που έχουν ολοκληρώσει τον κατώτερο κύκλο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθορισμός βασικών δεξιοτήτων για τη δια βίου μάθηση, ενίσχυση της διαφάνειας στην αναγνώριση των προσόντων και των περιόδων σπουδών και κατάρτισης, ανάπτυξη κοινής ευρωπαϊκής μορφής των βιογραφικών σημειωμάτων²⁹⁴.

ενός από τα σημαντικότερα κείμενα της περιόδου, βλ. σχετικά Γ. Γρόλλιος, *Ιδεολογία, παιδαγωγική...*, ό.π., σσ. 43-62 και Χ. Ρέππας, «Ιστορική εξέλιξη...», ό.π., σσ. 65-68.

²⁸⁹ Βλ. Γ. Πασιάς, «Η εκπαιδευτική πολιτική...», ό.π., σ. 363 και Α. Ζμας, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π., σσ. 14-15, 160.

²⁹⁰ Βλ. ό.π., σ. 361. Αναλυτικότερα για τα Προγράμματα Δράσης της περιόδου 1986-1992 βλ. σχετικά J. Field, *European Dimensions...*, ό.π., pp. 45-48, Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., τόμος Α', σσ. 308-319, Α. Ζμας, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π., σσ. 43-54. Για τα Προγράμματα Δράσης των επόμενων περιόδων (1994-1999, 2000-2006, 2007-2013) βλ. σχετικά Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση και εκπαίδευση: Η στρατηγική της Λισαβόνας. Εκπαιδευτικός λόγος και πολιτικές (2000-2006)*, τόμος Β' (Αθήνα: Gutenberg, 2006), σσ. 317-351, Α. Ζμάς, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π., σσ. 54-62, Α. Σιπητάνου, *Πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Δια Βίου Μάθηση: Η πορεία, οι θεσμοί, οι εφαρμογές* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2014), σσ. 191-239.

²⁹¹ Βλ. Γ. Πασιάς, «Η εκπαιδευτική πολιτική...», ό.π., σ. 361. Για τις μορφές άσκησης της εκπαιδευτικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης βλ. σχετικά Γ. Σταμέλος - Α. Βασιλόπουλος, *Ευρωπαϊκή...*, ό.π., σσ. 111-125.

²⁹² Βλ. H. Ertl, "European Union...", ό.π., p. 14.

²⁹³ Βλ. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Συμπεράσματα...*, ό.π., σ. 1.

²⁹⁴ Ό.π., σ. 6.

Προκειμένου να καταστούν πιο συγκεκριμένοι οι παραπάνω στόχοι, το Συμβούλιο Υπουργών Παιδείας κλήθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο «να επιδοθεί σε γενικότερο προβληματισμό σχετικά με τους συγκεκριμένους μελλοντικούς στόχους των εκπαιδευτικών συστημάτων [...] και να υποβάλει εκτενέστερη έκθεση στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο την άνοιξη του 2001»²⁹⁵. Παράλληλα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο προσδιόρισε ως μέθοδο υλοποίησης του παραπάνω στρατηγικού στόχου την Ανοικτή Μέθοδο Συντονισμού (ΑΜΣ), ως «μέσο διάδοσης βέλτιστων πρακτικών και επίτευξης μεγαλύτερης σύγκλισης προς τους κύριους στόχους της ΕΕ»²⁹⁶, η οποία περιλαμβάνει τα εξής:

«- Καθορισμό κατευθυντήριων γραμμών για την Ένωση, συνδυασμένων με συγκεκριμένα χρονοδιαγράμματα για τη βραχυπρόθεσμη, μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη επίτευξη των στόχων που θέτουν.

- Καθορισμό, κατά περίπτωση, ποσοτικών και ποιοτικών δεικτών και σημείων αναφοράς, με μέτρο τα καλύτερα του κόσμου, προσαρμοσμένων στις ανάγκες διαφόρων κρατών μελών και τομέων ως μέσο σύγκρισης των βέλτιστων πρακτικών.

- Μεταφορά αυτών των ευρωπαϊκών κατευθυντήριων γραμμών στις εθνικές και περιφερειακές πολιτικές με τον καθορισμό ειδικών στόχων και τη θέσπιση μέτρων, λαμβάνοντας υπόψη τις εθνικές και περιφερειακές ιδιομορφίες.

- Περιοδική παρακολούθηση, αξιολόγηση και επανεξέταση από ομοτίμους, υπό μορφή αλληλοδιδακτικών διαδικασιών»²⁹⁷.

Ένα χρόνο αργότερα, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Στοκχόλμης (23-24/3/2001) ενεκρίθη η έκθεση του Συμβουλίου των Υπουργών Παιδείας για τους μελλοντικούς στόχους των εκπαιδευτικών συστημάτων και καθορίστηκαν οι τομείς προτεραιότητας για τις κατευθύνσεις της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής στο πλαίσιο υλοποίησης της Στρατηγικής της Λισαβόνας²⁹⁸. Παράλληλα, το Συμβούλιο των Υπουργών Παιδείας και η Επιτροπή κλήθηκαν από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο «να υποβάλουν στο εαρινό Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του 2002 έκθεση με εκτενές πρόγραμμα

²⁹⁵ Ο.π.

²⁹⁶ Ο.π., σ. 8.

²⁹⁷ Ο.π. Για την ΑΜΣ βλ. ενδεικτικά: A. Schäfer, “Beyond the Community Method: Why the Open Method of Coordination was introduced to EU policy-making”, *European Integration Online Papers* 8, no. 13 (2004), <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-013a.htm> και Γ. Πασιάς, «Η «ΑΜΣ ως πολιτική «εκμάθησης», ως πρακτική «θέασης», και ως τεχνολογία «επιτήρησης». Επίκαιρος λόγος για την επανάκτηση της δημοφιλίας του συγκριτικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης στην ‘Ευρώπη της Γνώσης’», *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 5 (2005): 13-49 (όπου παρατίθεται και σχετική βιβλιογραφία).

²⁹⁸ Βλ. Γ. Σταμέλος - Α. Βασιλόπουλος, *Πολιτικές Δια Βίου Μάθησης στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης: η Ελληνική περίπτωση* (Αθήνα: εκδόσεις Διόνικος, 2013), σ. 65.

εργασιών όσον αφορά την παρακολούθηση των στόχων των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης [...]»²⁹⁹. Πράγματι, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Βαρκελώνης (15-16/3/2002) ενεκρίθη το Πρόγραμμα «Εκπαίδευση & Κατάρτιση 2010» («E&K 2010») με στόχο, όπως αναφέρεται στα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, «να καταστούν τα οικεία συστήματα εκπαίδευσης και κατάρτισης ποιοτικό σημείο αναφοράς παγκοσμίως έως το 2010»³⁰⁰. Το Πρόγραμμα «E&K 2010» έδωσε έμφαση σε τρεις στρατηγικούς στόχους, οι οποίοι αναλύθηκαν σε 13 συναφείς στόχους. Κάθε συναφής στόχος αναλύθηκε σε επιμέρους κεντρικά ζητήματα και επιπρόσθετα καθορίστηκε η οργάνωση των εργασιών κάθε στόχου (περίοδος έναρξης, δείκτες για τη μέτρηση της προόδου κ.λπ.)³⁰¹. Το Μάιο του 2003 το Συμβούλιο των Υπουργών Παιδείας καθόρισε πέντε κριτήρια αναφοράς (benchmarks) στην εκπαίδευση και την κατάρτιση, ολοκληρώνοντας με αυτόν τον τρόπο το πλαίσιο της Στρατηγικής της Λισαβόνας³⁰². Συμπυκνώνοντας τις εξελίξεις αναφορικά με την ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική τη δεκαετία του 2000 ο Γ. Πασιάς επισημαίνει, ότι «η διαμόρφωση του κοινοτικού εκπαιδευτικού λόγου στη δεκαετία του 2000 συνδέθηκε άμεσα με την κατασκευή του 'ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού χώρου' ³⁰³ και τη δημιουργία μιας μετρήσιμης 'Ευρώπης της Γνώσης' [...]»³⁰⁴.

Η κριτική, ωστόσο, που ασκήθηκε μέσα από διάφορες εκθέσεις αξιολόγησης της Επιτροπής και του Συμβουλίου την περίοδο 2003-2005, οδήγησε στην

²⁹⁹ Βλ. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Συμπεράσματα της Προεδρίας*, Στοκχόλμη (23-24/3/2001), σ. 2, ανακτήθηκε από: www.consilium.europa.eu/el/european-council/conclusions (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 5/1/2019).

³⁰⁰ Βλ. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Συμπεράσματα της Προεδρίας*, Βαρκελώνη (15-16/3/2002), σ. 18, ανακτήθηκε από: www.consilium.europa.eu/el/european-council/conclusions (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 5/1/2019).

³⁰¹ Βλ. Γ. Πασιάς, *Συγκριτική Εκπαίδευση: Τόποι και Λόγοι* (Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη, 2015), σ. 208. Για τις διαδικασίες διαμόρφωσης των στόχων του Προγράμματος «E&K 2010» βλ. σχετικά Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, τόμος Β', σσ. 101-113. Για μια αναλυτική παρουσίαση των στόχων και των κεντρικών ζητημάτων του Προγράμματος βλ. σχετικά Γ. Σταμέλος - Α. Βασιλόπουλος, *Ευρωπαϊκή...*, ό.π., σσ. 102-110. Για μια περιγραφή και ανάλυση του Προγράμματος βλ. σχετικά Α. Novoa - W. deJong-Lambert, "Educating Europe: An analysis of EU Educational Policies", in: D. Phillips - H. Ertl (eds.), *Implementing European Union Education and Training Policy: A comparative study of issues in four member states* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2003), pp. 57-64, Γ. Πασιάς, *Ευρωπαϊκή Ένωση...*, τόμος Β', σσ. 113-133, Γ. Σταμέλος - Α. Βασιλόπουλος, *Πολιτικές Δια Βίου...*, ό.π., σσ. 64-72.

³⁰² Βλ. Γ. Σταμέλος - Α. Βασιλόπουλος, *Πολιτικές Δια Βίου...*, ό.π., σ. 71.

³⁰³ Για τη σχετική συζήτηση βλ. ενδεικτικά: Α. Novoa - M. Lawn (eds.), *Fabricating Europe: The Formation of an Education Space* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2002).

³⁰⁴ Βλ. Γ. Πασιάς, «Η εκπαιδευτική πολιτική...», ό.π., σ. 365. Για μια κριτική ανάλυση, η οποία αντλεί, κατά κύριο λόγο, από το θεωρητικό οπλοστάσιο του Μ. Foucault, της έννοιας «Ευρώπη της Γνώσης» βλ. σχετικά Γ. Πασιάς - Γ. Φλουρής, «Η «Ευρώπη της Γνώσης» ως διακύβευμα...», ό.π.

αναθεώρηση της Στρατηγικής της Λισαβόνας³⁰⁵. Στο πλαίσιο, επομένως, της αναθεωρημένης Στρατηγικής της Λισαβόνας η Επιτροπή παρήγαγε την περίοδο 2005-2008, όπως μας πληροφορεί ο Γ. Πασιάς, μια σειρά πολιτικών που αφορούσαν: «α) τη διαμόρφωση ενός πλαισίου οκτώ βασικών ικανοτήτων για τη δια βίου μάθηση και ενός πλαισίου για τη βελτίωση της ποιότητας των εκπαιδευτικών, β) τη διαμόρφωση ενός ευρωπαϊκού πλαισίου επαγγελματικών προσόντων, γ) τη διαμόρφωση ενός συνεκτικού πλαισίου δεικτών και σημείων αναφοράς για την παρακολούθηση των επιδόσεων του Προγράμματος «E&K 2010», δ) τη σύσταση ομάδων εργασίας με σκοπό την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών-μελών, ε) την τριτοβάθμια εκπαίδευση»³⁰⁶.

Στο σημείο αυτό επιστρέφουμε εν είδει συμπεράσματος στο ερώτημα που είχε τεθεί στον τίτλο της παρούσας ενότητας: μπορούμε να μιλάμε για την περίοδο που μελετάμε για μια υπερεθνική, ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική; Και αν ναι, τι γίνεται με την αρχή της επικουρικότητας, που –θεωρητικά τουλάχιστον– βρίσκεται σε πλήρη ισχύ για το πεδίο της εκπαίδευσης και της κατάρτισης; Έχει υποστηριχθεί, ότι μια σειρά εγχειρημάτων σύγκλισης (π.χ. «ευρωπαϊκός χώρος ανώτατης εκπαίδευσης», «ευρωπαϊκός χώρος επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης», «ευρωπαϊκός χώρος έρευνας») συνιστούν ενδείξεις μιας ολοένα αυξανόμενης υπερεθνικοποίησης της εκπαιδευτικής πολιτικής της Ε.Ε.³⁰⁷. Με μια κρίσιμη, ωστόσο, επισήμανση. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Γ. Πασιάς «οι αποφάσεις που πάρθηκαν στο πλαίσιο της Στρατηγικής της Λισαβόνας συνιστούν για πρώτη φορά άμεση παρέμβαση στο πεδίο των εθνικών εκπαιδευτικών πολιτικών, με στόχο **όχι τη σύγκλιση και την εναρμόνιση των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων** (αυτό άλλωστε απαγορεύεται από τις Συνθήκες και την αρχή της επικουρικότητας) **αλλά τον έλεγχο και τη σύγκλιση του σχεδιασμού των εθνικών εκπαιδευτικών πολιτικών**»³⁰⁸. Ωστόσο, παρόλο που η εθνική εκπαιδευτική πολιτική, όπως αναφέρει ο Α. Ζμας, «δεν μπορεί πλέον να μελετηθεί αποκομμένη από τις ατζέντες των υπερεθνικών οργανισμών», πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών δομών της κάθε χώρας³⁰⁹. Αυτή η διαπίστωση σχετίζεται άμεσα με τις διαδικασίες «αυτοχθονοποίησης» (indigenization) ή «τοπικής προσαρμογής» (local adaptation)

³⁰⁵ Βλ. H. Ertl, “European Union...”, ό.π., p. 18 και Γ. Σταμέλος - Α. Βασιλόπουλος, *Πολιτικές Δια Βίου...*, ό.π., σσ. 72-75.

³⁰⁶ Βλ. Γ. Πασιάς, *Συγκριτική Εκπαίδευση...*, ό.π., σσ. 211-212.

³⁰⁷ Βλ. Ν. Παπαδάκης, «Η εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης», στο: Ν. Μαραβέγιας - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.), *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση...*, ό.π., σσ. 774-775.

³⁰⁸ Βλ. Γ. Πασιάς, *Συγκριτική Εκπαίδευση...*, ό.π., σ. 206.

³⁰⁹ Βλ. Α. Ζμάς, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π., σ. 164.

του λόγου και των πολιτικών που διαμορφώνονται σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο³¹⁰. Βέβαια, ο τρόπος με τον οποίο μια εκπαιδευτική πολιτική εφαρμόζεται στο εθνικό ή τοπικό συγκείμενο αποτελεί κάθε φορά ζήτημα περαιτέρω εμπειρικής διερεύνησης³¹¹.

3.3. Το ελληνικό συγκείμενο: Κράτος, πολιτική και εκπαίδευση

3.3.1. Πολιτικές εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα³¹²

*Περίοδος 1990-2009*³¹³

Έπειτα από δέκα μήνες πολιτικής αστάθειας, κατά τη διάρκεια των οποίων πραγματοποιήθηκαν τρεις εκλογικές αναμετρήσεις (Ιούνιος και Νοέμβριος 1989, Απρίλιος 1990) και σχηματίστηκαν δυο κυβερνήσεις συνεργασίας (κυβέρνηση Τζαννετάκη, οικουμενική κυβέρνηση Ξ. Ζολώτα), η Νέα Δημοκρατία (Ν.Δ.), με

³¹⁰ Βλ. σχετικά ό.π., σσ. 32-42.

³¹¹ Προς αυτήν την κατεύθυνση έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές έρευνες που μελετούν αφενός τις επιδράσεις που ασκεί η ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική στη διαμόρφωση της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής και αφετέρου τον τρόπο με τον οποίο εφαρμόζεται η ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική στο εθνικό επίπεδο. Ενδεικτικά πρβλ. Ι. Ρουσάκης, *Οι επιδράσεις της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ως πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού διεθνούς σχηματισμού, στη διαμόρφωση της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής και του παιδαγωγικού κανόνα (1959-1981): Ιστορική-Συγκριτική θεώρηση* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2010), Α. Οικονόμου, *Η εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι επιδράσεις της στην ελληνική εκπαιδευτική πολιτική: η περίπτωση των Κοινωνικών Σπουδών στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (1993-2006)* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2013), Γ. Σταμέλος - Α. Βασιλόπουλος, *Πολιτικές Δια Βίου...*, ό.π., σσ. 203-280.

³¹² Σχετικά με τον όρο «Μεταπολίτευση» ο Δ. Γράβαρης αναφέρει, ότι στη σχετική βιβλιογραφία ο όρος αυτός έχει χρησιμοποιηθεί με δύο σημασίες, οι οποίες διαφοροποιούνται ως προς τη χρονική του διάρκεια. Σύμφωνα με την πρώτη, πιο 'αυστηρή' σημασία του όρου, η Μεταπολίτευση εκτείνεται χρονικά από τα τέλη Ιουλίου 1974, οπότε και κατέρρευσε το δικτατορικό καθεστώς, και φθάνει μέχρι τις βουλευτικές εκλογές του 1977 (είτε μέχρι τις εκλογές του 1981). Σύμφωνα με τη δεύτερη, πιο 'ευρεία' σημασία του όρου, με την οποία συντασσόμαστε στην παρούσα μελέτη, η Μεταπολίτευση εκτείνεται από τον Ιούλιο του 1974 και φθάνει έως και σήμερα (Βλ. Δ. Γράβαρης, «Η φυσιογνωμία...», στο: Δ. Χαραλάμπους (επιμ.), *Μεταπολίτευση...*, ό.π., σ. 52). Η ενότητα αυτή, επομένως, εκκινεί από το έτος 1990 και διατρέχει τις εξελίξεις έως και το 2009. Το έτος αυτό επιλέχθηκε χρονικά ως το συμβατικό τέλος αυτής της ενότητας, αλλά και της συνολικής μελέτης, διότι μετά τη διετία 2008-09 η Ελλάδα εισέρχεται σε μια νέα εποχή, την εποχή της (οικονομικής) κρίσης, την εποχή των μνημονίων, όπως συχνά αναφέρεται στο δημόσιο λόγο, η οποία επιδρά ποικιλοτρόπως στις διαδικασίες διαμόρφωσης των δημόσιων πολιτικών (policies), μεταξύ των οποίων και η εκπαιδευτική πολιτική. Καθότι πρόκειται για μια διακριτή περίοδο στην ελληνική (και όχι μόνο) πολιτική ιστορία, η ανάλυση της οποίας θα απαιτούσε μια πιο εξειδικευμένη μελέτη, κρίθηκε απαραίτητη η χρονική αυτή οριοθέτηση.

³¹³ Για την περίοδο 1974-1990 βλ. αναλυτικότερα: Σ. Σακελλαρόπουλος, *Η Ελλάδα στη Μεταπολίτευση: Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις (1974-1988)* (Αθήνα: Λιβάνης, 2001), Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης (1974-1990): Σταθερή δημοκρατία σηματοδωμένη από τη μεταπολεμική ιστορία* (Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2008), Γ. Βούλγαρης, «Η δημοκρατική Ελλάδα (1974-2004)», στο: Γ. Βούλγαρης κ.ά., *Ελληνική Πολιτική Ιστορία (1950-2004)* (Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2011, 2^η έκδοση), σσ. 112-129, Θ. Βερέμης - Ι. Κολιόπουλος, *Νεότερη Ελλάδα: Μια ιστορία από το 1821*, μετ. Δ. Χουρμούλης (Αθήνα: εκδόσεις Πατάκη, 2013), σσ. 311-366, Γ. Βούλγαρης, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα (1974-2009)* (Αθήνα: εκδόσεις Πόλις, 2013), σσ. 93-120.

επικεφαλής τον Κ. Μητσοτάκη, καταφέρνει στις εκλογές του Απριλίου του 1990 να πετύχει μια οριακή αυτοδυναμία και προβαίνει στο σχηματισμό κυβέρνησης³¹⁴. Η κυβέρνηση της Ν.Δ. το διάστημα 1990-1993 επικεντρώθηκε, κατά κύριο λόγο, σε δυο τομείς πολιτικής: την οικονομική και την εξωτερική. Η ακολουθούμενη οικονομική πολιτική της περιόδου κινήθηκε προς την κατεύθυνση του ελέγχου της κατάστασης, στην οποία βρισκόταν η οικονομία, ενώ η εξωτερική πολιτική της περιόδου χαρακτηρίστηκε από την προσπάθεια διαχείρισης των ζητημάτων που ανέκυψαν στη βαλκανική χερσόνησο μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Το τέλος της διακυβέρνησης της Ν.Δ. ήρθε στις αρχές Σεπτεμβρίου 1993, οπότε και έχασε την κοινοβουλευτική της πλειοψηφία και υποχρεώθηκε σε πρόωρες εκλογές³¹⁵.

Στις εκλογές που διεξήχθησαν στις 10 Οκτωβρίου 1993 το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑ.ΣΟ.Κ.) κέρδισε τις εκλογές και επανήλθε στην εξουσία³¹⁶. Η επάνοδος αυτή θα σημάνει την έναρξη μιας νέας περιόδου επικράτησης του ΠΑ.ΣΟ.Κ. στην εσωτερική πολιτική σκηνή έως τις αρχές του 2004. Η περίοδος αυτή, σύμφωνα με τον Γ. Βούλγαρη, μπορεί να διακριθεί σε δυο διακριτές υπο-περιόδους: «η πρώτη διήρκεσε από την επανεκλογή έως τον Ιανουάριο του 1996, οπότε και παραιτήθηκε για λόγους υγείας ο Α. Παπανδρέου, ενώ η δεύτερη περίοδος (1996-2004) αναμφισβήτητα μπορεί να αποκληθεί «περίοδος Σημίτη», χάρη στη σφραγίδα που έβαλε ο νέος ηγέτης του ΠΑ.ΣΟ.Κ.»³¹⁷. Στην πρώτη περίοδο το στοιχείο που κυριάρχησε ήταν οι εσωτερικές ζυμώσεις και αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό του ΠΑ.ΣΟ.Κ. σχετικά με το ζήτημα της διαδοχής του Α. Παπανδρέου³¹⁸. Οι εσωκομματικές διεργασίες εντός του ΠΑ.ΣΟ.Κ. και το πολιτικό παρασκήνιο των μηνών μεταξύ Ιανουαρίου 1996 (παραίτηση του Α. Παπανδρέου από την πρωθυπουργία) και Σεπτεμβρίου 1996 (βουλευτικές εκλογές) αποτελούν ένα μικρό μέρος της εικόνας, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης, μακροσκοπικής θεώρησης της πολιτικής ιστορίας της περιόδου, αλλά φωτίζουν σε σημαντικό βαθμό την πορεία και τον τρόπο υλοποίησης της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης της περιόδου 1996-2000. Γι' αυτό κρίνεται απαραίτητη μια σύντομη αναφορά στο μικροπολιτικό κλίμα της περιόδου.

³¹⁴ Για τις εξελίξεις αυτού του χρονικού διαστήματος βλ. σχετικά Γ. Βούλγαρη, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...*, ό.π., σσ. 369-383.

³¹⁵ Βλ. σχετικά Γ. Βούλγαρη, «Η δημοκρατική...», ό.π., σσ. 135-139.

³¹⁶ Στις εκλογές αυτές το ΠΑ.ΣΟ.Κ. έλαβε το 46,8% (170 έδρες), η Ν.Δ. 39,3% (111 έδρες), η Πολιτική Άνοιξη 4,8% (10 έδρες) και το Κ.Κ.Ε. 4,5% (9 έδρες) [Βλ. Σ. Δερμιτζάκης, *Ελληνική Πολιτική Ιστορία: Πρόσωπα και αριθμοί*, τόμος Α' (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ρώμη, 2016, σ. 270)].

³¹⁷ Βλ. Γ. Βούλγαρη, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα...*, ό.π., σ. 137.

³¹⁸ Ό.π., σ. 141. Για μια ανάλυση της περιόδου 1993-1995 βλ. Γ. Βούλγαρη, «Η δημοκρατική...», ό.π., σσ. 140-142.

Όπως μας πληροφορεί ο Γ. Αρσένης -ένας εκ των τριών διεκδικητών για την ηγεσία του κόμματος αλλά και την πρωθυπουργία- εντός του ΠΑ.ΣΟ.Κ. υπήρχαν δύο πολιτικά ρεύματα. Το πρώτο ρεύμα (το «εκσυγχρονιστικό») με εκφραστή τον Κ. Σημίτη, είχε έναν συγκεκριμένο προσανατολισμό τόσο ως προς την οικονομική πολιτική όσο και για θέματα εθνικής στρατηγικής. Το δεύτερο ρεύμα (το «παλιό ή παπανδρεϊκό ΠΑ.ΣΟ.Κ.»), το οποίο υποστηριζόταν από την πλειοψηφία της κοινοβουλευτικής ομάδας και εκφράστηκε μέσα από τον Γ. Αρσένη και τον Α. Τσοχατζόπουλο, «στήριζε τη συνέχιση της εξωτερικής πολιτικής του ιδρυτή του κόμματος, ενώ στην οικονομική και κοινωνική πολιτική έδινε ιδιαίτερη έμφαση στο στοιχείο της κοινωνικής δικαιοσύνης, στην αναδιανομή του εισοδήματος, καθώς και στη ‘συμμετοχική δημοκρατία’, κυρίως στο χώρο της ανάπτυξης»³¹⁹. Η ‘σύγκρουση’ αυτών των δύο ρευμάτων αρχικά στις ψηφοφορίες εντός της κοινοβουλευτικής ομάδας του ΠΑ.ΣΟ.Κ. (Ιανουάριος 1996) και έπειτα στο Συνέδριο του κόμματος (Ιούνιος 1996) ανέδειξε νικητή το εκσυγχρονιστικό ρεύμα και τον Κ. Σημίτη, ο οποίος μετά την εκλογή του ως νέος πρόεδρος του ΠΑ.ΣΟ.Κ. και νέος πρωθυπουργός προκηρύσσει πρόωρες εκλογές το Σεπτέμβριο του 1996³²⁰.

Με τη νίκη του στις εκλογές του Σεπτεμβρίου 1996 (καθώς και στις εκλογές του Απριλίου 2000) το ΠΑ.ΣΟ.Κ. εισήλθε στην «περίοδο Σημίτη», ο χαρακτήρας και η στοχοθεσία της οποίας θα μπορούσε να συμπυκνωθεί κάτω από τον όρο «εκσυγχρονισμός». Στην πραγματικότητα η έννοια αυτή, όπως αναφέρει ο Γ. Βούλγαρης, σήμαινε την αναγκαιότητα αλλαγών σε πλείστα πεδία πολιτικής (π.χ. οικονομία, διοίκηση, υγεία, ασφαλιστικό), προκειμένου η Ελλάδα να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις που δημιουργούσε το νέο διεθνές περιβάλλον, καθώς και η είσοδος της στην ΟΝΕ (2001)³²¹. Ωστόσο, σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή, ιδιαίτερα κατά τη δεύτερη τετραετία εξαντλήθηκαν τα όρια της πολιτικής του εκσυγχρονισμού· αναφέρει σχετικά ότι «μετά την επίτευξη του εθνικού στόχου της ένταξης στην ευρωζώνη, η Ελλάδα χρειαζόταν μια πολιτική συνεκτικών μεταρρυθμίσεων έτσι ώστε

³¹⁹ Βλ. Γ. Αρσένης, *Γιατί δεν έκατσα καλά: Η εμπειρία της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης (1996-2000)* (Αθήνα: Gutenberg, 2015), σσ. 23-24.

³²⁰ Στις εκλογές που διεξήχθησαν στις 22 Σεπτεμβρίου 1996 το ΠΑ.ΣΟ.Κ. κερδίζει τις εκλογές με ποσοστό 41,49% (162 έδρες), ακολουθεί η Ν.Δ. με 38,12% (108 έδρες), το Κ.Κ.Ε. με 5,61% (11 έδρες), ο Συνασπισμός με 5,12% (10 έδρες) και το ΔΗ.Κ.ΚΙ. με 4,43% (9 έδρες) (Βλ. Σ. Δερμιτζάκης, *Ελληνική Πολιτική...*, ό.π., σ. 271). Για τις εσωκομματικές διεργασίες που οδήγησαν στην εκλογή του Κ. Σημίτη στην προεδρία του κόμματος και στην πρωθυπουργία βλ. σχετικά Γ. Αρσένης, *Γιατί δεν έκατσα καλά...*, ό.π., σσ. 23-27.

³²¹ Βλ. Γ. Βούλγαρης, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα...*, ό.π., σσ. 142-143.

να κινηθεί δυναμικά στο νέο περιβάλλον»³²². Μεταρρυθμίσεις, ωστόσο, που σε πολλές περιπτώσεις απέτυχαν, τροφοδοτώντας έτσι την ήδη υπάρχουσα κοινωνική δυσφορία για την οικονομική κατάσταση, η οποία, σε συνδυασμό με την πολυετή παραμονή του ΠΑ.ΣΟ.Κ. στην εξουσία, οδήγησαν στην ήττα του τελευταίου στις εκλογές που διεξήχθησαν το Μάρτιο του 2004³²³.

Η εκλογική νίκη της Ν.Δ. σήμανε την έναρξη μιας πενταετούς επικράτησης του κόμματος αυτού στην ελληνική πολιτική σκηνή (νικήτρια των εκλογών του Σεπτεμβρίου 2007 ήταν η Ν.Δ.)³²⁴. Η πενταετία 2004-2009 έχει χαρακτηριστεί εύγλωττα από τον Γ. Βούλγαρη ως «μοιραία πενταετία», κατά την οποία «η αδράνεια και η διαχειριστική λογική εκδηλώθηκαν σε όλους τους τομείς της κυβερνητικής δραστηριότητας»³²⁵, καθιστώντας την Ελλάδα ανέτοιμη και απροετοίμαστη ενόψει της επερχόμενης τότε παγκόσμιας οικονομικής κρίσης (2008), καθώς και της επακόλουθης κρίσης του ευρώ. Το τέλος της κυβέρνησης της Ν.Δ. επήλθε στις εκλογές της 4^{ης} Οκτωβρίου 2009, οπότε και έλαβε ποσοστό 33,47% έναντι 43,92% που έλαβε το ΠΑ.ΣΟ.Κ.³²⁶. Από το χρονικό αυτό σημείο και εξής ξεκινά η εποχή της οικονομικής κρίσης, ο χαρακτήρας της οποίας καθορίστηκε από τις σοβαρές κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές επιπτώσεις που επέφερε η τελευταία στην Ελλάδα³²⁷.

³²² Ο.π., σ. 148.

³²³ Ο.π., σσ. 149-153. Αναλυτικότερα για την περίοδο 1996-2004 βλ. Θ. Βερέμης - Ι. Κολιόπουλος, *Νεότερη Ελλάδα...*, ό.π., σσ. 380-391 και R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας (1770-2013)*, μετ. Λ. Παπαδάκη - Μ. Μαυρομάτη - Π. Δρεπανιώτης (Αθήνα: εκδόσεις Κάτοπτρο, 2015, 3^η έκδοση), σσ. 297-323.

³²⁴ Στις εκλογές που διεξήχθησαν στις 7 Μαρτίου 2004 η Ν.Δ. με πρόεδρο τον Κ. Καραμανλή (τον νεώτερο) έλαβε ποσοστό 45,36% (165 έδρες), το ΠΑ.ΣΟ.Κ. με πρόεδρο τον Γ. Παπανδρέου (τον νεώτερο) 40,55% (117 έδρες), το Κ.Κ.Ε. 5,9% (12 έδρες) και ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. 3,26% (6 έδρες), ενώ στις εκλογές στις εκλογές που διεξήχθησαν στις 16 Σεπτεμβρίου 2007 η Ν.Δ. έλαβε ποσοστό 41,84% (152 έδρες), το ΠΑ.ΣΟ.Κ. 38,10% (102 έδρες), το Κ.Κ.Ε. 8,15% (22 έδρες), ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. 5,04% (14 έδρες) και το ΛΑ.Ο.Σ. 3,8% (10 έδρες) (Βλ. Σ. Δερμιτζάκης, *Ελληνική Πολιτική...*, ό.π., σσ. 274-276).

³²⁵ Βλ. Γ. Βούλγαρη, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα...*, ό.π., σ. 155. Για ένα σχολιασμό της περιόδου 2004-2009 βλ. σχετικά Γ. Βούλγαρη, *Η μοιραία πενταετία: Η πολιτική της αδράνειας (2004-2009)* (Αθήνα: εκδόσεις Πόλις, 2011).

³²⁶ Βλ. Σ. Δερμιτζάκης, *Ελληνική Πολιτική...*, ό.π., σ. 277.

³²⁷ Για μια διεξοδική ανάλυση των αιτιών της διεθνούς και ελληνικής οικονομικής κρίσης, καθώς και των πολυεπίπεδων επιπτώσεών της στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό βλ. σχετικά Σ. Σακελλαρόπουλος, *Κρίση και κοινωνική διαστρωμάτωση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα* (Αθήνα: εκδόσεις Τόπος, 2014), σσ. 17-190.

3.3.2. Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και του ελληνικού κράτους

«Οι μεταβολές σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα δε συντελούνται μέσα σε ένα κοινωνικό-οικονομικό κενό», επισημαίνει ο T. Husen³²⁸. Πράγματι, κάποιος/α που προσπαθεί να μελετήσει την ελληνική εκπαιδευτική πολιτική, τόσο στη διαχρονία όσο και στη συγχρονία της, και να ερμηνεύσει τις παλινδρομήσεις, τις συνέχειες, καθώς και τις ασυνέχειες που παρατηρούνται πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη το ευρύτερο πολιτικο-ιδεολογικό, κοινωνικό και οικονομικό (εθνικό –και τις τελευταίες δεκαετίες– το ευρωπαϊκό και το διεθνές) πλαίσιο, εντός του οποίου ενυπάρχει το εκπαιδευτικό σύστημα. Αλλά, αποκλειστικά και μόνο η μελέτη του πλαισίου δεν επαρκεί. Συγχρόνως, ένα εκπαιδευτικό σύστημα έχει αποκτήσει «μέσα από την ιστορική πορεία διαμόρφωσης, διαρκούς και μερικού μετασχηματισμού του μια ιδιότυπη, σχετική αυτονομία [...] και αναπτύσσει μια μερικά αυτοπροσδιοριζόμενη δυναμική»³²⁹. Η προαναφερόμενη σχετική αυτονομία άλλοτε διευκολύνει και άλλοτε συνιστά τροχοπέδη στη διαμόρφωση και εφαρμογή εκπαιδευτικών πολιτικών και μεταρρυθμίσεων. Επίσης, σε κάθε μελέτη που ασχολείται με την εκπαιδευτική πολιτική (είτε στο σύνολό της είτε μιας επιμέρους έκφασής της), πρέπει να δίνεται έμφαση, όπως αναφέρει ο N. Παπαδάκης, στο ρόλο και στα χαρακτηριστικά που συγκεντρώνει το κράτος³³⁰. Επισημαίνει σχετικά ο S. Ball, ότι «κάθε αξιοπρεπής θεωρία της εκπαιδευτικής πολιτικής οφείλει να παρακολουθεί τις λειτουργίες του κράτους»³³¹. Βάσει των παραπάνω κρίνεται απαραίτητη μια σύντομη αναφορά στα χαρακτηριστικά που συγκεντρώνει το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και το ελληνικό κράτος, εντός του οποίου εγγράφεται το πρώτο, στο βαθμό που θα συμβάλει στις ερμηνείες που θα επιχειρηθούν στη συνέχεια (Μέρος Ε΄ της παρούσας μελέτης).

Πολλές μελέτες γύρω από την οργάνωση και διοίκηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος διαπιστώνουν το συγκεντρωτικό και γραφειοκρατικό χαρακτήρα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και τον υπουργοκεντρικό χαρακτήρα στο σχεδιασμό και στη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής³³². Παρά τις

³²⁸ Βλ. T. Husen, *Η αμφισβήτηση του σχολείου: μια συγκριτική μελέτη για το σχολείο και το μέλλον του στις δυτικές κοινωνίες*, μετ. Π. Χατζηπαντελή (Αθήνα: Προτάσεις, 1991), σ. 57.

³²⁹ Βλ. N. Παπαδάκης, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 57.

³³⁰ Ό.π., σσ. 87-88.

³³¹ Βλ. S. Ball, *Education reform: A critical and post-structuralist approach* (Buckingham: Open University Press, 1994), p. 10.

³³² Βλ. σχετικά: Α. Ανδρέου - Γ. Παπακωνσταντίνου, *Οργάνωση και διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος: θεωρητική προσέγγιση και ιστορική επισκόπηση* (Αθήνα: Εξάντας, 1990), σσ. 81-90, Α. Ανδρέου - Γ. Παπακωνσταντίνου, *Εξουσία και οργάνωση-διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος*

διάφορες απόπειρες εφαρμογής αποκεντρωτικών πολιτικών που έχουν λάβει χώρα τις τελευταίες δεκαετίες³³³, το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα εξακολουθεί να παραμένει ένα άκρως συγκεντρωτικό σύστημα με μια αυστηρή ιεραρχική οργάνωση, καθώς το Υπουργείο Παιδείας συνιστά «το βασικό κέντρο διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής και της άσκησης του εκπαιδευτικού ελέγχου»³³⁴.

Μια σειρά χαρακτηριστικών του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος επιβεβαιώνουν το γραφειοκρατικό και συγκεντρωτικό χαρακτήρα του: «α) η ύπαρξη μιας σειράς κανόνων (Νόμοι, Προεδρικά Διατάγματα, Υπουργικές Αποφάσεις κ.λπ.), που κατανέμουν τους τομείς αρμοδιοτήτων σε διαφορετικά επίπεδα και η συνακόλουθη πολυνομία, β) η πυραμιδοειδής και ιεραρχική δομή εξουσίας και η συγκέντρωση του ελέγχου και της εποπτείας στην κορυφή της πυραμίδας, γ) η ανομοιογένεια ανάμεσα στην επιστημονική μόρφωση των στελεχών που βρίσκονται στην κορυφή της ιεραρχίας από τη μια και των διοικητικών υπαλλήλων από την άλλη, δ) η επέκταση του πεδίου παρέμβασης της γραφειοκρατίας σε όλο σχεδόν το φάσμα της εκπαιδευτικής πραγματικότητας»³³⁵. Τα χαρακτηριστικά, εξάλλου, που συγκεντρώνει το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αντικατοπτρίζουν σε μεγάλο βαθμό τα κυριότερα γνωρίσματα του ελληνικού κράτους και της ελληνικής δημόσιας διοίκησης: αυστηρή ιεραρχική οργάνωση, συγκεντρωτισμός, διογκωμένη κρατική γραφειοκρατία, έντονη κομματικοποίηση της τελευταίας, πολυνομία και γραφειοκρατικές αγκυλώσεις, ύπαρξη πελατειακών δικτύων και σχέσεων κ.λπ.³³⁶.

(Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1994), σσ. 136-151, Α. Υφαντή, «Μοντέλα εκπαιδευτικής πολιτικής και εκπαιδευτικός έλεγχος στην Ελλάδα», *Νέα Παιδεία* 71 (1994): 113-116, Μ. Σαματάς, «Ο ελληνικός εκπαιδευτικός γραφειοκρατισμός: Μια κοινωνικοπολιτική θεώρηση της γραφειοκρατούμενης Ελληνικής Εκπαίδευσης», στο: Α. Καζαμίας - Μ. Κασσωτάκης, *Ελληνική Εκπαίδευση: Προοπτικές ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού* (Αθήνα: εκδόσεις Σείριος, 1995), σσ. 120-124, Χ. Σαΐτης, *Οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης* (Αθήνα: εκδόσεις Ατραπός, 2008, 5^η έκδοση), σσ. 142-180, Α. Υφαντή, *Εκπαιδευτική πολιτική και σχεδιασμός για ένα σύγχρονο σχολείο* (Αθήνα: εκδόσεις Α. Λιβάνη, 2011), σσ. 53-55. Για τις διάφορες όψεις του φαινομένου της γραφειοκρατίας πρβλ. Μ. Σεραφετινίδου, *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας, τόμος I: Η θεωρητική συζήτηση* (Αθήνα: Gutenberg, 2003) και Μ. Σεραφετινίδου, *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας, τόμος II: Η ιστορική αφήγηση: Από την απολυταρχία στον κρατικό καπιταλισμό* (Αθήνα: Gutenberg, 2011).

³³³ Για τις προσπάθειες αυτές βλ. αναλυτικότερα Α. Υφαντή, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σσ. 36-53.

³³⁴ Ο.π., σσ. 53-54.

³³⁵ Βλ. Α. Ανδρέου - Γ. Παπακωνσταντίνου, *Εξουσία και οργάνωση...*, ό.π., σσ. 352-357.

³³⁶ Βλ. σχετικά Μ. Σεραφετινίδου, *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας, τόμος II: Η ιστορική...*, ό.π., σσ. 787-795 και Α. Καρβούνης, *Εισαγωγή στην οργάνωση και λειτουργία του κράτους* (Αθήνα: εκδόσεις Πατάκη, 2012, 4^η έκδοση), σσ. 122-127. Για τις διάφορες θεωρήσεις που έχουν αναπτυχθεί γύρω από την έννοια του κράτους βλ. C. Barrow, *Critical theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist* (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1993), Μ. Σεραφετινίδου, *Εισαγωγή στην πολιτική κοινωνιολογία* (Αθήνα: Gutenberg, 2002, 1^η έκδοση), σσ. 73-95, Α. Καρβούνης, *Εισαγωγή στην οργάνωση...*, ό.π., σσ. 48-59.

3.3.3. Ελληνική εκπαιδευτική πολιτική³³⁷

Στα τέλη της δεκαετίας του '90 επιχειρήθηκε μια ακόμα μεταρρυθμιστική προσπάθεια με Υπουργό Παιδείας τον Γ. Αρσένη, η οποία έμεινε γνωστή στη σχετική βιβλιογραφία ως «μεταρρύθμιση Αρσένη». Όπως επισημαίνει ο Σ. Μπουζάκης η μεταρρύθμιση αυτή επιχειρούσε «να αντιμετωπίσει μια σειρά από συσσωρευμένα προβλήματα της ελληνικής εκπαίδευσης [...]»³³⁸, τα οποία είχαν ήδη επισημανθεί από τους εμπειρογνώμονες του Ο.Ο.Σ.Α. σε έκθεσή τους (1995) για την Ελλάδα³³⁹. Η μεταρρύθμιση αυτή, ωστόσο, πέρα από τα (εκπαιδευτικά) προβλήματα που επιδίωκε να αντιμετωπίσει στο εσωτερικό, πρέπει να μελετηθεί σε άμεση συνάρτηση με τις εξελίξεις που σημειώνονται σε διεθνές και ευρωπαϊκό –πολιτικό και εκπαιδευτικό– επίπεδο. Η πολιτική ισχυροποίηση των υπερεθνικών οργανισμών τις τελευταίες δεκαετίες και η συμμετοχή/ενσωμάτωση όλο και περισσότερων εθνικών κρατών σε αυτούς διευκολύνει τη διάχυση ενός διεθνούς εκπαιδευτικού λόγου, «ουσιαστικότερο

³³⁷ Στο παρόν υποκεφάλαιο η προσέγγιση μας θα είναι περισσότερο περιγραφική παρά ερμηνευτική. Η προσέγγιση αυτή υπαγορεύτηκε από τη στοχοθεσία του υποκεφαλαίου αυτού, που είναι η σκιαγράφηση των εκπαιδευτικών εξελίξεων της περιόδου 1996-2009 παρά η πλήρης και συστηματική εξέτασή τους, κάτι που θα απαιτούσε, άλλωστε, μια ειδικότερη μελέτη. Γι' αυτό θεωρήσαμε σκόπιμο να μη συμπεριλάβουμε μια ανάλυση των εκπαιδευτικών εξελίξεων που έλαβαν χώρα κατά την μεταπολιτευτική περίοδο. Τα τελευταία χρόνια, εξάλλου, η μεταπολιτευτική εκπαιδευτική πολιτική έχει αποτελέσει αντικείμενο ενδιαφέροντος πολλών μελετητών. Βλ. ενδεικτικά: Π. Κυπριανός, *Συγκριτική ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης* (Αθήνα: εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2004), σσ. 285-334, Σ. Μπουζάκης, *Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-1998)* (Αθήνα: Gutenberg, 2006, 5^η έκδοση), σσ. 133-197, Δ. Χαραλάμπους, «Μεταπολεμική και μεταπολιτευτική εκπαιδευτική πολιτική: από την ασυνέχεια στη συνέχεια», στο: Δ. Χαραλάμπους (επιμ.), *Μεταπολίτευση...*, ό.π., σσ. 124-141, Α. Δημαράς - Β. Βασιλού-Παπαγεωργίου, *Από το κοντύλι στον υπολογιστή: 1830-2000: εκατόν εβδομήντα χρόνια ελληνική εκπαίδευση με λόγια και εικόνες* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2008), σσ. 187-217, Ν. Τερζής, *Μελέτη της εκπαίδευσης του νεοελληνισμού: πριν από το κράτος-έξω από το κράτος-στο κράτος* (Θεσσαλονίκη: εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 2010), σσ. 353-364, Α. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης: Το 'ανακοπτόμενο άλμα': τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση (1833-2000)* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2013), σσ. 249-351. Ειδικότερα για την εκπαιδευτική πολιτική της δεκαετίας του '80 βλ. Ε. Κελεσιδής, *Διαμόρφωση...*, ό.π., σσ. 99-550 και για την εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου 1996-2000 βλ. Ξ. Παπασταμόπουλος, *Η εκπαιδευτική πολιτική της κυβέρνησης του Κ. Σημίτη (1996-2000)* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2015), σσ. 242-388.

³³⁸ Βλ. Σ. Μπουζάκης, *Νεοελληνική...*, ό.π., σ. 188. Ο ίδιος, στη συνέχεια, αναφέρει ως κυριότερα προβλήματα τον απαρχαιωμένο τρόπο επιλογής εκπαιδευτικών (επετηρίδα), την έλλειψη διαδικασιών αξιολόγησης του εκπαιδευτικού έργου και των εκπαιδευτικών, την έλλειψη της κατάλληλης υλικοτεχνικής υποδομής, την ελλιπή σύνδεση του σχολείου με την παραγωγή κ.λπ. Βλ. ό.π., σ. 189.

³³⁹ Σε διάφορα σημεία της έκθεσης αυτής επισημαίνονται πολλά από τα προβλήματα της ελληνικής εκπαίδευσης: «Το κυριότερο πρόβλημα είναι η έλλειψη πόρων. Παρά τις αυξήσεις που έχουν σημειωθεί πρόσφατα, η Ελλάδα δαπανά 4,2% του ΑΕΠ για την παιδεία, ποσοστό 6,8% των δημοσίων δαπανών [...]. Οι συνθήκες εργασίας για τους διδάσκοντες είναι κακές και η ενδοϋπηρεσιακή κατάρτιση ελλιπής [...]. Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση υπάρχει ένα βιβλίο για κάθε μάθημα, το οποίο συνεχίζεται και στα ανώτερα και ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα [...]. Η κεντρική χάραξη της πολιτικής εξαρτάται από νόμους που οδήγησαν σε διοικητικές πρακτικές που ελάχιστα βοηθούν τη δημιουργία ενός δυναμικού και ανταποκρινόμενου εκπαιδευτικού συστήματος, στις γρήγορα εναλλασσόμενες πολιτικές των κυβερνητικών κομμάτων [...]». Βλ. Ο.Ο.Σ.Α., *Έκθεση για την εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα*, 1995, ανακτήθηκε από: <http://glotta.ntua.gr/posdep/concrete/OECD/2005-oosa.htm> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 14/1/2019).

γνώρισμα του οποίου είναι η εμφατική του αναφορά στην οικονομική αξία της εκπαίδευσης»³⁴⁰. Παράλληλα, σε ευρωπαϊκό επίπεδο με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ η εκπαιδευτική πολιτική της Ε.Ε. εμφανίζεται αναβαθμισμένη και θεμελιωμένη σε νομικές πλέον βάσεις, ικανή να επηρεάσει –μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα– το σχεδιασμό των εθνικών εκπαιδευτικών πολιτικών. Στο εθνικό, τέλος, επίπεδο οι εσωτερικές διεργασίες που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό του ΠΑ.ΣΟ.Κ. έχουν την αυτόδηλή τους σημασία. Το κυβερνών –τότε– κόμμα διένυε μια μεταβατική περίοδο, καθώς συντελούνταν μια μετατόπιση της πολιτικο-ιδεολογικής του φυσιογνωμίας προς το σοσιαλ-φιλελευθερισμό, η οποία επισφραγίστηκε από την επικράτηση του εκσυγχρονιστικού ρεύματος στην ηγεσία του κόμματος.

Όλα τα παραπάνω συνιστούν επιγραμματικά το πλαίσιο, εντός του οποίου επιχειρήθηκε η μεταρρύθμιση αυτή. Όπως σημειώνει ο Δ. Χαραλάμπους, «η μεταρρύθμιση Αρσένη ήταν η πρώτη συστηματική παρέμβαση στην ελληνική εκπαίδευση, η οποία είχε κάποια χρονική απόσταση από τα σημαντικά γεγονότα και τις εξελίξεις που σημειώθηκαν κατά τη δεκαετία του 1980 και τις αρχές της δεκαετίας του 1990, ώστε να εκτιμήσει και να σταθμίσει την ενδεδειγμένη, τρόπον τινά, απάντηση σε επίπεδο εκπαιδευτικής πολιτικής»³⁴¹. Η ρητορική της μεταρρύθμισης, επισημαίνεται, ότι παρακολουθεί τον διεθνή και ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό προβληματισμό και συνάδει με τον εκπαιδευτικό λόγο που διαμορφώνεται εντός της Ε.Ε. και των ποικίλων διεθνών οργανισμών³⁴².

Το εύρος της επίδρασης που δέχθηκε η μεταρρύθμιση Αρσένη από το διεθνή και ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό λόγο αποτυπώνεται σε μια σειρά κειμένων (εκπαιδευτικής) πολιτικής. Ήδη στις προγραμματικές δηλώσεις του Υπουργού Παιδείας αναφέρεται, ότι:

«μια από τις σημαντικότερες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η χώρα μας, σε μια περίοδο παγκόσμιων διαρθρωτικών αλλαγών στις διαδικασίες παραγωγής της γνώσης, είναι η αναβάθμιση της παιδείας και ειδικότερα της ποιότητας και αποτελεσματικότητας του εκπαιδευτικού μας συστήματος σε όλες τις βαθμίδες [...]. Ο κόσμος προχωράει σε μια νέα εποχή ανοικτών οριζόντων, που χαρακτηρίζεται από τον ανταγωνιστικό της χαρακτήρα σε όλες τις εκφάνσεις των διεθνών συναλλαγών και από τον νέο τεχνολογικό χαρακτήρα της

³⁴⁰ Βλ. Α. Ζμας, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π., σ. 14.

³⁴¹ Βλ. Δ. Χαραλάμπους, «Μεταπολεμική...», ό.π., σ. 139.

³⁴² Βλ. Σ. Μπουζάκης, *Νεοελληνική εκπαίδευση...*, ό.π., σ. 192.

παραγωγής, που βασίζεται στην επένδυση στη γνώση [...]. Μόνο μέσω της ριζικής αναβάθμισης της παιδείας θα καταστεί δυνατό να απαντήσουμε στην ανάγκη για διεύρυνση και αναδιάρθρωση της παραγωγής και για αύξηση της απασχόλησης, ώστε να ανταγωνιστούμε ισότιμα στη νέα Ευρώπη»³⁴³.

Στο ίδιο μήκος κύματος βρίσκεται τόσο ο τίτλος όσο και το περιεχόμενο του κειμένου-πλαίσιου που δημοσίευσε το Υπουργείο Παιδείας τον Αύγουστο του 1997. Στην αρχή του κειμένου αυτού, όπου περιγράφονται οι αρχές και οι στόχοι της προτεινόμενης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, επαναλαμβάνεται σχεδόν αυτούσια η παραπάνω επιχειρηματολογία:

«από τις σημαντικότερες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η χώρα μας, σε μια περίοδο διαρθρωτικών αλλαγών στην παραγωγή και τη χρήση της γνώσης, είναι η αναβάθμιση του εκπαιδευτικού μας συστήματος [...]. Σήμερα είναι ανάγκη να κάνουμε ένα νέο ιστορικό βήμα. Να προωθήσουμε νέες και ριζικές μεταρρυθμίσεις και τομές σε όλες τις βαθμίδες του εκπαιδευτικού μας συστήματος, ώστε να αντιμετωπίσουμε τα σημερινά προβλήματα και να δημιουργήσουμε μια εθνική εκπαιδευτική βάση σε ισχυρά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα. [...] στο πλαίσιο μιας ήδη υπάρχουσας 'κοινωνίας των πληροφοριών', αλλά και μιας διαμορφούμενης 'κοινωνίας της μάθησης' προαπαιτείται η στήριξη των πολιτών για να εξασφαλισθεί κάθε μεταρρυθμιστική παρέμβαση»³⁴⁴.

Επομένως, μόνο τυχαίο δε μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός ότι στην εισηγητική έκθεση του Ν. 2525/97, στην οποία αποτυπώνεται με σαφήνεια το πολιτικο-ιδεολογικό στίγμα και η φιλοσοφία της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας του 1997/98, επαναλαμβάνεται: *«Η ποιοτική αναβάθμιση της ελληνικής εκπαίδευσης αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει η χώρα μας για να μπορέσει να ανταποκριθεί με επιτυχία στις παγκόσμιες αλλαγές στον τομέα της παραγωγής, στην αλματώδη ανάπτυξη της κοινωνίας της γνώσης και στις θεαματικές εξελίξεις της τεχνολογίας, οι οποίες επηρεάζουν καθοριστικά όλες τις δραστηριότητες του ανθρώπου»³⁴⁵.*

³⁴³ Βλ. Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής, Περίοδος Θ', Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΣΤ', 12/10/1996, σ. 84. Η έμφαση δική μου.

³⁴⁴ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ., *Εκπαίδευση 2000: Για μια Παιδεία Ανοικτών Οριζόντων* (Αύγουστος 1997), σ. 3.

³⁴⁵ Βλ. Εισηγητική Έκθεση στο σχέδιο νόμου: «Ενιαίο Λύκειο, πρόσβαση των αποφοίτων του στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις», όπως παρατίθεται στο Σ. Μπουζάκης, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Γενική*

Οι σημαντικότερες νομοθετικές ρυθμίσεις της περιόδου 1996-2000, οι οποίες συνιστούν τον πυρήνα της μεταρρύθμισης Αρσένη, ήταν οι Ν. 2525/1997 και Ν. 2640/1998, που αφορούν τη γενική πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια και την τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση αντίστοιχα³⁴⁶. Οι κυριότερες προβλέψεις του Ν. 2525/1997 ήταν οι εξής:

- ✓ Θεσμοθετείται το Ενιαίο Λύκειο από το σχολικό έτος 1997-98 (άρθρο 1).
- ✓ Αναμορφώνεται το σύστημα αξιολόγησης του/της μαθητή/τριας (άρθρο 1, παρ. 9).
- ✓ Από το 2000 καταργούνται οι εξετάσεις εισαγωγής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και καθιερώνεται ένα σύστημα ελεύθερης πρόσβασης των κατόχων Απολυτηρίου Ενιαίου Λυκείου στα τριτοβάθμια ιδρύματα (άρθρο 2).
- ✓ Θεσμοθετούνται στα Α.Ε.Ι. και στα Τ.Ε.Ι. Προγράμματα Σπουδών Επιλογής (Π.Σ.Ε.) (άρθρο 2, παρ. 6).
- ✓ Καθιερώνεται το Ολοήμερο Νηπιαγωγείο και το Ολοήμερο Δημοτικό (άρθρα 3 και 4).
- ✓ Θεσμοθετούνται τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.) (άρθρο 5).
- ✓ Αλλάζει ο τρόπος διορισμού των εκπαιδευτικών (άρθρο 6).
- ✓ Εκσυγχρονίζεται το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και θεσμοθετείται η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου (άρθρο 7).
- ✓ Προβλέπεται η αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και των εκπαιδευτικών (άρθρο 8).
- ✓ Αναμορφώνεται ο τομέας του Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού (άρθρο 10)³⁴⁷.

και *Τεχνικοεπαγγελματική Εκπαίδευση: κείμενα, εισηγητικές εκθέσεις εκπαιδευτικών νομοσχεδίων, συζητήσεις στη Βουλή, σχόλια*, τόμος Β' (Αθήνα: Gutenberg, 2002, 3^η έκδοση), σ. 675.

³⁴⁶ Αυτό δε σημαίνει, βέβαια, ότι ήταν και οι μοναδικές νομοθετικές ρυθμίσεις της περιόδου 1996-2000. Μερικοί ακόμα νόμοι, αλλά και πλήθος προεδρικών διαταγμάτων και υπουργικών αποφάσεων συνθέτουν το μωσαϊκό της μεταρρύθμισης Αρσένη. Για μια αναλυτική καταγραφή των σχετικών Νόμων, Προεδρικών Διαταγμάτων και Υπουργικών Αποφάσεων της περιόδου 1996-2000, καθώς και για μια ενδελεχή παρουσίαση του έργου που συντελέστηκε την ίδια περίοδο βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ., *Μεταρρυθμίζοντας την Παιδεία (1996-1998)*, Νοέμβριος 1998, ΥΠ.Ε.Π.Θ., *Μεταρρυθμίζοντας την Παιδεία: Παράρτημα: Νόμοι-Προεδρικά Διατάγματα-Υπουργικές Αποφάσεις*, τόμος Β', Φεβρουάριος 1999, ΥΠ.Ε.Π.Θ., *Το έργο μιας τριετίας: Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1996-1999)*, Φεβρουάριος 2000. Επίσης, μια αρκετά συστηματική καταγραφή των σχετικών νομοθετημάτων και των εκτελεστικών τους πράξεων περιλαμβάνεται στο Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 57 (Νόμοι-Υ.Α.-Π.Δ.).

³⁴⁷ Βλ. Ν. 2525 «Ενιαίο Λύκειο...», ό.π., σσ. 6671-6677. Για περαιτέρω ανάλυση των παραπάνω προβλέψεων βλ. σχετικά Γ. Αρσένης, «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της περιόδου 1996-2000», στο: Δ. Χαραλάμπους (επιμ.), *Μεταπολίτευση...*, ό.π., σσ. 34-38 και Γ. Αρσένης, *Γιατί δεν έκατσα καλά...*, ό.π., σσ. 107-254. Αντίστοιχα, με το Ν. 2640/1998 επέρχονται σημαντικές αλλαγές στο χώρο της τεχνικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης, καθώς καταργούνται τα Τεχνικά Επαγγελματικά Λύκεια

Τα μέτρα της μεταρρύθμισης Αρσένη μπορούν να κατηγοριοποιηθούν, σύμφωνα με τον Ξ. Παπασταμόπουλο, ως εξής: «Α) Σε μέτρα νεοφιλελεύθερου χαρακτήρα, τα οποία συνέδεαν αμεσότερα την εκπαίδευση με την αγορά εργασίας (π.χ. η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και των μαθητών, ο θεσμός της δια βίου εκπαίδευσης). Β) Σε μέτρα κοινωνικής πολιτικής, τα οποία σε μια περίοδο σταδιακής ‘νεοφιλελευθεροποίησης’ του ΠΑΣΟΚ διέσωζαν την κοινωνική φυσιογνωμία του κόμματος (π.χ. Ολοήμερο Σχολείο, ίδρυση Σ.Δ.Ε.). Γ) Μέτρα που στόχευαν στον ‘εξορθολογισμό’ ορισμένων όψεων του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος (π.χ. η κατάργηση της επετηρίδας, η πρόσληψη των εκπαιδευτικών μέσω του διαγωνισμού του Α.Σ.Ε.Π., ο θεσμός του πολλαπλού βιβλίου)»³⁴⁸.

Τα παραπάνω μέτρα προσέλκυσαν, άλλα σε μεγαλύτερο βαθμό και άλλα σε μικρότερο, την κριτική και τις αντιδράσεις διαφόρων φορέων δράσης³⁴⁹. Όπως επισημαίνει ο Δ. Χαραλάμπους, «τα προσκόμματα πάνω στα οποία προσέκρουσε η μεταρρύθμιση Αρσένη δεν έχουν να κάνουν τόσο με αντιμεταρρυθμιστικές λογικές, πολιτικο-ιδεολογικά συγκροτημένες, όπως κατά το προ-μεταπολιτευτικό παρελθόν, όσο σε μικρο-κομματικούς ανταγωνισμούς, ενδεχομένως άστοχους χειρισμούς από την πλευρά του ΥΠΕΠΘ, χρόνιες συνδικαλιστικές αγκυλώσεις, αλλά, και πολύ πιθανόν, προσωπικές ή πολιτικές τριβές στο εσωτερικό του κυβερνώντος -τότε- κόμματος»³⁵⁰.

(Τ.Ε.Α.) και ιδρύονται τα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (Τ.Ε.Ε.) (Βλ. Ν. 2640 «Δευτεροβάθμια τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 206, 1998, σσ. 3117-3124). Για τις αλλαγές στο χώρο της τεχνικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης βλ. αναλυτικότερα Γ. Αρσένης, *Γιατί δεν έκατσα καλά...*, ό.π., σσ. 179-190.

³⁴⁸ Βλ. Ξ. Παπασταμόπουλος, *Η εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σσ. 423-424. Βασικό χρηματοδοτικό εργαλείο για την υλοποίηση πολλών μέτρων της μεταρρύθμισης Αρσένη (αλλά και μεταγενέστερων χρονικών περιόδων) αποτέλεσαν τα Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. (1^ο και 2^ο), τα οποία εντάσσονταν στο Β' (1994-1999) και Γ' Κοινωνικό Πλαίσιο Στήριξης (2000-2006) αντίστοιχα. Για μια κριτική ανάλυση των Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. βλ. σχετικά Γ. Πασιάς - Ι. Ρουσάκης, «Οι σχηματισμοί λόγου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και οι επιδράσεις τους στη διαμόρφωση της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής. Μελέτη περίπτωσης: τα Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. 1 και 2 και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση 1997-2001», στο: Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Πρακτικά 2^ο Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: «Η παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα. Ιστορικο-Συγκριτικές Προσεγγίσεις»* (Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης, Μάιος 2003), ανακτήθηκε από: <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/periexomena.htm> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 15/1/2019).

³⁴⁹ Βλ. Ξ. Παπασταμόπουλος, *Η εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 424.

³⁵⁰ Βλ. Δ. Χαραλάμπους, «Μεταπολεμική και μεταπολιτευτική...», ό.π., σ. 141. Για την υποδοχή της μεταρρύθμισης από τις ποικίλες ομάδες ενδιαφέροντος/πίεσης βλ. σχετικά Π. Πηγιάκη, *Εκπαιδευτική πολιτική και απεργία διαρκείας: ΟΛΜΕ (1993-1997): Στρατηγικές εξουσίας και ιδεολογικά σύμβολα* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000), σσ. 261-539, Μ. Κασσωτάκης, «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της περιόδου 1997-2000: Παρουσίαση και κριτική ανάλυση των σημαντικότερων πτυχών της», στο: Σ. Μπουζάκης, *Συγκριτική...*, ό.π., σσ. 285-291, 297-299, Δ. Χαραλάμπους, *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική (1974-2000): Πανεπιστημιακές Παραδόσεις* (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, 2012), σσ. 141-147, Γ. Αρσένης, *Γιατί δεν έκατσα καλά...*, ό.π., σσ. 257-396, Ξ. Παπασταμόπουλος, *Η εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σσ. 349-367, Δ. Σκλαβενίτης, *‘Κάτσε καλά, Γεράσιμε...’: Μαθητικό κίνημα και καταλήψεις (1974-2000)*

Μετά τις εκλογές του 2000 (Απρίλιος 2000) και την αλλαγή ηγεσίας στο Υπουργείο Παιδείας, επισημαίνεται, ότι «*το πνεύμα της μεταρρύθμισης Αρσένη σε μεγάλο βαθμό θα αλλοιωθεί υπέρ της αποκατάστασης της κοινωνικής ηρεμίας*»³⁵¹. Οι «διορθωτικές-βελτιωτικές» παρεμβάσεις-ρυθμίσεις, καθώς και η αναστολή αρκετών προβλέψεων της μεταρρύθμισης Αρσένη, που έλαβαν χώρα την περίοδο της υπουργίας Π. Ευθυμίου, συνέβαλαν στη σταδιακή αποδόμηση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης της περιόδου 1996-2000, σημειώνοντας, όπως επισημαίνει ο Δ. Χαραλάμπους, «*την πιο κραυγαλέα ασυνέχεια στην εκπαιδευτική πολιτική του ίδιου κόμματος*»³⁵². Οι «διορθωτικές» παρεμβάσεις που επιχειρήθηκαν λίγους μήνες μετά την ανάληψη των καθηκόντων του νέου Υπουργού, με στόχο την άμβλυνση των κοινωνικών αντιπαραθέσεων και αντιδράσεων που είχε ξεσηκώσει η μεταρρύθμιση Αρσένη, αφορούσαν κατά κύριο λόγο το εξεταστικό ζήτημα και ήταν οι εξής: α) επανήλθε ο θεσμός των επανεξεταστέων μαθητών/τριών, β) αποδεσμεύτηκε το απολυτήριο του Ενιαίου Λυκείου από τη διαδικασία πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, γ) μειώθηκε ο αριθμός των πανελλαδικώς εξεταζόμενων μαθημάτων στη Β' και Γ' Λυκείου³⁵³.

Από τα μέτρα που είχαν ληφθεί ή εξαγγελθεί επί υπουργίας Γ. Αρσένη πολλά συνέχισαν να ισχύουν είτε με τη μορφή που είχαν καθιερωθεί είτε τροποποιημένα και αλλοιωμένα ως προς την αρχική τους σύλληψη (π.χ. Σ.Δ.Ε., τρόπος διορισμού των εκπαιδευτικών, Ολοήμερα Σχολεία, Πρόσθετη Διδακτική Στήριξη, Σχολικός και Επαγγελματικός Προσανατολισμός, οι κατευθύνσεις στο Λύκειο κ.ά)³⁵⁴. Ωστόσο, για αρκετά μέτρα της μεταρρύθμισης Αρσένη –κυρίως για αυτά που είχαν ξεσηκώσει τις εντονότερες αντιδράσεις– ακολουθήθηκε η εξής πορεία: είτε αναστάλθηκαν, κάτι που στην ουσία ισοδυναμούσε με κατάργησή τους, είτε δεν εφαρμόστηκαν ποτέ, είτε κατά την μετέπειτα εφαρμογή τους αποδυναμώθηκαν και εκφυλίστηκαν σε σημαντικό βαθμό (π.χ. Δοκιμασία Δεξιοτήτων, Προγράμματα Σπουδών Επιλογής, Σώμα Μονίμων Αξιολογητών, αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και του εκπαιδευτικού έργου, Σχολικές Βιβλιοθήκες, πολιτική του πολλαπλού βιβλίου)³⁵⁵.

(Αθήνα: εκδόσεις Ασίνη, 2016) (συγκεκριμένα το Μέρος που αναφέρεται στις μαθητικές καταλήψεις της περιόδου 1997-1999).

³⁵¹ Βλ. Σ. Μπουζάκης, «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις 1974-2004: Έγιναν, γίνονται;», στο: Δ. Χαραλάμπους (επιμ.), *Μεταπολίτευση...*, ό.π., σ. 77.

³⁵² Βλ. Δ. Χαραλάμπους, *Μεταπολίτευση...*, ό.π., σ. 148.

³⁵³ Βλ. Ξ. Παπασταμόπουλος, *Η εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 390.

³⁵⁴ Βλ. Μ. Κασσωτάκης, «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση...», ό.π., σ. 302.

³⁵⁵ Βλ. σχετικά Γ. Αρσένης, *Γιατί δεν έκατσα καλά...*, ό.π., σσ. 401-404.

Βέβαια, η εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου 2000-2004, παρόλο που κατά βάση συνιστά μια προσπάθεια αποδόμησης της μεταρρύθμισης που εφάρμοσε η προηγούμενη πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ., είχε και κάποιες ενδιαφέρουσες όψεις, οι οποίες μετέβαλαν σημαντικά την εικόνα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, τις ακόλουθες³⁵⁶: Α) Με το Ν. 2916/2001 επήλθε η ανωτατοποίηση των Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (Τ.Ε.Ι.)³⁵⁷. Β) Με το Ν. 2986/2002 ιδρύθηκαν οι Περιφερειακές Διευθύνσεις Εκπαίδευσης, με στόχο τη διοικητική αποκέντρωση του εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς και ο Οργανισμός Επιμόρφωσης των Εκπαιδευτικών (Ο.ΕΠ.ΕΚ.)³⁵⁸. Γ) Με το Ν. 3027/2002 καταργήθηκε η Σχολή Εκπαιδευτικών Λειτουργιών Επαγγελματικής και Τεχνικής Εκπαίδευσης (Σ.Ε.Λ.Ε.Τ.Ε.) και ιδρύθηκε η Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης (Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε.)³⁵⁹.

Στις εκλογές, που διεξήχθησαν το Μάρτιο του 2004, κερδίζει η Ν.Δ. και νέα υπουργός Παιδείας αναλαμβάνει η Μ. Γιαννάκου (Μάρτιος 2004-Σεπτέμβριος 2007). Τα κυριότερα σημεία της εκπαιδευτικής πολιτικής που ακολουθήθηκε αυτήν την περίοδο ήταν, ενδεικτικά, τα εξής:

³⁵⁶ Από την ανασκόπηση της σχετικής με τη μεταπολιτευτική εκπαιδευτική πολιτική βιβλιογραφίας, η οποία επιχειρήθηκε για τις ανάγκες του παρόντος υποκεφαλαίου, προέκυψε η εξής διαπίστωση: Οι εκπαιδευτικές εξελίξεις της μεταπολιτευτικής περιόδου (μέχρι και τη μεταρρύθμιση Αρσένη) έχουν καταγραφεί, αναλυθεί και ερμηνευθεί, κατά τη γνώμη μας, επαρκώς. Η εικόνα, ωστόσο, αρχίζει να μεταβάλλεται, καθώς προχωρούμε στη δεκαετία του 2000. Συγκεκριμένα, οι αναφορές στην εκπαιδευτική πολιτική των ετών 2000-2004 είναι αποσπασματικές και ελλιπείς και εντάσσονται, συνήθως, στο πλαίσιο ευρύτερων ιστορικών ανασκοπήσεων της ελληνικής εκπαίδευσης, ενώ οι αναφορές σχετικά με την περίοδο από το 2004 και έπειτα είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Λείπει, επομένως, εξ όσων γνωρίζουμε, μια συνεκτική και συστηματική μελέτη της εκπαιδευτικής πολιτικής από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 και εξής. Καθώς, όμως, στόχος του παρόντος υποκεφαλαίου είναι η σκιαγράφηση των εκπαιδευτικών εξελίξεων των ετών μεταξύ 1996 και 2009, αλλά και λόγω της έλλειψης της σχετικής βιβλιογραφίας, οι αναφορές μας στην εκπαιδευτική πολιτική από το 2000 και έπειτα θα είναι επικεντρωμένες στις κυριότερες νομοθετικές ρυθμίσεις της κάθε περιόδου, κάτι που σημαίνει ότι δε θα συμπεριλάβουμε στην ανάλυσή μας ούτε το σύνολο των νόμων που ψηφίστηκαν την εκάστοτε περίοδο, αλλά ούτε και τις εκτελεστικές τους πράξεις (Π.Δ.-Υ.Α.). Η επιλογή αυτή υπαγορεύτηκε, επίσης, για ακόμα ένα λόγο. Οι εκπαιδευτικές εξελίξεις της περιόδου από το 2000 και εξής επικεντρώνονταν, κυρίως, στο χώρο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και, επομένως, ούτε άμεσα ούτε έμμεσα αφορούσαν την παρούσα μελέτη.

³⁵⁷ Βλ. Ν. 2916 «Διάρθρωση της ανώτατης εκπαίδευσης και ρύθμιση θεμάτων του τεχνολογικού τομέα αυτής», ΦΕΚ 114, 2001, σσ. 1943-1957.

³⁵⁸ Βλ. Ν. 2986 «Οργάνωση των περιφερειακών υπηρεσιών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και των εκπαιδευτικών, επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 24, 2002, σσ. 231-236.

³⁵⁹ Βλ. Ν. 3027 «Ρύθμιση θεμάτων Οργανισμού Σχολικών Κτιρίων, ανώτατης εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 152, 2002, σσ. 2989-2993.

- ✓ Καταργήθηκαν, από το σχολικό έτος 2004-05, οι πανελλαδικές εξετάσεις στη Β΄ Λυκείου και μειώθηκε, από το σχολικό έτος 2005-2006, ο αριθμός των πανελλαδικώς εξεταζόμενων μαθημάτων από εννέα σε έξι³⁶⁰.
- ✓ Καταργήθηκαν, από το ακαδημαϊκό έτος 2004-05, οι μετεγγραφές φοιτητών εσωτερικού, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων³⁶¹.
- ✓ Καταργήθηκε το Διαπανεπιστημιακό Κέντρο Αναγνώρισης Τίτλων Σπουδών Αλλοδαπής (ΔΙ.Κ.Α.Τ.Σ.Α.) και ιδρύθηκε ο Διεπιστημονικός Οργανισμός Αναγνώρισης Τίτλων Ακαδημαϊκών και Πληροφόρησης (Δ.Ο.Α.Τ.Α.Π.)³⁶².
- ✓ Ψηφίστηκε νέος νόμος για την ανώτατη εκπαίδευση, που ρύθμιζε, μεταξύ άλλων, ζητήματα οργάνωσης και λειτουργίας των Α.Ε.Ι. και των Τ.Ε.Ι.³⁶³.
- ✓ Συστάθηκε ανεξάρτητη διοικητική αρχή με την επωνυμία «Αρχή Διασφάλισης της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση» (Α.Δ.Ι.Π.), με στόχο την αξιολόγηση των ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης, και καθιερώθηκε το Σύστημα Μεταφοράς και Συσσώρευσης Πιστωτικών Μονάδων, καθώς και το Παράρτημα Διπλώματος³⁶⁴.
- ✓ Ιδρύθηκε το Διεθνές Πανεπιστήμιο με έδρα τη Θεσσαλονίκη³⁶⁵.
- ✓ Ψηφίστηκε νόμος που ρύθμιζε ζητήματα δομής και λειτουργίας της εκκλησιαστικής εκπαίδευσης³⁶⁶.
- ✓ Ψηφίστηκε νέος νόμος για τη δευτεροβάθμια επαγγελματική εκπαίδευση, με τον οποίο θεσμοθετήθηκαν τα Επαγγελματικά Λύκεια (ΕΠΑ.Λ.) και οι Επαγγελματικές Σχολές (ΕΠΑ.Σ.), τα οποία αντικατέστησαν τα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (Τ.Ε.Ε.)³⁶⁷.

³⁶⁰ Βλ. Ν. 3255 «Ρυθμίσεις θεμάτων όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων», ΦΕΚ 138, 2004, σ. 5280.

³⁶¹ Βλ. Ν. 3282 «Μετεγγραφές φοιτητών και σπουδαστών εσωτερικού και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 208, 2004, σσ. 5873-5875.

³⁶² Βλ. Ν. 3328 «Διεπιστημονικός Οργανισμός Αναγνώρισης Τίτλων Ακαδημαϊκών και Πληροφόρησης και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 80, 2005, σσ. 875-882.

³⁶³ Βλ. Ν. 3404 «Ρύθμιση θεμάτων του Πανεπιστημιακού και Τεχνολογικού Τομέα της Ανώτατης Εκπαίδευσης και λοιπές διατάξεις», ΦΕΚ 260, 2005, σσ. 4357-4367.

³⁶⁴ Βλ. Ν. 3374 «Διασφάλιση της ποιότητας στην ανώτατη εκπαίδευση. Σύστημα μεταφοράς και συσσώρευσης πιστωτικών μονάδων-Παράρτημα Διπλώματος», ΦΕΚ 189, 2005, σσ. 3057-3064.

³⁶⁵ Βλ. Ν. 3391 «Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδος και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 240, 2005, σσ. 3909-3913.

³⁶⁶ Βλ. Ν. 3432 «Δομή και λειτουργία της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης», ΦΕΚ 14, 2006, σσ. 163-178.

³⁶⁷ Βλ. Ν. 3475 «Οργάνωση και λειτουργία της δευτεροβάθμιας επαγγελματικής εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 146, 2006, σσ. 1527-1532.

- ✓ Μειώθηκε ο αριθμός των μαθητών/τριών ανά τάξη, από 30 σε 25 για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και από 35 σε 30 για την Δευτεροβάθμια³⁶⁸.
- ✓ Ενισχύθηκε ο τομέας των νέων τεχνολογιών, μέσω της πραγματοποίησης συγκεκριμένων δράσεων (αναβάθμιση του δικτύου πληροφορικής σε σχολεία της χώρας, επιμόρφωση εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στις βασικές δεξιότητες ΤΠΕ κ.λπ.)³⁶⁹.

Στις πρόωρες εκλογές που διεξήχθησαν το Σεπτέμβριο του 2007 η Ν.Δ. κερδίζει πάλι και νέος υπουργός Παιδείας αναλαμβάνει ο Ε. Στυλιανίδης. Κατά την βραχύβια περίοδο της υπουργίας του (Σεπτέμβριος 2007-Ιανουάριος 2009) ψηφίστηκαν, ενδεικτικά, οι ακόλουθοι νόμοι: α) ο Ν. 3653/2008 και ο Ν. 3685/2008 αναφορικά με την έρευνα και την τεχνολογία, καθώς και για τις μεταπτυχιακές σπουδές αντίστοιχα³⁷⁰, β) ο Ν. 3696/2008, που αφορούσε το χώρο της μη τυπικής εκπαίδευσης και συγκεκριμένα τα Κολλέγια και τα Εργαστήρια Ελευθέρων Σπουδών³⁷¹, γ) ο Ν. 3699/2008, με τον οποίο ρυθμιζόνταν με ένα συνολικό τρόπο ζητήματα Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης³⁷².

Οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις που έλαβαν χώρα σε όλες τις βαθμίδες του εκπαιδευτικού συστήματος αποτέλεσαν την εφαρμογή στην πράξη της Εθνικής Στρατηγικής για την Εκπαίδευση, που εκπόνησε το ΥΠ.Ε.Π.Θ. την περίοδο αυτή, με κεντρικό σύνθημα «Όλα είναι θέμα Παιδείας»³⁷³. Σε ό,τι αφορά, ειδικότερα, στη γενική (πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια) εκπαίδευση, τα συγκεκριμένα μέτρα που εφαρμόστηκαν στόχευαν στην υλοποίηση της πολιτικής του «Εξυπνου Αειφόρου Σχολείου»³⁷⁴. Η πολιτική αυτή, σύμφωνα με τον ίδιο τον Υπουργό Παιδείας:

«συμπεριλαμβάνει όλες τις απαιτούμενες παρεμβάσεις, που αποσκοπούν στη συνολική βελτίωση των εκπαιδευτικών υποδομών, των εκπαιδευτικών

³⁶⁸ Βλ. Γραμματεία Πολιτικού Σχεδιασμού Νέας Δημοκρατίας, *Νέα Διακυβέρνηση. Πεπραγμένα 2004-2007*, Ιούλιος 2007, σσ. 127-128.

³⁶⁹ Ο.π., σ. 129.

³⁷⁰ Βλ. Ν. 3653 «Θεσμικό πλαίσιο έρευνας και τεχνολογίας και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 49, 2008, σσ. 657-684 και Ν. 3685 «Θεσμικό πλαίσιο για τις μεταπτυχιακές σπουδές», ΦΕΚ 148, 2008, σσ. 2913-2920.

³⁷¹ Βλ. Ν. 3696 «Ίδρυση και λειτουργία Κολλεγίων και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 177, 2008, σσ. 3299-3306.

³⁷² Βλ. Ν. 3699 «Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες», ΦΕΚ 199, 2008, σσ. 3499-3520. Εκτός των παραπάνω νομοθετημάτων, την ίδια περίοδο ολοκληρώθηκαν διάφορα Σχέδια Νόμων, τα οποία, ωστόσο, δεν πρόλαβαν να έρθουν προς ψήφιση λόγω της αντικατάστασης του Ε. Στυλιανίδη από τον Α. Σηλιωτόπουλο. Βλ. αναλυτικότερα για αυτά: Ε. Στυλιανίδης, *Όλα είναι θέμα Παιδείας. Εγχειρίδιο Εκπαιδευτικής Νομοθεσίας-Έργο 2007-2009* (Αθήνα: εκδόσεις Μίνωας, 2011), σσ. 349-572.

³⁷³ Βλ. Ε. Στυλιανίδης, *Όλα είναι θέμα Παιδείας...*, ό.π., σ. 92.

³⁷⁴ Για τα μέτρα που εφαρμόστηκαν στη βαθμίδα αυτή βλ. σχετικά ό.π., σσ. 93-118.

λειτουργιών και της εκπαιδευτικής καθημερινότητας. Με άλλα λόγια, «Έξυπνο Αειφόρο Σχολείο» σημαίνει σύγχρονα, βιοκλιματικά, οικολογικά και λειτουργικά κτίρια για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, με άνετους και λειτουργικούς χώρους, με συστήματα εξοικονόμησης ενέργειας και χρήσης εναλλακτικών πηγών [...]. Εκτός, όμως, από την κτιριακή υποδομή, «Έξυπνο Αειφόρο Σχολείο» σημαίνει και ποιοτικά συγγράμματα, εύστοχα νέα αναλυτικά προγράμματα, σύγχρονα εποπτικά μέσα, αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, αλλά και επένδυση στον δάσκαλο και στον καθηγητή, με προγράμματα ουσιαστικής εισαγωγικής εκπαίδευσης και δια βίου επιμόρφωσης»³⁷⁵.

---

³⁷⁵ Ο.π., σσ. 92-93.

4. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

4.1. Η εκπαιδευτική πολιτική για το σχολικό βιβλίο στον ευρωπαϊκό χώρο: Ανάμεσα στην πολιτική του ελεύθερου ανταγωνισμού και την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου³⁷⁶

Σκοπός του παρόντος υποκεφαλαίου είναι να παράσχει μια όσο το δυνατόν πληρέστερη περιγραφή και ανάλυση των ακολουθούμενων πρακτικών και πολιτικών σχετικά με το σχολικό βιβλίο στο σύνολο σχεδόν των ευρωπαϊκών χωρών. Αρχικά, θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα των αναλύσεων που πραγματοποιήσαμε ανά άξονα (παραγωγή, έγκριση, επιλογή, παροχή). Επιλέχθηκαν οι προαναφερόμενοι άξονες, έχοντας την άποψη, ότι αποτελούν τα βασικότερα στάδια στον κύκλο ζωής ενός σχολικού εγχειριδίου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι οι μοναδικοί ούτε ότι ακολουθείται πάντα γραμμικά η πορεία αυτή. Θεωρούμε, επίσης, ότι στο σύνολό τους οι τέσσερις αυτοί άξονες συγκροτούν αυτό που ονομάζουμε 'εκπαιδευτική πολιτική για το σχολικό βιβλίο'. Στη συνέχεια, θα παρατεθούν οι επικρατούσες πολιτικές στον ευρωπαϊκό χώρο³⁷⁷.

³⁷⁶ Να τονίσουμε ευθύς εξ αρχής, ότι οι πληροφορίες και οι αναλύσεις που παρουσιάζονται στο παρόν υποκεφάλαιο αποτελούν τα πρώτα αποτελέσματα μιας εκτεταμένης έρευνας, που διενεργείται από τον γράφοντα, αναφορικά με την εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθείται για το σχολικό βιβλίο στον ευρωπαϊκό χώρο, μέρος της οποίας έχει ήδη παρουσιαστεί στο πρώτο συνέδριο του Κέντρου Έρευνας και Αξιολόγησης Σχολικών Βιβλίων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων (Κ.Ε.Α.Σ.Β.Ε.Π.) το 2017 (Βλ. σχετικά Γ. Κανέλλας, «Η εκπαιδευτική πολιτική για το σχολικό βιβλίο στον ευρωπαϊκό χώρο: παρελθούσα και υφιστάμενη κατάσταση», Ανακοίνωση στο: 1^ο Συνέδριο του Κέντρου Έρευνας και Αξιολόγησης Σχολικών Βιβλίων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων με θέμα «Έρευνα προγραμμάτων σπουδών και σχολικών βιβλίων», Θεσσαλονίκη 17-19 Μαρτίου 2017).

³⁷⁷ Αναφορικά με κάποιες επιμέρους πτυχές της έρευνας που πραγματοποιήσαμε:

Α) Το **χρονικό εύρος** της καλύπτει το διάστημα από το 1992 έως και το 2009. Για να πραγματοποιηθεί, όμως, και η κάθετη ανάλυση, το παραπάνω χρονικό διάστημα διαχωρίστηκε σε δύο διακριτές περιόδους με σημείο τομής το 2000. Προκύπτουν, επομένως, οι χρονικές περιόδους 1992-2000 και 2000-2009. Προκειμένου να γίνει σαφέστερη η διάκριση αυτή εντός των πινάκων χρησιμοποιήθηκαν τα ακόλουθα σύμβολα: το (*) αναφέρεται στην περίοδο 1992-2000 και το (^) στην περίοδο 2000-2009. Η επιλογή των συγκεκριμένων χρονικών ορίων υπαγορεύτηκε για τους κάτωθι λόγους: 1) Το 1992 επιλέχθηκε ως αρχή, παρόλο που εκφεύγει από τα όρια της παρούσας μελέτης, διότι εκείνη τη χρονιά υπογράφηκε η Συνθήκη του Μάαστριχτ, η οποία αποτελεί σταθμό στη μελέτη της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής. Με αυτή τη Συνθήκη ο τομέας της εκπαίδευσης αναβαθμίζεται εντός της —τότε— Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και θεμελιώνεται πλέον σε νομικές βάσεις (άρθρα 126 και 127), αποκτώντας επίσημο και θεσμικό χαρακτήρα. 2) Το 2000 επιλέχθηκε ως σημείο τομής, διότι τότε θεσπίστηκε η Στρατηγική της Λισαβόνας, η οποία θεωρείται ως μια «αλλαγή παραδείγματος» στην εξέλιξη της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής και με την οποία η εκπαίδευση τίθεται στο επίκεντρο των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. 3) Τέλος, το 2009 επιλέχθηκε ως το συμβατικό τέλος της περιοδολόγησης της παρούσας έρευνας, διότι το συγκεκριμένο έτος αποτελεί και χρονικό όριο της παρούσας μελέτης. Να επισημάνουμε, ωστόσο, στο σημείο αυτό, ότι στις αναλύσεις που ακολουθούν για κάποιες χώρες ή/και χρονικές περιόδους δεν έχουν συμπεριληφθεί δεδομένα. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός, ότι δεν έχουν εντοπιστεί μέχρι στιγμής οι

σχετικές με αυτές τις χώρες (ή/και χρονικές περιόδους) πληροφορίες. Πρόκειται, εξάλλου, για μια έρευνα που βρίσκεται σε εξέλιξη και συνεχώς προστίθενται στο υλικό της νέες πηγές.

Β) Η **βαθμίδα εκπαίδευσης**, στην οποία εστίασε η έρευνά μας, ήταν η υποχρεωτική εκπαίδευση της κάθε χώρας, είτε αυτή παρέχεται με ενιαίο τρόπο είτε σε διακριτές εκπαιδευτικές δομές (πρωτοβάθμια, κατώτερη δευτεροβάθμια), λαμβάνοντας υπόψη την ποικιλομορφία που παρατηρείται στα εκπαιδευτικά συστήματα των ευρωπαϊκών χωρών. Οι πληροφορίες που παρουσιάζονται στους παρακάτω πίνακες αφορούν εξίσου και τις δύο βαθμίδες, αφού πρώτα ελέγχθηκε συστηματικά η ύπαρξη τυχόν διαφοροποιήσεων μεταξύ των ερευνώμενων χωρών. Σε περιπτώσεις διαφοροποίησης αυτό δηλώνεται ρητά. Δε συμπεριλήφθηκε στην ανάλυση μας η βαθμίδα της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς, μη ούσα υποχρεωτική σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες, διαπιστώθηκε υψηλή διαφοροποίηση και ποικιλομορφία στο σύνολο των αξόνων που επιλέχθηκαν.

Γ) Οι **χώρες** που ερευνήθηκαν ήταν οι ακόλουθες: α) τα είκοσι οκτώ κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, β) οι έξι χώρες που είναι υποψήφιες για είσοδο στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Αλβανία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Μαυροβούνιο, Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας-Π.Γ.Δ.Μ., Σερβία, Τουρκία), γ) τρεις χώρες εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που αποτελούν, ωστόσο, αναπόσπαστο κομμάτι της ευρωπαϊκής ηπείρου (Ελβετία, Νορβηγία, Ισλανδία). Σύνολο ερευνώμενων χωρών: **37**.

Δ) Το **υλικό** της έρευνας αποτέλεσαν πρωτογενείς πηγές, όπως δημοσιευμένα κείμενα διεθνών οργανισμών (π.χ. UNESCO, Ευρωπαϊκή Ένωση) ή διαφόρων κέντρων και ινστιτούτων (π.χ. NFER), όσο και δευτερογενείς, όπως μελέτες, άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά ή ανακοινώσεις συνεδρίων, τα οποία, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνουν πληροφορίες για τη θεματική της παρούσας έρευνας, οι εξής: Commission of the European Communities, Eurydice European Unit, *The Greek education system* (Brussels, 1988), pp. 2-13, Commission of the European Communities, Eurydice European Unit, *Working Document: Division of educational responsibilities: Situation in the twelve member states of the European Community* (Brussels, June 1990), pp. 1-68, Commission of the European Communities, Eurydice European Unit, *Administration and evaluation structures for primary and secondary schools in the twelve member states of the European Community* (Brussels, 1991), pp. 29-171, Commission of the European Communities, Eurydice European Unit - CEDEFOP, *Structures of the education and initial training systems in the member states of the European Community* (Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 1991), pp. 13-199, Eurydice European Unit, *Pre-school and primary education in the European Union* (Brussels, April 1994), pp. 9-107, European Commission, Eurydice European Unit, *Supplement to the study on pre-school and primary education in the European Union: the situation in Finland, Austria and Sweden and in the EFTA/EEA countries* (Brussels, February 1996), pp. 9-57, European Commission, Eurydice European Unit, *School Heads in the European Union* (Brussels, March 1996), pp. 27-93, European Commission, Eurydice European Unit, *A decade of reforms at compulsory education level in the European Union (1984-1994)* (Brussels, November 1996), pp. 13-311, J. Le Metais, *Thematic Probe: Control and supply of textbooks* (International Review of Curriculum and Assessment Frameworks Internet Archive, 1996), pp. 2-11, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκή Μονάδα Ευρυδική, *Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Δομές, οργάνωση και διοίκηση* (Βρυξέλλες, Ιούνιος 1997), σσ. 9-139, European Commission, Eurydice European Unit, *Supplement to the study on the structures of the education and initial training systems in the European Union: the situation in Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, Romania and Slovakia* (Brussels, November 1997), pp. 5-144, European Commission, Eurydice European Unit, *Supplement to the study on the structures of the education and initial training systems in the European Union: the situation in Estonia, Latvia, Lithuania, Slovenia and Cyprus* (Brussels, May 1999), pp. 7-138, Ch. Coulouri (ed.), *Clio in the Balkans: the politics of History Education* (Thessaloniki: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, 2002), Α. Κωστάκη, «Μια αναλυτική προσέγγιση στην ανάλυση και παροχή σχολικών εγχειριδίων στα εκπαιδευτικά συστήματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης», *Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών* 31 (2003): 24-27, Ρ. Spath, «Το εκπαιδευτικό βιβλίο στην Ευρώπη», *Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών* 31 (2003): 20-22, Χ. Δούκας, «Ευρωπαϊκές τάσεις στην παραγωγή, επιλογή και παροχή εκπαιδευτικού υλικού: Συγκριτική επισκόπηση», στο: Χ. Βέικου (επιμ.), *Πρακτικά...*, ό.π., σσ. 146-151, Σ. Μαυρογένη, *Η εκπαιδευτική πολιτική των νοτιοσλαβικών κρατών μετά το σοσιαλισμό* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, 2006), σσ. 137-367, Ε. Τσιανάκας, *Η εικόνα του «άλλου» στα σύγχρονα τουρκικά αναλυτικά προγράμματα και σχολικά εγχειρίδια ιστορίας και πολιτικής αγωγής της υποχρεωτικής εκπαίδευσης* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006), σσ. 64-65, UNESCO, *World Data on education* (Online Database, 2006, 6th edition), Ε. Psifidou, *International Trends and Implementation Challenges of Secondary Education Curriculum Policy: The case of Bulgaria* (Unpublished PhD Dissertation, Universidad Autonoma de Barcelona, 2007), pp. 182-222, Ε. Psifidou, «Educating secondary education teachers in Bulgaria:

Τα δεδομένα των αναλύσεων παρουσιάζονται ανά άξονα ως εξής:

Παραγωγή

	Ελεύθερο εμπόριο	Ελεύθερο εμπόριο (με κρατική εποπτεία ως προς τη μορφή, το κόστος και το περιεχόμενο)	Κρατικές εκδόσεις
Υποχρεωτική εκπαίδευση (πρωτοβάθμια και κατώτερη δευτεροβάθμια)	<ul style="list-style-type: none"> • Σουηδία (*/^) • Ολλανδία (*/^) • Δανία (*/^) • Φινλανδία (*/^) • Πορτογαλία (*/^) • Ηνωμένο Βασίλειο (/^) • Ιρλανδία (/^) • Πολωνία (*/^) • Εσθονία (/^) • Λετονία (/^) • Τσεχία (*/^) • Βέλγιο (*/^) (Φλαμανδική Κοινότητα) • Σλοβακία (*) • Κροατία (/^) • Σερβία (/^) • Π.Γ.Δ.Μ. (/^) • Σλοβενία (/^) • Ρουμανία (*/^) • Τουρκία (*/^) • Ισλανδία (*) • Βουλγαρία (*/^) 	<ul style="list-style-type: none"> • Ουγγαρία (*/^) (περιεχόμενο) • Γαλλία (*/^) (μορφή και περιεχόμενο) • Γερμανία (*/^) (όλα τα παραπάνω) • Ιταλία (/^) (κόστος) • Ισπανία (*/^) (περιεχόμενο) 	<ul style="list-style-type: none"> • Ελλάδα (*/^) • Κύπρος (/^) • Λουξεμβούργο (*) • Ελβετία (*/^) (καντόνια)

Πίνακας 1: Παραγωγή των σχολικών εγχειριδίων στον ευρωπαϊκό χώρο

Όπως φαίνεται από τον πίνακα 1, οι πρακτικές που ακολουθούνται στην Ευρώπη ως προς την παραγωγή των σχολικών εγχειριδίων είναι οι εξής: Α) Τα σχολικά βιβλία παράγονται με όρους ελεύθερης αγοράς· αυτό σημαίνει ότι δύναται ο κάθε εκδοτικός οίκος να συγγράψει σύμφωνα με το ισχύον για κάθε χώρα πρόγραμμα σπουδών ένα ή και περισσότερα σχολικά βιβλία (για το ίδιο ή/και για διαφορετικά μαθήματα) και να τα διαθέσει στην αγορά. Αυτήν την πρακτική ακολουθούν το

Meeting European standards and challenges (?)”, in: N. Terzis (ed.), *Proceedings of the international conference of Balkan Society for Pedagogy and Education «European unification and educational challenges in Balkans»* (Thessaloniki: Kyriakidis Brothers, 2008), pp. 355-364, E. Psifidou, “Social studies and Humanities textbooks in post-socialist Bulgaria”, *Journal of International Cooperation in Education* 14, no. 2 (2011): 131-151, C. Sargent - E. Houghton - S. O’Donell, *INCA Comparative Tables (Table 10: Control and supply of school textbooks)* (International Review of Curriculum and Assessment Frameworks Internet Archive, October 2012 edition).

σύνολο σχεδόν των σκανδιναβικών χωρών, ένα μεγάλο μέρος των χωρών της βορειοδυτικής Ευρώπης, αλλά και αρκετές από τις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης. Β) Μια άλλη πρακτική –εκδοχή, ουσιαστικά, της πρώτης– συνίσταται στην παραγωγή των σχολικών βιβλίων με όρους ελεύθερης αγοράς με τη διαφορά, ότι στην περίπτωση αυτή το κράτος θέτει κάποιους κανόνες, προσπαθεί, με άλλα λόγια, να ελέγξει κάποιες παραμέτρους, με κυριότερες τη μορφή, το κόστος και το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων. Γ) Τέλος, ένας μικρός αριθμός χωρών, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, παράγει τα σχολικά εγχειρίδια που χρησιμοποιούνται στη σχολική τάξη σε ένα κεντρικό επίπεδο, με τον ιδιωτικό παράγοντα (σχεδόν) να εξοβελίζεται και το κράτος να έχει τον πλήρη έλεγχο κάθε πτυχής της διαδικασίας παραγωγής του σχολικού βιβλίου.

Εγκριση

	Καμία	Κεντρική/τοπική και δημιουργία λίστας εγκεκριμένων βιβλίων
Υποχρεωτική εκπαίδευση (πρωτοβάθμια και κατώτερη δευτεροβάθμια)	<ul style="list-style-type: none"> • Σουηδία (*/^) • Ολλανδία (*/^) • Ιταλία (*/^) • Βέλγιο (Φλαμανδική, Γαλλική, Γερμανική Κοινότητα) (*/^) • Δανία (*/^) • Εσθονία (/^) • Γαλλία (*) • Ηνωμένο Βασίλειο (*/^) • Φινλανδία (*/^) • Ιρλανδία (*/^) • Λετονία (*/^) 	<ul style="list-style-type: none"> • Γερμανία (*/^) (κρατίδια) • Γαλλία (/^) • Αυστρία (*/^) • Βουλγαρία (*/^) • Τσεχία (*/^) • Ελλάδα (*/^) (χωρίς λίστα) • Ουγγαρία (*/^) • Λιθουανία (*/^) • Πολωνία (*/^) • Σλοβακία (*/^) • Ελβετία (*/^) (καντόνια) • Ισπανία (*/^) (Αυτοδιοικούμενες Περιφέρειες) • Λουξεμβούργο (*/^) (χωρίς λίστα) • Σλοβενία (*/^) • Τουρκία (*/^) • Κύπρος (/^) (χωρίς λίστα) • Κροατία (/^) • Ρουμανία (*/^) • Πορτογαλία (*) • Νορβηγία (*) • Ισλανδία (*) • Εσθονία (*) • Σερβία (/^) • Π.Γ.Δ.Μ. (/^)

		• Αλβανία (/^)
--	--	----------------

Πίνακας 2: Έγκριση των σχολικών εγχειριδίων στον ευρωπαϊκό χώρο

Στον πίνακα 2 παρουσιάζονται οι πρακτικές που ακολουθούνται αναφορικά με την έγκριση των σχολικών εγχειριδίων στις ευρωπαϊκές χώρες. Όπως φαίνεται, και στις δύο χρονικές περιόδους που εξετάζουμε οι επικρατούσες πρακτικές είναι από τη μια η απουσία οποιασδήποτε έγκρισης των σχολικών βιβλίων και από την άλλη η έγκριση των παραγόμενων εγχειριδίων σε κεντρικό ή τοπικό επίπεδο και συνακόλουθα η δημιουργία λίστας εγκεκριμένων βιβλίων.

Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη πρακτική, η οποία ακολουθείται από 11 χώρες, χαρακτηρίζεται, όπως προαναφέρθηκε, από την απουσία οποιουδήποτε ελέγχου επί των σχολικών εγχειριδίων. Αυτό σημαίνει στην πράξη ότι κάθε σχολικό εγχειρίδιο που παράγεται –συνήθως με όρους ελεύθερης αγοράς– μπορεί εν δυνάμει να επιλεγεί από τον/την εκπαιδευτικό ή τα συλλογικά όργανα του σχολείου προς χρήση στις σχολικές αίθουσες. Κυρίαρχη, ωστόσο, πρακτική στον ευρωπαϊκό χώρο και στις δύο χρονικές περιόδους είναι αυτή, κατά την οποία οι κρατικές αρχές ασκούν κάποια μορφή ελέγχου πάνω στα σχολικά βιβλία, κατά κύριο λόγο πάνω στο περιεχόμενό τους. Η πρακτική αυτή, που υιοθετείται από την πλειοψηφία των χωρών (22 από τις 37, μεταξύ των οποίων και το σύνολο σχεδόν των χωρών της κεντρικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης), ακολουθεί την εξής πορεία: κάθε παραγόμενο εγχειρίδιο κατατίθεται προς έγκριση, η οποία λαμβάνει χώρα είτε σε κεντρικό επίπεδο (από αρμόδιες επιτροπές του Υπουργείου Παιδείας ή από τα αρμόδια όργανα/φορείς που είναι επιφορτισμένοι με αυτό το σκοπό) είτε σε τοπικό (κρατίδια στη Γερμανία, καντόνια στην Ελβετία, Αυτοδιοικούμενες Περιφέρειες στην Ισπανία). Στη συνέχεια τα βιβλία που θα εγκριθούν θα συμπεριληφθούν σε έναν κατάλογο εγκεκριμένων βιβλίων, ο οποίος αποστέλλεται συνήθως στις αρχές της κάθε σχολικής χρονιάς ή στο τέλος της προηγούμενης σε κάθε σχολική μονάδα και βάσει του οποίου θα επιλέξει ο/η εκπαιδευτικός της κάθε τάξης ή τα συλλογικά όργανα του κάθε σχολείου το καταλληλότερο προς χρήση.

Εξάιρεση στις δύο αυτές καθιερωμένες πλέον πρακτικές αναφορικά με την έγκριση των εγχειριδίων αποτελούν τρεις χώρες (Λουξεμβούργο, Ελλάδα, Κύπρος), στις οποίες τα σχολικά βιβλία αφενός παράγονται σε κεντρικό επίπεδο και αφετέρου δε δίνεται καμία δυνατότητα επιλογής στον/στην εκπαιδευτικό να επιλέξει το εγχειρίδιο που θα χρησιμοποιήσει. Ιδιαίτερα δε η Ελλάδα και η Κύπρος, όπου το

«καθεστώς» του ενός και μοναδικού σχολικού βιβλίου ανά μάθημα παραμένει αναλλοίωτο εδώ και δεκαετίες, παρά τις προσπάθειες για αλλαγή του θεσμικού πλαισίου (βλ. την καθιέρωση του πολλαπλού βιβλίου με το Ν. 2525/1997), αποτελούν τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις αυτής της εξαίρεσης από τον ευρωπαϊκό κανόνα.

Επιλογή

	Ελεύθερη επιλογή [εκπαιδευτικοί (Ε) ή το συμβούλιο εκπαιδευτικών (ΣΕ)]	«Προσαρμοσμένη» επιλογή: Οι εκπαιδευτικοί ή το συμβούλιο των εκπαιδευτικών επιλέγουν μέσα από μια λίστα εγκεκριμένων βιβλίων	Καμία δυνατότητα επιλογής
Υποχρεωτική εκπαίδευση (πρωτοβάθμια και κατώτερη δευτεροβάθμια)	<ul style="list-style-type: none"> • Σουηδία (*/^) (Ε) • Ολλανδία (*/^) (Ε) • Ιταλία (*/^) (ΣΕ) • Γαλλία (*/ (ΣΕ) • Ηνωμένο Βασίλειο (*/^) (Ε) • Φινλανδία (*/^) (Ε) • Δανία (*/^) (ΣΕ) • Εσθονία (/^) • Βέλγιο (*/^) (Φλαμανδική, Γαλλική, Γερμανική Κοινότητα) • Ιρλανδία (*/^) • Λετονία (*/^) 	<ul style="list-style-type: none"> • Γερμανία (*/^) (ΣΕ) • Αυστρία (*/^) (ΣΕ) • Ισπανία (*/^) • Λιθουανία (*/^) • Ουγγαρία (*/^) • Τσεχία (*/^) • Πολωνία (*/^) • Βουλγαρία (*/^) • Σλοβακία (*/^) • Ελβετία (*/^) • Σλοβενία (*/^) • Κροατία (/^) • Ρουμανία (*/^) • Πορτογαλία (*/) • Νορβηγία (*/) • Ισλανδία (*/) • Εσθονία (*/) • Σερβία (/^) • Γαλλία (/^) • Π.Γ.Δ.Μ (/^) • Αλβανία (/^) • Τουρκία (*/^) 	<ul style="list-style-type: none"> • Ελλάδα (*/^) • Λουξεμβούργο (*/^) • Κύπρος (/^)

Πίνακας 3: Επιλογή των σχολικών εγχειριδίων στον ευρωπαϊκό χώρο

Άρρηκτα συνδεδεμένη με τη διαδικασία της έγκρισης είναι η διαδικασία της επιλογής των σχολικών εγχειριδίων. Γι' αυτόν το λόγο οι πρακτικές που προέκυψαν και θα παρουσιαστούν εδώ βρίσκονται σε αντιστοιχία με τις πρακτικές που παρατέθηκαν παραπάνω (βλ. πίνακα 3). Αποτελούν, θα λέγαμε, την άλλη όψη του

ίδιου νομίματος. Πιο συγκεκριμένα, στις χώρες εκείνες (11 στον αριθμό), που χαρακτηρίζονται από την απουσία οποιασδήποτε έγκρισης των σχολικών εγχειριδίων, οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί ή το συμβούλιο των εκπαιδευτικών του κάθε σχολείου (ο σύλλογος διδασκόντων στην ελληνική πραγματικότητα) έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν οποιοδήποτε εγχειρίδιο επιθυμούν ή θεωρούν ότι αρμόζει στις ανάγκες της διδασκαλίας τους από το σύνολο των εγχειριδίων που κυκλοφορούν στην αγορά. Η συχνότερη, ωστόσο, πρακτική, η οποία υιοθετείται από την πλειοψηφία των ευρωπαϊκών χωρών (22 στον αριθμό) είναι να επιλέγονται τα σχολικά εγχειρίδια από τις λίστες των εγκεκριμένων εγχειριδίων που δημοσιεύει το Υπουργείο Παιδείας ή ο αρμόδιος φορέας, συνήθως στην αρχή κάθε σχολικής χρονιάς. Η πρακτική αυτή προϋποθέτει προφανώς την έγκριση των εγχειριδίων σε ένα κεντρικό ή τοπικό επίπεδο, όπως παρατέθηκε παραπάνω.

Σε αντίθεση με τις προαναφερθείσες πρακτικές βρίσκονται και σε αυτήν την περίπτωση το Λουξεμβούργο, η Κύπρος και η Ελλάδα, τρεις χώρες, οι οποίες δε δίνουν καμία δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να επιλέξουν τα σχολικά εγχειρίδια, καθώς το σχολικό βιβλίο που θα χρησιμοποιηθεί σε κάθε μάθημα έχει ήδη προεπιλεγεί από τις κεντρικές αρχές.

Παροχή

	Δωρεάν (ή μερική συμβολή)	Αγορά
	A) Με τη μορφή δανεισμού B) Το σχολικό εγχειρίδιο ανήκει στους μαθητές/τριες	A) Πλήρης δαπάνη (γονείς) B) Ενίσχυση των οικονομικά ασθενέστερων οικογενειών
Υποχρεωτική εκπαίδευση (πρωτοβάθμια και κατώτερη δευτεροβάθμια)	A) <ul style="list-style-type: none"> • Γαλλία (*/^) • Γερμανία (*/^) • Βέλγιο (/^) (Γαλλική Κοινότητα) • Ηνωμένο Βασίλειο (*/^) • Δανία (/^) • Ολλανδία (*/^) • Ελβετία (*/^) • Τσεχία (*/^) • Σλοβακία (*/^) • Σλοβενία (/^) B) <ul style="list-style-type: none"> • Σουηδία (*/^) • Αυστρία (*/^) • Φινλανδία (/^) • Ιταλία (/^) (πρωτοβάθμια) 	A) <ul style="list-style-type: none"> • Ιταλία (*) • Λουξεμβούργο (/^) • Βέλγιο (/^) (Φλαμανδική Κοινότητα) • Πολωνία (*/^) • Βουλγαρία (/^) B) <ul style="list-style-type: none"> • Ιρλανδία (/^) • Ισπανία (/^) • Ιταλία (/^) (κατώτερη δευτεροβάθμια) • Ουγγαρία (*/^) • Λετονία (*/^) • Π.Γ.Δ.Μ. (/^) • Ολλανδία (/^) (μόνο)

	<ul style="list-style-type: none"> • Ελλάδα (*/^) • Τουρκία (/^) • Ισλανδία (/^) • Κύπρος (/^) • Βουλγαρία (*/) • Εσθονία (*/^) • Λιθουανία (*/^) • Μάλτα (/^) • Ρουμανία (/^) 	<p>για την κατώτερη δευτεροβάθμια)</p>
--	---	--

Πίνακας 4: Παροχή των σχολικών εγχειριδίων στον ευρωπαϊκό χώρο

Τέλος, στον πίνακα 4 παρουσιάζονται οι πρακτικές που ακολουθούνται αναφορικά με την παροχή των σχολικών εγχειριδίων στις ευρωπαϊκές χώρες. Όπως παρατηρεί κανείς με μια πρώτη ματιά ο άξονας αυτός χαρακτηρίζεται από τη μεγαλύτερη ποικιλομορφία μεταξύ των χωρών (αυτό θα ίσχυε σε πολλές περιπτώσεις ακόμα και εντός της ίδιας χώρας, εάν στην ανάλυση συμπεριλαμβάναμε τη βαθμίδα της μη υποχρεωτικής/ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης). Έτσι, οι πρακτικές που προέκυψαν μπορούν να διακριθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τα σχολικά εγχειρίδια είτε να παρέχονται δωρεάν είτε να αγοράζονται από τους γονείς των μαθητών/τριών.

Το καθεστώς της δωρεάν παροχής σχολικών βιβλίων ισχύει για την πλειονότητα των χωρών που ερευνήθηκαν· αυτή η ποσοτική καταγραφή αποτυπώνει, κατά τη γνώμη μας, σε ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης την πρόθεση των περισσότερων χωρών να ασκήσουν κοινωνική πολιτική διαμέσου του τρόπου παροχής των σχολικών εγχειριδίων. Βέβαια, η τελευταία παραδοχή αποτελεί μια πρώτη διαπίστωση και πρέπει να εξεταστεί εντός του γενικότερου πλαισίου –πολιτικού, κοινωνικού, εκπαιδευτικού– της κάθε χώρας, ώστε να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για το βαθμό στον οποίο η γενικότερη εκπαιδευτική πολιτική κινείται προς αυτήν την κατεύθυνση. Η πρακτική αυτή διακρίνεται, βέβαια, σε δυο υποπεριπτώσεις, τις εξής: α) το σχολικό εγχειρίδιο δανείζεται στον μαθητή/τρια συνήθως για ένα ή δύο χρόνια και στη συνέχεια επιστρέφεται με τη λήξη της σχολικής χρονιάς και β) το εγχειρίδιο παραμένει στην κατοχή του/της μαθητή/τριας με τη λήξη της σχολικής χρονιάς. Από την άλλη, στις περιπτώσεις χωρών, στις οποίες οι γονείς των μαθητών/τριών αγοράζουν τα βιβλία και εν γένει το εκπαιδευτικό υλικό, είτε αναλαμβάνουν οι γονείς την πλήρη δαπάνη για την αγορά των σχολικών εγχειριδίων είτε το κράτος παρέχει μια μορφή ενίσχυσης στις οικονομικά ασθενέστερες οικογένειες για να ανταποκριθούν στο κόστος της αγοράς.

Η ποικιλομορφία ως προς την παροχή των σχολικών βιβλίων, για την οποία έγινε λόγος παραπάνω, βρίσκει την έκφρασή της αν εξετάσει κανείς πιο αναλυτικά τις διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται μεταξύ χωρών και χρονικών περιόδων. Επί παραδείγματι, η Ιταλία την περίοδο 2000-2009 παρέχει στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση τα σχολικά βιβλία δωρεάν, αλλά στην κατώτερη δευτεροβάθμια οι γονείς αγοράζουν τα σχολικά βιβλία, έστω με μια μορφή οικονομικής ενίσχυσης. Ή η Βουλγαρία, η οποία την περίοδο 1992-2000 παρέχει τα εγχειρίδια δωρεάν, ενώ την περίοδο 2000-2009 οι γονείς αναλαμβάνουν την πλήρη δαπάνη της αγοράς.

Από την παραπάνω ανάλυση προέκυψαν κάποιες ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις, οι οποίες μπορούν να συνοψιστούν ανά άξονα ως εξής:

- ✓ *Παραγωγή:* Η παραγωγή των σχολικών εγχειριδίων στη συντριπτική πλειοψηφία των κρατών της Ευρώπης γίνεται από ιδιωτικούς εκδοτικούς οίκους. Επιπλέον, παρατηρείται, ότι στις περισσότερες χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης μετά τις καθεστωτικές αλλαγές που έλαβαν χώρα (1989-1993) τα σχολικά εγχειρίδια παράγονται βάσει των κανόνων του ελεύθερου ανταγωνισμού. Τέλος, ελάχιστες χώρες, μεταξύ των οποίων η Ελλάδα και η Κύπρος, συνεχίζουν στις επισκοπούμενες χρονικές περιόδους την πρακτική του ενός και μοναδικού σχολικού βιβλίου, το οποίο παράγεται με ευθύνη του αρμόδιου κρατικού φορέα.
- ✓ *Έγκριση/Επιλογή:* Στην πλειονότητα των χωρών της Ευρώπης τα εγχειρίδια επιλέγονται από τον/την εκπαιδευτικό ή το συμβούλιο των εκπαιδευτικών του κάθε σχολείου, αφού πρώτα εγκριθούν σε ένα κεντρικό (ή τοπικό) επίπεδο από διάφορες επιτροπές και δημιουργηθεί μια λίστα επιλεγμένων βιβλίων.
- ✓ *Παροχή:* Τα σχολικά εγχειρίδια στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης παρέχονται δωρεάν (είτε με τη μορφή του δανεισμού είτε με τη δυνατότητα να παραμείνουν στην κατοχή του/της μαθητή/τριας). Ακόμα, βέβαια, και στις χώρες που τα σχολικά εγχειρίδια αγοράζονται από τους γονείς των μαθητών/τριών, στις περισσότερες από αυτές υπάρχει μια μορφή ενίσχυσης προς τις οικονομικά ασθενέστερες οικογένειες.

Μπορούμε, επομένως, με ασφάλεια να συμπεράνουμε σε ό,τι αφορά στις πολιτικές που εφαρμόζονται στον ευρωπαϊκό χώρο σχετικά με τα σχολικά εγχειρίδια ότι η επικρατούσα πολιτική τόσο σε μια διαχρονική όσο και σε μια συγχρονική εξέταση είναι η πολιτική του ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού (με συχνότερη την εκδοχή του πολλαπλού βιβλίου) και ακολουθεί η πολιτική του ελεύθερου

ανταγωνισμού. Τέλος, ελάχιστες χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, ακολουθούν την πολιτική του κρατικού μονοπωλίου.

Βέβαια, η παρούσα έρευνα χρήζει περαιτέρω βελτίωσης και ανάπτυξης. Ενδεικτικά, θα μπορούσαν να αναφερθούν τα εξής σημεία: α) διερεύνηση του πραγματικού βαθμού πρόσβασης των μαθητών/τριών στα σχολικά εγχειρίδια και εν γένει στο εκπαιδευτικό υλικό, β) λεπτομερέστερη εξέταση της κατάστασης που επικρατεί σε καθεμία από τις εξεταζόμενες χώρες τόσο σε συγχρονική όσο και σε διαχρονική διάσταση, με παράλληλες αναφορές στο εκπαιδευτικό και ιστορικό συγκείμενο καθεμίας από αυτές, γ) διεύρυνση της εξέτασης των συγκεκριμένων αξόνων ανάλυσης ως προς τα προγράμματα σπουδών, δ) ερμηνεία των δεδομένων που συλλέχθηκαν με αναφορά στο ευρύτερο διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο των περιόδων που εξετάζουμε. Οι ομοιότητες που παρατηρούνται μεταξύ χωρών αλλά και χρονικών περιόδων αναμένεται να φωτιστούν με την ένταξή τους στο ευρύτερο πλαίσιο.

Κλείνοντας, θέλουμε να επισημάνουμε ένα σημείο, για το οποίο είχε γίνει λόγος και σε προηγούμενη μελέτη μας. Όπως είχε τονιστεί στη μελέτη εκείνη³⁷⁸, το πεδίο της έρευνας των σχολικών εγχειριδίων στην Ελλάδα, παρά την ολοένα και μεγαλύτερη διεύρυνσή του με την εξέταση διαφόρων παραμέτρων και πτυχών του σχολικού βιβλίου, εξακολουθεί σε μεγάλο βαθμό να δίνει έμφαση στο περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων, κυρίως δε υπό το πρίσμα της Παιδαγωγικής της Ειρήνης (κατασκευή φυλετικής, εθνικής ταυτότητας κ.λπ.). Κρίνεται, επομένως, αναγκαία η (συν)εξέταση τόσο του μικρο- (θεματικές που σχετίζονται με το περιεχόμενο) όσο και του μακρο-επιπέδου ανάλυσης (θεματικές που σχετίζονται με την παραγωγή, έγκριση, επιλογή του σχολικού εγχειριδίου).

4.2. «Οι πολιτικές των άκρων», το πολλαπλό βιβλίο και η εξέλιξη των πολιτικών για το σχολικό βιβλίο στην Ελλάδα

Η πρώτη προσπάθεια διαμόρφωσης μιας πολιτικής που θα αντιμετώπιζε με συστηματικό τρόπο το ζήτημα των σχολικών βιβλίων έλαβε χώρα κατά την περίοδο θεσμοθέτησης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος από τους Βαυαρούς³⁷⁹. Ποια

³⁷⁸ Βλ. Γ. Κανέλλας - Γ. Θεός, «Η εξέλιξη της έρευνας...», στο: Κ. Μαλαφάντης κ.ά. (επιμ.), *Πρακτικά...*, ό.π., σ. 290.

³⁷⁹ Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σ. 8.

ήταν, ωστόσο, η κατάσταση που επικρατούσε αναφορικά με τα σχολικά βιβλία πριν από αυτό το χρονικό σημείο;

Όπως μας πληροφορεί ο Δ. Μαυροσκούφης, κατά την περίοδο του Αγώνα διατυπώνονται κάποιες πρώτες απόψεις και σχέδια αναφορικά με τη δομή και την οργάνωση της εκπαίδευσης, αλλά παράλληλα διαφαίνονται και τα προβλήματα που θα καλούνταν να αντιμετωπίσει το νεοσύστατο ελληνικό κράτος στην προσπάθειά του να διαμορφώσει το εκπαιδευτικό του σύστημα. Ένα από τα κυριότερα προβλήματα ήταν η έλλειψη σχολικών βιβλίων και διδακτικού υλικού³⁸⁰· ορισμένες μεμονωμένες και αποσπασματικές προσπάθειες (δωρεές βιβλίων, μικρές αγορές διαθέσιμων βιβλίων κ.ά) αποδείχθηκαν ανεπαρκείς³⁸⁰.

Κατά την καποδιστριακή περίοδο (1828-1831) τόσο ο ίδιος ο Ι. Καποδίστριας όσο και οι συνεργάτες του, «*αναγνωρίζοντας το οξύτατο πρόβλημα της έλλειψης σχολικών βιβλίων, αναζητούν μέσα από μια σειρά ενεργειών από τη μια βραχυπρόθεσμες λύσεις για την κάλυψη των άμεσων αναγκών και από την άλλη μεσοπρόθεσμες λύσεις που θα συνιστούσαν την πρώτη πολιτική του νεοσύστατου κράτους για τα σχολικά εγχειρίδια*»³⁸¹. Κάποιες από αυτές τις ενέργειες ήταν ενδεικτικά οι εξής: μεταφράσεις ξένων βιβλίων, έκδοση από το εθνικό τυπογραφείο ελάχιστων βιβλίων, αξιοποίηση της εκδοτικής παραγωγής της εγχώριας ιδιωτικής πρωτοβουλίας, δωρεές από πλούσιους Έλληνες ομογενείς ή φιλέλληνες³⁸². Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Δ. Μαυροσκούφης, το οξύτατο πρόβλημα της έλλειψης σχολικών βιβλίων δεν αντιμετωπίστηκε πλήρως από τη διακυβέρνηση του Καποδίστρια, αλλά ούτε και μορφοποιήθηκε αυτήν την περίοδο μια συγκεκριμένη πολιτική που θα αντιμετώπιζε με συστηματικό τρόπο το ζήτημα των σχολικών βιβλίων³⁸³. Η δολοφονία, εξάλλου, του Ι. Καποδίστρια το Σεπτέμβριο του 1831 έκλεισε «*τον κύκλο των πρώτων προσπαθειών και πρωτοβουλιών για την οργάνωση του ελληνικού*

³⁸⁰ Βλ. σχετικά Δ. Μαυροσκούφης, *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα (1821-1832)* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1996), σσ. 70-102.

³⁸¹ Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σ. 5. Για την εκπαιδευτική πολιτική της καποδιστριακής περιόδου βλ. αναλυτικά Χ. Μπαμπούνης, *Η εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο. Διοικητική Οργάνωση και εκπαιδευτική λειτουργία* (Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, 1999).

³⁸² Βλ. σχετικά Δ. Μαυροσκούφης, *Εκπαίδευση και...*, ό.π., σσ. 237-252, 278-280. Για το ζήτημα των σχολικών εγχειριδίων κατά την καποδιστριακή περίοδο πρβλ. επίσης Σ. Γελαδάκη, «Η νομοθεσία περί σχολικών βιβλίων κατά τον 19^ο αιώνα: η καποδιστριακή περίοδος», στο: Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Ιστορικές προσεγγίσεις της εκπαίδευσης. Πρακτικά 2^{ου} επιστημονικού συνεδρίου ιστορίας της εκπαίδευσης* (Αθήνα: Gutenberg, 2004), σσ. 47-59.

³⁸³ Βλ. Δ. Μαυροσκούφης, *Εκπαίδευση και...*, ό.π., σ. 251.

εκπαιδευτικού συστήματος και τη διαμόρφωση στοιχειωδών πολιτικών για την αντιμετώπιση των ιδιαίτερων προβλημάτων του»³⁸⁴.

Επιστρέφοντας στην πρώτη προσπάθεια διαμόρφωσης μιας πιο συστηματικής πολιτικής για τα σχολικά βιβλία, να αναφέρουμε ότι αυτή εκφράστηκε νομοθετικά μέσα από το διάταγμα «Περί συστάσεως βιβλιοπωλείου εν τη Β.[ασιλική] Τυπογραφία» (1836), σύμφωνα με το οποίο τα σχολεία της εποχής όφειλαν να χρησιμοποιούν μόνο τα βιβλία των κρατικών εκδόσεων³⁸⁵. Αυτό το διάταγμα μπορεί να θεωρηθεί, επομένως, ως η θεσμική αποκρυστάλλωση, ως η ληξιαρχική πράξη γέννησης της πρώτης πολιτικής που εφαρμόστηκε για το σχολικό βιβλίο στο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος, της πολιτικής του κρατικού μονοπωλίου. Όμως, «η προσπάθεια του κράτους να ασκήσει μονοπωλιακή πολιτική στον τομέα του σχολικού βιβλίου φέρνει στην επιφάνεια και άλλους υπολογίσιμους παράγοντες στο όλο ζήτημα, δηλαδή τις επαγγελματικές ομάδες που οι οικονομικές τους δραστηριότητες συνδέονταν άμεσα με τη βιβλιαγορά: οι εκδότες, οι βιβλιοπώλες, οι τυπογράφοι, οι συγγραφείς προφανώς πλήττονταν από το κρατικό μονοπώλιο που προέβλεπε το διάταγμα του 1836»³⁸⁶.

Οι πιέσεις, ωστόσο, που άσκησαν οι παραπάνω επαγγελματικές ομάδες απέδωσαν καρπούς και, έτσι, το 1838 καταργείται το διάταγμα που καθιέρωνε την πολιτική του κρατικού μονοπωλίου. Με την εγκατάλειψή της καθιερώθηκε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα (1838-1882) η πολιτική του ελεύθερου ανταγωνισμού. Η τελευταία εδραζόταν στη θέση ότι ο ανταγωνισμός που θα επικρατούσε θα οδηγούσε στην παραγωγή ικανοποιητικών βιβλίων από άποψη ποσότητας, ποιότητας και κόστους. Έτσι, στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής ο ιδιωτικός παράγοντας απέκτησε προεξάρχοντα ρόλο ως προς την παραγωγή και τη διάθεση των σχολικών βιβλίων, ενώ το κράτος διατήρησε το δικαίωμα της έγκρισής τους³⁸⁷. Η πραγματικότητα, όμως, που επικράτησε κατά την πρακτική εφαρμογή της ήταν αρκετά διαφορετική, καθώς ο έντονος ανταγωνισμός που παρατηρήθηκε παρήγαγε μια σειρά αρνητικών φαινομένων³⁸⁸.

³⁸⁴ Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σ. 7.

³⁸⁵ Βλ. ό.π., σ. 9.

³⁸⁶ Βλ. ό.π.

³⁸⁷ Βλ. Δ. Χαραλάμπους, «Το σχολικό βιβλίο στην Ελλάδα και οι 'πολιτικές των άκρων'», *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 13 (2009): 57.

³⁸⁸ Για τα φαινόμενα αυτά βλ. αναλυτικά Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σσ. 15-18 και Χ. Κουλούρη, *Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914): Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις: Ανθολόγιο κειμένων-Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων* (Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1988), σσ. 21-24.

Τα φαινόμενα αυτά, παρά τις ανεπιτυχείς προσπάθειες του κράτους να αντιμετωπίσει τις αρνητικές συνέπειες που παρήγαγε η πολιτική αυτή μέσω της λήψης διαφόρων μέτρων³⁸⁹, οδήγησαν, όπως επισημαίνει ο Δ. Χαραλάμπους, «το θεσμικό πλαίσιο της πολιτικής του ελεύθερου ανταγωνισμού σε ένα οριακό σημείο κρίσης και έτσι [...] επικαλούμενη και νομιμοποιούμενη από αυτήν ακριβώς την κρίση η κυβέρνηση του Χ. Τρικούπη θα καταργήσει το 1882 την πολιτική του ελεύθερου ανταγωνισμού και θα υιοθετήσει την πολιτική του ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού»³⁹⁰. Με τη νέα αυτή πολιτική το κράτος επιχειρεί να επιβάλει κανόνες στο χώρο της σχολικής βιβλιαγοράς, αναμένοντας ότι με αυτόν τον τρόπο θα περιοριστεί το εμπορικό ενδιαφέρον γύρω από τα σχολικά βιβλία, θα μειωθεί ο ανταγωνισμός που παρατηρούνταν και θα παραχθούν κατάλληλα βιβλία και σε προσιτές τιμές. Έτσι, σύμφωνα με το Ν. ΑΜΒ'/1882, θα προκηρυσσόταν διαγωνισμός συγγραφής σχολικών βιβλίων κάθε τέσσερα χρόνια και θα εγκρινόταν ένα μόνο βιβλίο για κάθε μάθημα, το οποίο θα ίσχυε για μια τετραετία³⁹¹. Η πολιτική αυτή παρέμεινε σε ισχύ έως και το 1895, οπότε καθιερώθηκε και πάλι η πολιτική του ελεύθερου ανταγωνισμού με το Ν. ΒΤΓ'/1895.

Από το 1895 έως το 1937, οπότε και επικράτησε η πολιτική του κρατικού μονοπωλίου, οι πολιτικές του ελεύθερου ανταγωνισμού και του ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού θα εναλλάσσονται και θα διαδέχονται η μία την άλλη³⁹². Μετά το 1917, ωστόσο, προστίθεται και μια άλλη διάσταση στις πολιτικές για τα σχολικά βιβλία: το γλωσσικό ζήτημα, καθώς το τελευταίο πολιτικοποιείται πλήρως, «η εναλλαγή στην εξουσία φιλελεύθερων και συντηρητικών κυβερνήσεων σήμαινε στην πράξη την αλλαγή και των σχολικών βιβλίων κατά τη δεκαετία του 1920 και '30, όταν επικρατούσαν στην εξουσία αντίπαλα πολιτικά σχήματα»³⁹³.

³⁸⁹ Για τα μέτρα αυτά βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σσ. 20-27.

³⁹⁰ Βλ. Δ. Χαραλάμπους, «Πολιτικές για το σχολικό βιβλίο στην Ελλάδα», στο: Χ. Βέικου (επιμ.), *Πρακτικά Πανελληνίου συνεδρίου...*, ό.π., σ. 140.

³⁹¹ Βλ. Δ. Χαραλάμπους, «Το σχολικό βιβλίο...», ό.π., σ. 61. Αναλυτικότερα για την πολιτική του ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού, καθώς και για τις αντιδράσεις που πυροδότησε η καθιέρωσή της, βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σσ. 29-40.

³⁹² Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σ. 40.

³⁹³ Βλ. Δ. Χαραλάμπους, «Πολιτικές για το σχολικό...», ό.π., σ. 142. Για την εναλλαγή των δύο πολιτικών την περίοδο 1895-1907, καθώς και για την τροπή που έλαβε το ζήτημα των σχολικών βιβλίων σε σχέση με το γλωσσικό ζήτημα βλ. αναλυτικότερα Π. Γεωργούντζος, «Σχολικά βιβλία», στο: *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος Ε' (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1968), σσ. 237-238, Λ. Βεντούρα, «Η νομοθεσία περί διδακτικών βιβλίων: Μια εστία συγκρούσεων εκπαιδευτικού δημοτικισμού και αντιμεταρρυθμιστών (1907-1937)», *Μνήμων* 14 (1992): 91-114, Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σσ. 40-104. Σε ό,τι αφορά στην πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, που μας ενδιαφέρει στην παρούσα μελέτη, οφείλουμε να σταθούμε στο ΝΔ της 5^{ης} Μαΐου 1926 επί δικτατορίας Θ. Πάγκαλου, το οποίο, σύμφωνα με τον Δ. Χαραλάμπους, «αν και στην ουσία

Φθάνουμε, επομένως, στο έτος 1937, οπότε και θεσμοθετείται με τον Α.Ν. 952 ο Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων (Ο.Ε.Σ.Β.). Η ίδρυσή του σηματοδότησε τη μετάβαση στην πολιτική του κρατικού μονοπωλίου, ένα αιώνα μετά την πρώτη απόπειρα υιοθέτησής της με το Β.Δ. του 1836. Ο νόμος του 1937 έμελλε, ωστόσο, να αποτελέσει τον καθοριστικότερο σταθμό στην εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου για τα σχολικά βιβλία, καθώς η πολιτική του κρατικού μονοπωλίου αποδείχτηκε εξαιρετικά ανθεκτική. Ενδεικτική είναι η διαπίστωση του Δ. Χαραλάμπους, ότι *«παρά την ποικιλία των πολιτικών σχημάτων που κυβέρνησαν τη χώρα από το 1937 έως σήμερα, κανένα από αυτά δεν αμφισβήτησε σοβαρά τη βασική λογική της πολιτικής του κρατικού μονοπωλίου, [...] με αποτέλεσμα ο ιδεολογικός έλεγχος του σχολικού βιβλίου να εξακολουθεί να αποτελεί σημαντικό κριτήριο στην άσκηση της επίσημης πολιτικής»*³⁹⁴.

Την «ηρεμία» που είχε επικρατήσει από το 1937 σε ό,τι αφορά στο θεσμικό πλαίσιο για τα σχολικά βιβλία διατάραξε την περίοδο 1989-1993 το κόμμα (και έπειτα η κυβέρνηση) της Νέας Δημοκρατίας. Αρχικά, στο πρόγραμμα της Νέας Δημοκρατίας ενόψει των εκλογών του Ιουνίου του 1989 διατυπώνονται θέσεις, οι οποίες σκιαγραφούν μια εναλλακτική –σε σχέση με το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο– πολιτική. Αναφέρεται σχετικά: *«καταργείται το ιδεολογικό και πνευματικό μονοπώλιο του μοναδικού βιβλίου ανά μάθημα και κατοχυρώνεται η ελεύθερη επιλογή. Οποιος επιθυμεί μπορεί να συγγράψει διδακτικό βιβλίο, με βάση το αναλυτικό πρόγραμμα ανά μάθημα και τάξη. Αλλά για να κυκλοφορήσει στα σχολεία ένα βιβλίο (ελληνικό πρωτότυπο ή μετάφραση ξένου πρωτότυπου) πρέπει να εγκριθεί από το Ινστιτούτο Μελετών Παιδείας»*³⁹⁵. Η προγραμματική αυτή θέση του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας, όπως μας πληροφορεί ο Δ. Χαραλάμπους, αποκτά πιο συγκεκριμένο περιεχόμενο με την επεξεργασία της από την «Επιτροπή των Ειδικών» (1990), που συγκροτεί το Υπουργείο Παιδείας, η πρόταση της οποίας κινείται ξεκάθαρα προς την

έμεινε ανεφάρμοστο, εξαιτίας των πολιτικών εξελίξεων που ακολούθησαν, καθιέρωσε για πρώτη φορά, σε νομοθετικό έστω επίπεδο, την ιδέα του πολλαπλού σχολικού βιβλίου» (Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σ. 87).

³⁹⁴ Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σ. 152. Ωστόσο, την περίοδο της δικτατορίας (1967-1974) σημειώθηκαν διάφορες εξελίξεις (ΝΔ 749/1970, πορίσματα επιτροπής παιδείας), οι οποίες –εάν υλοποιούνταν– θα κατέληγαν στην υιοθέτηση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου (Βλ. σχετικά ό.π., σσ. 140-144).

³⁹⁵ Βλ. Γραμματεία Προγράμματος Νέας Δημοκρατίας, *Πρόγραμμα για την Παιδεία*, Φεβρουάριος 1989, σ. 21, όπως αντλήθηκε από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 41 (Άλλα κόμματα).

κατεύθυνση της υιοθέτησης της πολιτικής του ελεύθερου ανταγωνισμού³⁹⁶. Ο ίδιος μελετητής αναφέρει ότι «*οι προτάσεις του Υπουργείου Παιδείας για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1992) [...] αποτελούν την τρίτη και επισημότερη πράξη της προσπάθειας για την υπέρβαση της πραγματικότητας του ενός και μοναδικού βιβλίου. Το Υπουργείο φαίνεται, καταρχήν, να αποστασιοποιείται από την πρόταση του ακραιφνούς ελεύθερου ανταγωνισμού [...]. Στην εξισορροπιστική, κατά βάση, πρότασή του το Υπουργείο Παιδείας εμμένει στην πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, όπως την αποκαλεί [...]*»³⁹⁷. Οι πολιτικές εξελίξεις, ωστόσο, που ακολούθησαν (πρώρες εκλογές Οκτωβρίου 1993) διέκοψαν προσωρινά τις ζυμώσεις που παρατηρήθηκαν γύρω από τα σχολικά βιβλία· οι επιδράσεις, βέβαια, των παραπάνω εξελίξεων είχαν μεγαλύτερη πολιτική εμβέλεια, καθώς, η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου υιοθετήθηκε από την κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ., θεσμοθετώντας την με το Ν. 2525/1997³⁹⁸.

Έγινε, επομένως, σαφές από τη σύντομη ανασκόπηση που προηγήθηκε, ότι «*στο νεοελληνικό κράτος κυριάρχησαν οι «πολιτικές των άκρων», καθώς οι πολιτικές που δοκιμάστηκαν στην πράξη κινήθηκαν ανάμεσα στον ελεύθερο ανταγωνισμό και το κρατικό μονοπώλιο, με εξαίρεση την πολιτική του ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού (1882-1895, 1907-1917), η οποία, όπως εφαρμόστηκε, βρισκόταν πολύ κοντά στη λογική της πολιτικής του κρατικού μονοπωλίου*»³⁹⁹

4.3. Η εξέλιξη των επίσημων προδιαγραφών της διδασκαλίας κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο και οι διαδικασίες παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων στην Ελλάδα (1996-2009)

Όπως αναφέρει ο Κ. Μπονίδης, «*στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων που έλαβαν χώρα από την πτώση της δικτατορίας και εξής εντάσσεται και η προσπάθεια για αναθεώρηση ή αλλαγή της μορφής και του περιεχομένου των επίσημων προδιαγραφών της εκπαιδευτικής διαδικασίας*»⁴⁰⁰. Με κριτήριο, επομένως, τις αλλαγές που

³⁹⁶ Βλ. σχετικά Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σσ. 155-156.

³⁹⁷ Βλ. ό.π., σ. 156.

³⁹⁸ Βλ. ό.π., σ. 160.

³⁹⁹ Βλ. Δ. Χαραλάμπους, «*Το σχολικό βιβλίο...*», ό.π., σ. 80.

⁴⁰⁰ Βλ. Κ. Μπονίδης, *Προδιαγραφές της εκπαιδευτικής διαδικασίας: Θεωρία και πράξη: Το παραδοσιακό και το συμπεριφοριστικό 'παράδειγμα': Η ελληνική πραγματικότητα κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Γράφημα, 2010), σ. 131. Στον όρο 'επίσημες προδιαγραφές της διδασκαλίας' περιλαμβάνονται «*τα κείμενα (αναλυτικά προγράμματα ή προγράμματα σπουδών) και τα διδακτικά πακέτα (βιβλίο μαθητή/τριας, βιβλίο εκπαιδευτικού, εκπαιδευτικά λογισμικά και άλλα μέσα διδασκαλίας), τα οποία παράγονται με ευθύνη του αρμόδιου κρατικού φορέα και, σε ένα*

σημειώθηκαν στις επίσημες προδιαγραφές της διδασκαλίας κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο διακρίνονται τρεις υπο-περίοδοι, οι εξής⁴⁰¹:

A) 1974-1981: Αναμόρφωση των αναλυτικών προγραμμάτων και αλλαγή των σχολικών βιβλίων όλων των βαθμίδων

Όπως μας πληροφορεί ο Κ. Μπονίδης, «μετά τη μεταπολίτευση αντικαταστάθηκαν οι επίσημες προδιαγραφές της εκπαιδευτικής διαδικασίας που παρήχθησαν ή χρησιμοποιούνταν κατά τη διάρκεια της επταετίας [...]. Έτσι, μεταξύ του 1977-1981, στο πλαίσιο του Ν. 309/1976, συντάχθηκαν για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης τα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα και αντίστοιχα συνεγράφησαν νέα σχολικά βιβλία, ένα για κάθε μάθημα»⁴⁰².

B) 1982-1997: Αναμόρφωση των προδιαγραφών της διδασκαλίας της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (δεκαετία του 1980) και της δευτεροβάθμιας (πρώτο μισό της δεκαετίας του '90)

Αρχικά, παρήχθησαν νέες προδιαγραφές της διδασκαλίας για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Ειδικότερα, τη δεκαετία του '80 συντάχθηκαν νέα αναλυτικά προγράμματα και συνεγράφησαν νέα βιβλία μαθητή/τριας, καθώς και για πρώτη φορά βιβλίο δασκάλου/ας, ενώ για ορισμένα μαθήματα του Δημοτικού τα αναλυτικά προγράμματα συντάχθηκαν μετά το 1990⁴⁰³. Στη συνέχεια, παρήχθησαν νέες προδιαγραφές διδασκαλίας για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Έτσι, στη δεκαετία του '80 συντάχθηκαν αναλυτικά προγράμματα για τους διάφορους τύπους Λυκείων (Ενιαίο Πολυκλαδικό, Τεχνικά-Επαγγελματικά κ.λπ.), ενώ στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '90 αναμορφώθηκαν τα αναλυτικά προγράμματα της μέσης γενικής

---

*συγκεντρωτικό εκπαιδευτικό σύστημα όπως είναι το ελλαδικό, χρησιμοποιούνται σε όλη την εθνική επικράτεια» [Βλ. Κ. Μπονίδης, «Οι επίσημες προδιαγραφές της διδασκαλίας της μεταπολίτευσης: ιστορικο-συγκριτική και κριτική προσέγγιση», στο: Δ. Χαραλάμπους (επιμ.), *Μεταπολίτευση...*, ό.π., σσ. 265-266]. Στην παρούσα μελέτη ο όρος αναλυτικό πρόγραμμα αναφέρεται στο 'παραδοσιακό' πρόγραμμα, το οποίο περιέχει το σκοπό του μαθήματος και τον κατάλογο περιεχομένων, ενώ ο όρος πρόγραμμα σπουδών αναφέρεται σε ένα πρόγραμμα, το οποίο ως προς τη μορφή του προσιδιάζει στο curriculum.*

⁴⁰¹ Αντίστοιχη είναι και η διάκριση που επιχειρούν διάφοροι μελετητές. Βλ. σχετικά Γ. Φλουρής - Γ. Πασιάς, «Σχολική γνώση και προγράμματα σπουδών: «Συστήματα γνώσης», «καθεστώτα αλήθειας» και «πολιτικές ρύθμισης» στη γενική εκπαίδευση (1980-2000)», στο: Γ. Μπαγάκης (επιμ.), *Ο εκπαιδευτικός και το αναλυτικό πρόγραμμα* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004), σ. 129, Γ. Φλουρής - Γ. Πασιάς, «Πολιτικές της γνώσης και μεταρρυθμίσεις στα προγράμματα σπουδών στην Ελλάδα (1975-2005): Μια κριτική προσέγγιση», στο: Δ. Χαραλάμπους (επιμ.), *Μεταπολίτευση...*, ό.π., σσ. 218-228, Κ. Μπονίδης, *Προδιαγραφές...*, ό.π., σσ. 132-137.

⁴⁰² Βλ. Κ. Μπονίδης, *Προδιαγραφές...*, ό.π., σ. 132.

⁴⁰³ Βλ. ό.π., σ. 134.

εκπαίδευσης και της τεχνικής-επαγγελματικής και συνεγράφησαν βιβλία για τον καθηγητή/τρια⁴⁰⁴.

Γ) 1997-2008: Αναμόρφωση των προδιαγραφών της διδασκαλίας του Λυκείου (1997-2001) και της υποχρεωτικής εκπαίδευσης (2002-2008)

Στα τέλη της δεκαετίας του '90 αναμορφώθηκαν τα αναλυτικά προγράμματα και πραγματοποιήθηκε αλλαγή των σχολικών βιβλίων αρχικά του Λυκείου και στη συνέχεια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Έτσι: Α) Με αφετηρία το άρθρο 7 του Ν. 2525/1997 συντάχθηκε, με απόφαση της Ολομέλειας του Π.Ι. και υπό την επίβλεψη του Γραφείου Ενιαίου Πλαισίου Προγράμματος Σπουδών του Π.Ι., τη διετία 1997-1998 το Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Ε.Π.Π.Σ.) και την τριετία 1997-2000 τα προγράμματα σπουδών για τα επιμέρους γνωστικά αντικείμενα, ενώ κατά την τριετία 1997-2000 παρήχθησαν νέα διδακτικά πακέτα, άλλα με τη διαδικασία της ανάθεσης και άλλα με τη διαδικασία της προκήρυξης. Β) Το 2001 το Π.Ι. σχεδίασε για την υποχρεωτική εκπαίδευση, βάσει των προβλεπόμενων στο Ν. 1566/1985 (άρθρο 1γ), το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.). Βάσει των προγραμμάτων αυτών προκηρύχθηκε η συγγραφή ενός μεγάλου αριθμού διδακτικών πακέτων, καθώς και εκπαιδευτικών λογισμικών⁴⁰⁵.

* * *

Επίκεντρο της ανάλυσης, στη συνέχεια, θα αποτελέσει η τρίτη υπο-περίοδος (1997-2008) και θα γίνει προσπάθεια να περιγραφούν όσο το δυνατόν αναλυτικότερα οι διαδικασίες παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων που έλαβαν χώρα το παραπάνω διάστημα⁴⁰⁶. Αυτό το χρονικό διάστημα με τη σειρά του μπορεί να διακριθεί σε δύο υπο-περιόδους, ανάλογα με τη βαθμίδα στην οποία δόθηκε έμφαση, τις εξής:

⁴⁰⁴ Βλ. ό.π., σσ. 134-135. Για τη διαδικασία παραγωγής των προδιαγραφών της διδασκαλίας της περιόδου 1974-1997 βλ. σχετικά Κ. Μπονίδης, «Οι επίσημες προδιαγραφές...», ό.π., σσ. 270-274.

⁴⁰⁵ Βλ. Κ. Μπονίδης, *Προδιαγραφές...*, ό.π., σσ. 135-136. Για μια κριτική εξέταση της μορφής και του περιεχομένου των προδιαγραφών της διδασκαλίας της περιόδου 1974-2003 βλ. αναλυτικότερα: Κ. Μπονίδης, «Τα σύγχρονα προγράμματα διδασκαλίας και σχολικά βιβλία στην Ελλάδα: διαδικασία παραγωγής, μορφή και περιεχόμενο, 'πραγματικό' πρόγραμμα, προοπτικές», *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 131 (2003): 25-40, Γ. Φλουρής - Γ. Πασιάς, «Σχολική γνώση...», ό.π., σσ. 130-135, Κ. Μπονίδης, «Οι επίσημες προδιαγραφές...», ό.π., σσ. 274-285, Γ. Φλουρής - Γ. Πασιάς, «Πολιτικές της γνώσης...», ό.π., σσ. 228-234, Γ. Φλουρής - Γ. Πασιάς, «Σχολικά εγχειρίδια και πρόγραμμα σπουδών: «Αλλαγή παραδείγματος» στις πολιτικές της γνώσης στην ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση (1997-2007)», *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 13 (2009): 25-40.

⁴⁰⁶ Με τον όρο *διαδικασία παραγωγής* (στον ενικό αριθμό) αναφερόμαστε μόνο στο στάδιο της παραγωγής του σχολικού εγχειριδίου, ενώ με τους όρους *διαδικασίες παραγωγής* (στον πληθυντικό αριθμό) ή *κύκλος παραγωγής* ή *συνολική διαδικασία παραγωγής* (ως συνώνυμους) αναφερόμαστε στη διαδικασία παραγωγής ως όλον, ως μιας διαδικασίας που ξεκινά με τη συγγραφή και ολοκληρώνεται με την εκτύπωση και τη διανομή των σχολικών εγχειριδίων. Η διάκριση αυτή γίνεται με σκοπό τη

Διαδικασίες παραγωγής σχολικών εγχειριδίων (1997-2001), με έμφαση στο Λύκειο

Όπως προαναφέρθηκε, τη διετία 1997-1998 εκπονήθηκε το Ε.Π.Π.Σ. Με το τελευταίο έγινε προσπάθεια, σύμφωνα με το Π.Ι., να αντιμετωπιστεί το περιεχόμενο σπουδών με έναν ενιαίο τρόπο και όχι ξεχωριστά ανά βαθμίδα και τάξη. Επιχειρήθηκε, ειδικότερα, η σύνδεση μεταξύ των διαφόρων γνωστικών αντικειμένων, αλλά και μεταξύ των διαφόρων βαθμίδων από το Δημοτικό έως και το Ενιαίο Λύκειο. Έτσι, αποφεύγονται οι επικαλύψεις στη διδασκόμενη ύλη και εξασφαλίζεται η συνέχεια από τη μία τάξη στην άλλη. Στο Ε.Π.Π.Σ. περιγράφονταν οι αρχές και οι σκοποί της διδασκαλίας του κάθε μαθήματος, η διδακτέα ύλη χωρισμένη σε διδακτικές ενότητες και οι στόχοι της διδασκαλίας κάθε ενότητας· περιέχονταν, επίσης, οδηγίες για την κατανομή των ωρών διδασκαλίας και τον τρόπο αξιολόγησης της κάθε θεματικής ενότητας⁴⁰⁷.

Για τη σύνταξη του Ε.Π.Π.Σ. ακολουθήθηκε η εξής διαδικασία: «*το Π.Ι. αρχικά δημοσίευσε πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγκρότηση Θεματικών Επιτροπών (Θ.Ε.) ανά γνωστικό αντικείμενο. Στη συνέχεια, ορίστηκαν οι Θ.Ε. με Υπουργική Απόφαση, ύστερα από εισήγηση του Π.Ι. Κάθε Θ.Ε. απαρτιζόταν από μέλη Δ.Ε.Π., εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τον αρμόδιο σύμβουλο του Π.Ι. Οι Θ.Ε. είχαν συμβουλευτικό ρόλο και εισηγούνταν στο Π.Ι.: Α) Τη φιλοσοφία, τις αρχές και τη δομή που έπρεπε να έχει το Ε.Π.Π.Σ. κατά γνωστικό αντικείμενο και τάξη, από το Δημοτικό έως και το Λύκειο. Β) Ένα πλαίσιο του περιεχομένου των σπουδών σε θεματικές ενότητες, τους σκοπούς της διδασκαλίας κάθε ενότητας, τις ώρες που ενδείκνυται να διατεθούν γι' αυτήν, καθώς και τρόπους αξιολόγησής της. Γ) Την οριοθέτηση και την κατανομή της διδασκόμενης ύλης κατά τάξη για το Δημοτικό, Γυμνάσιο και το Λύκειο. Δ) Τον τρόπο σύνδεσης της διδασκόμενης ύλης από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο και από το Γυμνάσιο στο Λύκειο, ώστε να αποφεύγονται οι περιττές επικαλύψεις της ύλης [...]. Για κάθε γνωστικό*

σαφέστερη περιγραφή αυτών που θα ακολουθήσουν στη συνέχεια. Επίσης, αν και εστιάζουμε στις διαδικασίες παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων, εννοούμε –ειδικά στη δεύτερη ενότητα (διαδικασίες παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων της υποχρεωτικής εκπαίδευσης)– το σύνολο του διδακτικού πακέτου (βιβλίο μαθητή/τριας, βιβλίο εκπαιδευτικού, τετράδιο εργασιών, εργαστηριακός οδηγός- όπου υπάρχει), καθώς οι όροι των προκηρύξεων ήταν όμοιοι για όλες τις παραπάνω κατηγορίες έντυπου υλικού. Τέλος, να επισημάνουμε, ότι η έμφαση θα δοθεί στις διαδικασίες παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων. Οι αντίστοιχες διαδικασίες για τα προγράμματα σπουδών, αν και αναφερόμαστε σε ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης σε αυτές, απαιτούν μια ειδικότερη μελέτη.

⁴⁰⁷ Βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (1997-2000): το έργο μιας τριετίας* (Αθήνα, Μάρτιος 2000), σσ. 99-101.

αντικείμενο ορίστηκε από το Συντονιστικό Συμβούλιο του Π.Ι. ως υπεύθυνος ένα μέλος από το κύριο προσωπικό του (σύμβουλος ή πάρεδρος). Οι εισηγήσεις των Θ.Ε. κατατέθηκαν στον υπεύθυνο για κάθε γνωστικό αντικείμενο, ο οποίος εισηγήθηκε στα αρμόδια Τμήματα. Ωστόσο, η τελική εισήγηση για τη διαμόρφωσή του προέκυψε από την Ολομέλεια του Π.Ι. και στη συνέχεια εκδόθηκε η σχετική Υπουργική Απόφαση»⁴⁰⁸.

Στη συνέχεια, με βάση το Ε.Π.Π.Σ. συντάχθηκαν τα προγράμματα σπουδών (Π.Σ.) με παρόμοια διαδικασία. Συγκεκριμένα, συγκροτήθηκαν, ύστερα από προκήρυξη, ομάδες εργασίας, τα μέλη των οποίων επελέγησαν ύστερα από εισήγηση του Συντονιστικού Συμβουλίου του Π.Ι. Οι ομάδες αυτές προχώρησαν στη σύνταξη των Π.Σ., τα οποία αξιολογήθηκαν από τη Θ.Ε. του αντίστοιχου Ε.Π.Π.Σ. Έπειτα, τα Π.Σ. υποβλήθηκαν από τον/την επιστημονικό/ή υπεύθυνο/η στα αρμόδια Τμήματα του Π.Ι. για έγκριση. Βάσει των αποφάσεων των Τμημάτων εκδόθηκαν οι αντίστοιχες Υπουργικές Αποφάσεις⁴⁰⁹. Επίσης, αυτήν την περίοδο εκπονήθηκαν τα Π.Σ. των

⁴⁰⁸ Βλ. ό.π., σσ. 102-103. Το 1997 εκπονήθηκε το Ε.Π.Π.Σ. των εξής γνωστικών αντικείμενων: Ελληνική Γλώσσα, Ιστορία, Μαθηματικά, Φυσικές Επιστήμες, Κοινωνικές Επιστήμες Ι και ΙΙ, Νέες Τεχνολογίες-Πληροφορική, ενώ το 1998 το Ε.Π.Π.Σ. των εξής: Αισθητική Αγωγή, Φυσική Αγωγή, Ξένες Γλώσσες, Τεχνολογικά Μαθήματα (Βλ. ό.π., σ. 102). Τα παραπάνω συγκεντρώθηκαν σε δύο εκδόσεις του Π.Ι.: ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών (Ε.Π.Π.Σ.): Η εισήγηση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου* (Αθήνα, 1998, 1^η έκδοση) και ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών (Ε.Π.Π.Σ.) για την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: η εισήγηση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου* (Αθήνα, 2000, 2^η έκδοση).

⁴⁰⁹ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (1997-2000)...*, ό.π., σ. 105. Κατά την τριετία 1997-2000 εκπονήθηκαν τα προγράμματα σπουδών για τα εξής γνωστικά αντικείμενα/επιμέρους μαθήματα: *Γλώσσα* (Νεοελληνική Γλώσσα στο Νηπιαγωγείο, Δημοτικό, Γυμνάσιο και στο Ενιαίο Λύκειο, Γλωσσική διδασκαλία στο Γυμνάσιο και στο Ενιαίο Λύκειο, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα στο Γυμνάσιο και στο Ενιαίο Λύκειο, Αρχαία Ελληνική Γραμματεία στο Γυμνάσιο και στο Ενιαίο Λύκειο), *Ιστορία* (Ιστορία Α', Β', Γ' Γυμνασίου, Τοπική Ιστορία Γ' Γυμνασίου, Ιστορία Α', Β', Γ' Ενιαίου Λυκείου, μάθημα επιλογής για την Α' Ενιαίου Λυκείου «Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός και οι ρίζες του», μάθημα επιλογής για την Β' Ενιαίου Λυκείου «Θέματα Ιστορίας», μάθημα Θεωρητικής Κατεύθυνσης Γ' Ενιαίου Λυκείου «Κοινωνική και πολιτική οργάνωση στην Αρχαία Ελλάδα», μάθημα Θεωρητικής Κατεύθυνσης Γ' Ενιαίου Λυκείου «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας»), *Μαθηματικά* [Μαθηματικά στο Δημοτικό, Γυμνάσιο και στο Ενιαίο Λύκειο (Γενικής Παιδείας, Θετικής και Τεχνολογικής κατεύθυνσης), Άλγεβρα, Γεωμετρία, Ανάλυση], *Φυσικές Επιστήμες και Γεωγραφία* [Φυσικές Επιστήμες Ε' και ΣΤ' Δημοτικού, Φυσική Β' και Γ' Γυμνασίου, Φυσική Ενιαίου Λυκείου (Γενικής Παιδείας, Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης), Χημεία Ενιαίου Λυκείου (Γενικής Παιδείας, Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης), Βιολογία Ενιαίου Λυκείου (Γενικής Παιδείας, Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης), Γεωγραφία Ε' και ΣΤ' Δημοτικού], *Κοινωνικές Επιστήμες Ι* (Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Ε', ΣΤ' Δημοτικού και Γ' Γυμνασίου, Αρχές Οικονομίας Α' Ενιαίου Λυκείου, Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών Β' Ενιαίου Λυκείου, Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς Β' Ενιαίου Λυκείου, Αρχές Οικονομικής Θεωρίας Γ' Ενιαίου Λυκείου, Κοινωνιολογία Γ' Ενιαίου Λυκείου), *Κοινωνικές Επιστήμες ΙΙ* (Θρησκευτικά Γυμνασίου-Λυκείου, Ψυχολογία Λυκείου, Οικιακή Οικονομία Γυμνασίου), *Νέες Τεχνολογίες-Πληροφορική* (Πληροφορική Γυμνασίου, Εφαρμογές Πληροφορικής Ενιαίου Λυκείου, Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον, Πολυμέσα-Δίκτυα, Εφαρμογές Λογισμικού, Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα), *Αισθητική Αγωγή* (Εικαστική και Θεατρική Αγωγή Ε', ΣΤ' Δημοτικού, Α', Β', Γ' Γυμνασίου και Α' Λυκείου, Μουσική Αγωγή όλων των τάξεων του Δημοτικού και του Γυμνασίου και Α' Λυκείου, Σχέδιο Αρχιτεκτονικό, Γραμμικό, Ελεύθερο, Τεχνικό Λυκείου, Ιστορία Τέχνης Γ' Λυκείου), καθώς και το πρόγραμμα σπουδών της Μελέτης Περιβάλλοντος των τεσσάρων πρώτων τάξεων του Δημοτικού (Βλ. ό.π., σσ. 105-108). Το σύνολο των προγραμμάτων σπουδών

Τεχνικών Επαγγελματικών Εκπαιδευτηρίων (Τ.Ε.Ε.), που ιδρύθηκαν με το Ν. 2640/1998, για όλους τους τομείς και τις ειδικότητες που λειτουργούσαν σε αυτά⁴¹⁰.

Ταυτόχρονα με τη σύνταξη του Ε.Π.Π.Σ. και των Π.Σ. των επιμέρους μαθημάτων καταρτίστηκε και το ωρολόγιο πρόγραμμα (Ω.Π.). Στο πλαίσιο της μεταρρύθμισης Αρσένη δημιουργήθηκε ο θεσμός του Ενιαίου Λυκείου και καταργήθηκαν σταδιακά οι προϋπάρχοντες τύποι Λυκείων που λειτουργούσαν μέχρι τότε. Αυτό δημιούργησε την ανάγκη σύνταξης νέου Ω.Π. για το Ενιαίο Λύκειο και την τροποποίηση των Ω.Π. του Δημοτικού και του Γυμνασίου. Το Ω.Π. των μαθημάτων των τριών τάξεων του Ενιαίου Λυκείου δημοσιεύθηκε ως Υπουργική Απόφαση στις 28.11.1997 και θα είχε ισχύ για τις τάξεις Α΄ και Β΄ Λυκείου από

συμπεριλήφθη σε τόμους που εξέδωσε το Π.Ι. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Μαθηματικά: Αλγεβρα-Γεωμετρία-Ανάλυση* (Αθήνα, 1999), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Κοινωνικές Επιστήμες Ι: Μαθήματα Κοινωνικών, Πολιτικών και Οικονομικών επιστημών* (Αθήνα, 1999), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Γλώσσα-Ιστορία: Γλωσσική Διδασκαλία, Νεοελληνική Λογοτεχνία, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, Ιστορία* (Αθήνα, 1999), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Φυσικές Επιστήμες: Φυσική-Χημεία-Βιολογία* (Αθήνα, 1999), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Κοινωνικές Επιστήμες: Μαθήματα Κοινωνικών, Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών, Οικιακή Οικονομία, Θρησκευτικά* (Αθήνα, 2000), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Θεωρητικές Επιστήμες: Γλωσσική Διδασκαλία, Νεοελληνική Λογοτεχνία, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, Ιστορία, Φιλοσοφία, Ψυχολογία* (Αθήνα, 2000), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Αισθητική Αγωγή και Σχέδιο: Εικαστικά (καλλιτεχνικά), Θεατρική Αγωγή, Μουσική, Ιστορία Τέχνης, Αρχιτεκτονικό Σχέδιο, Γραμμικό Σχέδιο, Ελεύθερο Σχέδιο, Τεχνικό Σχέδιο* (Αθήνα, 2000).

⁴¹⁰ Οι τομείς που λειτούργησαν αρχικά στα Τ.Ε.Ε. ήταν οι εξής: Μηχανολογικός, Ηλεκτρονικός, Ηλεκτρολογικός, Καλλιτεχνικών Εφαρμογών, Κατασκευών, Οικονομίας-Διοίκησης, Υγείας και Πρόνοιας, Γεωργικής Παραγωγής και Φυσικών Πόρων, Χημικών Εργαστηριακών Εφαρμογών, Πληροφορικής, Ναυτικός-Ναυτιλιακός, Αισθητικής-Κομμωτικής, με πλήθος ειδικοτήτων εντός του κάθε τομέα, ενώ από τη σχολική χρονιά 2000-01 θα λειτουργούσαν αρκετοί νέοι τομείς/ειδικότητες (βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (1997-2000)*..., ό.π., σσ. 120-121). Για τη διαδικασία σύνταξης των Π.Σ. των Τ.Ε.Ε. βλ. ό.π., σσ. 118-119. Να αναφέρουμε, ωστόσο, στο σημείο αυτό ότι πριν την ψήφιση του Ν. 2640/1998 το Π.Ι. με το υπ' αριθμ. 2276/26-5-1998 έγγραφό του προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. κατέθεσε τις τελικές του προτάσεις για τη νέα δομή των Τ.Ε.Ε., όπως αυτές συζητήθηκαν και αποτυπώθηκαν στις Πράξεις 14/5-12-1997, 2/21-1-1998, 3/20-3-1998, 4/24-3-1998, 5/31-3-1998, 6/6-4-1998 της Ολομέλειας του Π.Ι. Στο ίδιο έγγραφο αναφέρονται και τα σχολικά βιβλία των τομέων και των ειδικοτήτων που θα χρησιμοποιηθούν το σχολικό έτος 1998-99. Το έγγραφο αυτό αποτελεί στην ουσία συνέχεια του υπ' αριθμ. 3914/9-12-1997 εγγράφου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ., με το οποίο είχε εκφράσει τις πρώτες γενικές θέσεις και προτάσεις του για τη νέα δομή της τεχνικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης, όπως αυτές είχαν διατυπωθεί στην Πράξη 14/5-12-1997 της Ολομέλειας του Π.Ι. Επίσης, μετά την ψήφιση του Ν. 2640, ο πρόεδρος του Π.Ι. αποστέλλει ενημερωτικό σημείωμα στην πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ., με ημερομηνία 5.8.1999, αναφορικά με την πορεία εκπόνησης των προγραμμάτων σπουδών και της συγγραφής βιβλίων για τα Τ.Ε.Ε. Τα παραπάνω αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Να επισημάνουμε, επίσης, ότι καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 1998-2001, αλλά κυρίως το 2000, οπότε και θα έπρεπε να ήταν έτοιμα τα νέα βιβλία των Τ.Ε.Ε., διεξάγονταν εντός του Π.Ι. συχνές συζητήσεις αναφορικά με διάφορα διαδικαστικά θέματα που άπτονταν της συγγραφής και της εκτύπωσης των παραπάνω βιβλίων (βλ. Πράξεις 12/17-6-1999, 18/6-9-1999, 5/14-3-2000, 13/22-6-2000, 19/28-9-2000, 21/26-10-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

1.9.1998, ενώ για τη Γ΄ Λυκείου από 1.9.1999⁴¹¹. Λίγους μήνες μετά, στις 27.2.1998, ο πρόεδρος του Π.Ι. με έγγραφό του προς τον Υπουργό Παιδείας, ύστερα από προφορική εντολή του τελευταίου, ενημερώνει για το ποια μαθήματα διατηρούνται από το –καταργημένο πλέον– Γενικό Λύκειο, ποια μαθήματα εισάγονται για πρώτη φορά στο Ενιαίο Λύκειο και ποια διατηρούνται από το Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (Τ.Ε.Λ.) και το Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (Ε.Π.Λ.). Συγκεκριμένα:

A) Διατηρούμενα από το Γενικό Λύκειο: Θρησκευτικά, Νέα Ελληνική Γλώσσα, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, Ιστορία, Μαθηματική, Φυσική, Χημεία, Ξένη Γλώσσα, Φυσική Αγωγή, Καλλιτεχνικά-Μουσική, ΣΕΠ, Βιολογία, Λατινικά, Κοινωνιολογία, Στοιχεία Αστρολογίας και Διαστημικής.

B) Διατηρούμενα από το Τ.Ε.Λ. και το Ε.Π.Λ.: Τεχνολογία, Εφαρμογές Πληροφορικής, Εφαρμογές Υπολογιστών, Τεχνολογία Επικοινωνιών, Διαχείριση Φυσικών Πόρων, Σχέδιο: Γραμμικό, Τεχνικό, Ελεύθερο, Αρχιτεκτονικό, Μηχανική, Τεχνολογία και Ανάπτυξη, Ηλεκτρολογία, Στοιχεία Γεωπονίας και Αγροτική Ανάπτυξη, Βιομηχανική Παραγωγή και Ενέργεια, Αρχές Λογιστικής, Πολυμέσα-Δίκτυα, Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον, Εφαρμογές Λογισμικού, Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα, Αρχές Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων.

⁴¹¹ Βλ. σχετικά Υ.Α. Γ2/6953/28-11-1997, «Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων των τριών τάξεων Α΄, Β΄ και Γ΄ Ενιαίου Λυκείου», ΦΕΚ 1057 Β΄, 1997. Να τονίσουμε στο σημείο αυτό, ότι καθ΄ όλη τη διάρκεια της περιόδου πριν την τελική διαμόρφωση του Ω.Π. παρατηρούνταν έντονες ζυμώσεις και συζητήσεις γύρω από τον αριθμό των μαθημάτων που θα εισαχθούν στο Ω.Π., καθώς και τον αριθμό των ωρών διδασκαλίας που θα διατεθούν στο καθένα από αυτά. Επίσης, την ίδια περίοδο κατατίθενται προτάσεις από διάφορους συλλογικούς φορείς δράσης, καθώς και από τον Τομέα Παιδείας του ΠΑ.ΣΟ.Κ., σχετικά με τον αριθμό και την κατανομή των μαθημάτων στο Ω.Π. Ωστόσο, η τελική απόφαση για τη διαμόρφωσή του λήφθηκε σε ανώτερο πολιτικό επίπεδο, αφού είχε προηγηθεί η εισήγηση της Ολομέλειας του Π.Ι. (Βλ. Έγγραφο από το Γραφείο Ειδικού Γραμματέα του Ενιαίου Διοικητικού Τομέα Σπουδών, Επιμόρφωσης και Καινοτομιών προς τον Υπουργό και Υφυπουργό Παιδείας με ημερομηνία 8.10.1997 και θέμα την πρόταση που είχε συγκροτηθεί σε επίπεδο στελεχών του Υπουργείου για την οργάνωση του Ω.Π. του Ενιαίου Λυκείου, Έγγραφο από το Γραφείο Ειδικού Γραμματέα του Ενιαίου Διοικητικού Τομέα Σπουδών, Επιμόρφωσης και Καινοτομιών προς τον Υπουργό Παιδείας με ημερομηνία 17.7.1998, με συνημμένα: α) Σχέδιο Υ.Α. για την τροποποίηση του αναλυτικού και ωρολόγιου προγράμματος, β) τις αποδελτιωμένες προτάσεις των διαφόρων συλλογικών φορέων δράσης για τη διαμόρφωση του Ω.Π.). Συγκεκριμένα, με την Πράξη 9/1997 της Ολομέλειας του Π.Ι. είχε οριστεί επιτροπή που θα εισηγούνταν το Ω.Π. Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου. Βάσει της εισήγησης αυτής της επιτροπής η Ολομέλεια του Π.Ι. με την Πράξη 11/21-10-1997 εισηγείται στο ΥΠ.Ε.Π.Θ. το Ω.Π. των μαθημάτων του Ενιαίου Λυκείου (Βλ. Επιστολή του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό και Υφυπουργό Παιδείας με ημερομηνία 25.9.1997 με συνημμένα: α) Την πρόταση της επιτροπής που είχε συγκροτηθεί εντός του Π.Ι. για τη διαμόρφωση του ωρολόγιου προγράμματος, β) την αντίστοιχη πρόταση που είχε προκύψει από τις συζητήσεις μεταξύ των μελών του Τομέα Παιδείας του ΠΑ.ΣΟ.Κ., Επιστολή του προέδρου του Π.Ι. προς τα ανώτατα πολιτικά στελέχη του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 23.10.1997 που περιελάμβανε την τελική εισήγηση του Π.Ι. για το Ω.Π. του Ενιαίου Λυκείου). Τα παραπάνω αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 11.14 Μεταρρύθμιση (Ενιαίο Λύκειο, Ωρολόγιο Πρόγραμμα, Βιβλία).

Γ) Νέα μαθήματα: Αρχές Οικονομίας, Ρίζες του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, Αισθητική Αγωγή, Ψυχολογία, Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς, Κοινωνική και Πολιτική Οργάνωση στην Αρχαία Ελλάδα, Αρχές Περιβαλλοντικών Επιστημών, Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία, Ιστορία Κοινωνικών Επιστημών, Θέματα Ιστορίας, Αρχές Φιλοσοφίας, Ιστορία των Επιστημών και της Τεχνολογίας, Αρχές Οικονομικής Θεωρίας, Στατιστική, Λογική, Ιστορία της Τέχνης, Προβλήματα Φιλοσοφίας⁴¹².

Βάσει, επομένως, του Ε.Π.Π.Σ. και των Π.Σ. των επιμέρους μαθημάτων παρήχθησαν κατά την τριετία 1997-2000 νέα διδακτικά πακέτα, με την έμφαση να δίνεται στη βαθμίδα του Λυκείου. Σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία (άρθρο 60 του Ν. 1566/1985 και άρθρο 7 του Ν. 2525/1997) «τα διδακτικά βιβλία γράφονται με βάση τα αναλυτικά προγράμματα και τα προγράμματα σπουδών. Η συγγραφή των διδακτικών βιβλίων γίνεται είτε με προκήρυξη διαγωνισμού είτε με ανάθεση σε έναν ή περισσότερους συγγραφείς ή νομικά πρόσωπα ύστερα από πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος είτε με απευθείας ανάθεση σε συγγραφείς ή σε νομικά πρόσωπα ή σε ομάδες εκπαιδευτικών που αποσπώνται κατά κύρια απασχόληση και χωρίς ιδιαίτερη αμοιβή στο Π.Ι. για τη συγγραφή αυτή. Στις ομάδες εκπαιδευτικών για τη συγγραφή των διδακτικών βιβλίων μπορούν να μετέχουν και σύμβουλοι ή πάρεδροι του Π.Ι., καθώς και άλλοι ειδικοί επιστήμονες. Καθιερώνεται η εισαγωγή στα σχολεία περισσότερων από ένα διδακτικών βιβλίων για το μαθητή σε μαθήματα που αυτό κρίνεται απαραίτητο [...]»⁴¹³. Έτσι, βάσει της ισχύουσας νομοθεσίας, το Π.Ι. την περίοδο αυτή ακολούθησε δύο ειδών διαδικασίες αναφορικά με τη συγγραφή των σχολικών βιβλίων: τη διαδικασία της ανάθεσης και τη διαδικασία της προκήρυξης.

Σε ό,τι αφορά στην πρώτη διαδικασία, η ανάθεση γινόταν σε συγγραφικές ομάδες ή συγγραφείς, «οι οποίοι επιλέγονταν είτε επειδή συνεργάζονταν με το Π.Ι., είτε επειδή ήταν γνωστές οι απόψεις τους για το πνεύμα ή τη δομή του προγράμματος που θα σχεδίαζαν, είτε επειδή ήταν γνωστή στους αρμόδιους η συμμετοχή των συγγραφέων αυτών σε προηγούμενες σχετικές δραστηριότητες, είτε από το 'Μητρώο Επιστημόνων'»⁴¹⁴. Για τη συγγραφή ενός διδακτικού πακέτου με ανάθεση

⁴¹² Βλ. Έγγραφο του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με ημερομηνία 27.2.1998 και θέμα: Μαθήματα Ενιαίου Λυκείου, όπως αντλήθηκε από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 22.2 (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο).

⁴¹³ Βλ. Ν. 2525 «Ενιαίο Λύκειο...», ό.π., σ. 6675. Η έμφαση δική μου.

⁴¹⁴ Βλ. Κ. Μπονίδης, «Τα σύγχρονα προγράμματα...», ό.π., σ. 29. Σε ό,τι αφορά το 'Μητρώο Επιστημόνων', να αναφέρουμε ότι το Π.Ι. την περίοδο αυτή είχε δημιουργήσει το συγκεκριμένο μητρώο, το οποίο απαρτιζόταν περίπου 1200 μέλη, κατόπιν πρόσκλησης ενδιαφέροντος, «για την παραγωγή διδακτικού και εκπαιδευτικού υλικού (βιβλίο μαθητή, βιβλίο καθηγητή, εργαστηριακός οδηγός,

ακολουθούνταν η εξής πορεία: Αρχικά, ο/η εκάστοτε υπεύθυνος/η σύμβουλος εισηγούνταν στο αντίστοιχο Τμήμα του Π.Ι. τους/τις συγγραφείς, στους/ις οποίους/ες επρόκειτο να ανατεθεί η συγγραφή. Στη συνέχεια, το Τμήμα αποφαινόταν θετικά ή αρνητικά για τους/τις υποψήφιους/ες συγγραφείς και εκδιδόταν η σχετική Υπουργική Απόφαση, στην οποία αναγραφόταν ο σκοπός συγγραφής του βιβλίου, οι προδιαγραφές του (περιεχόμενο, αριθμός σελίδων κ.λπ.), καθώς και η ομάδα κρίσης, η οποία θα αξιολογούσε το διδακτικό πακέτο. Αφού ολοκληρωνόταν η συγγραφή του εντός των προκαθορισμένων χρονικών ορίων, το διδακτικό πακέτο κατατίθετο, ως ολοκληρωμένο προϊόν, στον/ην υπεύθυνο/η του Π.Ι., ο/η οποίος/α το προωθούσε στην επιτροπή κρίσης. Η επιτροπή αξιολογούσε το παραχθέν υλικό εντός ενός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος και υπέβαλλε την τελική έκθεση αξιολόγησης στον/ην υπεύθυνο/η σύμβουλο του Π.Ι. Στη συνέχεια, το διδακτικό πακέτο και η έκθεση αξιολόγησης προωθούνταν αρχικά στο Συντονιστικό Συμβούλιο, όπου δινόταν η έγκριση κατ' αρχήν ή επί της διαδικασίας, δηλαδή αν ακολουθήθηκαν οι προβλεπόμενες από το νόμο διαδικασίες, και έπειτα στο αρμόδιο Τμήμα, το οποίο αποφαινόταν για τη διδακτική καταλληλότητα του βιβλίου. Εφόσον το σχολικό βιβλίο εγκρινόταν (είτε ως έχει είτε με διορθώσεις), υπογραφόταν η σχετική Υπουργική Απόφαση και αποστέλλόταν στον Ο.Ε.Δ.Β., προκειμένου να εκτυπωθεί και στη συνέχεια να ακολουθήσει η διανομή του στα σχολεία της χώρας⁴¹⁵.

Σε ό,τι αφορά στη δεύτερη διαδικασία, η πορεία που ακολουθούνταν για τη συγγραφή ενός διδακτικού πακέτου με προκήρυξη ήταν η ακόλουθη: Αρχικά, δημοσιευόταν η προκήρυξη του διαγωνισμού στην ιστοσελίδα του Π.Ι., καθώς και στον ημερήσιο Τύπο. Στο κείμενο της προκήρυξης περιλαμβάνονταν όλες οι απαραίτητες πληροφορίες που αφορούσαν τη συγγραφή (μάθημα, τάξη, αριθμός σελίδων κ.λπ.). Δικαίωμα συμμετοχής στο διαγωνισμό είχαν μεμονωμένα άτομα, συγγραφικές ομάδες, επιστημονικές ενώσεις, εκδοτικοί οίκοι, νομικά πρόσωπα δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου. Όσοι/ες λάμβαναν μέρος στο διαγωνισμό έπρεπε να παραδώσουν στο Π.Ι. ολοκληρωμένο το υλικό εντός μιας συγκεκριμένης χρονικής προθεσμίας. Στη συνέχεια, το υλικό αυτό παραδιδόταν στην επιτροπή κρίσης, η οποία είχε οριστεί με Υπουργική Απόφαση, ύστερα από πρόταση του Συντονιστικού Συμβουλίου του Π.Ι. Η επιτροπή κρίσης όφειλε να υποβάλει στο τελευταίο εντός ενός

Video, CD-ROM κ.λπ.) για την αξιολόγησή του, καθώς και για την εκπόνηση των προγραμμάτων σπουδών» [Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (1997-2000)*..., ό.π., σ. 30].

⁴¹⁵ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (1997-2000)*..., ό.π., σ. 110.

ορισμένου χρόνου λεπτομερή έκθεση αξιολόγησης και να κατατάξει τα διδακτικά πακέτα που είχαν υποβληθεί σε αξιολογική σειρά (στα μαθήματα που είχαν κατατεθεί περισσότερα του ενός πακέτα)⁴¹⁶. Έπειτα, το Συντονιστικό Συμβούλιο εξέταζε όλα τα στάδια της διαδικασίας που ακολουθήθηκε και ενέκρινε το διδακτικό πακέτο (το πρώτο κατά σειρά ή στην περίπτωση των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων, τα τρία πρώτα) κατ' αρχήν/επί της διαδικασίας ή το απέρριπτε αντίστοιχα⁴¹⁷. Αφού εγκρινόταν κατ' αρχήν, προωθούνταν στο αρμόδιο Τμήμα, προκειμένου να εξεταστεί αν είναι κατάλληλο για διδακτική χρήση και να δοθεί η έγκριση διδακτικής του καταλληλότητας⁴¹⁸. Από τη στιγμή που δινόταν η τελική έγκριση από το Τμήμα, προωθούνταν στην αρμόδια Διεύθυνση του ΥΠ.Ε.Π.Θ., η οποία εξέδιδε τη σχετική Υπουργική Απόφαση. Τέλος, αποστέλλοταν στον Ο.Ε.Δ.Β., ακολουθούσε η μαζική αναπαραγωγή του και η διανομή του στα σχολεία⁴¹⁹.

* * *

Ολοκληρώνοντας την παρούσα ενότητα κρίνεται σκόπιμη μια αναφορά στο σύνολο των σχολικών εγχειριδίων που παρήχθησαν την περίοδο 1997-2001. Συγκεκριμένα⁴²⁰:

A) Σχολικό έτος 1997-98

Κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1996-97 ολοκληρώθηκε η συγγραφή με ανάθεση των ακόλουθων βιβλίων, τα οποία εκδόθηκαν και εισήχθησαν στα σχολεία

⁴¹⁶ Επισημαίνεται ότι, αν έστω και ένα μέρος του διδακτικού πακέτου (βιβλίο μαθητή/τριας, βιβλίο εκπαιδευτικού, τετράδιο εργασιών, εργαστηριακός οδηγός -όπου υπήρχε) συγκέντρωνε βαθμολογία κάτω από τη βάση, τότε απορριπτόταν ολόκληρο το διδακτικό πακέτο, παρόλο που σε ορισμένες περιπτώσεις ήταν το μοναδικό που είχε υποβληθεί.

⁴¹⁷ Υπήρχαν περιπτώσεις, στις οποίες το Συντονιστικό Συμβούλιο ενέκρινε κατ' αρχήν/επί της διαδικασίας το διδακτικό πακέτο (ή ένα μέρος του), αλλά ταυτόχρονα υποδείκνυε στους/ις συγγραφείς διάφορες αλλαγές ή διορθώσεις. Στις περιπτώσεις αυτές οι συγγραφείς κατέθεταν εκ νέου το πακέτο/βιβλίο στο Συντονιστικό Συμβούλιο, αφού είχαν γίνει οι απαιτούμενες αλλαγές/διορθώσεις, το ενέκρινε και πάλι κατ' αρχήν και τότε αποστέλλοταν στο Τμήμα.

⁴¹⁸ Σε ό,τι αφορά στην πληρωμή των αναδόχων συγγραφής, να αναφέρουμε τα εξής: Αφού το διδακτικό πακέτο λάμβανε την έγκριση διδακτικής καταλληλότητας από το αρμόδιο Τμήμα, τότε υπογραφόταν η σχετική σύμβαση και καταβαλλόταν το 40% του ποσού, ως προκαταβολή, με την υποχρέωση να παραδοθεί στον Ο.Ε.Δ.Β. ολοκληρωμένο σε μορφή φιλμ και έτοιμο για εκτύπωση. Το υπόλοιπο 60% καταβαλλόταν με την παράδοση του διδακτικού πακέτου στον Ο.Ε.Δ.Β., αφού είχε ολοκληρωθεί η πειραματική του εφαρμογή και είχαν γίνει οι απαιτούμενες διορθώσεις/αλλαγές (Βλ. Πράξη 10/22-7-1998 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁴¹⁹ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (1997-2000)*..., ό.π., σσ. 110-111. Να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι η παραγωγή αρκετών βιβλίων την περίοδο αυτή, καθώς και του συνόλου των πολλαπλών διδακτικών πακέτων είχε ενταχθεί προς χρηματοδότηση στην *Ενέργεια 1.1.α: «Προγράμματα-Βιβλία»* του 1^{ου} Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ./2^{ου} Κ.Π.Σ. Η ευρωπαϊκή χρηματοδότηση υπαγόρευσε στην ουσία τη διενέργεια προκηρύξεων για την παραγωγή των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων.

⁴²⁰ Για τη διαδικασία συγγραφής των διδακτικών πακέτων των Τ.Ε.Ε. βλ. ό.π., σ. 119. Για μια αναλυτική παρουσίαση των σχολικών βιβλίων των Τ.Ε.Ε. που παρήχθησαν αυτό το διάστημα βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Νέα βιβλία των Τεχνικών-Επαγγελματικών Εκπαιδευτηρίων (Τ.Ε.Ε.)* (Αθήνα, 2000).

το σχολικό έτος 1997-98: 5 διδακτικών πακέτων που αφορούσαν την ελληνόγλωσση εκπαίδευση του εξωτερικού, 3 διδακτικών πακέτων για το Δημοτικό, 4 βιβλίων μαθητή/τριας για τη βαθμίδα του Γυμνασίου και 7 βιβλίων μαθητή/τριας για τους διάφορους τύπους Λυκείου (Ε.Π.Λ., Γενικό Λύκειο, Τ.Ε.Λ.)⁴²¹.

Β) Σχολικό έτος 1998-99

Στη διάρκεια αυτού του σχολικού έτους ολοκληρώθηκε η συγγραφή με ανάθεση 7 βιβλίων για το Δημοτικό, 2 βιβλίων για το Γυμνάσιο και 48 βιβλίων για το Ενιαίο Λύκειο. Επίσης, ανατυπώθηκαν με βελτιώσεις 5 βιβλία για το Δημοτικό και 7 για το Ενιαίο Λύκειο (στους αριθμούς συμπεριλαμβάνονται βιβλίο μαθητή/τριας, βιβλίο εκπαιδευτικού και τετράδιο εργασιών)⁴²².

Γ) Σχολικό έτος 1999-2000

Κατά τη διάρκεια αυτού του σχολικού έτους ολοκληρώθηκε η συγγραφή 10 βιβλίων για το Δημοτικό, 9 βιβλίων για το Γυμνάσιο και 88 βιβλίων για το Ενιαίο Λύκειο. Επίσης, ανατυπώθηκαν με βελτιώσεις 7 βιβλία για το Γυμνάσιο και 59 για το Ενιαίο Λύκειο (στους αριθμούς συμπεριλαμβάνονται βιβλίο μαθητή/τριας, βιβλίο εκπαιδευτικού και τετράδιο εργασιών)⁴²³.

Δ) Σχολικό έτος 2000-01

Κατά τη διάρκεια αυτού του σχολικού έτους ολοκληρώθηκε η συγγραφή 1 βιβλίου για το Δημοτικό, 26 βιβλίων για το Γυμνάσιο, 21 βιβλίων με ανάθεση και 29 εναλλακτικών διδακτικών πακέτων (σύνολο: 87 βιβλία) με προκήρυξη για το Ενιαίο Λύκειο (στους αριθμούς συμπεριλαμβάνονται βιβλίο μαθητή/τριας, βιβλίο εκπαιδευτικού και τετράδιο εργασιών)⁴²⁴.

* * *

Καταληκτικά, το Π.Ι. την περίοδο 1997-2001 παρήγαγε περίπου 320 βιβλία για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με την έμφαση, βέβαια, να δίνεται στη βαθμίδα του Λυκείου (στον αριθμό αυτό συμπεριλαμβάνονται τόσο τα επιμέρους βιβλία που συγκροτούν το διδακτικό πακέτο όσο και τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα που παρήχθησαν) και 299 βιβλία για τα Τ.Ε.Ε.⁴²⁵. Ο αριθμός των

⁴²¹ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. Δράσεις: Συνοπτικός Απολογισμός 1997 (Αθήνα, Δεκέμβριος 1997), σσ. 66-67.

⁴²² Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (1997-2000) ..., ό.π., σ. 116.

⁴²³ Βλ. ό.π., σσ. 116-117.

⁴²⁴ Βλ. ό.π., σσ. 117-118.

⁴²⁵ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 1997-1999 (Αθήνα, Ιανουάριος 2000), σ. 14. Για μια αναλυτική παρουσίαση των διδακτικών πακέτων που παρήχθησαν αυτήν την περίοδο βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. Νέα βιβλία και υποστηρικτικό υλικό Δημοτικού-Γυμνασίου-Λυκείου (1997-2000) (Αθήνα, 2000).

320 βιβλίων, ωστόσο, απέχει από τον ποσοτικό στόχο των 780 βιβλίων που έθετε το Υπουργείο Παιδείας, πριν από την έναρξη των διαδικασιών παραγωγής των σχολικών βιβλίων που έλαβαν χώρα αυτή την περίοδο⁴²⁶. Ο στόχος αυτός προέκυπτε από το γεγονός ότι στις προθέσεις του Υπουργείου ήταν η παραγωγή εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για κάθε μάθημα του Ω.Π., κάτι που, όπως θα φανεί στη συνέχεια της μελέτης, απέχει αρκετά από αυτό που ίσχυσε εντέλει στην πράξη.

Διαδικασίες παραγωγής σχολικών εγχειριδίων (2002-2008), με έμφαση στην υποχρεωτική εκπαίδευση

Όπως προαναφέρθηκε, το Π.Ι. σχεδίασε το 2001 για την υποχρεωτική εκπαίδευση το Δ.Ε.Π.Π.Σ. και τα Α.Π.Σ.⁴²⁷. Τα τελευταία αρχικά δημοσιεύτηκαν ως Υπουργικές Αποφάσεις⁴²⁸, χωρίς να έχει προηγηθεί διάλογος με την εκπαιδευτική κοινότητα, κατόπιν τροποποιήθηκαν⁴²⁹ και εκδόθηκαν σε τρεις τόμους από το Π.Ι.⁴³⁰, ενώ

⁴²⁶ Σημειώνεται σχετικά: «[...] αν ληφθεί υπόψη ότι η εφαρμογή της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου απαιτεί τουλάχιστον τρία βιβλία για κάθε τύπο βασικού βιβλίου το σύνολο ανέρχεται σε 780 βιβλία» (Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ. *Μεταρρυθμίζοντας την Παιδεία (1996-1998)*, Νοέμβριος 1998, σ. 73). Στο ίδιο κείμενο του ΥΠ.Ε.Π.Θ. αναφέρεται σχετικά με τους στόχους επιτεύχθηκαν μέσω της Ενέργειας 1.1.α του 1^{ου} Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. ότι καλύφθηκε το 46% των αναγκών του εκπαιδευτικού συστήματος σε σχολικά βιβλία (Βλ. ό.π.). Γι' αυτόν το λόγο στο 2^ο Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. δόθηκε έμφαση στην παραγωγή διδακτικών πακέτων για την υποχρεωτική εκπαίδευση.

⁴²⁷ Ήδη αμέσως μετά την αλλαγή ηγεσίας στο Π.Ι. και την ανάληψη της προεδρίας από τον Στ. Αλαχιώτη (3.11.2000) εκκινούν συζητήσεις εντός του Συντονιστικού Συμβουλίου για το σχεδιασμό και την εκπόνηση του Δ.Ε.Π.Π.Σ. (Βλ. Πράξεις 22/23-11-2000, 24/7-12-2000, 25/13-12-2000, 26/21-12-2000, 1/4-1-2001, 2/11-1-2001, 3/18-1-2001, 4/25-1-2001, 5/1-2-2001, 6/8-2-2001, 7/15-2-2001, 9/1-3-2001, 10/8-3-2001, 14/5-4-2001, 16/26-4-2001, 17/3-5-2001, 21/30-5-2001, 22/7-6-2001, 24/20-6-2001, 25/27-6-2001 του Συντονιστικού Συμβουλίου) και των Α.Π.Σ. (Βλ. Πράξεις 11/15-3-2001, 12/22-3-2001, 13/29-3-2001 του Συντονιστικού Συμβουλίου), οι οποίες είχαν ως απόληξη την τελική έγκριση των προγραμμάτων σπουδών με τις υπ' αριθμ. 9/11-7-2001, 10/19-7-2001, 11/25-7-2001 Πράξεις του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, την υπ' αριθμ. 17/17-7-2001 Πράξη του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και τις υπ' αριθμ. 2/23-5-2001, 3/14-6-2001 Πράξεις της Ολομέλειας του Π.Ι.

⁴²⁸ Βλ. σχετικά Υ.Α. Γ2/5051α/18-10-2001, «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών», ΦΕΚ 1366 Β', 2001, Υ.Α. Γ2/5051β/18-10-2001, «Προγράμματα Σπουδών Εικαστικής, Θεατρικής, Μουσικής Αγωγής, Γλώσσας Δημοτικού και Γυμνασίου, Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας και Γλώσσας, Λογοτεχνίας Γυμνασίου, Θρησκευτικών Δημοτικού και Γυμνασίου», ΦΕΚ 1373 Β', 2001, Υ.Α. Γ2/5051γ/18-10-2001, «Προγράμματα Σπουδών Ιστορίας Δημοτικού και Γυμνασίου, Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής Δημοτικού και Γ' Γυμνασίου, Μαθηματικών Δημοτικού και Γυμνασίου, Μελέτης Περιβάλλοντος», ΦΕΚ 1374 Β', 2001, Υ.Α. Γ2/5051δ/18-10-2001, «Προγράμματα Σπουδών Αγγλικών, Γαλλικών, Γερμανικών, Οικιακής Οικονομίας, Πληροφορικής Γυμνασίου, ΣΕΠ, Τεχνολογίας, Ερευνά το Φυσικό Κόσμο, Γεωγραφίας Δημοτικού, Βιολογίας, Γεωλογίας-Γεωγραφίας Γυμνασίου, Φυσικής, Χημείας, Φυσικής Αγωγής», ΦΕΚ 1375 Β', 2001, Υ.Α. Γ2/5051ε/18-10-2001, «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για το Νηπιαγωγείο, Προγράμματα Σπουδών Νηπιαγωγείου, Ευέλικτη Ζώνη, Πρόσθετες Διαθεματικές Προσεγγίσεις», ΦΕΚ 1376 Β', 2001.

⁴²⁹ Από τις αρχές του 2002 το Π.Ι. προσπάθησε να επιφέρει βελτιωτικές παρεμβάσεις στο Δ.Ε.Π.Π.Σ. και τα Α.Π.Σ. και να ξεκινήσει ένα διάλογο με την επιστημονική και εκπαιδευτική κοινότητα. Αυτή η προσπάθεια αποτυπώνεται στις Πράξεις 1/10-1-2002, 8/20-3-2002, 10/18-4-2002, 11/24-04-2002, 14/5-6-2002 του Συντονιστικού Συμβουλίου, στις Πράξεις 1/2002, 6/2002, 7/2002 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και στις Πράξεις 1/2002, 6/2002, 7/2002, 12/2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η τελική έγκριση των βελτιωμένων Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ. έγινε με την

ακολούθησε και η νέα δημοσίευσή τους σε ΦΕΚ⁴³¹. Για τη σχετική ενημέρωση της εκπαιδευτικής κοινότητας οργανώθηκαν, υπό την εποπτεία του Π.Ι., συνέδρια-συναντήσεις σε 13 πόλεις της Ελλάδας (από 22.2.2002 έως 20.4.2002). Το Δ.Ε.Π.Π.Σ. και τα Α.Π.Σ. αποτέλεσαν τη βάση για τη συγγραφή των σχολικών βιβλίων της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, συνδέονταν με την «ευέλικτη ζώνη διαθεματικών και δημιουργικών δραστηριοτήτων» και τη «ζώνη καινοτόμων δράσεων» και το πολυθεματικό βιβλίο-φάκελο και τέθηκαν σε ισχύ από το σχολικό έτος 2006-07⁴³².

Εντωμεταξύ, στο διάστημα που μεσολάβησε από την πρώτη δημοσίευση των Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ. (18.10.2001) μέχρι τη δεύτερη και τελική δημοσίευσή τους σε ΦΕΚ (13.3.2003) έλαβαν χώρα στο εσωτερικό του Π.Ι. (τόσο εντός του Συντονιστικού Συμβουλίου όσο και εντός των Τμημάτων) συζητήσεις που αφορούσαν και επικεντρώνονταν κυρίως στον προγραμματισμό των ενεργειών και των διαδικασιών που επρόκειτο να ακολουθηθούν για την παραγωγή των νέων διδακτικών πακέτων της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, καθώς και σε διαδικαστικά θέματα που σχετίζονταν με το σχεδιασμό και τη διαμόρφωση των προκηρύξεων συγγραφής⁴³³. Παράλληλα, την ίδια περίοδο πραγματοποιούνταν εντός του Π.Ι. οι απαραίτητες διαδικασίες για να ενταχθεί η συγγραφή των διδακτικών πακέτων της

Πράξη 7/27-6-2002 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και την Πράξη 12/28-6-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, οι οποίες αποτέλεσαν και τις τελικές εισηγήσεις του Π.Ι. προς το Υπουργείο Παιδείας.

⁴³⁰ Βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών-Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών, τόμ. Α', Β', Γ' (Αθήνα, 2002).

⁴³¹ Βλ. σχετικά Υ.Α. 21072α/Γ2/13-03-2003, «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) Δημοτικού-Γυμνασίου: α) Γενικό Μέρος, β) Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ. Ελληνικής Γλώσσας, Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας, Εικαστικών, Σπουδών Θεάτρου, Θρησκευτικών, Ιστορίας, Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής, Μαθηματικών, Μελέτης Περιβάλλοντος», ΦΕΚ 303 Β', 2003, Υ.Α. 21072β/Γ2/13-03-2003, «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) Δημοτικού-Γυμνασίου: Μουσικής, Ξένων Γλωσσών, Οικιακής Οικονομίας, Πληροφορικής, ΣΕΠ, Τεχνολογίας, Φυσικών Επιστημών (Βιολογίας, Γεωλογίας, Γεωγραφίας, Ερευνώ το Φυσικό Κόσμο, Φυσικής, Χημείας), Φυσικής Αγωγής, Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) Προσχολικής Αγωγής, Προγράμματα σχεδιασμού και ανάπτυξης διαθεματικών δραστηριοτήτων (Ευέλικτη Ζώνη, Αγωγή Υγείας, Ολυμπιακή Παιδεία, Περιβαλλοντική Εκπαίδευση) και Παράρτημα: Οδηγίες προς τους συγγραφείς των σχολικών βιβλίων, Προδιαγραφές σχολικών βιβλίων», ΦΕΚ 304 Β', 2003.

⁴³² Βλ. Κ. Μπονίδης, *Προδιαγραφές...*, ό.π., σ. 137.

⁴³³ Αυτά τα διαδικαστικά ζητήματα αφορούσαν, ενδεικτικά, τις προδιαγραφές των σχολικών βιβλίων, τη συγκρότηση των επιτροπών κρίσης, τον υπολογισμό του κόστους συγγραφής κ.λπ. Βλ. αναλυτικότερα: Πράξεις 16/20-11-2001, 13/17-12-2002 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, Πράξεις 24/29-10-2001, 23/18-12-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, Πράξεις 21/30-5-2001, 22/7-6-2001, 31/30-8-2001, 33/20-9-2001, 36/11-10-2001, 37/18-10-2001, 42/29-11-2001 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

υποχρεωτικής εκπαίδευσης κάτω από την ομπρέλα του 2^{ου} Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ./3^{ου} Κ.Π.Σ.⁴³⁴.

Χρονική αφετηρία των διαδικασιών παραγωγής των διδακτικών πακέτων της υποχρεωτικής εκπαίδευσης αποτέλεσε η 12^η Μαΐου 2003, οπότε η Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης του Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. κάλεσε το Π.Ι., ως το μοναδικό δυνητικό τελικό δικαιούχο⁴³⁵, να υποβάλει προτάσεις υλοποίησης πράξης, οι οποίες θα αναφέρονται στην παραγωγή διδακτικού υλικού και τη δημιουργία υποστηρικτικού υλικού για την υποχρεωτική εκπαίδευση, προκειμένου να ενταχθούν και να χρηματοδοτηθούν στο πλαίσιο της κατηγορίας πράξεων 2.2.1α⁴³⁶. Αυτή η πρόσκληση βρήκε

⁴³⁴ Βλ. Πράξεις 35/4-10-2001, 36/11-10-2001 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι η παραγωγή των διδακτικών πακέτων της υποχρεωτικής εκπαίδευσης έγινε με τη συγχρηματοδότηση της Ε.Ε. Συγκεκριμένα, στην *Ενέργεια 2.2.1*: «Αναμόρφωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και εκπαιδευτικού υλικού» του *Μέτρου 2.2*: «Αναμόρφωση προγραμμάτων σπουδών-Διεύρυνση ανώτατης εκπαίδευσης» του *Άξονα Προτεραιότητας Α.2*: «Πρώιμη και βελτίωση της εκπαίδευσης και της αρχικής επαγγελματικής κατάρτισης στα πλαίσια της δια βίου μάθησης» του 2^{ου} Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. (3^ο Κ.Π.Σ.) εντάσσεται η *κατηγορία πράξεων 2.2.1.α*: «Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων διδακτικών πακέτων», που περιελάμβανε πλήθος έργων και υποέργων, τα οποία αφορούσαν, μεταξύ άλλων, τη συγγραφή νέων διδακτικών πακέτων και την παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο (Βλ. www.epaeek.gr, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 25/2/2019). Να αναφέρουμε, επίσης, ότι οι *Πράξεις 2.2.1.α (1)*: «Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή εκπαιδευτικού υποστηρικτικού υλικού με βάση το Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ. για το Νηπιαγωγείο και το Δημοτικό» και *2.2.1.α (2)*: «Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή εκπαιδευτικού υποστηρικτικού υλικού με βάση το Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ. για το Γυμνάσιο», που μας ενδιαφέρουν στην παρούσα μελέτη, εντάχθηκαν επίσημα προς χρηματοδότηση στις 10.11.2003, παρόλο που είχαν αρχίσει να υλοποιούνται ως προς το φυσικό τους αντικείμενο από τις 17.5.2003. Ενδεικτική είναι η περιγραφή των εν δυνάμει προς ένταξη πράξεων στην κατηγορία πράξεων 2.2.1.α, όπως παρατίθεται στο «Συμπλήρωμα Προγραμματισμού» (το κείμενο που ουσιαστικά εξειδικεύει και παρέχει μια λεπτομερή ανάλυση των Ενεργειών και των επιμέρους κατηγοριών πράξεων του Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ.), το οποίο εγκρίθηκε στην πρώτη συνεδρίαση της Επιτροπής Παρακολούθησης του Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ (29.5.2001): «*Τα προγράμματα σπουδών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που αναπτύχθηκαν στα πλαίσια του πρώτου Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ., μετά από αξιολόγησή τους, θα τύχουν επιλεκτικής αναμόρφωσης, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της αξιολόγησης. Επιπλέον, περισσότερα από 100 Προγράμματα Σπουδών και διδακτικά πακέτα, της δευτεροβάθμιας και της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, που δεν έχουν εξεταστεί την τελευταία 15ετία θα εκσυγχρονιστούν ή θα γραφούν εκ νέου ώστε να ανταποκριθούν στις επερχόμενες εκπαιδευτικές, επιστημονικές και τεχνολογικές αλλαγές*» [Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ., *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης 2000-2006: Συμπλήρωμα Προγραμματισμού* (Αθήνα, Δεκέμβριος 2007), σ. 99]. Το μεγάλο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από την έγκριση του «Συμπληρώματος Προγραμματισμού» (29.5.2001) μέχρι την ένταξη των παραπάνω πράξεων προς χρηματοδότηση στο Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. (10.11.2003) δικαιολογείται από το γεγονός ότι η διαδικασία, που απαιτείται για να ενταχθεί μια πράξη προς χρηματοδότηση, ήταν εξαιρετικά πολύπλοκη και τεχνοκρατική και απαιτούσε τη συνεργασία μεταξύ διαφόρων φορέων.

⁴³⁵ Λόγω του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου το Π.Ι. είχε την αποκλειστική αρμοδιότητα συγγραφής και έγκρισης των σχολικών βιβλίων.

⁴³⁶ Βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ./Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ., *Πρόσκληση υποβολής πρότασης στο Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. για τη χρηματοδότηση πράξης: «Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»* (Αθήνα, Μάιος 2003). Στην πρόσκληση αυτή περιγράφονταν, μεταξύ άλλων, οι ποσοτικοί στόχοι της κατηγορίας πράξεων 2.2.1.α, καθώς και διάφορες λεπτομέρειες σχετικά με το περιεχόμενο των προτάσεων, τον τρόπο συγκρότησης των Τεχνικών Δελτίων Έργων και Υποέργων (ΤΔΕ/Υ), τα κριτήρια επιλογής των πράξεων κ.λπ. (Βλ. ό.π., σσ. 6-25). Σε ό,τι αφορά στην ορολογία που χρησιμοποίησε το Π.Ι. στα δημοσιευμένα κείμενά του εκείνη την περίοδο να διευκρινίσουμε τα εξής: Το εκπαιδευτικό υλικό διακρίνεται, σύμφωνα με το

προετοιμασμένο το Π.Ι., καθώς είχαν προηγηθεί οι απαραίτητες ενέργειες των συλλογικών του οργάνων για το σχεδιασμό και τον προγραμματισμό των προκηρύξεων⁴³⁷. Έτσι, το Π.Ι. στις 15 Μαΐου 2003 αποδέχτηκε την πρόσκληση και ανέλαβε την υποχρέωση να καταθέσει Τεχνικά Δελτία για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων και την εκπόνηση υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού για την υποχρεωτική εκπαίδευση⁴³⁸. Τα σχετικά Τεχνικά Δελτία κατατέθηκαν άμεσα, αφού είχε προηγηθεί η απαραίτητη προετοιμασία, και από τις 17.5.2003 ξεκίνησαν επίσημα οι διαδικασίες υλοποίησης του φυσικού αντικείμενου της πράξης⁴³⁹. Αναλυτικότερα⁴⁴⁰:

Α) Παραγωγή/Συγγραφή

Στις 21.05.2003 το Π.Ι. δημοσίευσε τα ακόλουθα:

- Προδιαγραφές εκπαιδευτικού υλικού και οδηγίες προς τους συγγραφείς/εκπαιδευτικούς: i) συμπληρωματικές προδιαγραφές

Π.Ι., σε δύο κατηγορίες: α) το έντυπο και β) το υποστηρικτικό. Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται το σύνολο των διδακτικών πακέτων, δηλαδή βιβλίο μαθητή/τριας, βιβλίο εκπαιδευτικού, τετράδιο εργασιών, βιβλίο ασκήσεων και εργαστηριακός οδηγός (όπου υπάρχει), ενώ στη δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται οι χάρτες (γεωγραφικοί, ανάγλυφοι, κοσμογραφίας, ιστορικοί άτλαντες), τα εκπαιδευτικά λογισμικά, τα VIDEO DVD με τις εκπαιδευτικές ψηφιακές ταινίες, τα AUDIO CD για τις ξένες γλώσσες και τα VISUAL CD Εικαστικών.

⁴³⁷ Σύμφωνα με το Π.Ι. τη διετία 2000-2002 πραγματοποιήθηκε μια αξιολογική έρευνα σχολικών εγχειριδίων σε 77 Δημοτικά και 50 Γυμνάσια, με αντικείμενο την καταγραφή των απόψεων των εκπαιδευτικών της πράξης για τα εν χρήσει τότε σχολικά εγχειρίδια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και στόχο την αξιοποίηση των ευρημάτων στη διαδικασία βελτίωσής τους, καθώς και στη σύνταξη των νέων Α.Π.Σ. [Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Δύο χρόνια δράσης (2000-2002)* (Αθήνα, 2002), σ. 19]. Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε δεν καταφέραμε, ωστόσο, να εντοπίσουμε στοιχεία, που να επιβεβαιώνουν την παραπάνω πληροφορία.

⁴³⁸ Βλ. Πράξη 7/15-5-2003 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Στη συνεδρίαση αυτή καθορίστηκαν, μεταξύ άλλων, τα στάδια και το χρονοδιάγραμμα υλοποίησης των πράξεων 2.2.1.α (1) και (2), οι υπεύθυνοι των έργων και των υποέργων κ.λπ.

⁴³⁹ Η χρονική διάρκεια των πράξεων 2.2.1.α (1) και (2), βάσει των ΤΔΕ, ήταν από τις 17.5.2003 έως και τις 15.12.2008. Σύμφωνα, εξάλλου, με την πρόσκληση της Ειδικής Υπηρεσίας Διαχείρισης Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. «η διάρκεια των πράξεων που θα ενταχθούν στο πλαίσιο της παρούσας Πρόσκλησης αρχίζει την επομένη από την ημερομηνία κατάθεσης αποδεκτής πρότασης ή προτάσεων (ΤΔΕ/Υ στην Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης) [...] Η ημερομηνία κατάθεσης αποδεκτής πρότασης ή προτάσεων συμπίπτει με την ημερομηνία έναρξης των διαδικασιών υλοποίησης του φυσικού αντικείμενου της πράξης [...]» (Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ., *Πρόσκληση υποβολής...*, ό.π., σ. 18).

⁴⁴⁰ Ο διαχωρισμός του κύκλου παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων σε διακριτά στάδια (αν και στην πραγματικότητα κάποια από αυτά αλληλεπικαλύπτονται) πραγματοποιήθηκε με στόχο την καλύτερη οργάνωση του ογκώδους υλικού και την πληρέστερη κατανόηση μιας πολύπλοκης διαδικασίας. Για μια αναλυτική καταγραφή των επιμέρους λεπτομερειών και πτυχών των διαδικασιών παραγωγής τόσο της περιόδου 1997-2001 όσο και της περιόδου 2002-2008 βλ. Χρονολόγιο. Να αναφέρουμε, επίσης, ότι για την περιγραφή των διαδικασιών παραγωγής των σχολικών βιβλίων υποχρεωτικής εκπαίδευσης (2002-2008) χρησιμοποιήθηκαν κυρίως πρωτογενείς πηγές, οι οποίες αναφέρονται εντός του κυρίως κειμένου. Για μια περιγραφή των διαδικασιών παραγωγής των σχολικών βιβλίων της περιόδου 2002-2008 βλ. επίσης Σ. Πουλίδου, *Η διαδικασία...*, ό.π. Για μια ανάλυση των νέων στοιχείων που κομίζουν τα νέα διδακτικά πακέτα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης βλ. σχετικά Α. Καψάλης, «Το «νέο» στα νέα σχολικά εγχειρίδια», *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 13 (2009): 201-215.

εκπαιδευτικού υλικού Δημοτικού (τόμος Γ', τεύχος Α') και Γυμνασίου (τόμος Γ', τεύχος Β'), ii) γενικές προδιαγραφές και κριτήρια αξιολόγησης εκπαιδευτικού υλικού (τόμος Γ', τεύχος Γ'), iii) συμπληρωματικές οδηγίες προς τους συγγραφείς και εκπαιδευτικούς (τόμος Γ', τεύχος Δ').

- **Προσκλήσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος:** i) για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων Δημοτικού και Γυμνασίου, ii) για τη δημιουργία μητρώου φιλολόγων Νηπιαγωγείου-Δημοτικού και Γυμνασίου, iii) για τη δημιουργία μητρώου σκιτσογράφων Νηπιαγωγείου-Δημοτικού και Γυμνασίου, iv) για τη δημιουργία μητρώου αξιολογητών Νηπιαγωγείου-Δημοτικού και Γυμνασίου.
- **Ανοικτοί διεθνείς διαγωνισμοί:** i) για τη συγγραφή των διδακτικών πακέτων Δημοτικού και Γυμνασίου, ii) για τη δημιουργία υποστηρικτικού υλικού για το Δημοτικό και Γυμνάσιο.

Εκκινώντας την ανάλυσή μας από τις προδιαγραφές που έπρεπε να πληροί το υπό εκπόνηση έντυπο και υποστηρικτικό υλικό, να επισημάνουμε ότι αυτές⁴⁴¹, σε συνδυασμό με τις οδηγίες προς τους συγγραφείς των σχολικών βιβλίων και τους εκπαιδευτικούς⁴⁴², δημιουργούσαν ένα λεπτομερές και σε μεγάλο βαθμό ασφυκτικό πλαίσιο, εντός του οποίου έπρεπε να κινηθούν αρχικά οι υποψήφιοι/ες συγγραφείς και στη συνέχεια οι εκπαιδευτικοί. Ο έντονα κανονιστικός τόνος τόσο των γενικών όσο και των ειδικότερων για κάθε γνωστικό αντικείμενο προδιαγραφών (*πρέπει, θα πρέπει, να...*), καθώς και η προσπάθεια καθορισμού κάθε πτυχής που άπτεται της

⁴⁴¹ Βλ. σχετικά Υ.Α. 21072β/Γ2/13-03-2003, «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο...», ό.π., σσ. 670-672, ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Συμπληρωματικές προδιαγραφές εκπαιδευτικού υλικού Νηπιαγωγείου και Δημοτικού Σχολείου*, τόμος Γ', τεύχος Α' (Αθήνα, Μάιος 2003), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Συμπληρωματικές προδιαγραφές εκπαιδευτικού υλικού Γυμνασίου*, τόμος Γ', τεύχος Β' (Αθήνα, Μάιος 2003), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Γενικές προδιαγραφές και κριτήρια αξιολόγησης εκπαιδευτικού υλικού*, τόμος Γ', τεύχος Γ' (Αθήνα, Μάιος 2003). Στο Παράρτημα της παραπάνω Υ.Α. αναφέρονται οι παράμετροι που πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τη συγγραφή των σχολικών εγχειριδίων και την εκπόνηση του λοιπού διδακτικού υλικού, οι εξής: το περιεχόμενο του γνωστικού αντικείμενου και το αντίστοιχο Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ., οι σκοποί και οι στόχοι της σχολικής εκπαίδευσης, οι ανάγκες και οι δυνατότητες του μαθητή/αναγνώστη, οι αρχές της σύγχρονης διδακτικής κάθε γνωστικού αντικείμενου, οι κειμενογλωσσολογικές προϋποθέσεις της κατανόησης, τα τεχνο-τυπογραφικά χαρακτηριστικά και οι δυνατότητες της σύγχρονης τυπογραφικής τέχνης (σχεδιασμός του βιβλίου, αρχές σχεδίασης, τυπογραφικός κánaβος, πίνακες, διαγράμματα και απεικονίσεις, οι βασικοί κανόνες αισθητικής, το μέγεθος) (Βλ. Υ.Α. 21072β/Γ2/13-03-2003, «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο...», ό.π., σσ. 670-672).

⁴⁴² Βλ. σχετικά Υ.Α. 21072β/Γ2/13-03-2003, «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο...», ό.π., σσ. 647-669, ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Συμπληρωματικές οδηγίες (για συγγραφείς και εκπαιδευτικούς)*, τόμος Γ', τεύχος Δ' (Αθήνα, Μάιος 2003). Στις οδηγίες προς τους συγγραφείς, που περιλαμβάνονται στο Παράρτημα της παραπάνω Υ.Α., περιγράφονται οι γενικές αρχές του Δ.Ε.Π.Π.Σ., οι ενδεικτικές θεμελιώδεις έννοιες που προσφέρονται για διαθεματική προσέγγιση, καθώς και διάφορα παραδείγματα, με τα οποία θα μπορούσε να επιτευχθεί η διάχυση της διαθεματικότητας στο περιεχόμενο των υπό συγγραφή βιβλίων και στις σχετικές δραστηριότητες, ενώ στις συμπληρωματικές οδηγίες που δημοσίευσε το Π.Ι. το Μάιο του 2003 περιγράφονται αφενός οι κυρίαρχες και οι δευτερεύουσες διαθεματικές έννοιες ανά μάθημα και ανά τάξη και αφετέρου τρόποι, με τους οποίους θα μπορούσε να επιτευχθεί η κάθετη διασύνδεση των μαθημάτων με την αξιοποίηση των διαθεματικών εννοιών.

συγγραφής και του σχεδιασμού ενός σχολικού βιβλίου, άφηνε ελάχιστα περιθώρια στους/ις συγγραφείς των σχολικών βιβλίων και στους/ις εκπαιδευτικούς να αναπτύξουν πρωτοβουλίες.

Ταυτόχρονα, το Π.Ι. δημοσίευσε, όπως προαναφέρθηκε, για τη συγγραφή των διδακτικών πακέτων Δημοτικού και Γυμνασίου, δυο ειδών προκηρύξεις: προσκλήσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος και ανοικτούς διαγωνισμούς⁴⁴³. Τόσο στις προσκλήσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος όσο και στους ανοικτούς διαγωνισμούς δικαίωμα συμμετοχής είχαν: α) φυσικά πρόσωπα, β) νομικά πρόσωπα και γ) κοινοπραξίες ή ενώσεις προσώπων⁴⁴⁴. Τα νομικά πρόσωπα και οι ενώσεις προσώπων έπρεπε να ασκούν δραστηριότητες, σχετικές και συναφείς με το υπό εκπόνηση εκπαιδευτικό υλικό⁴⁴⁵. Αντικείμενο και των δύο ειδών προκηρύξεων ήταν: *«η συγγραφή, η ηλεκτρονική επεξεργασία, η επιλογή εικονιστικού υλικού, ο προσδιορισμός του περιεχομένου των σκίτσων και γενικότερα η εκτέλεση και η παρακολούθηση όλων των απαιτούμενων εργασιών προκειμένου τα διδακτικά πακέτα να έχουν την μορφή εκείνη*

⁴⁴³ Βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, εργαστηριακός οδηγός, τετράδιο εργασιών) για το Δημοτικό* (Αθήνα, Μάιος 2003), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, εργαστηριακός οδηγός, τετράδιο εργασιών) για το Γυμνάσιο* (Αθήνα, Μάιος 2003), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Διακήρυξη ανοικτού δημόσιου διαγωνισμού με κριτήριο κατακύρωσης τη συμφερότερη προσφορά για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, εργαστηριακός οδηγός, τετράδιο εργασιών) για το Δημοτικό* (Αθήνα, Μάιος 2003), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Διακήρυξη ανοικτού δημόσιου διαγωνισμού με κριτήριο κατακύρωσης τη συμφερότερη προσφορά για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, εργαστηριακός οδηγός, τετράδιο εργασιών) για το Γυμνάσιο* (Αθήνα, Μάιος 2003). Οι μόνες διαφορές που εντοπίζονται μεταξύ αυτών των δύο ειδών προκηρύξεων είναι οι εξής: Α) *Ως προς το κόστος συγγραφής*: Για τα διδακτικά πακέτα, των οποίων το κόστος συγγραφής ξεπερνούσε τα 44.000€, προκηρυσσόταν ανοικτός δημόσιος διαγωνισμός, ενώ για εκείνα, των οποίων το κόστος συγγραφής έφθανε έως τα 44.000€, δημοσιευόταν πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος. Μια ακόμα διαφοροποίηση έγκειται στο γεγονός, ότι στην περίπτωση των ανοικτών δημόσιων διαγωνισμών υπήρχε η υποχρέωση κατάθεσης από πλευράς των υποψήφιων συμμετεχόντων εγγυητικών επιστολών (συμμετοχής και καλής εκτέλεσης). Β) *Ως προς την επιλογή του τελικού αναδόχου*: Η διαφοροποίηση εδώ έγκειται στο εξής: ενώ η επιλογή του τελικού αναδόχου για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων, για τα οποία δημοσιευόταν πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος, πραγματοποιούνταν μέσα από μια απλή διαδικασία, ο τελικός ανάδοχος για τη συγγραφή των διδακτικών πακέτων, για τα οποία προκηρυσσόταν δημόσιος διαγωνισμός, προέκυπτε μέσα από μια πολύ συγκεκριμένη διαδικασία (ενδεικτικά: κατάθεση τεχνικών προσφορών και κατάθεση εγγυητικών επιστολών, αποσφράγιση προσφορών, εξέταση τυχόν ενστάσεων, κατακύρωση των αποτελεσμάτων με κριτήριο τη συμφερότερη προσφορά, εμπλοκή της Επιτροπής Προμηθειών του Π.Ι.). Η διαδικασία αυτή υπαγορεύτηκε από το θεσμικό –ελληνικό και ευρωπαϊκό– πλαίσιο που διέπει τις δημόσιες συμβάσεις προμηθειών και υπηρεσιών και το οποίο συνόδευε την ευρωπαϊκή χρηματοδότηση (Π.Δ. 370/1995, Ν. 2286/1995, Π.Δ. 394/1996, Π.Δ. 346/1998, Π.Δ. 334/2000, Π.Δ. 105/2000, Π.Δ. 18/2000, Π.Δ. 101/2003). Πέρα από τις προαναφερόμενες διαφοροποιήσεις οι υπόλοιποι όροι των προκηρύξεων ήταν όμοιοι.

⁴⁴⁴ Τα μέλη του κύριου προσωπικού, καθώς και οι αποσπασμένοι/ες εκπαιδευτικοί του Π.Ι. δε μπορούσαν να είναι υποψήφιοι ανάδοχοι. Επίσης, κάθε/καθεμία συγγραφέας, ως φυσικό πρόσωπο, μπορούσε να συμμετάσχει στη συγγραφή μέχρι δύο διδακτικών πακέτων.

⁴⁴⁵ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, εργαστηριακός οδηγός, τετράδιο εργασιών) για το Δημοτικό*, ό.π., σ. 3.

που επιτρέπει την προώθησή τους στο ατελιέ για προεκτύπωση, καθώς και την παρακολούθηση των διαδικασιών προεκτύπωσης ως και το στάδιο της φιλομογράφησης»⁴⁴⁶.

Οι τελικοί ανάδοχοι θα είχαν τις εξής υποχρεώσεις: Α) Να υποβάλουν το προϊόν σε ηλεκτρονική και έντυπη μορφή για μονώρα και δίωρα μαθήματα σε διάστημα 9 μηνών από την ημερομηνία υπογραφής της σύμβασης, για τρίαωρα μαθήματα σε διάστημα 12 μηνών και για τετράωρα σε διάστημα 14 μηνών και για άνω των τεσσάρων ωρών σε διάστημα 16 μηνών. Β) Να υποβάλουν ως παραδοτέα σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή το 1/3 του προϊόντος που αντιστοιχούσε στο 1/3 του χρόνου και τα 2/3 του προϊόντος που αντιστοιχούσε στα 2/3 του χρόνου. Γ) Να επιλέξουν από τα μητρώα του Π.Ι. σκιτσογράφο και φιλόλογο που θα αναλάμβαναν την καλλιτεχνική και φιλολογική επιμέλεια αντίστοιχα. Δ) Να φροντίσουν για την κατάλληλη ηλεκτρονική μορφή του κειμένου. Ε) Να παρακολουθούν τη διαδικασία προεκτύπωσης έως τη φιλομογράφηση. ΣΤ) Να συνεργάζονται με τον υπεύθυνο του μαθήματος, τον υπεύθυνο του υποέργου και την επιτροπή κρίσης-αξιολόγησης⁴⁴⁷.

Η καθεαυτό διαδικασία συγγραφής ακολούθησε, επομένως, την εξής πορεία: Οι υποψήφιοι ανάδοχοι, μετά την προκήρυξη των διαγωνισμών και των σχετικών προσκλήσεων εκδήλωσης ενδιαφέροντος, μπορούσαν να υποβάλουν στο Π.Ι. μέχρι τις 13.6.2003 αίτηση για συμμετοχή σε σεμινάρια σχετικά με τα χαρακτηριστικά του υπό εκπόνηση εκπαιδευτικού υλικού και να καταθέσουν μέχρι τις 25.8.2003 δείγμα γραφής 20-30 σελίδων, δηλαδή, μέρος από το βιβλίο του μαθητή/τριας και αντίστοιχα από το βιβλίο του/της εκπαιδευτικού, τον εργαστηριακό οδηγό και το τετράδιο εργασιών⁴⁴⁸, το οποίο ενείχε τη θέση της τεχνικής προσφοράς για τους ανοικτούς διαγωνισμούς. Τα δείγματα γραφής κατατίθεντο στις επιτροπές κρίσης-αξιολόγησης, οι οποίες τα αξιολογούσαν και τα κατέτασσαν σε αξιολογική σειρά, βάσει κριτηρίων που είχε διαμορφώσει το Π.Ι. (βλ. παρακάτω: Αξιολόγηση-Έγκριση). Έπειτα, η εισήγηση των επιτροπών κρίσης κοινοποιούταν στον/ην υπεύθυνο/η του υποέργου και μέσω αυτού/ής στον/ην υπεύθυνο/η του μαθήματος. Ο/Η υπεύθυνος/η του μαθήματος, βάσει των εκθέσεων της τριμελούς επιτροπής, συνέθετε την εισήγησή του προς το αρμόδιο Τμήμα, το οποίο πρότεινε σχετικά στο Συντονιστικό Συμβούλιο, που

⁴⁴⁶ Βλ. ό.π., σ. 2.

⁴⁴⁷ Βλ. ό.π., σσ. 5-6.

⁴⁴⁸ Το περιεχόμενο των δειγμάτων γραφής καθορίστηκε από το Συντονιστικό Συμβούλιο του Π.Ι., το οποίο αποφάσισε μετά από εισήγηση των αντιπροέδρων των Τμημάτων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, οι οποίοι/ες έλαβαν υπόψη τρεις εναλλακτικές προτάσεις που δόθηκαν από τους/τις υπεύθυνους των μαθημάτων (Βλ. Πράξη 7/15-5-2003 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

αποφάσιζε για την επιλογή του αναδόχου. Στην περίπτωση της προκήρυξης ανοικτού διαγωνισμού ακολουθούνταν η ίδια διαδικασία, με τη διαφορά ότι το Συντονιστικό Συμβούλιο παρέπεμπε την απόφαση στην Επιτροπή Προμηθειών, η οποία κατακύρωνε το διαγωνισμό και επέστρεφε την τελική απόφαση στο Συντονιστικό Συμβούλιο. Η σύμβαση, βάσει της απόφασης του Συντονιστικού Συμβουλίου, υπογραφόταν με τον πρώτο στην αξιολογική σειρά υποψήφιο ανάδοχο.

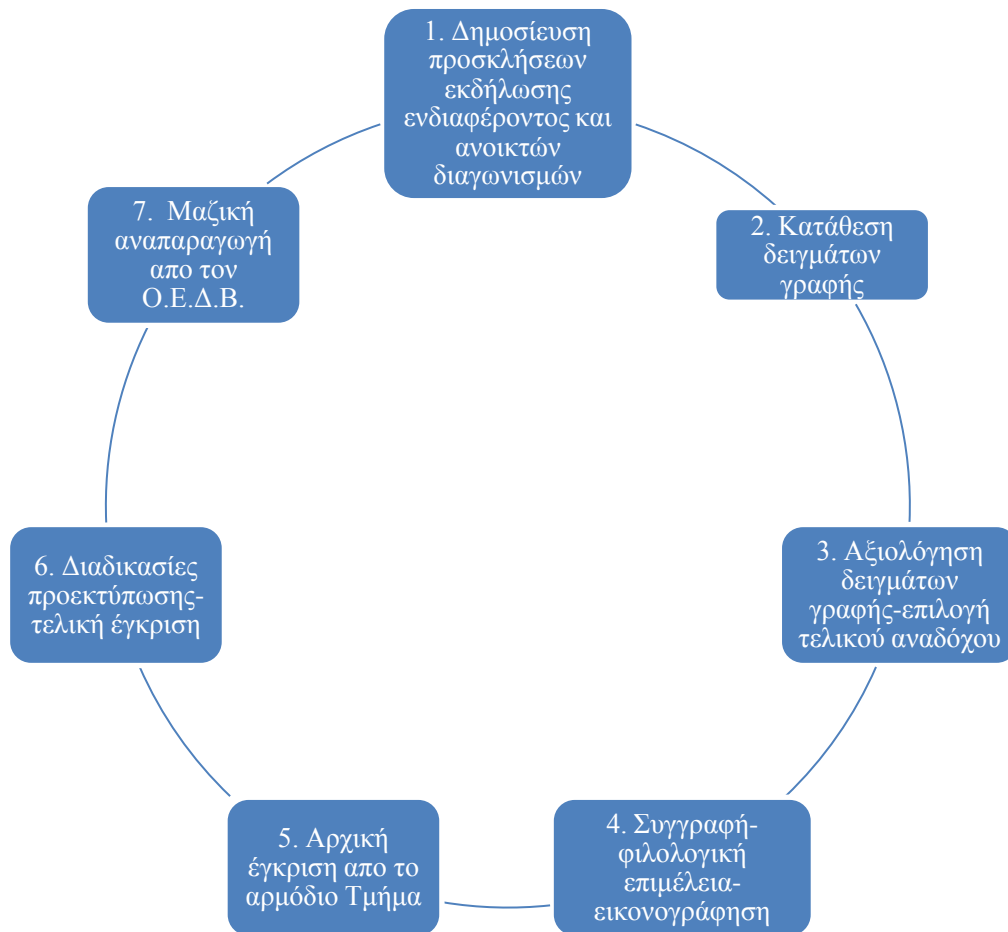
Οι ανάδοχοι που επιλέχθηκαν ήταν υπεύθυνοι, όπως προαναφέρθηκε, για την κατάθεση μερών του υλικού ανά τακτά χρονικά διαστήματα και του τελικού προϊόντος εντός της προθεσμίας των εννέα, δεκατριών, δεκατεσσάρων και δεκαέξι μηνών αντίστοιχα. Επιπρόσθετα, ήταν υπεύθυνοι για τη φιλολογική επιμέλεια⁴⁴⁹ του κειμένου, καθώς και για την εικονογράφησή του⁴⁵⁰. Αφότου ολοκληρωνόταν η συγγραφή των σχολικών βιβλίων, εγκρίνονταν τα τελευταία με αποφάσεις των αρμόδιων Τμημάτων του Π.Ι., ύστερα από εισήγηση του/ης υπευθύνου/ης του μαθήματος, και ακολουθούσε η τελική φιλολογική επιμέλεια και ο επανέλεγχος της εικονογράφησης⁴⁵¹. Έπειτα, το σχολικό βιβλίο διαμορφωνόταν ως προς τη μορφή του

⁴⁴⁹ Γι' αυτό είχε δημοσιευθεί πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου φιλόλογων, από το οποίο θα επιλέγονταν από τις συγγραφικές ομάδες εκείνοι/ες που θα είχαν την ευθύνη της φιλολογικής επιμέλειας του εκπαιδευτικού υλικού. Δικαίωμα συμμετοχής στο μητρώο είχαν πτυχιούχοι όλων των ελληνόγλωσσων τμημάτων των φιλοσοφικών σχολών των ελληνικών Πανεπιστημίων, οι οποίοι/ες θα διέθεταν, μεταξύ άλλων, και αντίστοιχη επαγγελματική εμπειρία στη γλωσσική επεξεργασία εκπαιδευτικού υλικού. Οι φιλόλογοι που θα επιλέγονταν όφειλαν να βρίσκονται σε στενή συνεργασία με τη συγγραφική ομάδα σε όλα τα στάδια της συγγραφής και θα είχαν τις εξής αρμοδιότητες: Α) Τη γλωσσική επεξεργασία των κειμένων. Β) Τη συνεχή συνεργασία με τη συγγραφική ομάδα για την εξομάλυνση πιθανών ασαφειών των κειμένων. Γ) Την έγκαιρη παράδοση του διορθωμένου εκπαιδευτικού υλικού στη συγγραφική ομάδα εντός του προκαθορισμένου χρόνου. Δ) Τον επανέλεγχο της γλωσσικής επεξεργασίας του εκπαιδευτικού υλικού πριν την προεκτύπωση και εφόσον είχε ολοκληρωθεί η σελιδοποίησή του [Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου φιλόλογων για το Δημοτικό και το Νηπιαγωγείο* (Αθήνα, Μάιος 2003), σ. 3, ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου φιλόλογων για το Γυμνάσιο* (Αθήνα, Μάιος 2003), σ. 3].

⁴⁵⁰ Αντίστοιχα είχε δημοσιευθεί πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου εικονογράφων/σκιτσογράφων, από το οποίο θα επιλέγονταν οι εικονογράφοι/σκιτσογράφοι που θα αναλάμβαναν την εικονογράφιση των διδακτικών πακέτων. Δικαίωμα συμμετοχής στο μητρώο είχαν ειδικοί καλλιτέχνες (ζωγράφοι, γραφίστες, σκιτσογράφοι κ.λπ.), οι οποίοι θα διέθεταν επαγγελματική εμπειρία, σχετική με την εικονογράφιση εκπαιδευτικού υλικού. Η συνεργασία, που θα είχαν με τη συγγραφική ομάδα σε όλα τα στάδια της συγγραφής, περιελάμβανε τα εξής: Α) Συναντήσεις κάθε 15 ημέρες για την παρουσίαση της πορείας της συνεργασίας. Β) Την παράδοση του υλικού ανάλογα με τη πορεία συγγραφής. Γ) Τη διόρθωση της εικονογράφησης, σύμφωνα με τις υποδείξεις της συγγραφικής ομάδας, της επιτροπής κρίσης, του/της υπευθύνου/ης του αντίστοιχου μαθήματος και τον/ην υπεύθυνο/η του υποέργου. Δ) Τον επανέλεγχο της εικονογράφησης πριν την προεκτύπωσή του [Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου εικονογράφων εκπαιδευτικού υλικού-βάση σχεδιαστών/σκιτσογράφων για το Δημοτικό και το Νηπιαγωγείο* (Αθήνα, Μάιος 2003), σ. 3, ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου εικονογράφων εκπαιδευτικού υλικού-βάση σχεδιαστών/σκιτσογράφων για το Γυμνάσιο* (Αθήνα, Μάιος 2003), σ. 3].

⁴⁵¹ Σύμφωνα με τον προγραμματισμό του Π.Ι. υπήρχε πρόταση να αξιολογείται ή/και να εφαρμόζεται πιλοτικά ένα μέρος του εκπαιδευτικού υλικού κατά τη διάρκεια της συγγραφής. Συγκεκριμένα, ο/η

στο ατελιέ και, αφού ολοκληρωνόταν αυτό το στάδιο και το βιβλίο έπαιρνε πλέον την τελική του μορφή, δινόταν η τελική έγκριση για την εισαγωγή του στα σχολεία και αποστέλλόταν στις αρμόδιες Διευθύνσεις του Υπουργείου Παιδείας, ώστε να εκδοθεί η σχετική Υπουργική Απόφαση και να αποσταλεί προς μαζική αναπαραγωγή, η οποία εξακολουθούσε να παραμένει αποκλειστική αρμοδιότητα του Ο.Ε.Δ.Β. Σχηματικά, η παραπάνω διαδικασία μπορεί να αποδοθεί ως εξής:

Διάγραμμα 2: Παρουσίαση του σταδίου της παραγωγής/συγγραφής

B) Αξιολόγηση-Έγκριση

υπεύθυνος/η του μαθήματος, σε συνεργασία με τον/ην εποπτεύοντα-υπεύθυνο/η του κάθε Τεχνικού Δελτίου και με τη συγγραφική ομάδα, θα αξιολογούσε επιλεγμένες ενότητες κατά τη διάρκεια της συγγραφής των βιβλίων. Η αξιολόγηση αυτή θα μπορούσε να λάβει διάφορες μορφές: α) διδασκαλία των ενοτήτων αυτών σε Πειραματικά Σχολεία, β) διανομή κειμένων ενοτήτων σε εκπαιδευτικούς και η διερεύνηση των απόψεών τους μέσα από σχετικά ερωτηματολόγια, γ) διανομή μερών κεφαλαίων σε μαθητές/τριες και διερεύνηση των απόψεών τους μέσα από σχετικά ερωτηματολόγια (Βλ. Πράξη 7/15-5-2003 του Συντονιστικού Συμβουλίου). Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε δεν καταφέραμε, ωστόσο, να εντοπίσουμε πληροφορίες, προκειμένου να εξετάσουμε αν πραγματοποιήθηκε αυτή η πιλοτική εφαρμογή/αξιολόγηση.

Το στάδιο αυτό ξεκινά με την πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου αξιολογητών εκπαιδευτικού υλικού (έντυπου και υποστηρικτικού) για το Νηπιαγωγείο-Δημοτικό και το Γυμνάσιο στις 21.5.2003⁴⁵². Στο μητρώο αυτό δικαίωμα συμμετοχής είχαν οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης, καθώς και ειδικοί επιστήμονες γνωστικών αντικειμένων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας γενικής και τεχνικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης, οι οποίοι/ες όφειλαν να διαθέτουν, μεταξύ άλλων, διδακτική και συγγραφική εμπειρία, καθώς και εμπειρία στην παραγωγή και αξιολόγηση εκπαιδευτικού υλικού⁴⁵³. Ταυτόχρονα, δημοσιεύτηκαν από το Π.Ι. τα κριτήρια αξιολόγησης εκπαιδευτικού υλικού, βάσει των οποίων θα γινόταν η αξιολόγηση του υποβληθέντος δείγματος γραφής⁴⁵⁴. Από το μητρώο που συγκροτήθηκε επιλέχθηκαν τα μέλη των επιτροπών κρίσης-αξιολόγησης. Συγκεκριμένα, πρόθεση του Π.Ι. ήταν να συγκροτήσει τριμελείς εξωτερικές⁴⁵⁵ επιτροπές κρίσης-αξιολόγησης, οι οποίες θα αναλάμβαναν το έργο της αξιολόγησης του παραχθέντος εκπαιδευτικού υλικού, βάσει κριτηρίων. Στη σύνθεση αυτών των επιτροπών προβλεπόταν να μετέχουν ένα μέλος Δ.Ε.Π. Α.Ε.Ι., ένας/μια σχολικός/ή σύμβουλος και ένας/μια εν ενεργεία εκπαιδευτικός. Η σύνθεση αυτή, ωστόσο, μπορούσε να προσαρμόζεται ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες του κάθε μαθήματος και τους/τις διαθέσιμους/ες εκπαιδευτικούς⁴⁵⁶. Η συγκρότηση των επιτροπών έγινε ύστερα από δημόσια κλήρωση, που έλαβε χώρα μεταξύ 1-3 Σεπτεμβρίου 2003, ανά υποέργο (δηλαδή, ανά μάθημα) βάσει του προαναφερθέντος μητρώου, στο οποίο εντασσόταν ο/η υποψήφιος/α αξιολογητής/τρια ύστερα από εισήγηση του αρμόδιου Τμήματος και της

⁴⁵² Βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου αξιολογητών εκπαιδευτικού υλικού για το Δημοτικό και το Νηπιαγωγείο* (Αθήνα, Μάιος 2003), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου αξιολογητών εκπαιδευτικού υλικού για το Γυμνάσιο* (Αθήνα, Μάιος 2003).

⁴⁵³ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου αξιολογητών εκπαιδευτικού υλικού για το Δημοτικό...*, ό.π., σ. 4.

⁴⁵⁴ Βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Γενικές προδιαγραφές και κριτήρια αξιολόγησης εκπαιδευτικού υλικού, τόμος Γ', τεύχος Γ'* (Αθήνα, Μάιος 2003). Τα κριτήρια αυτά αφορούσαν όλο το φάσμα του έντυπου και υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού και περιείχαν, επίσης, και τις μονάδες βαθμολόγησης, πάνω στις οποίες θα βασιζόταν οι επιτροπές κρίσης κατά τη διαδικασία της αξιολόγησης.

⁴⁵⁵ Με τον όρο «εξωτερικές» υποδηλώνεται, ότι η συγκρότηση των επιτροπών αυτών θα γίνει με άτομα που δεν έχουν κάποια σχέση εργασίας με το Π.Ι. Εξάλλου, στις ίδιες τις προσκλήσεις του Π.Ι. δηλώνεται ρητά ότι, «τα κύρια μέλη του Π.Ι., καθώς και οι αποσπασμένοι σ' αυτό εκπαιδευτικοί δε μπορούν να συμμετέχουν στις επιτροπές κρίσης-αξιολόγησης» (Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου αξιολογητών εκπαιδευτικού υλικού για το Δημοτικό...*, ό.π., σ. 4). Ο περιορισμός αυτός συνδέεται με τη γενικότερη προσπάθεια που είχε καταβάλει το Π.Ι. για την επίτευξη όσο το δυνατόν μεγαλύτερης διαφάνειας κατά την παραγωγή των σχολικών εγχειριδίων.

⁴⁵⁶ Βλ. ό.π., σ. 1.

Συντονιστικής Επιτροπής του έργου, με την τελική επιλογή να πραγματοποιείται από το Συντονιστικό Συμβούλιο του Π.Ι.

Αρμοδιότητες των επιτροπών κρίσης ήταν οι εξής:

A) Να καταρτίσουν πίνακα υποψηφίων αναδόχων, βάσει των αξιολογικών κριτηρίων που έχει διαμορφώσει το Π.Ι., από τον οποίο θα επιλεγόταν ο ανάδοχος. Συγκεκριμένα, αξιολογούσαν το δείγμα γραφής 20-30 σελίδων του βιβλίου του μαθητή/τριας, καθώς και τα αντίστοιχα δείγματα γραφής του βιβλίου του/της εκπαιδευτικού, του τετραδίου ασκήσεων και του εργαστηριακού οδηγού (όπου υπήρχε) που είχαν υποβάλει οι υποψήφιοι/ες συγγραφείς έντυπου και οι υποψήφιοι/ες δημιουργοί υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού και τα κατέτασσαν σε αξιολογική σειρά⁴⁵⁷. Η κρίση-αξιολόγηση των δειγμάτων γραφής όφειλε να ολοκληρωθεί εντός 15 ημερών από την ημερομηνία παραλαβής των δειγμάτων. Ωστόσο, βάσει μιας τροποποίησης που επήλθε στις αρχικές προσκλήσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος και στις προκηρύξεις ανοικτού διαγωνισμού (19.6.2003) δύνανται οι επιτροπές κρίσης «να προτείνουν εποικοδομητικές παρατηρήσεις στην επικρατέστερη πρόταση/δείγμα γραφής που θα επανακρίνουν εντός 10 ημερών στη βελτιωμένη του μορφή, ώστε η τελική πρόταση που θα επιλεγεί να είναι αποδεκτής ποιότητας και σε αρμονία με τις προδιαγραφές που έχει καθορίσει το Π.Ι.»⁴⁵⁸.

B) Να αξιολογήσουν, το κάθε μέλος χωριστά, το επιλεγθέν διδακτικό πακέτο ή το υποστηρικτικό εκπαιδευτικό υλικό τόσο κατά τη διάρκεια της συγγραφής όσο και στην τελική του μορφή. Συγκεκριμένα, το κάθε μέλος υπέβαλε καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής του υλικού τρεις εκθέσεις παρακολούθησης-αξιολόγησης ισόχρονα κατανεμημένες. Οι εκθέσεις αυτές κατατίθεντο στον/ην επιστημονικό/ή υπεύθυνο/η του έργου και στο Συντονιστικό Συμβούλιο. Οι επιτροπές όφειλαν εντός 15 ημερών από τη στιγμή που θα τους παραδιδόταν το υπό κρίση υλικό να καταθέσουν την έκθεση αξιολόγησής τους. Επιπλέον, με την ολοκλήρωση της διαδικασίας συγγραφής όφειλαν να καταθέσουν εντός 15 ημερών (το κάθε μέλος) την τελική έκθεση αξιολόγησης για ολόκληρο το διδακτικό πακέτο ως προς την επιστημονική, τεχνική

⁴⁵⁷ Βλ. ό.π., σσ. 1-2. Για τα αποτελέσματα της αξιολόγησης των δειγμάτων γραφής (βαθμολογίες για όλα τα υποέργα/μαθήματα, συμμετέχοντες κ.λπ.) των προκηρύξεων (ανοικτοί διαγωνισμοί, προσκλήσεις ενδιαφέροντος) τόσο των αρχικών (21.5.2003) όσο και των επαναληπτικών (24.7.2003, 5.11.2003, 8.1.2004), καθώς και για τους τελικούς αναδόχους συγγραφής των διδακτικών πακέτων βλ. <http://www.pi-schools.gr/prokindex.php> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 25/2/2019).

⁴⁵⁸ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Επαναδημοσίευση προσκλήσεων εκδήλωσης ενδιαφέροντος (ΑΠ 4099/21-05-2003, ΑΠ 4100/21-05-2003, ΑΠ 4105/21-05-2003, ΑΠ 4106/21-05-2003, ΑΠ 4108/21-05-2003, ΑΠ 4102/21-05-2003 και διακηρύξεων (ΑΠ 4098/21-05-2003, ΑΠ 4101/21-05-2003, ΑΠ 4104/21-05-2003, ΑΠ 4107/21-05-2003) (Αθήνα, Ιούνιος 2003)*, σ. 1.

και παιδαγωγική καταλληλότητά του και να υποβάλουν την τελική έκθεση αξιολόγησης. Οι σχετικές εκθέσεις των επιτροπών κρίσης συζητούνταν στο αρμόδιο Τμήμα και στο Συντονιστικό Συμβούλιο, στο οποίο εισηγούνταν ο/η υπεύθυνος/η του μαθήματος και έπειτα εγκρίνονταν ή απορρίπτονταν αντίστοιχα⁴⁵⁹.

Γ) Να παρακολουθούν τα υποέργα που έχουν αναλάβει σε στενή συνεργασία με τον/ην υπεύθυνο/η του αντίστοιχου μαθήματος, τον/ην υπεύθυνο/η του υποέργου και τους τελικούς αναδόχους συγγραφείς (ή τις συγγραφικές ομάδες) με σκοπό την καλύτερη δυνατή πορεία εκτέλεσής τους, ώστε «να αποτυπώνονται σ' αυτά οι προδιαγραφές των διδακτικών πακέτων ή του υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού και η ουσιαστικοποίηση της νέας θεώρησης των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών μέσα από τη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης»⁴⁶⁰. Σχηματικά, το στάδιο της αξιολόγησης-έγκρισης μπορεί να αποδοθεί ως εξής:

Διάγραμμα 3: Παρουσίαση του σταδίου της αξιολόγησης/έγκρισης

Γ) Προ-εκτύπωση, μαζική αναπαραγωγή και εισαγωγή στα σχολεία

⁴⁵⁹ Βλ. Υ.Π.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου αξιολογητών εκπαιδευτικού υλικού για το Δημοτικό...*, ό.π., σσ. 1-5.

⁴⁶⁰ Βλ. ό.π., σ. 2.

Το τελευταίο κατά σειρά στάδιο της συνολικής διαδικασίας παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων της υποχρεωτικής εκπαίδευσης ξεκινά με την προκήρυξη διεθνούς ανοικτού δημόσιου διαγωνισμού με σκοπό την επιλογή αναδόχων για την προεκτύπωση των διδακτικών πακέτων Νηπιαγωγείου, Δημοτικού και Γυμνασίου στις 2.12.2003⁴⁶¹. Η επιλογή της διενέργειας διαγωνισμού υπαγορεύτηκε από το ύψος της προϋπολογιζόμενης δαπάνης που απαιτούσε η προεκτύπωση του συνόλου των διδακτικών πακέτων του Δημοτικού και Γυμνασίου, βάσει και της ευρωπαϊκής νομοθεσίας. Ο διαγωνισμός αυτός αφορούσε συγκεκριμένες προεκτυπωτικές εργασίες⁴⁶² και διενεργήθηκε σύμφωνα με τις οριζόμενες διαδικασίες, όπως περιγράφηκαν παραπάνω, και βάσει ενός απλού μειοδοτικού συστήματος –με κριτήριο κατακύρωσης τη χαμηλότερη τιμή⁴⁶³.

Ο ανάδοχος που θα επιλεγόταν όφειλε: α) να εξασφαλίζει μέσω εκπροσώπου του τη συνεχή επικοινωνία με την αναθέτουσα αρχή και τη συγγραφική ομάδα του εκάστοτε διδακτικού πακέτου για κάθε θέμα που αφορά την προεκτύπωση, β) να συνεργάζεται στενά και να εφαρμόζει τις υποδείξεις του Π.Ι., του/της υπεύθυνου/ης

⁴⁶¹ Βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Διακήρυξη ανοικτού δημόσιου διαγωνισμού με κριτήριο κατακύρωσης τη χαμηλότερη τιμή για την προεκτύπωση διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, τετράδιο εργασιών) για το Δημοτικό και το Νηπιαγωγείο* (Αθήνα, Δεκέμβριος 2003), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Διακήρυξη ανοικτού δημόσιου διαγωνισμού με κριτήριο κατακύρωσης τη χαμηλότερη τιμή για την προεκτύπωση διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, τετράδιο εργασιών) για το Γυμνάσιο* (Αθήνα, Δεκέμβριος 2003).

⁴⁶² Οι εργασίες ήταν οι εξής: Α) Δημιουργικό 4/χρώμων (σελιδοποίηση, επεξεργασία κειμένου, σάρωση εικόνων, σχημάτων, σχεδίων, πινάκων, ένθεση εικόνων), Ηλεκτρονικό Μοντάζ, Ηλιοτυπίες, δοκίμια (μία σελίδα για κάθε τυπογραφικό), εξώφυλλο, οπισθόφυλλο, δοκίμιο εξωφύλλου, δοκίμιο οπισθόφυλλου, CD/CD-ROM. Β) Δημιουργικό μονόχρωμων (σελιδοποίηση, επεξεργασία κειμένου, σάρωση εικόνων, σχημάτων, σχεδίων, πινάκων, ένθεση εικόνων), Ηλεκτρονικό Μοντάζ, Ηλιοτυπίες, δοκίμια (μία σελίδα για κάθε τυπογραφικό), εξώφυλλο, οπισθόφυλλο, δοκίμιο εξωφύλλου, δοκίμιο οπισθόφυλλου, CD/CD-ROM. Υπήρχαν, επίσης, συγκεκριμένες οδηγίες για την εξωτερική εμφάνιση των διδακτικών πακέτων. Συγκεκριμένα, το βιβλίο του μαθητή, το τετράδιο εργασιών και ο εργαστηριακός οδηγός θα ήταν 4/χρωμα με εξώφυλλα 4/χρωμα, ενώ το βιβλίο του εκπαιδευτικού μονόχρωμο με εξώφυλλο 2/χρωμο. Το ηλεκτρονικό μοντάζ για το βιβλίο του μαθητή και το τετράδιο εργασιών θα ήταν στο σχήμα χαρτιού 58X86 (διπλό) και εξωφύλλου 62X92 (2 εξώφυλλα), θα είχε στην πρώτη όψη 8 σελίδες και στη δεύτερη 8 σελίδες και θα δίπλωνε συνεχόμενο 16/σέλιδο. Αντίστοιχα, το ηλεκτρονικό μοντάζ για το βιβλίο του εκπαιδευτικού θα ήταν στο σχήμα χαρτιού 70X100 και εξωφύλλου 74X102 (4 εξώφυλλα), θα είχε στην πρώτη όψη 16 σελίδες και στη δεύτερη 16 σελίδες και θα δίπλωνε συνεχόμενο 32/σέλιδο [Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Διακήρυξη ανοικτού δημόσιου διαγωνισμού με κριτήριο κατακύρωσης τη χαμηλότερη τιμή για την προεκτύπωση διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, τετράδιο εργασιών) για το Δημοτικό...*, ό.π., σ. 4].

⁴⁶³ Οι υποψήφιοι ανάδοχοι μπορούσαν να υποβάλλουν προσφορά για ένα ή περισσότερα ή το σύνολο των διδακτικών πακέτων. Επισημαίνεται, επίσης, ότι η κατακύρωση του έργου στον ανάδοχο που θα προσέφερε τη χαμηλότερη τιμή θα πραγματοποιούνταν εφόσον οι εκάστοτε προτάσεις κάλυπταν τις εξής ελάχιστες προδιαγραφές: 1) Τριετή τουλάχιστον εμπειρία σε προεκτυπωτικές εργασίες. 2) Οι εγκαταστάσεις των ατελιέ έπρεπε να πληρούν τις εξής τεχνικές προδιαγραφές: α) Σελιδοποίηση: πρόγραμμα σελιδοποίησης Quark X-press για PC και MAC και πρόγραμμα επεξεργασίας φωτογραφιών Adobe PhotoShop, β) Χρωμογράφος κατά προτίμηση ή σκάνερ υψηλής ανάλυσης 24.000 x 24.000 dpi και βάθος χρώματος τουλάχιστον 42 bit ή καλύτερων τεχνικών προδιαγραφών, τύπος μεταγενέστερος του 1999, γ) Εικονοθέτης-μοντάζ: Ανάλυση 4.000 dpi-400 lpi ή καλύτερων τεχνικών προδιαγραφών, τύπος μεταγενέστερος του 1999, Ηλεκτρονικό Μοντάζ (Βλ. ό.π., σ. 13).

του μαθήματος του κάθε διδακτικού πακέτου, του/της υπεύθυνου/ης του έργου και του/της υπεύθυνου/ης του υποέργου, γ) να υποβάλλει κάθε επτά ημέρες έκθεση προόδου αναφορικά με τις υπηρεσίες που είχαν παρασχεθεί μέσα σ' αυτές τις μέρες στην Επιτροπή Προμηθειών του Π.Ι., η οποία μπορούσε –αν θεωρούνταν αναγκαίο– να υποβάλει στον ανάδοχο τυχόν παρατηρήσεις/οδηγίες για το περιεχόμενο του κάθε παραδοτέου, καθώς και για τις συνολικές υποχρεώσεις του. Βάσει των παραπάνω εκθέσεων, που θεωρούνταν ως παραδοτέα, θα γινόταν η πληρωμή του αναδόχου⁴⁶⁴.

Αφού ολοκληρωνόταν η διαδικασία της προεκτύπωσης και παραδιδόταν το τελικό παραχθέν υλικό σε ηλεκτρονικό αρχείο στο Π.Ι., τα διδακτικά πακέτα εγκρίνονταν στην τελική τους πλέον μορφή από το Συντονιστικό Συμβούλιο και αποστέλλονταν στις αρμόδιες Διευθύνσεις του Υπουργείου, προκειμένου να εκδοθεί η σχετική Υπουργική Απόφαση, και έπειτα να αποσταλούν προς μαζική αναπαραγωγή στον Ο.Ε.Δ.Β. Στη συνέχεια ακολουθούσε η διανομή τους στα σχολεία (ανάλογα με το χρόνο ολοκλήρωσης του κάθε διδακτικού πακέτου). Ωστόσο, πριν από την επίσημη εισαγωγή των εγχειριδίων στα σχολεία, το Π.Ι με την υποστήριξη των Τμημάτων του (Πρωτοβάθμιας, Δευτεροβάθμιας, Αξιολόγησης, Επιμόρφωσης) προέβη στο σχεδιασμό και στην υλοποίηση ενός συνολικού επιμορφωτικού προγράμματος των στελεχών εκπαίδευσης και των εκπαιδευτικών της πράξης πάνω στα νέα προγράμματα σπουδών και στα νέα διδακτικά πακέτα, το οποίο εντάχθηκε και χρηματοδοτήθηκε από τα κονδύλια του 2^{ου} Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ./3^{ου} Κ.Π.Σ.⁴⁶⁵

Το επιμορφωτικό αυτό πρόγραμμα ξεκίνησε το σχολικό έτος 2005-06 και συνεχίστηκε έως και το σχολικό έτος 2007-08. Η υλοποίηση του προγράμματος διεξήχθη σε τέσσερις επιμέρους φάσεις:

- ✓ *«Στην πρώτη φάση, η οποία υλοποιήθηκε το Δεκέμβριο του 2005, επιμορφώθηκαν όλοι οι σχολικοί σύμβουλοι πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε δύο τριήμερα σεμινάρια. Οι επιμορφούμενοι έλαβαν το*

⁴⁶⁴ Βλ. ό.π., σσ. 9-19.

⁴⁶⁵ Συγκεκριμένα, στην κατηγορία πράξεων 2.1.1β: «Ταχύρρυθμα και μικρής διάρκειας επιμορφωτικά προγράμματα» της Ενέργειας 2.1.1: «Επιμόρφωση εκπαιδευτικών» του Μέτρου 2.1: «Αναβάθμιση της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης» εντάχθηκαν οι εξής πράξεις: α) «Επιμόρφωση σχολικών συμβούλων και εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας και προσχολικής εκπαίδευσης στο Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ.» με προϋπολογισμό 456.500 ευρώ και χρονική διάρκεια υλοποίησης από 1.6.2005 έως 30.6.2007, β) «Επιμόρφωση στελεχών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και εκπαιδευτικών στο Δ.Ε.Π.Π.Σ., τα Α.Π.Σ. και το νέο διδακτικό υλικό για το Γυμνάσιο» με προϋπολογισμό 670.000 ευρώ και χρονική διάρκεια υλοποίησης από 1.6.2005 έως 30.12.2007, γ) «Ταχύρρυθμα επιμορφωτικά προγράμματα εκπαιδευτικών υποχρεωτικής εκπαίδευσης στα Δ.Ε.Π.Π.Σ.-Α.Π.Σ. και τα νέα διδακτικά πακέτα» με προϋπολογισμό 14.430.905 ευρώ και χρονική διάρκεια υλοποίησης από 2.5.2006 έως και 30.11.2008 (Βλ. www.epaeek.gr, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 25/2/2019).

αντίστοιχο -ανά βαθμίδα εκπαίδευσης- τεύχος, το οποίο περιελάμβανε τη γενική φιλοσοφία συγγραφής των βιβλίων, τους στόχους του κάθε γνωστικού αντικειμένου, καθώς και ενδεικτικά σχέδια μαθημάτων ανά γνωστικό αντικείμενο.

- ✓ Στη δεύτερη φάση οι σχολικοί σύμβουλοι, αξιοποιώντας το παραπάνω υλικό, ανέλαβαν το διάστημα μεταξύ Ιανουαρίου-Ιουνίου του 2006 να ενημερώσουν τους εκπαιδευτικούς της περιφέρειάς τους. Πραγματοποιήθηκαν, έτσι, σε όλη την Ελλάδα 1476 επιμορφωτικές συναντήσεις στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και 1084 στη δευτεροβάθμια.
- ✓ Στην τρίτη φάση, που πραγματοποιήθηκε από 19 έως 30 Ιουνίου του 2006, περίπου 2000 επιμορφωτές/πολλαπλασιαστές από όλες τις εκπαιδευτικές περιφέρειες της Ελλάδας παρακολούθησαν ειδικό σεμινάριο επιμόρφωσης και τους παρασχέθηκε νέο επιμορφωτικό υλικό.
- ✓ Στην τέταρτη φάση, η οποία διακρίνεται σε δύο επιμέρους φάσεις: α) η πρώτη έλαβε χώρα στις αρχές Σεπτεμβρίου του 2006, στην οποία οι επιμορφωτές-πολλαπλασιαστές ενημέρωσαν όλους τους εκπαιδευτικούς των Δημοτικών και Γυμνασίων, δημόσιας και ιδιωτικής εκπαίδευσης (περίπου 84.000), β) η δεύτερη σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε το σχολικό έτος 2007-08 και αφορούσε τα σχολικά βιβλία που εισήχθησαν κατά το έτος αυτό»⁴⁶⁶.

Στο πλαίσιο του παραπάνω επιμορφωτικού προγράμματος παρήχθη το ακόλουθο υλικό:

- ✓ «Τεύχος επιμορφωτικού υλικού» που αφορούσε τα στελέχη πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς και τους/τις εκπαιδευτικούς σχετικά με το Δ.Ε.Π.Π.Σ., τα Α.Π.Σ. και τα νέα διδακτικά πακέτα Δημοτικού και Γυμνασίου. Πρόκειται για το υλικό που διανεμήθηκε κατά την πρώτη και δεύτερη φάση του επιμορφωτικού προγράμματος και περιελάμβανε τα θεωρητικά κείμενα/εισηγήσεις των υπευθύνων, ενότητες των νέων βιβλίων, σχέδια εργασίας κ.λπ.
- ✓ Επιμορφωτικό υλικό για τα νέα βιβλία Νηπιαγωγείου, Δημοτικού και Γυμνασίου στα πλαίσια της πράξης «Ταχύρρυθμα επιμορφωτικά προγράμματα εκπαιδευτικών υποχρεωτικής εκπαίδευσης στα Δ.Ε.Π.Π.Σ.-

⁴⁶⁶ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., Έκθεση πεπραγμένων του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (2005-2007) (Αθήνα, 2007), σσ. 17-18.

Α.Π.Σ. και τα νέα διδακτικά πακέτα» (αφορούσε τα διδακτικά πακέτα που εισήχθησαν το σχολικό έτος 2006-07).

- ✓ Επιμορφωτικό υλικό για τους επιμορφωτές-πολλαπλασιαστές στο πλαίσιο της επιμόρφωσης των επιμορφωτών που διεξήχθη τον Ιούνιο του 2007 (αφορούσε τα διδακτικά πακέτα που εισήχθησαν το σχολικό έτος 2007-08)⁴⁶⁷.

Παράλληλα, το Π.Ι. διοργάνωσε ή συμμετείχε σε διάφορα συνέδρια, τα οποία είχαν ως στόχο, μεταξύ άλλων, την ενημέρωση γύρω από τα νέα διδακτικά πακέτα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Ενδεικτικά:

- ✓ Πανελλήνιο συνέδριο που διοργάνωσε το Π.Ι. σε συνεργασία με το Α.Π.Θ. με θέμα «*Διδακτικό βιβλίο και Εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο: Προβληματισμοί-Δυνατότητες-Προοπτικές*» (17-19/2/2005)⁴⁶⁸.
- ✓ Συνέδριο που διοργάνωσε το Π.Ι. με θέμα «*Σύνδεση δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης: εισαγωγικές εξετάσεις στην τριτοβάθμια εκπαίδευση*» (18-20/3/2005)⁴⁶⁹.

Τέλος, το Π.Ι. μετά την εισαγωγή των νέων διδακτικών πακέτων στα σχολεία (σχολικά έτη 2006-07 και 2007-08) προχώρησε στην υλοποίηση ενός προγράμματος αξιολόγησης όλων των νέων διδακτικών πακέτων. Στόχος της αξιολόγησης ήταν «*η διερεύνηση των απόψεων των σχολικών συμβούλων, των εκπαιδευτικών και των μαθητών σχετικά με την αποτελεσματικότητα των σχολικών βιβλίων στην εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς και στην ενίσχυση της ενεργού και κριτικής στάσης και συμμετοχής*

⁴⁶⁷ Βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Επιμόρφωση σχολικών συμβούλων και εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας και προσχολικής εκπαίδευσης στο Δ.Ε.Π.Π.Σ. και τα Α.Π.Σ.: Επιμορφωτικό υλικό πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης* (Αθήνα, Δεκέμβριος 2005), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Επιμόρφωση στελεχών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και εκπαιδευτικών στο Δ.Ε.Π.Π.Σ., τα Α.Π.Σ. και το νέο διδακτικό υλικό του Γυμνασίου: Τεύχος επιμορφωτικού υλικού* (Αθήνα, 2006), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Επιμόρφωση στελεχών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και εκπαιδευτικών στο Δ.Ε.Π.Π.Σ., τα Α.Π.Σ. και το νέο διδακτικό υλικό του Γυμνασίου: Αξιολόγηση επιμορφωτικής διαδικασίας: Συμπεράσματα-Προτάσεις* (Αθήνα, 2007).

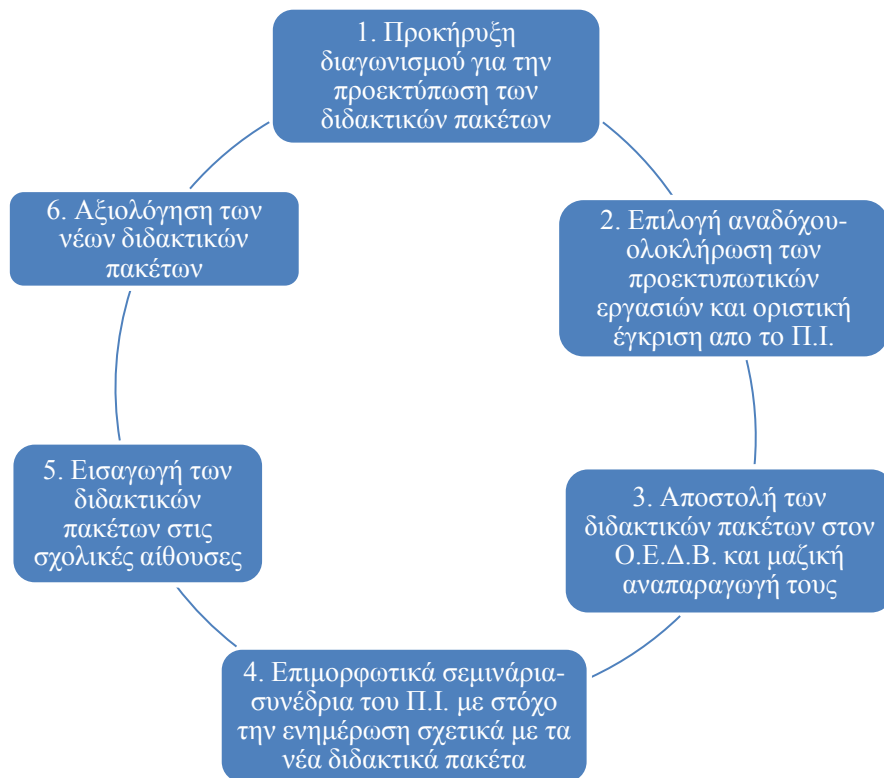
⁴⁶⁸ Βλ. σχετικά Χ. Βέικου (επιμ.), *Πρακτικά...*, ό.π. Στο συνέδριο αυτό έγινε προσπάθεια από τα μέλη του κύριου προσωπικού του Π.Ι. –ανάλογα με την ειδικότητα του/της καθενός/μίας– να αναδείξουν τα νέα στοιχεία των Α.Π.Σ. των επιμέρους μαθημάτων, καθώς και τα χαρακτηριστικά των υπό συγγραφή –τότε– σχολικών βιβλίων της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Επίσης, διάφορα μέλη του κύριου προσωπικού του Π.Ι., ενώ είχε ήδη εγκαταλειφθεί η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, σε άρθρα τους σε εκπαιδευτικά περιοδικά υπεραμύνονταν της νέας διαθεματικής προσέγγισης, καθώς και της αναγκαιότητας της ύπαρξης περισσότερων του ενός διδακτικών βιβλίων κατά τη διδακτική πράξη. Στο πλαίσιο αυτό θεωρούσαν αρνητική εξέλιξη την εγκατάλειψη της πολιτικής αυτής [Βλ. σχετικά Χ. Αργυροπούλου, «Εκπαιδευτικό σύστημα και σχολικό βιβλίο στην Ελλάδα», *Η Λέσχη των εκπαιδευτικών* 31 (2003): 28-30 και Γ. Βούτσινος, «Το διδακτικό βιβλίο: διαχρονικά ερωτήματα», *Η Λέσχη των εκπαιδευτικών* 31 (2003): 23].

⁴⁶⁹ Βλ. σχετικά Γ. Πολύζος (επιμ.), *Πρακτικά Πανελληνίου συνεδρίου του Π.Ι. με θέμα «Σύνδεση δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης: εισαγωγικές εξετάσεις στην τριτοβάθμια εκπαίδευση»* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ζήτη, 2005).

των εκπαιδευτικών στην αξιολόγηση και το σχεδιασμό εκπαιδευτικού υλικού»⁴⁷⁰. Η αξιολογική αυτή έρευνα διεξήχθη ως εξής:

- ✓ «Τον Ιανουάριο και το Φεβρουάριο του 2008 διεξήχθη η πρώτη φάση της ποσοτικής έρευνας και αφορούσε τριάντα βιβλία Δημοτικού και είκοσι έξι βιβλία Γυμνασίου που εισήχθησαν το σχολικό έτος 2006-07.
- ✓ Τον Απρίλιο και το Μάιο του 2008 διεξήχθη η δεύτερη φάση της ποσοτικής έρευνας και αφορούσε δεκατρία βιβλία Δημοτικού και είκοσι τρία βιβλία Γυμνασίου που εισήχθησαν το σχολικό έτος 2007-08.
- ✓ Παράλληλα, διεξήχθη ποσοτική έρευνα στους/ις μαθητές/τριες της Ε' και ΣΤ' Δημοτικού και όλων των τάξεων του Γυμνασίου για το σύνολο των βιβλίων του/της μαθητή/τριας.
- ✓ Για τα σχολικά βιβλία που κρίνονταν μη ικανοποιητικά, βάσει των αποτελεσμάτων της ποσοτικής έρευνας, θα ακολουθούσε ποιοτική έρευνα το διάστημα Μαΐου-Ιουνίου 2008, με τη χρήση ημι-δομημένων συνεντεύξεων»⁴⁷¹.

Η παραπάνω διαδικασία μπορεί να σχηματοποιηθεί ως εξής:

Διάγραμμα 4: Παρουσίαση του σταδίου της προ-εκτύπωσης και της εισαγωγής στα σχολεία

⁴⁷⁰ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Έκθεση πεπραγμένων...*, ό.π., σ. 26.

⁴⁷¹ Βλ. ό.π. Ωστόσο, από την αναζήτηση που πραγματοποιήσαμε δεν καταφέραμε να επιβεβαιώσουμε αν πραγματοποιήθηκε αυτή η αξιολογική έρευνα.

* * *

Ολοκληρώνοντας την παρούσα ενότητα κρίνεται σκόπιμη μια αναφορά στο σύνολο των σχολικών εγχειριδίων που παρήχθησαν την περίοδο 2002-2008⁴⁷². Συγκεκριμένα:

Α) Την περίοδο 2002-2004 το Π.Ι. προέβη στην αξιολόγηση και σε διορθωτικές παρεμβάσεις στο περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων που είχαν παραχθεί την προηγούμενη περίοδο και προχώρησε στη συγγραφή νέων. Συγκεκριμένα, αναμορφώθηκαν 9 βιβλία μαθητή/τριας του Γυμνασίου και του Ενιαίου Λυκείου και ολοκληρώθηκε η συγγραφή 20 βιβλίων του Γυμνασίου και του Ενιαίου Λυκείου (στον αριθμό συμπεριλαμβάνονται βιβλίο μαθητή/τριας και εκπαιδευτικού)⁴⁷³. Σε ό,τι αφορά στα βιβλία των Τ.Ε.Ε., την περίοδο 2000-2004 ολοκληρώθηκε η συγγραφή 354 βιβλίων (στον αριθμό συμπεριλαμβάνονται βιβλίο μαθητή/τριας και εκπαιδευτικού). Ολοκληρώθηκε, επίσης, η συγγραφή 93 βιβλίων, 45 ντοσιέ, 2 βιβλίων, τα οποία αφορούσαν νέα πανελλαδικώς εξεταζόμενα μαθήματα για την εισαγωγή των μαθητών/τριών των Τ.Ε.Ε. στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, 18 βιβλίων μαθητή/τριας για τις νέες ειδικότητες, 6 τετραδίων εργασίας και 20 προγραμμάτων σπουδών για τα μαθήματα των νέων ειδικοτήτων⁴⁷⁴.

⁴⁷² Σε ένα πολυσύνθετο έργο, όπως ήταν η υλοποίηση των διαδικασιών παραγωγής των νέων διδακτικών πακέτων και του υποστηρικτικού υλικού για την υποχρεωτική εκπαίδευση, ήταν αναμενόμενο, ότι θα παρατηρούνταν διάφορες αδυναμίες, παραλείψεις και προβλήματα. Η εμπειρία των διαδικασιών αυτών προκάλεσε διάφορες κριτικές και αμφισβητήσεις -ακόμα και στο εσωτερικό του Π.Ι.- σχετικά με την αποτελεσματικότητα της μαζικής συγγραφής και παραγωγής σχολικών βιβλίων. Σταχυολογούμε ενδεικτικά: Α) «Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι κατά την διαδικασία εκτέλεσης του έργου παρατηρήθηκαν δυσαρμονίες σχετιζόμενες με τυχόν παραλείψεις και εσφαλμένες επιλογές κατά το σχεδιασμό του έργου και προβλήματα που οφείλονταν σε γραφειοκρατικές διαδικασίες που απορρέουν από το θεσμικό και διαχειριστικό πλαίσιο» (Βλ. Γ. Τύπας, «Τα νέα διδακτικά εγχειρίδια των Μαθηματικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης: το πλαίσιο δημιουργίας και τα ειδικά χαρακτηριστικά τους», στο: Χ. Βέικου (επιμ.), *Πρακτικά...*, ό.π., σ. 48). Β) «Η πρόσφατη εμπειρία της μαζικής συγγραφής και παραγωγής των νέων βιβλίων της εννεαετούς υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε τόσο μικρό διάστημα έδειξε ότι ίσως δεν ήταν αυτός ο πλέον ενδεδειγμένος προγραμματισμός συγγραφής των σχολικών βιβλίων» (Βλ. Υ.Π.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Έκθεση πεπραγμένων...*, ό.π., σ. 49). Γ) «Αδυναμίες, βεβαίως, και προβλήματα υπήρξαν, τα οποία οφείλονταν κυρίως στη μη ουσιαστική και σε βάθος χρόνου επιμόρφωση των καθηγητών στα νέα Α.Π.Σ. και τα νέα διδακτικά πακέτα, στη φιλοσοφία τους και στις νέες διδακτικές προσεγγίσεις. Είχε γίνει, βέβαια, μια προκαταρκτική οργανωμένη επιμόρφωση στους Σχολικούς Συμβούλους [...]» [Συνέντευξη X8 (2/3/2018)].

⁴⁷³ Βλ. Υ.Π.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Απολογισμός 2000-2004* (Αθήνα, 2004), σ. 16.

⁴⁷⁴ Βλ. ό.π. Να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι η παραγωγή των διδακτικών πακέτων των Τ.Ε.Ε. την περίοδο αυτή χρηματοδοτήθηκε από το 2^ο Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. και πρόκειται στην ουσία για τη συνέχιση της προσπάθειας (καθώς και της χρηματοδότησης) που είχε συντελεστεί στο πλαίσιο του 1^{ου} Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Να αναφέρουμε, επίσης, ότι στο στην κατηγορία πράξεων ιβ: «Αναμόρφωση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και των βιβλίων των Τ.Ε.Ε. και των Επαγγελματικών Λυκείων» της Ενέργειας 2.3.2: «Ανάπτυξη των Τεχνικών Επαγγελματικών Εκπαιδευτηρίων (Τ.Ε.Ε.), των Σχολικών Εργαστηριακών Κέντρων (Σ.Ε.Κ.) και αναβάθμιση των Τ.Ε.Ε. σε Επαγγελματικά Λύκεια» του 2^{ου} Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. εντάχθηκαν οι πράξεις: α) «Αξιολόγηση βιβλίων Τ.Ε.Ε.» και β) «Εκπόνηση βιβλίων, ντοσιέ, τετραδίων εργασίας και προγραμμάτων σπουδών της τεχνικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης» με προϋπολογισμό

Β) Την περίοδο 2003-2007 παρήχθησαν 52 διδακτικά πακέτα (βιβλίο μαθητή/τριας, βιβλίο δασκάλου/ας, τετράδιο εργασιών: σύνολο 137 βιβλία) για το Νηπιαγωγείο και το Δημοτικό, τα οποία εισήχθησαν στα σχολεία κατά τα σχολικά έτη 2006-07 και 2007-08 (για τα ολιγόωρα και τα πολύωρα μαθήματα αντίστοιχα)⁴⁷⁵ και ολοκληρώθηκε η δημιουργία του υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού⁴⁷⁶. Επίσης, παρήχθησαν 73 διδακτικά πακέτα (βιβλίο μαθητή/τριας, βιβλίο καθηγητή/τριας, τετράδιο εργασιών, εργαστηριακός οδηγός: σύνολο 179 βιβλία) για το Γυμνάσιο και ολοκληρώθηκε η δημιουργία του υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού⁴⁷⁷.

2.866.856 ευρώ και χρονική διάρκεια υλοποίησης από 2.1.2003 έως 15.4.2005 (Βλ. www.epaeak.gr, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 25/2/2019). Όπως σημειώνεται, εξάλλου, στην περιγραφή των υπό ένταξη πράξεων στην κατηγορία πράξεων Ιβ, που παρατίθεται στο «Συμπλήρωμα Προγραμματισμού»: «Στα πλαίσια της αναμόρφωσης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και των βιβλίων των Τ.Ε.Ε, θα συνταχθούν νέα σύγχρονα προγράμματα σπουδών για τις ειδικότητες εκείνες, για τις οποίες δεν συντάχθηκαν στο πλαίσιο του Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι. Στη συνέχεια, θα πραγματοποιηθεί η συγγραφή και έκδοση βιβλίων για τις ειδικότητες για τις οποίες δεν εκδόθηκαν βιβλία στα πλαίσια του Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι, διότι τα παλαιά δεν περιέχουν τις νεότερες εξελίξεις της τεχνολογίας και τις σύγχρονες γνώσεις και ως εκ τούτου κρίνονται ως ακατάλληλα. Ταυτόχρονα, θα αξιολογηθούν τα νέα προγράμματα σπουδών και τα νέα βιβλία. Η αξιολόγηση θα γίνει σε πραγματικές συνθήκες διδασκαλίας, με κριτήριο τα παιδαγωγικά αποτελέσματα και την αποδοχή από τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές» (Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ, *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα...*, ό.π., σ. 154). Η συνέχιση της χρηματοδότησης, σε ό,τι αφορά στην παραγωγή των διδακτικών πακέτων των Τ.Ε.Ε., κρίθηκε αναγκαία, αν ληφθεί υπόψη, ότι μέχρι το 2001 είχε ολοκληρωθεί η συγγραφή 472 βιβλίων (συμπεριλαμβανομένων βιβλίων μαθητή/τριας, βιβλίου εκπαιδευτικού και τετραδίων εργασιών) από τα 900, τα οποία απαιτούνταν για την εφαρμογή των νέων προγραμμάτων σπουδών που είχαν εκπονηθεί στο πλαίσιο του Ν. 2640/1998 (Βλ. ό.π., σ. 124).

⁴⁷⁵ Βάσει του αρχικού προγραμματισμού του Π.Ι. διαπιστώνεται ότι, υπήρξε καθυστέρηση ενός χρόνου στην εισαγωγή των νέων διδακτικών πακέτων. Συγκεκριμένα, σημειώνεται: «[...] Ως εκ τούτου προτείνεται η εισαγωγή των νέων βιβλίων στο σχολείο να αρχίσει το 2005-06 από τα ολιγόωρα μαθήματα που θα εκτυπωθούν έγκαιρα με ειδικές οδηγίες 'γεφύρωσης' και τα υπόλοιπα βιβλία θα εισαχθούν το 2006-07» (Βλ. Πράξη 7/15-5-2003 του Συντονιστικού Συμβουλίου, σ. 26).

⁴⁷⁶ Τα διδακτικά πακέτα του Νηπιαγωγείου και του Δημοτικού που εισήχθησαν κατά το σχολικό έτος 2006-07 ήταν τα εξής: Οδηγός Νηπιαγωγού, Γλώσσα Α', Γ', Ε', ΣΤ' Δημοτικού, Ανθολόγιο Λογοτεχνιών κειμένων Α' & Β, Γ' & Δ' Δημοτικού, Μαθηματικά Α' - ΣΤ' Δημοτικού, Μελέτη Περιβάλλοντος Α' - Δ' Δημοτικού, Θεατρική Αγωγή Ε' & ΣΤ' Δημοτικού, Φυσική Αγωγή Α' & Β', Ε' & ΣΤ' Δημοτικού, Ιστορία Γ' - ΣΤ' Δημοτικού, Φυσικά Ε' - ΣΤ' Δημοτικού, Θρησκευτικά Γ' - ΣΤ' Δημοτικού, ενώ κατά το σχολικό έτος 2007-08 τα εξής: Γλώσσα Β' και Δ' Δημοτικού, Γεωγραφία Ε' - ΣΤ' Δημοτικού, Φυσική Αγωγή Γ' και Δ' Δημοτικού, Μουσική Γ' - ΣΤ' Δημοτικού, Πολιτιστικές εκδηλώσεις Α' - ΣΤ' Δημοτικού, Εικαστικά Α' - ΣΤ' Δημοτικού, Εικονογραφημένο Λεξικό Α' - Γ' Δημοτικού, Λεξικό Ορθογραφικό-Ερμηνευτικό Δ' - ΣΤ' Δημοτικού. Το υποστηρικτικό υλικό ήταν: 6 Χάρτες, 18 εκπαιδευτικά λογισμικά, 1 Αφίσα, 2 AUDIO CD, 1 VISUAL CD, 3 DVD [Βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Έκθεση πεπραγμένων...*, ό.π., σσ. 5-7 και Κ. Μπονίδης κ.ά, *Τα εν χρήσει...*, ό.π., σσ. 24-25].

⁴⁷⁷ Τα διδακτικά πακέτα του Γυμνασίου που εισήχθησαν κατά το σχολικό έτος 2006-07 ήταν τα εξής: Νεοελληνική Γλώσσα Α' - Γ' Γυμνασίου, Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' - Γ' Γυμνασίου, Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' - Γ' Γυμνασίου, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Α' Γυμνασίου, Αρχαία Ελληνικά (μτφρ.). Ηροδότου Ιστορίες Α' Γυμνασίου, Αρχαία Ελληνικά (μτφρ.). Αρχαία Ελλάδα: ο τόπος και οι άνθρωποι Β' Γυμνασίου, Αρχαία Ελληνικά (μτφρ.) Ομηρικά Έπη-Ιλιάδα Β' Γυμνασίου, Δραματική Ποίηση (Ευριπίδη-Ελένη, Αριστοφάνη-Όρνιθες) Γ' Γυμνασίου, Αρχαία Ιστορία Α' Γυμνασίου, Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία Β' Γυμνασίου, Τοπική Ιστορία Γ' Γυμνασίου, Θρησκευτικά Α' - Γ' Γυμνασίου, Γερμανικά Α' Γυμνασίου, Εικαστικά Γ' Γυμνασίου, Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Γ' Γυμνασίου, Οδηγός Πολιτιστικών εκδηλώσεων Α' - Γ' Γυμνασίου, Φυσική Αγωγή Α' - Γ' Γυμνασίου, ΣΕΠ Γ' Γυμνασίου, ενώ κατά το σχολικό έτος 2007-08 τα εξής: Οικιακή Οικονομία Α' - Β' Γυμνασίου, Τεχνολογία Α' - Β' Γυμνασίου, Ανθολόγιο μουσικών κειμένων

Επιπρόσθετα, παρήχθησαν 6 διδακτικά πακέτα για το Ενιαίο Λύκειο (εκτός Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ.), τα οποία εισήχθησαν στο Ενιαίο Λύκειο κατά τα σχολικά έτη 2006-07, 2007-08 και 2008-09⁴⁷⁸.

* * *

Η συνολική βιβλιοπαραγωγή της περιόδου 1997-2008 μπορεί να αποδοθεί με τη μορφή πίνακα ως εξής⁴⁷⁹:

	<i>1997-2001</i>	<i>2002-2008</i>	<i>Σύνολο</i>
<i>Δημοτικό</i>	26	137	163
<i>Γυμνάσιο</i>	41	184	225
<i>Ενιαίο Λύκειο</i>	244	27	271
<i>Τ.Ε.Ε.</i>	299	473	772
<i>Σύνολο</i>	610	821	

Πίνακας 5: Η συνολική βιβλιοπαραγωγή της περιόδου 1997-2008

* * *

Καταληκτικά, θα ήταν χρήσιμη, κατά τη γνώμη μας, μια σύγκριση των επιμέρους πτυχών των διαδικασιών παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων που έλαβαν χώρα στις δύο επισκοπούμενες περιόδους, προκειμένου να εξαχθεί ένα πρώτο

Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Φυσική Αγωγή Β΄ Γυμνασίου, Εικαστικά Α΄ Γυμνασίου, Χημεία Β΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Φυσική Β΄ Γυμνασίου, Βιολογία Α΄ και Γ΄ Γυμνασίου, Πληροφορική Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Μαθηματικά Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ΄ Γυμνασίου, Ιστορία Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Συντακτικό Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Λεξικό Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Β΄ Γυμνασίου. Ωστόσο, κάποια διδακτικά πακέτα (Εικαστικά Β΄ Γυμνασίου, Γεωλογία και Γεωγραφία Α΄ και Β΄ Γυμνασίου, Γερμανικά Β΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Γαλλικά Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Αγγλικά για Αρχάριους Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Αγγλικά για Προχωρημένους Α΄ - Β΄ Γυμνασίου, Ανθολόγιο Φιλοσοφικών κειμένων Γ΄ Γυμνασίου, Γραμματική Νέας και Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Αρχαία Ελληνικά (μτφρ.). Ομηρικά Έπη-Οδύσεια Α΄ Γυμνασίου, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Γ΄ Γυμνασίου, Φυσική Γ΄ Γυμνασίου) εισήχθησαν κατά το σχολικό έτος 2008-09. Πρόκειται για διδακτικά πακέτα, των οποίων οι πρώτες προκηρύξεις συγγραφής είχαν αποβεί άκαρπες και είχαν επαναπροκηρυχθεί σε μεταγενέστερη χρονική περίοδο. Επίσης, το υποστηρικτικό υλικό Γυμνασίου που παρήχθη αυτήν την περίοδο ήταν: 1 DVD Ιστορίας Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, 21 εκπαιδευτικά λογισμικά, 13 Χάρτες (Πολιτικοί, Γεωμορφολογικοί). Να αναφερθεί, τέλος, ότι συγκεκριμένα διδακτικά πακέτα (Αρριανού Αλεξάνδρου Ανάβαση Γ΄ Γυμνασίου, Αγγλικά για προχωρημένους Γ΄ Γυμνασίου, Μουσική Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου) είτε δεν κατακυρώθηκαν σε αναδόχους είτε απορρίφθηκαν στην πορεία και δεν επαναπροκηρύχθηκαν (Βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Έκθεση πεπραγμένων...*, ό.π., σσ. 7-12). Για το σύνολο των διδακτικών πακέτων που παρήχθησαν την περίοδο αυτή βλ. επίσης [www. pi-schools.gr/books](http://www.pi-schools.gr/books) (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 26/2/2019).

⁴⁷⁸ Πρόκειται για τα εξής διδακτικά πακέτα: Κοινωνιολογία Γ΄ Λυκείου Γενικής Παιδείας, Αρχές Φιλοσοφίας Β΄ Λυκείου Θεωρητικής Κατεύθυνσης, Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου Κόσμου Γ΄ Λυκείου Γενικής Παιδείας, Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ΄ Λυκείου Γενικής Παιδείας, Λογοτεχνία Γ΄ Λυκείου Θεωρητικής Κατεύθυνσης, Οικονομία-Επιχειρηματικότητα (Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Έκθεση πεπραγμένων...*, ό.π., σ. 12).

⁴⁷⁹ Στους αριθμούς που παρατίθενται στη συνέχεια συμπεριλαμβάνονται βιβλίο μαθητή/τριας, βιβλίο εκπαιδευτικού, τετράδιο εργασιών και εργαστηριακός οδηγός (όπου υπάρχει).

συμπέρασμα αναφορικά με τις ομοιότητες και τις διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ τους. Έτσι, προκύπτει η εξής εικόνα:

A) *Περίοδος 1997-2001:*

- ✓ Ευρωπαϊκή χρηματοδότηση (1^ο Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ./2^ο Κ.Π.Σ.).
- ✓ Μαζική αλλαγή σχολικών βιβλίων (με την έμφαση να δίνεται στη βαθμίδα του Λυκείου).
- ✓ Αναθέσεις συγγραφής και προκηρύξεις διαγωνισμών.
- ✓ Συμμετοχή του ιδιωτικού παράγοντα στις διαδικασίες παραγωγής.
- ✓ Υποβολή του σχολικού βιβλίου προς αξιολόγηση από την επιτροπή κρίσης ως ολοκληρωμένου προϊόντος.
- ✓ Πυκνό δίκτυο ελεγκτικών μηχανισμών εντός του Π.Ι.
- ✓ Παραγωγή μεμονωμένων σχολικών βιβλίων (στις περιπτώσεις αναθέσεων συγγραφής, καθώς και παραγωγής βιβλίων που δεν είχαν προταθεί για χρηματοδότηση από το Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ.), αλλά και διδακτικών πακέτων (στις περιπτώσεις παραγωγής των πολλαπλών βιβλίων, καθώς και των βιβλίων που συνεγράφησαν με τη χρηματοδότηση του Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ.).
- ✓ Δοκιμαστική εφαρμογή των σχολικών βιβλίων σε ελάχιστες περιπτώσεις (μόνο για κάποια πολλαπλά διδακτικά πακέτα).
- ✓ Παραγωγή πολλαπλών διδακτικών πακέτων για ορισμένα μαθήματα.
- ✓ Απουσία επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών στα νέα σχολικά βιβλία.
- ✓ Μαζική εκτύπωση των σχολικών βιβλίων από τον Ο.Ε.Δ.Β.
- ✓ Απουσία διαλόγου με τους εκπαιδευτικούς φορείς πριν και κατά τη διάρκεια της συγγραφής των σχολικών βιβλίων, προκειμένου να καταγραφούν οι απόψεις και οι προτάσεις τους.

B) *Περίοδος 2002-2008:*

- ✓ Ευρωπαϊκή χρηματοδότηση (2^ο Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ./3^ο Κ.Π.Σ.).
- ✓ Μαζική αλλαγή σχολικών βιβλίων (με την έμφαση να δίνεται στην υποχρεωτική εκπαίδευση).
- ✓ Μόνο προκηρύξεις διαγωνισμών.
- ✓ Συμμετοχή του ιδιωτικού παράγοντα στις διαδικασίες παραγωγής.
- ✓ Κατάθεση αρχικά ενός δείγματος γραφής, ώστε να επιλεγεί ο ανάδοχος, και στη συνέχεια ανά τακτά διαστήματα κατάθεση μερών του σχολικού βιβλίου.
- ✓ Πυκνό δίκτυο ελεγκτικών μηχανισμών εντός του Π.Ι.
- ✓ Παραγωγή μόνο διδακτικών πακέτων.

- ✓ Απουσία δοκιμαστικής-πειραματικής εφαρμογής των διδακτικών πακέτων, πριν την γενικευμένη εισαγωγή τους στα σχολεία.
- ✓ Παραγωγή σε όλα τα μαθήματα ενός και μοναδικού διδακτικού πακέτου.
- ✓ Διεξαγωγή επιμορφωτικών σεμιναρίων για τους/τις εκπαιδευτικούς πάνω στα νέα διδακτικά πακέτα.
- ✓ Μαζική εκτύπωση των σχολικών βιβλίων από τον Ο.Ε.Δ.Β.
- ✓ Απουσία διαλόγου με τους εκπαιδευτικούς πριν και κατά τη διάρκεια της συγγραφής των σχολικών βιβλίων, προκειμένου να καταγραφούν οι απόψεις και οι προτάσεις τους.

5. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΑΝΑ ΦΟΡΕΑ ΔΡΑΣΗΣ

5.1. Ανώτατη Συνομοσπονδία Γονέων Μαθητών Ελλάδας (Α.Σ.Γ.Μ.Ε.)

Ίδρυση, σκοπός και όροι λειτουργίας

Η Ανώτατη Συνομοσπονδία Γονέων Μαθητών Ελλάδας (Α.Σ.Γ.Μ.Ε.) συνιστά το *τριτοβάθμιο* όργανο, στο οποίο εκπροσωπούνται οι γονείς των μαθητών/τριών όλης της Ελλάδας. Ίδρύθηκε το 1953 και μέλη της γίνονται οι Ομοσπονδίες Ενώσεων Συλλόγων Γονέων των μαθητών/τριών της δημόσιας, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των Νομών και Νομαρχιακών Διαμερισμάτων (με την ισχύουσα διοικητική διαίρεση: των Περιφερειών και των Περιφερειακών Ενοτήτων) της Ελλάδας. Η Α.Σ.Γ.Μ.Ε. διοικείται από 15μελές Διοικητικό Συμβούλιο, που εκλέγεται από τη Γενική Συνέλευση για δύο χρόνια. Οι όροι λειτουργίας (όργανα και αρμοδιότητές τους, αρχαιρεσίες κ.λπ.) των οργανώσεων των γονέων ανεξαρτήτως βαθμού οργάνωσης (Συνομοσπονδία, Ομοσπονδία, Ένωση Συλλόγων Γονέων, Σύλλογος Γονέων) ρυθμίζονται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 53 του Ν. 1566/1985, όπως έχουν τροποποιηθεί και ισχύουν έως σήμερα με τις διατάξεις του άρθρου 2 του Ν. 2621/1998 και της Υ.Α. Δ4/662/8-2-1999, καθώς και από τις συναφείς διατάξεις του Αστικού Κώδικα και από τα καταστατικά της κάθε οργάνωσης γονέων⁴⁸⁰.

Σκοπός της Α.Σ.Γ.Μ.Ε., σύμφωνα με το άρθρο 2 του καταστατικού της, είναι *«η συνένωση όλων των γονέων των μαθητών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των δημόσιων σχολείων της Ελλάδας για το συντονισμό, μελέτη και προβολή των προβλημάτων, την ουσιαστική συμμετοχή των γονέων στις διαδικασίες λειτουργίας των σχολείων, την προάσπιση και διεύρυνση της Δημόσιας και Δωρεάν Εκπαίδευσης, ουσιαστικά την κατάργηση στην πράξη της Ιδιωτικής Εκπαίδευσης και*

---

⁴⁸⁰ Βάσει του παραπάνω νομικού πλαισίου, καθώς και του Αστικού Κώδικα προβλέπονται τα εξής: α) Σύλλογος Γονέων μπορεί να ιδρυθεί σε κάθε σχολική μονάδα, εφόσον συγκεντρωθούν το λιγότερο 21 γονείς, β) για την ίδρυση Ένωσης Συλλόγων Γονέων απαιτούνται δυο τουλάχιστον Σύλλογοι Γονέων του ίδιου Δήμου, γ) για την ίδρυση Ομοσπονδίας Ενώσεων Συλλόγων Γονέων απαιτούνται δυο τουλάχιστον Ενώσεις Συλλόγων Γονέων της ίδιας Περιφέρειας ή Περιφερειακής Ενότητας (πρώην Νομαρχίες και Νομαρχιακά Διαμερίσματα), δ) για την ίδρυση Συνομοσπονδίας απαιτούνται τουλάχιστον δυο Ομοσπονδίες Ενώσεων Συλλόγων Γονέων (Βλ. Ν. 1566 «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 167, 1985, σσ. 2580-2581, Ν. 2621 «Ρύθμιση θεμάτων οργάνωσης και λειτουργίας των Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ 136, 1998, σσ. 1950-1951, Υ.Α. Δ4/662/8-2-1999 «Συγκρότηση και λειτουργία οργανώσεων γονέων των σχολείων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης», ΦΕΚ 77 Β', 1999, σσ. 1254-1256).

της παραπαιδείας [...]»⁴⁸¹. Ειδικότερα, επιμέρους σκοποί της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. είναι ενδεικτικά:

«[...] 2. Η ανίχνευση και μελέτη των προβλημάτων των μαθητών στη σύγχρονη εποχή και ο συντονισμός και η κοινή δράση όλων των γονέων σε αραστή συνεργασία με άλλες Ομοσπονδίες ή Συνομοσπονδίες και με άλλους δημόσιους φορείς, Συνδέσμους και επιστημονικούς συλλόγους, πολιτικά κόμματα [...].

4. Η συμβολή στο να εξασφαλιστούν οι προϋποθέσεις για καλύτερη αγωγή και εκπαίδευση των μαθητών σε πρωινό ωράριο με υλικοτεχνική υποδομή, εποπτικά μέσα, δημιουργία βιβλιοθηκών, αναγνωστηρίων, γυμναστηρίων, κτιριακών εγκαταστάσεων και εγκαταστάσεων σίτισης και διαμονής των μαθητών από τους αρμόδιους φορείς. [...].

7. Η συμβολή στην αύξηση των δαπανών για πλήρη κάλυψη των σύγχρονων αναγκών της εκπαίδευσης από την πολιτεία και την τοπική αυτοδιοίκηση [...].

9. Η θεσμοθετημένη συμμετοχή των γονέων σε όλα τα όργανα και τους φορείς της αυτοδιοίκησης που αφορούν την παιδεία [...]»⁴⁸².

Συμμετοχή της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. στη διαμόρφωση και στη συζήτηση του Ν. 2525/1997

Από τη μελέτη του πρωτογενούς υλικού προκύπτει ότι η εμπλοκή της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. στη διαμόρφωση του Ν. 2525/1997 ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από ένα υψηλά ιστάμενο μέλος της Α.Σ.Γ.Μ.Ε., το οποίο επισημαίνει ότι αφενός κατά τη διαμόρφωση του νόμου δεν κλήθηκαν ποτέ να καταθέσουν τις θέσεις τους και αφετέρου ότι οι σχέσεις με το Υπουργείο Παιδείας – τουλάχιστον την περίοδο διαμόρφωσης και ψήφισης του Ν. 2525– ήταν ανύπαρκτες. Επομένως, οι μοναδικοί διάυλοι, διαμέσου των οποίων μπορούσε η Συνομοσπονδία να διατυπώσει τις θέσεις της, ήταν είτε μέσω των ΜΜΕ (τηλεοπτικές εκπομπές και άρθρα σε εφημερίδες) είτε μέσω της συμμετοχής της στα θεσμοθετημένα όργανα του Υπουργείου (Ε.Σ.Υ.Π.) είτε μέσω κάποιων υπομημάτων ή παραστάσεων

⁴⁸¹ Βλ. *Κωδικοποιημένο Καταστατικό της Ανώτατης Συνομοσπονδίας Γονέων Μαθητών Ελλάδας*, 1953, σ. 1.

⁴⁸² Βλ. ό.π., σσ. 2-3. Η συμμετοχή των γονέων στα θεσμοθετημένα όργανα που αφορούν την εκπαίδευση προβλέπεται ως εξής: από το Σύλλογο Γονέων εκλέγεται ένας εκπρόσωπος για τη σχολική επιτροπή, από την Ένωση Συλλόγων Γονέων ένας εκπρόσωπος για τη Δημοτική Επιτροπή Παιδείας, από την Ομοσπονδία Ενώσεων Συλλόγων Γονέων ένας εκπρόσωπος για τη Νομαρχιακή Επιτροπή Παιδείας (νυν Περιφερειακή Επιτροπή Παιδείας) και από την Συνομοσπονδία ένας εκπρόσωπος για το Εθνικό Συμβούλιο Παιδείας [(Ε.Σ.Υ.Π.), πλέον έχει μετονομαστεί σε Εθνικό Συμβούλιο Εκπαίδευσης και Ανάπτυξης Ανθρώπινου Δυναμικού (Ε.Σ.Ε.Κ.Α.Α.Δ.)].

διαμαρτυρίας⁴⁸³. Ωστόσο, ακόμα και αυτές οι ενέργειες δεν ήταν ικανές να επηρεάσουν με κάποιο τρόπο την κατεύθυνση των αποφάσεων ή να αλλάξουν κάπως τους συσχετισμούς δυνάμεων μεταξύ των διαφόρων «παικτών» που συμμετείχαν στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής. Αυτό που διαφαίνεται εκ πρώτης όψεως είναι ότι η Α.Σ.Γ.Μ.Ε. δεν αντιμετωπίστηκε –τουλάχιστον την περίοδο που εξετάζουμε– ως ένας ισότιμος συνομιλητής για το Υπουργείο Παιδείας, της οποίας η γνώμη θα λαμβάνονταν υπόψη για τη διαμόρφωση των επιμέρους διατάξεων ενός νόμου.

Η μοναδική συμμετοχή της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. σε ό,τι αφορά στο Ν. 2525 εντοπίζεται κατά τη διάρκεια της συζήτησης του σχεδίου νόμου στη Διαρκή Επιτροπή Μορφωτικών Υποθέσεων της Βουλής. Στη συνεδρίαση που πραγματοποιήθηκε στις 27.8.1997 (δεύτερη κατά σειρά συνεδρίαση, στην οποία προσκλήθηκαν εξωκοινοβουλευτικοί φορείς για να εκθέσουν τις απόψεις τους επί του νομοσχεδίου) είχε κληθεί, μεταξύ άλλων, και ο τότε πρόεδρος της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. για να καταθέσει τις θέσεις της Συνομοσπονδίας για το συζητούμενο σχέδιο νόμου. Στη συζήτηση που έλαβε χώρα εξέφρασε την υποστήριξή του σε κάποια σημεία της μεταρρύθμισης Αρσένη, υποστηρίζοντας, ότι *«η κατάργηση της επετηρίδας, η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και η παιδαγωγική κατάρτισή τους είναι πάγια αιτήματα των γονέων και θα πρέπει να πούμε, ότι είμαστε πολύ ικανοποιημένοι που εν πάση περιπτώσει μπαίνουν αυτά σε μια σειρά, προκειμένου να ικανοποιηθούν»*, ενώ διατύπωσε και κάποιες ανησυχίες αναφορικά με την αξιολόγηση των μαθητών και συγκεκριμένα με την αύξηση των εξετάσεων στις τελευταίες τάξεις του Λυκείου, κάτι που θα είχε ως αποτέλεσμα να ενισχυθεί, κατά τη γνώμη του, η παραπαιδεία και να αυξηθούν οι δαπάνες των γονέων (π.χ. φροντιστήρια)⁴⁸⁴. Ωστόσο, πέρα από τη θετική υποστήριξη των παραπάνω διατάξεων, η συνολική τοποθέτηση του προέδρου της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. χαρακτηρίζεται από την απουσία ή και αδυναμία διατύπωσης συγκεκριμένων

⁴⁸³ Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου 1993-2003 η Α.Σ.Γ.Μ.Ε. διοικούνταν από διοίκηση που είχε διοριστεί μέσω δικαστικής απόφασης. Η ιδιάζουσα αυτή κατάσταση, που επικρατούσε στο εσωτερικό της Συνομοσπονδίας, είχε άμεσο αντίκτυπο τόσο στο συνολικό τρόπο λειτουργίας της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. όσο και ειδικότερα στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονταν οι θέσεις της για τα ποικίλα εκπαιδευτικά ζητήματα την περίοδο που μελετάμε. Η κατάσταση αυτή, επίσης, ερμηνεύει έως ένα βαθμό την απουσία ή την αδυναμία διατύπωσης θέσεων και προτάσεων από πλευράς της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. πάνω σε ειδικότερα και πιο εξειδικευμένα εκπαιδευτικά θέματα.

⁴⁸⁴ Βλ. Πρακτικά Συνεδριάσεων της Διαρκούς Επιτροπής Μορφωτικών Υποθέσεων της Βουλής, Περίοδος Θ', Σύνοδος Θέρους '97, 27/8/1997, σσ. 444-446.

προτάσεων πάνω σε ειδικότερα και εξειδικευμένα θέματα, ένα από τα οποία είναι και το ζήτημα των σχολικών βιβλίων⁴⁸⁵.

Ο ρόλος της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. στη διαμόρφωση και εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

Στην παραπάνω ενότητα αναφέρθηκε, ότι η εμπλοκή της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. στη διαμόρφωση του Ν. 2525/1997 ήταν ανύπαρκτη. Κατ' επέκταση, η Συνομοσπονδία δε θα είχε λόγο ούτε στη **διαμόρφωση** της πολιτικής για το πολλαπλό βιβλίο, αφού η τελευταία αποτελούσε μια επιμέρους διάταξη, ένα επιμέρους άρθρο του παραπάνω νόμου. Ήταν τέτοια, επομένως, η θέση της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. ως συλλογικού φορέα δράσης στην ιεραρχία του εκπαιδευτικού συστήματος, που δεν της επέτρεπε να συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός θεσμικού χώρου (ή μιας επιμέρους πτυχής του, όπως η διαμόρφωση μιας πολιτικής). Η άποψη, βέβαια, της Συνομοσπονδίας απέναντι στην αλλαγή που συντελέστηκε με το Ν. 2525, σε ό,τι αφορά στην πολιτική για το σχολικό βιβλίο, ήταν θετική. Αναφέρει σχετικά ένα υψηλά ιστάμενο μέλος της Α.Σ.Γ.Μ.Ε.:

«να έχει πολλές απόψεις για να κρίνει, αυτό αυξάνει την κρίση του μαθητή διότι έχουν καταντήσει τα σχολεία να είναι παπαγαλίστικα και ότι βγει, έτσι είχε περισσότερη κρίση [...] και αποκτούσε κάποιος ολοκληρωμένη άποψη»⁴⁸⁶.

Από την άλλη, δεν προκύπτει –μέσα από τη μελέτη του πρωτογενούς υλικού– κάποια ανάμειξη/εμπλοκή της Συνομοσπονδίας στην **εγκατάλειψη** της πολιτικής αυτής, τουλάχιστον σε θεσμικό επίπεδο. Αυτή η διαπίστωση επιβεβαιώνεται και από ένα συνεντευξιαζόμενο, ο οποίος για αρκετά χρόνια κατείχε μια ανώτατη θεσμική θέση εντός της Α.Σ.Γ.Μ.Ε. Συγκεκριμένα, αναφέρει, ότι αφενός η Συνομοσπονδία, ως φορέας εκπροσώπησης των γονέων, είχε διαφωνίες με τον τρόπο που διεξάγονταν οι εισαγωγικές εξετάσεις και όχι με το μέσο, βάσει του οποίου θα δίνονταν οι εξετάσεις και αφετέρου αναγνωριζόταν η περιορισμένη δυνατότητα που είχαν οι γονείς, ως οργανωμένος φορέας δράσης, να επηρεάσουν τη διαμόρφωση και την εφαρμογή μιας πολιτικής προς την επιθυμητή προς αυτούς κατεύθυνση⁴⁸⁷.

Επομένως, αν η ανάλυσή μας παραμείνει επικεντρωμένη στο συλλογικό φορέα δράσης των γονέων, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε, ότι η Α.Σ.Γ.Μ.Ε. δε

⁴⁸⁵ Η αδυναμία διατύπωσης συγκεκριμένων προτάσεων από πλευράς των γονέων, ως ομάδας ενδιαφέροντος, επί ειδικότερων εκπαιδευτικών θεμάτων, λόγω της έλλειψης εξειδικευμένης γνώσης που απαιτείται γι' αυτό, επισημαίνεται από την πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων της παρούσας μελέτης.

⁴⁸⁶ Συνέντευξη X1 (19/12/2017).

⁴⁸⁷ Συνέντευξη X1 (19/12/2017).

συνέβαλε σε επίσημο θεσμικό επίπεδο ούτε στη διαμόρφωση ούτε στην εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Πώς θα μπορούσε να συμβάλει, άλλωστε, στην εγκατάλειψή της, από τη στιγμή που η επίσημη θέση της Συνομοσπονδίας απέναντι στην πολιτική αυτή ήταν θετική; Αν, βέβαια, μεταβούμε σε ένα ανεπίσημο, εξω-θεσμικό επίπεδο και επίκεντρο της ανάλυσής μας αποτελέσουν οι γονείς ως μικρο-φορείς δράσης, τότε τα πράγματα λαμβάνουν μια διαφορετική τροπή. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται από την πλειονότητα των συνεντευξιζόμενων, ότι οι γονείς (είτε ως μεμονωμένα άτομα είτε μέσω των συλλόγων γονέων) αντέδρασαν κατά την περίοδο εφαρμογής της πολιτικής αυτής και άσκησαν πιέσεις –σε ένα παρασκηνιακό επίπεδο– προς την πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας, προκειμένου να καταργηθεί ή έστω να ανασταλεί η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου⁴⁸⁸. Συγκεκριμένα, οι γονείς εξέφρασαν ανησυχίες για τον τρόπο, με τον οποίο θα διεξάγονταν οι εισαγωγικές εξετάσεις στις τελευταίες τάξεις του Λυκείου, από τη στιγμή που θα υπήρχαν περισσότερα του ενός βιβλία για κάποια από τα πανελλαδικώς εξεταζόμενα μαθήματα, καθώς και για τον τρόπο με τον οποίο θα επιλέγονταν τα κοινά θέματα στις εξετάσεις αυτές, όταν η κάθε σχολική μονάδα θα μπορούσε να επιλέξει διαφορετικό διδακτικό πακέτο. Τα παραπάνω αποτέλεσαν και τα κυριότερα επιχειρήματα που χρησιμοποιήθηκαν από πλευράς των γονέων ενάντια στην πολιτική αυτή⁴⁸⁹.

5.2. Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων (Ο.Ε.Δ.Β.)

Το «χρονικό» ενός θεσμού⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Δεν αναφερόμαστε, βέβαια, σε όλους ανεξαιρέτως τους γονείς ή τους συλλόγους γονέων, αλλά σε επιμέρους περιπτώσεις, οι οποίες, ωστόσο, στο σύνολό τους αποκτούσαν μια ισχυρή δυναμική.

⁴⁸⁹ Παράλληλα, την ίδια περίοδο υπήρξαν αντιδράσεις και από άλλους φορείς δράσης (εκδότες, ιδιοκτήτες φροντιστηρίων, ομάδες εκπαιδευτικών), οι οποίοι επιδίωκαν –δρώντας παρασκηνιακά– την κατάργηση/αναστολή της πολιτικής αυτής, για λόγους που θα αναφέρουμε στη συνέχεια της ανάλυσης.

⁴⁹⁰ Στην ενότητα αυτή θα δοθεί έμφαση στους κυριότερους σταθμούς της θεσμικής εξέλιξης του Ο.Ε.Σ.Β./Ο.Ε.Δ.Β. από την ίδρυσή του (1937) μέχρι την κατάργησή του (2012). Για μια αναλυτική παρουσίαση της εξέλιξης του Οργανισμού βλ. Π. Γεωργούντζος, «Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων», στο: *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος Δ' (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1968), σσ. 241-244 και Ε. Κανταρτζή - Κ. Καψοκαβάδης, «Ιδεολογία και εκπαιδευτική πολιτική: ίδρυση και λειτουργία του ΟΕΣΒ από το 1937 έως το 1981», στο: Κ. Μαλαφάντης - Ν. Ανδρεαδάκης - Δ. Καραγιώργος - Γ. Μανωλίτσης - Β. Οικονομίδης (επιμ.), *Πρακτικά 7^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Κρήτης με θέμα «Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική έρευνα»*, τόμος Α' (Αθήνα: εκδόσεις Διάδραση, 2012), σσ. 239-256. Για μια ανάλυση του (ιδεολογικού) ρόλου που διαδραμάτισε ο Ο.Ε.Δ.Β. κατά τη μεταξική περίοδο βλ. σχετικά Γ. Κουστουράκης, «Ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων και η παραγωγή της σχολικής γνώσης στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση κατά την Μεταξική περίοδο: Μια ιστορική-κοινωνιολογική προσέγγιση», στο: Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης: Όψεις και Απόψεις, τόμος Β': Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-2010)* (Αθήνα: Gutenberg, 2011), σσ. 629-644.

Ο Ο.Ε.Δ.Β. ιδρύθηκε με τον Α.Ν. 952/1937, αρχικά ως Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων (Ο.Ε.Σ.Β.)⁴⁹¹. Οι κυριότερες προβλέψεις του νόμου ήταν οι εξής:

- ✓ *«Ιδρύεται στην Αθήνα Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων (Ο.Ε.Σ.Β.), ο οποίος αποτελεί Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου και τελεί υπό την εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας.*
- ✓ *Σκοπός του Ο.Ε.Σ.Β. είναι η έκδοση και διάθεση των διδακτικών και βοηθητικών βιβλίων, βιβλίων χρησίμων για τις μαθητικές, σχολικές και λαϊκές βιβλιοθήκες, πανεπιστημιακών παραδόσεων και συγγραμμάτων κ.λπ.*
- ✓ *Ο Ο.Ε.Σ.Β. διοικείται από εντεκαμελές Συμβούλιο, του οποίου τον πρόεδρο και αντιπρόεδρο ορίζει ο Υπουργός Παιδείας.*
- ✓ *Το Υπουργείο Παιδείας δημοσιεύει την προκήρυξη συγγραφής σχολικών βιβλίων με όλες τις απαραίτητες πληροφορίες (είδος βιβλίων, τάξη για την οποία προορίζονται κ.λπ.) και ορίζει για κάθε είδος από τα κρινόμενα βιβλία τρία βραβεία.*
- ✓ *Τα βιβλία κρίνονται από το Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαιδεύσεως με τη συμμετοχή ενός από τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του Ο.Ε.Σ.Β.*
- ✓ *Τα βιβλία εκδίδονται και διατίθενται από τον Ο.Ε.Σ.Β. για χρονικό διάστημα, το οποίο ορίζεται από τον Υπουργό και το οποίο δε μπορεί να είναι μικρότερο της πενταετίας»⁴⁹².*

Επόμενος σημαντικός σταθμός στην εξέλιξη του Οργανισμού αποτελεί το ΝΔ 4320/1963, με το οποίο μετονομάζεται σε Οργανισμό Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων (Ο.Ε.Δ.Β.). Οι σημαντικότερες προβλέψεις του ΝΔ 4320 ήταν οι ακόλουθες:

- ✓ *«Καθιερώνονται τρία χρηματικά βραβεία και δύο έπαινοι, δηλαδή βράβευση έως και πέντε βιβλίων κάθε είδους, χωρίς όμως να θίγεται το καθεστώς το ενός και μοναδικού βιβλίου.*

Για μια αναλυτική καταγραφή των εξελίξεων γύρω από το ζήτημα των σχολικών βιβλίων από την ίδρυση του Οργανισμού μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '90 βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σσ. 105-151.

⁴⁹¹ Για την εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθήθηκε κατά τη μεταξική περίοδο βλ. σχετικά Ζ. Καγκαλίδου, *Εκπαίδευση και πολιτική: η περίπτωση του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1999).

⁴⁹² Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σσ. 108-109. Όπως επισημαίνει, βέβαια, ο Δ. Χαραλάμπους, «η καθιέρωση της πολιτικής του κρατικού μονοπωλίου δε συνοδεύονταν εξ αρχής από τη λογική του ενός και μοναδικού βιβλίου [...], καθώς το άρθρο 7 του Α.Ν. 952 προέβλεπε τη βράβευση τριών βιβλίων για κάθε μάθημα». Ωστόσο, με το άρθρο 3 του Α.Ν. 1644/1939, επέρχεται μια τροποποίηση σε ό,τι αφορά στη δυνατότητα εκτύπωσης μέχρι και τριών βιβλίων. Βάσει, επομένως, του παραπάνω άρθρου ο Οργανισμός εξέδιδε -και συνέχιζε να εκδίδει μέχρι και την κατάργησή του- ένα βιβλίο για κάθε μάθημα (βλ. ό.π., σσ. 111-112).

- ✓ Η κρίση των βιβλίων ανατίθεται σε διοριζόμενο από τον Υπουργό Παιδείας εννεαμελές συμβούλιο κρίσεως.
- ✓ Σε περίπτωση που κανένα βιβλίο δεν κρίνεται άξιο να βραβευτεί, ο Υπουργός έχει το δικαίωμα είτε να επαναλάβει το διαγωνισμό είτε να αναθέσει τη συγγραφή σε ένα ή περισσότερα πρόσωπα. Η έγκριση των βιβλίων ισχύει για τέσσερα χρόνια»⁴⁹³.

Μεταβαίνοντας στη μεταπολιτευτική περίοδο, σημειώνεται ότι έως και το 1989 «δεν τίθεται ζήτημα αλλαγής της πολιτικής του κρατικού μονοπωλίου και του ενός και μοναδικού βιβλίου [...]. Έτσι, ο Ο.Ε.Δ.Β. παραμένει ο αποκλειστικός εκδότης και προμηθευτής σχολικών βιβλίων»⁴⁹⁴. Σε ό,τι αφορά στο θεσμικό πλαίσιο του Οργανισμού εντοπίζεται μια δευτερεύουσα τροποποίηση που επιφέρει ο Ν. 1566. Συγκεκριμένα, το άρθρο 2 του Α.Ν. 952/1937 αντικαθίσταται από το άρθρο 75 του Ν. 1566/1985 ως εξής:

«Άρθρο 2

Σκοπός του Οργανισμού Έκδοσης Διδακτικών Βιβλίων (Ο.Ε.Δ.Β.) είναι η έκδοση ή και διάθεση κάθε είδους βιβλίων και εντύπων που είναι απαραίτητη

α) για τις εκπαιδευτικές ανάγκες όλων των βαθμίδων και κατευθύνσεων της εκπαίδευσης, β) για τη λαϊκή επιμόρφωση, γ) για την προώθηση της επιστημονικής έρευνας και δ) για τις ανάγκες κάθε υπηρεσίας του δημόσιου τομέα.

2. Τα βιβλία και έντυπα που εκδίδονται από τον Ο.Ε.Δ.Β. προσδιορίζονται με αποφάσεις του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Για την εκτύπωση των πανεπιστημιακών βιβλίων αρκεί η απόφαση της συνέλευσης του τομέα. Στην περίπτωση αυτή το διοικητικό συμβούλιο του Ο.Ε.Δ.Β. καταρτίζει τη σύμβαση για την εκτύπωση με τον τυπογράφο είτε απευθείας είτε διαμέσου του πρότανη του αντίστοιχου Α.Ε.Ι.

3. Ο Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων μπορεί να αποφασίσει την έκδοση από τον Ο.Ε.Δ.Β. βιβλίου ή εντύπου που υπάγεται σε μία από τις κατηγορίες των σκοπών του οργανισμού, ακόμη και αν η συγγραφή και διάθεση του βιβλίου ή εντύπου γίνεται με την πρωτοβουλία άλλης κρατικής υπηρεσίας ή δημόσιου οργανισμού [...]»⁴⁹⁵.

⁴⁹³ Βλ. ό.π., σσ. 127-128.

⁴⁹⁴ Βλ. ό.π., σσ. 148, 151.

⁴⁹⁵ Βλ. Ν. 1566 «Δομή και λειτουργία...», ό.π., σ. 2596.

Τελευταίος σταθμός στην ιστορία του Ο.Ε.Δ.Β. ήταν η κατάργησή του (2012)⁴⁹⁶, το ρόλο και τις αρμοδιότητες του οποίου ανέλαβε το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων (Ι.Τ.Υ.Ε.) ‘Διόφαντος’⁴⁹⁷. Το τελευταίο αποτελεί έναν εποπτευόμενο φορέα του Υπουργείου Παιδείας και στις αρμοδιότητες του περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, «η κατοχύρωση, εκμετάλλευση και προστασία των δικαιωμάτων της διανοητικής ιδιοκτησίας στην ημεδαπή και αλλοδαπή, ο σχεδιασμός εκδόσεων, η οργάνωση και ο συντονισμός της παραγωγής των σχολικών βιβλίων και εντύπων για την επιστημονική έρευνα και τη δια βίου μάθηση τόσο σε έντυπη όσο και σε ηλεκτρονική μορφή, με αξιοποίηση των ΤΠΕ [...]»⁴⁹⁸.

Από την παραπάνω ανάλυση γίνεται φανερό ότι ο ρόλος και οι αρμοδιότητες του Ο.Ε.Δ.Β. καθ’ όλη την περίοδο λειτουργίας του εξαντλούνταν στην έκδοση και στη διανομή των σχολικών βιβλίων. Με άλλα λόγια, ο ρόλος του Οργανισμού περιοριζόταν στην τελευταία φάση του κύκλου παραγωγής ενός σχολικού βιβλίου, αφού το τελευταίο είχε συγγραφεί και εγκριθεί. Παρότι οι αρμοδιότητες του Ο.Ε.Δ.Β. ήταν σαφώς περιορισμένες, δεν έλειπαν, ωστόσο, και διάφορα προβλήματα, τα οποία οφείλονταν κατά κύριο λόγο στην πολυπλοκότητα της διαδικασίας εκτύπωσης και διανομής των σχολικών βιβλίων⁴⁹⁹. Αν συνυπολογίσουμε στο παραπάνω αφενός τον

⁴⁹⁶ Βλ. Ν. 3966 «Θεσμικό πλαίσιο των Πρότυπων Πειραματικών Σχολείων, Ίδρυση Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Οργάνωση του Ινστιτούτου Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ» και λοιπές διατάξεις», ΦΕΚ 118, 2011, σσ. 2371-2373.

⁴⁹⁷ Το Ι.Τ.Υ.Ε. ‘Διόφαντος’ είχε ιδρυθεί με το Π.Δ. 9/1985 (άρθρο 1), αρχικά με την επωνυμία «Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών», και μετονομάστηκε σε «Ερευνητικό Ακαδημαϊκό Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών» (Ε.Α.Ι.Τ.Υ.) με το Ν. 2909/2001 (άρθρο 2).

⁴⁹⁸ Βλ. Ν. 3966 «Θεσμικό πλαίσιο...», ό.π., σ. 2366. Για τους/τις διατελέσαντες προέδρους του Ο.Ε.Δ.Β. την περίοδο 1989-2012 βλ. Παράρτημα.

⁴⁹⁹ Η διαδικασία αυτή ξεκινούσε από τη στιγμή που δινόταν η έγκριση διδακτικής καταλληλότητας και εκτύπωσης από το αρμόδιο Τμήμα του Π.Ι. και ακολουθούσε την εξής πορεία: Τα εγκριθέντα διδακτικά πακέτα παραλαμβάνονταν από την αρμόδια Διεύθυνση του ΥΠ.Ε.Π.Θ., εκδιδόταν η σχετική Υ.Α. για την εκτύπωσή τους και αποστέλλονταν στον Ο.Ε.Δ.Β. Ο Οργανισμός, αφού παραλάμβανε τα χρωμοφάν των βιβλίων, ξεκινούσε την έκδοσή τους, η οποία περιελάμβανε τα ακόλουθα στάδια. Αρχικά, ένα μέρος των προεκτυπωτικών εργασιών γινόταν από τους/τις υπαλλήλους του τεχνικού τμήματος του Οργανισμού, ενώ το υπόλοιπο μέρος, καθώς και οι εργασίες της εκτύπωσης και της βιβλιοδεσίας, λόγω της έλλειψης δικών του μηχανολογικών εγκαταστάσεων, ανατίθεντο σε ιδιωτικές επιχειρήσεις που βρίσκονταν εντός Αττικής. Αφού ολοκληρώνονταν οι παραπάνω εργασίες, τα σχολικά βιβλία παραλαμβάνονταν από τον Οργανισμό και φυλάσσονταν στις αποθήκες του. Στη συνέχεια, ακολουθούσε το στάδιο της διανομής, η οποία πραγματοποιούνταν σε όλη την Ελλάδα και το εξωτερικό από αναδόχους που είχαν επιλεγεί μέσω διαγωνισμών. Το στάδιο αυτό ξεκινούσε από την επεξεργασία των παραγγελιών των βιβλίων από τα σχολεία (ανάλογα με τον αριθμό των μαθητών/τριών που προέβλεπαν για την επόμενη σχολική χρονιά), ακολουθούσε η διαλογή των βιβλίων στις αποθήκες του Ο.Ε.Δ.Β., σύμφωνα με τις παραγγελίες, και η έκδοση των δελτίων αποστολής-διατακτικών. Η διαδικασία αυτή ολοκληρωνόταν με την αποστολή των βιβλίων (κατά σχολείο εντός Αττικής και στις Διευθύνσεις Α΄/θμιας και Β΄/θμιας Εκπαίδευσης του κάθε νομού για την υπόλοιπη Ελλάδα), η οποία ξεκινούσε τον Μάιο και περατωνόταν στις αρχές Σεπτεμβρίου. Πρόκειται, επομένως, για μια εξαιρετικά πολύπλοκη διαδικασία, που απαιτούσε συντονισμό μεταξύ διαφόρων φορέων και ατόμων και προετοιμασία τουλάχιστον ενός χρόνου πριν την έναρξη της

όγκο των εργασιών που αναλάμβανε κάθε σχολική χρονικά ο Οργανισμός και αφετέρου κάποιες αδυναμίες που παρατηρούνταν σε οργανωτικό-διοικητικό επίπεδο, τότε μπορούμε να κατανοήσουμε τις καθυστερήσεις που σημειώνονταν κατά την έκδοση και διανομή των σχολικών βιβλίων. Αναφέρει σχετικά με τα παραπάνω ο πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου και διευθύνων σύμβουλος του Ο.Ε.Δ.Β. την περίοδο 2004-2009: *«η τρέχουσα (2005) δραστηριότητα του Οργανισμού αφορά:*

- την παραγωγή περίπου 1200 τίτλων βιβλίων για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε 40.000.000 αντίτυπα κατ' έτος για τα οποία απαιτούνται περίπου 15.000 τόνοι χαρτί και χαρτόνι.
- τη διανομή των βιβλίων σε 1600 προορισμούς στην Ελλάδα και 600 προορισμούς στο εξωτερικό»⁵⁰⁰.

Και συνεχίζει, επισημαίνοντας τα προβλήματα που αφορούσαν τη διαδικασία διανομής των σχολικών βιβλίων: *«η διαδικασία παρουσιάζει ορισμένα προβλήματα, όπως:*

- Οι αυξημένες παραγγελίες βιβλίων έναντι του αριθμού των μαθητών, κάτι που δημιουργούσε μια συνολική επιβάρυνση του προϋπολογισμού του Ο.Ε.Δ.Β. που ξεπερνά το 20%.
- Η πολλαπλότητα και μη λειτουργικότητα των αποθηκευτικών χώρων του Ο.Ε.Δ.Β. [...], η οποία δημιουργούσε προβλήματα καθυστερήσεων τόσο στην παραλαβή των έτοιμων βιβλίων όσο και στην ταχεία διαλογή και εξαγωγή τους.
- Η αδυναμία του υπάρχοντος μηχανογραφικού συστήματος για ταχεία διαχείριση μεγάλου όγκου των πληροφοριών [...], κάτι που είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του όγκου εργασίας και του χρόνου διεκπεραίωσής της»⁵⁰¹.

σχολικής χρονιάς. Αυτές οι προϋποθέσεις, ωστόσο, δεν πληρούνταν πάντοτε, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται τα γνωστά προβλήματα πριν την έναρξη της κάθε σχολικής χρονιάς. Να αναφέρουμε, επίσης, στο σημείο αυτό, ότι η πρακτική των αναθέσεων που πραγματοποιούσε ο Ο.Ε.Δ.Β. είχε ως αποτέλεσμα την καταγγελία της Ελλάδας και την άσκηση ελέγχου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, λόγω της μη συμμόρφωσής της με το ευρωπαϊκό δίκαιο περί δημοσίων συμβάσεων. Αναλυτικότερα για το ζήτημα αυτό βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σσ. 165-166, καθώς επίσης και [Ν.ΜΠ.], «Προσφυγή κατά της Ελλάδας για την ανάθεση εκτύπωσης σχολικών βιβλίων», εφημ. *Η Ναυτεμπορική*, 1-4-2004, σ. 8, Ο. Λάττα, «Αδιαφάνεια στην έκδοση σχολικών βιβλίων», εφημ. *Μακεδονία*, 1-4-2004, σ. 17.

⁵⁰⁰ Βλ. Κ. Μαγουλάς, «Εφαρμογές Πληροφορικής στον ΟΕΔΒ», Ανακοίνωση στο: *1^ο Ετήσιο Συνέδριο για την Πληροφορική και τις Επικοινωνίες στην Παιδεία και στην Εκπαίδευση* (Αθήνα, 16 Μαρτίου 2005). Να σημειωθεί στο σημείο αυτό, ότι ο Ο.Ε.Δ.Β., πέρα από τα σχολικά βιβλία που εξέδιδε ο ίδιος, είχε επιφορτιστεί με την αγορά —από διεθνείς εκδοτικούς οίκους— των σχολικών βιβλίων που χρησιμοποιούνταν για τη διδασκαλία των ξένων γλωσσών (Αγγλικά, Γερμανικά, Γαλλικά).

⁵⁰¹ Βλ. Κ. Μαγουλάς, «Προβλήματα στο σύστημα παραγωγής και διανομής των σχολικών βιβλίων», στο: Χ. Βέικου (επιμ.), *Πρακτικά...*, ό.π., σσ. 197-198.

Ο ρόλος του Ο.Ε.Δ.Β. στη διαμόρφωση και εφαρμογή της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

Από την ανάλυση του πρωτογενούς υλικού της έρευνας διαπιστώνεται ότι σε ό,τι αφορά στη **διαμόρφωση** της πολιτικής για το πολλαπλό βιβλίο η συμβολή του Ο.Ε.Δ.Β. ήταν ανύπαρκτη. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από ένα ανώτατο στέλεχος του Οργανισμού την περίοδο 2004-2009, ο οποίος αναφέρει ότι:

«ο Ο.Ε.Δ.Β τουλάχιστον στη μετά το 2000 εποχή ασχολείτο αποκλειστικά με την εκτύπωση και διανομή των σχολικών βιβλίων και δε συμμετείχε θεσμικά στη χάραξη πολιτικής για τα σχολικά βιβλία. Βασικός φορέας σχεδιασμού της πολιτικής για το βιβλίο, αλλά και ανάθεσης συγγραφής και κρίσης του περιεχομένου του ήταν το Π.Ι. και αυτονοήτως οι τελικές αποφάσεις και η συνολική πολιτική κατεύθυνση ήταν των πολιτικών προϊσταμένων του Υπουργείου Παιδείας»⁵⁰².

Σε παρόμοια διαπίστωση καταλήγει και ο πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου και διευθύνων σύμβουλος του Οργανισμού την περίοδο 1993-2003, ο οποίος σε μια έκθεσή του αναφέρει:

«Ο Ο.Ε.Δ.Β. παραλαμβάνει τα προς έκδοση βιβλία από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, μετά από έγκριση του ΥΠ.Ε.Π.Θ. Το Π.Ι. δηλαδή εισηγείται στο ΥΠ.Ε.Π.Θ. την ανάγκη της συγγραφής των διδακτικών βιβλίων. Το ΥΠ.Ε.Π.Θ. με απόφαση του αναθέτει τη συγγραφή σε έναν ή περισσότερους συγγραφείς (μετά από διαγωνισμό ή με απευθείας ανάθεση, εφόσον ο χρόνος είναι περιορισμένος). Όταν το βιβλίο κριθεί κατάλληλο από την Επιτροπή Κρίσης, που συγκροτείται ειδικά γι' αυτόν τον σκοπό, τότε ο Ο.Ε.Δ.Β., με βάση σχετική υπουργική απόφαση, αναλαμβάνει την έκδοσή του»⁵⁰³.

Σε ό,τι αφορά στην **εφαρμογή** της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου διαπιστώνεται ότι ο Ο.Ε.Δ.Β. κινήθηκε αποκλειστικά και μόνο, όπως ήταν

⁵⁰² Συνέντευξη Χ2 (17/10/2017). Η έμφαση δική μου.

⁵⁰³ Βλ. Συνοπτική Έκθεση: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, σσ. 1-2, όπως αντλήθηκε από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 25 (Ι.Κ.Υ.-Ι.Δ.Ε.Κ.Ε.-Ο.Ε.Δ.Β.-Δ.Ι.Κ.Α.Τ.Σ.Α.). Ενδιαφέρον παρουσιάζει μια αναφορά του προέδρου του διοικητικού συμβουλίου και διευθύνοντα συμβούλου του Οργανισμού την περίοδο 2004-2009, ο οποίος σημειώνει: «ο Ο.Ε.Δ.Β. έχει προγραμματίσει την ανάπτυξη μιας σύγχρονης και λειτουργικής διαδικτυακής πύλης. Η πύλη αυτή θα παρέχει στον επισκέπτη ελεύθερη πρόσβαση σε όλα τα έντυπα που εκδίδει ο Οργανισμός [...]. Θα παρέχει επίσης τη δυνατότητα **πρόσβασης σε πολλαπλές πηγές πληροφόρησης** και εξυπηρέτηση μαθητών και καθηγητών από οποιαδήποτε σημείο χωρίς την ανάγκη αγοράς βιβλίων. **Με τον τρόπο αυτό μπορεί να υλοποιηθεί άμεσα η ιδέα του πολλαπλού βιβλίου στην ουσιαστική της μορφή και όχι σε εκείνη που είχε επιχειρηθεί και αφορούσε την επιλογή ενός από πολλά βιβλία**» (Βλ. Κ. Μαγουλάς, «Εφαρμογές Πληροφορικής...», ό.π.). Η έμφαση δική μου.

αναμενόμενο, εντός των ορίων και των δυνατοτήτων που του παρείχε το θεσμικό πλαίσιο, έχοντας ένα διεκπεραιωτικό και γραφειοκρατικό ρόλο (έκδοση και διανομή των σχολικών βιβλίων). Αυτός ο ρόλος του Οργανισμού τονίζεται εμφιατικά από την πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων, οι οποίοι/ες σχολιάζουν παράλληλα την πρακτική της ανάθεσης που ακολουθούσε σχετικά με την εκτύπωση των σχολικών βιβλίων.

Υπήρξαν, ωστόσο, και διάφορα προβλήματα κατά την περίοδο εφαρμογής της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου, τα οποία δυσχέραναν την έγκαιρη και απρόσκοπτη υλοποίηση αυτής της πολιτικής από πλευράς του Ο.Ε.Δ.Β. Ειδικότερα: Α) Ανέκυψαν κάποια ζητήματα, που αφορούσαν το διαγωνισμό για την προμήθεια της απαιτούμενης ποσότητας χαρτιού, τα οποία επηρέασαν την εύρυθμη λειτουργία του Οργανισμού και δημιούργησαν δυσκολίες ως προς την έγκαιρη εκτύπωση των νέων σχολικών βιβλίων. Β) Παρουσιάστηκαν, επίσης, σημαντικές καθυστερήσεις στην παράδοση των βιβλίων στον Ο.Ε.Δ.Β. από πλευράς τόσο του Π.Ι. όσο και του ΥΠ.Ε.Π.Θ., κάτι που δημιούργησε μια επιπρόσθετη αδυναμία στον Οργανισμό να ανταποκριθεί στα ασφυκτικά χρονικά περιθώρια που απαιτούνταν για την έκδοση και διανομή των σχολικών βιβλίων⁵⁰⁴. Επιπλέον, ας αναφερθεί, ότι ο Οργανισμός –στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του– είχε αναλάβει και την έκδοση των νέων βιβλίων για τα Γ.Ε.Ε., γεγονός που αύξησε τον ήδη επιβαρυσμένο φόρτο εργασίας του. Αν λάβουμε, επομένως, υπόψη τα παραπάνω προβλήματα, καθώς και την πολύπλοκη διαδικασία, η οποία ακολουθούνταν για την έκδοση και διανομή των βιβλίων, θα πρέπει να αναρωτηθούμε εάν οι αδυναμίες που επισημάνθηκαν παραπάνω, οι οποίες εν μέρει ήταν δικαιολογημένες (τουλάχιστον για την περίοδο μεταξύ των ετών 1997 και 2000) λόγω των αυξημένων αναγκών που δημιουργούσε η υλοποίηση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, είναι μια πραγματικότητα που έδειχνε τα όρια και τις δυνατότητες του Ο.Ε.Δ.Β.

⁵⁰⁴ Ο τότε πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου και διευθύνων σύμβουλος του Ο.Ε.Δ.Β., κ. Ανδρέας Ράθωσης, με συνεχή ενημερωτικά σημειώματα προς τον Υπουργό Παιδείας (καθώς και με διάφορα έγγραφα προς το Π.Ι.) αναφερόταν αφενός στα προβλήματα που είχαν ανακύψει (π.χ. προμήθεια χαρτιού) και αφετέρου στις καθυστερήσεις που παρατηρούνταν ως προς την παράδοση των βιβλίων, τονίζοντας παράλληλα την αναγκαιότητα τήρησης των απαιτούμενων χρονοδιαγραμμάτων [Βλ. ενημερωτικά σημειώματα με ημερομηνίες: 16/10/1997, 26/1/1998, 18/2/1998, 29/4/1998, 4/5/1998, 8/7/1998, 7/8/1998, 26/8/1998, 8/9/1998, 23/10/1998, 3/11/1998, 2/12/1998, 14/12/1998, 6/4/1999, 1/6/1999, 20/9/1999, όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 25 (Ι.Κ.Υ.-Ι.Δ.Ε.Κ.Ε.-Ο.Ε.Δ.Β.-Δ.Ι.Κ.Α.Τ.Σ.Α.)].

Παρόμοιες επιφυλάξεις ως προς τη δυνατότητα του Ο.Ε.Δ.Β. να υποστηρίξει την επιτυχή υλοποίηση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου –ιδιαίτερα στην περίπτωση μιας γενικευμένης εφαρμογής της σε όλα τα μαθήματα– διατυπώνονται και από το Π.Ι., όπως προκύπτει από την ανάλυση του πρωτογενούς υλικού. Συγκεκριμένα, σε μια συνεδρίαση του Συντονιστικού Συμβουλίου, κατά την οποία συζητήθηκε η διαδικασία με την οποία θα εφαρμοζόταν η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου από το σχολικό έτος 1999-2000, αναφέρεται:

«Από το ερχόμενο σχολικό έτος 1999-2000 θα αρχίσει για ορισμένα μαθήματα του Γυμνασίου και του Λυκείου να εφαρμόζεται ο θεσμός του πολλαπλού ή, ακριβέστερα, του εναλλακτικού βιβλίου [...]. Εφόσον είναι δεδομένο ότι και στο επόμενο σχολικό έτος θα διατηρηθεί το ίδιο καθεστώς παραγωγής και διακίνησης του διδακτικού βιβλίου, η βασική προϋπόθεση για την εφαρμογή του θεσμού του εναλλακτικού βιβλίου είναι η έγκαιρη εκτύπωση από τον Ο.Ε.Δ.Β. ικανού αριθμού αντιτύπων από όλα τα προτεινόμενα βιβλία, τα οποία θα αποσταλούν στους διδάσκοντες, για να κάνουν την επιλογή τους και να ενημερώσουν τον Ο.Ε.Δ.Β. για τον αριθμό των απαιτούμενων αντιτύπων. Έτσι, θα είναι σε θέση ο Ο.Ε.Δ.Β. να προγραμματίσει έγκαιρα τις εργασίες του [...]. Η γενίκευση όμως του θεσμού του εναλλακτικού βιβλίου για όλα τα μαθήματα που διδάσκονται στη γενική και τεχνική εκπαίδευση -λαμβάνομένου υπόψη του μεγάλου αριθμού μαθημάτων, των οποίων η διδασκαλία προβλέπεται σήμερα στο ελληνικό σχολείο, καθώς και των βοηθημάτων που συνοδεύουν το βιβλίο του μαθητή- θα δημιουργήσει αναμφίβολα πολλές δυσκολίες στον Ο.Ε.Δ.Β., ο οποίος δε θα μπορέσει να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του»⁵⁰⁵.

Βάσει των όσων προαναφέρθηκαν, μπορεί βέβαια να υποστηριχθεί ότι σε μια ενδεχόμενη συνέχιση της εφαρμογής της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου (και πόσο μάλλον σε μια ενδεχόμενη γενίκευσή της σε όλα τα μαθήματα), διατηρώντας ταυτόχρονα την υπάρχουσα διαδικασία έκδοσης και διανομής των σχολικών βιβλίων, ο Ο.Ε.Δ.Β. θα αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα και δε θα μπορούσε να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του. Ήταν ιδιαίτερα συχνό το φαινόμενο κατά το παρελθόν να ξεκινά το σχολικό έτος, χωρίς να υπάρχουν όλα τα σχολικά βιβλία στα χέρια των μαθητών/τριών. Από τη στιγμή, λοιπόν, που ο Ο.Ε.Δ.Β. δύσκολα ανταποκρινόταν στο ένα βιβλίο ανά μάθημα, προκύπτουν εύλογα ερωτήματα για το

⁵⁰⁵ Βλ. Πράξη 8/29-4-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου, σσ. 1-2.

αν και κατά πόσο θα μπορούσε να υλοποιήσει την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, καθώς η επιτυχής εφαρμογή της τελευταίας προϋπόθετε αυξημένο συντονισμό και προγραμματισμό από πλευράς του Ο.Ε.Δ.Β.⁵⁰⁶. Καταληκτικά, να επισημάνουμε το εξής: Δε θεωρούμε, ασφαλώς, ότι τα προβλήματα και οι αδυναμίες του Οργανισμού, όπως αναλύθηκαν παραπάνω, αποτέλεσαν το μοναδικό λόγο, εξαιτίας του οποίου εγκαταλείφθηκε η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου· υποστηρίζουμε, ωστόσο, ότι ήταν ένας σημαντικός παράγοντας, που, *συνδυαστικά* με τα όσα θα αναφέρουμε στη συνέχεια, συνέβαλε στη δημιουργία εκείνων των προϋποθέσεων, πάνω στις οποίες στηρίχτηκε η επιλογή της πολιτικής ηγεσίας του Υπουργείου Παιδείας να εγκαταλείψει την πολιτική αυτή. Με αυτόν τον τρόπο, δηλαδή μέσω της επιστροφής στην πρακτική του ενός και μοναδικού βιβλίου ανά μάθημα, θα επανερχόταν το σύστημα παραγωγής, έκδοσης και διανομής των σχολικών βιβλίων σε μια ελέγξιμη και διαχειρίσιμη κατάσταση.

5.3. Πολιτικά κόμματα

*Οι θέσεις των πολιτικών κομμάτων αναφορικά με τα σχολικά βιβλία*⁵⁰⁷

Νέα Δημοκρατία

Στο υποκεφάλαιο 4.2 αναφέρθηκε ότι την περίοδο 1989-1993 αρχικά το κόμμα και μετέπειτα η κυβέρνηση της Ν.Δ. επιχείρησε να υπερβεί την πολιτική του κρατικού μονοπωλίου και την πρακτική του ενός και μοναδικού βιβλίου ανά μάθημα. Είχε αναφερθεί, επίσης, ότι οι προτάσεις του Υπουργείου Παιδείας για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1992) προέκριναν την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου⁵⁰⁸, η οποία, ωστόσο, δεν πρόλαβε να υλοποιηθεί στην πράξη λόγω της πολιτικής μεταβολής του Οκτωβρίου του 1993. Βέβαια, στο προεκλογικό πρόγραμμα, το οποίο παρουσίασε η Ν.Δ. το 1995, η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου προκρίνεται

⁵⁰⁶ Αρχικά, θα έπρεπε να εκτυπωθεί έγκαιρα (πριν τη λήξη της προηγούμενης σχολικής χρονιάς) ένας ικανός αριθμός αντιτύπων από όλα τα προτεινόμενα βιβλία ανά μάθημα, τα οποία θα αποστέλλονταν στους εκπαιδευτικούς του κάθε σχολείου, προκειμένου να πραγματοποιήσουν την επιλογή του σχολικού βιβλίου που θα χρησιμοποιήσουν. Έπειτα, τα στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των απαιτούμενων αντιτύπων ανά βιβλίο και ανά μάθημα θα αποστέλλονταν στον Ο.Ε.Δ.Β., ο οποίος στη συνέχεια θα ξεκινούσε τις διαδικασίες της μαζικής έκδοσής τους και διανομής τους.

⁵⁰⁷ Στην παρούσα ενότητα θα γίνει προσπάθεια να αναδειχθούν -αν υπάρχουν- οι διατυπωμένες θέσεις/προτάσεις τόσο των δυο κομμάτων που εναλλάσσονταν στην εξουσία την περίοδο που εξετάζουμε, δηλαδή της Ν.Δ. και του ΠΑ.ΣΟ.Κ., όσο και των υπόλοιπων κομμάτων, δηλαδή του ΔΗ.Κ.ΚΙ. (εκπροσωπήθηκε στη Βουλή την περίοδο 1996-2000) καθώς και του Συνσπισμού και του Κ.Κ.Ε. (αμφότερα εκπροσωπούσαν στη Βουλή καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου που μελετάμε) σχετικά με την πολιτική που θα ακολουθούσαν για τα σχολικά βιβλία.

⁵⁰⁸ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ., *Εθνικός Διάλογος για την Παιδεία. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (Β' Μέρος Προτάσεων του Υπουργείου)* (Αθήνα, 1992), σσ. 18-19.

και πάλι ως η πλέον ενδεδειγμένη. Αναφέρεται σχετικά: «στόχος μας είναι η καθιέρωση του πολλαπλού βιβλίου και της ελεύθερης επιλογής του διδακτικού βιβλίου μεταξύ εκείνων που θα έχουν εγκριθεί από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο»⁵⁰⁹.

Στο ίδιο μήκος κύματος, δηλαδή προς την κατεύθυνση της υιοθέτησης της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου, κινούνται και οι προτάσεις/θέσεις της Ν.Δ., όπως αυτές διατυπώνονται στο πρόγραμμά της για την παιδεία ενόψει των εκλογών του Μαρτίου του 2004, όπου αναφέρεται: «συγγραφή διδακτικών εγχειριδίων, τουλάχιστον δυο για κάθε γνωστικό αντικείμενο (πολλαπλό βιβλίο), ώστε να καταργηθεί το μονοπώλιο του ενός βιβλίου που καταδυναστεύει την εκπαιδευτική διαδικασία. Ο εκπαιδευτικός θα επιλέγει κατά την κρίση του διδακτικό βιβλίο από πίνακα εγκεκριμένων. Αυτό θα επιτρέπει την ανάπτυξη πρωτοβουλιών από τον εκπαιδευτικό αλλά και τον μαθητή με κύριο στόχο την ανάπτυξη της κρίσης του μαθητή και κυρίως να μάθει αυτός 'πώς να μαθαίνει'. Τα προγράμματα και τα βιβλία θα αξιολογούνται και θα αναθεωρούνται περιοδικά, για να ανταποκρίνονται στις εξελίξεις και στις αντίστοιχες ανάγκες [...]. Αναδιάρθρωση του συστήματος διανομής των σχολικών βιβλίων, ώστε να φτάνουν αυτά έγκαιρα στα χέρια των μαθητών [...]»⁵¹⁰.

ΠΑ.ΣΟ.Κ.

Οι προσπάθειες της Ν.Δ. την περίοδο 1989-1993 να υπερβεί την πρακτική του ενός και μοναδικού βιβλίου και την πολιτική του κρατικού μονοπωλίου, παρόλο που δεν ευοδώθηκαν στην πράξη, «αποδείχθηκε ότι είχαν μεγαλύτερη πολιτική εμβέλεια»⁵¹¹, καθώς το ΠΑ.ΣΟ.Κ. το 1997 νομοθέτησε ως κυβέρνηση την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου. Σύμφωνα με το άρθρο 7, παρ. 3 του Ν. 2525/1997: «καθιερώνεται η εισαγωγή στα σχολεία περισσότερων από ένα διδακτικών βιβλίων για το μαθητή σε μαθήματα που αυτό κρίνεται απαραίτητο»⁵¹². Όπως ήταν αναμενόμενο, το ΠΑ.ΣΟ.Κ. εξακολούθησε να στηρίζει την πολιτική αυτή που το ίδιο είχε νομοθετήσει, ενόψει και

⁵⁰⁹ Βλ. Νέα Δημοκρατία, *Το κυβερνητικό πρόγραμμα της Νέας Δημοκρατίας για την Παιδεία*, Σεπτέμβριος 1995, σ. 16, όπως αντλήθηκε από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 41 (Άλλα κόμματα). Να αναφέρουμε εδώ, ότι στις προτάσεις της Ν.Δ. για την παιδεία ενόψει των εκλογών του Απριλίου του 2000 γίνεται λόγος: «το κάθε σχολείο επιλέγει ελεύθερα τα διδακτικά βιβλία του, μέσα από έναν εγκεκριμένο κατάλογο» [Βλ. Γραμματεία Πολιτικού Σχεδιασμού και Προγράμματος Νέας Δημοκρατίας, *Προτάσεις της Νέας Δημοκρατίας για την Παιδεία*, 2000, σ. 2, όπως αντλήθηκε από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 41 (Άλλα κόμματα)].

⁵¹⁰ Βλ. Γραμματεία Πολιτικού Σχεδιασμού και Προγράμματος Νέας Δημοκρατίας, *Το κυβερνητικό μας πρόγραμμα για την Παιδεία*, σ. 14. Ωστόσο, η Ν.Δ. καθ' όλη την περίοδο διακυβέρνησής της (2004-2009) δεν προχώρησε στην εφαρμογή αυτής της προγραμματικής θέσης.

⁵¹¹ Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σ. 160.

⁵¹² Βλ. Ν. 2525 «Ενιαίο Λύκειο...», ό.π., σ. 6675.

των εκλογών του Απριλίου του 2000. Στο προεκλογικό πρόγραμμά του (2000-2004) αναφέρεται: «εισάγεται ο θεσμός του πολλαπλού βιβλίου, όπου ο καθηγητής έχει πλέον επιλογή ανάμεσα σε 3 βιβλία για κάθε μάθημα»⁵¹³.

Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (Κ.Κ.Ε.)

Από την ανάλυση του προεκλογικού προγράμματος του Κ.Κ.Ε., που παρουσιάστηκε το 1996, δεν προκύπτει καμία αναφορά γύρω από τα σχολικά βιβλία· διαπιστώνεται, επίσης, η απουσία συγκεκριμένων προτάσεων πάνω σε ειδικότερα εκπαιδευτικά θέματα⁵¹⁴.

Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου (Συνασπισμός)

Παρομοίως, από την ανάλυση των αποφάσεων του δεύτερου τακτικού συνεδρίου του Συνασπισμού, που δημοσιεύθηκαν το Μάρτιο του 1996, δεν προκύπτει καμία αναφορά γύρω από τα σχολικά βιβλία. Στις θέσεις που διατυπώνονται σε ό,τι αφορά στον τομέα της εκπαίδευσης δεν εντοπίζεται κάποια προσπάθεια εξειδίκευσής τους, η οποία θα λάμβανε τη μορφή συγκεκριμένων προτάσεων⁵¹⁵.

Δημοκρατικό Κοινωνικό Κίνημα (ΔΗ.Κ.ΚΙ.)

Το ΔΗ.Κ.ΚΙ. τόσο στο πρόγραμμα κυβερνητικής πολιτικής, που παρουσίασε το Σεπτέμβριο του 1996, όσο και στις προγραμματικές θέσεις του για την παιδεία, δεν αναφέρει τίποτα σχετικά με την πολιτική που θα ακολουθήσει αναφορικά με τα σχολικά βιβλία, παρόλο που διατυπώνει συγκεκριμένες προτάσεις πάνω σε πολλά επιμέρους εκπαιδευτικά ζητήματα⁵¹⁶. Από αυτές αξίζει να αναφερθεί, αν και μόνο έμμεσα ενδιαφέρει την παρούσα μελέτη, η πρότασή του να καταργηθεί το ένα και μοναδικό σύγγραμμα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αναφέρεται σχετικά: «πρέπει να καταργηθεί το καθεστώς του ενός και μόνου διδακτικού συγγράμματος και να

⁵¹³ Βλ. ΠΑ.ΣΟ.Κ. *Το κυβερνητικό πρόγραμμα του ΠΑ.ΣΟ.Κ. Οι Προτάσεις μας/Οι Δεσμεύσεις μας (2000-2004)*, σ. 81.

⁵¹⁴ Βλ. σχετικά Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ.Ε., *Πρόγραμμα του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας* (Αθήνα: 1996), όπως αντλήθηκε από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 41 (Άλλα κόμματα).

⁵¹⁵ Βλ. σχετικά Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου, *Αποφάσεις Β' Συνεδρίου*, Μάρτιος 1996, σσ. 58-61, όπως αντλήθηκε από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 41 (Άλλα κόμματα).

⁵¹⁶ Βλ. σχετικά ΔΗ.Κ.ΚΙ, *Πολιτικές Θέσεις. Πρόγραμμα Κυβερνητικής Πολιτικής* (Αθήνα: Σεπτέμβριος 1996), σσ. 34-36 και Σύνοδος Κεντρικής Πολιτικής Επιτροπής ΔΗ.Κ.ΚΙ, *Οι θέσεις μας για την παιδεία*, 1996, σσ. 27-63, όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 41 (Άλλα κόμματα).

αντικατασταθεί από αυτό της πολλαπλής βιβλιογραφίας. Δηλαδή από τη δυνατότητα επιλογής από το φοιτητή μέσα από περισσότερα -εγκεκριμένα ασφαλώς από τα αρμόδια όργανα- επιστημονικά διδακτικά συγγράμματα για μελέτη, με στόχο τη διεύρυνση των γνώσεων του και των επιστημονικών του αναζητήσεων [...]»⁵¹⁷.

* * *

Από την παραπάνω ανάλυση μπορεί, επομένως, βάσιμα να υποστηριχθεί ότι τουλάχιστον τα δυο κόμματα εξουσίας καθ' όλη την περίοδο που μελετάμε συνέκλιναν σε επίπεδο προγραμματικών θέσεων/δηλώσεων ως προς την πρόθεσή τους να υπερβούν την πολιτική του κρατικού μονοπωλίου και το «καθεστώς» του ενός και μοναδικού βιβλίου για κάθε μάθημα, προκρίνοντας την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου. Όπως σημειώνει, ωστόσο, ο Δ. Χαραλάμπους, «το ουσιαστικό πρόβλημα δεν ήταν τόσο η θεωρητική αποδοχή ή η επίσημη θέσμισή της, όσο η υλοποίησή της»⁵¹⁸.

Συζήτηση και επεξεργασία του Ν. 2525 στη Βουλή και θεσμική αποκρυστάλλωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου⁵¹⁹

Στις 22.08.1997 κατατίθεται στη Βουλή το σχέδιο νόμου «*Ενιαίο Λύκειο, πρόσβαση των αποφοίτων του στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις*». Στην αιτιολογική έκθεση που συνοδεύει το σχέδιο νόμου γίνεται αναφορά, μεταξύ άλλων, στους λόγους, για τους οποίους επιχειρείται η προωθούμενη μεταρρύθμιση και στους άξονες, πάνω στους οποίους βασίζεται η τελευταία, και εν συνεχεία αναλύονται τα προτεινόμενα άρθρα του σχεδίου νόμου. Στο άρθρο σχετικά με τη καθιέρωση του Ενιαίου Λυκείου αναφέρεται: «*Στο Ενιαίο Λύκειο, το οποίο αρχίζει από το σχολικό έτος 1997-1998 εφαρμόζεται νέο πρόγραμμα σπουδών και χρησιμοποιούνται περισσότερα από ένα διδακτικά βιβλία*»⁵²⁰. Και παρακάτω, στο άρθρο που αναφέρεται στον εκσυγχρονισμό του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου σημειώνεται: «*για να ανταποκριθεί το νέο Ενιαίο Λύκειο στους στόχους του και να ικανοποιήσει τις προσδοκίες του ελληνικού λαού έχει ανάγκη από αναλυτικά με νέο*

⁵¹⁷ Βλ. Σύνοδος Κεντρικής Πολιτικής Επιτροπής ΔΗ.Κ.ΚΙ, *Οι θέσεις μας...*, ό.π., σ. 43.

⁵¹⁸ Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σ. 161.

⁵¹⁹ Η έμφαση στην ενότητα αυτή θα δοθεί αποκλειστικά στο Ν. 2525/1997, εντός του οποίου εμπεριέχεται η διάταξη για το πολλαπλό βιβλίο (άρθρο 7, παρ. 3), καθώς και στη συζήτηση που έλαβε χώρα στη Βουλή (Διαρκής Επιτροπή, Τμήμα).

⁵²⁰ Βλ. Εισηγητική Έκθεση στο σχέδιο νόμου: «*Ενιαίο Λύκειο, πρόσβαση των αποφοίτων του στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις*», όπως παρατίθεται στο Σ. Μπουζάκης, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις...*, ό.π., σ. 678.

περιεχόμενο και από καινούρια διδακτικά βιβλία και λοιπά μέσα, η εκπόνηση των οποίων ανήκει στην αρμοδιότητα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. Προκειμένου να αποκτήσει το τελευταίο τη δυνατότητα να ανταποκριθεί με την αναγκαία ταχύτητα στις παραπάνω ανάγκες παρέχεται σε αυτό η δυνατότητα απευθείας ανάθεσης της εκπόνησης προγραμμάτων και της συγγραφής σχολικών βιβλίων σε τρίτους [...]»⁵²¹.

Αμέσως μετά την κατάθεσή του στο θερινό τμήμα της Βουλής το σχέδιο νόμου παραπέμφθηκε προς επεξεργασία στην αρμόδια Επιτροπή, τη Διαρκή Επιτροπή Μορφωτικών Υποθέσεων της Βουλής⁵²². Εκκινώντας από τη συνεδρίαση της 26^{ης}.8.1997, ο εισηγητής της Ν.Δ. Αναστάσιος Καραμάριος στην πρωτολογία του κατά την συζήτηση επί της αρχής του νομοσχεδίου τονίζει, σε ό,τι αφορά στο άρθρο που αναφέρεται στον εκσυγχρονισμό του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (άρθρο 7), ότι: «εδώ και πάλι θα διαφωνήσουμε, γιατί οι διατάξεις του που ομιλούν για συγγραφή των αναγκαίων σχολικών βιβλίων, δεν είναι επαρκείς. Δεν αναφέρεται ξεκάθαρα ποιοι θα έχουν επιτέλους την ευθύνη σύνταξης αυτών των βιβλίων και ποια θα είναι επακριβώς η ύλη των βιβλίων και πού θα στηρίζεται»⁵²³. Στη συνέχεια της ίδιας συνεδρίασης, ο βουλευτής του ΠΑ.ΣΟ.Κ. Νικόλαος Λεβογιάννης, προφανώς υπερασπιζόμενος τις διατάξεις του νομοσχεδίου που είχε φέρει προς ψήφιση το κόμμα του, αναφέρει: «το νομοσχέδιο με τις σχετικές διατάξεις προσπαθεί να καταργήσει τα δυσμενή φαινόμενα που υπάρχουν σήμερα στην παιδεία. Προσπαθεί να καταργήσει την παπαγαλία. Προσπαθεί να καταργήσει τη στείρα γνώση. Προσπαθεί να καταργήσει το ένα βιβλίο

⁵²¹ Βλ. ό.π., σ. 681. Να αναφέρουμε, επίσης, ότι στις 8.8.1997 συνεδρίασε κλιμάκιο της Κεντρικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής (η οποία είναι αρμόδια για την ορθή νομοτεχνική διατύπωση των εκάστοτε νομοσχεδίων πριν την κατάθεσή τους) και διατύπωσε τις παρατηρήσεις της πάνω στο σχέδιο νόμου, χωρίς, ωστόσο, οι τελευταίες να καθίστανται άξιες ειδικότερης αναφοράς [Βλ. έγγραφο της Κεντρικής Νομοπαρασκευαστικής (8.8.1997), όπως αντλήθηκε από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 10 (Επιτροπή Μορφωτικών Υποθέσεων)]. Επιπλέον, το σχέδιο νόμου συνοδευόταν από ειδική έκθεση του Λογιστηρίου του Κράτους, στην οποία αναλύονται οι δαπάνες που προκαλούνται από επιμέρους διατάξεις του νομοσχεδίου. Σε ό,τι αφορά την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, προκαλούνταν δαπάνες ύψους 500.000.000 δραχμών για την υλοποίησή της. Καθώς, όμως, αυτή η δαπάνη ήταν επιλέξιμη προς χρηματοδότηση από το Β' Κ.Π.Σ., αναμενόταν ότι θα καλυφθεί κατά ποσοστό 75% από την Ευρωπαϊκή Ένωση κατά τα έτη 1998-2000 και το υπόλοιπο 25% από τον Κρατικό Προϋπολογισμό [Βλ. Έκθεση του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους (21.8.1997) και Ειδική Έκθεση (22.8.1997), όπως αντλήθηκαν το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 10 (Επιτροπή Μορφωτικών Υποθέσεων)].

⁵²² Το σχέδιο νόμου «*Ενιαίο Λύκειο, πρόσβαση των αποφοίτων του στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις*» αποτέλεσε αντικείμενο επεξεργασίας της Επιτροπής για τέσσερις συνεδριάσεις (στις 26.8.1997, 27.8.1997 -πρωινή και απογευματινή- και 28.8.1997).

⁵²³ Βλ. Πρακτικά Συνεδριάσεων της Διαρκούς Επιτροπής Μορφωτικών Υποθέσεων της Βουλής, Περίοδος Θ', Σύνοδος Θέρος '97, 26/8/1997, σ. 410.

[...]»⁵²⁴. Ένας άλλος ομιλητής, ο βουλευτής της Ν.Δ. Γεώργιος Ορφανός, στο πλαίσιο της κριτικής που ασκεί σε επιμέρους διατάξεις του νομοσχεδίου, αμφισβητεί τη διαβεβαίωση του Υπουργείου Παιδείας, ότι τα σχολικά βιβλία για την Α΄ Λυκείου θα είναι έτοιμα, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν από το σχολικό έτος 1997-1998⁵²⁵.

Στη συνεδρίαση που πραγματοποιήθηκε στις 27.8.1997 επαναλαμβάνονται ουσιαστικά διά στόματος του Υπουργού Παιδείας Γεράσιμου Αρσένη οι επίσημες θέσεις του ΥΠ.Ε.Π.Θ. σχετικά με την καθιέρωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου: *«στη δεύτερη και τρίτη τάξη του λυκείου αρχίζει το ουσιαστικό αναλυτικό πρόγραμμα. Τα νέα βιβλία, τα οποία θα είναι τρία για κάθε μάθημα, θα είναι έτοιμα από το 1998 και μετά [...]»*⁵²⁶. Ανάλογη είναι και η τοποθέτηση του Υφυπουργού Παιδείας Ιωάννη Ανθόπουλου: *«[...] από αυτό το ενιαίο πλαίσιο προγράμματος σπουδών θα αντλούνται τα αναλυτικά και με βάση τα αναλυτικά θα συντάσσονται τα νέα σχολικά βιβλία. Τα νέα σχολικά βιβλία θα αρχίσουν προγραμματισμένα να παράγονται από το 1998»*⁵²⁷. Στην ίδια συνεδρίαση, κατά τη συζήτηση των άρθρων ο βουλευτής της Ν.Δ. και πρώην υπουργός Παιδείας Βασίλης Κοντογιαννόπουλος, αναφέρεται διεξοδικά στην πρόθεση του Υπουργείου να εισαγάγει το πολλαπλό βιβλίο στην εκπαίδευση:

«άκουσα ότι θα βάλετε τρία βιβλία δωρεάν. Γνωρίζετε ποιο θα είναι το αποτέλεσμα; Αντί να έχουμε τώρα ένα κακό βιβλίο θα έχουμε τρία κακά βιβλία. Εφόσον εξακολουθήσει αυτός ο τρόπος και δεν ανοίξουμε το δρόμο στην ιδιωτική πρωτοβουλία, τίποτα σωστό δε θα πετύχουμε. Έχουμε λοιπόν φθηνά βιβλία με αποτέλεσμα να συμβαίνουν όλα αυτά τα φαινόμενα. Πρέπει να αφήσουμε πλέον τον ανταγωνισμό, να βγάλουν οι εκδοτικοί οίκοι βιβλία, με την έγκριση του Υπουργείου Παιδείας και το Υπουργείο να αγοράζει τα βιβλία για τα σχολεία και τους μαθητές, οι οποίοι θα τα δανείζονται. Μην περιμένετε λοιπόν, ότι με τον Οργανισμό Σχολικών Βιβλίων και με τον τρόπο συγγραφής των βιβλίων, θα έχουμε καλύτερα βιβλία [...]. Το 1998 θα έχουμε έτοιμα τα προγράμματα και τα βιβλία για τη δεύτερη και τρίτη τάξη. Η εμπειρία λέει, ότι ένα σχολικό βιβλίο για να γραφτεί, να δοκιμαστεί σωστά και να είναι επιτυχημένο θέλει μια διαδικασία ωρίμανσης 3 ετών [...]. Είναι δυνατόν να

⁵²⁴ Βλ. ό.π., σ. 427.

⁵²⁵ Βλ. ό.π., σ. 431.

⁵²⁶ Βλ. Πρακτικά Συνεδριάσεων της Διαρκούς Επιτροπής Μορφωτικών Υποθέσεων της Βουλής, Περίοδος Θ΄, Σύνοδος Θέρος '97, 27/8/1997, σ. 465.

⁵²⁷ Βλ. ό.π., σ. 469.

πιστέμει κανείς ότι το 1998 οι μαθητές της Β' Λυκείου θα έχουν καινούριο πρόγραμμα και βιβλία, όταν σήμερα ένα χρόνο νωρίτερα δεν έχει ξεκινήσει η σύνταξη του προγράμματος;»⁵²⁸.

Έπειτα από την επεξεργασία και ψήφιση του προτεινόμενου νομοσχεδίου στην αρμόδια Επιτροπή της Βουλής εισήχθη στις 2.9.1997 στο Τμήμα Διακοπής των Εργασιών της Βουλής (Θέρος 1997) για περαιτέρω επεξεργασία, συζήτηση και ψήφιση⁵²⁹. Ήδη από την πρώτη συνεδρίαση (2.9.1997) διατυπώνονται από κάποια κόμματα της αντιπολίτευσης κριτικές αφενός για την παλαιότητα των σχολικών βιβλίων που χρησιμοποιούνταν μέχρι τότε και αφετέρου για το αν θα καταφέρει το ΥΠ.Ε.Π.Θ. να ολοκληρώσει τη συγγραφή των νέων βιβλίων που απαιτούνταν για την εφαρμογή των νέων αναλυτικών και ωρολόγιων προγραμμάτων στη βαθμίδα του Λυκείου⁵³⁰. Ιδιαίτερο ερμηνευτικό ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζει η ομιλία ενός βουλευτή του ΠΑ.ΣΟ.Κ., του Ευάγγελου Βλασσόπουλου, ο οποίος, αφού υποστηρίζει το νομοσχέδιο τόσο στο σύνολό του όσο και στα κυριότερα άρθρα του, διατυπώνει μια σειρά παρατηρήσεων για επιμέρους ζητήματα, μεταξύ των οποίων για τα σχολικά βιβλία και ειδικότερα για την προτεινόμενη με το σχέδιο νόμου πολιτική για το πολλαπλό βιβλίο. Αναφέρει σχετικά:

«Τι θα γίνει με τα σχολικά βιβλία; Θα εξακολουθούμε να τα δίνουμε αφειδώς ή θα πρέπει να τα πληρώνει ο εύπορος, να τα χρεώνεται και να τα επιστρέφει ο

⁵²⁸ Βλ. ό.π., σ. 478. Στην τέταρτη και τελευταία συνεδρίαση της Επιτροπής (28.8.1997), στην οποία συζητήθηκαν και ψηφίστηκαν τα άρθρα 6-10, δεν υπήρξε καμία αναφορά για τα σχολικά βιβλία και δεν πραγματοποιήθηκε καμία συζήτηση γύρω από το άρθρο 7. Η πλειοψηφία των πολιτικών κομμάτων στη συζήτηση που έλαβε χώρα είτε δε διατύπωνε καμία παρατήρηση σχετικά με το άρθρο αυτό είτε ήταν θετικοί απέναντι του. Ωστόσο, καταγγέλιζαν το σχέδιο νόμου στο σύνολό του, δίνοντας έμφαση στα άρθρα σχετικά με την κατάργηση της επετηρίδας και την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου. Να αναφερθεί επίσης, ότι η Διαρκής Επιτροπή Μορφωτικών Υποθέσεων μετά την επεξεργασία και εξέταση του σχεδίου νόμου το αποδέχθηκε κατ' αρχήν, κατ' άρθρο και στο σύνολό του κατά πλειοψηφία και εισηγήθηκε την ψήφισή του από τη Βουλή [Βλ. Πρακτικό της Διαρκούς Επιτροπής των Μορφωτικών Υποθέσεων στο σχέδιο νόμου: «Ενιαίο Λύκειο, πρόσβαση των αποφοίτων του στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις» (28.8.1997), όπως αντλήθηκε από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. αρ. 10 (Επιτροπή Μορφωτικών Υποθέσεων)]. Αμέσως μετά την ολοκλήρωση της επεξεργασίας του στην αρμόδια Επιτροπή της Βουλής και πριν την εισαγωγή του προς ψήφιση στο αρμόδιο Τμήμα της Βουλής, το σχέδιο νόμου έγινε αντικείμενο επεξεργασίας της Επιστημονικής Υπηρεσίας της Βουλής, η οποία –τουλάχιστον για το άρθρο 7 που μας ενδιαφέρει– δε διατύπωσε καμία παρατήρηση [Βλ. Έκθεση της Επιστημονικής Υπηρεσίας της Βουλής στο σχέδιο νόμου: «Ενιαίο Λύκειο, πρόσβαση των αποφοίτων του στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις» (1.9.1997), όπως αντλήθηκε από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 17.2 (Νομοσχέδιο για Ενιαίο Λύκειο)].

⁵²⁹ Το σχέδιο νόμου αποτέλεσε αντικείμενο επεξεργασίας του θερινού Τμήματος της Βουλής για τέσσερις συνεδριάσεις (2.9.1997, 3.9.1997 –πρωινή και απογευματινή– και 4.9.1997).

⁵³⁰ Βλ. Πρακτικά Συνεδριάσεων του Τμήματος Διακοπής Εργασιών της Βουλής Θέρους '97, Περίοδος Θ', Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΛΑ', 2/9/1997, σσ. 946, 951, 972.

*φτωχός, ο άπορος; Στο σημείο αυτό υπάρχει μια ένσταση στην άποψη της έκδοσης, διανομής και χρησιμοποίησης περισσότερων διδακτικών βιβλίων και βοηθημάτων, ένσταση που δέχεται 'ένα βιβλίο και καλό', επειδή αποτελεί κοινό τόπο πως οι γνώσεις σήμερα αποκτώνται καλύτερα με άλλους τρόπους, κύριε Υπουργέ, και με εποπτικά μέσα, πολυμέσα κ.λπ. [...]. Πρέπει γρήγορα να εκπονηθούν τα προγράμματα σπουδών και η συγγραφή των σχολικών βιβλίων. **Επιμένω, ενός σχολικού βιβλίου για κάθε μάθημα. Ενός και καλού**»⁵³¹.*

Παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς η αναφορά αυτή, με την οποία εκδηλώνεται η διαφοροποίηση του Ε. Βλασσόπουλου με την προτεινόμενη με το σχέδιο νόμου πολιτική για το πολλαπλό βιβλίο, γίνεται από βουλευτή του κυβερνώντος κόμματος, το οποίο εισηγείται την πολιτική αυτή. Και μάλιστα η διαφωνία αυτή αφορά μια πολιτική, για την οποία υπάρχει μια σχετική συναίνεση ή τουλάχιστον δε διατυπώνονται σοβαρές ενστάσεις απέναντί της. Η διαφορετική αυτή «φωνή» συνιστά, κατά τη γνώμη μας, μια ένδειξη των ζυμώσεων και των πιθανών αντιθέσεων που αναπτύσσονται εντός των οργάνων ενός πολιτικού κόμματος (εδώ, του Τομέα Παιδείας του ΠΑ.ΣΟ.Κ.). Εύλογα θα υπέθετε κανείς ότι ο συγκεκριμένος βουλευτής τοποθετούνταν στην αριστερή 'πτέρυγα' του ΠΑ.ΣΟ.Κ. και άρα θα είχε αναβαθμισμένη την έννοια του κρατισμού στον ιδεολογικό του κόσμο· συνεπώς θα κρατούσε μια πιο επιφυλακτική στάση απέναντι στην εμπλοκή του ιδιωτικού παράγοντα. Επιπλέον, το παραπάνω χωρίο θεωρούμε ότι αποτυπώνει σε μεγάλο βαθμό την κουλτούρα μάθησης και διδασκαλίας (αποστήθιση, δασκαλοκεντρικός τρόπος διδασκαλίας κ.λπ.), που διαπερνά πλέον τον εκπαιδευτικό ιστό, καθώς και το αίσθημα της «αυθεντίας» του σχολικού βιβλίου, το οποίο έχει εδραιωθεί λόγω της μακρόχρονης επικράτησης της πρακτικής του ενός και μοναδικού βιβλίου στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Στη δεύτερη συνεδρίαση (3.9.1997) ο Βασίλης Κοντογιαννόπουλος, κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της Ν.Δ., στη δευτερολογία του επαναλαμβάνει στην ουσία την επιχειρηματολογία που είχε αναπτύξει στη συζήτηση που έλαβε χώρα στην Επιτροπή Μορφωτικών Υποθέσεων: «καταργήστε κάθε κρατικό μονοπώλιο στον

⁵³¹ Βλ. ό.π., σ. 969. Η έμφαση δική μου.

εκπαιδευτικό τομέα [...]. Καταργήστε το ένα και μοναδικό σύγγραμμα, το ένα και μοναδικό σχολικό βιβλίο»⁵³².

Σημαντικότερη είναι η τέταρτη και τελευταία συνεδρίαση (4.9.1997), κατά την οποία συζητείται ενδελεχέστερα το άρθρο 7 και αναπτύσσονται εναργέστερα οι θέσεις όλων των πολιτικών κομμάτων απέναντι στην πολιτική του πολλαπλού βιβλίου. Συγκεκριμένα, σε ό,τι αφορά στο ΠΑ.ΣΟ.Κ., ο εισηγητής του κόμματος, Πέτρος Κατσιλιέρης, θεωρεί θετικές τις ρυθμίσεις του άρθρου 7 και προτείνει την υπερψηφισή του. Ο εισηγητής της Ν.Δ., Αναστάσιος Καραμάριος, δεν επισημαίνει τίποτα σχετικά με το άρθρο αυτό, ενώ ο ειδικός αγορητής του Κ.Κ.Ε., Απόστολος Τασούλας, αναφέρει: «εκείνο που έχουμε εμείς να παρατηρήσουμε σε αυτό το άρθρο, είναι ότι εδώ νομοθετείτε ότι τα διδακτικά βιβλία, τα οποία μπορεί να είναι και περισσότερα από ένα, η συγγραφή τους θα ανατίθεται είτε με διαγωνισμό είτε με κατ' ευθείαν ανάθεση. Βέβαια, δεν έχουμε αυταπάτες για το διαγωνισμό, πάλι οι ίδιοι θα τα παίρνανε [...]»⁵³³, επισημαίνοντας στο τέλος ότι το κόμμα του θα καταψηφίσει το άρθρο αυτό. Ο ειδικός αγορητής του Συνασπισμού, Πέτρος Κουναλάκης, αναφέρει ότι θα υπερψηφίσουν το άρθρο 7, λέγοντας ότι: «θεωρούμε ιδιαίτερα θετικό ότι επιτέλους καταργείται το ένα μόνο βιβλίο. Έχω και εγώ αντίρρηση για το θέμα της ανάθεσης, το οποίο δημιουργεί προβλήματα»⁵³⁴. Σε ό,τι αφορά, τέλος, στο ΔΗ.Κ.ΚΙ. ο ειδικός αγορητής του, Γεώργιος Τσαφούλιας, διατυπώνει μια επιφύλαξη σχετικά με το άρθρο 7, κυρίως στο ζήτημα της απευθείας ανάθεσης που προβλέπει το σχέδιο νόμου. Στη συνέχεια της συζήτησης επί του άρθρου 7 παίρνει το λόγο ο Β. Κοντογιαννόπουλος, ο οποίος επαναλαμβάνει τα όσα είχε αναφέρει τόσο στην Επιτροπή όσο και στη δεύτερη συνεδρίαση του Τμήματος αναφορικά με την αναγκαιότητα της κατάργησης του κρατικού μονοπωλίου στο χώρο της σχολικής βιβλιαγοράς και την εκχώρηση της αρμοδιότητας της παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων στην ιδιωτική πρωτοβουλία, επισημαίνοντας, ωστόσο, δύο σημεία. Το πρώτο αφορά τη δυνατότητα ανάθεσης που προβλέπει η σχετική διάταξη του νόμου, λέγοντας: «απλώς θα σας θυμίσω τι είχαμε ακούσει, όταν επί των δικών μας ημερών κάναμε χρήση αυτής της δυνατότητας. Ζητούσατε να δεσμευθούμε ότι θα καταργηθεί το καθεστώς ανάθεσης και ότι όλα θα γίνονταν με προκήρυξη. Τουλάχιστον θα έπρεπε να

⁵³² Βλ. Πρακτικά Συνεδριάσεων του Τμήματος Διακοπής Εργασιών της Βουλής Θέρους '97, Περίοδος Θ', Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΛΒ', 3/9/1997, σ. 1010.

⁵³³ Βλ. Πρακτικά Συνεδριάσεων του Τμήματος Διακοπής Εργασιών της Βουλής Θέρους '97, Περίοδος Θ', Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΛΔ', 4/9/1997, σ. 1059.

⁵³⁴ Βλ. ό.π.

αναθεωρήσετε την κριτική σας σε αυτό το θέμα. Είναι μια από τις πολλές αναθεωρήσεις που θα έπρεπε να κάνετε. Αλλά δε λύνεται το πρόβλημα των βιβλίων»⁵³⁵. Το δεύτερο αφορά την αναγκαιότητα, κατά τη γνώμη του, της αλλαγής του συστήματος διανομής των βιβλίων, αναφέροντας: «βεβαίως επιβάλλεται και αλλαγή του τρόπου που διανέμονται τα βιβλία. Δύο τρόποι υπάρχουν: Είτε να δίνεται το ποσό που αναλογεί σε κάθε μαθητή ώστε να αγοράζει ο ίδιος τα βιβλία και να μάθει επιτέλους να μπαίνει στο βιβλιοπωλείο και όχι να επαναλαμβάνεται κάθε χρόνο ο απαράδεκτος τρόπος να μοιράζονται τα βιβλία στην αυλή του σχολείου, που είναι και το πρώτο βήμα για την απαξίωση των βιβλίων. Είτε τα βιβλία να ανήκουν στο σχολείο και να τα δανείζει για μια πενταετία ή τριετία στους μαθητές. Αυτό το φαινόμενο να καίγονται τα βιβλία στο τέλος της σχολικής χρονιάς αποτελεί προσβολή για την κοινωνία μας [...]»⁵³⁶.

* * *

Με το Ν. 2525/1997, όπως προέκυψε από την ολοκλήρωση της συζήτησης και της επεξεργασίας του σχεδίου νόμου στη Βουλή, καθιερώνεται επισήμως η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα. Συγκεκριμένα, με το άρθρο 7, παρ. 3 του Ν. 2525/1997 επαναφέρεται σε ισχύ το άρθρο 60 του Ν. 1566/1985 και αντικαθίσταται η παράγραφος 2 αυτού του άρθρου. Έτσι, το θεσμικό πλαίσιο γύρω από την παραγωγή, έγκριση και διάθεση των σχολικών βιβλίων, συνίσταται κυρίως στο άρθρο 60 του Ν. 1566/1985, όπως τροποποιήθηκε το 1997 και ισχύει έως και σήμερα.

* * *

Καταληκτικά, θα γίνει προσπάθεια στο σημείο αυτό να συγκεντρωθούν οι επιμέρους διαπιστώσεις που προέκυψαν από την παραπάνω ανάλυση. Σε ό,τι αφορά στις προγραμματικές θέσεις των κομμάτων, με την έμφαση να δίνεται στην πολιτική που θα υιοθετούσαν για τα σχολικά βιβλία, πρέπει να γίνει η εξής διαφοροποίηση. Τα κόμματα της ελάσσοнос αντιπολίτευσης (Κ.Κ.Ε., ΔΗ.Κ.ΚΙ., Συνασπισμός) δεν ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με ειδικότερα εκπαιδευτικά ζητήματα, όπως η πολιτική για το σχολικό βιβλίο. Οι θέσεις τους σκιαγραφούσαν περισσότερο το ευρύτερο στίγμα της προτεινόμενης εκπαιδευτικής πολιτικής τους, παρά αποτελούσαν συγκεκριμένες και ολοκληρωμένες προτάσεις. Αντίθετα, τα δύο κόμματα εξουσίας (Ν.Δ., ΠΑ.ΣΟ.Κ.), από τη στιγμή που διεκδικούσαν τη διακυβέρνηση της χώρας, όφειλαν να παρέχουν

⁵³⁵ Βλ. ό.π., σ. 1061.

⁵³⁶ Βλ. ό.π. Να αναφερθεί ότι στη συνεδρίαση ΔΕ' (9.9.1997) το σχέδιο νόμου ψηφίστηκε στο σύνολό του και τέθηκε σε ισχύ στις 23.9.1997, οπότε και δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ως Ν. 2525.

μια λεπτομερέστερη εικόνα των μέτρων που είχαν πρόθεση να λάβουν για όλο το φάσμα της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Έτσι, ως προς το ζήτημα των σχολικών βιβλίων διαπιστώνουμε μια σύγκλιση των θέσεών τους -ιδιαίτερα από το 1996 και εξής- αναφορικά με την ακολουθούμενη πολιτική. Η σύγκλιση αυτή κινείται προς την κατεύθυνση της υιοθέτησης της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου και της υπέρβασης της πρακτικής του ενός και μοναδικού βιβλίου.

Από την παρακολούθηση της συζήτησης μεταξύ των πολιτικών κομμάτων στη Βουλή διαφάνηκε ότι το ζήτημα των σχολικών βιβλίων ελάχιστα απασχόλησε, αφού κινήθηκε σχεδόν αποκλειστικά γύρω από δύο «καυτά» θέματα: την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και την κατάργηση της επετηρίδας. Η μονοπώληση της συζήτησης γύρω από αυτά τα θέματα έθεσε σε δεύτερη μοίρα ή τουλάχιστον δε συζητήθηκαν επαρκώς διατάξεις του νομοσχεδίου, όπως ήταν η θέσπιση του Ολοήμερου σχολείου ή η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου. Ειδικότερα, στη συζήτηση επί του άρθρου 7 δεν διατυπώθηκε καμία παρατήρηση ή κριτική για την πολιτική αυτή. Η μόνη κριτική που εκφράστηκε κατά τη συζήτηση του άρθρου αυτού αφορούσε, κυρίως, την πρόβλεψη για τη δυνατότητα (απευθείας) ανάθεσης.

Από τα παραπάνω έγινε σαφές ότι υπήρξε πράγματι η πολιτική βούληση τόσο από τη κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. όσο και από τη μείζονα αντιπολίτευση (Ν.Δ.) για την υπέρβαση της πρακτικής του ενός και μοναδικού βιβλίου, προκρίνοντας την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου. Μπορούμε, επομένως, να υποστηρίξουμε ότι και οι δύο πολιτικές πλευρές διαδραμάτισαν καίριο ρόλο στη **θεσμική αποκρυστάλλωση** της πολιτικής αυτής, αλλά δε συμμετείχαν ως θεσμοθετημένες δομές στην καθεαυτό διαμόρφωσή της.

5.4. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (Π.Ι.)

Ο ρόλος του Π.Ι. στη διαμόρφωση, εφαρμογή και εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου⁵³⁷

⁵³⁷ Αναλυτικότερα για την ίδρυσή του, τη θεσμική του εξέλιξη, την οργανωτική του δομή, το ρόλο και τις αρμοδιότητες που είχε καθ' όλη τη διάρκεια της λειτουργίας του βλ. Δ. Γούπου, *Αποτίμηση του θεσμού του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου: απόψεις διατελεσάντων προέδρων του* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2017), σσ. 55-120. Ενδιαφέροντα στοιχεία αναφορικά με την κατάργησή του παρατίθενται στο: Γ. Μπαγάκης, *Κριτική θεώρηση για την συγχώνευση και τον βηματισμό του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.)* (Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη, 2015), σσ. 17-25, 55-59. Για μια παρουσίαση του συνολικού έργου που επιτέλεσε το Π.Ι. την περίοδο 1996-2009 πρβλ. σχετικά: ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Δράσεις...*, ό.π., ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Περιληπτικός απολογισμός δράσης του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (1997-1999)* (Αθήνα, Ιούλιος 1999), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο...*, ό.π., ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (1997-*

Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε συνάγεται, ότι το Π.Ι. δε συμμετείχε –άμεσα τουλάχιστον– στη **διαμόρφωση** της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Η διαπίστωση αυτή συμφωνεί απόλυτα με τις διαπιστώσεις άλλων μελετητών, οι οποίοι/ες καταλήγουν, ότι, παρόλο που θεσμικά προβλεπόταν η συμμετοχή του Π.Ι. στο σχεδιασμό και στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής, ο ρόλος του περιορίστηκε διαχρονικά στην υλοποίησή της⁵³⁸.

Το γεγονός, όμως, ότι το Π.Ι. δε συμμετείχε άμεσα στη διαμόρφωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου, δε συνεπάγεται ότι δεν είχε καμία ανάμειξη γύρω από αυτό το ζήτημα. Απεναντίας, υπάρχουν βάσιμες και ισχυρές ενδείξεις, ότι το Π.Ι. συνέβαλε –με έναν έμμεσο, έστω, τρόπο– στη διαμόρφωση και στη θεσμική αποκρυστάλλωση της πολιτικής αυτής με το άρθρο 7 του Ν. 2525/1997. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με κάποιους/ες συνεντευξιαζόμενους/ες, ανώτατα στελέχη του Π.Ι., την περίοδο λίγο πριν την ψήφιση του Ν. 2525 πραγματοποιούνταν στο εσωτερικό του Π.Ι. άτυπες συζητήσεις γύρω από την αναγκαιότητα υιοθέτησης της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου, προφανώς, βέβαια, στον απόηχο των εξαγγελιών του Υπουργείου για την εισαγωγή του πολλαπλού βιβλίου στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα⁵³⁹. Επίσης, μπορούμε βάσιμα να υποστηρίξουμε ότι τα μέλη του κύριου προσωπικού του Π.Ι. είχαν γνώση της ευρωπαϊκής πραγματικότητας αναφορικά με την παραγωγή, επιλογή και παροχή των σχολικών βιβλίων. Αυτό προκύπτει μέσα από το λόγο των προέδρων, οι απόψεις των οποίων διερευνήθηκαν στην μελέτη της Δ. Γούπου, όπου επισημαίνεται ότι υπήρχε συνεργασία και επαφή

2000)...., ό.π., ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Δύο χρόνια...*, ό.π., ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Απολογισμός...*, ό.π., ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Προγραμματισμός έργου του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου για το σχολικό έτος 2005-06* (Αθήνα, 2005), ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Έκθεση Πεπραγμένων...*, ό.π.

⁵³⁸ Συγκεκριμένα, επισημαίνονται τα εξής: α) «πολύ δύσκολα θα έφτανε το σώμα του Π.Ι. ή του ΚΕΜΕ στην απόφαση να αγνοήσει 'τη φωνή του Κυρίου του'» (Βλ. Ν. Τερζής, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 159), β) «δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που το ΠΙ περιθωριοποιήθηκε, που ο ρόλος του θεωρήθηκε δευτερεύων από την πολιτική ηγεσία του ΥΠΕΠΘ, που υπήρξε σύγκρουση μεταξύ ΥΠΕΠΘ και ΠΙ ή που το ΠΙ χρησιμοποιήθηκε απλώς για τη νομιμοποίηση και την προώθηση μιας πολιτικής απόφασης προερχόμενης από το στενό υπουργικό περιβάλλον» (Βλ. Γ. Φλουρής - Γ. Πασιάς, «Πολιτικές της γνώσης...», ό.π., σ. 238), γ) «Αποτέλεσε, λοιπόν, κατά κανόνα όργανο προώθησης και εφαρμογής της εκπαιδευτικής πολιτικής. Εξαρχής δεν αξιοποιήθηκε στη διαμόρφωση εκπαιδευτικών πολιτικών. Η εκπαιδευτική πολιτική διαμορφωνόταν και αποφασίζόταν σε επίπεδο πολιτικής ηγεσίας και το Π.Ι. φρόντιζε να διασφαλίσει την επιστημονική αξιοπιστία των πρακτικών, καθώς και την υλοποίησή τους» (Βλ. Δ. Γούπου, *Αποτίμηση του θεσμού...*, ό.π., σ. 348).

⁵³⁹ Συνεντεύξεις X9 και X10 (6/2/2018). Αντίστοιχες συζητήσεις πραγματοποιούνταν εντός του Π.Ι. και σε προγενέστερες χρονικές περιόδους. Για παράδειγμα, όπως μας πληροφορεί ένας συνεντευξιαζόμενος, ο οποίος διετέλεσε ανώτατο στέλεχος του Π.Ι. την περίοδο της προεδρίας Γ. Μπαμπινιώτη, εκείνη την περίοδο πραγματοποιήθηκαν διάφορες συζητήσεις γύρω από την αναγκαιότητα υπέρβασης του ενός και μοναδικού σχολικού βιβλίου ανά μάθημα και της καθιέρωσης του πολλαπλού βιβλίου. Αυτές οι συζητήσεις, ωστόσο, παρέμειναν άτυπες και σε ένα προκαταρκτικό επίπεδο και δεν αποτυπώθηκαν ποτέ σε κάποια επίσημη πρόταση του Π.Ι. προς το Υπουργείο Παιδείας [Συνέντευξη X12 (22/1/2018)].

του Π.Ι. με διεθνείς οργανισμούς και με διάφορους άλλους επιστημονικούς φορείς⁵⁴⁰. Αυτή η συνεργασία λάμβανε τις εξής μορφές: είτε σε θεσμικό επίπεδο (συμμετοχή του προέδρου ή των μελών του Π.Ι. στην Επιτροπή Παιδείας του Συμβουλίου της Ευρώπης και της UNESCO ή στο Σύνδεσμο Παιδαγωγικών Ινστιτούτων της Ευρώπης) είτε σε προσωπικό (ατομικές πρωτοβουλίες μελών του Π.Ι.). Όλα αυτά καλλιεργούσαν, όπως υποστηρίζει η Δ. Γούπου, «ένα πλαίσιο επαφής με την ευρωπαϊκή πραγματικότητα και έμμεσης επιρροής από τις ευρωπαϊκές εκπαιδευτικές πολιτικές»⁵⁴¹.

Η ισχυρότερη, ωστόσο, ένδειξη της έμμεσης συμβολής του Π.Ι. στη διαμόρφωση και στη θεσμική αποκρυστάλλωση της πολιτικής αυτής προέρχεται από τη μαρτυρία ενός συνεντευξιαζόμενου, ο οποίος την περίοδο διαμόρφωσής της ήταν σύμβουλος του Υπουργού Παιδείας. Σύμφωνα με τη μαρτυρία αυτή, καθ' όλη τη διάρκεια της τετραετίας Γ. Αρσένη είχε συγκροτηθεί μια άτυπη επιτροπή γύρω από τον Υπουργό Παιδείας, μέλος της οποίας ήταν και ο τότε πρόεδρος του Π.Ι., στην οποία [επιτροπή] διατυπώνονταν σκέψεις, γινόταν διαβούλευση για πιθανά μέτρα και κατευθύνσεις που θα μπορούσε να πάρει η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, αλλά και κάθε θέμα που ανέκυπτε σχετικά με την τελευταία και λαμβάνονταν οι τελικές πολιτικές αποφάσεις γύρω από την ακολουθούμενη εκπαιδευτική πολιτική⁵⁴². Βάσει αυτής της πληροφορίας, μπορούμε, επομένως, να θεωρήσουμε εύλογα, ότι ο πρόεδρος του Π.Ι. και μέλος της επιτροπής αυτής, όταν θα συζητώνταν θέματα που σχετιζόνταν με τον πυρήνα των αρμοδιοτήτων του Π.Ι., δηλαδή σχετικά με τα προγράμματα σπουδών και τα σχολικά βιβλία, θα μετέφερε τις συζητήσεις ή τουλάχιστον θα διατύπωνε κάποιες από τις θέσεις, στις οποίες είχαν καταλήξει τα αρμόδια συλλογικά όργανα του Π.Ι.⁵⁴³. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, θεωρούμε, ότι οποιαδήποτε απόφαση λαμβανόταν εντός της επιτροπής αυτής (εδώ: αναφορικά με την καθιέρωση και εφαρμογή της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου) θα

⁵⁴⁰ Βλ. Δ. Γούπου, *Αποτίμηση του θεσμού...*, ό.π., σσ. 286-288.

⁵⁴¹ Βλ. ό.π., σ. 286. Η παραπάνω διαπίστωση καθίσταται ερμηνευτικά πιο ισχυρή, αν ληφθεί υπόψη ότι το 2005 δημοσιεύτηκε από το Π.Ι. μια μελέτη, η οποία εκπονήθηκε από την Επιτροπή Διεθνούς Συνεργασίας του Π.Ι., και αφορούσε τις τάσεις που επικρατούσαν στον ευρωπαϊκό χώρο αναφορικά με την παραγωγή, επιλογή και παροχή εκπαιδευτικού υλικού [Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Διαχείριση της γνώσης (Knowledge management) στη σχολική εκπαίδευση: Συγκριτική επισκόπηση για τις διεθνείς τάσεις στην παραγωγή, επιλογή και παροχή εκπαιδευτικού υλικού* (Επιτροπή Διεθνούς Συνεργασίας του Π.Ι., 2005)].

⁵⁴² Συνέντευξη X12 (22/1/2018). Ο καίριος ρόλος της —άτυπης— αυτής επιτροπής στη χάραξη των πολιτικών κατευθύνσεων της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και στη διαμόρφωση και εφαρμογή της γενικότερης εκπαιδευτικής πολιτικής της περιόδου 1996-2000 διαφαίνεται και από την ίδια τη σύνθεσή της. Πέρα από τον Υπουργό και τον συνεντευξιαζόμενο συμμετείχαν ο Υφυπουργός Παιδείας, ο τότε πρόεδρος του Π.Ι. και δυο ανώτατα πολιτικά στελέχη του Υπουργείου Παιδείας.

⁵⁴³ Για τους διατελέσαντες προέδρους του Π.Ι. μεταξύ 1989-2012 βλ. Παράρτημα.

υλοποιούνταν από το Π.Ι., κάτι το οποίο εξασφαλιζόταν από το γεγονός ότι η ηγεσία του επιλεγόταν και διοριζόταν από τον/την ίδιο/α τον/την Υπουργό, αλλά και από τις –κατά κανόνα– προσωπικές σχέσεις που υπήρχαν μεταξύ του προέδρου του Π.Ι. και του/της Υπουργού. Εξάλλου, σύμφωνα και με τη μαρτυρία ενός ανώτατου πολιτικού στελέχους του Υπουργείου και μέλους της προαναφερόμενης επιτροπής, ο τότε πρόεδρος του Π.Ι. διάκειτο θετικά απέναντι στην πολιτική αυτή, ως προσωπική, βέβαια, θέση, ανεξάρτητα από τις θέσεις που διατυπώνονταν εντός των συλλογικών οργάνων του Π.Ι.⁵⁴⁴.

Σε ό,τι αφορά στην **εφαρμογή** της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου, μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι το Π.Ι. ανέλαβε το μεγαλύτερο βάρος της υλοποίησης της πολιτικής αυτής (αλλά και ενός μέρους της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης της περιόδου 1996-2000, δηλαδή της εκπόνησης των προγραμμάτων σπουδών και της συγγραφής νέων διδακτικών πακέτων για τη βαθμίδα του Λυκείου). Ειδικότερα, τα αρμόδια Τμήματα του Π.Ι. (Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας) ανέλαβαν αφενός να εξειδικεύσουν τον τρόπο, με τον οποίο θα εφαρμοζόταν η πολιτική αυτή στην πράξη, καθώς και να αντιμετωπίσουν τα πρακτικά προβλήματα που θα δημιουργούνταν κατά την εφαρμογή της, και αφετέρου να φέρουν εις πέρας τις διάλου ευκαταφρόνητες γραφειοκρατικές διαδικασίες (προκήρυξη διαγωνισμών, συγκρότηση επιτροπών κρίσης, παρακολούθηση συγγραφικών ομάδων, τελική έγκριση των διδακτικών πακέτων κ.λπ.) μέσα σε εξαιρετικά ασφυκτικά χρονικά πλαίσια. Αναλυτικότερα για τον τρόπο, καθώς και για τα μαθήματα που εφαρμόστηκε η πολιτική αυτή θα αναφερθούμε στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο.

Σε ό,τι αφορά στην **εγκατάλειψη** της πολιτικής αυτής, από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε διαπιστώνεται ότι το Π.Ι. δε συνέβαλε –τουλάχιστον με έναν άμεσο τρόπο– καθώς, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, η πολιτική απόφαση για την εγκατάλειψή της λήφθηκε από το στενό υπουργικό περιβάλλον και αποτέλεσε ένα συνδυαστικό αποτέλεσμα ποικίλων παραγόντων. Μπορεί, ωστόσο, να υποστηριχθεί, ότι το Π.Ι. συνέβαλε με έναν έμμεσο τρόπο στην αδρανοποίηση της πολιτικής αυτής. Συγκεκριμένα, αφότου είχε ληφθεί στις αρχές του 2001 η πολιτική απόφαση εγκατάλειψης της πολιτικής αυτής, η ανώτατη πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας «εξουσιοδότησε» το Π.Ι. να συγκροτήσει πενταμελείς επιτροπές, οι οποίες θα είχαν ως έργο να μελετήσουν συγκριτικά τα εγκριθέντα –από το ίδιο– πολλαπλά

⁵⁴⁴ Συνέντευξη X11 (3/12/2017).

διδασκτικά πακέτα (στα μαθήματα που είχαν παραχθεί) και να επιλέξουν το καταλληλότερο από αυτά, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως μοναδικό πλέον διδασκτικό πακέτο από το σχολικό έτος 2001-02. Το Π.Ι, δηλαδή, χρησιμοποιήθηκε απλώς ως όργανο νομιμοποίησης μιας πολιτικής απόφασης που προήλθε από το στενό υπουργικό περιβάλλον. Με άλλα λόγια, χρησιμοποιώντας τη διαπίστωση του Ν. Τερζή, το Π.Ι. δεν κατάφερε να αγνοήσει «τη φωνή του Κυρίου του»⁵⁴⁵.

* * *

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε στις συζητήσεις και τις ζυμώσεις που έλαβαν χώρα εντός του Π.Ι. –με επίκεντρο την πολιτική για το πολλαπλό βιβλίο– αφότου είχε εγκαταλειφθεί η τελευταία. Επομένως:

Α) Στην έκθεση πεπραγμένων του Π.Ι. για την περίοδο 2005-2007 τονίζεται η αναγκαιότητα υπέρβασης της πρακτικής του ενός και μοναδικού βιβλίου και επανεργοποίησης της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου⁵⁴⁶. Αναφέρεται: «*Τα σχολικά βιβλία θα μπορούσε να εκδίδονται με εντελώς διαφορετικές διαδικασίες παραγωγής και διάθεσης στους μαθητές, ώστε να πάψει η μονοφωνία του ενός και να εισαχθεί το πολλαπλό βιβλίο. Το όλο σύστημα χρήζει συστηματικής μελέτης και αντιμετώπισης. Στο πλαίσιο αυτό είναι απολύτως απαραίτητο να υφίστανται μηχανισμοί ελέγχου και έγκρισης των βιβλίων αυτών, ώστε να αντιμετωπίζονται παράλληλα και οι τυχόν επιπτώσεις του πολλαπλού βιβλίου για τις εισαγωγικές εξετάσεις για την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Προϋπόθεση όλων αυτών είναι η διαρκής βελτίωση, αναμόρφωση και επικαιροποίηση των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών [...]*»⁵⁴⁷. Το γεγονός, ότι την ίδια περίοδο τη διακυβέρνηση της χώρας την ασκεί το κόμμα της

⁵⁴⁵ Βλ. Ν. Τερζής, *Εκπαιδευτική πολιτική...*, ό.π., σ. 159.

⁵⁴⁶ Γίνεται λόγος για επανεργοποίηση της πολιτικής αυτής, καθώς η τελευταία ούτε είχε καταργηθεί ούτε είχε ανασταλεί, αλλά είχε εγκαταλειφθεί/αδρανοποιηθεί. Όπως έχουμε αναφέρει και παραπάνω, τυπικά η πολιτική αυτή εξακολουθούσε να ισχύει.

⁵⁴⁷ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Έκθεση Πεπραγμένων...*, ό.π., σ. 49. Η έμφαση δική μου. Στην ίδια έκθεση διατυπώνεται με τον πλέον επίσημο τρόπο η παραδοχή για την ενδεχόμενη ακαταλληλότητα της πρακτικής των μαζικών προκηρύξεων συγγραφής (η αναφορά αφορούσε τις διαδικασίες παραγωγής των διδασκτικών πακέτων της περιόδου 2003-2008): «*Η πρόσφατη εμπειρία της ‘μαζικής’ συγγραφής και παραγωγής των νέων βιβλίων της εννεαετούς υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε τόσο μικρό διάστημα έδειξε ότι ίσως δεν ήταν αυτός ο πλέον ενδεδειγμένος προγραμματισμός συγγραφής των σχολικών βιβλίων*» (Βλ. ό.π.). Όπως, άλλωστε, επισημαίνει και ο Δ. Χαραλάμπους: «*Οι μαζικές προκηρύξεις συγγραφής δεν φαίνεται ωστόσο να αποτελούν τον καλύτερο δυνατό τρόπο αλλαγής των σχολικών βιβλίων. Το σοβαρότερο μειονέκτημα αυτής της επιλογής είναι η επικράτηση οικονομικών κριτηρίων εις βάρος των εκπαιδευτικών, αφού ο ‘εφιάλτης’ της απορρόφησης των ευρωπαϊκών πόρων αναδεικνύεται σε αυτοσκοπό. Οι μαζικές λοιπόν προκηρύξεις, καθώς άλλες είναι οι προτεραιότητες που υπηρετούν, αφενός δεν ανταποκρίνονται πάντοτε εύστοχα σε αντικειμενικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αφετέρου ο όγκος της εργασίας που προϋποθέτουν είναι πολύ πέραν των δυνάμεων του φορέα που αναλαμβάνει την υλοποίησή τους, δηλαδή του Π.Ι.*» (Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σ. 163).

Ν.Δ. είχε την αυτόδηλη σημασία του στην ανάδειξη αυτού του θέματος στο εσωτερικό του Π.Ι.

Β) Σχεδόν ταυτόχρονα με τη δημοσίευση της παραπάνω έκθεσης πεπραγμένων το Π.Ι., με την υπ' αριθμ. 22/2007 Πράξη του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, όρισε επιτροπή, με στόχο τη διερεύνηση της δυνατότητας υιοθέτησης της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Η εισήγηση της επιτροπής αναφορικά με την εισαγωγή του πολλαπλού βιβλίου στην εκπαιδευτική διαδικασία έχει ως εξής:

- ✓ *«Προτείνεται για όλα τα γνωστικά αντικείμενα και για όλες τις τάξεις η ελεύθερη επιλογή βιβλίου από το διδάσκοντα, από ένα συγκεκριμένο κατάλογο βιβλίων, τα οποία θα έχουν συγγραφεί με βάση τα ισχύοντα Προγράμματα Σπουδών με κριτήρια των οποίων την επιστημονική, παιδαγωγική, διδακτική εγκυρότητα και αισθητική ποιότητα θα αξιολογεί και θα πιστοποιεί το Π.Ι.*
- ✓ *Η τελική επιλογή από τον κατάλογο του προς διδασκαλία βιβλίου γίνεται σε κάθε σχολική μονάδα από τους καθηγητές της ειδικότητας, οι οποίοι εισηγούνται σχετικά στο Σύλλογο των Διδασκόντων.*
- ✓ *Το πολλαπλό βιβλίο μπορεί να εφαρμοστεί σε όλα τα γνωστικά αντικείμενα στο Δημοτικό, το Γυμνάσιο και στο Λύκειο. Φυσικά, η εφαρμογή του θα οδηγήσει σε αναγκαίες προσαρμογές των θεμάτων που επιλέγονται για την εξέταση των διαφόρων αντικειμένων σε όλα τα επίπεδα (σχολικό, περιφερειακό, εθνικό).*
- ✓ *Η πολλαπλή αποτύπωση από διαφορετικές συγγραφικές ομάδες των προβλεπόμενων από το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών και η ποικιλία διδακτικών προσεγγίσεων των επιμέρους θεμάτων θα ικανοποιήσουν τις διαφορετικές ανάγκες σε ομάδες μαθητών με κοινωνικές ιδιαιτερότητες και θα συνδέσουν τις παρεχόμενες γνώσεις με τις καθημερινές εμπειρίες και ανάγκες του κάθε μαθητή»⁵⁴⁸.*

Γ) Στο πλαίσιο του Εθνικού Διαλόγου για την Παιδεία που διεξήχθη το 2009 το Π.Ι. συμμετείχε, διά του προέδρου του, στις εργασίες του Ε.ΣΥ.Π. (συγκεκριμένα, του Συμβουλίου Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης) καταθέτοντας συγκεκριμένες προτάσεις πάνω σε κάποια θέματα. Οι προτάσεις αυτές είχαν αποτελέσει προηγουμένως αντικείμενο επεξεργασίας μιας επιτροπής που είχε συγκροτηθεί εντός του Π.Ι. από εκπροσώπους όλων των τμημάτων του (σύνολο: 16

⁵⁴⁸ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Η πρόταση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου για τα σχολικά βιβλία* (Αθήνα, 2009), σ. 6.

μέλη), της Διατμηματικής Επιτροπής για τη Μορφωτική Αυτοτέλεια του Λυκείου και το Διάλογο για την Παιδεία. Τα θέματα, για τα οποία κατατέθηκαν προτάσεις, ήταν τα εξής: α) σχεδιασμός και εισαγωγή του ηλεκτρονικού βιβλίου στην εκπαίδευση, β) αξιολόγηση μαθητών, γ) αναλυτικά προγράμματα σπουδών, δ) σχολικά βιβλία, ε) τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση, στ) σχεδιασμός και αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου, ζ) επιμόρφωση των εκπαιδευτικών⁵⁴⁹.

Συγκεκριμένα, στην πρόταση του Π.Ι. για τα αναλυτικά πρόγραμμα σπουδών επισημαίνεται ότι ένα από τα προβλήματα που σχετίζονται με τη σύνταξη και την εφαρμογή τους είναι «η χρήση του ενός και μοναδικού βιβλίου και η έλλειψη εναλλακτικού διδακτικού υλικού (πολλαπλό βιβλίο, φάκελος μαθήματος, αξιοποίηση ψηφιακών βιβλιοθηκών, e-book), καθώς και η εισαγωγή των βιβλίων στο εκπαιδευτικό σύστημα χωρίς προηγούμενη πιλοτική δοκιμασία και αξιολόγησή τους στη διδακτική πράξη»⁵⁵⁰. Στην αντίστοιχη πρόταση για τα σχολικά βιβλία που κατατέθηκε στο πλαίσιο του Εθνικού Διαλόγου για την Παιδεία αναφέρονται τα εξής:

«Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο [...] καταθέτει την ακόλουθη πρόταση:

- 1. Στο πλαίσιο ενός σύγχρονου Προγράμματος Σπουδών προτείνεται το εναλλακτικό βιβλίο γιατί ανοίγει τους ορίζοντες της γνώσης στις ιδιαίτερες ανάγκες, τα ενδιαφέροντα και τις κλίσεις των μαθητών και επιτρέπει τη δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλιών από τους εκπαιδευτικούς [...].*
- 2. Όλα τα σχολικά βιβλία διατίθενται δωρεάν σε όλους τους μαθητές της επικράτειας και σε όλες τις βαθμίδες [...].*
- 3. Για κάθε γνωστικό αντικείμενο δημιουργείται κατάλογος εγκεκριμένων βιβλίων (διδασκικών πακέτων), από τα οποία ο εκπαιδευτικός θα μπορεί να επιλέγει το καταλληλότερο για τους μαθητές του.*
- 4. Η τελική επιλογή από τον κατάλογο των εγκεκριμένων διδακτικών πακέτων για κάθε αντικείμενο θα γίνεται σε κάθε σχολική μονάδα από τους εκπαιδευτικούς της ειδικότητας, οι οποίοι εισηγούνται σχετικά στο σύλλογο των διδασκόντων.*
- 5. Πέρα από το διδακτικό πακέτο που θα επιλέγεται από τον εκπαιδευτικό για τη διδασκαλία ενός αντικειμένου μέσα στη σχολική τάξη, σε συγκεκριμένο χώρο θα υπάρχουν αντίτυπα και των υπολοίπων εγκεκριμένων διδακτικών πακέτων, ώστε να χρησιμοποιούνται ανάλογα με τις ανάγκες διδασκαλίας των επιμέρους θεμάτων.*

⁵⁴⁹ Βλ. http://www.pi-schools.gr/paideia_dialogos (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 22/2/2019).

⁵⁵⁰ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών* (Αθήνα, 2009), σ. 5.

6. Η συγγραφή των σχολικών βιβλίων μπορεί να γίνεται από φυσικά πρόσωπα ή ομάδες φυσικών προσώπων ή εκδοτικούς οίκους, μετά από σχετική πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος από το Π.Ι. στη βάση των αντίστοιχων εγκεκριμένων Προγραμμάτων Σπουδών και ειδικών προδιαγραφών. Σε περιπτώσεις, κατά τις οποίες δεν υπάρχει ενδιαφέρον για τη συγγραφή κάποιου ή κάποιων σχολικών βιβλίων, το Π.Ι., σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία, θα μπορεί να προχωρά στη συγγραφή με ανάθεση σε ομάδες ειδικών για τα συγκεκριμένα θέματα επιστημόνων.

7. Το Π.Ι. θα έχει την ευθύνη της τελικής αξιολόγησης των βιβλίων που συγγράφονται για το κάθε αντικείμενο [...].

9. Τα θέματα που αφορούν συνολικά τη διαδικασία εκτύπωσης, διανομής και προμήθειας των βιβλίων από τα σχολεία θα εξειδικευτούν, κατά περίπτωση, με συγκεκριμένες προτάσεις από το Π.Ι.

10. Βασική παράμετρος για την επίτευξη των στόχων της εκπαίδευσης με τη χρήση του εναλλακτικού βιβλίου αποτελεί η διεύρυνση του θεσμού των σχολικών βιβλιοθηκών και η συστηματική λειτουργία τους στο πλαίσιο της σχολικής μονάδας [...].

11. Σε πρώτη φάση, προτείνεται να γίνει **πιλοτική εφαρμογή του εναλλακτικού βιβλίου**, σε όλες τις βαθμίδες για τα διάφορα γνωστικά αντικείμενα. Στόχος θα είναι η καταγραφή των αδυναμιών, των δυσκολιών και των προβλημάτων που τυχόν θα παρουσιαστούν, ώστε να ληφθούν υπόψη για τη γενίκευση του πολλαπλού βιβλίου σε όλα τα σχολεία της χώρας [...]⁵⁵¹.

* * *

Καταληκτικά, να αναφέρουμε ότι το Π.Ι. αποτέλεσε ένα φορέα δράσης που θα μπορούσε, βάσει των δυνατοτήτων που του παρείχε το θεσμικό πλαίσιο και της θέσης που κατείχε στην ιεραρχία του εκπαιδευτικού συστήματος, να διαδραματίσει κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση ή/και στο μετασχηματισμό θεμελιωδών πτυχών του θεσμικού χώρου της εκπαίδευσης· ωστόσο, η δράση του περιοριζόταν από το γραφειοκρατικό και συγκεντρωτικό χαρακτήρα του ελληνικού εκπαιδευτικού (και πολιτικού) συστήματος και στην πραγματικότητα αποτέλεσε ένα όργανο προώθησης, εφαρμογής και -σε αρκετές περιπτώσεις- νομιμοποίησης της ήδη διαμορφωμένης σε ανώτατο

⁵⁵¹ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Η πρόταση του Παιδαγωγικού...*, ό.π., σσ. 8-11. Η έμφαση του κειμένου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι συζητήσεις αναφορικά με τα σχολικά εγχειρίδια γενικότερα και το πολλαπλό βιβλίο ειδικότερα, οι οποίες έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων (11 συνεδριάσεις μεταξύ Μαρτίου και Ιουλίου 2009) του Συμβουλίου Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στο πλαίσιο του Εθνικού Διαλόγου για την Παιδεία (2009), καθώς και οι συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του Εθνικού Διαλόγου για την Παιδεία το 2016. Η αναφορά, ωστόσο, στα παραπάνω θα ξέφευγε από τα χρονικά όρια της παρούσας μελέτης και γι' αυτό δε θα επιχειρηθεί.

πολιτικό επίπεδο εκπαιδευτικής πολιτικής. Όπως επισημαίνει και η Δ. Γούπου, «η πολιτική ηγεσία ήταν αυτή που διαμόρφωνε τη φυσιογνωμία του θεσμού»⁵⁵². Είτε, δηλαδή, θα τον ενέτασσε σε ένα ήδη εδραιωμένο γραφειοκρατικό και συγκεντρωτικό πλαίσιο είτε θα ενεργοποιούσε και θα απελευθέρωνε τις δυνατότητες και τη δυναμική που θα μπορούσε να έχει ως ένα ανώτατο συμβουλευτικό-επιστημονικό όργανο⁵⁵³. Ταυτόχρονα, όμως, για τους μικρο-φορείς που δρούσαν στο εσωτερικό του Π.Ι. (δηλαδή, τα μέλη του κύριου προσωπικού του), το ίδιο το Π.Ι. αποτελούσε μια δομή, του οποίου τα χαρακτηριστικά (εξάρτηση από τον/την Υπουργό και την πολιτική ηγεσία, ιεραρχική δομή, γραφειοκρατισμός) έθεταν περιοριστικά όρια στη μετασχηματιστική δράση που θα μπορούσαν να αναπτύξουν οι παραπάνω μικρο-φορείς.

5.5. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (ΥΠ.Ε.Π.Θ.)⁵⁵⁴

Ο ρόλος του ΥΠ.Ε.Π.Θ. στη διαμόρφωση και εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

Αναφέραμε προηγουμένως, ότι καθ' όλη τη διάρκεια της υπουργίας του Γ. Αρσένη είχε συγκροτηθεί και λειτουργούσε μια επιτροπή –μια άτυπη «δεξαμενή σκέψης» γύρω από τον Υπουργό– εντός της οποίας διατυπώνονταν σκέψεις, υποβάλλονταν προτάσεις, γινόταν διαβούλευση για πιθανά μέτρα και κατευθύνσεις που μπορούσε να πάρει η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, καθώς και κάθε επιμέρους ζήτημα που ανέκυπτε κατά την περίοδο υλοποίησής της, και λαμβάνονταν οι τελικές πολιτικές αποφάσεις γύρω από την ακολουθούμενη και ακολουθητέα εκπαιδευτική πολιτική, με τον προεξάρχοντα ρόλο να ανήκει στον ίδιο τον Υπουργό⁵⁵⁵. Στο πλαίσιο, λοιπόν, των

⁵⁵² Βλ. Δ. Γούπου, *Αποτίμηση του θεσμού...*, ό.π., σ. 93.

⁵⁵³ Βλ. ό.π.

⁵⁵⁴ Όπως προαναφέραμε, χρησιμοποιούμε κατά ένα συνεκδοχικό τρόπο τον όρο ΥΠ.Ε.Π.Θ., εννοώντας στην ουσία την ανώτατη πολιτική ηγεσία του Υπουργείου (Υπουργός, Υφυπουργός, Γενικός Γραμματέας, Ειδικοί Γραμματείς), καθώς και τις διάφορες επιτροπές –άτυπες και μη– που δημιουργούνται στο στενό υπουργικό περιβάλλον. Η χρήση αυτής της συνεκδοχής δικαιολογείται, κατά τη γνώμη μας, από το γεγονός, ότι σχεδόν κάθε επιμέρους πτυχή της εκπαιδευτικής διαδικασίας καθορίζεται από την κεντρική υπηρεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. (κυρίως από τα ανώτερα και ανώτατα επίπεδα της διοικητικής και πολιτικής του ιεραρχίας), απόρροια του γραφειοκρατικού και συγκεντρωτικού χαρακτήρα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Για τους/τις Υπουργούς Παιδείας της περιόδου 1974-2018 βλ. Παράρτημα.

⁵⁵⁵ Συνέντευξη X12 (22/1/2018). Ασφαλώς, η παραπάνω επιτροπή δεν ήταν η μοναδική την περίοδο που εξετάζουμε. Εξ όσων γνωρίζουμε, την περίοδο 1996-2000 είχαν δημιουργηθεί διάφορες επιτροπές –άτυπες και θεσμοθετημένες– τόσο κατά τη φάση της διαμόρφωσης όσο και κατά τη φάση της υλοποίησης της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, οι οποίες είχαν ως έργο την εξέταση επιμέρους ζητημάτων που σχετίζονταν με την τελευταία (η ίδια διαπίστωση ισχύει και για τους διάφορους συμβούλους του Υπουργού· το γεγονός ότι καταφέραμε να έρθουμε σε επαφή με ένα πρόσωπο με

συζητήσεων που έλαβαν χώρα εντός αυτής της επιτροπής –ιδιαιτέρα κατά την περίοδο διαμόρφωσης των βασικών κατευθύνσεων της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και της συνολικότερης εκπαιδευτικής πολιτικής της περιόδου 1996-2000– εντάσσεται και η πρόταση σχετικά με την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου που αφορούσε τα σχολικά βιβλία⁵⁵⁶.

Θεωρήθηκε αναγκαία, επομένως, στο πλαίσιο της επιχειρούμενης τότε μεταρρύθμισης η υπέρβαση του ‘καθεστώτος’ του ενός και μοναδικού βιβλίου ανά μάθημα και προκρίθηκε –τουλάχιστον σε εκείνη τη φάση– ως ενδεδειγμένη πολιτική, η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου⁵⁵⁷. Ο θεσμός του πολλαπλού βιβλίου δε θα πρέπει να θεωρηθεί, ωστόσο, ως ένα μεμονωμένο νεωτερικό στοιχείο, που πηγάζει αποκλειστικά και μόνο από την αδυναμία της πολιτικής του κρατικού μονοπωλίου και του ‘καρπού’ της, το ένα και μοναδικό σχολικό βιβλίο, να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του σύγχρονου περιβάλλοντος. Τουναντίον, πρέπει να προσεγγιστεί ευρύτερα, δηλαδή ως μέρος μια συνολικής δέσμης μέτρων, τα οποία είχαν στόχο την εσωτερική μεταρρύθμιση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος μέσω της αλλαγής της αντίληψης γύρω από το πώς επιτυγχάνεται η μάθηση⁵⁵⁸.

ιδιαιτέρα σημαντικό ρόλο εκείνη την περίοδο, δε σημαίνει, ότι δεν υπήρχαν και άλλοι σύμβουλοι γύρω από τον Υπουργό, εξειδικευμένοι στα εκάστοτε υπό συζήτηση θέματα). Θεωρούμε, ωστόσο, ότι η ίδια η σύνθεσή της (Υπουργός και Υφυπουργός Παιδείας, δυο ανώτατα πολιτικά στελέχη της γραφειοκρατίας του Υπουργείου και δύο σύμβουλοι, πρόεδροι δυο εποπτευόμενων οργανισμών του Υπουργείου Παιδείας) καθόρισε τον καίριο ρόλο που διαδραμάτισε –έστω σε ένα παρασκηνακό επίπεδο– στη χάραξη των πολιτικών κατευθύνσεων της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και στη διαμόρφωση και εφαρμογή της γενικότερης εκπαιδευτικής πολιτικής της περιόδου 1996-2000.

⁵⁵⁶ Θα θέλαμε στο σημείο αυτό να αναδείξουμε μια διαφορετική, ‘αποκλίνουσα’, θα λέγαμε, ‘φωνή’, η οποία μας δείχνει τη διαφοροποιημένη συμβολή των διαφόρων μέγα-φορέων δράσης στη διαμόρφωση και στο μετασχηματισμό των διαφόρων θεσμικών χώρων (στην περίπτωση μας, στη διαμόρφωση και αδρανοποίηση μιας πολιτικής). Συγκεκριμένα, ένα από τα μέλη της επιτροπής αυτής, ανώτατο πολιτικό στέλεχος του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με διευρυμένες αρμοδιότητες τόσο κατά τη διάρκεια της υπουργίας Γ. Αρσένης όσο και κατά τη διάρκεια της υπουργίας Π. Ευθυμίου, ήταν αντίθετο ως προς την υιοθέτηση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου [Συνέντευξη Χ11 (3/12/2017)], ενώ τα υπόλοιπα μέλη ήταν υπέρμαχοι της πολιτικής αυτής και της φιλοσοφίας που τη συνόδευε. Ο καίριος ρόλος που διαδραμάτιζε ο συγκεκριμένος μέγα-φορέας δράσης, λόγω της σημαντικής θέσης που κατείχε, *εικάζουμε*, ότι επέδρασε –σε ένα μικρό βαθμό και σε συνδυασμό πάντα με τους υπόλοιπους παράγοντες που θα αναφέρουμε στη συνέχεια– στην εγκατάλειψη της πολιτικής αυτής.

⁵⁵⁷ Τονίσαμε τη φράση ‘τουλάχιστον σε εκείνη τη φάση’, καθώς πρόθεση του ΥΠ.Ε.Π.Θ., όπως αναφέρει ο ίδιος ο Γ. Αρσένης, ήταν: *«να επεκτείνουμε αυτόν τον θεσμό και να ‘ανοίξουμε’ τη διαδικασία και σε εκδότες βιβλίων, οι οποίοι θα μπορούσαν να συγγράφουν -βάσει οδηγιών και του Π.Σ-βιβλία, τα οποία θα μπορούσαν να κριθούν ως κατάλληλα για διδακτική χρήση και, εν πάση περιπτώσει, να βρίσκονται στις σχολικές βιβλιοθήκες»* (Βλ. Γ. Αρσένης, *Γιατί δεν έκατσα...*, ό.π., σ. 152).

⁵⁵⁸ Όπως επισημαίνει ο Γ. Αρσένης, *«είχε γίνει γενικά αποδεκτό από την παιδαγωγική κοινότητα ότι η μεταφορά γνώσης από τον καθηγητή/αυθεντία και το μοναδικό διδακτικό βιβλίο ανά μάθημα οδηγούσε στην κλειστή σκέψη, στην ταύτιση του γνωστικού αντικείμενου με τη διδακτέα ύλη και, τελικά, στη στεία απομνημόνευση. Η εισαγωγή του θεσμού του πολλαπλού βιβλίου αποσκοπούσε ακριβώς στη διάσπαση αυτής της μονοδιάστατης σχέσης»* (Βλ. ό.π., σ. 151). Πέρα, ωστόσο, από την καθιέρωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου, η υιοθέτηση μιας σειράς μέτρων την περίοδο αυτή (Ε.Π.Π.Σ., σχολικές

Από τη στιγμή, λοιπόν, που λήφθηκε η πολιτική απόφαση στήριξης της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου ήταν θέμα χρόνου η θεσμική αποκρυστάλλωσή της, η οποία επήλθε με το άρθρο 7 του Ν. 2525/1997. Σε εφαρμογή του παραπάνω νόμου το Π.Ι., στη συνέχεια, εκπόνησε το Ε.Π.Π.Σ. και τα επιμέρους Π.Σ. και προχώρησε στη συγγραφή νέων σχολικών βιβλίων –με την έμφαση να δίνεται στη βαθμίδα του Λυκείου– συμπεριλαμβανομένων των πολλαπλών διδακτικών πακέτων. Επομένως, σε ό,τι αφορά στη **διαμόρφωση** της πολιτικής που μελετάμε, η διαπίστωση, η οποία συνάγεται από την παραπάνω ανάλυση, συμφωνεί με τις διαπιστώσεις άλλων μελετητών, οι οποίοι έκαναν λόγο για «*υπουργοκεντρική εκπαιδευτική πολιτική*»⁵⁵⁹ και «*επικράτηση ενός προσωποπαγούς και υπουργοκεντρικού χαρακτήρα στο σχεδιασμό και τη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής, εξαρτημένου από τους συμβούλους και το 'think tank' του εκάστοτε Υπουργού*»⁵⁶⁰. Έτσι, και στην περίπτωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου, αυτή διαμορφώθηκε σε ένα ανώτατο πολιτικό επίπεδο και ήταν απόρροια των συζητήσεων και των ζυμώσεων που έλαβαν χώρα στο στενό υπουργικό περιβάλλον.

Θα μπορούσαμε, επομένως, να υποστηρίξουμε ότι οι συγκεκριμένοι μέγαφορείς δράσης (κυρίως ο Υπουργός, αλλά και οι διάφοροι σύμβουλοι και τα ανώτατα πολιτικά στελέχη του Υπουργείου), αξιοποιώντας τον έντονα συγκεντρωτικό και ιεραρχικό χαρακτήρα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος διαδραμάτισαν το σημαντικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Η θέση που έχουν, εξάλλου, στην κορυφή της ιεραρχίας του Υπουργείου καθώς και οι αρμοδιότητες που τους παρέχει το θεσμικό πλαίσιο, διευκολύνει τη δράση τους και τους επιτρέπει να λαμβάνουν αποφάσεις, που δύνανται να επηρεάσουν το σύνολο σχεδόν των πτυχών που συνιστούν την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα.

Σε ό,τι αφορά στην **εγκατάλειψη** της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου, από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε συνάγεται, ότι το ΥΠ.Ε.Π.Θ. έπαιξε και πάλι τον

βιβλιοθήκες, νέες μέθοδοι διδασκαλίας, νέες μορφές αξιολόγησης των μαθητών/τριών) κινούνταν προς αυτήν την κατεύθυνση. Θεωρήθηκε, δηλαδή, ότι μέσω της ολιστικής προσέγγισης της γνώσης (Ε.Π.Π.Σ.), της πρόσβασης σε πολλαπλές πηγές πληροφόρησης (σχολικές βιβλιοθήκες), της διερεύνησης του γνωστικού αντικείμενου μέσα από εναλλακτικές διδακτικές προσεγγίσεις (πολλαπλό βιβλίο), της υιοθέτησης νέων μεθόδων διδασκαλίας (λ.χ. ανάληψη συνθετικών-δημιουργικών εργασιών) και των νέων μορφών αξιολόγησης των μαθητών/τριών (φάκελος επιδόσεων, δοκιμασία δεξιοτήτων κ.λπ.), θα ενισχυόταν η κριτική και αναλυτική σκέψη τους και θα καλλιεργούνταν μια κουλτούρα μάθησης, ικανή να παράσχει τα κατάλληλα εφόδια στους/ις μαθητές/τριες, ώστε να διαχειριστούν με τον καλύτερο τρόπο την πολλαπλότητα των πηγών μάθησης της σύγχρονης εποχής (Βλ. σχετικά ό.π., σσ. 144-174).

⁵⁵⁹ Βλ. Α. Δημαράς, «Υπουργείο Παιδείας και εκπαιδευτική πολιτική: Δοκίμιο προβληματισμού», *Σύγχρονα Θέματα* 4 (1979): 8.

⁵⁶⁰ Βλ. Γ. Φλουρής - Γ. Πασιάς, «Πολιτικές της γνώσης...», ό.π., σ. 232.

κυριότερο ρόλο. Με μια εμφανή, ωστόσο, διαφορά, αν συγκριθεί με τον αντίστοιχο ρόλο που διαδραμάτισε στη διαμόρφωση της πολιτικής αυτής. Η πολιτική απόφαση να εγκαταλειφθεί η πολιτική αυτή δεν ήταν απόρροια μόνο της προσωπικής επιλογής του Υπουργού ή του στενού υπουργικού περιβάλλοντος (ή, ακριβέστερα, των συζητήσεων που έλαβαν χώρα σε ανώτατο πολιτικό επίπεδο), όπως συνέβη κατά τη διαμόρφωσή της, αλλά ήταν ένα συνδυαστικό αποτέλεσμα ποικίλων παραγόντων. Αναλυτικότερα για τους παράγοντες αυτούς θα αναφερθούμε στις διαπιστώσεις της μελέτης.

5.6. Εκδοτικοί Οίκοι

*Οι θέσεις των εκδοτών και της Π.Ο.Ε.Β. αναφορικά με το πολλαπλό βιβλίο*⁵⁶¹

Η καθιέρωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου με το Ν. 2525/1997, καθώς και οι προκηρύξεις διαγωνισμών για τη συγγραφή σχολικών βιβλίων την περίοδο 1997-2000, στις οποίες μπορούσαν να συμμετάσχουν, μεταξύ άλλων, και εκδοτικοί οίκοι, χαιρετίστηκε, όπως ήταν φυσικό, **θετικά** από τους εκδότες⁵⁶². Έπειτα από δεκαετίες, κατά τη διάρκεια των οποίων ο ιδιωτικός παράγοντας είχε σχεδόν εξοβελιστεί από την παραγωγή των σχολικών βιβλίων⁵⁶³, η θεσμοθέτηση από τη μια της πολιτικής του

⁵⁶¹ Ασφαλώς και δε μπορούμε να γενικεύσουμε τα όσα θα παρατεθούν στη συνέχεια για το σύνολο των εκδοτικών οίκων. Η ανάλυσή μας θα παραμείνει επικεντρωμένη γύρω από τις θέσεις των τριών εκδοτικών οίκων, με εκπροσώπους των οποίων καταφέραμε να συνομιλήσουμε. Επίσης, έγινε προσπάθεια να μελετηθούν οι θέσεις της Π.Ο.Ε.Β. (Πανελλήνια Ομοσπονδία Εκδοτών-Βιβλιοπωλών), του μοναδικού, εξ όσων γνωρίζουμε, δευτεροβάθμιου συνδικαλιστικού οργάνου στο χώρο του βιβλίου, ώστε να διερευνηθούν οι τυχόν συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ των θέσεων των μεμονωμένων εκδοτών, ως μικρο-φορέων δράσης, και των θέσεων του συλλογικού φορέα δράσης, μια προσπάθεια που απέφερε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

⁵⁶² Το πρώτο βήμα για τη συμμετοχή του ιδιωτικού παράγοντα στις διαδικασίες παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων πραγματοποιήθηκε την περίοδο 1997-2000, οπότε και συνεγράφησαν νέα σχολικά βιβλία, με την έμφαση να δίνεται στη βαθμίδα του Λυκείου (να επισημάνουμε, ότι εκείνη την περίοδο πραγματοποιήθηκαν –για αρκετά μαθήματα– και αναθέσεις συγγραφής). Στις μετέπειτα διαδικασίες παραγωγής των σχολικών βιβλίων για την υποχρεωτική εκπαίδευση (2003-2008), στις οποίες ακολουθήθηκε η διαδικασία της προκήρυξης για όλα τα διδακτικά πακέτα, η συμμετοχή των εκδοτικών οίκων ήταν προνομιακή, καθώς, όπως αναφέρει ο Δ. Χαραλάμπους, «*δύο τουλάχιστον όροι του διαγωνισμού καθιστούν αφενός δυσχερή την αυτοτελή συμμετοχή φυσικών προσώπων και σχεδόν υποχρεωτική τη συνεργασία τους με τους εκδοτικούς οίκους: α) η πρόβλεψη για κατάθεση εγγυητικής αποστολής [...], β) η πρόβλεψη ότι 'το προσωπικό των νομικών προσώπων πρέπει να διαθέτει επιστημονική και εκπαιδευτική εμπειρία σχετική με το υπό εκπόνηση εκπαιδευτικό υλικό'*» (Βλ. Α. Καψάλης - Δ. Χαραλάμπους, *Σχολικά εγχειρίδια...*, ό.π., σσ. 166-167).

⁵⁶³ Τονίστηκε η λέξη σχεδόν για δύο λόγους. Διότι: Α) Από την ίδρυση του Ο.Ε.Σ.Β. (1937) έως και το 1969, «*τα βοηθητικά βιβλία για την Ε' και ΣΤ' Δημοτικού εκδίδονταν και διατίθεντο στην αγορά από τους συγγραφείς ή τους εκδότες με όρους ελεύθερου ανταγωνισμού (δηλαδή απεριόριστος αριθμός βιβλίων για κάθε μάθημα του αναλυτικού προγράμματος, επιλογή από το σύλλογο των διδασκόντων του κάθε σχολείου, αγορά των βιβλίων από τους μαθητές)*» (Βλ. ό.π., σ. 114). Β) Τις τελευταίες δεκαετίες ο ιδιωτικός παράγοντας καθιστά αισθητή την παρουσία του και με έναν άλλο τρόπο: με την έκδοση και πώληση λυσαρίων και σχολικών βοηθημάτων, τα οποία αποφέρουν σημαντικά κέρδη στους εκδοτικούς οίκους (Βλ. ό.π., σ. 167).

πολλαπλού βιβλίου και η πρόβλεψη από την άλλη για υποχρεωτική διενέργεια προκηρύξεων –όπως προβλεπόταν, άλλωστε, και από το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο που συνόδευε την ευρωπαϊκή χρηματοδότηση– δημιουργούσαν ευνοϊκές συνθήκες για τη συμμετοχή και την (επαν-)εμπλοκή των εκδοτικών οίκων στην παραγωγή των σχολικών βιβλίων. Εστιάζοντας στην πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, η καθιέρωση και η θεσμοθέτησή της αποτέλεσε μια εξέλιξη, η οποία αντιμετωπίστηκε με θετικό τρόπο από τους εκδότες (τουλάχιστον από αυτούς/ές που διερευνήθηκαν στην παρούσα μελέτη) και που ικανοποιούσε σε σημαντικό βαθμό τα συμφέροντά τους⁵⁶⁴.

Μεταβαίνοντας από τους ατομικούς φορείς δράσης (τους μεμονωμένους εκδότες) στο συλλογικό φορέα δράσης (την Π.Ο.Ε.Β.⁵⁶⁵), παρατηρείται μια διαφοροποίηση και απόκλιση από τις θέσεις που υποστήριζαν οι μεμονωμένοι εκδότες. Η Π.Ο.Ε.Β. την περίοδο 1997-1999 (αλλά και μεταγενέστερα) με μια σειρά κειμένων και επιστολών της, τις οποίες θα παραθέσουμε παρακάτω, εκφράζει αφενός τις θέσεις της σχετικά με την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, καθώς και τα σημεία αντίθεσής της με την τελευταία, και αφετέρου τις προτάσεις της αναφορικά με την παραγωγή και διάθεση των σχολικών βιβλίων⁵⁶⁶. Στην ερμηνευτική προσπάθεια που

⁵⁶⁴ Συνεντεύξεις X3 (22/1/2018) και X5 (22/2/2018). Όπως το θέτει και ένας εκδότης: *«ήδη εντοπίζεται μια πρώτη προσπάθεια απαλλαγής από τη μονομέρεια του ενός βιβλίου με τη μεταρρύθμιση που έγινε επί υπουργίας Γ. Αρσένη. Αυτή η μεταρρύθμιση, παρά τις κάποιες υπερβολές, παρά τα λάθη στην εφαρμογή της, βρισκόταν στη σωστή κατεύθυνση. Όσον αφορά το σχολικό βιβλίο, δεν έκανε το παν, όμως προχώρησε στα πρώτα γενναία βήματα με ένα μεταβατικό σύστημα: πάλι με τη φροντίδα του κράτους αλλά με τη συμμετοχή των εκδοτών όπως και κάθε πολίτη, το υπουργείο δημιούργησε σε κάθε μάθημα δύο ή τρία διαφορετικά σχολικά βιβλία, από τα οποία το κάθε σχολείο θα επέλεγε το δικό του. Ήταν πράγματι ένα βήμα για να ξεφύγουμε από την παντοδυναμία και τη μονολιθικότητα του μοναδικού βιβλίου και να προχωρήσουμε σε ένα σύστημα επιλογής, σε ένα σύστημα που θα μπορούσε κανείς να λειτουργήσει πιο ελεύθερα»* [Βλ. Σ. Πατάκης, «Το παρόν και το μέλλον του εκπαιδευτικού βιβλίου», *Η Λέσχη των εκπαιδευτικών* 31 (2003): 18]. Η έμφαση δική μου.

⁵⁶⁵ Η Π.Ο.Ε.Β. ιδρύθηκε το 1961 και αποτελεί το δευτεροβάθμιο συνδικαλιστικό όργανο των κλάδων των εκδοτών, των εκδοτών-βιβλιοπωλών και των βιβλιοπωλών.

⁵⁶⁶ Ο δεύτερος βασικός πυλώνας, με τον οποίο ασχολήθηκε ιδιαίτερα η Π.Ο.Ε.Β., διεκδικώντας και στηρίζοντάς τον σθεναρά, ήταν το ζήτημα των σχολικών βιβλιοθηκών. Η ενασχόληση αυτή σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην προσωπική εμπλοκή και προσπάθεια του Γ. Δαρδανού, εκδότη και μέλους για πολλά χρόνια του ΔΣ της Π.Ο.Ε.Β. (είτε ως Πρόεδρος είτε ως Αντιπρόεδρος είτε ως Γεν. Γραμματέας). Βλ. σχετικά τις συλλογές κειμένων που επιμελήθηκε ο ίδιος: Γ. Δαρδανός, *Όταν η γάτα γλείφει τη λίμα* (Αθήνα: Τυπωθήτω, 1999), Γ. Δαρδανός (επιμ.). *Οι παραγάλοι δε διαβάζουν βιβλία: Κείμενα πολιτικής βιβλίου* (Αθήνα: Gutenberg, 2005), Γ. Δαρδανός (επιμ.). *Σελίδες στην οθόνη ή σε χαρτί: το μέλλον της ανάγνωσης* (Αθήνα: Gutenberg, 2010), Γ. Δαρδανός (επιμ.). *Σχηματική Σκέψη* (Αθήνα: Gutenberg, 2015). Το θέμα των σχολικών βιβλιοθηκών και η πολιτική που ακολουθήθηκε αναφορικά με αυτές συνιστά ένα σύνθετο, ακανθώδες και με πολιτικό παρασκήνιο ζήτημα, το οποίο χρήζει συστηματικής – συγκριτικής και ιστορικής– μελέτης, προκειμένου να φωτιστούν οι ποικίλες πτυχές του. Για το ζήτημα αυτό βλ. ενδεικτικά: Π.Ο.Ε.Β./Ε.ΚΕ.ΒΙ., *Πρακτικά Δημερίδας που διοργανώθηκε στις 13 και 14 Μαΐου 1997 με θέμα: «Η βιβλιοθήκη και το βιβλίο στην εκπαίδευση»* (Αθήνα: Ε.ΚΕ.ΒΙ., 1998), Π.Ο.Ε.Β./Ε.Ε.Β. *Πρακτικά Ημερίδας που διοργανώθηκε στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών στις 13 Ιανουαρίου 2001 με θέμα: «Το παρόν και το μέλλον των σχολικών βιβλιοθηκών»* (Αθήνα, 2001), Α. Μαλλιάρης, *Σχολικές Βιβλιοθήκες: υπαρκτές ή ανύπαρκτες;* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Μαλλιάρης Παιδεία, 2004), Κ. Ντελόπουλος, *Για τις σχολικές βιβλιοθήκες: 4+3 κείμενα από βιβλιοθηκονομική*

θα επιχειρήσουμε αμέσως μετά την παράθεση των σχετικών τεκμηρίων θεωρούμε, ότι θα γίνουν ευδιάκριτοι οι λόγοι, για τους οποίους διαφοροποιείται η Π.Ο.Ε.Β. Επομένως:

Α) Το πρώτο τεκμήριο είναι μια επιστολή που απέστειλε ο πρόεδρος της Π.Ο.Ε.Β. προς τον Υπουργό Παιδείας λίγο πριν τη ψήφιση του Ν. 2525/1997, η εξής:

«Κύριε Υπουργέ, όπως γνωρίζετε, το σύστημα του ενός και μοναδικού βιβλίου στην εκπαίδευση δεν ισχύει σήμερα σε καμία χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σας υποβάλλουμε λοιπόν τις θέσεις μας, όσον αφορά την έκδοση και κυκλοφορία των σχολικών βιβλίων, επ' ευκαιρία της ψήφισης του νομοσχεδίου για την Παιδεία, από τη Βουλή των Ελλήνων [...].

Αναλυτικότερα:

Έκδοση των σχολικών βιβλίων

Η έκδοση των βιβλίων πρέπει να γίνεται από τους εκδότες και να βασίζεται σε ένα αναλυτικό πρόγραμμα, την ευθύνη της σύνταξης του οποίου θα έχει το Υπουργείο Παιδείας και το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Το πρόγραμμα αυτό πρέπει να ισχύει τουλάχιστον για τέσσερα χρόνια. Οι εκδότες θα υποβάλλουν τα αντίστοιχα βιβλία τους στην επιτροπή του Υπουργείου για έγκριση -για να διαπιστωθεί, δηλαδή, αν πληρούν όλους τους απαιτούμενους όρους. Την επιλογή ανάμεσα σε όλα τα εγκεκριμένα βιβλία πρέπει να την κάνει ο σύλλογος των καθηγητών του κάθε σχολείου ή οι διδάσκοντες του κάθε μαθήματος, που θα κρίνουν αν είναι τα καταλληλότερα για τις διδακτικές τους ανάγκες.

Διακίνηση των διδακτικών βιβλίων στα σχολεία

Τα βιβλία πρέπει να διατίθενται σε κάθε σχολείο από τα κατά τόπους βιβλιοπωλεία. Το σύστημα της δωρεάν παιδείας θα εξακολουθεί να ισχύει. Ο Ο.Ε.Δ.Β. όμως θα πρέπει να αναλάβει συντονιστικό ρόλο.

Ισχύς των εγκεκριμένων βιβλίων

Τα βιβλία που θα επιλέγονται από την επιτροπή ως κατάλληλα για διδακτικά θα πρέπει να ισχύουν τουλάχιστον για τρία χρόνια. Οι μαθητές θα τα επιστρέφουν στο τέλος του χρόνου στο σχολείο, που θα τα δίνει στους μαθητές της επόμενης τάξης. Οι μαθητές έτσι θα είναι υποχρεωμένοι να προσέχουν τα βιβλία τους και να τα διατηρούν σε καλή κατάσταση –όσοι τα καταστρέφουν θα πρέπει να τα αντικαταστήσουν

αγοράζοντάς τα από τα βιβλιοπωλεία (με δική τους φυσικά δαπάνη). Με τον τρόπο αυτό, αφενός μεν οι μαθητές θα μάθουν να σέβονται ως εξαιρετικό κοινωνικό αγαθό τα βιβλία και δε θα τα καίνε στο τέλος του χρόνου, και αφετέρου δεν θα κόβονται τόσες χιλιάδες δένδρα για την παραγωγή τόνων χαρτιού που σπαταλιέται.

Συμπέρασμα

Θα μπουν ξανά οι μαθητές στα βιβλιοπωλεία, το σχολικό βιβλίο λόγω ανταγωνισμού μεταξύ των εκδοτών θα είναι καλύτερο και ποιοτικά και αισθητικά, το δε κράτος θα κάνει σημαντική οικονομία αφού η πληρωμή των εκδοτών για τα βιβλία αυτά θα υπολείπεται κατά πολύ των χρημάτων που θα ξόδευε για να τυπώσει τριπλάσια αντίτυπα για τρία σχολικά έτη. Αντιλαμβανόμενοι τη σπουδαιότητα του παραπάνω θέματος, είμαστε πρόθυμοι να συζητήσουμε με όλους τους αρμόδιους φορείς όχι μόνο τώρα –ενόψει της ψήφισης του προαναφερόμενου νομοσχεδίου– αλλά και μετά, προκειμένου να βρεθεί η καλύτερη δυνατή λύση αντιλαμβανόμενοι ότι για κάθε αλλαγή απαιτούνται μελέτη, οργάνωση και σταθερά βήματα»⁵⁶⁷.

Β) Το δεύτερο τεκμήριο αφορά μια επιστολή που στάλθηκε από τον πρόεδρο της Π.Ο.Ε.Β. προς τον πρόεδρο του Π.Ι. σχετικά με διάφορα ζητήματα που άπτονταν των προκηρύξεων που είχε δημοσιεύσει το Π.Ι. στις αρχές του 1998, την εξής:

«Κύριε Πρόεδρε, με ιδιαίτερη ικανοποίηση χαιρετίζουμε την κατάργηση της ανάθεσης συγγραφής σχολικών βιβλίων και την καθιέρωση διαγωνισμού, πράγμα που άλλωστε αποτελεί πάγιο αίτημα του κλάδου μας. [...] Για όλους τους πιο πάνω λόγους, σας απευθύνουμε τα ακόλουθα ερωτήματα τα οποία ελπίζουμε ότι θα τα λάβετε υπόψη σας:

α. Η ακολουθούμενη με τη σχετική προκήρυξη πρακτική στη συγγραφή-έκδοση και επιλογή των διδακτικών βιβλίων ακολουθείται σε κάποια χώρα της Ε.Ε. και αν ναι, ποια είναι αυτή;

β. Υπάρχει χώρα της Ε.Ε., και ποια, που για τα διδακτικά-σχολικά βιβλία εφαρμόζει μονοπώλιο έκδοσης και διάθεσής τους, με ταυτόχρονο αποκλεισμό των φυσικών φορέων του βιβλίου (εκδοτών-βιβλιοπωλών) και μάλιστα σε μια οικονομία ελεύθερου ανταγωνισμού, όπως είναι η ελληνική;

⁵⁶⁷ Βλ. Επιστολή του προέδρου της Π.Ο.Ε.Β προς τον Υπουργό Παιδείας Γ. Αρσένη (4.9.1997) με θέμα: «Για τα σχολικά βιβλία Α'θμιας και Β'θμιας Εκπαίδευσης», όπως δημοσιεύτηκε στο: Γ. Δαρδανός, *Όταν η γάτα γλείφει...*, ό.π., σσ. 192-193. Η έμφαση δική μου.

γ. Η πρακτική διαχείρισης κοινοτικών πόρων της Ε.Ε. επιτρέπουν τη διατήρηση με τους πόρους αυτούς μονοπωλίων με ταυτόχρονο αποκλεισμό του υγιούς ανταγωνισμού (Ιδιωτικός και Δημόσιος Τομέας) από την αγορά;

δ. Ποιος θα αναλάβει την ευθύνη για τον προβλεπόμενο-προδιαγραφόμενο αφανισμό υγιών εκδοτικών επιχειρήσεων, που από την ίδρυση του νεότερου ελληνικού κράτους προσέφεραν και προσφέρουν στη διαρκή βελτίωση και ποιοτική άνοδο του πνευματικού, πολιτιστικού και επιστημονικού επιπέδου του ελληνικού λαού, με την ελληνική πολιτεία άλλοτε εχθρική και άλλοτε αδιάφορη απέναντί τους;

ε. Τέλος, ποιος θα αναλάβει την ευθύνη για τη συρρίκνωση ή και την παντελή κατάργηση των θέσεων εργασίας στον εκδοτικό κλάδο συνεπεία της επιχειρούμενης πολιτικής;

Καταλήγοντας, πιστεύουμε, λόγω της εμπειρίας μας στο αντικείμενο, ότι η επιχειρούμενη πρακτική θα δώσει αντί ενός (όπως σήμερα) τρία «κακά» βιβλία. Όπως προαναφέρθηκε δεν υπήρξε διάλογος με την Ομοσπονδία μας. Έτσι, την ύστατη στιγμή, θα θέλαμε να σας διατυπώσουμε τις εξής συγκεκριμένες προτάσεις επί της προκήρυξης: [...]

β. Οι εκδότες αποδέχονται τη δωρεάν διανομή των βιβλίων, όπου αυτό προβλέπεται για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα [...].

στ. Δεν προβλέπεται η κάλυψη κόστους του βιβλιογραφικού υλικού που θα αναπτυχθεί σε συνεργασία και με τις οδηγίες του Π.Ι., και το οποίο τελικά δε θα εγκριθεί.

ζ. Οι εκδότες αναρωτιούνται για τη σημασία της ύπαρξης ατελιέ και πόσο αυτό είναι απαραίτητο, όταν υπάρχει εκδότης που συντονίζει το έργο της ομάδας. Επιπρόσθετα, επισημαίνουμε τη σημασία της ύπαρξης του εκδότη στη διαδικασία αυτή που γνωρίζει όλο το φάσμα των εργασιών παραγωγής ενός βιβλίου.

η. Οι εκδότες επισημαίνουν το μικρό χρονικό διάστημα που μεσολαβεί από την προκήρυξη (9-1-1998) μέχρι την τελευταία ημερομηνία υποβολής σχετικών προτάσεων των ενδιαφερομένων (30-1-1998). Τα δικαιολογητικά που ζητούνται είναι πολλά και ο χρόνος ανεπαρκής.

θ. Τέλος, ο προβλεπόμενος χρόνος για την περαίωση του έργου (6 μήνες) θεωρείται, επίσης, ανεπαρκής για την ανάπτυξη αξιόλογου συγγραφικού έργου.

Γνωρίζοντας τις ευαισθησίες σας σε θέματα αρχών και τη φροντίδα σας για την ολοκλήρωση αυτού του τόσο σημαντικού έργου, σας ζητούμε να έχουμε το ταχύτερο

δυνατό συνάντηση του Προεδρείου μας μαζί σας, ώστε και δια ζώσης να σας αναπτύξουμε τις απόψεις μας»⁵⁶⁸.

Γ) Το τρίτο τεκμήριο είναι μια επιστολή που απέστειλε ο πρόεδρος της Π.Ο.Ε.Β. προς τον Υπουργό Παιδείας, η οποία αναφέρει τα εξής:

«[...] Στην προηγούμενη συνάντησή μας, έθεσα τέσσερα θέματα, που έχουν σχέση με το Υπουργείο Παιδείας και το βιβλίο [...].

4. Τα νέα σχολικά βιβλία. Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο δεν έλαβε καθόλου υπόψη του καμία από τις ανησυχίες και τις προτάσεις του κλάδου των εκδοτών, ώστε να υπάρξει καλύτερο αποτέλεσμα. Ζητήσαμε να δοθεί μεγαλύτερος χρόνος για τη συγγραφή των βιβλίων, αφενός μεν για να διασκεδαστεί η εντύπωση ότι κάποιои είχαν στα χέρια τους τα προγράμματα πριν την προκήρυξη και αφετέρου γιατί είναι αδύνατον να γραφτούν σε 6 μήνες βιβλία και μάλιστα συλλογικά, και να είναι ποιότητας. Δυστυχώς δε μας δόθηκε ούτε ενός μηνός παράταση. **Είχαμε ζητήσει τα βιβλία που θα διατεθούν στα ιδιωτικά σχολεία και στο ελεύθερο εμπόριο να εκτυπώνονται και να διακινούνται από τους εκδότες-βιβλιοπώλες, γιατί με τον τρόπο αυτό θα είχαμε ένα επιπλέον κίνητρο [...]. Θα ήθελα να μου αφιερώσεις λίγο χρόνο σύντομα, γιατί φοβούμαι, ότι έτσι όπως εξελίσσονται τα πράγματα, αντί για ένα κακό βιβλίο, θα έχουμε τρία κακά βιβλία, ίσως λίγο καλύτερα από το έως τώρα μονοπώλιο του ενός και μοναδικού βιβλίου»**⁵⁶⁹.

Δ) Τέλος –αν και μεταγενέστερα, αφού είχε εγκαταλειφθεί η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου– σε ένα έγγραφο της Π.Ο.Ε.Β. παρουσιάζονται με πιο ολοκληρωμένο τρόπο οι θέσεις και οι προτάσεις της Ομοσπονδίας αναφορικά με την παραγωγή και διάθεση των σχολικών βιβλίων, ήτοι:

«Η δική μας πρόταση αφορά τον τρόπο παραγωγής και διάθεσης του σχολικού βιβλίου, όπως λειτουργεί σχεδόν σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση, ακολουθώντας τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει κάθε χώρα ή περιοχή.

1. Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (Π.Ι.) να ασκεί ρόλο συμβουλευτικό-εποπτικό, να έχει δηλαδή αποκλειστικό σκοπό τη σύνταξη αναλυτικών προγραμμάτων σπουδών και σαφών προδιαγραφών, ώστε οι συντελεστές του βιβλίου, συγγραφείς, εκδότες και άλλοι, να προχωρούν στη δημιουργία προτεινόμενου εκπαιδευτικού υλικού.

⁵⁶⁸ Βλ. Επιστολή του προέδρου της Π.Ο.Ε.Β. προς τον πρόεδρο του Π.Ι. (20.1.1998), όπως δημοσιεύτηκε στο: Γ. Δαρδανός, *Όταν η γάτα γλείφει...*, ό.π., σσ. 194-196. Η έμφαση δική μου.

⁵⁶⁹ Βλ. Επιστολή του προέδρου της Π.Ο.Ε.Β. προς τον Υπουργό Παιδείας Γ. Αρσένη (15.9.1998), όπως δημοσιεύτηκε στο Γ. Δαρδανός (επιμ.), *Οι παραγάλοι...*, ό.π., σσ. 196-198. Η έμφαση δική μου.

2. Τα βιβλία και το εκπαιδευτικό υλικό που θα συλλέγονται θα υποβάλλονται στην αρμόδια επιτροπή του Π.Ι. ή του Υπουργείου Παιδείας, η οποία θα έχει ως έργο την αξιολόγησή τους σύμφωνα με τα δεδομένα και τις προδιαγραφές του Π.Ι. και θα αποφασίζει για την προτεινόμενη τιμή διάθεσής τους.

3. Στη συνέχεια, ο σύλλογος διδασκόντων κάθε σχολικής μονάδας θα επιλέγει με τη σειρά του το σύνολο του εκπαιδευτικού υλικού για τους μαθητές που διαθέτει στο δυναμικό του (συνυπολογίζοντας τις όποιες ιδιαιτερότητες) και θα δίνει τις ανάλογες παραγγελίες. **Τα βιβλία θα τα παραλαμβάνουν οι μαθητές ΔΩΡΕΑΝ από τα τοπικά βιβλιοπωλεία και το κόστος θα αναλαμβάνει να καλύψει η Τοπική Αυτοδιοίκηση ή το Υπουργείο Παιδείας.**

Για την ορθή και ομαλή λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος θεωρείται δεδομένη η λειτουργία οργανωμένων σχολικών βιβλιοθηκών, για τις οποίες θα έχει εξασφαλιστεί η αγορά, σε επαρκή αριθμό αντιτύπων, άλλων βιβλίων ίδιου περιεχομένου και εκτός του επιλεγόμενου, με σκοπό το δανεισμό τους. Ένα μεγάλο μέρος από τα σχολικά βιβλία ο κάθε μαθητής θα τα δανείζεται, θα είναι υποχρεωμένος στο τέλος της σχολικής περιόδου να τα επιστρέφει και να συμπληρώνει σχετικό έντυπο παράδοσης/επιστροφής τους. Κατόπιν ελέγχου, θα επιδοκιμάζεται ή όχι η συμπεριφορά του στα δανειζόμενα βιβλία και θα βαθμολογείται κρινόμενος και επ' αυτού, δηλαδή στο σεβασμό που έχει επιδείξει απέναντι στο προσφερόμενο αυτό κοινωνικό αγαθό.

Προβλέπουμε ότι το κάθε αντίτυπο θα μπορεί να δανείζεται σε μαθητές για τουλάχιστον 3 ακαδημαϊκά έτη -σχολικές περιόδους-, στοιχείο που θα οδηγήσει στη γρήγορη απόσβεση και έτσι τα καλά εκπαιδευτικά βιβλία θα έχουν πλέον μειωμένη τιμή. Με τον τρόπο αυτό θα συνεισφέρουμε πολύπλευρα, όχι μόνο στην καθιέρωση μιας συμπεριφοράς σεβασμού απέναντι στο βιβλίο αλλά, αν θέλετε, και στη μείωση του μεγέθους της οικολογικής καταστροφής. Η κατανάλωση χαρτιού για τα σχολικά βιβλία υπολογίζεται σε 17.000.000 τόνους το έτος. Έχει γίνει μελέτη σε πόσα στρέματα δάσους αντιστοιχούν αυτά;

Η καθιέρωση του πολλαπλού βιβλίου είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την εξέλιξη της ελληνικής παιδείας σύμφωνα με τις νέες απαιτήσεις της κοινωνίας μας. Θεωρούμε ατεκμηρίωτους τους ισχυρισμούς ότι η εφαρμογή του προσκρούει στο εφαρμοζόμενο εξεταστικό σύστημα. Ποιος, άληθεια, θα φανταζόταν ποτέ την ύπαρξη του ενός και μοναδικού βιβλίου, σε όλες τις χώρες του κόσμου, για τις εξετάσεις επάρκειας στις ξένες γλώσσες; Με τον ισχύοντα τρόπο, δε δοκιμάζεται η κρίση και ο

τρόπος σκέψης του μαθητή, αλλά η ικανότητα του για στείρα αποστήθιση του ενός και μοναδικού βιβλίου, συμπεριλαμβανομένων και των πιθανών λαθών του [...].

Θα πρέπει επιτέλους να σταματήσουν να κυκλοφορούν λυσάρια, από το κράτος και τους εκδότες. Αυτή είναι η ομόφωνη απόφαση του κλάδου μας. Μπορεί η έκδοσή τους να αποφέρει κέρδη σε ελάχιστους εκδότες, βάζει όμως βαθιά το χέρι στην τσέπη της ελληνικής οικογένειας. Επίσης, το σύστημα αυτό είναι κυρίως αντιπαιδαγωγικό, γιατί παύουν οι νέοι άνθρωποι να σκέφονται και να αναζητούν εναλλακτικές λύσεις. Ο σύγχρονος άνθρωπος, που πρέπει να διαθέτει πολλές μεθόδους και στρατηγικές για την επίλυση των προβλημάτων της σημερινής πολυπλοκότητας, δε μπορεί να αναβαθμιστεί και να καλλιεργηθεί με το ένα και μοναδικό βιβλίο, που προωθεί το δογματισμό και τη μονολιθικότητα. Επίσης, είναι επιτακτική ανάγκη πλέον να ασχοληθεί σοβαρά η πολιτεία με την οργάνωση των σχολικών βιβλιοθηκών, που είναι απαραίτητες στην αναβάθμιση της ποιότητας των γνώσεων και της εκπαίδευσης. Δανειστική βιβλιοθήκη χωρίς πολλαπλό εκπαιδευτικό βιβλίο δε είναι δυνατόν να υπάρξει»⁵⁷⁰.

* * *

Τη στάση της Π.Ο.Ε.Β. απέναντι στην πολιτική του πολλαπλού βιβλίου θα τη χαρακτηρίζαμε, βάσει της προηγηθείσας ανάλυσης, ως «αμφιθυμική». Από τη μια η ικανοποίηση κάποιων πάγιων αιτημάτων του κλάδου (καθιέρωση διαγωνισμών, έγκριση περισσότερων του ενός βιβλίων, δυνατότητα συμμετοχής των εκδοτικών οίκων στην παραγωγή των σχολικών βιβλίων), τα οποία προφανώς λειτουργούσαν υπέρ των συμφερόντων των εκδοτών, δημιουργούσε μια θετική στάση απέναντι στην πολιτική αυτή στο εσωτερικό της Ομοσπονδίας. Από την άλλη, όμως, η διατήρηση του υπάρχοντος συστήματος έκδοσης και διανομής των βιβλίων (εκτύπωση και διανομή των βιβλίων στα σχολεία από τον Ο.Ε.Δ.Β.) ανάγκασε την Ομοσπονδία να διατηρήσει μια στάση αμφισβήτησης απέναντι στα αποτελέσματα που θα επέφερε η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου.

Επιχειρώντας να υπεισέλθουμε βαθύτερα στους λόγους αυτής της «αμφιθυμικής» στάσης της Π.Ο.Ε.Β., οφείλουμε να λάβουμε υπόψη μια πληροφορία, η οποία –αν ευσταθεί– ερμηνεύει σε μεγάλο βαθμό τη στάση αυτή. Σύμφωνα με έναν συνεντευξιαζόμενο, εκδότη και μέλος του ΔΣ της Π.Ο.Ε.Β. για κάποια χρόνια, στο

⁵⁷⁰ Βλ. Έγγραφο της Π.Ο.Ε.Β. (Δεκέμβριος 2004) με θέμα: «Το πολλαπλό βιβλίο στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση», όπως δημοσιεύτηκε στο: Γ. Δαρδανός (επιμ.). *Οι παπγάλοι...*, ό.π., σσ. 46-49. Η έμφαση δική μου.

εσωτερικό της Ομοσπονδίας ισχυρότερη εκπροσώπηση είχε ο κλάδος των βιβλιοπωλών⁵⁷¹. Από τη στιγμή, δηλαδή, που το Υπουργείο Παιδείας δεν προχώρησε σε ακόμα μεγαλύτερο «άνοιγμα» του κύκλου παραγωγής των σχολικών βιβλίων στην ιδιωτική πρωτοβουλία (π.χ. η διακίνηση των σχολικών βιβλίων να γίνεται από τα κατά τόπους βιβλιοπωλεία), κάτι που θα απαιτούσε μια συνολικότερη αλλαγή της πολιτικής για τα σχολικά βιβλία, και συνεπώς, δεν ικανοποιούνταν ένα από τα κυριότερα συνδικαλιστικά αιτήματα του κλάδου των βιβλιοπωλών, ήταν αναμενόμενο, λαμβάνοντας υπόψη την παραπάνω πληροφορία, ότι η Π.Ο.Ε.Β. θα διατηρούσε μια αρνητική, ή έστω μια επικριτική, στάση απέναντι στην πολιτική του πολλαπλού βιβλίου.

Ο ρόλος των εκδοτικών οίκων στη διαμόρφωση και εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

Σε ό,τι αφορά στη **διαμόρφωση** της πολιτικής αυτής, ο ρόλος των εκδοτικών οίκων ήταν ανύπαρκτος, από τη στιγμή που η τελευταία διαμορφώθηκε σε ανώτατο πολιτικό επίπεδο και εντός του στενού υπουργικού περιβάλλοντος. Από την προηγηθείσα ανάλυση δεν προέκυψε, επομένως, ότι οι εκδότες είτε ως μεμονωμένοι φορείς δράσης είτε ως συλλογικός φορέας (Π.Ο.Ε.Β.) συμμετείχαν με κάποιον τρόπο στη διαμόρφωση της πολιτικής αυτής⁵⁷², παρόλο που ορισμένοι εκδοτικοί οίκοι είχαν αναπτύξει στενότερες σχέσεις με το Υπουργείο Παιδείας, όπως επισημαίνεται από διάφορους συνεντευξιαζόμενους, και, συνεπώς, θα ήταν ενδεχόμενως σε θέση να επηρεάσουν –σε ένα παρασκηνιακό επίπεδο– τη διαμόρφωση κάποιων θέσεων/αποφάσεων προς όφελός τους.

Μεταβαίνοντας στη συζήτηση αναφορικά με την **εγκατάλειψη** της πολιτικής αυτής και το ρόλο που διαδραμάτισαν οι εκδοτικοί οίκοι, να αναφέρουμε εξ αρχής ότι σε ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης θα περίμενε κανείς ότι η καθιέρωση του πολλαπλού βιβλίου θα ήταν μια θετική εξέλιξη για τους εκδότες. Πράγματι, αντιμετωπίστηκε

⁵⁷¹ Συνέντευξη X3 (22/1/2018). Να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι ενώ τα πράγματα στο δευτεροβάθμιο επίπεδο είναι σχετικά πιο ξεκάθαρα (ύπαρξη μιας Ομοσπονδίας, της Π.Ο.Ε.Β.), στο πρωτοβάθμιο επίπεδο ο χώρος/κλάδος του βιβλίου ‘υποφέρει’ από πολυδιάσπαση. Ενδεικτικά και μόνο να αναφέρουμε διάφορες ενώσεις/σωματεία/συνδέσμους που υπάρχουν: Σύνδεσμος Εκδοτών Βόρειας Ελλάδας (Σ.ΕΚ.Β.Ε.-ίδρυση το 1982), Επαγγελματικό Σωματείο Εκδοτών και Βιβλιοπωλών Ελλάδος, Σύλλογος Εκδοτών Επιστημονικών Βιβλίων (Σ.Ε.Ε.ΒΙ.), Σύλλογος Εκδοτών Βιβλίου Αθηνών (Σ.Ε.Β.Α.), Σύλλογος Εκδοτών Βιβλίου (Σ.ΕΚ.Β.-ίδρυση το 1980). Επίσης, τα τελευταία χρόνια κάποιοι εκδοτικοί οίκοι και βιβλιοπωλεία αποσύρθηκαν από την Π.Ο.Ε.Β. και ίδρυσαν αρχικά την Ένωση Εκδοτών Βιβλίου Ελλάδος (ΕΝ.Ε.Β.Ε.) και στη συνέχεια την Ένωση Ελληνικού Βιβλίου (ΕΝ.ΕΛ.ΒΙ.-ίδρυση το 2012), η οποία αποτελεί μετεξέλιξη της ΕΝ.Ε.Β.Ε.

⁵⁷² Σε παρόμοια διαπίστωση καταλήγει και ένας συνεντευξιαζόμενος [Συνέντευξη X4 (4/1/2018)].

θετικά, ιδιαίτερα από εκείνους τους εκδοτικούς οίκους, των οποίων τα διδακτικά πακέτα εγκρίθηκαν στους διαγωνισμούς που προκήρυξε το Π.Ι. την περίοδο 1997-1999 και εντάχθηκαν στη λίστα των προς επιλογή πολλαπλών διδακτικών πακέτων. Αν, ωστόσο, στο σημείο αυτό υπεισέλθει στη συζήτηση ο παράγοντας των σχολικών βοηθημάτων –μια υπαρκτή και εξαιρετικά κερδοφόρα για ορισμένους εκδοτικούς οίκους πραγματικότητα, η οποία λειτουργεί παράλληλα και συμπληρωματικά με το επίσημο σχολικό βιβλίο– τότε η συζήτηση αρχίζει να αποκτά άλλη τροπή.

Μπορούμε, έτσι, με δεδομένη αυτήν την πραγματικότητα, να διακρίνουμε δύο περιπτώσεις: Α) Οι εκδότες, για τα διδακτικά πακέτα των οποίων είχε δοθεί η έγκριση διδακτικής καταλληλότητας και εκτύπωσης από το αρμόδιο τμήμα του Π.Ι., μπορούσαν σε σύντομο χρονικό διάστημα να παράγουν το βοήθημα για το αντίστοιχο μάθημα, αποκομίζοντας με αυτόν τον τρόπο μεγαλύτερα κέρδη και διεκδικώντας μεγαλύτερο μερίδιο στη σχολική βιβλιαγορά. Β) Από την άλλη, υπήρχαν εκδοτικοί οίκοι, οι οποίοι είτε δεν κατέθεσαν διδακτικά πακέτα στους διαγωνισμούς που προκήρυξε το Π.Ι. την περίοδο 1997-1999 είτε κατέθεσαν, αλλά δεν εγκρίθηκαν τα τελευταία από τις αρμόδιες επιτροπές. Για αυτούς τους εκδοτικούς οίκους ο προγραμματισμός της παραγωγής των σχολικών βοηθημάτων γινόταν δυσκολότερος, αλλά και η οικονομικός κίνδυνος ήταν αυξημένος. Και αυτό, διότι αφενός θα έπρεπε να αναμένουν τη δημοσίευση της λίστας των εγκριθέντων βιβλίων και στη συνέχεια να ξεκινήσουν την παραγωγή των αντίστοιχων βοηθημάτων, φέρνοντάς τους σε δυσμενέστερη θέση στο σχετικό ανταγωνισμό, και αφετέρου η παραγωγή ενός σχολικού βοηθήματος για ένα διδακτικό πακέτο, το οποίο εντέλει θα επιλεγόταν από ένα μικρό αριθμό σχολείων ανά την Ελλάδα, θα αποτελούσε μια κίνηση με αυξημένο επιχειρηματικό κίνδυνο⁵⁷³. Με κυριότερο επιχείρημα, επομένως, τις δυσκολίες που ανέκυπταν κατά την παραγωγή των σχολικών βοηθημάτων *ορισμένοι* από τους εκδοτικούς οίκους που ανήκαν στη δεύτερη κατηγορία άσκησαν πιέσεις προς την πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας, με στόχο την κατάργηση ή αναστολή της πολιτικής αυτής και την επιστροφή στην προηγούμενη –σαφώς πιο «ασφαλούς» από οικονομικής άποψης– πραγματικότητα. Οι αντιδράσεις και οι προαναφερόμενες πιέσεις δεν έλαβαν, βέβαια, ποτέ επίσημο και θεσμικό χαρακτήρα, αλλά παρέμειναν και κινήθηκαν σε ένα ανεπίσημο, παρασκηνιακό επίπεδο.

⁵⁷³ Συνέντευξη X5 (22/2/2018).

5.7. Συνδικαλιστικές Οργανώσεις των εκπαιδευτικών

*Οι θέσεις της Δ.Ο.Ε. και της Ο.Α.Μ.Ε. αναφορικά με το πολλαπλό βιβλίο*⁵⁷⁴

Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος (Δ.Ο.Ε.)

Προκειμένου να εντοπίσουμε τις θέσεις της Δ.Ο.Ε. στο ζήτημα των σχολικών εγχειριδίων γενικότερα και του πολλαπλού βιβλίου ειδικότερα, μελετήσαμε τα τεύχη του *Επιστημονικού Βήματος του Δασκάλου* των ετών 2003 έως 2009, καθώς και τα τεύχη του *Διδασκαλικού Βήματος* των ετών 1996 έως 2009. Από την παραπάνω ανάλυση προέκυψε η εξής εικόνα: Α) Το ζήτημα των σχολικών εγχειριδίων δεν υπήρξε καθ' όλη την περίοδο που εξετάζουμε ένα θέμα πρώτης προτεραιότητας. Αν εξαιρέσει κανείς κάποιες σποραδικές αναφορές που συναντούμε στα τεύχη του *Διδασκαλικού Βήματος*⁵⁷⁵, μπορούμε να υποστηρίξουμε, ότι το ζήτημα αυτό δεν αποτέλεσε σε καμία περίπτωση την αιχμή του δόρατος του διεκδικητικού πλαισίου της Δ.Ο.Ε. (ως προς τα εκπαιδευτικά ζητήματα). Απεναντίας, σε πολλές περιπτώσεις (ανάλογα με τις τρέχουσες εξελίξεις και τα διακυβεύματα) δεν προβαλλόταν καν ως ένα από τα εκπαιδευτικά αιτήματα του κλάδου (π.χ. στα διάφορα υπομνήματα που αποστέλλονταν προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. ή στο διεκδικητικό πλαίσιο που αποφασιζόταν στις Γενικές Συνελεύσεις του κλάδου). Β) Σε ό,τι αφορά στην πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, εντοπίστηκε μόνο μια αναφορά στο *Διδασκαλικό Βήμα* που αποτυπώνει –ενόψει και της τότε επικείμενης εφαρμογής της πολιτικής αυτής– με έναν ασαφή, θα λέγαμε, τρόπο τη θέση της Ομοσπονδίας για το πολλαπλό βιβλίο, όπως αυτή διαμορφώθηκε, αποφασίστηκε και επικυρώθηκε στις προηγούμενες Γενικές Συνελεύσεις του κλάδου, συναποτελώντας μαζί με άλλες [αποφάσεις] το πλαίσιο δράσης της Ομοσπονδίας για τα εκπαιδευτικά ζητήματα. Η αναφορά που εντοπίστηκε ήταν η εξής: «Δε δεχόμαστε τη μονομέρεια του ενός βιβλίου, χωρίς όμως να υιοθετούμε το πολλαπλό βιβλίο. Να δημιουργηθούν σε κάθε σχολική μονάδα βιβλιοθήκες και αναγνωστήρια, όπου ο κάθε μαθητής να έχει δυνατότητα πρόσβασης και μελέτης»⁵⁷⁶.

⁵⁷⁴ Να τονίσουμε στο σημείο αυτό, ότι, λόγω έλλειψης των σχετικών τεκμηρίων, δεν πραγματοποιήθηκε συγκριτική μελέτη του λόγου που διατύπωσαν οι επιμέρους παρατάξεις που υπάρχουν εντός των δύο Ομοσπονδιών για τα εκπαιδευτικά ζητήματα, ώστε να διαπιστωθεί η σύγκλιση ή η απόκλιση των θέσεών τους –αν υπήρχαν– αναφορικά με την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου.

⁵⁷⁵ Αναφορές που είτε εξαντλούνται σε μια απλή διαπίστωση για την ανάγκη αναμόρφωσης ή συγγραφής νέων σχολικών εγχειριδίων [Βλ. *Διδασκαλικό Βήμα*, Αριθμός Φύλλου 1103 (Μάιος-Ιούνιος 2000), σ. 22] είτε επισημαίνουν κάποια επιμέρους ζητήματα –δευτερεύουσας, συνήθως, σημασίας– που σχετίζονται με τις διαδικασίες παραγωγής των σχολικών βιβλίων.

⁵⁷⁶ Βλ. *Διδασκαλικό Βήμα*, Αριθμός Φύλλου 1097 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1999), σ. 10.

Εμφανώς διαφοροποιημένη εμφανίζεται η θέση ενός ανώτατου στελέχους της Δ.Ο.Ε. την περίοδο 1997-2001, ο οποίος δηλώνει σχετικά με την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου: «ήταν θετικές [οι θέσεις της Δ.Ο.Ε.], υπέρ του πολλαπλού βιβλίου [...]. Ως σύλληψη, ως ιδέα είναι πολύ καλή το πολλαπλό βιβλίο, δίνει μεγάλες ευκαιρίες στο παιδί, αυτενέργεια, απαιτεί όμως πολλή δουλειά και πολλή γνώση, χρειάζεται συνεχή ενίσχυση των εκπαιδευτικών, χρησιμοποίηση όλων των οπτικοακουστικών μέσων, ο δάσκαλος πρέπει να είναι πολύ καλά ενημερωμένος και διαβασμένος για να ανταποκριθεί στο έργο αυτό [...] περισσότερη δυνατότητα στα παιδιά, στο δάσκαλο, με την προϋπόθεση ο δάσκαλος να είναι γνώστης, να έχει διάθεση, που θα την έχει οπωσδήποτε, δεν το αμφισβητώ αυτό, για να αποδώσει. Διαφορετικά είναι κυκεώνας το πολλαπλό βιβλίο, θέλει κόπο, χρόνο γνώση κ.λπ. [...]. Κακώς καταργήθηκε το πολλαπλό βιβλίο, γιατί προσφέρει πολλά πράγματα, προσφέρει γνώση»⁵⁷⁷. Ωστόσο, τονίζει επανειλημμένως, ότι το θέμα του πολλαπλού βιβλίου δεν βρισκόταν (τουλάχιστον την περίοδο 1997-2001) στην πρώτη γραμμή των συζητήσεων εντός της Δ.Ο.Ε., καθώς τότε τα φλέγοντα σημεία, τα οποία σχεδόν μονοπωλούσαν το ενδιαφέρον γύρω από τα εκπαιδευτικά ζητήματα, ήταν η αξιολόγηση και η κατάργηση της επετηρίδας⁵⁷⁸.

Ομοσπονδία Λειτουργιών Μέσης Εκπαίδευσης (Ο.Λ.Μ.Ε.)

Προκειμένου να εντοπίσουμε τις θέσεις της Ο.Λ.Μ.Ε. στο ζήτημα των σχολικών εγχειριδίων γενικότερα και του πολλαπλού βιβλίου ειδικότερα, ανατρέξαμε στα εκπαιδευτικά και συνδικαλιστικά συνέδρια της Ο.Λ.Μ.Ε., καθώς και στα τεύχη του *Πληροφοριακού Δελτίου* της Ο.Λ.Μ.Ε. που καλύπτουν την περίοδο 1996-2003. Από την ανάλυσή τους προέκυψαν τα εξής:

Α) Όπως επισημαίνει ένα ανώτατο στέλεχος, μέλος του ΔΣ της Ο.Λ.Μ.Ε. την περίοδο 1997-2003, η καθιέρωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου με το Ν. 2525/1997 βρήκε προετοιμασμένη την Ο.Λ.Μ.Ε., καθώς το ζήτημα των σχολικών βιβλίων είχε αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης εντός της τελευταίας τα προηγούμενα χρόνια⁵⁷⁹.

Πράγματι, η παραπάνω επισήμανση επιβεβαιώνεται, αν σταχυολογήσουμε τις θέσεις

⁵⁷⁷ Συνέντευξη X7 (22/1/2018).

⁵⁷⁸ Συνέντευξη X7 (22/1/2018). Η παρατηρούμενη διαφοροποίηση πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός, ότι η παραπάνω αναφορά αντικατοπτρίζει την προσωπική άποψη του συνεντευξιζόμενου ή τη θέση που υπήρχε εκείνη την περίοδο (1997-2001) για το πολλαπλό βιβλίο εντός του ΔΣ της Δ.Ο.Ε., του οποίου ήταν μέλος ο συνεντευξιζόμενος.

⁵⁷⁹ Συνέντευξη X6 (20/12/2017).

που αφορούσαν τα σχολικά εγχειρίδια από το σύνολο των εκπαιδευτικών πορισμάτων/αποφάσεων του κάθε (συνδικαλιστικού) συνεδρίου. Συγκεκριμένα:

- Στα πορίσματα του 2^{ου} συνεδρίου της Ο.Λ.Μ.Ε. (Ιούνιος 1985) σημειώνεται: «[...] γενικότερα, για τα σχολικά βιβλία και τα αναλυτικά προγράμματα ο κλάδος έχει εκφράσει αναλυτικά τις θέσεις του στην 52^η ΓΣ και στις προτάσεις του για το νέο νόμο. **Να καταργηθεί αμέσως και απολύτως το σύστημα της συγγραφής διδακτικών βιβλίων με ανάθεση. Να γίνεται πάντοτε διαγωνισμός και να δίνεται η δυνατότητα έκδοσης και ελεύθερης κυκλοφορίας στο εμπόριο και ελεύθερης χρήσης των βιβλίων που κρίθηκαν δεύτερα ή τρίτα κ.λπ., ώστε να μπορούν όλοι να κρίνουν την απόφαση της επιτροπής που έκρινε και επέλεξε το πρώτο βιβλίο**»⁵⁸⁰.
- Στα πορίσματα του 5^{ου} συνεδρίου της Ο.Λ.Μ.Ε. (1991) σημειώνονται τα εξής: «Με βάση τις μέχρι σήμερα αποφάσεις του κλάδου, τις απόψεις των ομάδων εργασίας της Ο.Λ.Μ.Ε. και των εκπαιδευτικών προβληματισμών στις εκπαιδευτικές ημερίδες Ο.Λ.Μ.Ε.-Ε.Λ.Μ.Ε., και απέναντι στις προθέσεις του ΥΠ.Ε.Π.Θ. για κατάργηση, ουσιαστικά, της δωρεάν χορήγησης των σχολικών βιβλίων, προτείνουμε: 1) **Είναι βασική μας θέση η ανάγκη πολλαπλής πρόσβασης του μαθητή στη γνώση.** Αυτό συνδέεται με αλλαγές στον τρόπο διδασκαλίας και αξιολόγησης του μαθητή, έτσι ώστε να καλλιεργείται πρωταρχικά η κριτική του σκέψη και όχι η απομνημονευτική του ικανότητα. 2) **Η συγγραφή του σχολικού βιβλίου προϋποθέτει την ύπαρξη ενός σύγχρονου, ευέλικτου αναλυτικού προγράμματος [...]. Επιβάλλεται η ύπαρξη ενός βασικού διδακτικού βιβλίου για κάθε μαθητή και παράλληλα ενθαρρύνεται η πρόσβαση των μαθητών σε σχετικά βιβλία ή βοηθήματα στη σχολική βιβλιοθήκη.** 3) Το βιβλίο συγγράφεται σύμφωνα με τις κατευθύνσεις του Α.Π. Το συλλογικό όργανο, αφού προσδιορίσει τις προδιαγραφές συγγραφής του κάθε διδακτικού βιβλίου, προσκαλεί τους υποψήφιους συγγραφείς για εκδήλωση ενδιαφέροντος με προκήρυξη διαγωνισμού ανάμεσα σε εκείνους που διαθέτουν τις απαραίτητες επιστημονικές-παιδαγωγικές προϋποθέσεις. 4) Την ευθύνη επιλογής του καταλληλότερου έχει το συλλογικό όργανο, το οποίο φροντίζει για την πειραματική του διδασκαλία σε ορισμένα σχολεία πριν τελική την έκδοση και κυκλοφορία. 5) Το βασικό βιβλίο εκδίδεται από τον Ο.Ε.Δ.Β. και διανέμεται

⁵⁸⁰ Βλ. Ο.Λ.Μ.Ε., *Οι θέσεις της Ο.Λ.Μ.Ε. για την εκπαίδευση* (Αθήνα: εκδόσεις ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ., 2001), σ. 20. Η έμφαση δική μου.

δωρεάν στους μαθητές [...]. 9) *Είναι αυτονόητη η ανάγκη να δημιουργηθεί ένα ολοκληρωμένο σύστημα σχολικών βιβλιοθηκών, ώστε να υπάρξει στην πράξη η δυνατότητα πολλαπλής πρόσβασης του μαθητή στη γνώση*⁵⁸¹.

- Στα πορίσματα του 6^{ου} συνεδρίου της Ο.Λ.Μ.Ε. (28.6-2.7.1993) επαναλαμβάνεται σχεδόν αυτούσια η παραπάνω πρόταση αναφορικά με τα σχολικά βιβλία⁵⁸².

Σε παρόμοιες διαπιστώσεις κατέληξε και η έρευνα που διεξήχθη τον Απρίλιο του 2008 –αρκετά χρόνια μετά την αδρανοποίηση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου– από το Κέντρο Μελετών και Τεκμηρίωσης (ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ.) της Ο.Λ.Μ.Ε. στο πλαίσιο του 8^{ου} εκπαιδευτικού συνεδρίου της με θέμα «*Σχολικά Προγράμματα και Βιβλία στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*»⁵⁸³. Τα κυριότερα πορίσματα της έρευνας ήταν τα εξής:

- «*Οι εκπαιδευτικοί διεκδικούν ουσιαστικό ρόλο στη διαδικασία εκπόνησης των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφής των σχολικών βιβλίων.*
- *Οι εκπαιδευτικοί εκδηλώνουν την προτίμησή τους για ένα βιβλίο και επιδιώκουν την πολλαπλή πρόσβαση στη γνώση μέσω καλά οργανωμένων σχολικών βιβλιοθηκών (ποσοστό 54,6%). Η άποψη για ένα σύστημα πολλαπλού βιβλίου υποστηρίζεται από λιγότερους εκπαιδευτικούς (ποσοστό 34,8%), ενώ μόλις το 10,6% των ερωτώμενων αποδέχεται την πρακτική του ενός και μοναδικού βιβλίου. Επίσης, από τους εκπαιδευτικούς που δήλωσαν την προτίμησή τους για ένα σύστημα πολλαπλού βιβλίου, το 56,15% από αυτούς/ές επιθυμεί η επιλογή των σχολικών βιβλίων να γίνεται στο επίπεδο της σχολικής μονάδας»⁵⁸⁴.*

Β) Σε ό,τι αφορά στο *Πληροφοριακό Δελτίο* της Ο.Λ.Μ.Ε. των ετών 1996-2003, δεν εντοπίστηκε καμία αναφορά σχετική με το πολλαπλό βιβλίο, παρά μόνο κάποιες σποραδικές αναφορές για τα σχολικά εγχειρίδια γενικότερα⁵⁸⁵. Στο σημείο αυτό,

⁵⁸¹ Βλ. ό.π., σσ. 39-40. Η έμφαση δική μου.

⁵⁸² Βλ. ό.π., σ. 50.

⁵⁸³ Η έρευνα είχε ως δείγμα 1475 εκπαιδευτικούς Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης από όλα τα γεωγραφικά διαμερίσματα της χώρας και πραγματοποιήθηκε με τη χρήση γραπτού ερωτηματολογίου με κλειστές ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής. Το δεύτερο μέρος του ερωτηματολογίου απέβλεπε στην αποτίμηση των προγραμμάτων σπουδών και των βιβλίων που ίσχυαν στην εκπαίδευση την περίοδο που διεξήχθη η έρευνα.

⁵⁸⁴ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Η πρόταση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου για τα σχολικά...*, ό.π., σ. 7.

⁵⁸⁵ Αναφορές, που είτε επισημαίνουν την ανάγκη διαμόρφωσης ενός νέου θεσμικού πλαισίου για τα διδακτικά βιβλία, σύμφωνα με τις θέσεις του κλάδου [Βλ. *Πληροφοριακό Δελτίο Ο.Λ.Μ.Ε.*, Τεύχος 653 (Μάρτιος-Μάιος 1997), σ. 20] είτε τονίζουν τα διάφορα προβλήματα που ανέκυψαν σχετικά με τα βιβλία των Τ.Ε.Ε., όπως καθυστερήσεις στην παράδοσή τους, έλλειψή τους σε πολλές ειδικότητες

ωστόσο, θα θέλαμε να αναδείξουμε τη θέση του τότε προέδρου της Ο.Λ.Μ.Ε. (1997-2003), μια θέση απόλυτα θετική απέναντι στην πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, η οποία διαφοροποιείται σημαντικά σε σχέση με όσα έχουν παρατεθεί παραπάνω⁵⁸⁶. Σε ένα άρθρο του διαβάζουμε: «στήριζα και στηρίζω με πάθος την ιδέα του πολλαπλού βιβλίου. Σήμερα, με την έκρηξη των γνώσεων, ο μαθητής θα πρέπει να συγκροτεί τη μάθηση όχι μόνο με τα παλιά στερεότυπα του παρελθόντος [...]. Το πολλαπλό βιβλίο θα βοηθήσει στην αποκοπή από τη στεία μάθηση και από τη μονοτονία της διδακτικής πράξης [...]. Το πολλαπλό βιβλίο μπορεί να ανατρέψει το συγκεντρωτισμό και κυρίως να αναπτύξει μια κινητικότητα στη συγγραφή όλο και καλύτερων σχολικών βιβλίων»⁵⁸⁷. Αλλού αναφέρεται: «Έχουμε αναδείξει την ανάγκη πολλαπλής πρόσβασης στη γνώση. Σήμερα επιμένουμε ακόμα περισσότερο, γιατί το σχολείο είναι υποχρεωμένο όσο ποτέ άλλοτε να ανοίγει διαρκώς νέα παράθυρα στον κόσμο και στη ζωή υιοθετώντας μια πολυμορφία στις παιδαγωγικές αντιλήψεις και πρακτικές. Το πολλαπλό βιβλίο υπηρετεί αυτές τις θεωρήσεις, γιατί: 1) Αμφισβητεί την κρατούσα λειτουργία της μονομέρειας του ενός βιβλίου και της αποστήθισης. 2) Διαμορφώνει στο μαθητή την άποψη ότι οι όποιες απαντήσεις δε δίνονται από «εκείνη έως την άλλη γραμμή» του σχολικού εγχειριδίου, αλλά προκύπτουν από τη μαθησιακή αφομοιωτική ικανότητα και από την κριτική σκέψη του ίδιου του μαθητή. 3) Ενισχύει την ποιότητα του περιεχομένου των σχολικών βιβλίων, ακριβώς γιατί είναι απόρροια συγκρισιμότητας πολλών βιβλίων και διαδικασίας διαγωνισμού των βιβλίων που τηρούν τις κατάλληλες προϋποθέσεις. 4) Ανατροφοδοτεί το σχολικό βιβλίο με τη σχολική πράξη, αφού οι εκπαιδευτικοί μέσω των επιλογών και των παρατηρήσεών τους έχουν έμμεσα άποψη και λόγο. 5) Δημιουργεί κινητικότητα γενικά στο χώρο του παιδαγωγικού και διδακτικού βιβλίου και μια τέτοια εξέλιξη κινεί το συγγραφικό οίστρο, με ανοικτές και διαφανείς διαδικασίες, σε διαρκώς καλύτερα αποτελέσματα. 6) Ωθεί τη βιβλιοφιλική διάθεση του νέου και την ερευνητική ματιά σε άλλες πηγές και συνδέεται με την πολιτική ανάπτυξης σχολικών βιβλιοθηκών, αφού η πολλαπλή πρόσβαση στη γνώση νομιμοποιείται και αποκτά θεσμικές εκφράσεις. Οι ενστάσεις για το πολλαπλό βιβλίο είναι δευτερεύουσας σημασίας και αφορούν λειτουργικά ή οικονομικά προβλήματα:

κ.λπ. [Βλ. Πληροφοριακό Δελτίο Ο.Λ.Μ.Ε., Τεύχος 665 (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 2000), σσ. 6-7 και Πληροφοριακό Δελτίο Ο.Λ.Μ.Ε., Τεύχος 666 (Δεκέμβριος 2000-Φεβρουάριος 2001), σ. 5].

⁵⁸⁶ Για τους διατελέσαντες προέδρους της Ο.Λ.Μ.Ε. και της Δ.Ο.Ε. την περίοδο 1996-2009 βλ. Παράρτημα.

⁵⁸⁷ Βλ. Ν. Τσούλιας, «Η ελληνική εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα», *Η Λέσχη των εκπαιδευτικών* 31 (2003): 4.

α) Το υψηλό κόστος: Οι περισσότερες χώρες της Ευρώπης εκλογικεύουν τις δαπάνες συνδυάζοντάς το με την επιστροφή των βιβλίων στο τέλος κάθε σχολικής χρονιάς και με την υιοθέτηση κοινών εκδόσεων της ύλης διαφόρων τάξεων, π.χ. με κοινή έκδοση βιβλίου φυσικής για την Α' και Β' τάξη Λυκείου.

β) Οι δυσκολίες διακίνησης: Όσον αφορά το σημείο αυτό, σαφώς και πρέπει να αναζητηθούν πιο αποτελεσματικοί και αποκεντρωμένοι τρόποι διανομής των βιβλίων. Τέλος, αναφέρεται ότι υπάρχει δυσκολία στις πανελλαδικές εξετάσεις, επειδή τα σχολεία έχουν διαφορετικά βιβλία. Κάτι τέτοιο δεν ευσταθεί, ακριβώς γιατί όλα τα βιβλία έχουν στηριχτεί στο ίδιο αναλυτικό πρόγραμμα και δεν έχουν ουσιαστική διαφορά στο περιεχόμενό τους»⁵⁸⁸.

* * *

Ανακεφαλαιώνοντας τα όσα παρατέθηκαν παραπάνω, θα θέλαμε να τονίσουμε τα εξής σημεία: Α) Το ζήτημα των σχολικών εγχειριδίων δεν αποτέλεσε για τις εκπαιδευτικές Ομοσπονδίες –τουλάχιστον για την περίοδο που εξετάζουμε– ένα θέμα ύψιστης προτεραιότητας. Δεν υποστηρίζουμε, ωστόσο, ότι δεν ασχολήθηκαν καθόλου με αυτό ή ότι δεν υπήρχαν διατυπωμένες θέσεις (βλ. τα πορίσματα των διαφόρων συνεδρίων της Ο.Λ.Μ.Ε.). Απλώς, δεν αποτέλεσε ένα εκπαιδευτικό αίτημα, το οποίο βρισκόταν στην πρώτη γραμμή των διεκδικήσεών τους. Β) Η ίδια διαπίστωση ισχύει και για το πολλαπλό βιβλίο. Η Δ.Ο.Ε. ασχολήθηκε ελάχιστα με την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, ενώ η Ο.Λ.Μ.Ε. –αν εξαιρέσει κανείς την ένθερμη υποστήριξη που απολάμβανε η πολιτική αυτή από τον τότε πρόεδρό της, κάτι που είχε την αυτόδηλη σημασία του στην ανάδειξη και στήριξη του θέματος αυτού στο εσωτερικό της τελευταίας– ανέπτυξε έναν πλουσιότερο προβληματισμό γύρω από επιμέρους πτυχές του κύκλου παραγωγής των σχολικών εγχειριδίων, χωρίς, βέβαια, να στηρίζει εμφανώς την πολιτική αυτή. Γ) Καταληκτικά, επιχειρώντας να συμπυκνώσουμε τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, θα χαρακτηρίζαμε τη θέση των Ομοσπονδιών απέναντι στην πολιτική του πολλαπλού βιβλίου ως επιφυλακτική και διστακτική. Από τη μια, δηλαδή, αναγνωρίζεται το αδιέξοδο, στο οποίο οδηγεί το ένα και μοναδικό βιβλίο, αλλά ταυτόχρονα παρατηρείται μια διστακτικότητα στην υιοθέτηση της πολιτικής αυτής, η επιτυχία της οποίας θα απαιτούσε δομικές αλλαγές στη βαθιά εδραιωμένη εκπαιδευτική κουλτούρα που έχει διαμορφωθεί στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα.

⁵⁸⁸ Βλ. Ν. Τσούλιας, *Παιδείας Εγκώμιον* (Αθήνα: εκδόσεις Πατάκη, 2003), σσ. 84-86.

Ο ρόλος των συνδικαλιστικών Οργανώσεων των εκπαιδευτικών στη διαμόρφωση και εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

Σε ό,τι αφορά στη **διαμόρφωση** της πολιτικής αυτής, δεν προκύπτει από την παραπάνω ανάλυση ότι οι εκπαιδευτικές Ομοσπονδίες (Δ.Ο.Ε. και Ο.Λ.Μ.Ε.) συνέβαλαν με κάποιο τρόπο στη διαμόρφωσή της. Πώς θα μπορούσαν, άλλωστε, από τη στιγμή που δε βρισκόταν το συγκεκριμένο ζήτημα στην πρώτη γραμμή των διεκδικήσεών τους; Ας ληφθεί, βέβαια, υπόψη και ο χρονισμός (timing), κατά τον οποίο έλαβε χώρα η διαμόρφωση και η εφαρμογή της πολιτικής αυτής. Την περίοδο 1997-2000 το πολλαπλό βιβλίο βρέθηκε στη δίνη της αντιπαράθεσης των Ομοσπονδιών με το ΥΠ.Ε.Π.Θ., λόγω των αλλαγών που προωθούσαν οι Ν. 2525/1997 και Ν. 2640/1998 (αξιολόγηση των εκπαιδευτικών, κατάργηση της επετηρίδας κ.λπ.). Το εκρηκτικό κλίμα της περιόδου και η απόλυτη αντίθεση των Ομοσπονδιών –κυρίως της Ο.Λ.Μ.Ε.– απέναντι στους δυο παραπάνω νόμους, για τους οποίους ζητούσαν με κάθε τρόπο την κατάργησή τους, δεν ευνοούσε τη συζήτηση και την ανάδειξη των θετικών στοιχείων ή των σημείων εκείνων, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για μια σύγκλιση και συναίνεση πάνω σε κάποια ζητήματα.

Σε ό,τι αφορά στην **εγκατάλειψη** της πολιτικής αυτής και το ρόλο που διαδραμάτισαν οι συνδικαλιστικές Οργανώσεις των εκπαιδευτικών, επισημαίνεται από έναν συνεντευξιαζόμενο, ανώτατο στέλεχος της Ο.Λ.Μ.Ε. την περίοδο 1997-2003: *«δε θα βρούμε αποφάσεις της Ο.Λ.Μ.Ε. να χαιρετίζουν το πολλαπλό βιβλίο [...] δεν υπήρχε μεγάλο ρεύμα ένθερμων υποστηρικτών με την έννοια ότι θα αντιδρούσαν σε μια κατάργησή του [...] δεν υπήρχε ισχυρό ρεύμα παντού ακόμα και σε αυτό το επίπεδο που να δώσει ώθηση στο πολλαπλό βιβλίο. Και στο δικό μου χώρο δεν έβλεπα ύμνους, πολλοί το έλεγαν θετικό και ξεμπέρδευαν έτσι εύκολα [...] δεν υπήρχαν ισχυρά ρεύματα μέσα στους εκπαιδευτικούς [...] όμως η Ο.Λ.Μ.Ε. δεν πίεσε ποτέ για να σταματήσει το πολλαπλό βιβλίο. Μπορεί κάποιος να πει για τη γενικότερη κατάσταση αλλά αυτό δεν αφορούσε προφανώς σε καμιά περίπτωση το πολλαπλό βιβλίο. Ούτε από καμιά παράταξη ούτε μέσα στις συζητήσεις του ΔΣ μπήκε θέμα, ότι το πολλαπλό βιβλίο είναι αρνητική εξέλιξη και πρέπει να σταματήσει, ποτέ δεν το έθεσε κανένας, είτε άτομο, είτε μέλος του ΔΣ είτε παράταξη [...] δεν υπάρχει καμιά απόφαση της Ο.Λ.Μ.Ε. που να*

στηρίζει μια τέτοια αναστολή, τώρα από μεμονωμένους συλλόγους ή εκπαιδευτικούς δε λέει τίποτα, το θέμα είναι τι λέει η συλλογικότητα των εκπαιδευτικών»⁵⁸⁹.

Βάσει της προηγηθείσας ανάλυσης καταλήγουμε, επομένως, στη διαπίστωση ότι οι συνδικαλιστικές Οργανώσεις των εκπαιδευτικών δε συνέβαλαν –σε ένα επίσημο, θεσμικό επίπεδο– στην εγκατάλειψη της πολιτικής αυτής. Αν, ωστόσο, μεταβούμε από το επίπεδο της συνδικαλιστικής ηγεσίας στο επίπεδο της βάσης, δηλαδή στο κύριο «σώμα» των εκπαιδευτικών, τότε τα πράγματα αρχίζουν να διαφοροποιούνται. Συγκεκριμένα, κατά την εφαρμογή της πολιτικής αυτής ένας μεγάλος αριθμός εκπαιδευτικών εξέφρασε επιφυλάξεις για τη χρήση του πολλαπλού βιβλίου, καθώς οι τελευταίοι θα έπρεπε να αναπροσαρμόσουν τον τρόπο διδασκαλίας τους στις απαιτήσεις του νέου θεσμού⁵⁹⁰. Στην πράξη αυτό σήμαινε, ότι θα έπρεπε να μην περιορίζονται μόνο στο περιεχόμενο και στη διδακτική προσέγγιση του ενός –έως τότε– σχολικού βιβλίου, αλλά να συμπεριλαμβάνουν ή έστω να αντλούν στοιχεία από τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία θα είχαν εγκριθεί και θα ήταν διαθέσιμα στους/ις εκπαιδευτικούς (ή θα βρίσκονταν στις σχολικές βιβλιοθήκες –όπου, ωστόσο, υπήρχαν)⁵⁹¹.

Προσπαθώντας να κατανοήσουμε τις επιφυλάξεις που εκφράστηκαν από μια μεγάλη μερίδα εκπαιδευτικών, καθώς και τις δυσκολίες που συνάντησε γενικότερα η αποδοχή αυτής της πολιτικής από τον εκπαιδευτικό κόσμο, πρέπει να λάβουμε υπόψη τα εξής: Α) *«Ιστορικά έχει αναπτυχθεί μια εγκλειστική σχέση μεταξύ του ΠΣ και του ενός σχολικού εγχειριδίου και της μιας αίθουσας διδασκαλίας για όλα τα μαθήματα, η οποία έχει ως κύριο χαρακτηριστικό τη συγκεντρωτική και δασκαλοκεντρική αντίληψη των διαδικασιών της μάθησης»⁵⁹².* Β) Η παραπάνω διαπίστωση ενισχυόταν από το γεγονός, ότι αφενός η πολιτική του κρατικού μονοπωλίου και η πρακτική του ενός βιβλίου είχαν επικρατήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα και αφετέρου υπήρχαν ελάχιστες σχολικές βιβλιοθήκες, μια απαραίτητη προϋπόθεση για να εφαρμοστεί επιτυχώς η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου.

Οι παραπάνω παράγοντες είχαν συμβάλει στην εδραίωση με την πάροδο του χρόνου μιας εκπαιδευτικής κουλτούρας, ικανής να επιδράσει ανασταλτικά στην

⁵⁸⁹ Συνέντευξη Χ6 (20/12/2017).

⁵⁹⁰ Η διαπίστωση αυτή συνάδει με τις διαπιστώσεις της πλειοψηφίας των συνεντευξιαζόμενων, καθώς και αρκετών εκπαιδευτικών που δίδασκαν εκείνη την περίοδο, με τους οποίους ήρθαμε σε επικοινωνία.

⁵⁹¹ Βέβαια, από τη στιγμή που τα εγκριθέντα πολλαπλά διδακτικά πακέτα (στα μαθήματα που πράγματι παρήχθησαν) συνεγράφησαν βάσει του ίδιου Προγράμματος Σπουδών, οι παρατηρούμενες διαφορές ήταν μικρές (λ.χ. διαφορετική έκταση στην πραγμάτευση ενός ζητήματος).

⁵⁹² Βλ. Γ. Φλουρής - Γ. Πασιάς, «Πολιτικές της γνώσης...», ό.π., σ. 230.

εισαγωγή εκπαιδευτικών καινοτομιών και τον εκσυγχρονισμό του προγράμματος σπουδών⁵⁹³. Όπως αποδείχθηκε, εξάλλου, ένα μεγάλο μέρος της εκπαιδευτικής κοινότητας εκείνη την περίοδο (αλλά και μεταγενέστερα, αν λάβουμε υπόψη τα αποτελέσματα της έρευνας που διεξήγαγε το ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ. της Ο.Λ.Μ.Ε. το 2008) δεν ήταν έτοιμο να δεχθεί μια τέτοια αλλαγή, η οποία έθιγε την κουλτούρα που είχε επικρατήσει στην καθημερινή σχολική πράξη. Έτσι, μπορεί να ερμηνευθεί πληρέστερα και η στάση που κράτησαν οι συνδικαλιστικοί και επιστημονικοί φορείς των εκπαιδευτικών απέναντι στο θεσμό του πολλαπλού βιβλίου, οι οποίοι δεν τον υποστήριζαν αρκούντως ή κράτησαν μια ουδέτερη στάση απέναντί του, προκειμένου να μην έρθουν σε αντίθεση με μια μεγάλη μερίδα εκπαιδευτικών, που είχαν εκφράσει επιφυλάξεις για την εφαρμογή του.

Ας σημειωθεί εδώ, ότι κατά την εφαρμογή της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου σημειώθηκαν και αντιδράσεις από μια μερίδα φροντιστηριούχων. Οι αντιδράσεις αυτές αφορούσαν, κυρίως, στα πρακτικά προβλήματα που δημιουργούσε η πολιτική αυτή στον προγραμματισμό των φροντιστηρίων. Λόγω του γεγονότος, ότι τα φροντιστήρια –ιδίως στα αστικά και ημιαστικά κέντρα– είχαν στο δυναμικό τους μαθητές/τριες από διαφορετικά σχολεία, τα οποία θα είχαν επιλέξει ενδεχομένως διαφορετικό διδακτικό πακέτο (προφανώς, στα μαθήματα που παρήχθησαν εναλλακτικά πακέτα), θα δυσκόλευε αναμφίβολα τη λειτουργία τους, τόσο ως προς τη συγκρότηση των τμημάτων (ιδιαίτερα στις λυκειακές τάξεις) όσο και ως προς τον καθημερινό προγραμματισμό τους⁵⁹⁴.

Καταληκτικά, να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι τόσο οι επιφυλάξεις που εκφράστηκαν από μια μεγάλη μερίδα εκπαιδευτικών όσο και οι αντιδράσεις των

⁵⁹³ Βλ. σχετικά Α. Καζαμίας, «Η κατάρα του Σίσυφου: η βασανιστική πορεία της ελληνικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης», στο: Α. Καζαμίας - Μ. Κασσωτάκης, *Ελληνική εκπαίδευση: Προοπτικές ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού* (Αθήνα: εκδόσεις Σείριος, 1995), σσ. 57-60.

⁵⁹⁴ Η πραγματικότητα που ίσχυε, βέβαια, ήταν κάπως διαφορετική. Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε και, συγκεκριμένα, από τις προφορικές μαρτυρίες διαφόρων εκπαιδευτικών που δίδασκαν κατά την περίοδο εφαρμογής της πολιτικής αυτής, πρόεκυψε η εξής πληροφορία: σε κάποιους νομούς της Ελλάδας (π.χ. Τρικάλων, Κατερίνης, Λάρισας) έλαβε χώρα μια άτυπη, ανεπίσημη συνεννόηση μεταξύ των διορισμένων στα σχολεία εκπαιδευτικών, των εκπαιδευτικών (διορισμένων ή αδιόριστων) που δίδασκαν σε ιδιαίτερα μαθήματα και των φροντιστηριούχων, προκειμένου να επιλεγεί το ίδιο διδακτικό πακέτο [κυρίως στο μάθημα της Φυσικής (Γενικής Παιδείας και Κατεύθυνσης)] από τα περισσότερα σχολεία των νομών αυτών [Προφορικές μαρτυρίες: Π.Κ. (18.11.2018), Σ.Ε. (20.10.2018), Θ.Κ. (26.11.2018), Μ.Ν. (25.10.2018)]. Η άτυπη αυτή συνεννόηση – η οποία ευνοήθηκε προφανώς από το γεγονός, ότι σε μικρότερα αστικά κέντρα οι διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών ενός επαγγελματικού κλάδου (εδώ: των εκπαιδευτικών) είναι συνήθως πιο οικείες– πραγματοποιήθηκε, προκειμένου να περιοριστούν, στο μέτρο του δυνατού, τα εμπόδια και οι δυσκολίες που προκαλούσε η εφαρμογή της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου στους προαναφερόμενους φορείς δράσης, όπως αυτές αναλύθηκαν παραπάνω.

φροντιστηριούχων μετουσιώθηκαν –σε ένα παρασκηνιακό, ανεπίσημο επίπεδο– σε πιέσεις προς την τότε πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας, με στόχο την αναστολή ή ακόμα και την κατάργηση της πολιτικής αυτής⁵⁹⁵.

---

⁵⁹⁵ Μια πιθανή ερμηνεία για το πώς οι παρασκηνιακές πιέσεις συγκεκριμένων φορέων δράσης (γονείς, εκπαιδευτικοί, φροντιστηριούχοι) έφθασαν στην ανώτατη πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας μπορεί να αναζητηθεί στη σχέση κράτους-κόμματος-συνδικάτου, όπως αυτή έχει αναλυθεί θεωρητικά στη σχετική βιβλιογραφία (βλ. Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης...*, ό.π., σσ. 213-219 και Γ. Βούλγαρης, *Η μεταπολιτευτική...*, ό.π., σσ. 350-372). Όπως αναφέρει ο ίδιος μελετητής «στην περίοδο του ΠΑΣΟΚ το κόμμα και η συνδικαλιστική παράταξη δεν αποτελούσαν πλέον έναν απλό 'μάντα μεταβίβασης' των κυβερνητικών επιλογών. Ήταν μαζικές οργανώσεις με διαπραγματευτική ισχύ και με 'ίδια' συμφέροντα, που μετρούσαν στο σύστημα εξουσίας ΠΑΣΟΚ» (βλ. Γ. Βούλγαρης, *Η μεταπολιτευτική...*, ό.π., σ. 365). Η ύπαρξη πελατειακών πολιτικών δικτύων και σχέσεων, η έντονη κομματικοποίηση που χαρακτηρίζει τις συνδικαλιστικές Οργανώσεις, καθώς και τη κρατική γραφειοκρατία και τη δημόσια διοίκηση ισχυροποιεί ερμηνευτικά την υπόθεσή μας ότι ο κύριος διάυλος, διαμέσου των οποίων οι πιέσεις αυτές έφθασαν στο Υπουργείο Παιδείας, ήταν το κόμμα/συνδικάτο (εδώ: οι πρωτοβάθμιες οργανώσεις της Δ.Ο.Ε. και της Ο.Λ.Μ.Ε., καθώς και οι τοπικές κομματικές οργανώσεις του ΠΑ.ΣΟ.Κ.), ιδιαίτερα αν ληφθεί υπόψη ότι αρκετοί από τους εκπαιδευτικούς και γονείς, που είχαν εκφράσει τις επιφυλάξεις τους, ήταν μέλη των παραπάνω οργανώσεων.

6. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ, ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΠΟΛΛΑΠΛΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

6.1. Διαμόρφωση

Όπως έγινε σαφές από την ανάλυση που προηγήθηκε, τον κυριότερο ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου διαδραμάτισε το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Η πολιτική αυτή διαμορφώθηκε σε ένα ανώτατο πολιτικό επίπεδο και ήταν απόρροια των συζητήσεων που έλαβαν χώρα στο στενό υπουργικό περιβάλλον. Προκειμένου να ερμηνεύσουμε τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε η πολιτική αυτή, πρέπει να λάβουμε υπόψη τη θέση που κατέχουν συγκεκριμένοι μέγα-φορείς δράσης (κυρίως ο Υπουργός/Υφυπουργός, καθώς και οι διάφοροι σύμβουλοι και τα ανώτατα πολιτικά στελέχη του Υπουργείου) στην ιεραρχία του εκπαιδευτικού συστήματος, η οποία τους επιτρέπει να λαμβάνουν αποφάσεις, που δύνανται να επηρεάσουν το σύνολο σχεδόν των πτυχών που συνιστούν την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα. Συνεπώς, οι προαναφερόμενοι μέγα-φορείς δράσης, αξιοποιώντας τον έντονα συγκεντρωτικό και ιεραρχικό χαρακτήρα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς και τις δυνατότητες που τους παρέχει το θεσμικό πλαίσιο, διαδραμάτισαν τον καθοριστικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου, η οποία, βέβαια, θα πρέπει να θεωρηθεί ως μέρος μιας ευρύτερης δέσμης μέτρων (Ε.Π.Π.Σ., σχολικές βιβλιοθήκες, υιοθέτηση νέων μεθόδων διδασκαλίας κ.λπ.), τα οποία είχαν ως στόχο την εσωτερική μεταρρύθμιση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Από τη στιγμή, λοιπόν, που διαμορφώθηκε η πολιτική αυτή, ήταν ζήτημα χρόνου η θεσμική αποκρυστάλλωσή της –το δεύτερο κατά σειρά στάδιο στη διαδικασία διαμόρφωσης μιας πολιτικής. Από την προηγηθείσα ανάλυση έγινε επίσης σαφές ότι υπηρξε πράγματι η πολιτική βούληση τόσο από την κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. όσο και από τη μείζονα αντιπολίτευση (Ν.Δ.) να υπερβούν την πρακτική του ενός και μοναδικού βιβλίου, προκρίνοντας την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου. Εξάλλου, παρατηρείται μια σύγκλιση των προγραμματικών θέσεων τους –ιδιαίτερα από το 1996 και εξής– σε ό,τι αφορά στην ακολουθούμενη πολιτική γύρω από το σχολικό βιβλίο. Η θεσμική αποκρυστάλλωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα επήλθε με το άρθρο 7, παρ. 3 του Ν. 2525/1997.

6.2. Εφαρμογή

Όπως προαναφέρθηκε, η θεσμική αποκρυστάλλωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου επήλθε με τη ψήφιση του σχεδίου νόμου (στη συνέχεια Ν. 2525/1997) στο σύνολό του στις 9.9.1997. Λίγες μέρες μετά, στις 15.9.1997, πραγματοποιήθηκε έκτακτη συνεδρίαση της Ολομέλειας του Π.Ι., στην οποία αποφασίστηκαν ομόφωνα τα εξής: Α) Να στηριχθεί η προωθούμενη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και «να εργαστεί [το Π.Ι.] με όλες του τις δυνάμεις για να μην παρουσιαστούν προσκόμματα στη διαδικασία υλοποίησής της»⁵⁹⁶. Β) Να τηρηθεί το χρονοδιάγραμμα που είχε ήδη καθοριστεί. Συγκεκριμένα, μέχρι το τέλος Σεπτεμβρίου 1997 θα οριστικοποιούνταν το Ω.Π. για όλες τις τάξεις του Δημοτικού, Γυμνασίου και Ενιαίου Λυκείου και μέχρι το τέλος Οκτωβρίου 1997 θα ολοκληρωνόταν η σύνταξη του Ε.Π.Π.Σ. Επίσης, θα ξεκινούσε από 1.11.1997 η σύνταξη των επιμέρους Π.Σ. και η συγγραφή των σχολικών βιβλίων για την Α΄ και Β΄ Ενιαίου Λυκείου, ώστε τα βιβλία αυτά να είναι έτοιμα το Σεπτέμβριο του 1998⁵⁹⁷.

Μπορούμε, επομένως, να υποστηρίξουμε ότι αμέσως μετά τη ψήφιση του Ν. 2525/1997 το Π.Ι. επιδόθηκε σε έναν ‘αγώνα δρόμου’ ως προς τη συγγραφή των νέων σχολικών βιβλίων, προκειμένου τα τελευταία να χρησιμοποιηθούν για την Α΄ και Β΄ Ενιαίου Λυκείου από το σχολικό έτος 1998-99 και για τη Γ΄ Ενιαίου Λυκείου από το σχολικό έτος 1999-2000⁵⁹⁸. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, το Π.Ι. ακολούθησε τόσο τη διαδικασία της προκήρυξης όσο και τη διαδικασία της ανάθεσης. Η ανάθεση –απόλυτα σύννομη πρακτική σύμφωνα με το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, δηλαδή το άρθρο 7 του Ν. 2525/1997 και το άρθρο 60 του Ν. 1566/1985– επιλέχθηκε λόγω των αυστηρών χρονικών πλαισίων που προϋπέθετε η επιτυχής υλοποίηση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Επισημαίνεται σχετικά στην έκθεση πεπραγμένων του Π.Ι. για την περίοδο 1997-2000: *«Επειδή όμως με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση εισήχθησαν, ιδιαίτερα στο Ενιαίο Λύκειο, νέα γνωστικά αντικείμενα και υπήρξε άμεση ανάγκη συγγραφής νέων βιβλίων, το Π.Ι. εκτίμησε ότι, αν ακολουθήσει τη διαδικασία*

⁵⁹⁶ Βλ. Επιστολή του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με ημερομηνία 15.09.1997, όπως αντλήθηκε από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁵⁹⁷ Βλ. ό.π.

⁵⁹⁸ Καθ’ όλη την περίοδο συγγραφής των νέων σχολικών βιβλίων (1997-2001), συμπεριλαμβανομένων των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων, υπήρξε συνεχής ενημέρωση της πολιτικής ηγεσίας του ΥΠ.Ε.Π.Θ. (κυρίως, του ίδιου του Υπουργού) από τον πρόεδρο του Π.Ι., όπως τεκμαίρεται από την πυκνή αλληλογραφία μεταξύ Π.Ι. και ΥΠ.Ε.Π.Θ. που βρίσκεται στο Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Η ενημέρωση αυτή αφορούσε είτε επιμέρους ζητήματα που ανέκυπταν για συγκεκριμένα σχολικά βιβλία είτε την πορεία συγγραφής των βιβλίων και τήρησης των χρονοδιαγραμμάτων.

της προκήρυξης, δε θα έφταναν τα διδακτικά βιβλία έγκαιρα στα σχολεία. Για το λόγο αυτό, και μόνο για τα συγκεκριμένα βιβλία, ακολουθήθηκε η διαδικασία της ανάθεσης. Έτσι, για τα νέα βιβλία που χρησιμοποιήθηκαν από τους μαθητές του Ενιαίου Λυκείου τα σχολικά έτη 1998-99 και 1999-2000, το Π.Ι. συγκρότησε ομάδες συγγραφής των βιβλίων αυτών από ειδικούς επιστήμονες που επελέγησαν από το Μητρώο Επιστημόνων»⁵⁹⁹.

Επομένως, το Π.Ι. ακολούθησε τη διαδικασία της ανάθεσης για 160 βιβλία⁶⁰⁰, στις περιπτώσεις που τα χρονικά περιθώρια ήταν ασφυκτικά, και τη διαδικασία της προκήρυξης για 38 διδακτικά πακέτα (164 βιβλία)⁶⁰¹. Τα μαθήματα, στα οποία συνεγράφησαν νέα διδακτικά πακέτα με τη διαδικασία της προκήρυξης, ήταν τα εξής: Φυσική Δημοτικού και Γυμνασίου, Ιστορία Γυμνασίου και Λυκείου, Φυσική Γενικής Παιδείας και Κατευθύνσεων (Θετική και Τεχνολογική) Ενιαίου Λυκείου, Χημεία Γενικής Παιδείας και Κατευθύνσεων (Θετική και Τεχνολογική) Ενιαίου Λυκείου, Βιολογία Γενικής Παιδείας και Θετικής Κατεύθυνσης Ενιαίου Λυκείου, Ευκλείδεια Γεωμετρία Ενιαίου Λυκείου, Μαθηματικά Α΄ Δημοτικού και Α΄ Γυμνασίου, Πληροφορική Γυμνασίου, Εφαρμογές Πληροφορικής, Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον, Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα, Πολυμέσα-Δίκτυα, Εφαρμογές Λογισμικού, Νεοελληνική Γλώσσα Γυμνασίου και Λυκείου, Νεοελληνική Λογοτεχνία, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Αρχαία Ελληνική Γραμματεία, Εικαστικά, Μουσική, Θέατρο, Ψυχολογία, Φιλοσοφία, Οικιακή Οικονομία Α΄ και Β΄ Γυμνασίου, Θρησκευτικά Γυμνασίου και Ενιαίου Λυκείου, Τοπική Ιστορία, Κοινωνιολογία, Ιστορία Κοινωνικών Επιστημών, Αρχές Οικονομίας, Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, Αρχές Οικονομικής Θεωρίας, Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς⁶⁰².

* * *

Έπειτα από τη σύντομη παράθεση των ενεργειών που πραγματοποίησε το Π.Ι. αναφορικά με τη συγγραφή των σχολικών βιβλίων μετά τη ψήφιση του Ν. 2525/1997, επανερχόμαστε στο σημείο αυτό στην ανάλυση του τρόπου εφαρμογής της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Τα βασικότερα ερωτήματα που προκύπτουν, κατά τη γνώμη μας, είναι τα ακόλουθα: Α) Μέσω ποιας διαδικασίας υλοποιήθηκε η πολιτική αυτή

⁵⁹⁹ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (1997-2000)...*, ό.π., σ. 109.

⁶⁰⁰ Στον αριθμό αυτό περιλαμβάνεται βιβλίο μαθητή/τριας, βιβλίο εκπαιδευτικού, τετράδιο εργασιών και εργαστηριακός οδηγός (όπου υπάρχει).

⁶⁰¹ Βλ. ό.π.

⁶⁰² Βλ. ό.π., σσ. 111-113.

στην πράξη; Β) Για ποια μαθήματα παρήχθησαν *πράγματι* εναλλακτικά διδακτικά πακέτα; Προτού προχωρήσουμε στην ανάλυσή τους, κρίναμε σκόπιμη την ανάδειξη ορισμένων στοιχείων, που προέκυψαν από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε, με στόχο την καλύτερη κατανόηση όσων θα ακολουθήσουν.

Ι) Το πρώτο στοιχείο αφορά τον *αρχικό σχεδιασμό* του ΥΠ.Ε.Π.Θ. και του Π.Ι. σχετικά με τα μαθήματα, για τα οποία προβλεπόταν η παραγωγή εναλλακτικών διδακτικών πακέτων. Η αναφορά αυτή κρίθηκε απαραίτητη, καθώς, όπως θα φανεί στη συνέχεια, η πραγματικότητα που εντέλει ίσχυσε ως προς την εφαρμογή του πολλαπλού βιβλίου ήταν διαφορετική σε σύγκριση με τον προγραμματισμό του Υπουργείου Παιδείας. Σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό, όπως αποτυπώνεται στα διάφορα ενημερωτικά σημειώματα που υπέβαλε ο πρόεδρος του Π.Ι. στην πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ., υπήρχε πρόβλεψη να παραχθούν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα στα εξής γνωστικά αντικείμενα/μαθήματα⁶⁰³:

➤ Φυσικές Επιστήμες

- ✓ **Φυσικά Δημοτικού:** δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
- ✓ **Φυσική Γυμνασίου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
- ✓ **Φυσική Γενικής Παιδείας και Κατευθύνσεων Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
- ✓ **Χημεία Γενικής Παιδείας και Κατευθύνσεων Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
- ✓ **Βιολογία Γενικής Παιδείας και Θετικής Κατεύθυνσης Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.

➤ Πληροφορική

- ✓ **Πληροφορική Γυμνασίου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
- ✓ **Εφαρμογές Πληροφορικής/Υπολογιστών Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
- ✓ **Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον Γ' Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
- ✓ **Πολυμέσα-Δίκτυα Γ' Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.

⁶⁰³ Στα διδακτικά πακέτα που αναφέρονται παρακάτω, περιλαμβάνονται τα εξής: βιβλίο μαθητή/τριας, βιβλίο εκπαιδευτικού, τετράδιο εργασιών και εργαστηριακός οδηγός (όπου υπάρχουν), λύσεις των ασκήσεων του βιβλίου (όπου υπάρχουν), καθώς και ένα σύνολο με διαφάνειες (όπου υπάρχουν).

- ✓ **Εφαρμογές Λογισμικού Γ΄ Ενιαίου Λυκείου:** δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
- ✓ **Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα Γ΄ Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
- Μαθηματικά
  - ✓ **Μαθηματικά Α΄ Δημοτικού:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
  - ✓ **Μαθηματικά Α΄ Γυμνασίου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
  - ✓ **Ευκλείδεια Γεωμετρία Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
- Ιστορία
  - ✓ **Τοπική Ιστορία Γυμνασίου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
  - ✓ **Αρχαία Ιστορία Α΄ Γυμνασίου, Μεσαιωνική Ιστορία Β΄ Γυμνασίου, Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ΄ Γυμνασίου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
  - ✓ **Ιστορία Αρχαίου Κόσμου Α΄ Ενιαίου Λυκείου, Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου κόσμου Β΄ Ενιαίου Λυκείου, Ιστορία Νεότερου και Σύγχρονου Κόσμου Γ΄ Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
- Κοινωνικές Επιστήμες I
  - ✓ **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Γ΄ Γυμνασίου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
  - ✓ **Αρχές Οικονομίας Α΄ Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
  - ✓ **Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς Β΄ Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
  - ✓ **Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών Β΄ Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
  - ✓ **Αρχές Οικονομικής Θεωρίας Γ΄ Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
  - ✓ **Κοινωνιολογία Γ΄ Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
- Κοινωνικές Επιστήμες II
  - ✓ **Ψυχολογία Α΄ Ενιαίου Λυκείου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.

- ✓ **Αρχές Φιλοσοφίας Γ΄ Ενιαίου Λυκείου:** δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.
- ✓ **Οικιακή Οικονομία Α΄ και Β΄ Γυμνασίου:** τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα⁶⁰⁴.

Από μια πρώτη εξέταση των στοιχείων που μόλις παραθέσαμε γίνεται σαφές ότι η έμφαση δόθηκε, ως προς την παραγωγή εναλλακτικών διδακτικών πακέτων, στη βαθμίδα του Λυκείου. Η έμφαση αυτή είναι σχετικά εύκολα ερμηνεύσιμη, αν λάβουμε υπόψη ότι η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της περιόδου 1997-2000 (μέρος της οποίας υπήρξε η πολιτική για το πολλαπλό βιβλίο) αφορούσε κατά κύριο λόγο τη βαθμίδα αυτή. Ωστόσο, όπως επισημαίνεται από ορισμένα ανώτατα στελέχη του Π.Ι., το πού εφαρμόστηκε η πολιτική αυτή ήταν απόφαση της ηγεσίας του ΥΠ.Ε.Π.Θ. Ο ρόλος του Π.Ι. περιορίστηκε μόνο στην εισήγηση των διαδικασιών, με τις οποίες θα υλοποιούνταν η πολιτική αυτή (κυρίως σε ό,τι αφορά στην παραγωγή, δοκιμαστική εφαρμογή και επιλογή των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων)⁶⁰⁵.

II) Το δεύτερο στοιχείο αφορά τη *χρηματοδότηση*, χάρη στην οποία κατέστη δυνατή η εφαρμογή της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Συγκεκριμένα, η παραγωγή των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων εντάχθηκε προς χρηματοδότηση κάτω από την ομπρέλα της Ενέργειας 1.1.α: «*Προγράμματα-Βιβλία*», του Μέτρου 1.1: «*Αναμόρφωση Προγραμμάτων Γενικής Εκπαίδευσης*», του Υποπρογράμματος 1: «*Γενική και Τεχνική Εκπαίδευση*», του 1^{ου} Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. του 2^{ου} Κ.Π.Σ.⁶⁰⁶. Η

⁶⁰⁴ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Εντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. I/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁶⁰⁵ Συνεντεύξεις X8 (2/3/2018), X9 και X10 (6/2/2018), X12 (22/1/2018).

⁶⁰⁶ Το Π.Ι., στο πλαίσιο της Ενέργειας 1.1.α, συμμετείχε με τα εξής Έργα, τα οποία περιελάμβαναν πλήθος υποέργων: 1) «*Φυσικές Επιστήμες*»: Ο σκοπός του Έργου ήταν η εκπόνηση νέων Π.Σ., η συγγραφή διδακτικών πακέτων και η εισαγωγή της εργαστηριακής άσκησης των μαθητών, με χρονική διάρκεια υλοποίησης τα έτη μεταξύ 1996 και 1999. 2) «*Μαθηματικά*»: Ο σκοπός του Έργου ήταν η επαναδιατύπωση των Α.Π.Σ. των Μαθηματικών του Δημοτικού και της Ευκλείδειας Γεωμετρίας του Λυκείου, με ταυτόχρονη παραγωγή διδακτικού υλικού και με χρονική διάρκεια υλοποίησης τα έτη μεταξύ 1996 και 1999. 3) «*Νέες Τεχνολογίες-Πληροφορική*»: Ο σκοπός του Έργου ήταν ο εκσυγχρονισμός των Α.Π. και του διδακτικού υλικού των μαθημάτων της Πληροφορικής και η εισαγωγή της τεχνολογίας στην εκπαιδευτική διαδικασία, με χρονική διάρκεια υλοποίησης τα έτη μεταξύ 1996 και 1999. 4) «*Κοινωνικές Επιστήμες Ι*»: Ο σκοπός του Έργου ήταν η εκπόνηση νέων Π.Σ. για τα μαθήματα του γνωστικού αντικειμένου Κοινωνικές Επιστήμες I και η συγγραφή διδακτικών πακέτων, με χρονική διάρκεια υλοποίησης τα έτη μεταξύ 1997 και 1999. 5) «*Κοινωνικές Επιστήμες ΙΙ*»: Ο σκοπός του Έργου ήταν η εκπόνηση νέων Π.Σ. για τα μαθήματα του γνωστικού αντικειμένου Κοινωνικές Επιστήμες ΙΙ και η συγγραφή διδακτικών πακέτων, με χρονική διάρκεια υλοποίησης τα έτη μεταξύ 1997 και 1999. 6) «*Πιλοτική σχεδίαση διδακτικού υλικού Ιστορίας*»: Ο σκοπός του Έργου ήταν η σύνταξη Α.Π. και η συγγραφή βιβλίων μαθητή, βιβλίων εκπαιδευτικού και οδηγιών για τη

ευρωπαϊκή χρηματοδότηση (και το θεσμικό πλαίσιο που τη συνόδευε) ήταν αυτή που «επέβαλε» στην ουσία την παύση των αναθέσεων (κυρίαρχης –έως τότε– πρακτικής ως προς τη συγγραφή των σχολικών βιβλίων) και την υποχρεωτική διενέργεια διαγωνισμών για τη συγγραφή τους. Σε ό,τι αφορά, επομένως, στην παραγωγή των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για τα προαναφερόμενα μαθήματα, αυτό είχε ως συνέπεια να ακολουθηθεί η διαδικασία της προκήρυξης διαγωνισμού.

III) Το τρίτο στοιχείο αφορά το *χρονικό προγραμματισμό* του Π.Ι., κυρίως ως προς την παραγωγή και έκδοση των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων. Ειδικότερα, ο αρχικός σχεδιασμός του Π.Ι., όπως προκύπτει από τα διάφορα ενημερωτικά σημειώματα του προέδρου του προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ., προέβλεπε ότι *όλα* τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα για τα μαθήματα που προαναφέρθηκαν θα ήταν έτοιμα και θα εισάγονταν στα σχολεία από το σχολικό έτος 1999-2000⁶⁰⁷. Στην πράξη, όμως, παρατηρήθηκαν σημαντικές καθυστερήσεις στην παραγωγή και την έκδοσή τους, οι οποίες οφείλονταν σε ποικίλους λόγους, κάτι που είχε ως συνέπεια την παρέκκλιση από τον αρχικό προγραμματισμό⁶⁰⁸. Η πραγματικότητα, επομένως, που ίσχυσε, ως προς το *χρόνο εισαγωγής* των διάφορων εναλλακτικών διδακτικών πακέτων, ήταν η εξής: 1) Το σχολικό έτος **1999-2000** εισήχθησαν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα σε **ένα** μάθημα (*Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον* Γ' Ενιαίου Λυκείου Τεχνολογικής Κατεύθυνσης). 2) Το σχολικό έτος **2000-01** εισήχθησαν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα σε **τρία** μαθήματα (*Φυσική* Γενικής Παιδείας και Κατευθύνσεων, *Χημεία* Γενικής Παιδείας και Κατευθύνσεων,

---

διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας, καθώς και η σχετική ενημέρωση των εκπαιδευτικών, με χρονική διάρκεια υλοποίησης τα έτη μεταξύ 1997 και 1999. Βλ. σχετικά ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Δράσεις...*, ό.π., σσ. 78-83.

⁶⁰⁷ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁶⁰⁸ Ορισμένοι λόγοι, που θα μπορούσαν να αναφερθούν ενδεικτικά, είναι οι εξής: Α) Η πολύπλοκη και χρονοβόρα διαδικασία της προκήρυξης σε συνδυασμό με τη διόλου ευκαταφρόνητη γραφειοκρατία που συνόδευε την ευρωπαϊκή χρηματοδότηση. Β) Η μη έγκαιρη παράδοση των ολοκληρωμένων διδακτικών πακέτων από τους/τις συγγραφείς/συγγραφικές ομάδες στις επιτροπές κρίσης, σύμφωνα με τις οριζόμενες προθεσμίες. Γ) Η μη επιτυχής έκβαση ορισμένων προκηρύξεων συγγραφής για συγκεκριμένα μαθήματα (π.χ. Ευκλείδεια Γεωμετρία) και η επαναπροκήρυξή τους. Δ) Η αδυναμία του Ο.Ε.Δ.Β. να ανταποκριθεί στην έγκαιρη εκτύπωση όλων των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων, καθώς το σχολικό έτος 1999-2000 εισήχθησαν και τα νέα σχολικά βιβλία των Τ.Ε.Ε. Να επισημάνουμε εδώ, ότι οι καθυστερήσεις που σημειώνονταν γινόταν συχνά αντικείμενο συζήτησης στις συνεδριάσεις των αρμόδιων Τμημάτων του Π.Ι. (Βλ. Πράξεις 1/13-1-1999, 7/19-3-1999, 11/6-5-1999, 13/18-5-1999, 1/12-1-2000, 5/23-2-2000, 21/6-9-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

Φυσική Β΄ Γυμνασίου)⁶⁰⁹. 3) Τα σχολικά έτη **2001-02** και **2002-03** χρησιμοποιήθηκαν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα στο μάθημα των ‘Φυσικών’ Δημοτικού. 4) Υπήρξαν, τέλος, περιπτώσεις, μαθημάτων (π.χ. Βιολογία Γενικής Παιδείας και Θετικής Κατεύθυνσης, Τοπική Ιστορία Γυμνασίου, Οικιακή Οικονομία Α΄ και Β΄ Γυμνασίου κ.λπ.), στα οποία επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα από το σχολικό έτος 2001-02. Ωστόσο, τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα αυτών των μαθημάτων δεν έφτασαν στα σχολεία, καθώς, όπως θα δούμε στην επομένη ενότητα, είχε ήδη ληφθεί η απόφαση της πολιτικής ηγεσίας του ΥΠ.Ε.Π.Θ. να εγκαταλείψει την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου και να επιστρέψει στην καθιερωμένη πρακτική του ενός και μοναδικού βιβλίου ανά μάθημα.

Όπως προαναφέρθηκε, οι καθυστερήσεις που σημειώθηκαν είχαν ως συνέπεια να υπάρξουν παρεκκλίσεις από τον αρχικό σχεδιασμό του Π.Ι., σύμφωνα με τον οποίο τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα θα εισάγονταν το σχολικό έτος 1999-2000. Από τη στιγμή, όμως, που ο στόχος αυτός δεν επετεύχθη, προκύπτει εύλογα το εξής ερώτημα: Πώς καλύφθηκαν οι ανάγκες της διδασκαλίας των μαθημάτων για τα οποία υπήρχε πρόβλεψη να εισαχθεί το πολλαπλό βιβλίο το σχολικό έτος 1999-2000, κάτι που, όπως είδαμε, δεν κατέστη δυνατό; Οι λύσεις που προκρίθηκαν από το Π.Ι., μόνο για το σχολικό έτος 1999-2000, ήταν οι εξής: 1) Για ορισμένα μαθήματα ανατυπώθηκαν παλαιότερα σχολικά βιβλία (π.χ. Ψυχολογία Α΄ Ενιαίου Λυκείου). 2) Για ορισμένα άλλα συνεγράφησαν διδακτικά πακέτα με τη διαδικασία της ανάθεσης (π.χ. Χημεία Γενικής Παιδείας και Κατευθύνσεων, Βιολογία Γενικής Παιδείας και Θετικής Κατεύθυνσης)⁶¹⁰. 3) Τέλος, σε κάποια μαθήματα εισήχθησαν πράγματι νέα διδακτικά πακέτα, τα οποία, ωστόσο, ήταν τα μόνα που είχαν εγκριθεί στους σχετικούς διαγωνισμούς και, συνεπώς, σε αυτές τις περιπτώσεις δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο (π.χ. Εφαρμογές Λογισμικού Γ΄ Ενιαίου Λυκείου

⁶⁰⁹ Να αναφέρουμε εδώ ότι το σχολικό έτος 2000-01 εισήχθησαν νέα διδακτικά πακέτα για αρκετά μαθήματα (π.χ. Αρχές Οικονομίας Α΄ Ενιαίου Λυκείου, Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς Β΄ Ενιαίου Λυκείου κ.λπ.). Για τα μαθήματα αυτά είχε προκηρυχθεί διαγωνισμός για την παραγωγή εναλλακτικών διδακτικών πακέτων, αλλά εντέλει εγκρίθηκε μόνο ένα διδακτικό πακέτο. Συνεπώς, σε αυτές τις περιπτώσεις δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο. Αναλυτικότερα στοιχεία για κάθε μάθημα θα παρατεθούν στη συνέχεια της παρούσας ενότητας.

⁶¹⁰ Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται και από ένα ανώτατο στέλεχος του Π.Ι. εκείνη την περίοδο. Αναφέρεται σχετικά: «επειδή, όμως, την πρώτη χρονιά (1999-2000) δεν είχαν προλάβει να γραφούν τα διάφορα διδακτικά πακέτα, ορίστηκε για τη διδασκαλία του κάθε μαθήματος, για ένα μόνο χρόνο, ένα βιβλίο με ανάθεση. Την επόμενη χρονιά (2000-01), αφού είχε τελειώσει η συγγραφή όλων των διδακτικών πακέτων, κάθε σχολική μονάδα επέλεγε ένα από αυτά» [Συνέντευξη X8 (2/3/2018)]. Στη συνέχεια, αυτά τα πακέτα εντάχθηκαν –μαζί με τα υπόλοιπα που είχαν παραχθεί μέσω προκήρυξης– στα προς επιλογή εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.

Τεχνολογικής Κατεύθυνσης, Πολυμέσα-Δίκτυα Γ' Ενιαίου Λυκείου Τεχνολογικής Κατεύθυνσης).

* * *

Επανερχόμαστε στο σημείο αυτό στο πρώτο ερώτημα που είχε τεθεί στην αρχή της παρούσας ενότητας: Μέσα από ποια διαδικασία υλοποιήθηκε η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου στην πράξη; Παραθέτουμε, στη συνέχεια, τα σχετικά τεκμήρια, τα οποία παρέχουν στο σύνολό τους μια πλήρη εικόνα του τρόπου υλοποίησής της.

Α) Καθώς πλησίαζε η έναρξη του σχολικού έτους 1999-2000, οπότε και έλαβε χώρα η πρώτη εφαρμογή της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου (για ένα μάθημα), το Π.Ι. έπρεπε να εισηγηθεί στο ΥΠ.Ε.Π.Θ. τη διαδικασία, βάσει της οποίας θα εφαρμοζόταν ο νέος αυτός θεσμός. Στη συνεδρίαση του Συντονιστικού Συμβουλίου του Π.Ι. (29.4.1999) αναφέρονται τα εξής:

«Από το ερχόμενο σχολικό έτος 1999-2000 θα αρχίσει για ορισμένα μαθήματα του Γυμνασίου και του Λυκείου να εφαρμόζεται ο θεσμός του πολλαπλού ή, ακριβέστερα, του εναλλακτικού βιβλίου [...]. Πρέπει, λοιπόν, να καθοριστεί η διαδικασία, με την οποία θα εφαρμοστεί ο θεσμός αυτός. Εφόσον είναι δεδομένο, ότι και στο επόμενο σχολικό έτος θα διατηρηθεί το ίδιο καθεστώς παραγωγής και διακίνησης του διδακτικού βιβλίου, η βασική προϋπόθεση για την εφαρμογή του θεσμού του εναλλακτικού βιβλίου είναι η έγκαιρη εκτύπωση από τον Ο.Ε.Δ.Β. ικανού αριθμού αντιτύπων από όλα τα προτεινόμενα βιβλία, τα οποία θα αποσταλούν στους διδάσκοντες, για να κάνουν την επιλογή τους και να ενημερώσουν τον Ο.Ε.Δ.Β. για τον αριθμό των απαιτούμενων αντιτύπων»⁶¹¹.

Σε ό,τι αφορά, επομένως, στη διαδικασία εφαρμογής της πολιτικής αυτής κατά το σχολικό έτος 1999-2000, το Συντονιστικό Συμβούλιο καταλήγει στην εξής πρόταση:

- *«Ένας ικανός αριθμός από όλα τα βιβλία που έχουν εγκριθεί να προωθείται στις βιβλιοθήκες των σχολείων για να μπορούν να έχουν πρόσβαση σε αυτά τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι μαθητές.*
- *Ο σύλλογος των διδασκόντων, μετά από εισήγηση των εκπαιδευτικών των αντίστοιχων ειδικοτήτων, θα επιλέγει ένα βιβλίο, το οποίο και θα διανέμεται δωρεάν στους μαθητές.*

⁶¹¹ Βλ. Πράξη 8/29-4-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου, σσ. 1-2.

- *Η απόφαση του συλλόγου για την επιλογή των βιβλίων πρέπει να λαμβάνεται μέχρι το τέλος Οκτωβρίου κάθε έτους και να αφορά τα βιβλία που θα διδαχθούν την επόμενη σχολική χρονιά»⁶¹².*

Στην ίδια συνεδρίαση αμφισβητείται η δυνατότητα γενίκευσης της πολιτικής αυτής σε όλα τα διδασκόμενα μαθήματα της γενικής και τεχνικής εκπαίδευσης και επισημαίνονται, παράλληλα, ορισμένα πιθανά εμπόδια που θα συναντούσε η επέκτασή της. Σχετικά με τα παραπάνω αναφέρονται:

«Η γενίκευση του θεσμού του εναλλακτικού βιβλίου για όλα τα μαθήματα που διδάσκονται στη γενική και τεχνική εκπαίδευση -λαμβανομένου υπόψη του μεγάλου αριθμού των μαθημάτων, των οποίων η διδασκαλία προβλέπεται σήμερα στο ελληνικό σχολείο, καθώς και των βοηθημάτων που συνοδεύουν το βιβλίο του μαθητή- θα δημιουργήσει αναμφίβολα πολλές δυσκολίες στον Ο.Ε.Δ.Β., ο οποίος δε θα μπορέσει να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του.

Ο μόνος τρόπος για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα αυτό είναι να ανατεθεί η παραγωγή του διδακτικού βιβλίου στην ιδιωτική πρωτοβουλία, όπως άλλωστε συμβαίνει με το εξωτερικό. Έργο του ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. θα είναι η ανάπτυξη των Π.Σ. και των προδιαγραφών για την παραγωγή του διδακτικού βιβλίου. Στη συνέχεια, ειδικές επιτροπές, όπως γίνεται σήμερα με τα βιβλία των ξένων γλώσσών, θα καταρτίζουν καταλόγους κατάλληλων βιβλίων, από τους οποίους οι διδάσκοντες θα επιλέγουν εκείνα που κατά την κρίση τους είναι τα καταλληλότερα [...].

Ένα μεγάλο πρόβλημα επίσης είναι και ο τρόπος διακίνησης του βιβλίου. Αυτήν τη στιγμή ο Ο.Ε.Δ.Β. έχει την ευθύνη για την αποστολή των διδακτικών βιβλίων και στο πιο απομακρυσμένο σχολείο της χώρας, με αποτέλεσμα να μη φτάνουν τα βιβλία έγκαιρα ακόμη και στην περιοχή της πρωτεύουσας. Βέβαια, η καθυστέρηση, σε αρκετές περιπτώσεις, οφείλεται και στο γεγονός, ότι οι προθεσμίες για τη διαδικασία συγγραφής των βιβλίων είναι πολύ περιορισμένες, με αποτέλεσμα να μην μπορεί το Π.Ι. να ανταποκριθεί στην έγκαιρη αποστολή τους στον Ο.Ε.Δ.Β. για εκτύπωση. Και εδώ η μόνη λύση είναι η διακίνηση του διδακτικού βιβλίου να ανατεθεί στην ιδιωτική

⁶¹² Βλ. ό.π., σ. 3. Η παραπάνω πρόταση απεστάλη αυτούσια από τον πρόεδρο του Π.Ι. στον Υπουργό Παιδείας στις 11.6.1999 [Βλ. Έγγραφο υπ' αριθμ. 3962/11-6-1999 του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Διαδικασία εφαρμογής εναλλακτικού βιβλίου», όπως αντλήθηκε από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο]. Στην αρχή αυτού του εγγράφου επισημαίνονται τα εξής: «το θέμα της συγγραφής, παραγωγής και διακίνησης των σχολικών βιβλίων είναι πολύ σοβαρό. Όπως γίνεται σήμερα, η όλη διαδικασία είναι και σχετικά πολύπλοκη. Η καθιέρωση του πολλαπλού βιβλίου από το σχολικό έτος 1999-00 θεωρώ ότι θα προκαλέσει μεγαλύτερες δυσκολίες».

πρωτοβουλία, όπως συνέβαινε στο παρελθόν. Οι μαθητές θα προμηθεύονται τα διδακτικά βιβλία από τα βιβλιοπωλεία του τόπου διαμονής τους. Η υιοθέτηση από την πολιτεία των παραπάνω μέτρων θα έχει τα εξής ευεργετικά αποτελέσματα:

- ✓ Την ποιοτική βελτίωση του διδακτικού βιβλίου με την άμιλλα που θα αναπτυχθεί.
- ✓ Τη εξυγίανση της διαδικασίας παραγωγής και διακίνησης του διδακτικού βιβλίου. Τα βιβλία θα βρίσκονται στα χέρια όλων των μαθητών με την έναρξη του διδακτικού έτους.
- ✓ Την απαλλαγή του Π.Ι. από το έργο της ανεύρεσης συγγραφέων, της παρακολούθησης της συγγραφής και πολλές φορές ακόμα και της εκτύπωσής τους. Έτσι, το Π.Ι. θα απαλλαγεί από το ασφυκτικό βάρος της έγκαιρης παραγωγής ενός μεγάλου αριθμού διδακτικών βιβλίων και θα αφοσιωθεί, όπως αρμόζει σε ένα επιτελικό όργανο, στο έργο της ανάπτυξης των Α.Π. και της σύνταξης των προδιαγραφών που πρέπει να πληρούν τα διδακτικά βιβλία.
- ✓ Τον περιορισμό των βανδαλισμών που παρουσιάζονται στο τέλος της σχολικής χρονιάς με το σχίσιμο και το κάψιμο των διδακτικών βιβλίων.
- ✓ Την απαλλαγή της πολιτείας από τα τεράστια έξοδα που δαπανώνται σήμερα για την παραγωγή και διακίνηση του διδακτικού βιβλίου»⁶¹³.

Το παραπάνω παράθεμα έχει, κατά τη γνώμη μας, ιδιαίτερη σημασία, καθώς συνιστά μια σαφή ένδειξη –παρόλο που πιθανόν να αντικατοπτρίζει τις προσωπικές απόψεις του εισηγητή του θέματος αυτού– των ζυμώσεων και των συζητήσεων που λάμβαναν χώρα στο εσωτερικό του Π.Ι., οι οποίες περιείχαν εν δυνάμει τους όρους και τις προϋποθέσεις άσκησης μιας διαφορετικής πολιτικής για τα σχολικά βιβλία. Αυτή η διαπίστωση αποκτά ισχυρότερη ερμηνευτική αξία, καθώς στη συνέχεια το Συντονιστικό Συμβούλιο εισηγείται μια λεπτομερή πρόταση αναφορικά με τον τρόπο που θα μπορούσε να υλοποιηθεί μια τέτοια πολιτική. Αναφέρεται σχετικά: «Η συγγραφή, εκτύπωση και διακίνηση των διδακτικών βιβλίων που θα διατίθενται από το ελεύθερο εμπόριο να γίνεται με την παρακάτω διαδικασία:

- Το Π.Ι. θα εκπονεί τα Π.Σ. για όλα τα γνωστικά αντικείμενα που διδάσκονται στα σχολεία και με τις διαδικασίες που προβλέπονται από τις κείμενες διατάξεις.

⁶¹³ Βλ. ό.π., σσ. 2-3.

- Για τη συγγραφή των σχολικών βιβλίων το Π.Ι., με βάση το Π.Σ. που έχει εκπονήσει, καθορίζει και τις προδιαγραφές συγγραφής των βιβλίων και προκηρύσσει τη συγγραφή τους. Στην προκήρυξη, εκτός από το Π.Σ. και τις προδιαγραφές, θα αναφέρεται και το κόστος συγγραφής και εκτύπωσης του κάθε βιβλίου.
- Στην προκήρυξη θα έχουν δικαίωμα να πάρουν μέρος επιστημονικές ενώσεις, Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου ή Ιδιωτικού Δικαίου, εκδοτικοί οίκοι, ομάδες συγγραφέων, μεμονωμένα άτομα κ.λπ.
- Τα βιβλία κατατίθενται στο Π.Ι. μέσα στα χρονικά πλαίσια που προβλέπονται από την προκήρυξη. Το Π.Ι. ορίζει επιτροπές από ειδικούς για κάθε γνωστικό αντικείμενο, οι οποίες αξιολογούν τα βιβλία που έχουν κατατεθεί και εισηγούνται στα αρμόδια Τμήματα του Π.Ι. για την καταλληλότητα των βιβλίων. Τα αρμόδια Τμήματα, σύμφωνα με τις κείμενες διαδικασίες, θα αποφασίσουν τελικά ποια βιβλία είναι κατάλληλα να εισαχθούν στα σχολεία. Στη συνέχεια συντάσσεται κατάλογος των εγκεκριμένων βιβλίων, κατά γνωστικό αντικείμενο, ο οποίος γνωστοποιείται στους συγγραφείς και σε όλα τα σχολεία της χώρας. Στον κατάλογο αυτό αναγράφεται και η τιμή του κάθε βιβλίου.
- Μέχρι το τέλος Οκτωβρίου κάθε έτους, ο σύλλογος διδασκόντων, μετά από εισήγηση των εκπαιδευτικών των αντίστοιχων ειδικοτήτων κάθε σχολείου, επιλέγει και προτείνει τα βιβλία που επιθυμεί να διδαχθεί στο σχολείο τους κατά το επόμενο σχολικό έτος και καθορίζει τις διαδικασίες αγοράς των βιβλίων από τα βιβλιοπωλεία της περιοχής του σχολείου ή με οποιονδήποτε τρόπο κρίνει καταλληλότερο ή προσφορότερο.
- Με ευθύνη του Διευθυντή του σχολείου και ανάλογα με τον αριθμό των μαθητών και τα βιβλία που θα έχουν επιλεγεί, καταρτίζεται ο προϋπολογισμός της δαπάνης, ο οποίος υποβάλλεται στο ΥΠ.Ε.Π.Θ., το οποίο με βάση αυτόν τον προϋπολογισμό πιστώνει τη σχολική επιτροπή του σχολείου με το αντίστοιχο χρηματικό ποσό.
- Με τη διαδικασία αυτή ενδεχόμενα το κόστος να είναι πολύ υψηλό. Στην περίπτωση αυτή το Π.Ι. προτείνει η επιλογή των βιβλίων να γίνεται για μια τριετία και το βιβλίο να είναι δανειστικό για την τριετία αυτή. Εκτός και αν αλλάξει η διδακτέα ύλη, οπότε θα εισάγεται νέο βιβλίο.

- *Ενδεχόμενα να υπάρξουν περιπτώσεις, όπου για μερικά βιβλία δε θα εκδηλωθεί ενδιαφέρον για τη συγγραφή τους ή η διαδικασία θα κριθεί άγονη ή εκείνα που υποβλήθηκαν δεν κρίθηκαν κατάλληλα για να εισαχθούν στα σχολεία κ.λπ. Στις περιπτώσεις αυτές θα συγγραφούν βιβλία από το Π.Ι. με τις διατάξεις που ισχύουν σήμερα»⁶¹⁴.*

B) Στη συνεδρίαση του Συντονιστικού Συμβουλίου του Π.Ι. (22.7.1999) προσδιορίστηκαν αφενός η διαδικασία πιλοτικής εφαρμογής των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων που παρήχθησαν μέσω Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. και αφετέρου το πλαίσιο, βάσει του οποίου θα πραγματοποιούνταν η αξιολόγησή τους κατά την πιλοτική εφαρμογή τους. Να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι, σύμφωνα με τις σχετικές προκηρύξεις, μετά την ολοκλήρωση της κρίσης του κάθε διδακτικού πακέτου και την υπογραφή της σχετικής σύμβασης καταβαλλόταν στους αναδόχους συγγραφής το 40% της αμοιβής, ενώ το υπόλοιπο 60% μετά την πιλοτική εφαρμογή του και την παράδοσή του σε μορφή χρωμοφάν. Σε ό,τι αφορά στην πιλοτική εφαρμογή των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων, να τονίσουμε ότι η τελευταία δεν υλοποιήθηκε, τουλάχιστον σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό. Οι καθυστερήσεις, για τις οποίες έγινε λόγος παραπάνω, καθώς και η ανάγκη εισαγωγής των νέων διδακτικών πακέτων στη σχολική πράξη, προκειμένου να υποστηρίξουν την υλοποίηση των νέων Π.Σ., είχαν ως συνέπεια να εισαχθούν τα νέα διδακτικά πακέτα, χωρίς να έχει προηγηθεί η πειραματική εφαρμογή τους. Η τελευταία, βέβαια, θα γινόταν κατά τη γενικευμένη εισαγωγή τους στα σχολεία. Αναφέρονται τα εξής από τον εισηγητή του θέματος στο Συντονιστικό Συμβούλιο:

«Όπως είναι γνωστό, έχει προκηρυχθεί στο πλαίσιο του Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. η συγγραφή ενός μεγάλου αριθμού διδακτικών βιβλίων για όλα τα γνωστικά αντικείμενα που περιλαμβάνονται στο Ω.Π. του Γυμνασίου και του Ενιαίου Λυκείου [...]. Αρκετά από τα νέα βιβλία προβλέπεται να αντικαταστήσουν παλαιά βιβλία που είναι γραμμένα σύμφωνα με τα παλαιά Π.Σ., τα οποία, παρά τις συνεχείς βελτιώσεις και προσαρμογές, παρουσιάζουν σοβαρά μειονεκτήματα. Επιβάλλεται, λοιπόν, τα νέα βιβλία να εισαχθούν όσο γίνεται νωρίτερα στη σχολική πράξη [...]. Για να εισαχθούν τα νέα βιβλία νωρίτερα στα σχολεία, ώστε να αρχίσει η εφαρμογή των νέων Π.Σ. από το σχολικό έτος 2000-01 και να διευκολυνθεί η διαδικασία εφαρμογής του εναλλακτικού βιβλίου, εισηγούμαι τα εξής:

⁶¹⁴ Βλ. ό.π., σσ. 3-4.

- Τα βιβλία, στα οποία έχει ολοκληρωθεί η κρίση και έχουν γίνει όλες οι βελτιώσεις που έχουν προταθεί από τους κριτές και από τα μέλη των οικείων Τμημάτων, στις περιπτώσεις των εναλλακτικών βιβλίων, αποστέλλονται με μέριμνα του Ο.Ε.Δ.Β. στα σχολεία, ώστε ως τον επόμενο Οκτώβριο να αποφασίσει ο σύλλογος ποιο βιβλίο θα χρησιμοποιηθεί ως διδακτικό [...].
- Ο αριθμός των βιβλίων, τα οποία εκτυπώνονται από τον Ο.Ε.Δ.Β., προσδιορίζεται από τις σχετικές απαιτήσεις των σχολείων στα οποία αποστέλλονται, ώστε να χρησιμοποιηθούν ως διδακτικά κατά το σχολικό έτος 2000-01.
- Η αξιολόγηση των βιβλίων θα γίνεται παράλληλα με τη διδασκαλία τους, σύμφωνα με τις διαδικασίες που προτείνει το Τμήμα Αξιολόγησης του Π.Ι.
Με τις τροποποιήσεις που προτείνονται θα είναι δυνατή από το 2000-01:
  1. Η εισαγωγή του θεσμού του εναλλακτικού βιβλίου σε πολλά από τα διδασκόμενα μαθήματα και η εφαρμογή των νέων Π.Σ. με βιβλία ποιοτικά ανώτερα από τα ήδη χρησιμοποιούμενα.
  2. Η καθιέρωση ενιαίων κριτηρίων για την αξιολόγηση των διδακτικών βιβλίων.
  3. Η αύξηση του ρυθμού απορροφητικότητας των σχετικών κονδυλίων της Ε.Ε.»⁶¹⁵.

Στην ίδια συνεδρίαση συζητήθηκε μια πρόταση του Τμήματος Αξιολόγησης του Π.Ι. αναφορικά με την αξιολόγηση των σχολικών εγχειριδίων. Συγκεκριμένα, μια ομάδα εργασίας που είχε οριστεί για αυτόν το λόγο, αποτελούμενη από έναν πάρεδρο του Π.Ι. και πέντε αποσπασμένους σε αυτό εκπαιδευτικούς, προσδιόρισε ορισμένα βασικά κριτήρια για την αξιολόγηση των διδακτικών πακέτων (π.χ. περιεχόμενο, τρόπος παρουσίασης, διδακτική καταλληλότητα κ.λπ.). Αυτή η πρόταση αποτέλεσε

⁶¹⁵ Βλ. Πράξη 15/22-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου, σσ. 1-2. Η ίδια επιχειρηματολογία εντοπίζεται και σε επόμενη συνεδρίαση του Συντονιστικού Συμβουλίου (15.11.1999), στην οποία συζητείται, μεταξύ άλλων, το περιεχόμενο μιας επιστολής που είχε αποστείλει η Π.Ο.Ε.Β. στο Π.Ι. Αναφέρεται σχετικά: «Το Π.Ι., με την πράξη 15/99 του Συντονιστικού Συμβουλίου, για να καταστεί δυνατή η εισαγωγή των νέων Π.Σ. από το σχολικό έτος 2000-01 και να διευκολυνθεί η διαδικασία εφαρμογής του εναλλακτικού βιβλίου, αποφάσισε να εισαχθούν τα νέα βιβλία από το σχολικό έτος 2000-01, χωρίς προηγουμένως να γίνει η πειραματική εφαρμογή τους, με την προϋπόθεση ότι θα παραδοθούν ως το τέλος του 1999 στον Ο.Ε.Δ.Β. σε μορφή χρωμοφάν, οπότε και θα εισπράξουν οι ανάδοχοι το υπόλοιπο 60% της αμοιβής τους. Διαφορετικά, όπως προβλέπεται από τις αρχικές συμβάσεις, θα πρέπει να προηγηθεί η πειραματική εφαρμογή, η οποία εκ των πραγμάτων δε μπορεί να γίνει νωρίτερα από το σχολικό έτος 2000-01, να γίνουν όλες οι απαραίτητες βελτιώσεις και να υποβληθούν τα βελτιωμένα βιβλία σε μορφή Film, οπότε και θα καταβληθεί το υπόλοιπο 60% της προβλεπόμενης αμοιβής» (Βλ. Πράξη 26/15-11-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

και το πλαίσιο, βάσει του οποίου θα πραγματοποιούνταν η αξιολόγησή τους κατά την πιλοτική εφαρμογή τους⁶¹⁶.

Στη συνέχεια, το Π.Ι. δημοσίευσε πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος προκειμένου να επιλεγθούν τα άτομα που θα αξιολογούσαν τα νέα διδακτικά πακέτα συγκεκριμένων μαθημάτων⁶¹⁷. Το πρόγραμμα αξιολόγησης θα πραγματοποιούνταν σε μικρό αριθμό σχολείων κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1999-2000 και θα αφορούσε τα εξής μαθήματα:

- ✓ Ευκλείδεια Γεωμετρία Ενιαίου Λυκείου (ένα διδακτικό πακέτο).
- ✓ Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον Γ' Ενιαίου Λυκείου Τεχνολογικής Κατεύθυνσης (δύο διδακτικά πακέτα).
- ✓ Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα Γ' Ενιαίου Λυκείου Τεχνολογικής Κατεύθυνσης (ένα διδακτικό πακέτο).
- ✓ Εφαρμογές Πληροφορικής/Υπολογιστών Ενιαίου Λυκείου (ένα διδακτικό πακέτο).
- ✓ Πολυμέσα-Δίκτυα Γ' Ενιαίου Λυκείου Τεχνολογικής Κατεύθυνσης (ένα διδακτικό πακέτο).
- ✓ Εφαρμογές Λογισμικού Γ' Ενιαίου Λυκείου Τεχνολογικής Κατεύθυνσης (ένα διδακτικό πακέτο)⁶¹⁸.

Γ) Λίγους μήνες αργότερα, στη συνεδρίαση του Συντονιστικού Συμβουλίου (19.10.1999) ενημερώθηκαν τα μέλη του από τον πρόεδρο του Π.Ι., ότι το ΥΠ.Ε.Π.Θ. ζήτησε από το τελευταίο να υποβάλει μια νέα πρόταση σχετικά με τη συγγραφή, αναπαραγωγή και διακίνηση των σχολικών βιβλίων. Η πρόταση, που απέστειλε το Συντονιστικό Συμβούλιο στο ΥΠ.Ε.Π.Θ., είναι η ακόλουθη:

«Άρθρο 1

Εναλλακτικό Βιβλίο

1. Το Π.Ι. εισηγείται στο ΥΠ.Ε.Π.Θ. για την καταλληλότητα περισσότερων του ενός διδακτικών βιβλίων για τις σχολικές μονάδες, για όσα από τα διδασκόμενα μαθήματα

⁶¹⁶ Να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι η παραπάνω πρόταση εκδόθηκε από το Π.Ι. σε έναν αυτοτελή τόμο [Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι., *Πλαίσιο αξιολόγησης διδακτικών εγχειριδίων* (Αθήνα, Ιούνιος 1999)].

⁶¹⁷ Η πρόσκληση αυτή δημοσιεύτηκε στα τέλη Ιουλίου 1999 με καταληκτική ημερομηνία υποβολής αιτήσεων συμμετοχής στις 10.9.1999.

⁶¹⁸ Βλ. Πράξη 15/22-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου, σσ. 3-4. Δεν μπορέσαμε, ωστόσο, να επιβεβαιώσουμε την παραπάνω πληροφορία, παρόλο που πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη αναζήτηση στο αρχείο του Π.Ι. Συγκεκριμένα, αναζητήθηκαν τα Τεχνικά Δελτία Έργου, που διατηρούσε η Επιτροπή Ερευνών του Π.Ι., τα οποία, βέβαια, δεν κατέστη δυνατό να βρεθούν. Αυτό που μπορεί, ωστόσο, με βεβαιότητα να υποστηριχθεί είναι ότι, αν πραγματοποιήθηκε κάποιου είδους αξιολόγηση των σχολικών εγχειριδίων, αυτή θα έλαβε χώρα κατά τη γενικευμένη εισαγωγή τους.

έχουν συγγραφεί περισσότερα του ενός διδακτικά βιβλία ύστερα από προκήρυξη ή ανάθεση συγγραφής. Τα βιβλία αυτά εγκρίνονται και διανέμονται στις σχολικές μονάδες με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

2. Από το τρέχον σχολικό έτος η προώθηση των εγκεκριμένων κατά τα ως άνω βιβλίων στις σχολικές μονάδες γίνεται ως ακολούθως: Ικανός αριθμός αντιτύπων από τα βιβλία που έχουν εγκριθεί προωθείται από τον Ο.Ε.Δ.Β. στις σχολικές μονάδες κατά τρόπο, ώστε να έχουν πρόσβαση σε αυτά τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι μαθητές. Ο σύλλογος των διδασκόντων των ανωτέρω σχολικών μονάδων, μετά από εισήγηση των εκπαιδευτικών των αντίστοιχων ειδικοτήτων του σχολείου, επιλέγει ένα βιβλίο το οποίο διανέμεται δωρεάν στους μαθητές. Η απόφαση του συλλόγου διδασκόντων του σχολείου για την επιλογή των βιβλίων που θα διανεμηθούν δωρεάν στους μαθητές λαμβάνεται μέχρι τέλος Οκτωβρίου κάθε έτους και αφορά τα βιβλία που θα διδαχθούν το επόμενο σχολικό έτος.

Άρθρο 2

Συγγραφή, εκτύπωση, αναπαραγωγή και διακίνηση των διδακτικών βιβλίων

1. Εκτός από την προβλεπόμενη διαδικασία από τις κείμενες διατάξεις για τη συγγραφή, αναπαραγωγή και διακίνηση διδακτικών βιβλίων των σχολικών μονάδων **δύναται να ακολουθείται η παρακάτω διαδικασία:**

α) Το Π.Ι. θα εκπονεί τα Π.Σ. για όλα τα γνωστικά αντικείμενα που διδάσκονται στα σχολεία και με τις διαδικασίες που προβλέπονται από τις κείμενες διατάξεις.

β) Για τη συγγραφή των σχολικών βιβλίων το Π.Ι., με βάση το Π.Σ. που έχει εκπονήσει, καθορίζει και τις προδιαγραφές συγγραφής των βιβλίων και προκηρύσσει τη συγγραφή τους. Στην προκήρυξη, εκτός από το Π.Σ. και τις προδιαγραφές, αναφέρεται και το κόστος συγγραφής και εκτύπωσης του κάθε βιβλίου [...].

ε) Με Υ.Α., ύστερα από εισήγηση του Π.Ι., ορίζονται επιτροπές από ειδικούς για κάθε γνωστικό αντικείμενο, οι οποίες αξιολογούν τα βιβλία που έχουν κατατεθεί και εισηγούνται στα αρμόδια Τμήματα του Π.Ι. για την καταλληλότητά τους. Με όμοια απόφαση, μετά από εισήγηση των αρμόδιων Τμημάτων του Π.Ι., εγκρίνονται τα βιβλία που είναι κατάλληλα να εισαχθούν στα σχολεία και συντάσσεται κατάλογος των εγκεκριμένων βιβλίων, κατά γνωστικό αντικείμενο, ο οποίος γνωστοποιείται στους συγγραφείς και σε όλα τα σχολεία της χώρας. Στον κατάλογο αυτό αναγράφεται και η τιμή του κάθε βιβλίου, **η οποία είναι δεσμευτική για τους συγγραφείς και τους εκδότες των εγκεκριμένων βιβλίων.**

στ) Μέχρι το τέλος Οκτωβρίου κάθε έτους, ο σύλλογος διδασκόντων των οικείων σχολικών μονάδων, μετά από εισήγηση των εκπαιδευτικών των αντίστοιχων ειδικοτήτων κάθε σχολείου, επιλέγει και προτείνει από τον κατάλογο ένα βιβλίο για κάθε διδασκόμενο μάθημα που επιθυμεί να διανεμηθεί στους μαθητές δωρεάν κατά το επόμενο σχολικό έτος και καθορίζει τις διαδικασίες αγοράς των βιβλίων από τα βιβλιοπωλεία της περιοχής του σχολείου ή άλλον τρόπο αγοράς που κρίνει καταλληλότερο ή προσφορότερο.

ζ) Με βάση την καθορισθείσα από το σύλλογο διδασκόντων του κάθε σχολείου διαδικασία, **η σχολική επιτροπή προμηθεύεται και αγοράζει τα βιβλία από το ελεύθερο εμπόριο.**

η) Με ευθύνη του Διευθυντή κάθε σχολικής μονάδας και ανάλογα με τον αριθμό των μαθητών και τα βιβλία που θα έχουν επιλεγεί, καταρτίζεται ο προϋπολογισμός της δαπάνης. Ο προϋπολογισμός αυτός υποβάλλεται για έγκριση στους Προϊσταμένους Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, οι οποίοι αποστέλλουν τα στοιχεία στις αρμόδιες υπηρεσίες του ΥΠ.Ε.Π.Θ.

θ) Με βάση τον κατά τα ως άνω καταρτισθέντα προϋπολογισμό επιχορηγούνται οι σχολικές επιτροπές από πιστώσεις του Ειδικού Λογαριασμού του Π.Ι. ή του Ειδικού Λογαριασμού της Διεύθυνσης του Κ.Π.Σ. του ΥΠ.Ε.Π.Θ. ή του κρατικού προϋπολογισμού [...].

3) Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όταν επείγοντες λόγοι δικαιολογούν αυτό, το ΥΠ.Ε.Π.Θ. μπορεί να προμηθεύεται βιβλία από το ελεύθερο εμπόριο. Για τις περιπτώσεις αυτές το Π.Ι. με πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος προσκαλεί τους ενδιαφερόμενους να καταθέσουν τα βιβλία, τα οποία πληρούν τις συγκεκριμένες προδιαγραφές και το συγκεκριμένο περιεχόμενο, που προβλέπει το Π.Σ., όπως ορίζεται στην πρόσκληση. Τα βιβλία κατατίθενται μέσα στα καθορισμένα χρονικά όρια που ορίζονται στην πρόσκληση και στη συνέχεια ακολουθείται η διαδικασία που προβλέπεται από τις διατάξεις του εδαφίου ε, της παρ. 1, του άρθρου 2 της απόφασης αυτής.

Άρθρο 3

Μεταβατικές Διατάξεις

Ειδικά για το τρέχον σχολικό έτος, η απόφαση του συλλόγου διδασκόντων των σχολικών μονάδων για την επιλογή του εγκεκριμένου εναλλακτικού βιβλίου, καθώς και την κατά τα ως άνω αγορά των βιβλίων από το ελεύθερο εμπόριο λαμβάνεται μετά από

εισηγήση των εκπαιδευτικών των αντίστοιχων ειδικοτήτων κάθε σχολικής μονάδας μέχρι το τέλος Δεκεμβρίου»⁶¹⁹.

Επιχειρώντας εδώ μια σύγκριση των δύο εισηγήσεων που απέστειλε το Π.Ι. στο ΥΠ.Ε.Π.Θ. μέσα σε διάστημα λίγων μηνών (η πρώτη τον Απρίλιο του 1999 και η δεύτερη τον Οκτώβριο του 1999) αναφορικά με τη συγγραφή, αναπαραγωγή και διακίνηση των σχολικών βιβλίων, μπορούμε να επισημάνουμε τα εξής σημεία: Ι) Κοινό σημείο των δύο εισηγήσεων του Π.Ι. συνιστά η πρόταση για «άνοιγμα» του κύκλου παραγωγής του σχολικού βιβλίου (από τη συγγραφή έως και τη διανομή) προς τον ιδιωτικό παράγοντα, καθώς και την σταδιακή απεμπλοκή του από το ασφυκτικό βάρος του ελέγχου της κάθε επιμέρους πτυχής των διαδικασιών παραγωγής ενός σχολικού βιβλίου. ΙΙ) Οι παραπάνω προτάσεις είναι, κατά τη γνώμη μας, ενδεικτικές των συζητήσεων και των ζυμώσεων που λάμβαναν χώρα τόσο στο εσωτερικό του Π.Ι. όσο και εντός του ΥΠ.Ε.Π.Θ., οι οποίες έκλιναν σαφώς προς την κατεύθυνση της υιοθέτησης της πολιτικής του ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού με το κράτος να διατηρεί την ενεργό ανάμειξή του στο ζήτημα των σχολικών βιβλίων, κυρίως σε ό,τι αφορά στην έγκρισή τους.

Δ) Καθώς πλησίαζε η έναρξη του σχολικού έτους 2000-01, οπότε και θα εισάγονταν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα σε τρία μαθήματα (Φυσική και Χημεία Ενιαίου Λυκείου, Φυσική Β΄ Γυμνασίου), έπρεπε να εξειδικευτούν ορισμένες πτυχές που αφορούσαν την επιλογή του πολλαπλού βιβλίου. Επομένως, στη συνεδρίαση του Συντονιστικού Συμβουλίου (25.5.2000) ενέκρινε την πρόταση του προέδρου του Π.Ι. και εισηγητή του θέματος αυτού, την εξής:

«1. Όπου υπάρχει το ίδιο πολλαπλό βιβλίο για δύο ή περισσότερες τάξεις (π.χ. η Ευκλείδεια Γεωμετρία για την Α΄ και Β΄ Λυκείου) αυτό το βιβλίο διανέμεται μόνο μια φορά στην Α΄ Λυκείου, δηλαδή το σχολείο που θα το επιλέξει θα το χρησιμοποιήσει και στη Β΄ Λυκείου.

2. Εάν το βιβλίο είναι γραμμένο για μια τάξη είναι δυνατόν να προταθεί άλλο βιβλίο από τάξη σε τάξη, δηλαδή μπορεί για την Α΄ Λυκείου να έχει προταθεί για κάποιο μάθημα το βιβλίο μιας συγγραφικής ομάδας και για την Β΄ Λυκείου μπορεί να προταθεί το βιβλίο της ίδιας ή άλλης συγγραφικής ομάδας»⁶²⁰.

* * *

⁶¹⁹ Βλ. Πράξη 24/19-10-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου, σσ. 2-3. Η έμφαση δική μου.

⁶²⁰ Βλ. Πράξη 11/25-5-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

Η ανάλυσή μας ως προς την εφαρμογή της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου θα παρέμενε, ωστόσο, ημιτελής, αν δεν επιχειρούσαμε να απαντήσουμε στο εξής ερώτημα: Παρήχθησαν, όντως, εναλλακτικά διδακτικά πακέτα για όλα τα μαθήματα, όπως προβλεπόταν από τον αρχικό σχεδιασμό του ΥΠ.Ε.Π.Θ. και του Π.Ι. που αναφέρθηκε παραπάνω; Στη συνέχεια, επομένως, θα παραθέσουμε ανά γνωστικό αντικείμενο και ανά μάθημα αναλυτικά στοιχεία, προκειμένου να παράσχουμε μια πλήρη εικόνα γύρω από αυτό το ζήτημα.

Φυσικές Επιστήμες

Α) Φυσικά Δημοτικού

Στο πλαίσιο του Έργου «Φυσικές Επιστήμες» της Ενέργειας 1.1.α: «Προγράμματα-Βιβλία» προκηρύχθηκε η συγγραφή δύο εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για τα ‘Φυσικά’ Δημοτικού (Ε’ και ΣΤ’). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε το Φεβρουάριο του 1998 με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των (ολοκληρωμένων) διδακτικών πακέτων στις 25.1.1999⁶²¹. Παρόλο που αρχικά εκδηλώθηκε έντονο ενδιαφέρον για τη συμμετοχή στο διαγωνισμό, κατέθεσαν εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας τελικά προϊόντα οι εξής συγγραφικές ομάδες:

- ✓ Η ομάδα του καθ. Π. Κόκκοτα (Π. Κόκκοτας, Αικ. Ριζάκη, Π. Χαβιάρη, Μ. Χατζή), με ανάδοχο συγγραφής τις «Εκπαιδευτικές Τομές Ορόσημο», από ένα διδακτικό πακέτο για τα ‘Φυσικά’ Ε’ και ΣΤ’ Δημοτικού αντίστοιχα με τίτλο ‘*Φυσικές Επιστήμες*’, αποτελούμενο από δύο τεύχη.
- ✓ Η ομάδα των εκπαιδευτηρίων «Ελληνογερμανική Αγωγή» (Εμ. Αποστολάκης, Β. Καρόζη, Ε. Παναγοπούλου, Κ. Πετρέα, Στ. Σάββας) από ένα διδακτικό πακέτο για τα ‘Φυσικά’ Ε’ και ΣΤ’ Δημοτικού αντίστοιχα με τίτλο ‘*Ερευνώ και Ανακαλύπτω*’.

Στη συνέχεια, τα διδακτικά πακέτα παρελήφθησαν από την τριμελή επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους κ. Χρηστίδη (μέλος Δ.Ε.Π.), Χρ. Κρυπωτό (σχολικός σύμβουλος) και κ. Αρβανιτάκη (εκπαιδευτικός), η οποία κατέθεσε την τελική εκθεσή της, με την πρόταση να εγκριθούν και τα δύο με διορθώσεις. Ακολούθως, σύμφωνα με την προβλεπόμενη διαδικασία, το Συντονιστικό Συμβούλιο ενέκρινε και τα δύο

⁶²¹ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

διδασκτικά πακέτα κατ' αρχήν/επί της διαδικασίας, με την προϋπόθεση να κατατεθούν διορθωμένα μέχρι τις 30.6.1999⁶²².

Στις 17.6.1999 κατατέθηκε στο Συντονιστικό Συμβούλιο το διορθωμένο διδασκτικό πακέτο της ομάδας των εκπαιδευτηρίων «Ελληνογερμανική Αγωγή», οπότε και εγκρίθηκε⁶²³, ενώ στις 16.9.1999 –με σημαντική καθυστέρηση– κατατέθηκε και το διορθωμένο διδασκτικό πακέτο της ομάδας του καθ. Π. Κόκκοτα, οπότε και εγκρίθηκε⁶²⁴. Στη συνέχεια, οι συγγραφικές ομάδες υπέγραψαν τις σχετικές συμβάσεις και κατέθεσαν στον Ο.Ε.Δ.Β. τα χρωμοφάν του βιβλίου μαθητή/τριας, του εργαστηριακού οδηγού και του τετραδίου ασκήσεων. Οι τελευταίες όφειλαν, επίσης, να καταθέσουν μέχρι τις 15.2.2000 τα βιβλία δασκάλου/ας και τα CD-ROM με τις διαφάνειες. Λόγω, ωστόσο, διαφόρων καθυστερήσεων, από πλευράς του Π.Ι., οι συγγραφικές ομάδες κατέθεσαν αίτημα για παράταση των αρχικών συμβάσεων μέχρι τις 30.4.2000, το οποίο και εγκρίθηκε από το Συντονιστικό Συμβούλιο⁶²⁵.

Τα δύο αυτά διδασκτικά πακέτα, αφού απεστάλησαν στον Ο.Ε.Δ.Β. και ολοκληρώθηκαν οι διαδικασίες προεκτύπωσης και μαζικής εκτύπωσής τους, εισήχθησαν στα σχολεία για τα 'Φυσικά' Ε' Δημοτικού το σχολικό έτος 2001-02 και για τα 'Φυσικά' ΣΤ' Δημοτικού το σχολικό έτος 2002-03⁶²⁶. Οι εκπαιδευτικοί,

⁶²² Βλ. Πράξη 9/13-5-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁶²³ Βλ. Πράξη 12/17-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁶²⁴ Βλ. Πράξη 20/16-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁶²⁵ Βλ. Πράξη 5/14-3-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Σε μεταγενέστερη συνεδρίασή του εγκρίθηκαν δαπάνες για την εκ νέου μορφοποίηση και παραγωγή φιλμ, μοντάζ και χρωμοφάν στα διδασκτικά πακέτα των 'Φυσικών' Δημοτικού (Βλ. Πράξη 7/31-3-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁶²⁶ Η παραπάνω πληροφορία επιβεβαιώνεται: Α) Από τις προφορικές μαρτυρίες εκπαιδευτικών που δίδασκαν το μάθημα 'Φυσικά' Δημοτικού εκείνη την περίοδο [Ν.Ν. (17.10.2018), Ξ.Π. (18.10.2018), Ν.Π. (18.10.2018), Ν.Ν. (14.11.2018), Δ.Μ. (26.11.2018), Β.Μ. (17.11.2018), Ν.Κ. (19.11.2018)]. Β) Από τα Πρακτικά των Συνεδριάσεων του Συλλόγου Διδασκόντων δύο σχολείων. Συγκεκριμένα, καταφέραμε να εντοπίσουμε δύο Πράξεις (η πρώτη από ένα Δημοτικό του Δήμου Ευκαρπίας, με ημερομηνία 21.5.2001, και η δεύτερη από ένα Δημοτικό του Δήμου Λάρισας, με ημερομηνία 23.5.2001), οι οποίες είχαν ως θέμα την επιλογή βιβλίου για τα 'Φυσικά' Ε' Δημοτικού, το οποίο θα χρησιμοποιούνταν το σχολικό έτος 2001-02. Η επιλογή των εκπαιδευτικών έγινε προς το τέλος του σχολικού έτους 2000-01 (Μάιος 2001) –βάσει του εγγράφου Γ1/361/23-4-2001 του ΥΠ.Ε.Π.Θ.– προκειμένου να προλάβει ο Ο.Ε.Δ.Β. να πραγματοποιήσει τις σχετικές διαδικασίες και να αποστείλει έγκαιρα τα επιλεγόμενα διδασκτικά πακέτα στα σχολεία. Μπορούμε, επομένως, εύλογα να υποθέσουμε ότι, λόγω του συγκεντρωτικού χαρακτήρα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, η επιλογή των εναλλακτικών διδασκτικών πακέτων για τα 'Φυσικά' Δημοτικού θα πραγματοποιήθηκε την ίδια περίπου χρονική περίοδο σε όλα τα σχολεία της χώρας. Γ) Από τον κατάλογο που απέστειλε το Τμήμα Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του Π.Ι. στο ΥΠ.Ε.Π.Θ. –ως απάντηση στο έγγραφο υπ' αριθμ. Γ1/435/15-5-2001– σχετικά με τις ανατυπώσεις/νέες εκτυπώσεις των σχολικών εγχειριδίων που θα χρησιμοποιούνταν το σχολικό έτος 2002-03. Συγκεκριμένα, στον κατάλογο αυτό αναφέρεται, ότι τα δύο εναλλακτικά διδασκτικά πακέτα για τα 'Φυσικά' Ε' Δημοτικού θα ανατυπώνονταν ως έχουν, ενώ θα εκτυπώνονταν τα δύο εναλλακτικά διδασκτικά πακέτα για τα 'Φυσικά' ΣΤ' Δημοτικού για το σχολικό έτος 2002-03 (Βλ. Πράξη 9/11-7-2001 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης). Στην ίδια Πράξη εγκρίθηκαν ορισμένες διορθώσεις που κατέθεσε η συγγραφική ομάδα του καθ. Π. Κόκκοτα, οι

δηλαδή, των τάξεων αυτών είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν αυτά τα σχολικά έτη για τη διδασκαλία του μαθήματος ‘Φυσικά’ Δημοτικού μεταξύ δύο εναλλακτικών διδακτικών πακέτων. Προς επίρρωση των παραπάνω αναφέρεται σε μια συνεδρίαση του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του Π.Ι.: «*Το επόμενο σχολικό έτος 2002-03 οι μαθητές που θα φοιτήσουν στην Ε΄ Τάξη θα διδαχθούν το βιβλίο της ίδιας συγγραφικής ομάδας που επιλέχθηκε από το σχολείο το προηγούμενο σχολικό έτος 2001-02. Οι μαθητές της ΣΤ΄ Τάξης το σχολικό έτος 2002-03 θα διδαχθούν το βιβλίο της ίδιας συγγραφικής ομάδας που διδάσκονται φέτος, 2001-02*»⁶²⁷.

Ενώ, λοιπόν, είχαν εγκριθεί από το Τμήμα Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης οι ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για το σχολικό έτος 2003-04⁶²⁸, το Δεκέμβριο του 2002, αφού είχε ήδη μεσολαβήσει η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από την ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ.⁶²⁹, απεστάλη στο Τμήμα Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης ένα έγγραφο από το ΥΠ.Ε.Π.Θ., με το οποίο ζητούνταν από το Π.Ι. να εισηγηθεί ποιο από τα δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα που χρησιμοποιούνταν στα σχολεία θα δοθεί στους/στις μαθητές/τριες το σχολικό έτος 2003-04 και ποιο θα διατεθεί στις σχολικές βιβλιοθήκες⁶³⁰.

οποίες αφορούσαν το διδακτικό πακέτο ‘Φυσικές Επιστήμες’ Ε΄ Δημοτικού που θα εισαγόταν από το σχολικό έτος 2001-02, ενώ σε μεταγενέστερη συνεδρίαση του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης εγκρίθηκε η εκτύπωση του βιβλίου μαθητή ‘Φυσικές Επιστήμες’ ΣΤ΄ Δημοτικού σε δύο τεύχη για το σχολικό έτος 2002-03 (Βλ. Πράξη 1/15-1-2002 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁶²⁷ Βλ. Πράξη 2/12-2-2002 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶²⁸ Για τα διδακτικά πακέτα που μας ενδιαφέρουν εδώ είχαν αποφασιστεί τα εξής: Α) Η ανατύπωση χωρίς διορθώσεις για το σχολικό έτος 2003-04 των διδακτικών πακέτων ‘*Ερευνώ και Ανακαλύπτω*’ Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού. Β) Η ανατύπωση με διορθώσεις για το σχολικό έτος 2003-04 του διδακτικού πακέτου ‘*Φυσικές Επιστήμες*’ Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού (Βλ. Πράξεις 3/12-3-2002, 5/21-5-2002, 10/22-10-2002 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁶²⁹ Για τον τρόπο που εγκαταλείφθηκε η πολιτική αυτή θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στην επόμενη ενότητα.

⁶³⁰ Βλ. Πράξη 13/17-12-2002 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Η απόφαση του Τμήματος ήταν η ακόλουθη: «*Με δεδομένο ότι και τα δύο διδακτικά πακέτα είναι εγκεκριμένα από το Π.Ι. ως κατάλληλο διδακτικό υλικό, οι υπεύθυνοι του γνωστικού αντικείμενου να απευθυνθούν στον Ο.Ε.Δ.Β. και να διερευνήσουν με ποιο από τα δύο συγκεκριμένα διδακτικά πακέτα είναι ήδη εξοικειωμένος μεγαλύτερος αριθμός δασκάλων. Αυτό προκύπτει από τον αριθμό διάθεσης του κάθε διδακτικού πακέτου, σύμφωνα με τις προτιμήσεις των σχολείων, που είναι αντικειμενικό στοιχείο και μπορεί να λειτουργήσει ως κριτήριο επιλογής του ενός από τα δύο*» (Βλ. ό.π.). Στην ίδια συνεδρίαση αποφασίστηκε, ότι για τα ‘Φυσικά’ Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού θα συγγραφούν νέα διδακτικά πακέτα -ενόψει της έναρξης των διαδικασιών παραγωγής για τη συγγραφή των νέων σχολικών βιβλίων για την υποχρεωτική εκπαίδευση- παράλο που τα τελευταία είχαν εισαχθεί στα σχολεία μόλις ένα χρόνο πριν (Βλ. ό.π.). Να αναφερθεί εδώ, ότι το σχολικό έτος 2006-07 εισήχθησαν νέα διδακτικά πακέτα για τα ‘Φυσικά’ Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού (ένα για κάθε τάξη), τα οποία συνεγράφησαν από τη ομάδα των εκπαιδευτηρίων «Ελληνογερμανική Αγωγή» με τίτλο ‘*Ερευνώ και Ανακαλύπτω*’.

Άρα, για το μάθημα 'Φυσικά' Δημοτικού παρήχθησαν πράγματι εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για δύο σχολικά έτη (2001-02, 2002-03)⁶³¹.

B) Φυσική Γυμνασίου

Στο πλαίσιο του Έργου «Φυσικές Επιστήμες» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε η συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για τη 'Φυσική' Γυμνασίου (B' και Γ'). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε το Φεβρουάριο του 1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 25.1.1999⁶³². Ο διαγωνισμός αυτός απέβη άκαρπος, καθώς δεν κατατέθηκε κανένα διδακτικό πακέτο για καμία από τις δύο τάξεις⁶³³. Δεδομένου των ασφυκτικών χρονοδιαγραμμάτων και των υποχρεώσεων που συνόδευαν την ευρωπαϊκή χρηματοδότηση, το Συντονιστικό Συμβούλιο αποφάσισε -σε ό,τι αφορά στη συγγραφή των διδακτικών πακέτων αυτού του μαθήματος- τα εξής: 1) Είτε να επαναπροκηρυχθεί η συγγραφή τους, αλλά με αναμορφωμένη διαδικασία επιλογής αναδόχου (δείγμα γραφής και όχι ολόκληρο το βιβλίο). 2) Είτε να ακολουθηθεί η διαδικασία της ανάθεσης, στην περίπτωση που δεν κατατεθούν βιβλία στον επαναληπτικό διαγωνισμό ή κριθούν ακατάλληλα⁶³⁴. Ας εξετάσουμε, ωστόσο, την καθεμία τάξη ξεχωριστά.

Φυσική Β' Γυμνασίου

Προκειμένου να καλυφθούν οι διδακτικές ανάγκες του μαθήματος αυτού για το σχολικό έτος 1998-99, ανατέθηκε η συγγραφή ενός διδακτικού πακέτου στους Β.

⁶³¹ Σε ό,τι αφορά στο μάθημα των 'Φυσικών' Δημοτικού, προκύπτει το εξής παράδοξο: Ενώ είχε εγκαταλειφθεί η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούνται τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα που είχαν παραχθεί για το μάθημα αυτό για δύο σχολικές χρονιές. Κατά τη γνώμη μας, αυτό οφείλεται σε δύο λόγους: Α) Για λόγους συνέχειας της διδακτέας ύλης, καθώς ήταν υποχρεωτική, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η χρήση του πακέτου της συγγραφικής ομάδας που είχε αρχικά επιλεγεί από το σχολείο από τους μαθητές/τριες της επόμενης τάξης. Β) Το μάθημα αυτό δεν ήταν άμεσα συνδεδεμένο με τις τελικές εξετάσεις (όπως π.χ. το μάθημα της Χημείας ή της Φυσικής Β' και Γ' Ενιαίου Λυκείου) και, συνεπώς, το συνεπαγόμενο πολιτικό κόστος από τη μη εγκατάλειψή του ήταν σαφώς μικρότερο.

⁶³² Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Εντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁶³³ Βλ. Πράξεις 9/13-5-1999, 12/17-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁶³⁴ Βλ. Πράξη 9/13-5-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε πληροφορίες για το αν πραγματοποιήθηκε επαναληπτικός διαγωνισμός για το μάθημα αυτό.

Καραπαναγιώτη, Ν. Παπασταματίου, Α. Φέρτη, Χ. Χαλέτσου. Η ανάθεση έγινε τον Απριλίο του 1997 και η συγγραφή έπρεπε να ολοκληρωθεί μέχρι τέλος Δεκεμβρίου 1997. Το διδακτικό πακέτο κατατέθηκε εμπρόθεσμα, αξιολογήθηκε θετικά από την επιτροπή κρίσης και εγκρίθηκε ως κατάλληλο για διδακτική χρήση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης⁶³⁵. Ενώ επρόκειτο να εισαχθεί το σχολικό έτος 1998-99, αναβλήθηκε η εκτύπωσή του, λόγω της μη έγκαιρης παράδοσης του υλικού εικονογράφησης⁶³⁶. Αφού παραδόθηκε το σχετικό υλικό εικονογράφησης, δόθηκε και η έγκριση εκτύπωσής του για το σχολικό έτος 1999-2000⁶³⁷.

Ωστόσο, είχε συγγραφεί και ένα δεύτερο διδακτικό πακέτο από τους Ν. Αντωνίου, Α. Βαλαδάκη, Π. Δημητριάδη, Κ. Παπαμιχάλη, Λ. Παπασιμίπα⁶³⁸. Η επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Π. Μιχαηλίδη, Δ. Σπυροπούλου, Κ. Ζώκο, Ν. Κανδεράκη, το αξιολόγησε θετικά και στη συνέχεια εγκρίθηκε ως κατάλληλο για διδακτική χρήση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης⁶³⁹, ενώ στη συνέχεια δόθηκε η έγκριση εκτύπωσής του για το σχολικό έτος 2000-01⁶⁴⁰.

Έτσι, το σχολικό έτος 2000-01 για το μάθημα της Φυσικής Β΄ Γυμνασίου υπήρχαν δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα προς επιλογή από τους/τις εκπαιδευτικούς⁶⁴¹. Ενώ είχε προγραμματιστεί η ανατύπωσή τους και για το σχολικό έτος 2001-02⁶⁴², εντούτοις κάτι τέτοιο δε συνέβη, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή του καταλληλότερου εναλλακτικού διδακτικού πακέτου για το μάθημα της Φυσικής Β΄ Γυμνασίου, το οποίο θα χρησιμοποιούνταν – ως μοναδικό πλέον διδακτικό πακέτο– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε αυτό των Ν.

⁶³⁵ Βλ. Πράξεις 1/14-1-1998, 3/4-2-1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶³⁶ Βλ. Πράξη 20/1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶³⁷ Βλ. Πράξη 32/15-10-1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶³⁸ Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε δεν καταφέραμε να επιβεβαιώσουμε αν αυτό το πακέτο προέκυψε μέσω προκήρυξης ή μέσω ανάθεσης.

⁶³⁹ Βλ. Πράξη 8/24-3-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁴⁰ Βλ. Πράξεις 12/11-5-1999, 3/3-2-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁴¹ Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται από τα Πρακτικά των Συνεδριάσεων του Συλλόγου Διδασκόντων ενός σχολείου. Συγκεκριμένα, καταφέραμε να εντοπίσουμε μια Πράξη (από ένα Γυμνάσιο του Δήμου Λάρισας, με ημερομηνία 24.2.2000), η οποία είχε ως θέμα την επιλογή βιβλίου για τη 'Φυσική' Β΄ Γυμνασίου. Η επιλογή των εκπαιδευτικών έγινε, επομένως, το Φεβρουάριο του 2000, προκειμένου να προλάβει ο Ο.Ε.Δ.Β. να πραγματοποιήσει τις σχετικές διαδικασίες και να αποστείλει έγκαιρα τα επιλεγόμενα διδακτικά πακέτα στα σχολεία. Μπορούμε, επομένως, εύλογα να υποθέσουμε ότι, λόγω του συγκεντρωτικού χαρακτήρα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, η επιλογή των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για τη 'Φυσική' Β΄ Γυμνασίου θα πραγματοποιήθηκε την ίδια περίπου χρονική περίοδο σε όλα τα σχολεία της χώρας.

⁶⁴² Βλ. Πράξη 17/14-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Αντωνίου κ.ά., όπως προκύπτει από τους καταλόγους αναφορικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2002-03, 2003-04⁶⁴³.

Άρα, για το μάθημα της Φυσικής Β΄ Γυμνασίου παρήχθησαν πράγματι εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για ένα σχολικό έτος (2000-01).

Φυσική Γ΄ Γυμνασίου

Προκειμένου να καλυφθούν οι διδακτικές ανάγκες του μαθήματος αυτού για τα σχολικά έτη 1998-99, 1999-2000⁶⁴⁴, ανατύπωθηκε το βιβλίο των Α. Ζενάκου, Ν. Λεκάτη, Α. Σχοινά, το οποίο χρησιμοποιούνταν από τις αρχές της δεκαετίας του '80 για τη 'Φυσική' Γ΄ Γυμνασίου⁶⁴⁵. Για το σχολικό έτος 2000-01 χρησιμοποιήθηκε στα σχολεία το πακέτο των Β. Καραπαναγιώτη, Ν. Παπασταματίου, Α. Φέρτη, Χ. Χαλέτσου, το οποίο είχε συγγραφεί με ανάθεση⁶⁴⁶. Ωστόσο, προκειμένου να υπάρξουν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα για το μάθημα αυτό, ανατέθηκε η συγγραφή ενός δεύτερου διδακτικού πακέτου στους Ν. Αντωνίου, Π. Δημητριάδη, Κ. Παπαμιχάλη, Κ. Καμπούρη, Α. Παπασιμίπα, Θ. Χατζηστομπάνη⁶⁴⁷. Το διδακτικό πακέτο παραδόθηκε στο Π.Ι. εμπρόθεσμα, αξιολογήθηκε θετικά από την επιτροπή κρίσης⁶⁴⁸ και εγκρίθηκε η διδακτική του καταλληλότητα, καθώς και η εκτύπωσή του για το σχολικό έτος 2001-02⁶⁴⁹.

Ενώ το πακέτο των Β. Καραπαναγιώτη κ.ά. χρησιμοποιούνταν ήδη στα σχολεία (2000-01) και επρόκειτο να υπάρχουν το σχολικό έτος 2001-02 δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα προς επιλογή από τους/τις εκπαιδευτικούς⁶⁵⁰, εντούτοις κάτι τέτοιο δε συνέβη, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο

⁶⁴³ Βλ. Πράξεις 24/29-10-2001, 19/16-10-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Το πακέτο αυτό χρησιμοποιήθηκε μέχρι το σχολικό έτος 2007-08, οπότε και αντικαταστάθηκε από το πακέτο των Ν. Αντωνίου, Π. Δημητριάδη, Κ. Καμπούρη, Κ. Παπαμιχάλη, Α. Παπασιμίπα, με ανάδοχο συγγραφής τα «Ελληνικά Γράμματα».

⁶⁴⁴ Να αναφέρουμε ότι με τη διαδικασία της προκήρυξης (ανεξάρτητα αν για το μάθημα αυτό απέβη άκαρπη) τα σχολικά βιβλία δε θα εισάγονταν νωρίτερα από το σχολικό έτος 1999-2000. Γι' αυτό επιλέχθηκε ως προσωρινή λύση η ανατύπωση παλαιότερων βιβλίων.

⁶⁴⁵ Βλ. Πράξεις 21/2-7-1997, 16/6-5-1998, 22/29-6-1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁴⁶ Βλ. Πράξη 3/3-2-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁴⁷ Βλ. Πράξη 17/23-6-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η συγγραφή έπρεπε να ολοκληρωθεί έως τις 30.8.2000.

⁶⁴⁸ Η επιτροπή κρίσης αποτελούνταν από τους Ν. Τράκα, Ι. Καρανίκα, Γ. Φιτσιάλη (Βλ. Πράξη 17/23-6-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης). Η επιτροπή κρίσης παρέδωσε την τελική της εισήγηση στις 21.11.2000.

⁶⁴⁹ Βλ. Πράξη 28/4-12-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁵⁰ Βλ. Πράξη 24/18-10-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

την επιλογή του καταλληλότερου εναλλακτικού διδακτικού πακέτου για το μάθημα της Φυσικής Γ΄ Γυμνασίου, το οποίο θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικό πλέον διδακτικό πακέτο– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε αυτό των Ν. Αντωνίου κ.ά., όπως προκύπτει από τους καταλόγους αναφορικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2002-03, 2003-04⁶⁵¹.

Άρα, για το μάθημα της Φυσικής Γ΄ Γυμνασίου δε χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία είχαν παραχθεί και επρόκειτο να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02. Συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο.

Γ) Φυσική (Γενικής Παιδείας και Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης) Ενιαίου Λυκείου

Στο πλαίσιο του Έργου «Φυσικές Επιστήμες» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε η συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για τη ‘Φυσική’ Γενικής Παιδείας και της Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης αντίστοιχα. Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε το Φεβρουάριο του 1998 με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 25.1.1999⁶⁵². Ας εξετάσουμε, ωστόσο, το καθένα από τα παραπάνω μαθήματα ξεχωριστά.

Φυσική Γενικής Παιδείας (Α΄, Β΄, Γ΄ Ενιαίου Λυκείου)

Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατέθεσαν στο Π.Ι. διδακτικά πακέτα οι εξής συγγραφικές ομάδες:

- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Μ. Βενετσάνου, Η. Κατσούφη, Α. Σαρρηγιάννη, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Πατάκη».
- ✓ Η συγγραφική ομάδα του Χ. Τρικαλινού (Χ. Τρικαλινός, Γ. Ζησιμόπουλος, Γ. Καραγιάννης, Γ. Παπαλεξίου, Γ. Στάης, Σ. Χαραλαμπίδης)⁶⁵³.

⁶⁵¹ Βλ. Πράξεις 24/29-10-2001, 19/16-10-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Το πακέτο αυτό χρησιμοποιήθηκε μέχρι το σχολικό έτος 2008-09, οπότε και αντικαταστάθηκε από το πακέτο των Ν. Αντωνίου, Π. Δημητριάδη, Κ. Καμπούρη, Κ. Παπαμιχάλη, Λ. Παπατσίμπα, με ανάδοχο συγγραφής τα «Ελληνικά Γράμματα».

⁶⁵² Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁶⁵³ Στη συγγραφή του βιβλίου της Α΄ Λυκείου συμμετείχαν και οι Μ. Μαξίμοφ, Γ. Χρηστακούδης.

- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Ν. Αλεξάκη, Σ. Αμπατζή, Γ. Γκουγκούση, Β. Κουντούρη, Ν. Μοσχοβίτη, Σ. Οβαδία, Κ. Πετρόχειλο, Μ. Σαμπράκο, Α. Ψαλίδα, με ανάδοχο συγγραφή την Ένωση Ελλήνων Φυσικών.
- ✓ Η συγγραφική ομάδα του καθ. Π. Κόκκοτα (Π. Κόκκοτας, Ι. Βλάχος, Ι. Γραμματικάκης, Β. Καραπαναγιώτης, Π. Περιστερόπουλος, Γ. Τιμοθέου), με ανάδοχο συγγραφή τις «Εκπαιδευτικές Τομές Ορόσημο».

Στη συνέχεια συγκροτήθηκε επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Ν. Φλυτζάνη, Ε. Καλοψικάκη, Χ. Ξενάκη, Κ. Στεφανίδη, Δ. Πάλλα. Η πρόταση της επιτροπής κρίσης ήταν να εγκριθούν τα πακέτα των εκδόσεων «Πατάκη», της συγγραφικής ομάδας του Χ. Τρικαλινού και της συγγραφικής ομάδας του Π. Κόκκοτα⁶⁵⁴. Έπειτα, τα παραπάνω πακέτα εγκρίθηκαν επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο, με την προϋπόθεση να γίνουν οι προτεινόμενες από την επιτροπή κρίσης διορθώσεις έως τις 30.6.1999⁶⁵⁵. Τα πακέτα κατατέθηκαν διορθωμένα εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας, εγκρίθηκαν εκ νέου επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο⁶⁵⁶ και προωθήθηκαν στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο ενέκρινε τη διδακτική καταλληλότητα⁶⁵⁷ και την εκτύπωσή τους για τα σχολικά έτη 2000-01 (‘Φυσική’ Γενικής Παιδείας Α’ και Β’ Τάξης) και 2001-02 (‘Φυσική’ Γενικής Παιδείας Γ’ Τάξης)⁶⁵⁸.

Για να καλυφθούν, ωστόσο, οι διδακτικές ανάγκες του μαθήματος αυτού έως τα σχολικά έτη 2000-01 και 2001-02, οπότε θα εισάγονταν τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα για τη ‘Φυσική’ Γενικής Παιδείας Α’ - Β’ και Γ’ Ενιαίου Λυκείου αντίστοιχα, προκρίθηκαν οι εξής λύσεις: Ι) Για τη διδασκαλία του μαθήματος της Φυσικής Γενικής Παιδείας Α’ και Β’ Ενιαίου Λυκείου τα σχολικά έτη 1998-99 και 1999-2000 χρησιμοποιήθηκε το αναμορφωμένο και προσαρμοσμένο –στο νέο Π.Σ.– βιβλίο των

⁶⁵⁴ Η βαθμολογία που συγκέντρωσαν ήταν η εξής: Το πακέτο του Π. Κόκκοτα 80, το πακέτο των εκδόσεων «Πατάκη» 77.6 και το πακέτο της συγγραφικής ομάδας του Χ. Τρικαλινού 74.1 (Βλ. Πράξη 9/13-5-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁶⁵⁵ Βλ. Πράξη 9/13-5-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁶⁵⁶ Βλ. Πράξεις 14/14-7-1999, 20/16-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Να αναφέρουμε εδώ ότι για τη ‘Φυσική’ Γενικής Παιδείας εγκρίθηκε –καθ’ υπέρβαση του προβλεπόμενου αριθμού– και τέταρτο διδακτικό πακέτο, αυτό της Ένωσης Ελλήνων Φυσικών (Βλ. Πράξη 12/17-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου). Το πακέτο αυτό έπρεπε να κατατεθεί διορθωμένο έως τις 30.8.1999. Να αναφέρουμε, επίσης, ότι το Συντονιστικό Συμβούλιο έκανε δεκτό το αίτημα που είχαν καταθέσει οι συγγραφικές ομάδες σχετικά με την παράταση των σχετικών συμβάσεων έως τις 30.4.2000 (Βλ. Πράξη 5/14-3-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁶⁵⁷ Βλ. Πράξεις 21/21-7-1999, 25/29-9-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁵⁸ Βλ. Πράξη 32/24-11-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Στις 7.6.2000 εγκρίθηκαν ως κατάλληλα για διδακτική χρήση τα βιβλία καθηγητή/τριας των τεσσάρων εναλλακτικών διδακτικών πακέτων (Βλ. Πράξη 16/7-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

Ν. Δαπόντε, Α. Κασσέτα, το οποίο χρησιμοποιούνταν τα προηγούμενα διδακτικά έτη⁶⁵⁹. Π) Για τη διδασκαλία του μαθήματος της Φυσικής Γενικής Παιδείας Γ' Ενιαίου Λυκείου τα σχολικά έτη 1999-2000, 2000-01 χρησιμοποιήθηκε το πακέτο των Ι. Χριστακόπουλου, Π. Γεωργακάκου, Α. Σκαλωμένου, Ν. Σφαρνά, το οποίο είχε συγγραφεί με ανάθεση⁶⁶⁰.

Επομένως, τη σχολική χρονιά 2000-01 υπήρχαν τέσσερα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα προς επιλογή από τους/τις εκπαιδευτικούς για το μάθημα της Φυσικής Γενικής Παιδείας Α' και Β' Ενιαίου Λυκείου (αυτά που είχαν παραχθεί με προκήρυξη)⁶⁶¹. Ενώ είχε προγραμματιστεί η ανατύπωσή τους για το σχολικό έτος 2001-02⁶⁶² και, παράλληλα, επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν το σχολικό έτος 2001-02 για τη 'Φυσική' Γενικής Παιδείας Γ' Ενιαίου Λυκείου πέντε διδακτικά πακέτα (τα τέσσερα που είχαν παραχθεί μέσω προκήρυξης και το ένα που είχε συγγραφεί με ανάθεση)⁶⁶³, εντούτοις αυτό δε συνέβη, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή των καταλληλότερων εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα της Φυσικής Γενικής Παιδείας, τα οποία θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικά πλέον διδακτικά πακέτα– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε: α) για τη 'Φυσική' Γενικής Παιδείας Α' Ενιαίου Λυκείου το πακέτο της συγγραφικής ομάδας του Π. Κόκκοτα, β) για τη 'Φυσική' Γενικής Παιδείας Β' Ενιαίου Λυκείου το πακέτο της Ένωσης Ελλήνων Φυσικών και γ) για τη 'Φυσική' Γενικής Παιδείας Γ' Ενιαίου Λυκείου το πακέτο των Ι. Χριστακόπουλου κ.ά., όπως προκύπτει από τους

⁶⁵⁹ Βλ. Πράξεις 21/2-7-1997, 33/19-11-1997, 1/14-1-1998, 31/7-10-1998, 3/10-2-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁶⁰ Βλ. Πράξη 3/10-2-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁶¹ Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται από τις προφορικές μαρτυρίες εκπαιδευτικών που δίδασκαν το μάθημα αυτό εκείνη την περίοδο [Γ.Ν. (26.10.2018), Ν.Ι. (5.11.2018), Γ.Κ. (26.11.2018), Ν.Γ. (26.11.2018), Π.Γ. (23.11.2018), Ι.Χ. (22.11.2018), Ν.Π. (29.11.2018)]. Για αριθμητικά στοιχεία σχετικά με την κατανομή των εγκριθέντων εναλλακτικών διδακτικών πακέτων Φυσικής στο μαθητικό πληθυσμό της Α' και Β' Τάξης Ενιαίου Λυκείου (Γενικής Παιδείας) βλ. Γ. Μπουρίτσας, «Το εναλλακτικό βιβλίο Φυσικής στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Μια συγκριτική προσέγγιση», στο: Σ. Μπουζάκης (επιμ.). *Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: «Η παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα. Ιστορικο-Συγκριτικές Προσεγγίσεις*», Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης, Μάιος 2003. Ανακτήθηκε από: <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedria2/periexomena.htm> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 21/4/2019).

⁶⁶² Βλ. Πράξεις 8/15-3-2000, 20/12-7-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁶³ Βλ. Πράξη 17/14-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Σε επόμενη συνεδρίαση του Τμήματος εγκρίθηκαν ορισμένες διορθώσεις που επέφερε στα βιβλία μαθητή η συγγραφική ομάδα του Π. Κόκκοτα (Βλ. Πράξη 27/27-11-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

καταλόγους του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης που αναφέρονται στις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2002-03, 2003-04⁶⁶⁴.

Άρα, για τη 'Φυσική' Γενικής Παιδείας Α' και Β' Ενιαίου Λυκείου παρήχθησαν πράγματι εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για ένα σχολικό έτος (2000-01). Ωστόσο, για τη 'Φυσική' Γενικής Παιδείας Γ' Ενιαίου Λυκείου δε χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία είχαν παραχθεί και επρόκειτο να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02, και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος στην περίπτωση αυτή για πολλαπλό βιβλίο.

Φυσική Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης (Β' και Γ' Ενιαίου Λυκείου)

Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας (25.1.1999) κατέθεσαν στο Π.Ι. διδακτικά πακέτα οι εξής συγγραφικές ομάδες:

- ✓ Η συγγραφική ομάδα του καθ. Π. Κόκκοτα (Π. Κόκκοτας, Ι. Βλάχος, Ι. Γραμματικάκης, Β. Καραπαναγιώτης, Π. Περιστερόπουλος, Γ. Τιμοθέου), με ανάδοχο συγγραφής τις «Εκπαιδευτικές Τομές Ορόσημο».
- ✓ Η συγγραφική ομάδα του Ε. Δρύ (Ε. Δρύς, Κ. Ανδρακάκος, Α. Βελέντζα, Ι. Γάτσιος, Ν. Διαμαντής, Κ. Κρίκος, Ν. Πιερράκος).
- ✓ Η συγγραφική ομάδα του Γ. Ντάνου (Γ. Ντάνος, Α. Ιωάννου, Α. Πήττας, Σ. Ράπτης).
- ✓ Η συγγραφική ομάδα του Χ. Τρικαλινού.
- ✓ Η συγγραφική ομάδα της Ένωσης Ελλήνων Φυσικών.
- ✓ Η συγγραφική ομάδα των εκδόσεων «Δρομέας».

Στη συνέχεια, παρελήφθησαν από την επιτροπή κρίσης, η οποία αποτελούνταν από τους Ν. Αντωνίου, Θ. Ευθυμιόπουλο, Ι. Αρναουτάκη, Ι. Καρανίκα, Γ. Πρίντζα, Ι. Φωτάκη, Αικ. Κοτρόζου. Η πρόταση της ήταν να εγκριθούν τρία διδακτικά πακέτα, τα εξής: τα πακέτα των συγγραφικών ομάδων του Π. Κόκκοτα, του Ε. Δρύ και Γ. Ντάνου⁶⁶⁵. Έπειτα, τα παραπάνω πακέτα εγκρίθηκαν επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο, με την προϋπόθεση να γίνουν οι

⁶⁶⁴ Βλ. Πράξεις 24/29-10-2001, 26/7-12-2001, 1/11-1-2002, 19/16-10-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Τα παραπάνω πακέτα χρησιμοποιούνται μέχρι τώρα, προσαρμοσμένα, ωστόσο, στη διάταξη της ύλης, όπως αυτή ισχύει σήμερα.

⁶⁶⁵ Η βαθμολογία που συγκέντρωσαν ήταν η εξής: Το πακέτο της συγγραφικής ομάδας του Π. Κόκκοτα 69.10, το πακέτο της συγγραφικής ομάδας του Ε. Δρύ 67.40 και το πακέτο της συγγραφικής ομάδας του Γ. Ντάνου 59.40 (Βλ. Πράξη 12/17-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

προτεινόμενες από την επιτροπή κρίσης διορθώσεις έως τις 15.9.1999⁶⁶⁶. Τα πακέτα κατατέθηκαν διορθωμένα εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας, εγκρίθηκαν εκ νέου επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο⁶⁶⁷ και προωθήθηκαν στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο ενέκρινε τη διδακτική καταλληλότητα⁶⁶⁸ και την εκτύπωσή τους για τα σχολικά έτη 2000-01 (‘Φυσική’ Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β΄ Ενιαίου Λυκείου) και 2001-02 (‘Φυσική’ Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Γ΄ Ενιαίου Λυκείου)⁶⁶⁹. Για να καλυφθούν, ωστόσο, οι διδακτικές ανάγκες του μαθήματος αυτού έως τα σχολικά έτη 2000-01 και 2001-02, οπότε θα εισάγονταν τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα για τη ‘Φυσική’ Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β΄ και Γ΄ Ενιαίου Λυκείου αντίστοιχα, αναμορφώθηκε και προσαρμόστηκε στο νέο Π.Σ. το βιβλίο των Ι. Βλάχου, Κ. Ζάχου, Π. Κόκκοτα, Ι. Τιμοθέου, που χρησιμοποιούνταν τα προηγούμενα διδακτικά έτη⁶⁷⁰.

Επομένως, τη σχολική χρονιά 2000-01 υπήρχαν τρία εναλλακτικά διδακτικά πακέτα προς επιλογή από τους/τις εκπαιδευτικούς για το μάθημα της Φυσικής Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β΄ Ενιαίου Λυκείου⁶⁷¹. Ενώ είχε προγραμματιστεί η ανατύπωση τους για το σχολικό έτος 2001-02⁶⁷² και, παράλληλα, επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν το σχολικό έτος 2001-02 για τη ‘Φυσική’ Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Γ΄ Ενιαίου Λυκείου τρία διδακτικά πακέτα⁶⁷³, εντούτοις αυτό δε συνέβη, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή των καταλληλότερων εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα της Φυσικής Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης, τα οποία θα χρησιμοποιούνταν –ως

⁶⁶⁶ Βλ. Πράξεις 12/17-6-1999, 14/14-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Να αναφέρουμε εδώ ότι υποβλήθηκαν δύο ενστάσεις κατά της εισήγησης της επιτροπής κρίσης, οι οποίες, ωστόσο, απορρίφθηκαν (Βλ. Πράξη 14/14-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁶⁶⁷ Βλ. Πράξη 20/16-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Να αναφέρουμε εδώ ότι το Συντονιστικό Συμβούλιο έκανε δεκτό το αίτημα που είχαν καταθέσει οι συγγραφικές ομάδες σχετικά με την παράταση των σχετικών συμβάσεων έως τις 30.4.2000 (Βλ. Πράξη 5/14-3-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁶⁶⁸ Βλ. Πράξη 25/29-9-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁶⁹ Βλ. Πράξη 32/24-11-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Στις 7.6.2000 εγκρίθηκαν ως κατάλληλα για διδακτική χρήση τα βιβλία καθηγητή/τριας των τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων (Βλ. Πράξη 16/7-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁶⁷⁰ Βλ. Πράξεις 33/19-11-1997, 31/7-10-1998, 3/10-2-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁷¹ Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται από τις προφορικές μαρτυρίες εκπαιδευτικών που δίδασκαν το μάθημα αυτό εκείνη την περίοδο [Γ.Ν. (26.10.2018), Ν.Ι. (5.11.2018), Γ.Κ. (26.11.2018), Ν.Γ. (26.11.2018), Π.Γ. (23.11.2018), Ι.Χ. (22.11.2018), Ν.Π. (29.11.2018)].

⁶⁷² Βλ. Πράξεις 8/15-3-2000, 20/12-7-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁷³ Βλ. Πράξη 17/14-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Σε επόμενη συνεδρίαση του Τμήματος εγκρίθηκαν ορισμένες διορθώσεις που επέφερε στα βιβλία μαθητή η συγγραφική ομάδα του Π. Κόκκοτα (Βλ. Πράξη 27/27-11-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

μοναδικά πλέον διδακτικά πακέτα— το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε το πακέτο της συγγραφικής ομάδας του Γ. Ντάνου για τη Β' και τη Γ' Ενιαίου Λυκείου αντίστοιχα, όπως προκύπτει από τους καταλόγους του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης που αναφέρονται στις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2002-03, 2003-04⁶⁷⁴.

Άρα, για τη 'Φυσική' Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β' Ενιαίου Λυκείου παρήχθησαν πράγματι εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για ένα σχολικό έτος (2000-01). Ωστόσο, για τη 'Φυσική' Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Γ' Ενιαίου Λυκείου δε χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία είχαν παραχθεί και επρόκειτο να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02, και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος στην περίπτωση αυτή για πολλαπλό βιβλίο.

Δ) Χημεία (Γενικής Παιδείας και Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης) Ενιαίου Λυκείου

Στο πλαίσιο του Έργου «Φυσικές Επιστήμες» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε η συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για τη 'Χημεία' Γενικής Παιδείας (υποχρεωτικό μάθημα για την Α' και Β' Τάξη Ενιαίου Λυκείου) και της Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης (υποχρεωτικό μάθημα για τη Θετική Κατεύθυνση της Β' Τάξης, μάθημα επιλογής για την Τεχνολογική Κατεύθυνση της Β' Τάξης, υποχρεωτικό μάθημα για τη Θετική Κατεύθυνση της Γ' Τάξης, υποχρεωτικό μάθημα για την Τεχνολογική Κατεύθυνση της Γ' Τάξης του Ενιαίου Λυκείου) αντίστοιχα. Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε το Φεβρουάριο του 1998 με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 25.1.1999⁶⁷⁵. Ας εξετάσουμε, ωστόσο, το καθένα από τα παραπάνω μαθήματα ξεχωριστά.

Χημεία Γενικής Παιδείας Α' και Β' Ενιαίου Λυκείου

⁶⁷⁴ Βλ. Πράξεις 24/29-10-2001, 1/11-1-2002, 19/16-10-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Τα παραπάνω πακέτα χρησιμοποιούνται ακόμη, προσαρμοσμένα, ωστόσο, στη διάταξη της ύλης, όπως αυτή ισχύει σήμερα.

⁶⁷⁵ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Αρχικά, δήλωσαν συμμετοχή στο διαγωνισμό δέκα συγγραφικές ομάδες/μεμονωμένοι συγγραφείς. Ωστόσο, έως την καταληκτική ημερομηνία του διαγωνισμού (25.1.1999) κατέθεσαν διδακτικά πακέτα οι εξής:

- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Κ. Τσίπη, Α. Βάρβογλη, Γ. Παπαγεωργίου, Π. Παλαμιτζόγλου, Δ. Δερπάνη, Α. Γιούρη-Τσοχατζή, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Ζήτη».
- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Ν. Καλογερόπουλου, Τζ. Μήλια, Α. Παπαλάμπρου, Γ. Σωτηράκη, Δ. Μπαμπίλη, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Δρομέας».
- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Σ. Λιοδάκη, Δ. Γάκη, Δ. Θεοδωρόπουλου, Π. Θεοδωρόπουλου, Αν. Κάλη.
- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Γ. Κεφαλονίτη, Γ. Μανουσάκη, Β. Χρηστίδη, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Πατάκη».

Στη συνέχεια, τα παραπάνω πακέτα παρελήφθησαν από την επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Β. Κουλαϊδή, Γ. Κόκοτο, Α. Τρικαλίτη, Β. Αγγελόπουλο, Ε. Δουκάκη, η οποία είχε οριστεί, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁶⁷⁶. Η πρόταση της επιτροπής κρίσης, η οποία κατέθεσε την τελική της έκθεση στις 10.5.1999, ήταν να εγκριθούν τρία διδακτικά πακέτα, αυτά των εκδόσεων «Ζήτη», των εκδόσεων «Πατάκη» και της συγγραφικής ομάδας του Σ. Λιοδάκη κ.ά.⁶⁷⁷. Έπειτα, τα τρία αυτά πακέτα εγκρίθηκαν επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο, με την προϋπόθεση να γίνουν οι προτεινόμενες από την επιτροπή κρίσης διορθώσεις έως τις 15.7.1999⁶⁷⁸. Τα πακέτα κατατέθηκαν διορθωμένα εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας, εγκρίθηκαν εκ νέου επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο⁶⁷⁹ και προωθήθηκαν στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο ενέκρινε τη διδακτική καταλληλότητα⁶⁸⁰ και την εκτύπωσή τους για το σχολικό έτος 2000-01⁶⁸¹.

⁶⁷⁶ Βλ. Πράξη 4/1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁶⁷⁷ Η βαθμολογία που συγκέντρωσαν ήταν η εξής: Το πακέτο των εκδόσεων «Πατάκη» 60.1, το πακέτο των εκδόσεων «Ζήτη» 58.5 και το πακέτο της συγγραφικής ομάδας Σ. Λιοδάκη κ.ά 52.8 (Βλ. Πράξη 9/13-5-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁶⁷⁸ Βλ. Πράξη 9/13-5-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁶⁷⁹ Βλ. Πράξη 21/28-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Σε επόμενη συνεδρίαση του Συντονιστικού Συμβουλίου συζητήθηκε η ένσταση των εκδόσεων «Δρομέας» κατά της εισήγησης της επιτροπής κρίσης, η οποία, ωστόσο, απορρίφθηκε (Βλ. Πράξη 1/1-2-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου). Επίσης, στη συνεδρίαση του Συντονιστικού Συμβουλίου (4.7.2000) εγκρίθηκαν επί της διαδικασίας τα βιβλία καθηγητή/τριας των παραπάνω πακέτων (Βλ. Πράξη 14/4-7-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁶⁸⁰ Βλ. Πράξη 27/6-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁸¹ Βλ. Πράξη 32/24-11-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Για να καλυφθούν, ωστόσο, οι διδακτικές ανάγκες του μαθήματος αυτού έως το σχολικό έτος 2000-01, οπότε και θα εισάγονταν τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα για τη 'Χημεία' Γενικής Παιδείας, προκρίθηκαν οι εξής λύσεις: Ι) Για το σχολικό έτος 1998-99 η ανατύπωση του του βιβλίου του Π. Σακελλαρίδη, που χρησιμοποιούνταν από τις αρχές της δεκαετίας του '80, για την Α' και Β' τάξη αντίστοιχα⁶⁸². ΙΙ) Για το σχολικό έτος 1999-2000 εισήχθη το πακέτο των Ε. Καπετάνου και Α. Μαυρόπουλου για την Α' και Β' τάξη αντίστοιχα, το οποίο είχε συγγραφεί με ανάθεση⁶⁸³.

Έτσι, τη σχολική χρονιά 2000-01 υπήρχαν τέσσερα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα προς επιλογή από τους/τις εκπαιδευτικούς⁶⁸⁴ (τρία που είχαν παραχθεί με προκήρυξη και ένα που είχε συγγραφεί με ανάθεση) για τη 'Χημεία' Γενικής Παιδείας Α' και Β' Ενιαίου Λυκείου αντίστοιχα⁶⁸⁵. Ενώ είχε προγραμματιστεί η ανατύπωση των τεσσάρων εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το σχολικό έτος 2001-02⁶⁸⁶, εντούτοις αυτό δε συνέβη, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή των καταλληλότερων εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα της Χημείας Γενικής Παιδείας, τα οποία θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικά πλέον διδακτικά πακέτα– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε αυτά της συγγραφικής ομάδας των Σ. Λιοδάκη κ.ά. για τη 'Χημεία' Γενικής Παιδείας Α' και Β' Ενιαίου Λυκείου αντίστοιχα, όπως προκύπτει από τους καταλόγους αναφορικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2002-03, 2003-04⁶⁸⁷.

Άρα, για το μάθημα της Χημείας Γενικής Παιδείας Α' και Β' Ενιαίου Λυκείου παρήχθησαν πράγματι εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για ένα σχολικό έτος (2000-01).

Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β' και Γ' Ενιαίου Λυκείου

⁶⁸² Βλ. Πράξη 21/2-7-1997 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁸³ Βλ. Πράξεις 31/7-10-1998, 3/10-2-1999, 8/24-3-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁸⁴ Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται: Α) Από την τηλεφωνική επικοινωνία που πραγματοποιήσαμε με ένα μέλος της συγγραφικής ομάδας των εκδόσεων «Ζήτη» [Κ.Τ. (23.1.2019)]. Β) Από τη τηλεφωνική επικοινωνία που πραγματοποιήσαμε με έναν εκπρόσωπο των εκδόσεων «Ζήτη» [Π.Ζ. (13.12.2018)]. Γ) Από τις προφορικές μαρτυρίες δύο εκπαιδευτικών που δίδασκαν το μάθημα αυτό εκείνη την περίοδο [Σ.Γ. (13.11.2018), Γ.Ν. (26.10.2018)].

⁶⁸⁵ Βλ. Πράξη 32/24-11-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Στην ίδια συνεδρίαση εγκρίθηκε και η ανάθεση συγγραφής των βιβλίων καθηγητή για το πακέτο Ε. Καπετάνου, Α. Μαυρόπουλου. Η συγγραφή του έπρεπε να ολοκληρωθεί έως τις 30.3.2000 (Βλ. ό.π.).

⁶⁸⁶ Βλ. Πράξη 20/12-7-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁸⁷ Βλ. Πράξεις 24/29-10-2001, 12/28-6-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Τα πακέτα αυτά παραμένουν σε ισχύ έως και σήμερα.

Αρχικά, δήλωσαν συμμετοχή στο διαγωνισμό εννέα συγγραφικές ομάδες/μεμονωμένοι συγγραφείς. Ωστόσο, έως την καταληκτική ημερομηνία του διαγωνισμού (25.1.1999) κατέθεσαν διδακτικά πακέτα οι εξής:

- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Κ. Τσίπη, Α. Βάρβογλη, Γ. Παπαγεωργίου, Π. Παλαμιτζόγλου, Δ. Δερπάνη, Α. Γιούρη-Τσοχατζή, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Ζήτη».
- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Κ. Αποστολόπουλου, Μ. Γασπαράκη, Ν. Καλογερόπουλου, Α. Παπαλάμπρου, Δ. Μπαμπίλη, Π. Αλουπογιάννη, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Δρομέας».
- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Σ. Λιοδάκη, Δ. Γάκη, Δ. Θεοδωρόπουλου, Π. Θεοδωρόπουλου, Αν. Κάλη.
- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Γ. Κεφαλωνίτη, Γ. Μανουσάκη, Β. Χρηστίδη, Δ. Χηνιάδη, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Πατάκη».

Στη συνέχεια, τα παραπάνω πακέτα παρελήφθησαν από την επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Β. Χατζηνικήτα, Σ. Αβραμιώτη, Π. Γιαλούρη, Σ. Λευκοπούλου, Μ. Μπάσιο, η οποία είχε οριστεί, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁶⁸⁸. Η πρόταση της επιτροπής κρίσης, η οποία κατέθεσε την τελική της έκθεση στις 30.4.1999, ήταν να εγκριθούν τρία διδακτικά πακέτα, αυτά των εκδόσεων «Ζήτη», των εκδόσεων «Πατάκη» και της συγγραφικής ομάδας του Σ. Λιοδάκη κ.ά.⁶⁸⁹. Έπειτα, τα τρία αυτά πακέτα εγκρίθηκαν επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο, με την προϋπόθεση να γίνουν οι προτεινόμενες από την επιτροπή κρίσης διορθώσεις έως τις 15.7.1999⁶⁹⁰. Τα πακέτα κατατέθηκαν διορθωμένα εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας, εγκρίθηκαν εκ νέου επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο⁶⁹¹ και προωθήθηκαν στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο ενέκρινε τη διδακτική καταλληλότητα⁶⁹² και την εκτύπωσή τους για το σχολικό έτος 2000-01⁶⁹³.

⁶⁸⁸ Βλ. Πράξη 4/1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁶⁸⁹ Η βαθμολογία που συγκέντρωσαν ήταν η εξής: Το πακέτο των εκδόσεων «Ζήτη» 78.3, το πακέτο των εκδόσεων «Πατάκη» 73.5 και το πακέτο της συγγραφικής ομάδας των Σ. Λιοδάκη κ.ά. 71.2 (Βλ. Πράξη 9/13-5-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁶⁹⁰ Βλ. Πράξη 9/13-5-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁶⁹¹ Βλ. Πράξη 21/28-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Επίσης, στη συνεδρίαση του Συντονιστικού Συμβουλίου (4.7.2000) εγκρίθηκαν επί της διαδικασίας τα βιβλία καθηγητή/τριας των παραπάνω πακέτων (Βλ. Πράξη 14/4-7-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁶⁹² Βλ. Πράξη 27/6-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁹³ Βλ. Πράξη 32/24-11-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Για να καλυφθούν, ωστόσο, οι διδακτικές ανάγκες του μαθήματος αυτού το σχολικό έτος 1999-2000 ανατέθηκε η συγγραφή ενός βιβλίου μαθητή για τη ‘Χημεία’ Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β΄ Ενιαίου Λυκείου στους Α. Γιαννακουδάκη, Α. Μαυρόπουλου, Φ. Πομόνη⁶⁹⁴ και ενός βιβλίου μαθητή για τη ‘Χημεία’ Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Γ΄ Ενιαίου Λυκείου στους Α. Κολοκούρη, Θ. Μαυρομούστακου, Κ. Παπακωνσταντίνου, Π. Σινιγάλια, Κ. Λάππα⁶⁹⁵.

Έτσι, τη σχολική χρονιά 2000-01 υπήρχαν τέσσερα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα προς επιλογή από τους/τις εκπαιδευτικούς⁶⁹⁶ (τρία που είχαν παραχθεί με προκήρυξη και ένα που είχε συγραφεί με ανάθεση) για τη ‘Χημεία’ Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β΄ και Γ΄ Ενιαίου Λυκείου αντίστοιχα⁶⁹⁷. Ενώ είχε προγραμματιστεί η ανατύπωση των τεσσάρων εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το σχολικό έτος 2001-02⁶⁹⁸, εντούτοις αυτό δε συνέβη ποτέ, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή των καταλληλότερων εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα της Χημείας Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης, τα οποία θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικά πλέον διδακτικά πακέτα– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε αυτά της συγγραφικής ομάδας των Σ. Λιοδάκη κ.ά. για τη ‘Χημεία’ Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β΄ και Γ΄ Ενιαίου Λυκείου αντίστοιχα, όπως προκύπτει από τους καταλόγους αναφορικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2002-03, 2003-04⁶⁹⁹.

Άρα, για το μάθημα της Χημείας Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β΄ και Γ΄ Ενιαίου Λυκείου παρήχθησαν πράγματι εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για ένα σχολικό έτος (2000-01).

Ε) Βιολογία (Γενικής Παιδείας και Θετικής Κατεύθυνσης) Ενιαίου Λυκείου

⁶⁹⁴ Βλ. Πράξεις 37/22-12-1998, 5/3-3-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁹⁵ Βλ. Πράξη 4/24-2-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁹⁶ Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται: Α) Από την τηλεφωνική επικοινωνία που πραγματοποιήσαμε με ένα μέλος της συγγραφικής ομάδας των εκδόσεων «Ζήτη» [Κ.Τ. (23.1.2019)]. Β) Από τη τηλεφωνική επικοινωνία που πραγματοποιήσαμε με έναν εκπρόσωπο των εκδόσεων «Ζήτη» [Π.Ζ. (13.12.2018)]. Γ) Από τις προφορικές μαρτυρίες δύο εκπαιδευτικών που δίδασκαν το μάθημα αυτό εκείνη την περίοδο [Σ.Γ. (13.11.2018), Γ.Ν. (26.10.2018)].

⁶⁹⁷ Βλ. Πράξη 32/24-11-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Στην ίδια συνεδρίαση εγκρίθηκε και η ανάθεση συγγραφής των βιβλίων καθηγητή για το πακέτο των Α. Κολοκούρη κ.ά. Η συγγραφή του έπρεπε να ολοκληρωθεί έως τις 30.3.2000 (Βλ. ό.π.).

⁶⁹⁸ Βλ. Πράξη 20/12-7-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁶⁹⁹ Βλ. Πράξεις 24/29-10-2001, 12/28-6-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Το πακέτο των Σ. Λιοδάκη κ.ά. παραμένει σε ισχύ έως σήμερα.

Στο πλαίσιο του Έργου «Φυσικές Επιστήμες» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε η συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για τη ‘Βιολογία’ Γενικής Παιδείας (υποχρεωτικό μάθημα για τη Β΄ και Γ΄ Τάξη Ενιαίου Λυκείου) και Θετικής Κατεύθυνσης (μάθημα επιλογής για τη Θετική Κατεύθυνση της Β΄ Τάξης και υποχρεωτικό μάθημα για τη Θετική Κατεύθυνση της Γ΄ Τάξης Ενιαίου Λυκείου) αντίστοιχα. Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε το Φεβρουάριο του 1998 με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 25.1.1999⁷⁰⁰. Ας εξετάσουμε, ωστόσο, το καθένα από τα παραπάνω μαθήματα ξεχωριστά.

Βιολογία Γενικής Παιδείας Β΄ και Γ΄ Ενιαίου Λυκείου

Αρχικά, δήλωσαν συμμετοχή στο διαγωνισμό οκτώ συγγραφικές ομάδες ή μεμονωμένοι συγγραφείς. Ωστόσο, μέχρι την καταληκτική ημερομηνία του διαγωνισμού κατέθεσαν στο Π.Ι. διδακτικά πακέτα οι εξής:

- ✓ Η συγγραφική ομάδα του Σ. Μολφέτα (Σ. Μολφέτας, Λ. Μαργαρίτης, Χρ. Μαραγκάκη, Ε. Κυρτάτα-Μπολ).
- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Σ. Αλαχιώτη, Κ. Καστρίτση, Ν. Μοσχονά, Θ. Παταργιά κ.ά, με ανάδοχο συγγραφής την Πανελλήνια Ένωση Βιολόγων.
- ✓ Ο Ι. Αργύρης.
- ✓ Η συγγραφική ομάδα της Μ. Γκούβρα (Μ. Γκούβρα, Μ. Ανδριώτης, Κ. Ζαφειράτος, Ε. Μαυρικάκη, Γ. Παυλίδης, Α. Σαπναδέλη-Κολόκα.
- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Μ. Κωνσταντοπούλου, Σ. Μανώλη, Ε. Μουτζούρη-Μανούσου, Ν. Μπαμπίλη, Δ. Ραπτόπουλου, Κ. Φασσέα, Ν. Χριστοδουλάκη, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Πατάκη».

Στη συνέχεια, τα παραπάνω πακέτα παρελήφθησαν από την επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Β. Γαλανόπουλο, Α. Καμπούρη, Α. Κρεμαστό, Γ. Στιβαχτάκη, η οποία είχε οριστεί, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷⁰¹. Η επιτροπή κρίσης παρέδωσε την έκθεσή της στις 10.5.1999, με την πρόταση να απορριφθούν όλα τα διδακτικά πακέτα. Ωστόσο, επειδή δεν επαρκούσαν τα χρονικά περιθώρια για επαναπροκήρυξη της συγγραφής τριών εναλλακτικών

⁷⁰⁰ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁷⁰¹ Βλ. Πράξη 4/1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

διδασκαστικών πακέτων, αποφασίστηκε από το Συντονιστικό Συμβούλιο να εγκριθούν πακέτα της ομάδας Σ. Μολφέτα και της Πανελλήνιας Ένωσης Βιολόγων, με τον όρο να πραγματοποιηθούν οι προτεινόμενες από την επιτροπή κρίσης αλλαγές και να υποβληθούν εκ νέου για την τελική κρίση⁷⁰². Μετά την επαναυποβολή τους αξιολογήθηκαν από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, ώστε να διαπιστωθεί αν είχαν γίνει οι απαιτούμενες αλλαγές, και εγκρίθηκαν ως κατάλληλα για διδακτική χρήση⁷⁰³. Στη συνέχεια, αφού υπεγράφησαν οι συμβάσεις και παραδόθηκαν τα χρωμοφάν των βιβλίων, δόθηκε από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης η έγκριση εκτύπωσής τους, προκειμένου να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02⁷⁰⁴, με τον όρο να κατατεθούν τα βιβλία καθηγητή/τριας των παραπάνω πακέτων έως τις 15.3.2000⁷⁰⁵. Τα βιβλία καθηγητή/τριας παραδόθηκαν στο Π.Ι εμπρόθεσμα και εγκρίθηκαν επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο⁷⁰⁶.

Σε ό,τι αφορά στα βιβλία που χρησιμοποιήθηκαν τις προηγούμενες σχολικές χρονιές να αναφέρουμε τα εξής: Ι) Προκειμένου να καλυφθούν οι διδακτικές ανάγκες για το μάθημα της Βιολογίας Γενικής Παιδείας Β΄ Ενιαίου Λυκείου το σχολικό έτος 1998-99, ανατέθηκε η συγγραφή ενός διδακτικού πακέτου στους Β. Περάκη, Α. Καψάλη, Ι. Μπουρμπουχάκη, Α. Σαλαμαστράκη⁷⁰⁷. Η συγγραφή του παραπάνω πακέτου έπρεπε να είχε ολοκληρωθεί έως τις 15.3.1998. Το διδακτικό αυτό πακέτο εισήχθη, επομένως, το σχολικό έτος 1998-99 και συνέχισε να χρησιμοποιείται και τα σχολικά έτη 1999-2000 και 2000-01⁷⁰⁸. ΙΙ) Προκειμένου να καλυφθούν οι διδακτικές ανάγκες για το μάθημα της Βιολογίας Γενικής Παιδείας Γ΄ Ενιαίου Λυκείου το σχολικό έτος 1999-2000, ανατέθηκε η συγγραφή ενός διδακτικού πακέτου στους Β. Περάκη, Φ. Μπαρώνα, Ι. Μπότσαρη, Ι. Μπουρμπουχάκη⁷⁰⁹. Το διδακτικό αυτό πακέτο εισήχθη το σχολικό έτος 1999-2000 και συνέχισε να χρησιμοποιείται και το σχολικό έτος 2000-01.

⁷⁰² Βλ. Πράξη 10/1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁰³ Βλ. Πράξεις 27/6-10-1999, 34/8-12-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁰⁴ Βλ. Πράξεις 34/8-12-1999, 4/16-2-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η εισαγωγή των παραπάνω πακέτων μετατέθηκε για ένα σχολικό έτος, καθώς ο Ο.Ε.Δ.Β. αδυνατούσε να εκτυπώσει όλα τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα για το σχολικό έτος 2000-01, λόγω του ότι έπρεπε να δοθεί προτεραιότητα στην εκτύπωση των βιβλίων των Τ.Ε.Ε. (Βλ. ό.π.).

⁷⁰⁵ Το Συντονιστικό Συμβούλιο, ύστερα από αίτημα των συγγραφικών ομάδων, έδωσε παράταση έως τις 30.4.2000 για την υποβολή των βιβλίων καθηγητή/τριας (Βλ. Πράξη 6/23-3-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁷⁰⁶ Βλ. Πράξη 13/22-6-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁰⁷ Βλ. Πράξη 33/19-11-1997 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁰⁸ Βλ. Πράξεις 31/7-10-1998, 3/10-2-1999, 21/21-7-1999, 36/22-12-1999, 3/3-2-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁰⁹ Βλ. Πράξη 7/19-3-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Ενώ, λοιπόν, θα υπήρχαν προς επιλογή το σχολικό έτος 2001-02 για τη ‘Βιολογία’ Γενικής Παιδείας Β΄ Ενιαίου Λυκείου τρία διδακτικά πακέτα (δύο πακέτα που είχαν παραχθεί μέσω προκήρυξης και ένα που είχε συγγραφεί με ανάθεση) και αντίστοιχα για τη ‘Βιολογία’ Γενικής Παιδείας Γ΄ Ενιαίου Λυκείου άλλα τρία (δύο πακέτα που είχαν παραχθεί μέσω προκήρυξης και ένα που είχε συγγραφεί με ανάθεση)⁷¹⁰, εντούτοις αυτό δε συνέβη ποτέ⁷¹¹, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή των καταλληλότερων εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα της Βιολογίας Γενικής Παιδείας, τα οποία θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικά πλέον διδακτικά πακέτα– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε για τη ‘Βιολογία’ Γενικής Παιδείας Β΄ Ενιαίου Λυκείου αυτό των Β. Περάκη κ.ά. και για τη ‘Βιολογία’ Γενικής Παιδείας Γ΄ Ενιαίου Λυκείου αυτό της Πανελληνίας Ένωσης Βιολόγων⁷¹², όπως προκύπτει από τους καταλόγους αναφορικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2002-03 και 2003-04⁷¹³.

Άρα, για το μάθημα της Βιολογίας Γενικής Παιδείας (Β΄ και Γ΄ Ενιαίου Λυκείου) δε χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία είχαν παραχθεί και επρόκειτο να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02. Συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο.

Βιολογία Θετικής Κατεύθυνσης Β΄ και Γ΄ Ενιαίου Λυκείου

Αρχικά, δήλωσαν συμμετοχή στο διαγωνισμό επτά συγγραφικές ομάδες/μεμονωμένοι συγγραφείς. Ωστόσο, μέχρι την καταληκτική ημερομηνία του διαγωνισμού κατέθεσαν διδακτικά πακέτα οι εξής:

- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Σ. Αλαχιώτη, Κ. Καστρίτση κ.ά., με ανάδοχο συγγραφής την Πανελλήνια Ένωση Βιολόγων.

⁷¹⁰ Βλ. Πράξεις 17/14-6-2000, 24/18-10-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷¹¹ Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται: Α) Από την τηλεφωνική επικοινωνία που πραγματοποιήσαμε με την Πανελλήνια Ένωση Βιολόγων (5.3.2019). Β) Από την τηλεφωνική επικοινωνία που πραγματοποιήσαμε με δύο ανώτερα στελέχη του Π.Ι. την περίοδο εκείνη [Σ.Α. (18.12.2019), Β.Π. (23.1.2019)].

⁷¹² Σε ό,τι αφορά στο πακέτο της Πανελληνίας Ένωσης Βιολόγων, να αναφέρουμε ότι κατά την πρώτη χρονιά εφαρμογής του (2001-02) εντοπίστηκαν ορισμένα προβλήματα που αφορούσαν τη δομή και το περιεχόμενο του και γι’ αυτό κρίθηκε αναγκαία η ριζική αναμόρφωσή του, η οποία ανατέθηκε στους Δ. Βόκου, Μ. Καλαϊτζιδάκη, Γ. Πανταζίδη. Η αναμόρφωση έπρεπε να είχε ολοκληρωθεί έως τις 28.2.2002, ώστε να εισαχθεί βελτιωμένο το σχολικό έτος 2002-2003 (Βλ. Πράξεις 2/25-1-2002, 5/2002, 10/2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁷¹³ Βλ. Πράξεις 17/17-7-2001, 12/28-6-2002, 19/16-10-2002, 21/6-12-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Τα πακέτα αυτά εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται έως και σήμερα.

- ✓ Ο Ι. Αργύρης.
- ✓ Η συγγραφική ομάδα των Μ. Κωνσταντοπούλου, Σ. Μανώλη, Ε. Μουτζούρη-Μανούσου, Ν. Μπαμπίλη, Δ. Ραπτόπουλου, Κ. Φασσέα, Ν. Χριστοδουλάκη, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Πατάκη».

Στη συνέχεια, τα παραπάνω πακέτα παρελήφθησαν από την επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Ν. Βαμβακόπουλο, Ι. Χρόνη, Π. Κωνσταντουλάκη, Φ. Μπουργουτζάνη, η οποία είχε οριστεί, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷¹⁴. Η επιτροπή κρίσης παρέδωσε την έκθεσή της στις 16.4.1999, με την πρόταση να εγκριθεί μόνο το πακέτο των εκδόσεων «Πατάκη». Ωστόσο, επειδή δεν επαρκούσαν τα χρονικά περιθώρια για επαναπροκήρυξη της συγγραφής δύο ακόμη διδακτικών πακέτων, αποφασίστηκε από το Συντονιστικό Συμβούλιο να εγκριθούν και τα τρία πακέτα, με τον όρο να πραγματοποιηθούν οι προτεινόμενες από την επιτροπή κρίσης αλλαγές και να υποβληθούν εκ νέου για την τελική κρίση⁷¹⁵. Μετά την επαναυποβολή τους αξιολογήθηκαν από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, ώστε να διαπιστωθεί αν είχαν γίνει οι απαιτούμενες αλλαγές, και εγκρίθηκαν ως κατάλληλα για διδακτική χρήση τα πακέτα των εκδόσεων «Πατάκη» και της Πανελληνίας Ένωσης Βιολόγων⁷¹⁶. Στη συνέχεια, αφού υπεγράφησαν οι συμβάσεις και παραδόθηκαν τα χρωμοφάν των βιβλίων, δόθηκε από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης η έγκριση εκτύπωσής τους, προκειμένου να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02⁷¹⁷, με τον όρο να κατατεθούν τα βιβλία καθηγητή/τριας των παραπάνω πακέτων έως τις 15.3.2000⁷¹⁸. Τα βιβλία καθηγητή/τριας παραδόθηκαν στο Π.Ι εμπρόθεσμα και εγκρίθηκαν επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο⁷¹⁹.

Σε ό,τι αφορά στα βιβλία που χρησιμοποιήθηκαν τις προηγούμενες σχολικές χρονιές να αναφέρουμε τα εξής: Ι) Προκειμένου να καλυφθούν οι διδακτικές ανάγκες για το μάθημα της Βιολογίας Θετικής Κατεύθυνσης Β΄ Ενιαίου Λυκείου το σχολικό

⁷¹⁴ Βλ. Πράξη 4/11-2-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷¹⁵ Βλ. Πράξη 10/1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Η βαθμολογία που συγκέντρωσαν ήταν η εξής: Το πακέτο των εκδόσεων «Πατάκη» 79.3, το πακέτο της Πανελληνίας Ένωσης Βιολόγων 56.4 και το πακέτο του Ι. Αργύρη 53.6 (Βλ. Πράξη 27/6-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁷¹⁶ Βλ. Πράξη 27/6-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷¹⁷ Βλ. Πράξη 34/8-12-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Ενώ τα παραπάνω πακέτα ήταν έτοιμα και επρόκειτο να εισαχθούν το σχολικό έτος 2000-01, μετατέθηκε για ένα χρόνο η εισαγωγή τους, καθώς ο Ο.Ε.Δ.Β. αδυνατούσε να εκτυπώσει όλα τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα για το σχολικό έτος 2000-01, λόγω του ότι έπρεπε να δοθεί προτεραιότητα στην εκτύπωση των βιβλίων των Τ.Ε.Ε. (Βλ. ό.π.).

⁷¹⁸ Το Συντονιστικό Συμβούλιο, ύστερα από αίτημα των συγγραφικών ομάδων, έδωσε παράταση έως τις 30.4.2000 για την υποβολή των βιβλίων καθηγητή/τριας (Βλ. Πράξη 6/23-3-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁷¹⁹ Βλ. Πράξη 13/22-6-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

έτος 1998-99, ανατέθηκε η συγγραφή στους Β. Περάκη, Α. Καστορίνη, Φ. Μπαρόνα, Π. Πιάλογλου, Μ. Κωστάκη⁷²⁰. Η συγγραφή του παραπάνω πακέτου έπρεπε να είχε ολοκληρωθεί έως τις 15.3.1998. Το διδακτικό αυτό πακέτο εισήχθη, επομένως, το σχολικό έτος 1998-99 και συνέχισε να χρησιμοποιείται και τα σχολικά έτη 1999-2000 και 2000-01⁷²¹. Π) Προκειμένου να καλυφθούν οι διδακτικές ανάγκες για το μάθημα της Βιολογίας Θετικής Κατεύθυνσης Γ΄ Ενιαίου Λυκείου το σχολικό έτος 1999-2000, ανατέθηκε η συγγραφή ενός διδακτικού πακέτου στους Α. Κομητοπούλου, Β. Αλεπόρου, Α. Αργυροκαστρίτη, Π. Κωνσταντουλάκη, Π. Πιαλόγλου, Β. Σγουρίτσα. Το διδακτικό αυτό πακέτο εισήχθη το σχολικό έτος 1999-2000 και συνέχισε να χρησιμοποιείται και το σχολικό έτος 2000-01⁷²².

Ενώ, λοιπόν, θα υπήρχαν προς επιλογή το σχολικό έτος 2001-02 για τη 'Βιολογία' Θετικής Κατεύθυνσης Β΄ Ενιαίου Λυκείου τρία διδακτικά πακέτα (δύο πακέτα που είχαν παραχθεί μέσω προκήρυξης και ένα που είχε συγγραφεί με ανάθεση) και αντίστοιχα για τη 'Βιολογία' Θετικής Κατεύθυνσης Γ΄ Ενιαίου Λυκείου άλλα τρία (δύο πακέτα που είχαν παραχθεί μέσω προκήρυξης και ένα που είχε συγγραφεί με ανάθεση)⁷²³, εντούτοις αυτό δε συνέβη⁷²⁴, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή των καταλληλότερων εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα της Βιολογίας Θετικής Κατεύθυνσης, τα οποία θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικά πλέον διδακτικά πακέτα– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε για τη 'Βιολογία' Θετικής Κατεύθυνσης Β΄ Ενιαίου Λυκείου αυτό της Πανελλήνιας Ένωσης Βιολόγων και για τη 'Βιολογία' Θετικής Κατεύθυνσης Γ΄ Ενιαίου Λυκείου αυτό των Α. Κομητοπούλου, Β. Αλεπόρου κ.ά., όπως προκύπτει από τους καταλόγους αναφορικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2002-03 και 2003-04⁷²⁵.

Άρα, ούτε και για το μάθημα της Βιολογίας Θετικής Κατεύθυνσης (Β΄ και Γ΄ Ενιαίου Λυκείου) δε χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα,

⁷²⁰ Βλ. Πράξη 33/19-11-1997 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷²¹ Βλ. Πράξεις 31/7-10-1998, 3/10-2-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷²² Βλ. Πράξη 5/3-3-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷²³ Βλ. Πράξεις 17/14-6-2000, 24/18-10-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷²⁴ Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται: Α) Από την τηλεφωνική επικοινωνία που πραγματοποιήσαμε με την Πανελλήνια Ένωση Βιολόγων (5.3.2019). Β) Από την τηλεφωνική επικοινωνία που πραγματοποιήσαμε με δύο ανώτερα στελέχη του Π.Ι. την περίοδο εκείνη [Σ.Α. (18.12.2019), Β.Π. (23.1.2019)].

⁷²⁵ Βλ. Πράξεις 24/29-10-2001, 12/28-6-2002, 19/16-10-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Να αναφέρουμε εδώ ότι το πακέτο των Α. Κομητοπούλου κ.ά. παραμένει σε ισχύ έως και σήμερα.

τα οποία είχαν παραχθεί και επρόκειτο να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02. Συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο.

Πληροφορική

A) Πληροφορική Γυμνασίου

Στο πλαίσιο του Έργου «Νέες Τεχνολογίες-Πληροφορική» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα 'Πληροφορική' Γυμνασίου. Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στις 23.12.1997, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 7.10.1998⁷²⁶. Στη συνέχεια, συγκροτήθηκε επιτροπή κρίσης, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου, η οποία αποτελούνταν από τους Γ. Καραγιάννη, Γ. Αλεξίου, Θ. Παναγιωτόπουλο, Α. Ντούνη, Ε. Κονιδιάρη, Α. Γώγουλου, Π. Εξαρχάκο, Ν. Ζαράνη, Ν. Ψαρουδάκη⁷²⁷. Ωστόσο, από αυτήν την προκήρυξη δεν προέκυψε κανένα διδακτικό πακέτο⁷²⁸.

Επομένως, ο διαγωνισμός επαναλήφθηκε στις 28.5.1999, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στα τέλη Ιανουαρίου 2000. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στο Π.Ι. τρία διδακτικά πακέτα, τα εξής:

- ✓ Το πακέτο των Θ. Γεωργίου, Ι. Κάππου, Α. Χαλκιά, Γ. Τσερκιντζέλη, με ανάδοχο συγγραφή τις εκδόσεις «Κλειδάριθμος».
- ✓ Το πακέτο των Α. Δαμιανάκη, Χ. Μαβόγλου, Α. Τζαβάρα, Κ. Νταντούρη, με ανάδοχο συγγραφή τις εκδόσεις «Πατάκη».
- ✓ Το πακέτο των Μ. Κούτρα, Γ. Βουτυρά, Ε. Κονιδιάρη, Ν. Σφόρου, με ανάδοχο συγγραφή την Ελληνική Εταιρεία Επιστημόνων και Επαγγελματιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών (Ε.Π.Υ.).

Στη συνέχεια, τα παραπάνω πακέτα παρελήφθησαν από νέα επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Γ. Αλεξίου, Σ. Τσιτσιμιδέλη, Ε. Γουλή, Ν. Βαγενά, Β.

⁷²⁶ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁷²⁷ Βλ. Πράξη 15/3-11-1998 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷²⁸ Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε πληροφορίες σε ό,τι αφορά στο διαγωνισμό αυτό, αν, δηλαδή, κατατέθηκαν διδακτικά πακέτα, αλλά απορρίφθηκαν από την επιτροπή κρίσης, ή αν δεν κατατέθηκε κανένα διδακτικό πακέτο.

Ιωάννου, η οποία είχε οριστεί, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷²⁹. Η πρόταση της επιτροπής κρίσης ήταν να εγκριθούν (με τον όρο να γίνουν οι προτεινόμενες διορθώσεις) τα πακέτα των εκδόσεων «Πατάκη» και της Ε.Π.Υ. Έπειτα, το Συντονιστικό Συμβούλιο ενέκρινε αυτά τα δύο πακέτα επί της διαδικασίας⁷³⁰ και προωθήθηκαν στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο τα ενέκρινε ως κατάλληλα για διδακτική χρήση, ενώ δόθηκε και η έγκριση εκτύπωσής τους, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν ως εναλλακτικά διδακτικά πακέτα το σχολικό έτος 2000-01⁷³¹. Ωστόσο, σε επόμενη συνεδρίαση του Τμήματος επέρχεται μια τροποποίηση σε ό,τι αφορά στην εκτύπωση και διανομή των παραπάνω πακέτων. Σημειώνεται σχετικά: «επειδή το κόστος της εκτύπωσης και των δύο πακέτων για να διανεμηθούν σε όλους τους μαθητές και των τριών τάξεων είναι πολύ μεγάλο, εισηγούμαι να εκτυπωθούν και τα δύο πακέτα σε ικανό αριθμό αντιτύπων, ώστε τη σχολική χρονιά 2000-01 το ένα πακέτο να διανεμηθεί στους μαθητές των μισών σχολείων και το άλλο στους μαθητές των υπόλοιπων σχολείων. Επίσης, να αποστέλλεται σε κάθε σχολείο μικρός αριθμός αντιτύπων και από τα δύο πακέτα για τη σχολική βιβλιοθήκη»⁷³². Επομένως, αυτά τα δύο πακέτα εισήχθησαν στα σχολεία το σχολικό έτος 2000-01 με τον τρόπο που μόλις περιγράψαμε, δηλαδή τα μισά σχολεία της χώρας θα χρησιμοποιούσαν το ένα πακέτο και τα υπόλοιπα το δεύτερο. Η πρακτική αυτή ίσχυσε –τουλάχιστον– για τα σχολικά έτη 2001-02, 2002-03, 2003-04, όπως προκύπτει από τους καταλόγους αναφορικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα παραπάνω διδακτικά έτη⁷³³.

Μπορούμε, επομένως, να υποστηρίξουμε ότι η παραπάνω πρόταση του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης αναιρούσε στην πράξη το πιο ουσιώδες χαρακτηριστικό της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου, δηλαδή τη δυνατότητα του/της εκπαιδευτικού να επιλέξει μεταξύ δύο ή περισσότερων σχολικών βιβλίων. Άρα, για το

⁷²⁹ Βλ. Πράξη 1/1-2-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Η επιτροπή κρίσης όφειλε να παραδώσει την τελική της εισήγηση μέχρι τις 20.2.2000.

⁷³⁰ Βλ. Πράξη 2/15-2-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷³¹ Βλ. Πράξη 4/16-2-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Τα πακέτα έπρεπε να παραδοθούν στο Π.Ι. έτοιμα προς εκτύπωση έως τις 30.3.2000, προκειμένου να αποσταλούν έγκαιρα στον Ο.Ε.Δ.Β. (Βλ. Πράξη 3/3-2-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης). Να αναφερθεί στο σημείο αυτό ότι προκειμένου να καλυφθούν οι διδακτικές ανάγκες του μαθήματος της Πληροφορικής κατά τα προηγούμενα σχολικά έτη (1998-99, 1999-00) προκρίθηκε η λύση της ανατύπωσης του βιβλίου των Α. Αγγελή, Ν. Αλεξανδρή κ.ά (Βλ. Πράξεις 21/2-7-1997, 10/21-4-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁷³² Βλ. Πράξη 12/10-5-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷³³ Βλ. Πράξεις 17/14-6-2000, 24/29-10-2001, 21/6-12-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Να αναφερθεί, επίσης, ότι το σχολικό έτος 2007-08 εισήχθη νέο διδακτικό πακέτο για την Πληροφορική Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου, αυτό των Α. Αράπογλου, Χ. Μαβόγλου, Η. Οικονομάκου, Κ. Φύτρου.

μάθημα 'Πληροφορική' Γυμνασίου δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο, παρότι είχαν παραχθεί εναλλακτικά διδακτικά πακέτα.

Β) Εφαρμογές Πληροφορικής/Υπολογιστών Ενιαίου Λυκείου

Στο πλαίσιο του Έργου «Νέες Τεχνολογίες-Πληροφορική» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα 'Εφαρμογές Πληροφορικής' της Α' Τάξης και 'Εφαρμογές Υπολογιστών' της Β' και Γ' Τάξης Ενιαίου Λυκείου. Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στις 23.12.1997, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 7.10.1998⁷³⁴. Στη συνέχεια, συγκροτήθηκε επιτροπή κρίσης, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου, η οποία αποτελούνταν από τους Γ. Καραγιάννη, Γ. Αλεξίου, Θ. Παναγιωτόπουλο, Α. Ντούνη, Ε. Κονιδιάρη, Α. Γώγουλο, Π. Εξαρχάκο, Ν. Ζαράνη, Ν. Ψαρουδάκη⁷³⁵. Η πρόταση της επιτροπής κρίσης ήταν να εγκριθεί το διδακτικό πακέτο της συγγραφικής ομάδας των Α. Σιδρίδη, Β. Κόμη, Κ. Γιαλούρη, Κ. Σταθόπουλου, Β. Γκιμπερίτη, με ανάδοχο συγγραφής την Ελληνική Μαθηματική Εταιρεία. Στη συνέχεια, το Συντονιστικό Συμβούλιο το ενέκρινε επί της διαδικασίας, με την προϋπόθεση να γίνουν οι προτεινόμενες από την επιτροπή κρίσης διορθώσεις⁷³⁶, και προωθήθηκε στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής του στο Ενιαίο Λύκειο⁷³⁷. Το πακέτο, επομένως, της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας εισήχθη το σχολικό έτος 1999-00, χωρίς να έχει προηγηθεί η προβλεπόμενη πειραματική εφαρμογή του⁷³⁸.

Επειδή, όμως, από τον πρώτο διαγωνισμό είχε προκύψει μόνο ένα πακέτο, προκηρύχθηκε στις 28.5.1999 νέος διαγωνισμός για τη συγγραφή δύο εναλλακτικών διδακτικών πακέτων, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσής τους στα τέλη Ιανουαρίου 2000. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στο Π.Ι. δύο διδακτικά πακέτα, τα εξής:

⁷³⁴ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁷³⁵ Βλ. Πράξη 15/3-11-1998 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷³⁶ Βλ. Πράξεις 4/1999, 20/16-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷³⁷ Βλ. Πράξη 30/3-11-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷³⁸ Βλ. Πράξη 15/22-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Βλ. επίσης Πράξη 31/7-10-1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

- ✓ Το πακέτο της συγγραφικής ομάδας των Ι. Κατωπόδη, Π. Αναστασιάδη, Ν. Αντωνάκου, Ι. Βογιατζή, Π. Καραγεώργου, Κ. Πατριαρχέα, Ι. Πενταφράγκα.
- ✓ Το πακέτο των Θ. Οικονόμου, Η. Βαρλάμη, Π. Βλάχου, Δ. Δημητριάδη, Χ. Καλέργη, Β. Μιχαλακόπουλου, Α. Φακινού, με ανάδοχο συγγραφή την Ε.Π.Υ.

Στη συνέχεια, τα παραπάνω πακέτα παρελήφθησαν από νέα επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Θ. Τσίλιγκιρίδη, Ε. Χούσου, Ν. Γουγούλα, Κ. Σκέντο, Α. Γώγουλου, η οποία είχε οριστεί, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷³⁹. Η πρόταση της επιτροπής κρίσης ήταν να εγκριθεί το πακέτο της Ε.Π.Υ., με την προϋπόθεση να γίνουν ορισμένες βελτιώσεις. Έπειτα, το Συντονιστικό Συμβούλιο ενέκρινε το παραπάνω πακέτο επί της διαδικασίας⁷⁴⁰ και προωθήθηκε στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο ενέκρινε τη διδακτική του καταλληλότητα⁷⁴¹.

Ενώ από το σχολικό έτος 2001-02 θα υπήρχαν δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα προς επιλογή από τους/τις εκπαιδευτικούς, εντούτοις κάτι τέτοιο δε συνέβη, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από την ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή του καταλληλότερου εναλλακτικού διδακτικού πακέτου για το μάθημα 'Εφαρμογές Πληροφορικής/Υπολογιστών' Ενιαίου Λυκείου, το οποίο θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικό πλέον διδακτικό πακέτο– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε αυτό της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας (το οποίο ήδη χρησιμοποιούνταν στα σχολεία), όπως προκύπτει από τον κατάλογο που αναφέρεται στις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για το διδακτικό έτος 2001-02⁷⁴².

Άρα, για το μάθημα 'Εφαρμογές Πληροφορικής/Υπολογιστών' Ενιαίου Λυκείου δε χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία είχαν παραχθεί και επρόκειτο να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02. Συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο.

Γ) Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον Γ' Ενιαίου Λυκείου

⁷³⁹ Βλ. Πράξη 1/1-2-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Η επιτροπή κρίσης όφειλε να παραδώσει την τελική της εισήγηση μέχρι τις 20.2.2000.

⁷⁴⁰ Βλ. Πράξη 3/2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁴¹ Βλ. Πράξη 5/23-2-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁴² Βλ. Πράξη 24/18-10-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Στο πλαίσιο του Έργου «Νέες Τεχνολογίες-Πληροφορική» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα 'Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον' Γ' Ενιαίου Λυκείου (Τεχνολογικής Κατεύθυνσης). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε το Φεβρουάριο του 1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 25.1.1999⁷⁴³. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στο Π.Ι. τρία διδακτικά πακέτα, τα εξής:

- ✓ Το πακέτο των Ε. Κυραμά, Δ. Παπάζογλου, Χ. Πάτσα, Γ. Σούτλη, με ανάδοχο συγγραφέα τις εκδόσεις «Κλειδάριθμος».
- ✓ Το πακέτο των Ι. Κατωπόδη, Ν. Αντωνάκου, Ι. Βογιατζή, Κ. Πατριαρχέα.
- ✓ Το πακέτο των Χ. Κοίλια, Α. Βακάλη, Η. Γιαννόπουλου, Κ. Μάλαμα, Π. Πολίτη, Ν. Ιωαννίδη, Ι. Μανωλόπουλου, Σ. Ζάχου, με ανάδοχο συγγραφέα την Ε.Π.Υ.

Στη συνέχεια, τα παραπάνω πακέτα παρελήφθησαν από την επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Α. Σιδερίδη, Δ. Δεσπότη, Κ. Γιαλούρη, Κ. Ζαχαρή, Ε. Γουλή, η οποία είχε οριστεί, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷⁴⁴. Η πρόταση της επιτροπής κρίσης ήταν να εγκριθούν δύο διδακτικά πακέτα, αυτά των Ι. Κατωπόδη κ.ά. και των Χ. Κοίλια κ.ά., με την προϋπόθεση να γίνουν ορισμένες διορθώσεις. Έπειτα, το Συντονιστικό τα ενέκρινε επί της διαδικασίας⁷⁴⁵ και προωθήθηκαν στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο τα ενέκρινε ως κατάλληλα για διδακτική χρήση⁷⁴⁶. Επομένως, τα δύο αυτά πακέτα εισήχθησαν στα σχολεία το διδακτικό έτος 1999-2000 (χωρίς να έχει προηγηθεί η προβλεπόμενη πειραματική εφαρμογή τους) και χρησιμοποιήθηκαν ως εναλλακτικά, δηλαδή ο/η εκπαιδευτικός μπορούσε να επιλέξει μεταξύ των δύο παραπάνω πακέτων για τη διδασκαλία αυτού του μαθήματος⁷⁴⁷.

⁷⁴³ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁷⁴⁴ Βλ. Πράξη 4/1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁴⁵ Βλ. Πράξη 7/6-4-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁴⁶ Βλ. Πράξη 10/21-4-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁴⁷ Βλ. Πράξεις 15/22-7-1999, 18/6-9-1999, 26/15-11-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται: Α) Από τις προφορικές μαρτυρίες δύο εκπαιδευτικών που δίδασκαν το μάθημα αυτό εκείνη την περίοδο [Μ.Ν. (19.11.2018), Ν.Π. (5.12.2018)]. Β) Από την τηλεφωνική επικοινωνία που πραγματοποιήσαμε με ένα μέλος -τότε- του κύριου προσωπικού του Π.Ι., το οποίο είχε την ευθύνη των μαθημάτων της Πληροφορικής [Α.Α. (2.4.2019)].

Επειδή, όμως, από τον πρώτο διαγωνισμό είχαν προκύψει μόνο δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, προκηρύχθηκε στις 28.5.1999 νέος διαγωνισμός για τη συγγραφή ενός επιπλέον διδακτικού πακέτου, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσής του στα τέλη Ιανουαρίου 2000. Ωστόσο, στον επαναληπτικό διαγωνισμό για το μάθημα ‘Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον’ Γ΄ Ενιαίου Λυκείου δεν κατατέθηκε κανένα διδακτικό πακέτο⁷⁴⁸.

Επομένως, τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα για το μάθημα αυτό χρησιμοποιούνταν στα σχολεία για δύο σχολικά έτη (1999-2000, 2000-01) και είχε ήδη προγραμματιστεί η ανατύπωσή τους για το σχολικό έτος 2001-02⁷⁴⁹. Εντούτοις αυτό δε συνέβη, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίο από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή του καταλληλότερου εναλλακτικού διδακτικού πακέτου για το μάθημα ‘Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον’, το οποίο θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικό πλέον διδακτικό πακέτο– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε αυτό των Χ. Κοΐλια κ.ά, το οποίο εξακολουθεί να ισχύει έως και σήμερα⁷⁵⁰.

Άρα, για το μάθημα ‘Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον’ Γ΄ Ενιαίου Λυκείου παρήχθησαν πράγματι εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για δύο σχολικά έτη (1999-2000, 2000-01).

Δ) Πολυμέσα-Δίκτυα Γ΄ Ενιαίου Λυκείου

Στο πλαίσιο του Έργου ‘Νέες Τεχνολογίες-Πληροφορική’ της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα ‘Πολυμέσα-Δίκτυα’ Γ΄ Ενιαίου Λυκείου (Τεχνολογικής Κατεύθυνσης). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε το Φεβρουάριο του 1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 25.1.1999⁷⁵¹. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στο Π.Ι. τέσσερα διδακτικά πακέτα, τα εξής:

⁷⁴⁸ Βλ. Πράξη 1/1-2-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁴⁹ Βλ. Πράξη 24/18-10-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁵⁰ Βλ. Πράξεις 17/17-7-2001, 26/7-12-2001, 1/11-1-2002, 19/16-10-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁵¹ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Εντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

- ✓ Το πακέτο των Λ. Μεράκου, Σ. Ούτσιου, Γ. Βουτυρά, Π. Ματζάκου, Μ. Μόρμωρη, Α. Γκαμπροβέλη, με ανάδοχο συγγραφής την Ε.Π.Υ.
- ✓ Το πακέτο των Α. Δαμιανάκη, Χ. Μαβόγλου, Α. Τζαβάρα, Π. Κλημαθιανάκη, Μ. Πιταροκοίλη, Σ. Αντωνιάδη, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Πατάκη».
- ✓ Το πακέτο των Θ. Γεωργίου, Ι. Κάππου, Α. Λαδιά, Α. Μικρόπουλου, Α. Τζιμογιάννη, Κ. Χαλκιά, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Κλειδάριθμος».
- ✓ Το πακέτο των Γ. Αλεξίου, Α. Διγάλου, Μ. Κορδάκη, Δ. Μπακάλη, Ν. Τσατσούρη, Ι. Γαροφάλακη, Π. Μαρκέλου, Ι. Τζήμα, Σ. Κουμπιά, Β. Κατίκα, Λ. Μάνδαλου, Κ. Μπούρα, Χ. Μπούρα, Ε. Καπούλα, Α. Γκάμα, Α. Κονιδάρη, Π. Λάμψα, Α. Σεβαστή, Θ. Τσιάτσου.

Στη συνέχεια, τα παραπάνω πακέτα παρελήφθησαν από την επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Β. Μάγκλαρη, Χ. Δουληγέρη, Κ. Ηλιάδη, Κ. Καρανάσιο, Σ. Τσιμηδέλη, η οποία είχε οριστεί, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷⁵². Η πρόταση της επιτροπής κρίσης ήταν να εγκριθεί το πακέτο των εκδόσεων «Κλειδάριθμος», με την προϋπόθεση να γίνουν οι απαιτούμενες διορθώσεις. Έπειτα, το Συντονιστικό το ενέκρινε επί της διαδικασίας⁷⁵³ και προωθήθηκε στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο το ενέκρινε ως κατάλληλο για διδακτική χρήση⁷⁵⁴. Επομένως, το πακέτο αυτό εισήχθη στα σχολεία το διδακτικό έτος 1999-2000, χωρίς να έχει προηγηθεί η προβλεπόμενη πειραματική εφαρμογή του⁷⁵⁵.

Επειδή, όμως, από τον πρώτο διαγωνισμό είχε προκύψει μόνο ένα διδακτικό πακέτο, προκηρύχθηκε στις 28.5.1999 νέος διαγωνισμός για τη συγγραφή δύο εναλλακτικών διδακτικών πακέτων, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσής τους στα τέλη Ιανουαρίου 2000. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στο Π.Ι. δύο διδακτικά πακέτα, τα εξής:

- ✓ Το πακέτο των Γ. Αλεξίου, Μ. Ρήγκου, Μ. Κορδάκη, Δ. Μπακάλη, Ν. Τσατσούρη, Ι. Γαροφάλακη, Π. Μαρκέλου, Ι. Τζήμα, Σ. Κουμπιά, Β. Κατίκα, Λ. Μάνδαλου, Κ. Μπούρα, Χ. Μπούρα, Ε. Καπούλα, Α. Γκάμα, Α. Κονιδάρη, Π. Λάμψα, Α. Σεβαστή, Θ. Τσιάτσου.

⁷⁵² Βλ. Πράξη 4/1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁵³ Βλ. Πράξη 7/6-4-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁵⁴ Βλ. Πράξη 10/21-4-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁵⁵ Βλ. Πράξεις 15/22-7-1999, 18/6-9-1999, 26/15-11-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

- ✓ Το πακέτο των Σ. Ούτσιου, Γ. Βουτυρά, Π. Ματζάκου, Μ. Μόρμορη, Β. Οικονόμου, με ανάδοχο συγγραφή την Ε.Π.Υ.

Στη συνέχεια, τα παραπάνω πακέτα παρελήφθησαν από νέα επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Χ. Δουλιγέρη, Κ. Καρανάσιο, Χ. Παπαευαγγέλου, η οποία είχε οριστεί, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷⁵⁶. Η πρόταση της επιτροπής κρίσης ήταν να εγκριθούν και τα δύο, εφόσον γίνουν οι απαιτούμενες διορθώσεις. Έπειτα, τα διδακτικά πακέτα εγκρίθηκαν επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο⁷⁵⁷ και προωθήθηκαν στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο τα ενέκρινε ως κατάλληλα για διδακτική χρήση⁷⁵⁸.

Επομένως, το πακέτο των εκδόσεων «Κλειδάριθμος» χρησιμοποιούνταν στα σχολεία για δύο διδακτικά έτη (1999-2000, 2000-01) ως μοναδικό διδακτικό πακέτο και επρόκειτο να εισαχθούν το διδακτικό έτος 2001-02 και τα άλλα δύο διδακτικά πακέτα που είχαν εγκριθεί (δηλαδή, τη σχολική χρονιά 2001-02 ο/η εκπαιδευτικός θα μπορούσε να επιλέξει μεταξύ τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων). Κάτι τέτοιο, ωστόσο, δε συνέβη, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή του καταλληλότερου εναλλακτικού διδακτικού πακέτου για το μάθημα 'Πολυμέσα-Δίκτυα', το οποίο θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικό πλέον διδακτικό πακέτο– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε αυτό των εκδόσεων «Κλειδάριθμος», όπως προκύπτει από τους καταλόγους του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης σχετικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα σχολικά έτη 2001-02, 2002-03, 2003-04⁷⁵⁹.

Άρα, για το μάθημα 'Πολυμέσα-Δίκτυα' δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο, διότι: α) για δύο σχολικά έτη (1999-2000, 2000-01) ίσχυσε μόνο ένα διδακτικό πακέτο και β) η εισαγωγή των άλλων δύο εναλλακτικών διδακτικών πακέτων τη σχολική χρονιά 2001-02 –ώστε ο/η εκπαιδευτικός να έχει τη δυνατότητα επιλογής και, συνεπώς, να δικαιολογείται ο όρος πολλαπλό βιβλίο– δεν έλαβε χώρα ποτέ.

Ε) Εφαρμογές Λογισμικού Γ' Ενιαίου Λυκείου

⁷⁵⁶ Βλ. Πράξη 1/1-2-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Η επιτροπή κρίσης όφειλε να παραδώσει την τελική της εισήγηση μέχρι τις 20.2.2000.

⁷⁵⁷ Βλ. Πράξη 3/2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁵⁸ Βλ. Πράξη 5/23-2-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁵⁹ Βλ. Πράξεις 17/14-6-2000, 17/17-7-2001, 12/28-6-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Στο πλαίσιο του Έργου «Νέες Τεχνολογίες-Πληροφορική» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή δύο εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα 'Εφαρμογές Λογισμικού' Γ' Ενιαίου Λυκείου (Τεχνολογικής Κατεύθυνσης). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε το Φεβρουάριο του 1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 25.1.1999⁷⁶⁰. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στο Π.Ι. δύο διδακτικά πακέτα, τα εξής:

- ✓ Το πακέτο των Θ. Οικονόμου, Κ. Γιαλελή, Δ. Δημητριάδη, Χ. Καλέργη, Α. Καστανιά, Ι. Κατωπόδη, Π. Κούλα, Γ. Κουρουπέτρογλου, Α. Γκαμπροβέλη, με ανάδοχο συγγραφής την Ε.Π.Υ.
- ✓ Το πακέτο του Κ. Λιβαδά.

Στη συνέχεια, τα παραπάνω πακέτα παρελήφθησαν από την επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Ι. Ιωαννίδη, Γ. Πάγκαλο, Φ. Φραγκόπουλο, Κ. Κάππα, Γ. Κριμπά, η οποία είχε οριστεί, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷⁶¹. Η πρόταση της επιτροπής κρίσης ήταν να εγκριθεί ένα διδακτικό πακέτο, αυτό της Ε.Π.Υ., με τον όρο να γίνουν οι απαιτούμενες διορθώσεις. Έπειτα, το παραπάνω πακέτο εγκρίθηκε επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο⁷⁶² και προωθήθηκε στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο το ενέκρινε ως κατάλληλο για διδακτική χρήση⁷⁶³. Επομένως, το πακέτο αυτό εισήχθη στα σχολεία το διδακτικό έτος 1999-2000, χωρίς να έχει προηγηθεί η προβλεπόμενη πειραματική εφαρμογή του⁷⁶⁴.

Επειδή, όμως, από τον πρώτο διαγωνισμό είχε προκύψει μόνο ένα διδακτικό πακέτο, προκηρύχθηκε στις 28.5.1999 νέος διαγωνισμός για τη συγγραφή δύο εναλλακτικών διδακτικών πακέτων, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσής τους στα τέλη Ιανουαρίου 2000. Ωστόσο, στον επαναληπτικό διαγωνισμό για το μάθημα 'Εφαρμογές Λογισμικού' δεν κατατέθηκε κανένα διδακτικό πακέτο⁷⁶⁵. Συνεπώς, το πακέτο των Θ. Οικονόμου, Κ. Γιαλελή κ.ά. συνέχισε να χρησιμοποιείται και τα

⁷⁶⁰ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Εντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁷⁶¹ Βλ. Πράξη 4/1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁶² Βλ. Πράξη 7/6-4-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁶³ Βλ. Πράξη 10/21-4-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁶⁴ Βλ. Πράξεις 15/22-7-1999, 26/15-11-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁶⁵ Βλ. Πράξη 1/1-2-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

επόμενα σχολικά έτη, όπως προκύπτει από τους καταλόγους που αναφέρονται στις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2001-02, 2002-03, 2003-04⁷⁶⁶.

Άρα, για το μάθημα 'Εφαρμογές Λογισμικού' Γ' Ενιαίου Λυκείου εγκρίθηκε μόνο ένα διδακτικό πακέτο και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο.

ΣΤ) Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα Γ' Ενιαίου Λυκείου

Στο πλαίσιο του Έργου «Νέες Τεχνολογίες-Πληροφορική» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα 'Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα' Γ' Ενιαίου Λυκείου (Τεχνολογικής Κατεύθυνσης). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε το Φεβρουάριο του 1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 25.1.1999⁷⁶⁷. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στο Π.Ι. έξι διδακτικά πακέτα, τα εξής:

- ✓ Το πακέτο των Ι. Κάβουρα, Α. Βατρικά, Γ. Γώγουλου, Α. Σταματίδου, Δ. Φούρλα, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Κλειδάριθμος».
- ✓ Το πακέτο του Κ. Λιβαδά.
- ✓ Το πακέτο των Δ. Φρυδά, Α. Μαντούβαλου, Π. Τζίτζιρα, Κ. Φλώρου, με ανάδοχο συγγραφής την εταιρεία «EXODUS».
- ✓ Το πακέτο των Γ. Παπακωνσταντίνου, Ν. Κοζύρη, Π. Τσανάκα, Ι. Δροσίτη, Γ. Μανουσόπουλου, Α. Μανουσόπουλου, Π. Ματζάκου.
- ✓ Το πακέτο των Ι. Αποστολάκη, Π. Γκίνογλου, Σ. Καλαφατούδη, Ε. Κανίδη, Χ. Κοίλια, Ε. Μόρμωρη, Μ. Μπακούρη, Μ. Μπεκάκο, Α. Γκαμπροβέλη, με ανάδοχο συγγραφής την Ε.Π.Υ.

⁷⁶⁶ Βλ. Πράξεις 17/14-6-2000, 17/17-7-2001, 12/28-6-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁶⁷ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2° Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

- ✓ Το πακέτο των Χ. Κοίλια, Η. Γιαννόπουλου, Κ. Μάλαμα, Π. Πολίτη, Α. Βακάλη, Ν. Ιωαννίδη, Ι. Μανωλόπουλου, Σ. Ζάχο, με ανάδοχο συγγραφή την Ε.Π.Υ.

Στη συνέχεια, τα παραπάνω πακέτα παρελήφθησαν από την επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Γ. Φιλοκύπρου, Β. Χρυσικόπουλο, Π. Γεωργιάδη, Ν. Ψαρουδάκη, Γ. Ταμπουρατζή, η οποία είχε οριστεί, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷⁶⁸. Η πρόταση της επιτροπής κρίσης ήταν να εγκριθεί ένα διδακτικό πακέτο, αυτό των Γ Παπακωνσταντίνου κ.ά., με τον όρο να γίνουν οι απαιτούμενες διορθώσεις. Έπειτα, το παραπάνω πακέτο εγκρίθηκε επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο⁷⁶⁹ και προωθήθηκε στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο το ενέκρινε ως κατάλληλο για διδακτική χρήση⁷⁷⁰. Επομένως, το πακέτο αυτό εισήχθη στα σχολεία το διδακτικό έτος 1999-2000, χωρίς να έχει προηγηθεί η προβλεπόμενη πειραματική εφαρμογή του⁷⁷¹.

Επειδή, όμως, από τον πρώτο διαγωνισμό είχε προκύψει μόνο ένα διδακτικό πακέτο, προκηρύχθηκε στις 28.5.1999 νέος διαγωνισμός για τη συγγραφή δύο εναλλακτικών διδακτικών πακέτων, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσής τους στα τέλη Ιανουαρίου 2000. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκε στο Π.Ι. ένα διδακτικό πακέτο, το εξής: το πακέτο των Ι. Αποστολάκη, Π. Γκίνογλου, Σ. Καλαφατούδη, Ε. Κανίδη, Χ. Κοίλια, Ε. Μόρμορη, Μ. Μπακούρη, με ανάδοχο συγγραφή την Ε.Π.Υ. Στη συνέχεια, το παραπάνω πακέτο παρελήφθη από νέα επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Β. Χρυσικόπουλο, Π. Γεωργιάδη, Χ. Ζορμπά, η οποία είχε οριστεί με απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷⁷². Η πρόταση της επιτροπής κρίσης ήταν να εγκριθεί το παραπάνω πακέτο, με τον όρο να γίνουν οι απαιτούμενες διορθώσεις. Έπειτα, εγκρίθηκε επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο⁷⁷³ και προωθήθηκε στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο το ενέκρινε ως κατάλληλο για διδακτική χρήση⁷⁷⁴.

Ενώ το πακέτο των Γ. Παπακωνσταντίνου κ.ά. χρησιμοποιούνταν στα σχολεία για δύο διδακτικά έτη (1999-2000, 2000-01) και επρόκειτο από το επόμενο σχολικό

⁷⁶⁸ Βλ. Πράξη 4/1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁶⁹ Βλ. Πράξη 7/6-4-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁷⁰ Βλ. Πράξη 10/21-4-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁷¹ Βλ. Πράξεις 15/22-7-1999, 18/6-9-1999, 26/15-11-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁷² Βλ. Πράξη 1/1-2-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Η επιτροπή κρίσης όφειλε να παραδώσει την τελική της εισήγηση μέχρι τις 20.2.2000.

⁷⁷³ Βλ. Πράξη 3/2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁷⁴ Βλ. Πράξη 5/23-2-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

έτος (2001-02) να εισαχθεί το πακέτο της Ε.Π.Υ. που είχε εγκριθεί, εντούτοις αυτό δε συνέβη, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή του καταλληλότερου εναλλακτικού διδακτικού πακέτου για το μάθημα ‘Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα’, το οποίο θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικό πλέον διδακτικό πακέτο– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε αυτό των Γ. Παπακωνσταντίνου κ.ά. (που ήδη χρησιμοποιούνταν), όπως προκύπτει από τους καταλόγους του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης σχετικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα σχολικά έτη 2001-02, 2002-03, 2003-04⁷⁷⁵.

Άρα, για το μάθημα ‘Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα’ δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο, διότι: α) για δύο σχολικά έτη (1999-2000, 2000-01) ίσχυσε μόνο ένα διδακτικό πακέτο και β) η εισαγωγή ενός ακόμη διδακτικού πακέτου τη σχολική χρονιά 2001-02 –ώστε ο/η εκπαιδευτικός να έχει τη δυνατότητα επιλογής και, συνεπώς, να δικαιολογείται ο όρος πολλαπλό βιβλίο– δεν έλαβε χώρα ποτέ.

Μαθηματικά

Α) Μαθηματικά Α΄ Δημοτικού

Στο πλαίσιο του Έργου «Μαθηματικά» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για τα ‘Μαθηματικά’ Α΄ Δημοτικού. Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στις 23.12.1997, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 7.10.1998⁷⁷⁶. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στο Π.Ι. έντεκα διδακτικά πακέτα. Στη συνέχεια, τα τελευταία παρελήφθησαν από την επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Α. Μπούφη, Α. Χαλάτση, Ε. Αυγερινό, Δ. Δημητρακόπουλο, Χ. Αγγέλη, Φ. Γαλάνη, Μ. Σταμοπούλου, η οποία είχε οριστεί στις 20.1.1999, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷⁷⁷. Η επιτροπή κρίσης κατέθεσε την

⁷⁷⁵ Βλ. Πράξεις 24/18-10-2000, 17/17-7-2001, 12/28-6-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁷⁶ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁷⁷⁷ Βλ. Πράξη 15/3-11-1998 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

τελική της έκθεση τον Απρίλιο του 1999, με την πρόταση να εγκριθούν τα τρία από τα έντεκα διδακτικά πακέτα. Ακολούθως, το Συντονιστικό Συμβούλιο ενέκρινε επί της διαδικασίας τα τρία αυτά πακέτα, με την προϋπόθεση να γίνουν οι προτεινόμενες από την επιτροπή κρίσης βελτιώσεις⁷⁷⁸. Έπειτα, προωθήθηκαν στο Τμήμα Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο τα ενέκρινε ως κατάλληλα για διδακτική χρήση για το σχολικό έτος 2001-02⁷⁷⁹.

Μολονότι τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα που είχαν παραχθεί για τα 'Μαθηματικά' Α' Δημοτικού επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν το σχολικό έτος 2001-02, εντούτοις αυτό δε συνέβη, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η λύση που προκρίθηκε για την κάλυψη των διδακτικών αναγκών του μαθήματος αυτού ήταν η ανατύπωση του ισχύοντος, μέχρι το 2000-01, βιβλίου⁷⁸⁰. Προς επίρρωση των παραπάνω, αναφέρεται σχετικά σε μια συνεδρίαση του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης:

«[...] προτείνεται στο Τμήμα Πρωτοβάθμιας η κατά ανάγκη ανατύπωσης του υπάρχοντος βιβλίου των Μαθηματικών της Α' Δημοτικού για το σχολικό έτος 2001-02, αφού ελήφθησαν υπόψη τα παρακάτω: 1) Η με αριθμ. Γ1/1152/4-12-2001 απόφαση του ΥΠ.Ε.Π.Θ. για αναστολή της εκτύπωσης των διδακτικών πακέτων για την Α' Δημοτικού, επειδή μελετώνται τα Π.Σ. της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. 2) Η Πράξη 12/1999 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας του Π.Ι., σύμφωνα με την οποία η εισαγωγή του τριπλού βιβλίου στην Α' Δημοτικού θα είναι δυνατή, εφόσον εξασφαλιστεί η έγκαιρη παραγωγή των διδακτικών βιβλίων Μαθηματικών των επόμενων τάξεων. 3) Η πιλοτική εφαρμογή του τριπλού βιβλίου της Α' Δημοτικού, που πρέπει να γίνει, για να είναι το ΥΠ.Ε.Π.Θ. συνεπές στην προσπάθειά του να βελτιώσει τη παρεχόμενη εκπαίδευση [...]»⁷⁸¹.

Επόμενος, το πακέτο των Γ. Αποστολικά κ.ά εξακολούθησε να χρησιμοποιείται στα σχολεία, όπως προκύπτει από τους καταλόγους του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης σχετικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2002-03 και 2003-04⁷⁸², και παρέμεινε σε ισχύ έως το σχολικό έτος

⁷⁷⁸ Βλ. Πράξεις 8/29-4-1999, 14/14-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Σε επόμενη συνεδρίαση του συζητείται μια ένσταση κατά της εισήγησης της επιτροπής κρίσης, η οποία, ωστόσο, απορρίφθηκε (Βλ. Πράξη 21/28-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁷⁷⁹ Βλ. Πράξη 12/1999 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁸⁰ Πρόκειται για το πακέτο των Γ. Αποστολικά, Τ. Διονυσόπουλου, Γ. Σαλβαρά [βιβλίο μαθητή/τριας (τεύχος Α', τεύχος Β'), βιβλίο δασκάλου], το οποίο είχε εκδοθεί για πρώτη φορά το 1982.

⁷⁸¹ Βλ. Πράξη 5/12-3-2001 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁸² Βλ. Πράξεις 9/11-7-2001, 13/9-10-2001, 5/21-5-2002, 10/22-10-2002 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

2006-07, οπότε και αντικαταστάθηκε από το πακέτο των Χ. Λεμονίδη, Α. Θεοδώρου, Α. Καψάλη, Δ. Πνευματικού, με ανάδοχο συγγραφέας τα «Ελληνικά Γράμματα».

Άρα, για τα 'Μαθηματικά' Α' Δημοτικού δε χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία είχαν παραχθεί και επρόκειτο να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02. Συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος στην περίπτωση αυτή για πολλαπλό βιβλίο.

Β) Μαθηματικά Α' Γυμνασίου

Στο πλαίσιο του Έργου «Μαθηματικά» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για τα 'Μαθηματικά' Α' Γυμνασίου. Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στις 23.12.1997, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 7.10.1998⁷⁸³. Αρχικά, δήλωσαν συμμετοχή στο διαγωνισμό 33 συγγραφικές ομάδες ή μεμονωμένοι συγγραφείς, αλλά εντέλει κατατέθηκαν στο Π.Ι. επτά διδακτικά πακέτα, τα εξής:

- ✓ Το πακέτο των Σ. Αμβρουζή, Σ. Ανδρεαδάκη, Σ. Βουδούρη, Γ. Λεγάτου, Μ. Σάββα, Ε. Τσιλιακού, με ανάδοχο συγγραφέας τις εκδόσεις «Πατάκη».
- ✓ Το πακέτο των Σ. Κοτσιγιάννη, Α. Ντούλια, Μ. Μάνεση.
- ✓ Το πακέτο των Ν. Βαρουχάκη, Δ. Παπαμιχαήλ, Χ. Γιαννίκου, Κ. Σολδάτου, με ανάδοχο συγγραφέας τις εκδόσεις «Gutenberg».
- ✓ Το πακέτο των Γ. Κωστάκη, Κ. Κωστάκου.
- ✓ Το πακέτο του Σ. Κατσαρλίνου.
- ✓ Το πακέτο των Χ. Γεωργιανή, Φρ. Καλαβάση, Χ. Καλλιγά, Ν. Μαρκάκη, Μ. Μειμάρη, Σπ. Φερεντίνου, Γ. Φλέσσα, με ανάδοχο συγγραφέας τις εκδόσεις «Βιβλιοεκδοτική».
- ✓ Το πακέτο των Σ. Μπαλή, Α. Οικονόμου, Π. Οικονόμου, Μ. Τζεκάκη.

Στη συνέχεια, τα παραπάνω πακέτα παρελήφθησαν από την επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Σ. Νεγρεπόντη, Θ. Ζαχαριάδη, Τ. Βάρδα, Χ. Στατερά, Ε. Μάκρα, Κ. Αδάμο, Σ. Τσικοπούλου, η οποία είχε οριστεί στις 20.1.1999, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷⁸⁴. Η επιτροπή κρίσης κατέθεσε την τελική

⁷⁸³ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επίλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁷⁸⁴ Βλ. Πράξη 15/3-11-1998 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

της έκθεση στις 5.4.1999, με την πρόταση να εγκριθούν (με διορθώσεις) τα τρία από τα επτά διδακτικά πακέτα, τα εξής: το πακέτο των εκδόσεων «Gutenberg», το πακέτο των εκδόσεων «Βιβλιοεκδοτική» και το πακέτο των Σ. Μπαλή κ.ά.⁷⁸⁵. Έπειτα, το Συντονιστικό Συμβούλιο ενέκρινε επί της διαδικασίας τα τρία αυτά πακέτα⁷⁸⁶ και προωθήθηκαν στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο τα ενέκρινε ως κατάλληλα για διδακτική χρήση⁷⁸⁷.

Μολονότι τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα που είχαν παραχθεί για τα 'Μαθηματικά' Α' Γυμνασίου επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν το σχολικό έτος 2001-02, εντούτοις αυτό δε συνέβη, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Ο λόγος που επικαλέστηκε το Π.Ι. για να μην προχωρήσει στη διαδικασία εκτύπωσης των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για τα 'Μαθηματικά' Α' Γυμνασίου ήταν ότι δεν εξασφαλιζόταν η συνέχεια με τα αντίστοιχα βιβλία για τη Β' και τη Γ' Γυμνασίου⁷⁸⁸. Έτσι, εξακολούθησε να χρησιμοποιείται στα σχολεία τα επόμενα διδακτικά έτη το βιβλίο των Α. Αλιμπίνση, Ζ. Αντύπα, Ε. Ευσταθόπουλου, Ν. Κλαουδάτου, Σ. Παπασταυρίδη⁷⁸⁹, το οποίο παρέμεινε σε ισχύ έως το σχολικό έτος 2007-08, οπότε και αντικαταστάθηκε από το βιβλίο των Ι. Βανδουλάκη, Χ. Καλλιγά, Ν. Μαρκάκη, Σ. Φερεντίνου.

Άρα, για τα 'Μαθηματικά' Α' Γυμνασίου δε χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία είχαν παραχθεί και επρόκειτο να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02. Συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος στην περίπτωση αυτή για πολλαπλό βιβλίο.

Γ) Ευκλείδεια Γεωμετρία Ενιαίου Λυκείου (Α' και Β' Τάξη)

Στο πλαίσιο του Έργου «Μαθηματικά» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα της Ευκλείδειας Γεωμετρίας Ενιαίου Λυκείου. Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στις 23.12.1997, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων

⁷⁸⁵ Η βαθμολογία που συγκέντρωσαν ήταν η εξής: Το πακέτο των Σ. Μπαλή κ.ά. 64.5, το πακέτο των εκδόσεων «Gutenberg» 63.7 και το πακέτο των εκδόσεων «Βιβλιοεκδοτική» 62.6 (Βλ. Πράξη 10/21-4-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁷⁸⁶ Βλ. Πράξεις 7/1999, 14/14-7-1999, 18/6-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁸⁷ Βλ. Πράξεις 10/21-4-1999, 21/21-7-1999, 23/15-9-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Τα παραπάνω διδακτικά πακέτα θα εισάγονταν το σχολικό έτος 2001-02, προκειμένου να υπάρξει ο απαιτούμενος χρόνος για να παραχθούν τα βιβλία των επόμενων τάξεων (Βλ. Πράξεις 34/8-12-1999, 17/14-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁷⁸⁸ Βλ. Πράξη 7/12-3-2001 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁸⁹ Βλ. Πράξεις 22/8-10-2001, 19/16-10-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

στις 7.10.1998⁷⁹⁰. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στο Π.Ι. επτά διδακτικά πακέτα. Στη συνέχεια, τα πακέτα αυτά παρελήφθησαν από την επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Χ. Μπαϊκούση, Ι. Αραχωβίτη, Κ. Μακρή, Ι. Κουφογιώργο, Ι. Καλογεράκη, Ι. Πεπόνη, Ε. Καπετάνο, η οποία είχε οριστεί στις 20.1.1999, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷⁹¹. Η πρόταση της επιτροπής κρίσης ήταν να εγκριθεί μόνο ένα διδακτικό πακέτο, αυτό των Γ. Θωμαΐδη, Θ. Ξένου, Α. Πούλου με ανάδοχο συγγραφή τις εκδόσεις «Ζήτη». Έπειτα, το Συντονιστικό Συμβούλιο ενέκρινε το παραπάνω πακέτο επί της διαδικασίας⁷⁹², με την προϋπόθεση να γίνουν οι προτεινόμενες από την επιτροπή κρίσης βελτιώσεις⁷⁹³, και προωθήθηκε στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο ενέκρινε τη διδακτική καταλληλότητα του παραπάνω πακέτου, καθώς και την εκτύπωσή του για το σχολικό έτος 1999-2000⁷⁹⁴. Το πακέτο, επομένως, των εκδόσεων «Ζήτη» εισήχθη το διδακτικό έτος 1999-2000, χωρίς να έχει προηγηθεί η προβλεπόμενη πειραματική εφαρμογή του⁷⁹⁵.

Ωστόσο, επειδή από την πρώτη προκήρυξη για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων προέκυψε μόνο ένα διδακτικό πακέτο για την Ευκλείδεια Γεωμετρία του Ενιαίου Λυκείου, ο διαγωνισμός επαναλήφθηκε στις 16.3.1999, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 20.10.1999. Εντέλει, κατατέθηκαν στο Π.Ι. οκτώ διδακτικά πακέτα. Στη συνέχεια, τα παραπάνω πακέτα παρελήφθησαν από νέα επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Ε. Φούντα, Δ. Λάππα, Τ. Βάρδα, Ι. Καλογεράκη, Ι. Πεπόνη, Σ. Μέτη, Α. Τσιγώνη, η οποία είχε οριστεί στις 18.11.1999, ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου⁷⁹⁶. Η επιτροπή κρίσης κατέθεσε την τελική της έκθεση στις 6.12.1999, με την πρόταση να εγκριθεί το διδακτικό πακέτο των Η. Αργυροπούλου, Π. Βλάμου, Γ. Κατσούλη, Σ. Μαρκάτη, Π. Σίδηρη, με ανάδοχο συγγραφή την Ελληνική

⁷⁹⁰ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁷⁹¹ Βλ. Πράξη 15/3-11-1998 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁹² Βλ. Πράξη 4/1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁷⁹³ Η επιτροπή κρίσης με επιστολή της προς τον πρόεδρο του Π.Ι. στις 15.3.1999 βεβαιώνει ότι έγιναν όλες οι προτεινόμενες βελτιώσεις.

⁷⁹⁴ Βλ. Πράξη 9/31-3-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁹⁵ Βλ. Πράξη 15/22-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου και Πράξη 12/11-5-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁹⁶ Βλ. Πράξη 25/26-10-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

Μαθηματική Εταιρεία (βαθμολογία: 85.78). Έπειτα, το παραπάνω πακέτο εγκρίθηκε επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο⁷⁹⁷ και προωθήθηκε στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο το ενέκρινε ως κατάλληλο για διδακτική χρήση⁷⁹⁸, ενώ στις 7.6.2000 δόθηκε και η έγκριση εκτύπωσής του από τον Ο.Ε.Δ.Β., προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως δεύτερο εναλλακτικό διδακτικό πακέτο το σχολικό έτος 2001-02⁷⁹⁹.

Ενώ για το μάθημα της Ευκλείδειας Γεωμετρίας Ενιαίου Λυκείου από το σχολικό έτος 2001-02 θα υπήρχαν δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα προς επιλογή από τους εκπαιδευτικούς (το πακέτο των εκδόσεων «Ζήτη» που χρησιμοποιούνταν ήδη από το σχολικό έτος 1999-2000 και το πακέτο της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας που θα εισαγόταν από το σχολικό έτος 2001-2)⁸⁰⁰, εντούτοις αυτό δε συνέβη⁸⁰¹, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από την ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή του καταλληλότερου εναλλακτικού διδακτικού πακέτου για την ‘Ευκλείδεια Γεωμετρία’, το οποίο και θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικό πλέον διδακτικό πακέτο– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε αυτό της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας, όπως προκύπτει από τους καταλόγους που αναφέρονται στις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2002-03 και 2003-04⁸⁰². Στην ουσία, δηλαδή, πρόκειται για αντικατάσταση του πακέτου των εκδόσεων «Ζήτη» από αυτό της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας, χωρίς το δεύτερο να έχει δοκιμαστεί στη σχολική πράξη.

Άρα, για το μάθημα της Ευκλείδειας Γεωμετρίας δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο, καθώς στα σχολεία χρησιμοποιούνταν μόνο ένα διδακτικό πακέτο (είτε αυτό των εκδόσεων «Ζήτη» τα σχολικά έτη 1999-2000, 2000-01 είτε αυτό της

⁷⁹⁷ Βλ. Πράξη 29/15-12-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Κατά της εισήγησης της επιτροπής κρίσης υποβλήθηκαν τρεις ενστάσεις, οι οποίες, ωστόσο, απορρίφθηκαν (Βλ. Πράξη 2/15-2-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁷⁹⁸ Βλ. Πράξη 36/22-12-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁷⁹⁹ Βλ. Πράξη 16/7-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁰⁰ Βλ. Πράξη 17/14-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁰¹ Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται: Α) Από τη συνέντευξη που πραγματοποιήσαμε με εκπρόσωπο των εκδόσεων «Ζήτη» [Συνέντευξη Χ5 (22/2/2018)]. Β) Από την τηλεφωνική επικοινωνία που πραγματοποιήσαμε με την Ελληνική Μαθηματική Εταιρεία (12.12.2018). Γ) Από την τηλεφωνική επικοινωνία που πραγματοποιήσαμε με ένα μέλος -τότε- του κύριου προσωπικού του Π.Ι., το οποίο είχε την ευθύνη των μαθημάτων του γνωστικού αντικείμενου των Μαθηματικών [Γ.Π. (19.12.2018)].

⁸⁰² Βλ. Πράξεις 26/7-12-2001 και 19/16-10-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Το πακέτο της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας χρησιμοποιείται έως και σήμερα για τη διδασκαλία του μαθήματος της Ευκλείδειας Γεωμετρίας.

Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας από το σχολικό έτος 2001-02 και εξής) και, συνεπώς, οι εκπαιδευτικοί δεν είχαν τη δυνατότητα επιλογής.

Ιστορία

Α) Τοπική Ιστορία Γ΄ Γυμνασίου

Στο πλαίσιο του Έργου «Πιλοτική σχεδίαση διδακτικού υλικού Ιστορίας» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα της Τοπικής Ιστορίας Γ΄ Γυμνασίου. Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε το Μάρτιο του 1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 28.2.1999⁸⁰³. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν έξι διδακτικά πακέτα. Στη συνέχεια, τα τελευταία παρελήφθησαν από την επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Γ. Μοσχόπουλο, Αντ. Σανουδάκη, Αγγ. Παπαγιαννοπούλου, η οποία κατέθεσε την τελική έκθεσή της στις 9.6.1999 (με μια μικρή καθυστέρηση σε σχέση με τις αρχικές προθεσμίες που είχαν οριστεί για την αξιολόγηση αυτών των πακέτων), με την πρόταση να εγκριθούν τα τρία από τα έξι διδακτικά πακέτα⁸⁰⁴. Ακολούθως, το Συντονιστικό Συμβούλιο στις 17.6.1999 ενέκρινε κατ' αρχήν τα τρία διδακτικά πακέτα⁸⁰⁵ και στις 14.7.1999 το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης τα ενέκρινε ως κατάλληλα για διδακτική χρήση, με την προϋπόθεση να γίνουν οι απαιτούμενες βελτιώσεις⁸⁰⁶.

Στη συνέχεια, το Τμήμα ενέκρινε την εκτύπωση από τον Ο.Ε.Δ.Β. του βιβλίου καθηγητή με τίτλο «*Η Τοπική Ιστορία ως πεδίο σπουδής στο πλαίσιο της σχολικής παιδείας*», προκειμένου να διανεμηθεί έγκαιρα σε όλους τους/τις καθηγητές/τριες του κλάδου ΠΕ02 και να χρησιμοποιηθεί κατά το σχολικό έτος 2000-01⁸⁰⁷. Ωστόσο, δύο μήνες μετά επέρχεται μια τροποποίηση των Υ.Α. που αφορούσαν την εκτύπωση των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για την 'Τοπική Ιστορία' Γ΄ Γυμνασίου.

⁸⁰³ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁸⁰⁴ Τα τρία πακέτα που προέκρινε η επιτροπή κρίσης βαθμολογήθηκαν ως εξής: 1) Το πακέτο της συγγραφικής ομάδας των Γ. Λεοντσίνη, Μ. Ρεπούση βαθμολογήθηκε με 96.6. 2) Το πακέτο της συγγραφικής ομάδας των Κ. Παπαγιαννοπούλου, Ε. Σιμόνη, Ιω. Φραγκούλη βαθμολογήθηκε με 90.53. 3) Το πακέτο των εκδόσεων Πατάκη βαθμολογήθηκε με 87.6 (Βλ. Πράξη 12/17-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁸⁰⁵ Βλ. Πράξη 12/17-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁰⁶ Βλ. Πράξη 20/14-7-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁰⁷ Βλ. Πράξη 10/5-4-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Συγκεκριμένα, αναφέρεται από την εισηγήτρια του θέματος στη συνεδρίαση του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: «επειδή δεν κατέστη δυνατή η έγκαιρη εκτύπωση του τριπλού εναλλακτικού βιβλίου Τοπικής Ιστορίας Γ΄ Γυμνασίου (βιβλίο καθηγητή) για το σχολικό έτος 2000-01, τα βιβλία αυτά θα εισαχθούν από το σχολικό έτος 2001-02 και ζητώ την έγκριση του Τμήματος για την τροποποίηση των σχετικών Υ.Α.»⁸⁰⁸.

Μολονότι τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα που είχαν συγγραφεί για την ‘Τοπική Ιστορία’ Γ΄ Γυμνασίου επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν το σχολικό έτος 2001-02, εντούτοις δεν έφτασαν στα σχολεία, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από την ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ.⁸⁰⁹. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή του καταλληλότερου εναλλακτικού διδακτικού πακέτου για την ‘Τοπική Ιστορία’, το οποίο και θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικό πλέον διδακτικό πακέτο– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε αυτό της συγγραφικής ομάδας των Γ. Λεοντσίνη και Μ. Ρεπούση, όπως προκύπτει από τους καταλόγους που αναφέρονται στις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2002-03 και 2003-04⁸¹⁰. Επομένως, το διδακτικό πακέτο (ακριβέστερα, το βιβλίο καθηγητή/τριας) της παραπάνω συγγραφικής ομάδας κάλυψε τις ανάγκες της διδασκαλίας του μαθήματος της Τοπικής Ιστορίας Γ΄ Γυμνασίου από το σχολικό έτος 2001-02 μέχρι και το σχολικό έτος 2006-07, οπότε και αντικαταστάθηκε από το νέο διδακτικό πακέτο (βιβλίο εκπαιδευτικού) των Σ. Ασωνίτη, Θ. Παπά, με ανάδοχο συγγραφή τις εκδόσεις «Μεταίχμιο».

Άρα, για την ‘Τοπική Ιστορία’ Γ΄ Γυμνασίου δε χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία είχαν παραχθεί και επρόκειτο να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02. Συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος στην περίπτωση αυτή για πολλαπλό βιβλίο.

B) Ιστορία Α΄- Γ΄ Γυμνασίου

⁸⁰⁸ Βλ. Πράξη 17/14-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Ο Ο.Ε.Δ.Β. ήδη από τα τέλη του 1999 είχε δηλώσει την αδυναμία του να εκτυπώσει έγκαιρα όλα τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα που επρόκειτο να εισαχθούν το σχολικό έτος 2000-01, λόγω του γεγονότος ότι έπρεπε να δοθεί προτεραιότητα στην εκτύπωση των νέων βιβλίων για τα Τ.Ε.Ε., τα οποία θα εισάγονταν από αυτό το σχολικό έτος (Βλ. Πράξη 34/8-12-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁸⁰⁹ Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται από αρκετούς φιλολόγους που δίδασκαν εκείνη την περίοδο, οι οποίοι/ες αναφέρουν ότι σε κανένα από τα φιλολογικά μαθήματα δεν εφαρμόστηκε η πολιτική αυτή [Κ.Α. (29.10.2018), Α.Γ. (25.10.2018), Ν.Ν. (25.10.2018), Β.Π. (25.10.2018), Σ.Ε. (20.10.2018)].

⁸¹⁰ Βλ. Πράξεις 24/29-10-2001 και 12/28-6-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Στο πλαίσιο του Έργου «Πιλοτική σχεδίαση διδακτικού υλικού Ιστορίας» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για καθεμία από τις τρεις τάξεις του Γυμνασίου: Αρχαία Ιστορία Α΄ Γυμνασίου, Μεσαιωνική Ιστορία Β΄ Γυμνασίου, Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ΄ Γυμνασίου. Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στις 22.7.1998 με καταληκτικές ημερομηνίες: α) εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συμμετοχή στο διαγωνισμό στις 25.9.1998 και β) παράδοσης των διδακτικών πακέτων στο Π.Ι. στις 30.6.1999⁸¹¹. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στη Συντονιστική Ομάδα του Έργου ένα διδακτικό πακέτο για την Α΄ Γυμνασίου, ένα για τη Γ΄ Γυμνασίου και κανένα για τη Β΄ Γυμνασίου⁸¹². Στη συνέχεια, τα διδακτικά πακέτα παρελήφθησαν από τις επιτροπές κρίσης, οι οποίες είχαν οριστεί στις 14.7.1999⁸¹³, και αξιολογήθηκαν, με την πρόταση να απορριφθούν και τα δύο διδακτικά πακέτα (ένα για την Α΄ και ένα για τη Γ΄ Γυμνασίου)⁸¹⁴.

Από τη στιγμή, ωστόσο, που δεν προέκυψαν νέα διδακτικά πακέτα για την Ιστορία Γυμνασίου και προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες της διδασκαλίας του μαθήματος αυτού, προκρίθηκε από το Π.Ι. η λύση της ανατύπωσης των βιβλίων που ήδη χρησιμοποιούνταν σε αυτές τις τάξεις, όπως προκύπτει από τους καταλόγους που αναφέρονται στις ανατυπώσεις των σχολικών εγχειριδίων για τα διδακτικά έτη 1999-2000, 2000-01, 2001-02, 2002-03, 2003-04⁸¹⁵. Τα βιβλία αυτά χρησιμοποιήθηκαν

⁸¹¹ Βλ. Πράξη 10/22-7-1998 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Σύμφωνα με τους όρους της προκήρυξης «εκείνοι που θα συμμετάσχουν στη συγγραφή αναλαμβάνουν την υποχρέωση να ενημερώνουν, κατά τη διάρκεια της συγγραφής, το Π.Ι. για την πρόοδο του έργου, υποβάλλοντας κάθε τρεις μήνες σχετική έκθεση πορείας της συγγραφής. Οι συγγραφείς, των οποίων τα βιβλία θα επιλεγούν, αναλαμβάνουν την υποχρέωση: Α) Να κάνουν τις τυχόν διορθώσεις, βελτιώσεις, αλλαγές που θα υποδειχθούν από το Π.Ι. Β) Να παραδώσουν τα βιβλία ολοκληρωμένα σε μορφή φιλμ, έτοιμο για εκτύπωση, μέσα σε ένα μήνα από την ημερομηνία επιλογής των βιβλίων τους. Γ) Να κάνουν τις τελικές διορθώσεις που τυχόν θα απαιτηθούν, μετά την πειραματική εφαρμογή του διδακτικού υλικού σε σχολεία που θα επιλεγούν, και να παραδώσουν, σε μορφή φιλμ, το τελικό προϊόν για εκτύπωση» (Βλ. ό.π., σ. 3).

⁸¹² Βλ. Πράξη 21/28-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸¹³ Βλ. Πράξη 14/14-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Οι επιτροπές κρίσης αποτελούνταν: Α) Για την Ιστορία Α΄ Γυμνασίου από τους Θ. Μαρκάτου, Ε. Κεφαλληνάου, Ι. Ξυδόπουλο. Β) Για την Ιστορία Γ΄ Γυμνασίου από τους Λ. Χαρίτο, Σ. Γελαδάκη, Β. Τσιλιμύγκρα (Βλ. ό.π.). Για την Ιστορία Β΄ Γυμνασίου δε συγκροτήθηκε επιτροπή κρίσης, καθώς δεν κατατέθηκε κανένα διδακτικό πακέτο.

⁸¹⁴ Βλ. Πράξη 21/28-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸¹⁵ Βλ. Πράξεις 22/29-6-1998, 18/30-6-1999, 17/14-6-2000, 17/17-7-2001, 12/28-6-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Πρόκειται για τα εξής βιβλία: Α) Για την Ιστορία Α΄ Γυμνασίου το βιβλίο «*Ιστορία των Αρχαίων Χρόνων*» των Λ. Τσακτσίρα, Μ. Τιβέριου. Β) Για την Ιστορία Β΄ Γυμνασίου το βιβλίο «*Ιστορία Ρωμαϊκή και Βυζαντινή*» των Λ. Τσακτσίρα, Ζ. Ορφανουδάκη, Μ. Θεοχάρη. Γ) Για την Ιστορία Γ΄ Γυμνασίου το βιβλίο «*Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη*» του Β. Σφυρόρα.

μέχρι και το σχολικό έτος 2006-07 για την Α΄ και Β΄ Γυμνασίου και το σχολικό έτος 2007-08 για τη Γ΄ Γυμνασίου, οπότε και εισήχθησαν τα νέα διδακτικά πακέτα⁸¹⁶.

Άρα, για την 'Ιστορία' Γυμνασίου δεν παρήχθησαν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα και, επομένως, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο.

Γ) Ιστορία Α΄ - Γ΄ Ενιαίου Λυκείου

Στο πλαίσιο του Έργου «Πιλοτική σχεδίαση διδακτικού υλικού Ιστορίας» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για καθεμία από τις τρεις τάξεις του Ενιαίου Λυκείου: Ιστορία του Αρχαίου Κόσμου Α΄ Ενιαίου Λυκείου (Γενικής Παιδείας), Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου Κόσμου Β΄ Ενιαίου Λυκείου (Γενικής Παιδείας), Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου Κόσμου Γ΄ Ενιαίου Λυκείου (Γενικής Παιδείας). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στις 22.7.1998 με καταληκτικές ημερομηνίες: α) εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συμμετοχή στο διαγωνισμό στις 25.9.1998 και β) παράδοσης των διδακτικών πακέτων στο Π.Ι. στις 30.6.1999⁸¹⁷. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στη Συντονιστική Ομάδα του Έργου τα εξής διδακτικά πακέτα:

- ✓ Για την Α΄ Ενιαίου Λυκείου: 1) Το πακέτο του Α. Μαστραπά. 2) Το πακέτο των Κ. Τσαντίνη, Γ. Γιακουμή, Δ. Ξιφαρά, με ανάδοχο συγγραφή τις εκδόσεις «Πατάκη».
- ✓ Για τη Β΄ Ενιαίου Λυκείου: Το πακέτο των Θ. Ιωάννου, Ι. Δημητρούκα, Κ. Μπαρούτα.
- ✓ Για τη Γ΄ Ενιαίου Λυκείου: 1) Το πακέτο των Γ. Θανόπουλου, Α. Παπαευθυμίου. 2) Το πακέτο του Μ. Βενετσάνου, με ανάδοχο συγγραφή τις εκδόσεις «Πατάκη». 3) Το πακέτο της ομάδας Γ. Κόκκινου (Γ. Κόκκινος, Ε. Αλεξάκη, Σ. Βατούγιου, Π. Γατσωτής, Θ. Κάββουρα, Ε. Κοντογιώργη, Α. Κώστογλου, Σπ. Μαρκέτος, Γ. Παπαθεοδώρου, Ε. Προύσαλη, Κ. Ράπτης, Α. Συριάτου), με ανάδοχο συγγραφή τις εκδόσεις «Μεταίχιμο»⁸¹⁸.

⁸¹⁶ Πρόκειται για τα εξής διδακτικά πακέτα: Α) «*Αρχαία Ιστορία*» Α΄ Γυμνασίου των Θ. Κατσουλάκου, Γ. Κοκκορού-Αλευρά, Β. Σκουλάτου, με ανάδοχο συγγραφή τις εκδόσεις «Πατάκη». Β) «*Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*» Β΄ Γυμνασίου των Ι. Δημητρούκα, Θ. Ιωάννου. Γ) «*Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*» Γ΄ Γυμνασίου των Ε. Λούβη, Δ. Ξιφαρά, με ανάδοχο συγγραφή τις εκδόσεις «Πατάκη».

⁸¹⁷ Βλ. Πράξη 10/22-7-1998 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸¹⁸ Βλ. Πράξη 21/28-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

Στη συνέχεια, τα τελευταία παρελήφθησαν από τις επιτροπές κρίσης, οι οποίες είχαν οριστεί στις 14.7.1999⁸¹⁹. Η πρόταση των επιτροπών κρίσης ήταν η εξής: να εγκριθούν και τα δύο διδακτικά πακέτα για την Α΄ Ενιαίου Λυκείου, το ένα της Β΄ Ενιαίου Λυκείου και το διδακτικό πακέτο της ομάδας του Γ. Κόκκινου για τη Γ΄ Ενιαίου Λυκείου, με την προϋπόθεση να γίνουν οι απαραίτητες βελτιώσεις⁸²⁰. Από τη στιγμή που το Συντονιστικό Συμβούλιο ενέκρινε τα διδακτικά πακέτα κατ' αρχήν, τα τελευταία προωθήθηκαν στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, προκειμένου να εγκριθεί η εισαγωγή τους στο Ενιαίο Λύκειο⁸²¹. Λίγες μέρες μετά, στις 4.10.1999, εγκρίνονται από το Τμήμα ως κατάλληλα για διδακτική χρήση, με την προϋπόθεση να γίνουν ορισμένες βελτιώσεις⁸²². Έτσι, στα τέλη Απριλίου 2000 κατατέθηκαν τα διορθωμένα διδακτικά πακέτα των εκδόσεων «Πατάκη» για την Α΄ Ενιαίου Λυκείου και των εκδόσεων «Μεταίχμιο» για τη Γ΄ Ενιαίου Λυκείου⁸²³, ενώ υποβλήθηκαν στο Συντονιστικό Συμβούλιο, στις 19.5.2000, προκειμένου να διαπιστωθεί αν πραγματοποιήθηκαν πράγματι οι προτεινόμενες από τις επιτροπές κρίσης και τα μέλη του Τμήματος βελτιώσεις. Στη συνεδρίαση αυτή του Συντονιστικού Συμβουλίου διατυπώθηκαν εκ νέου ορισμένες παρατηρήσεις για τα υποβληθέντα διδακτικά πακέτα, τις οποίες όφειλαν οι συγγραφικές ομάδες να λάβουν υπόψη, προτού καταθέσουν τα διδακτικά πακέτα για την τελική έγκριση⁸²⁴.

Φθάνουμε, επομένως, στις 14.6.2000, οπότε και δόθηκε από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης η έγκριση εκτύπωσης: Α) Του διδακτικού πακέτου Γ΄ Ενιαίου Λυκείου της ομάδας του Γ. Κόκκινου των εκδόσεων «Μεταίχμιο» για το σχολικό έτος 2002-03, οπότε και προβλεπόταν να ολοκληρωθεί η σταδιακή αντικατάσταση του παλαιού Α.Π. από το νέο Π.Σ. της Ιστορίας. Β) Του διδακτικού πακέτου Β΄ Ενιαίου Λυκείου των Θ. Ιωάννου κ.ά για το σχολικό έτος 2001-02, στο πλαίσιο της σταδιακής εφαρμογής του νέου Π.Σ.⁸²⁵. Αντίστοιχα, στις 4.12.2000,

⁸¹⁹ Βλ. Πράξη 14/14-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Οι επιτροπές κρίσης αποτελούνταν: Α) Για την Ιστορία Α΄ Ενιαίου Λυκείου από τους Ε. Μικρογιαννάκη, Α. Μανδαλάκη, Ε. Περάκη. Β) Για την Ιστορία Β΄ Ενιαίου Λυκείου από τους Ι. Βρεττό, Μ. Παπαστυλιανού, Θ. Χρήστου. Γ) Για την Ιστορία Γ΄ Ενιαίου Λυκείου από τους Χ. Κουλούρη, Αντ. Σανουδάκη, Γ. Σακκά, Σ. Τζόκα.

⁸²⁰ Βλ. Πράξη 21/28-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸²¹ Βλ. ό.π.

⁸²² Βλ. Πράξη 26/4-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸²³ Βλ. Πράξη 10/19-5-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸²⁴ Βλ. ό.π. Οι παρατηρήσεις αφορούσαν, κυρίως, το περιεχόμενο, καθώς και την έκταση των διδακτικών πακέτων. Να αναφέρουμε, ότι και σε προηγούμενη συνεδρίαση του Συντονιστικού Συμβουλίου είχε συζητηθεί το θέμα της έκτασης του βιβλίου μαθητή της ομάδας του Γ. Κόκκινου (Βλ. Πράξη 29/15-12-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁸²⁵ Βλ. Πράξη 17/14-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Να επισημάνουμε εδώ τα εξής: Α) Για τη Β΄ Ενιαίου Λυκείου το βιβλίο που χρησιμοποιήθηκε τα σχολικά έτη 1998-99, 1999-00,

δόθηκε η έγκριση εκτύπωσης του διδακτικού πακέτου Α΄ Ενιαίου Λυκείου των εκδόσεων «Πατάκη» για το σχολικό έτος 2001-02⁸²⁶. Να αναφέρουμε εδώ ότι το διδακτικό πακέτο Α΄ Ενιαίου Λυκείου του Α. Μαστραπά είχε ήδη εισαχθεί και χρησιμοποιούνταν στα σχολεία (ως μοναδικό διδακτικό πακέτο) από το σχολικό έτος 2000-01⁸²⁷.

Μολονότι για την 'Ιστορία' Α΄ Ενιαίου Λυκείου από το σχολικό έτος 2001-02 θα υπήρχαν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα προς επιλογή από τους εκπαιδευτικούς (ένα αυτό που χρησιμοποιούνταν ήδη από το σχολικό έτος 2000-01 και ένα αυτό που θα εισαγόταν από το σχολικό έτος 2001-2)⁸²⁸, εντούτοις αυτό δε συνέβη, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από την ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή του καταλληλότερου εναλλακτικού διδακτικού πακέτου για την 'Ιστορία' Α΄ Ενιαίου Λυκείου, το οποίο θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικό πλέον διδακτικό πακέτο– το σχολικό έτος 2001-02, επέλεξε αυτό του Α. Μαστραπά (το οποίο είχε ήδη εισαχθεί από το προηγούμενο διδακτικό έτος), όπως προκύπτει από τους καταλόγους που αναφέρονται στις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα σχολικά έτη 2002-03 και 2003-04⁸²⁹.

2000-01 ήταν αυτό των Β. Σκουλάτου, Ν. Δημακοπούλου, Σ. Κόνδη (τεύχος Β΄), το οποίο και αντικαταστάθηκε το σχολικό έτος 2001-02 από αυτό των Θ. Ιωάννου κ.ά. Β) Για τη Γ΄ Ενιαίου Λυκείου το βιβλίο που χρησιμοποιήθηκε τα σχολικά έτη 1998-99, 1999-2000, 2000-01, 2001-02 ήταν αυτό των Β. Σκουλάτου, Ν. Δημακοπούλου, Σ. Κόνδη (τεύχος Γ΄), το οποίο επρόκειτο να αντικατασταθεί από αυτό της ομάδας του Γ. Κόκκινου το σχολικό έτος 2002-03 (Βλ. Πράξεις 33/19-11-1997, 8/24-3-1999, 19/7-7-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης). Ωστόσο, μετά την απόσυρση του τελευταίου το βιβλίο των Β. Σκουλάτου κ.ά. θα χρησιμοποιούνταν για άλλα έξι χρόνια, έως το 2008, οπότε και αντικαταστάθηκε από το βιβλίο των Ι. Κολιόπουλου κ.ά. «*Ιστορία του Νεότερου και του Σύγχρονου Κόσμου*» [Βλ. Χ. Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία: Έθνος και σχολική ιστορία στην Ελλάδα (1858-2008)* (Αθήνα: εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2015), σ. 101].

⁸²⁶ Βλ. Πράξη 28/4-12-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸²⁷ Βλ. ό.π.

⁸²⁸ Δεν αναφερθήκαμε στη Β΄ και Γ΄ Ενιαίου Λυκείου, καθώς σε αυτές τις τάξεις εγκρίθηκε μόνο ένα διδακτικό πακέτο και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο.

⁸²⁹ Βλ. Πράξεις 22/8-10-2001, 1/11-1-2002, 12/28-6-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Να επισημάνουμε εδώ τα εξής: Α) Το διδακτικό πακέτο για τη Β΄ Ενιαίου Λυκείου εισήχθη στα σχολεία σύμφωνα με τον προγραμματισμό του Π.Ι., δηλαδή το σχολικό έτος 2001-02. Κατά τη διδασκαλία του βιβλίου αυτού εντοπίστηκαν διάφορα προβλήματα 'γι' αυτό αποφασίστηκε η ριζική αναμόρφωσή του, η οποία ανατέθηκε στους Γ. Δάλκο, Δ. Γιαννακόπουλο, Α. Μαστραπά, Β. Σακκά, οι οποίοι/ες θα συνεργάζονταν με τη συγγραφική ομάδα του βιβλίου (Βλ. Πράξη 17/13-9-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης). Το αναμορφωμένο διδακτικό πακέτο κατατέθηκε εμπρόθεσμα (20.11.2002) και στις 6.12.2002 το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ενέκρινε την εκτύπωσή του (Βλ. Πράξη 21/6-12-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης). Β) Το διδακτικό πακέτο της ομάδας του Γ. Κόκκινου, λόγω της δημόσιας διαμάχης που προκάλεσε, αποσύρθηκε λίγο πριν την έναρξη του σχολικού έτους 2002-03. Για το ιστορικό αυτής της διαμάχης βλ. Χ. Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία...*, ό.π., σσ. 100-143.

Άρα, για την 'Ιστορία' Β' και Γ' Ενιαίου Λυκείου εγκρίθηκε μόνο ένα διδακτικό πακέτο αντίστοιχα και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο. Ούτε, βέβαια, και για την Α' Ενιαίου Λυκείου μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο, καθώς, παρότι είχαν εγκριθεί δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, το δεύτερο δεν έφτασε στα σχολεία και, συνεπώς, οι εκπαιδευτικοί δεν είχαν τη δυνατότητα επιλογής.

Κοινωνικές Επιστήμες Ι

Α) Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Γ' Γυμνασίου

Στο πλαίσιο του Έργου «Κοινωνικές Επιστήμες Ι» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής Γ' Γυμνασίου. Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στις 6.7.1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 31.3.1999⁸³⁰. Ύστερα από δύο χρονικές παρατάσεις που δόθηκαν από το Συντονιστικό Συμβούλιο στις συγγραφικές ομάδες, κατατέθηκαν στο Π.Ι. στα τέλη Μαΐου 1999 δύο διδακτικά πακέτα, τα εξής:

- ✓ Το πακέτο των Γ. Γιακουμή, Π. Γιακουμή, Δ. Κουτσογιέρα, με ανάδοχο συγγραφέα τις εκδόσεις «Πατάκη».
- ✓ Το πακέτο των Κ. Ψυχοπαίδη, Α. Αθανασούλα-Ρέππα, Ε. Γιαννακοπούλου, Δ. Μακρυγιάννη, με ανάδοχο συγγραφέα τις εκδόσεις «Λιβάνη»⁸³¹.

Για την αξιολόγηση των παραπάνω συγκροτήθηκε επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Λ. Αλιπράντη-Μαράτου, Π. Καραφωτιά, Σ. Κορδονούρη⁸³². Η πρότασή της ήταν να εγκριθούν και τα δύο διδακτικά πακέτα με ορισμένες βελτιώσεις⁸³³. Στη συνέχεια, το Συντονιστικό Συμβούλιο τα ενέκρινε κατ' αρχήν, με την προϋπόθεση να γίνουν οι βελτιώσεις που υπέδειξε η επιτροπή κρίσης⁸³⁴.

Έπειτα, τα διορθωμένα διδακτικά πακέτα προωθήθηκαν στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο τα ενέκρινε ως κατάλληλα για διδακτική

⁸³⁰ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁸³¹ Βλ. Πράξη 16/27-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸³² Βλ. Πράξη 11/3-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸³³ Η βαθμολογία που συγκέντρωσαν ήταν η ακόλουθη: Το πακέτο των εκδόσεων «Πατάκη» 69.2 και το πακέτο των εκδόσεων «Λιβάνη» 57.9 (Βλ. Πράξη 28/18-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁸³⁴ Βλ. Πράξη 16/27-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

χρήση, με την προϋπόθεση να γίνουν εκ νέου ορισμένες διορθώσεις, προτού κατατεθούν σε χρωμοφάν⁸³⁵. Στη συνέχεια, αφού διαπιστώθηκε ότι είχαν γίνει οι προτεινόμενες διορθώσεις, δόθηκε από το Τμήμα η έγκριση εκτύπωσής τους και εκδόθηκε η σχετική Υπουργική Απόφαση στις 8.3.2000, προκειμένου να αποσταλούν στον Ο.Ε.Δ.Β.⁸³⁶ Στη συνεδρίαση του Τμήματος, στις 14.6.2000, ο αρμόδιος –για τα μαθήματα του γνωστικού αντικείμενου «Κοινωνικές Επιστήμες Ι»– σύμβουλος του Π.Ι. αναφέρει ότι από το σχολικό έτος 2001-02 θα χρησιμοποιούνταν ως εναλλακτικά τα διδακτικά πακέτα των εκδόσεων «Πατάκη» και «Λιβάνη» και προτείνεται, παράλληλα, να μην εκδοθεί το ισχύον –μέχρι το διδακτικό έτος 2000-01– σχολικό εγχειρίδιο⁸³⁷.

Ενώ από το σχολικό έτος 2001-02 θα χρησιμοποιούνταν τα δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα που προαναφέραμε, εντούτοις αυτό δε συνέβη, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή του καταλληλότερου εναλλακτικού διδακτικού πακέτου για την ‘Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή’ Γ’ Γυμνασίου, το οποίο θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικό πλέον διδακτικό πακέτο– από το σχολικό έτος 2001-02 και εξής, επέλεξε αυτό των εκδόσεων «Λιβάνη», όπως προκύπτει από τους καταλόγους σχετικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2002-03 και 2003-04⁸³⁸. Αυτό το πακέτο διδάχθηκε κατά τα σχολικά έτη 2001-02 έως και 2006-07, οπότε αντικατατάθηκε από το διδακτικό πακέτο των Σ. Σωτηρίου, Σ. Κορδονούρη, Α. Ζαφρανίδου.

Άρα, για το μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής Γ’ Γυμνασίου δε χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία είχαν παραχθεί και επρόκειτο να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02. Συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος στην περίπτωση αυτή για πολλαπλό βιβλίο.

⁸³⁵ Βλ. Πράξη 28/18-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸³⁶ Βλ. Πράξη 17/14-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸³⁷ Πρόκειται για το βιβλίο των Α. Αθανασούλα-Ρέππα, Ε. Γιαννακοπούλου, Ε. Νίνα-Παζαρτζή, Κ. Ψυχοπαίδη, το οποίο διδάχθηκε -τουλάχιστον- κατά τα σχολικά έτη 1998-99, 1999-00, 2000-01 (Βλ. Πράξεις 1/14-1998, 3/4-2-1998, 31/7-10-1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης). Οι λόγοι που αναφέρονται, προκειμένου να μην εκδοθεί για το σχολικό έτος 2001-02 το παραπάνω πακέτο ως τρίτο εναλλακτικό διδακτικό πακέτο, ήταν οι εξής: «1) Υπάρχει επικάλυψη στους συγγραφείς με ένα από τα δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, γεγονός που ενδέχεται να προκαλέσει σύγχυση στους διδάσκοντες, στους μαθητές και στις υπηρεσίες. 2) Το σχετικό εγχειρίδιο χρειάζεται κάποια αναμόρφωση ως προς την έκταση, αλλά και ως προς την πραγμάτευση της ενότητας για τα κοινωνικά προβλήματα. 3) Το υπάρχον εγχειρίδιο δε συνοδεύεται από βιβλίο καθηγητή και τετράδιο εργασίας των μαθητών» (Βλ. Πράξη 17/14-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁸³⁸ Βλ. Πράξεις 24/29-10-2001, 19/16-10-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Β) Αρχές Οικονομίας Α΄ Ενιαίου Λυκείου

Στο πλαίσιο του Έργου «Κοινωνικές Επιστήμες Ι» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα ‘Αρχές Οικονομίας’ Α΄ Ενιαίου Λυκείου (μάθημα Γενικής Παιδείας). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στις 6.7.1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 31.3.1999⁸³⁹. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας υποβλήθηκαν στο Π.Ι. δύο διδακτικά πακέτα, τα εξής:

- ✓ Το πακέτο των Α. Δεδουσόπουλου, Π. Γιαλερή, Ιφ. Σχιστού, Π. Τέντε, Α. Χατζηανδρέου, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Σπουδή».
- ✓ Το πακέτο των Ι. Βαρουφάκη, Αθ. Μανιάτη, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Λιβάνη»⁸⁴⁰.

Για την αξιολόγηση των παραπάνω συγκροτήθηκε επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Σ. Θεοδωρόπουλο, Μ. Βαξεβανίδου, Α. Λεονταρίτου-Ράπτη⁸⁴¹. Η πρότασή της ήταν να εγκριθεί το διδακτικό πακέτο των εκδόσεων «Σπουδή», με τον όρο να γίνουν ορισμένες βελτιώσεις, και να απορριφθεί το πακέτο των εκδόσεων «Λιβάνη»⁸⁴². Ακολούθησε η κατ’ αρχήν έγκριση του πακέτου των εκδόσεων «Σπουδή» από το Συντονιστικό Συμβούλιο, με την προϋπόθεση να γίνουν οι απαιτούμενες βελτιώσεις⁸⁴³. Στη συνέχεια, το διδακτικό πακέτο των Α. Δεδουσόπουλου κ.ά προωθήθηκε στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο

⁸³⁹ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁸⁴⁰ Βλ. Πράξη 15/22-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁴¹ Βλ. Πράξη 11/3-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁴² Η βαθμολογία που συγκέντρωσαν ήταν η εξής: Το πακέτο των εκδόσεων «Σπουδή» 83.2 και το πακέτο των εκδόσεων «Λιβάνη» 31.0 (Βλ. Πράξη 15/22-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁸⁴³ Βλ. Πράξη 15/22-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Σε επόμενη συνεδρίασή του, στις 6.9.1999, συζητείται μια πρόταση αναφορικά με τα διδακτικά πακέτα του Έργου ‘Κοινωνικές Επιστήμες Ι’ που απορρίφθηκαν από τις επιτροπές κρίσης, μεταξύ των οποίων και το πακέτο των Ι. Βαρουφάκη και Α. Μανιάτη. Αναφέρεται σχετικά: «[...] Είναι γεγονός ότι σε κάποια μαθήματα των Κοινωνικών Επιστημών Ι δε θα υπάρξουν καθόλου εναλλακτικά βιβλία, ενώ σε άλλα μαθήματα θα υπάρξει μόνο ένα εναλλακτικό βιβλίο. Το γεγονός αυτό καταστρατηγεί τη φιλοσοφία του πολλαπλού βιβλίου που επιδιώξαμε να εφαρμόσουμε ως εκπαιδευτική καινοτομία με τα κονδύλια του 2^{ου} Κ.Π.Σ. Εκτιμώ, ότι τα βιβλία των Κοινωνικών Επιστημών Ι που απορρίφθηκαν από τις επιτροπές μπορούν να βελτιωθούν και να αξιοποιηθούν ως εναλλακτικά βιβλία, αν ληφθούν υπόψη οι εύστοχες και ουσιαστικές παρατηρήσεις των επιτροπών κρίσης και καταβληθούν συστηματικές και σοβαρές προσπάθειες από τις ίδιες τις συγγραφικές ομάδες [...]» (Βλ. Πράξη 18/6-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου). Ωστόσο, το Συντονιστικό Συμβούλιο, δεν ενέκρινε –τουλάχιστον για το μάθημα ‘Αρχές Οικονομίας’– την πρόταση αυτή, λόγω του ότι η βαθμολογία που είχε συγκεντρώσει ήταν αρκετά κάτω από τη βάση του 50.

το ενέκρινε ως κατάλληλο για διδακτική χρήση για το σχολικό έτος 2000-01, με την προϋπόθεση να γίνουν ορισμένες βελτιώσεις⁸⁴⁴. Αφού πραγματοποίησε τις απαιτούμενες διορθώσεις, η συγγραφική ομάδα κατέθεσε το διδακτικό πακέτο σε μορφή χρωμοφάν στα τέλη Φεβρουαρίου 2000 και, έπειτα, απεστάλη στον Ο.Ε.Δ.Β. για μαζική εκτύπωση⁸⁴⁵. Επομένως, το τελευταίο εισήχθη στα σχολεία το έτος 2000-01 και χρησιμοποιήθηκε –τουλάχιστον– για τα σχολικά έτη 2001-02, 2002-03, 2003-04, όπως προκύπτει από τους καταλόγους σχετικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για αυτά τα σχολικά έτη⁸⁴⁶.

Άρα, για το μάθημα 'Αρχές Οικονομίας' Α' Ενιαίου Λυκείου εγκρίθηκε μόνο ένα διδακτικό πακέτο και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο.

Γ) Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς Β' Ενιαίου Λυκείου

Στο πλαίσιο του Έργου «Κοινωνικές Επιστήμες Ι» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα 'Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς' Β' Ενιαίου Λυκείου (μάθημα Γενικής Παιδείας). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στις 6.7.1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 31.3.1999⁸⁴⁷. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκε στο Π.Ι. μόνο ένα διδακτικό πακέτο, αυτό των Α. Βαβουγιού, Σ. Παπαγεωργίου-Γονατά, Δ. Παυλάκου-Στρατηγάκου και Α. Τοπάλη, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Μεταίχμιο»⁸⁴⁸. Για την αξιολόγηση του παραπάνω πακέτου συγκροτήθηκε επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Ι. Μεταξά, Ε. Φυτράκη και Ο. Αναγνωστοπούλου⁸⁴⁹.

Στο σημείο αυτό να αναφερθούμε σε ένα ζήτημα που ανέκυψε αναφορικά με την αξιολόγηση του παραπάνω πακέτου. Η αρχική πρόταση της επιτροπής κρίσης

⁸⁴⁴ Βλ. Πράξη 28/18-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁴⁵ Βλ. Πράξη 3/3-2-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁴⁶ Βλ. Πράξεις 8/15-3-2000, 24/18-10-2000, 24/29-10-2001, 1/11-1-2002, 19/16-10-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Να επισημάνουμε εδώ ότι τα προηγούμενα σχολικά έτη (1998-99 και 1999-00) χρησιμοποιούνταν το βιβλίο των Α. Δεδουσόπουλου, Π. Γιαλερή, Α. Χατζηανδρέου με τίτλο «Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας», το οποίο διδάχτηκε πρώτη φορά το σχολικό έτος 1997-98 (Βλ. Πράξεις 33/19-11-1997, 22/29-6-1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁸⁴⁷ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2° Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁸⁴⁸ Βλ. Πράξη 16/27-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁴⁹ Βλ. Πράξη 11/3-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

ήταν να εγκριθεί, εφόσον γινόταν όλες οι απαιτούμενες παρεμβάσεις. Ωστόσο, η συνολική βαθμολογία του ήταν κάτω από τη βάση (47.4). Το Συντονιστικό Συμβούλιο, βάσει του ποσοτικού συμπεράσματος της επιτροπής κρίσης, απέρριψε το διδακτικό πακέτο⁸⁵⁰. Ωστόσο, ύστερα από την απορριπτική κρίση του Συντονιστικού Συμβουλίου η συγγραφική ομάδα κατέθεσε ένσταση, ζητώντας την αναπομπή της αξιολόγησης στην επιτροπή κρίσης, με το επιχείρημα ότι δε συνάδει το ποιοτικό συμπέρασμα της επιτροπής με την τελική βαθμολογία του διδακτικού πακέτου. Έτσι, το Συντονιστικό Συμβούλιο αναπέμπει το θέμα εκ νέου στην επιτροπή κρίσης, προκειμένου η τελευταία να διορθώσει τη σχετική ανακολουθία (είτε με αναπροσαρμογή της βαθμολογίας προς τα πάνω είτε με αλλαγή του ποιοτικού συμπεράσματος της)⁸⁵¹. Πράγματι, η επιτροπή κρίσης, αφού ενημερώθηκε για την πρακτική του Συντονιστικού Συμβουλίου –να μην εγκρίνει ένα διδακτικό πακέτο, αν ένα μέρος του βαθμολογείται κάτω από τη βάση– παρέμεινε στο ποιοτικό της συμπέρασμα, αναπροσαρμόζοντας, ωστόσο, την τελική βαθμολογία προς τα πάνω (51.35)⁸⁵².

Στη συνέχεια, το διδακτικό πακέτο προωθήθηκε στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, όπου και εγκρίθηκε ως κατάλληλο για διδακτική χρήση για το σχολικό έτος 2000-01, με την προϋπόθεση να γίνουν ορισμένες διορθώσεις που υπέδειξαν τα μέλη του Τμήματος⁸⁵³. Εκκρεμούσε, βέβαια, η επί της διαδικασίας έγκριση από το Συντονιστικό Συμβούλιο μετά την αναπομπή του στην επιτροπή κρίσης, η οποία δόθηκε στις 25.11.1999, προκειμένου να υπογραφεί η σύμβαση, να καταβληθεί στον ανάδοχο το 40% της αμοιβής και να προωθηθεί στους συγγραφείς για τις τελικές διορθώσεις πριν την παράδοσή του σε μορφή χρωμοφάν⁸⁵⁴. Φθάνουμε, λοιπόν, στις 22.12.1999, οπότε και εγκρίνεται από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης η εκτύπωση του διδακτικού πακέτου για το σχολικό έτος 2000-01, με την προϋπόθεση να παραδοθεί σε χρωμοφάν μέχρι τις 15.1.2000, ώστε να ακολουθήσει η αποστολή του στον Ο.Ε.Δ.Β.⁸⁵⁵.

Επομένως, το διδακτικό πακέτο των Α. Βαβουγιού κ.ά εισήχθη στα σχολεία το σχολικό έτος 2000-01 και ίσχυσε –τουλάχιστον– για τα σχολικά έτη 2001-02, 2002-03, 2003-04, όπως προκύπτει από τους καταλόγους του Τμήματος

⁸⁵⁰ Βλ. Πράξη 16/27-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁵¹ Βλ. Πράξη 18/6-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁵² Βλ. Πράξη 21/28-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁵³ Βλ. Πράξη 31/10-11-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁵⁴ Βλ. Πράξη 27/25-11-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁵⁵ Βλ. Πράξη 36/22-12-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης σχετικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για αυτά τα σχολικά έτη⁸⁵⁶.

Άρα, για το μάθημα 'Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς' Β' Ενιαίου Λυκείου εγκρίθηκε μόνο ένα διδακτικό πακέτο και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο.

Δ) Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών Β' Ενιαίου Λυκείου

Στο πλαίσιο του Έργου «Κοινωνικές Επιστήμες Ι» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα 'Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών' Β' Ενιαίου Λυκείου (μάθημα επιλογής). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στις 6.7.1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 31.3.1999⁸⁵⁷. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκε στο Π.Ι. μόνο ένα διδακτικό πακέτο, αυτό των Μ. Γκίβαλου, Β. Γρηγοροπούλου, Δ. Κοτρόγιαννου, Γ. Μανιάτη, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Λιβάνη»⁸⁵⁸. Για την αξιολόγηση του παραπάνω πακέτου είχε συγκροτηθεί επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Θ. Οικονόμου, Μ. Ψύλλα, Η. Μαυρίδη, Χ. Πετροπούλου, Μ. Κονιόρδο⁸⁵⁹.

Βάσει της θετικής αξιολόγησης της επιτροπής κρίσης (βαθμολογία: 73.81), το Συντονιστικό Συμβούλιο εγκρίνει το διδακτικό πακέτο επί της διαδικασίας, με την προϋπόθεση να γίνουν οι απαιτούμενες διορθώσεις⁸⁶⁰. Στη συνέχεια, το διορθωμένο διδακτικό πακέτο προωθήθηκε στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο το ενέκρινε ως κατάλληλο για διδακτική χρήση για το σχολικό έτος 2000-01, με την προϋπόθεση να γίνουν οι προτεινόμενες από τα μέλη του Τμήματος βελτιώσεις⁸⁶¹. Έπειτα, το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, στις 22.12.1999, εγκρίνει την εκτύπωση του παραπάνω διδακτικού πακέτου, προκειμένου να υπογραφεί η σύμβαση με τον ανάδοχο, με τον όρο να παραδοθεί στο Π.Ι. σε μορφή χρωμοφάν μέχρι τις

⁸⁵⁶ Βλ. Πράξεις 3/3-2-2000, 8/15-3-2000, 24/18-10-2000, 17/17-7-2001, 1/11-1-2002, 19/16-10-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁵⁷ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁸⁵⁸ Βλ. Πράξη 16/27-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁵⁹ Βλ. Πράξη 11/3-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁶⁰ Βλ. Πράξη 16/27-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁶¹ Βλ. Πράξη 29/20-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

15.1.2000, ώστε να ακολουθήσει, στη συνέχεια, η αποστολή του στον Ο.Ε.Δ.Β.⁸⁶². Επομένως, το διδακτικό πακέτο των Μ. Γκίβαλου κ.ά. εισήχθη στα σχολεία το σχολικό έτος 2000-01 και ίσχυσε –τουλάχιστον– για τα σχολικά έτη 2001-02, 2002-03, 2003-04, όπως προκύπτει από τους καταλόγους του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης που αναφέρονται στις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων γι' αυτά τα σχολικά έτη⁸⁶³.

Άρα, για το μάθημα 'Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών' Β' Ενιαίου Λυκείου εγκρίθηκε μόνο ένα διδακτικό πακέτο και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο.

Ε) Αρχές Οικονομικής Θεωρίας Γ' Ενιαίου Λυκείου

Στο πλαίσιο του Έργου 'Κοινωνικές Επιστήμες Γ' της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα 'Αρχές Οικονομικής Θεωρίας' Γ' Ενιαίου Λυκείου (μάθημα επιλογής). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στις 6.7.1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 31.3.1999⁸⁶⁴. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στο Π.Ι. δύο διδακτικά πακέτα, τα εξής:

- ✓ Το πακέτο των Α. Πανεθυμιτάκη, Γ. Παπαχρήστου, με ανάδοχο συγγραφής τις εκδόσεις «Λιβάνη».
- ✓ Το πακέτο των Δ. Γιαννιά, Κ. Καλαιτζή, Χ. Ναζάκη, Μ. Χλέτσου⁸⁶⁵.

Για την αξιολόγηση των παραπάνω πακέτων συγκροτήθηκε επιτροπή κρίσης, αποτελούμενη από τους Μ. Ζουμπουλάκη, Δ. Βλάχο, Η. Μοσχονά⁸⁶⁶, η οποία

⁸⁶² Βλ. Πράξη 36/22-12-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁶³ Βλ. Πράξεις 3/3-2-2000, 8/15-3-2000, 24/18-10-2000, 22/8-10-2001, 19/16-10-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Να επισημάνουμε στο σημείο αυτό τα εξής: Α) Το διδακτικό αυτό πακέτο παραμένει σε ισχύ έως και σήμερα (με τη διαφορά ότι το μάθημα αυτό προσφέρεται πλέον ως μάθημα Γενικής Παιδείας στη Γ' Τάξη του Γενικού Λυκείου). Β) Για τη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας των Κοινωνικών Επιστημών το σχολικό έτος 1999-00 προκρίθηκε η λύση της ανατύπωσης –σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων– του ισχύοντος τότε βιβλίου των Π. Γέμτου κ.ά., καθώς το μάθημα αυτό δεν επιλεγόταν από τους/τις μαθητές/τριες, με αποτέλεσμα να συγκροτούνταν ελάχιστα τμήματα (Βλ. Πράξεις 31/7-10-1998, 34/12-11-1998, 4/24-2-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁸⁶⁴ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2° Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁸⁶⁵ Βλ. Πράξη 15/22-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁶⁶ Βλ. Πράξη 11/3-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

πρότεινε να απορριφθεί το πακέτο των εκδόσεων «Λιβάνη» (βαθμολογία: 45.75) και να εγκριθεί με βελτιώσεις το πακέτο των Δ. Γιαννιά κ.ά (βαθμολογία: 78.0)⁸⁶⁷.

Ωστόσο, επειδή η ανταπόκριση στις προκηρύξεις για τα μαθήματα αυτού του γνωστικού αντικείμενου δεν ήταν η αναμενόμενη και προκειμένου να στηριχθεί ο θεσμός του πολλαπλού βιβλίου ο αρμόδιος –για τα μαθήματα αυτού του γνωστικού αντικείμενου– σύμβουλος του Π.Ι. πρότεινε να βελτιωθούν ορισμένα από τα πακέτα που είχαν απορριφθεί από τις επιτροπές κρίσης, μεταξύ αυτών και το βιβλίο των εκδόσεων «Λιβάνη», και να αξιοποιηθούν ως εναλλακτικά διδακτικά πακέτα. Αναφέρεται σχετικά: *«είναι γεγονός ότι, μετά τη φτωχή ανταπόκριση στην προκήρυξη, σε κάποια μαθήματα των Κοινωνικών Επιστημών δε θα υπάρξουν καθόλου εναλλακτικά βιβλία, ενώ σε άλλα μαθήματα θα υπάρξει μόνο ένα εναλλακτικό βιβλίο. Το γεγονός αυτό καταστρατηγεί τη φιλοσοφία του πολλαπλού βιβλίου, που επιδιώξαμε να εφαρμόσουμε με κονδύλια του 2^{ου} Κ.Π.Σ. Εκτιμώ ότι τα βιβλία των Κοινωνικών Επιστημών που απορρίφθηκαν από τις επιτροπές μπορούν να βελτιωθούν και να αξιοποιηθούν ως εναλλακτικά, αν ληφθούν υπόψη οι εύστοχες παρατηρήσεις των επιτροπών κρίσης [...]»*⁸⁶⁸. Βάσει, επομένως, αυτής της πρότασης το Συντονιστικό Συμβούλιο αναπέμπει το πακέτο των εκδόσεων «Λιβάνη» στους συγγραφείς του, προκειμένου να πραγματοποιήσουν τις απαιτούμενες διορθώσεις έως τις 31.10.1999⁸⁶⁹.

Αφού εγκρίθηκαν και τα δύο διδακτικά πακέτα επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο⁸⁷⁰, προωθήθηκαν στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο και τα ενέκρινε ως κατάλληλα για διδακτική χρήση για το σχολικό έτος 2001-02, με την προϋπόθεση να γίνουν οι προτεινόμενες από τα μέλη του Τμήματος διορθώσεις⁸⁷¹. Για να καλυφθούν, ωστόσο, οι διδακτικές ανάγκες του μαθήματος για τα σχολικά έτη 1999-2000 και 2000-01, είχε ανατεθεί η συγγραφή ενός διδακτικού πακέτου στους Θ. Λιανό, Α. Χατζηανδρέου, Α. Παπαβασιλείου, το οποίο εγκρίθηκε ως κατάλληλο για διδακτική χρήση για τη σχολική χρονιά 1999-00⁸⁷².

Ενώ το διδακτικό πακέτο των Θ. Λιανού κ.ά χρησιμοποιήθηκε κατά τα σχολικά έτη 1999-2000 και 2000-01 και επρόκειτο να προστεθεί ως τρίτο πακέτο στα υπόλοιπα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, εντούτοις κάτι τέτοιο δε συνέβη, καθώς

⁸⁶⁷ Βλ. Πράξη 15/22-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁶⁸ Βλ. Πράξη 18/6-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁶⁹ Βλ. ό.π.

⁸⁷⁰ Βλ. Πράξεις 21/28-9-1999, 24/19-10-1999, 29/15-12-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁷¹ Βλ. Πράξεις 26/4-10-1999, 36/22-12-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁷² Βλ. Πράξη 3/10-2-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή του καταλληλότερου εναλλακτικού διδακτικού πακέτου για τις ‘Αρχές Οικονομικής Θεωρίας’ Γ΄ Ενιαίου Λυκείου, το οποίο θα χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικό πλέον διδακτικό πακέτο– από το σχολικό έτος 2001-02 και εξής, επέλεξε αυτό που ήταν ήδη εν χρήσει (δηλαδή, το πακέτο των Θ. Λιανού κ.ά.), όπως προκύπτει από τους καταλόγους που αναφέρονται στις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2001-02, 2002-03 και 2003-04⁸⁷³. Να επισημάνουμε στο σημείο αυτό ότι το παραπάνω διδακτικό πακέτο παραμένει σε ισχύ έως και σήμερα.

Άρα, για το μάθημα ‘Αρχές Οικονομικής Θεωρίας’ Γ΄ Ενιαίου Λυκείου δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο, καθώς, παρότι είχαν εγκριθεί δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα και επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν από το σχολικό έτος 2001-02, τα τελευταία δεν έφτασαν στα σχολεία.

ΣΤ) Κοινωνιολογία Γ΄ Ενιαίου Λυκείου

Στο πλαίσιο του Έργου «Κοινωνικές Επιστήμες Ι» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα της Κοινωνιολογίας Γ΄ Ενιαίου Λυκείου (μάθημα επιλογής). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στις 6.7.1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 31.3.1999⁸⁷⁴. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκε στο Π.Ι. μόνο ένα διδακτικό πακέτο, αυτό των Α. Μοσχονά, Γ. Δαρεμά, Σ. Μπάλια, Γ. Χάλαρη, με ανάδοχο συγγραφή τις εκδόσεις «Λιβάνη»⁸⁷⁵. Η επιτροπή κρίσης, η οποία αποτελούνταν από τους Σ. Παπαϊωάννου, Π. Γαληνού, Α. Σουγκάρη⁸⁷⁶, πρότεινε την απόρριψη του διδακτικού πακέτου (βαθμολογία: 27.87). Ωστόσο, από τη στιγμή που δεν προέκυψε από την προκήρυξη κανένα εναλλακτικό διδακτικό πακέτο και επειδή υπήρχε η ανάγκη προσαρμογής της διδακτέας ύλης στο νέο Π.Σ. της Κοινωνιολογίας προκρίθηκε η λύση της αναμόρφωσης του ισχύοντος –μέχρι τότε–

⁸⁷³ Βλ. Πράξεις 24/18-10-2000, 24/29-10-2001, 19/16-10-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁷⁴ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁸⁷⁵ Βλ. Πράξη 16/27-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁷⁶ Βλ. Πράξη 11/3-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

βιβλίου, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί από το σχολικό έτος 2000-01 και εξής⁸⁷⁷. Η διορία που δόθηκε στους συγγραφείς για να πραγματοποιήσουν την αναμόρφωση του βιβλίου του/της μαθητή/τριας ήταν έως τις 31.12.1999. Επομένως, το αναμορφωμένο διδακτικό πακέτο των Ν. Ιντζεσίλογλου, Ε. Μπρίκα, Σ. Βλαχόπουλου κατατέθηκε εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας και εγκρίθηκε από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ως κατάλληλο για διδακτική χρήση για το σχολικό έτος 2000-01⁸⁷⁸.

Άρα, για το μάθημα της Κοινωνιολογίας Γ' Ενιαίου Λυκείου δεν παρήχθησαν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο.

Κοινωνικές Επιστήμες II

A) Ψυχολογία Α' Ενιαίου Λυκείου

Στο πλαίσιο του Έργου «Κοινωνικές Επιστήμες II» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα της Ψυχολογίας Α' Ενιαίου Λυκείου (μάθημα επιλογής). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε τον Ιούλιο του 1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 31.3.1999⁸⁷⁹. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκε στο Π.Ι. μόνο ένα διδακτικό πακέτο, αυτό της συγγραφικής ομάδας του Κ. Μάνου (Κ. Μάνος, Θ. Τριανταφύλλου, Α. Τσαντήλα, Ι. Μάνου, Β. Μάνου, Ι. Νέστορος, Ε. Γαλανάκη). Για την αξιολόγηση του παραπάνω πακέτου συγκροτήθηκε επιτροπή κρίσης, η οποία αποτελούνταν από τους Α. Καψάλη, Α. Κυπριωτάκη, Α. Αβραμίδου⁸⁸⁰. Η πρόταση της επιτροπής κρίσης ήταν να εγκριθεί το διδακτικό πακέτο, με την προϋπόθεση να γίνουν οι απαιτούμενες βελτιώσεις.

Στη συνέχεια, η συγγραφική ομάδα, αφού πραγματοποίησε τις διορθώσεις, κατέθεσε εκ νέου το διδακτικό πακέτο. Το τελευταίο εγκρίθηκε επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο και προωθήθηκε στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής του στο Ενιαίο Λύκειο⁸⁸¹. Έπειτα, το Τμήμα

⁸⁷⁷ Βλ. Πράξη 21/28-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁷⁸ Βλ. Πράξη 36/22-12-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁷⁹ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. I/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁸⁸⁰ Βλ. Πράξη 8/29-4-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁸¹ Βλ. Πράξη 21/28-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

εγκρίνει το διδακτικό πακέτο της συγγραφικής ομάδας του Κ. Μάνου ως κατάλληλο για διδακτική χρήση, προκειμένου να υπογραφεί η συμβαση και να παραδοθεί το τελευταίο σε μορφή χρωμοφάν, αφού γίνουν οι προτεινόμενες από τα μέλη του Τμήματος βελτιώσεις⁸⁸². Επομένως, το παραπάνω διδακτικό πακέτο εισήχθη το σχολικό έτος 2000-01 και χρησιμοποιήθηκε –τουλάχιστον– έως και τη σχολική χρονιά 2002-03, όπως προκύπτει από τους καταλόγους του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης που αναφέρονται στις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων γι' αυτά τα σχολικά έτη⁸⁸³.

Άρα, για το μάθημα της Ψυχολογίας Α' Ενιαίου Λυκείου εγκρίθηκε μόνο ένα διδακτικό πακέτο και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο.

Β) Φιλοσοφία Γ' Ενιαίου Λυκείου

Στο πλαίσιο του Έργου «Κοινωνικές Επιστήμες II» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή δύο εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα της Φιλοσοφίας Γ' Ενιαίου Λυκείου (Θεωρητική Κατεύθυνση). Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε τον Ιούλιο του 1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 31.3.1999⁸⁸⁴. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στο Π.Ι. τρία διδακτικά πακέτα, τα εξής:

- ✓ Το πακέτο του Ν. Μακρή.
- ✓ Το πακέτο του Χρ. Τερέζη.
- ✓ Το πακέτο των εκδόσεων «Λιβάνη».

Για την αξιολόγηση των παραπάνω πακέτων συγκροτήθηκε επιτροπή κρίσης, η οποία αποτελούνταν από τους Γ. Φαράντο, Α. Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, Α. Μωρίκη⁸⁸⁵. Στο σημείο αυτό ας αναφερθούμε εν συντομία στο χρονικό ενός ζητήματος που ανέκυψε αναφορικά με την αξιολόγηση των παραπάνω πακέτων.

⁸⁸² Βλ. Πράξη 25/29-9-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁸³ Βλ. Πράξεις 3/3-2-2000, 8/15-3-2000, 24/18-10-2000, 17/17-7-2001 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες της διδασκαλίας του μαθήματος αυτού για τα σχολικά έτη 1998-99 και 1999-2000, προκρίθηκε η λύση της ανατύπωσης του σχολικού βιβλίου του κ. Τριανταφύλλου (έκδοση Ιδρύματος Ευγενίδου), που χρησιμοποιούνταν στη Β' Τάξη του Τεχνικού Επαγγελματικού Λυκείου (Βλ. Πράξεις 1/14-1-1998, 31/7-10-1998, 32/15-10-1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁸⁸⁴ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. I/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

⁸⁸⁵ Βλ. Πράξη 8/29-4-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

Αρχικά, η επιτροπή κρίσης, αφού παρέλαβε και αξιολόγησε τα διδακτικά πακέτα, κατέθεσε την τελική έκθεσή της στις 30.6.1999. Ωστόσο, το κείμενο της έκθεσης αξιολόγησης ήταν αρκετά σύντομο και, επίσης, δεν είχαν συμπληρωθεί τα απαιτούμενα έντυπα αξιολόγησης. Η πρόταση της επιτροπής ήταν να απορριφθούν και τα τρία πακέτα. Κατέληγαν, όμως, στο συμπέρασμα ότι το πακέτο των εκδόσεων «Λιβάνη» θα μπορούσε, με ορισμένες βελτιώσεις, να εγκριθεί από το Π.Ι. Στη συνέχεια, ζητήθηκε από την επιτροπή κρίσης να συμπληρώσει τα έντυπα αξιολόγησης⁸⁸⁶. Πράγματι, τα μέλη της επιτροπής υπέβαλαν τα σχετικά έντυπα, αλλά διαπιστώθηκε ότι είχαν αξιολογήσει ξεχωριστά τα διδακτικά πακέτα και δεν είχαν υποβάλλει μια κοινή έκθεση αξιολόγησης. Έτσι, το Συντονιστικό Συμβούλιο αποφάσισε την επαναπομπή της κρίσης στην επιτροπή, προκειμένου να συνταχθεί μια κοινή έκθεση που να τεκμηριώνει τη βαθμολογήσή τους⁸⁸⁷. Στη συνέχεια, η επιτροπή κρίσης με εγγραφό της στις 15.9.1999 εμμένει στην αρχική αξιολογήσή της και, παράλληλα, δε δικαιολογεί σε μια κοινή έκθεση τη μεγάλη βαθμολογική διαφορά που υπήρχε μεταξύ των μελών της. Το Συντονιστικό Συμβούλιο, επομένως, αποφασίζει να μην εγκρίνει κανένα από τα τρία διδακτικά πακέτα, από τη στιγμή, εξάλλου, που η συνολική τους βαθμολογία ήταν κάτω από τη βάση⁸⁸⁸.

Προκειμένου, ωστόσο, να καλυφθούν οι ανάγκες της διδασκαλίας του μαθήματος της Φιλοσοφίας, έως ότου εκτυπώνονταν τα πακέτα που θα παράγονταν μέσω προκήρυξης, είχε ανατεθεί η συγγραφή ενός διδακτικού πακέτου στους Θ. Πελεgrίνη και Π. Πανταζάκο με τίτλο «*Αρχές Φιλοσοφίας*», το οποίο εγκρίθηκε από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, προκειμένου να εκτυπωθεί από τον Ο.Ε.Δ.Β. και να εισαχθεί το σχολικό έτος 1999-00⁸⁸⁹. Από τη στιγμή που δεν προέκυψε κανένα εναλλακτικό διδακτικό πακέτο, το πακέτο των Θ. Πελεgrίνη και Π. Πανταζάκου συνέχισε να ισχύει, τουλάχιστον έως και το σχολικό έτος 2003-04, όπως προκύπτει από τους καταλόγους σχετικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων γι' αυτά τα σχολικά έτη⁸⁹⁰.

⁸⁸⁶ Ο μέσος όρος της βαθμολογίας τους ήταν: Για το πακέτο των εκδόσεων «Λιβάνη» 38.8, για το πακέτο του Ν. Μακρή 29.8 και για το πακέτο του Χρ. Τερέζη 25.1.

⁸⁸⁷ Βλ. Πράξη 16/27-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁸⁸ Βλ. Πράξη 21/28-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Να αναφέρουμε, επίσης, ότι κατά της απορριπτικής αυτής απόφασης του Συντονιστικού Συμβουλίου καταθέτει ένσταση ο συγγραφέας κ. Ν. Μακρής, η οποία, ωστόσο, απορρίπτεται (Βλ. Πράξη 2/15-2-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁸⁸⁹ Βλ. Πράξη 3/10-2-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁹⁰ Βλ. Πράξεις 17/14-6-2000, 12/28-6-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Αρα, για το μάθημα της Φιλοσοφίας Γ' Ενιαίου Λυκείου δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο, από τη στιγμή που δεν προέκυψε κανένα εναλλακτικό διδακτικό πακέτο.

Γ) Οικιακή Οικονομία Α' και Β' Γυμνασίου

Στο πλαίσιο του Έργου «Κοινωνικές Επιστήμες II» της Ενέργειας 1.1.α προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή τριών εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για το μάθημα της Οικιακής Οικονομίας Α' και Β' Γυμνασίου. Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε τον Ιούλιο του 1998, με καταληκτική ημερομηνία παράδοσης των διδακτικών πακέτων στις 31.3.1999⁸⁹¹. Εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας κατατέθηκαν στο Π.Ι. τα εξής διδακτικά πακέτα:

1) Για την Α' Γυμνασίου:

- ✓ Το πακέτο της συγγραφικής ομάδας της Δ. Μακρή (Δ. Μακρή, Ι. Μακρής, Μ. Καψάλη).
- ✓ Το πακέτο των εκδόσεων «Λιβάνη» (Κ. Αποστολόπουλος, Δ. Βελεντζάς, Μ. Γιαννακούλια, Χ. Ακύλα-Καρά, Ν. Καλομοίρη, Α. Ξένου, Ι. Πιπέρκου, Μ. Σαμουηλίδου, Γ. Χονδρογιάννης).
- ✓ Το πακέτο της ομάδας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου (Κ. Αποστολόπουλος, Ε. Γεωργιτσογιάννη, Ζ. Γραβάνη, Α. Ζαμπέλας, Α. Ματάλα, Δ. Σδράλη, Γ. Χονδρογιάννης).

2) Για τη Β' Γυμνασίου:

- ✓ Το πακέτο των εκδόσεων «Λιβάνη» (Κ. Αποστολόπουλος, Δ. Βελεντζάς, Μ. Γιαννακούλια, Χ. Ακύλα-Καρά, Ν. Καλομοίρη, Α. Ξένου, Ι. Πιπέρκου, Μ. Σαμουηλίδου, Γ. Χονδρογιάννης).
- ✓ Το πακέτο της ομάδας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου (Κ. Αποστολόπουλος, Ε. Γεωργιτσογιάννη, Ζ. Γραβάνη, Α. Ζαμπέλας, Α. Ματάλα, Δ. Σδράλη, Γ. Χονδρογιάννης).

Για την αξιολόγηση των παραπάνω πακέτων συγκροτήθηκε επιτροπή κρίσης, η οποία αποτελούνταν από τους Ν. Ανδρικόπουλο, Α. Φρατζόλη, Γ. Κατσαδήμα, Σ.

⁸⁹¹ Βλ. Ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς τον Υπουργό Παιδείας με θέμα: «Συγγραφή των βιβλίων πολλαπλής επιλογής» και ενημερωτικό σημείωμα του προέδρου του Π.Ι. προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με ημερομηνία 27.8.1998 και θέμα: «Έντυπο διδακτικό υλικό που θα παραχθεί με τη διαδικασία της προκήρυξης και με χρηματοδότηση από το 2^ο Κ.Π.Σ./Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. I/Ενέργεια 1.1.α», όπως αντλήθηκαν από το Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (1996-2000), ΦΑΚ. 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Αντωνοπούλου, Δ. Τριάδη⁸⁹². Στη συνέχεια, το Συντονιστικό Συμβούλιο, βάσει της θετικής εισήγησης της επιτροπής κρίσης, εγκρίνει επί της διαδικασίας τα παραπάνω διδακτικά πακέτα (3 για την Α΄ και 2 για τη Β΄ Γυμνασίου), με την προϋπόθεση να γίνουν οι απαιτούμενες βελτιώσεις⁸⁹³. Αφού πραγματοποιήθηκαν οι τελευταίες, τα διδακτικά πακέτα προωθήθηκαν στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής τους στο Γυμνάσιο.

Έπειτα, το Τμήμα τα εγκρίνει ως κατάλληλα για διδακτική χρήση, με την προϋπόθεση να γίνουν οι προτεινόμενες από τα μέλη του βελτιώσεις⁸⁹⁴. Ωστόσο, είχε εντωμεταξύ ανακύψει ένα ζήτημα λόγω μιας καταγγελίας που είχε φθάσει στο Π.Ι. Συγκεκριμένα, η καταγγελία αφορούσε το γεγονός ότι σε δύο βιβλία της Β΄ Γυμνασίου υπήρχαν αφενός δύο συγγραφείς που ήταν κοινοί και αφετέρου 50 σελίδες πανομοιότυπου κειμένου, κάτι που καταστρατηγούσε την ίδια τη φιλοσοφία του πολλαπλού βιβλίου. Έτσι, το Συντονιστικό Συμβούλιο αποφάσισε είτε να τροποποιηθεί το ένα από τα δύο βιβλία είτε να εγκριθεί το ένα από τα δύο βιβλία⁸⁹⁵.

Στη συνέχεια, τα (διορθωμένα) διδακτικά πακέτα κατατέθηκαν εκ νέου στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και εγκρίθηκαν ως κατάλληλα για διδακτική χρήση, ώστε να υπογραφούν οι συμβάσεις, να κατατεθούν τα χρωμοφάν –αφού γίνουν ορισμένες επιπλέον βελτιώσεις– και να αποσταλούν στον Ο.Ε.Δ.Β. προκειμένου να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02⁸⁹⁶. Μολονότι τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα που είχαν συγγραφεί για το μάθημα της Οικιακής Οικονομίας Α΄ και Β΄ Γυμνασίου επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν το σχολικό έτος 2001-02, εντούτοις δεν έφτασαν ποτέ στα σχολεία, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου από την ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ.⁸⁹⁷ Η επιτροπή που συγκροτήθηκε με στόχο την επιλογή των καταλληλότερων εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για την ‘Οικιακή Οικονομία’ Α΄ και Β΄ Γυμνασίου αντίστοιχα, τα οποία θα

⁸⁹² Βλ. Πράξη 8/29-4-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁹³ Βλ. Πράξη 16/27-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Η βαθμολογία που συγκέντρωσαν τα παραπάνω πακέτα ήταν η εξής: Α) *Για την ‘Οικιακή Οικονομία’ Α΄ Γυμνασίου*: Το πακέτο της ομάδας Δ. Μακρή 90.99, το πακέτο της ομάδας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου 88.90, ενώ το πακέτο των εκδόσεων «Λιβάνη» 88.6. Β) *Για την ‘Οικιακή Οικονομία’ Β΄ Γυμνασίου*: Το πακέτο του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου 93.01 και το πακέτο των εκδόσεων «Λιβάνη» 91.2 (Βλ. Πράξη 22/1-10-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

⁸⁹⁴ Βλ. Πράξη 27/6-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁹⁵ Βλ. Πράξη 25/26-10-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου.

⁸⁹⁶ Βλ. Πράξεις 34/8-12-1999, 36/22-12-1999, 8/15-3-2000, 17/14-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁹⁷ Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται: Α) Από την προφορική μαρτυρία μιας εκπαιδευτικού που δίδασκε εκείνη την περίοδο το μάθημα αυτό [Ι.Π. (13.11.2018)]. Β) Από τη προφορική μαρτυρία ενός μέλους της συγγραφικής ομάδας της Δ. Μακρή, με το οποίο ήρθαμε σε τηλεφωνική επικοινωνία [Δ.Μ. (24.11.2018)].

χρησιμοποιούνταν –ως μοναδικά πλέον διδακτικά πακέτα– από το σχολικό έτος 2001-02 και εξής, επέλεξε αυτά της ομάδας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου, όπως προκύπτει από τους καταλόγους σχετικά με τις ανατυπώσεις των σχολικών βιβλίων για τα διδακτικά έτη 2002-03 και 2003-04⁸⁹⁸. Τα πακέτα αυτά (ένα για κάθε τάξη) παρέμειναν εν χρήσει έως το σχολικό έτος 2007-08 οπότε και αντικαταστάθηκαν από τα νέα διδακτικά πακέτα⁸⁹⁹.

Άρα, για το μάθημα της Οικιακής Οικονομίας Α΄ και Β΄ Γυμνασίου δε χρησιμοποιήθηκαν ποτέ στα σχολεία τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία είχαν παραχθεί και επρόκειτο να εισαχθούν το σχολικό έτος 2001-02. Συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος στην περίπτωση αυτή για πολλαπλό βιβλίο.

* * *

Επιχειρώντας στο σημείο αυτό να συμπυκνώσουμε τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω ως προς την εφαρμογή της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου –σε σχέση με τον αρχικό σχεδιασμό του ΥΠ.Ε.Π.Θ. και του Π.Ι., για τον οποίο έγινε λόγος στην αρχή της παρούσας ενότητας– προκύπτουν τα εξής:

Α) Σε τρία μαθήματα (Κοινωνιολογία, Φιλοσοφία, Ιστορία Γυμνασίου) δεν παρήχθη κανένα εναλλακτικό διδακτικό πακέτο.

Β) Σε επτά μαθήματα (Ψυχολογία, Αρχές Οικονομίας, Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών, Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς, Ιστορία Β΄ και Γ΄ Ενιαίου Λυκείου, Εφαρμογές Λογισμικού, Ευκλείδεια Γεωμετρία) εγκρίθηκε μόνο ένα διδακτικό πακέτο και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο.

Γ) Σε τρία μαθήματα [*Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον, Χημεία* (Γενικής Παιδείας και Κατευθύνσεων), *Φυσική* (Δημοτικού, Β΄ Γυμνασίου, Γενικής Παιδείας και Κατευθύνσεων Ενιαίου Λυκείου)] παρήχθησαν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν πράγματι στα σχολεία.

Δ) Σε ένα μάθημα (Πληροφορική Γυμνασίου) παρήχθησαν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία εισήχθησαν στα σχολεία. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο υλοποιήθηκε η πολιτική αυτή στο συγκεκριμένο μάθημα αναίρεσε στην πράξη το πιο ουσιώδες χαρακτηριστικό της, δηλαδή τη δυνατότητα των εκπαιδευτικών να επιλέξουν μεταξύ δύο ή περισσότερων βιβλίων.

⁸⁹⁸ Βλ. Πράξεις 24/29-10-2001, 12/28-6-2002 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁸⁹⁹ Πρόκειται για τα εξής: Για την ‘Οικιακή Οικονομία’ Α΄ Γυμνασίου το πακέτο των Κ. Αποστολόπουλου, Ε. Γεωργιτσιγιάννη, Α. Κανέλλου, Α. Σαΐτη, Δ. Σδράλη, Δ. Τριάδη, με ανάδοχο συγγραφέας τα «Ελληνικά Γράμματα», ενώ για την ‘Οικιακή Οικονομία’ Β΄ Γυμνασίου το πακέτο των Κ. Αμπελιώτη, Κ. Αποστολόπουλου, Ε. Γεωργιτσιγιάννη, Μ. Γιαννακούλια, Ε. Κροκίδη, Σ. Προβατάρη, Α. Σαΐτη, με ανάδοχο συγγραφέας τα «Ελληνικά Γράμματα».

Ε) Σε έντεκα μαθήματα [Οικιακή Οικονομία Α΄ και Β΄ Γυμνασίου, Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, Αρχές Οικονομικής Θεωρίας, Πολυμέσα-Δίκτυα, Τοπική Ιστορία Γ΄ Γυμνασίου, Εφαρμογές Πληροφορικής/Υπολογιστών Ενιαίου Λυκείου, Ιστορία Α΄ Ενιαίου Λυκείου, Μαθηματικά (Α΄ Δημοτικού, Α΄ Γυμνασίου), Βιολογία (Γενικής Παιδείας και Θετικής Κατεύθυνσης), Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα, Φυσική (Γ΄ Γυμνασίου, Γ΄ Ενιαίου Λυκείου Γενικής Παιδείας και Κατευθύνσεων)] είχαν παραχθεί και εγκριθεί εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν το σχολικό έτος 2001-02. Εντούτοις, τα εναλλακτικά αυτά πακέτα δεν πρόλαβαν να εκτυπωθούν και να εισαχθούν στα σχολεία, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής αυτής από την ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ., για την οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

6.3. Εγκατάλειψη

Από την προηγηθείσα ανάλυση έγινε σαφές ότι η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, παρά τον αρχικό προγραμματισμό του ΥΠ.Ε.Π.Θ. και του Π.Ι., υλοποιήθηκε εντέλει μόνο σε τρία μαθήματα. Ωστόσο, η εφαρμογή της πολιτικής αυτής δεν ήταν απρόσκοπτη. Όπως θα φανεί παρακάτω, συνάντησε ποικίλα εμπόδια και δημιούργησε αρκετές δυσκολίες και προβλήματα. Αναλυτικότερα:

Α) Ένα πρόβλημα που ανέδειξαν αρκετοί εκπαιδευτικοί, με τους οποίους/ες ήρθαμε σε επαφή, αφορούσε την επιλογή των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων. Στο σημείο αυτό να λάβουμε υπόψη ότι η επιλογή των διδακτικών πακέτων που θα χρησιμοποιούνταν την επόμενη σχολική χρονιά γινόταν μεταξύ Μαρτίου-Μαΐου του προηγούμενου σχολικού έτους, προκειμένου ο Ο.Ε.Δ.Β. να προγραμματίσει έγκαιρα την εκτύπωση και τη διανομή των βιβλίων σε κάθε νομό (ή σε κάθε σχολική μονάδα, εντός Αττικής). Το πρόβλημα ξεκινούσε από τη στιγμή που ο/η εκπαιδευτικός που θα δίδασκε το μάθημα της Φυσικής (ή της Χημείας ή της Ανάπτυξης Εφαρμογών) την επόμενη σχολική χρονιά δε συμφωνούσε με την επιλογή που είχε ήδη γίνει. Αυτό σήμαινε στην πράξη αλλαγή των παραγγελιών στον Ο.Ε.Δ.Β., δυσκολία στον προγραμματισμό των εργασιών του, καθυστέρηση στην παραλαβή των βιβλίων, κάτι που είχε δυσμενείς επιπτώσεις στην ομαλή εφαρμογή της πολιτικής αυτής⁹⁰⁰.

⁹⁰⁰ Το πρόβλημα αυτό αναδείχθηκε από αρκετούς εκπαιδευτικούς, οι οποίοι/ες δίδασκαν τα μαθήματα αυτά εκείνη την περίοδο [Ν.Π. (17.10.2018), Ν.Ν. (18.10.2018), Ν.Μ. (17.11.2018), Δ.Κ. (19.11.2018)].

Β) Παρότι διάφορες αποφάσεις του Π.Ι. κινούνταν προς την κατεύθυνση της επίλυσης του παραπάνω ζητήματος (π.χ. με το να είναι υποχρεωτική στη ΣΤ΄ Τάξη η επιλογή του βιβλίου ‘Φυσικών’ που είχε επιλεγεί στην Ε΄ Δημοτικού)⁹⁰¹, το αποτέλεσμα ήταν να υπερισχύσει σαφώς ένα από τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα για τα μαθήματα της Φυσικής και της Χημείας⁹⁰². Βέβαια, αυτό *per se* είναι κάτι λογικό και αναμενόμενο στο πλαίσιο της εφαρμογής του πολλαπλού βιβλίου. Ο/Η εκπαιδευτικός μπορεί να επιλέξει αυτό που θεωρεί, κατά την κρίση του, ότι ανταποκρίνεται καλύτερα στις ανάγκες της διδασκαλίας του.

Η πραγματικότητα που ίσχυσε, ωστόσο, σε ό,τι αφορά στην επιλογή των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων ήταν αρκετά διαφορετική. Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε και, συγκεκριμένα, από τις προφορικές μαρτυρίες διαφόρων εκπαιδευτικών που δίδασκαν την περίοδο εφαρμογής της πολιτικής αυτής, πρόεκυψε η πληροφορία ότι σε κάποιους νομούς της Ελλάδας (π.χ. Τρικάλων, Κατερίνης, Λάρισας) έλαβε χώρα μια άτυπη, ανεπίσημη συνεννόηση μεταξύ των διορισμένων στα σχολεία εκπαιδευτικών, των εκπαιδευτικών (διορισμένων ή αδιόριστων) που δίδασκαν σε ιδιαίτερα μαθήματα και των φροντιστηριούχων, προκειμένου να επιλεγεί το ίδιο διδακτικό πακέτο [κυρίως στο μάθημα της Φυσικής (Γενικής Παιδείας και Κατευθύνσεων)] από τα περισσότερα σχολεία αυτών των νομών⁹⁰³. Αυτή η άτυπη, παρασκηνιακή συνεννόηση πραγματοποιήθηκε, προκειμένου να περιοριστούν, στο μέτρο του δυνατού, τα εμπόδια και οι δυσκολίες που προκαλούσε η εφαρμογή της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου στους προαναφερόμενους φορείς δράσης, όπως αυτές αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Από τη στιγμή, όμως, που επιλεγόταν το ίδιο πακέτο σε αρκετά σχολεία ενός νομού, αυτό αναιρούσε στην πράξη το κυριότερο χαρακτηριστικό της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου, δηλαδή την ελευθερία και τη δυνατότητα που έδινε στους/ις εκπαιδευτικούς να επιλέξουν το καταλληλότερο για εκείνους/ες διδακτικό πακέτο.

⁹⁰¹ Βλ. Πράξη 2/12-2-2002 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

⁹⁰² Παραδείγματος χάριν, το πακέτο των Ν. Αντωνίου κ.ά. για τη Φυσική Β΄ Γυμνασίου το σχολικό έτος 2000-01 επιλέχθηκε περίπου από το 80% των Γυμνασίων της χώρας (Βλ. Πράξη 28/4-12-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης), ενώ το πακέτο των εκδόσεων «Ζήτη» για τη Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β΄ και Γ΄ Ενιαίου Λυκείου επιλέχθηκε περίπου από το 70% των Λυκείων πανελλαδικά [Βλ. Γ. Θωμαΐδης - Θ. Ξένος - Α. Πούλος, «Η επαναξιολόγηση και η επιλογή του διδακτικού βιβλίου «Ευκλείδειας Γεωμετρίας»: Ο εκφυλισμός ενός ανοικτού διαγωνισμού σε απευθείας ανάθεση», *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 119 (2001): 18].

⁹⁰³ Προφορικές μαρτυρίες: Π.Κ. (18.11.2018), Σ.Ε. (20.10.2018), Θ.Κ. (26.11.2018), Μ.Ν. (25.10.2018), Ν.Ι. (14.11.2018).

Γ) Μεγάλες δυσκολίες δημιούργησε η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου στον Ο.Ε.Δ.Β. σε ό,τι αφορά στην εκτύπωση και τη διανομή των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων (στα μαθήματα που εφαρμόστηκε)⁹⁰⁴. Η μη έγκαιρη εκτύπωσή τους είχε ως συνέπεια να μη δοθεί στους/ις εκπαιδευτικούς επαρκής χρόνος ώστε να τα μελετήσουν συγκριτικά, προτού επιλέξουν αυτό που θα διανεμηθεί στους/ις μαθητές/τριες⁹⁰⁵. Η παραγωγή εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για τόσα μαθήματα δημιούργησε προβλήματα και στο χρονικό προγραμματισμό του Π.Ι., με συνέπεια να σημειώνονται καθυστερήσεις στην αποστολή των τελευταίων στον Ο.Ε.Δ.Β. προς εκτύπωση⁹⁰⁶.

Δ) Κατά τη διδασκαλία των μαθημάτων, στα οποία είχε εισαχθεί το πολλαπλό βιβλίο (Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον, Φυσική, Χημεία), διαπιστώθηκαν πρακτικά προβλήματα τα οποία αφορούσαν –κυρίως– το περιεχόμενο των εγκριθέντων εναλλακτικών πακέτων⁹⁰⁷. Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά στα πακέτα της Φυσικής και της Χημείας είχαν εντοπιστεί διαφορές ως προς το βάθος, την έκταση και την παρουσίαση των θεμάτων (π.χ. σε ένα βιβλίο αποδεικνυόταν ένας τύπος, ενώ σε ένα άλλο δεν αποδεικνύονταν ή εμφανίζονταν διαφοροποιήσεις ως προς τους συμβολισμούς διαφόρων εννοιών)⁹⁰⁸. Στις ίδιες σχεδόν διαπιστώσεις καταλήγουν και ορισμένοι εκπαιδευτικοί που δίδασκαν τα παραπάνω μαθήματα εκείνη την περίοδο, οι οποίοι/ες τονίζουν, παράλληλα, ότι ορισμένα από τα εγκριθέντα διδακτικά πακέτα ήταν δυσνόητα και δύσκολα και περιείχαν λάθη και

⁹⁰⁴ Αρχικά, ο Οργανισμός θα έπρεπε να εκτυπώσει έναν περιορισμένο αριθμό αντιτύπων από όλα τα εγκριθέντα διδακτικά πακέτα, τα οποία θα αποστέλλονταν στα σχολεία προκειμένου να επιλέξουν οι εκπαιδευτικοί αυτό που θα χρησιμοποιήσουν. Στη συνέχεια, βάσει των επιλογών αυτών, θα εκτύπωνε τον αντίστοιχο αριθμό βιβλίων από κάθε πακέτο, τα οποία θα διανέμονταν με τον τρόπο που ίσχυε μέχρι τότε. Ενδεικτικό των δυσκολιών που συνάντησε ο Ο.Ε.Δ.Β. ήταν το γεγονός ότι η εισαγωγή των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων έντεκα μαθημάτων μετατέθηκε για το σχολικό έτος 2001-02, λόγω της αδυναμίας του να εκτυπώσει όλα τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα για το σχολικό έτος 2000-01 (Βλ. Πράξη 34/8-12-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁹⁰⁵ Σύμφωνα με την πληροφορία –αν ευσταθεί– που μας μετέφεραν δύο εκπαιδευτικοί, η επιλογή των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων για τα μαθήματα της Χημείας και της Φυσικής Ενιαίου Λυκείου το σχολικό έτος 2000-01 έγινε στα τέλη Ιουνίου 2000 για τα βιβλία που θα χρησιμοποιούνταν το ερχόμενο σχολικό έτος [Προφορικές μαρτυρίες: Ι.Γ. (13.11.2018), Ν.Ν. (17.10.2018)].

⁹⁰⁶ Οι καθυστερήσεις που σημειώνονταν γινόταν συχνά αντικείμενο συζήτησης στις συνεδριάσεις των αρμόδιων Τμημάτων του Π.Ι. (Βλ. Πράξεις 1/13-1-1999, 7/19-3-1999, 11/6-5-1999, 13/18-5-1999, 1/12-1-2000, 5/23-2-2000, 21/6-9-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

⁹⁰⁷ Τα προβλήματα αυτά είχαν καταγραφεί τόσο από τις αρμόδιες Διευθύνσεις του ΥΠ.Ε.Π.Θ. όσο και από τους σχολικούς συμβούλους στις ετήσιες εκθέσεις που κατέθεταν στο Π.Ι. [Συνέντευξη Χ8 (2/3/2018)].

⁹⁰⁸ Βλ. Ο. Λιάτσου, «Πολλαπλό βιβλίο: Δεν ήταν τόσο απλό», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 29-1-2001, σ. 17. Ορισμένες από αυτές τις διαφορές (π.χ. ως προς το συμβολισμό διαφόρων εννοιών) είχαν επισημανθεί και από τα μέλη του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης κατά την κρίση των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων των παραπάνω μαθημάτων (Βλ. Πράξεις 25/29-9-1999 και 27/6-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

αβλεψίες⁹⁰⁹. Όλα τα προαναφερθέντα προβλήματα οφείλονταν κατά κύριο λόγο στα ασφυκτικά χρονικά περιθώρια συγγραφής των σχολικών βιβλίων (εννέα μήνες για όσα συνεγράφησαν με ανάθεση και έντεκα για όσα παρήχθησαν μέσω προκήρυξης) και τα οποία θα είχαν αποφευχθεί, σε μεγάλο βαθμό, αν είχε προηγηθεί η δοκιμαστική εφαρμογή τους.

Μεγάλες αντιδράσεις, επίσης, ξεσήκωσε τον Ιούνιο του 2000 η απόφαση του ΥΠ.Ε.Π.Θ. να εξαιρεθούν από τις πανελλαδικές εξετάσεις του μαθήματος 'Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον' Γ' Ενιαίου Λυκείου (Τεχνολογικής Κατεύθυνσης)⁹¹⁰ δώδεκα Ενιαία Λύκεια της χώρας, καθώς το συγκεκριμένο μάθημα δεν διδάχτηκε σε αυτά τα σχολεία κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς 1999-2000 λόγω έλλειψης διδακτικού προσωπικού. Το ζήτημα αυτό, εκτός του ότι προκάλεσε τις διαμαρτυρίες μαθητών/τριών, γονέων και εκπαιδευτικών, αποτέλεσε και αντικείμενο δημόσιας πολιτικής αντιπαράθεσης μεταξύ του ΥΠ.Ε.Π.Θ. και του τομεάρχη Παιδείας της Νέας Δημοκρατίας Γ. Καλού⁹¹¹.

Υπό το βάρος των παραπάνω πρακτικών προβλημάτων που συσσωρεύτηκαν κατά την εφαρμογή της πολιτικής αυτής⁹¹², καθώς και των παρασκηνακών πιέσεων που δέχτηκε η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας από συγκεκριμένους φορείς δράσης (γονείς, εκπαιδευτικούς, φροντιστηριούχους, εκδότες)⁹¹³, οδηγήθηκε το

⁹⁰⁹ Προφορικές μαρτυρίες: Δ.Κ. (26.11.2018), Π.Γ. (23.11.2018), Β.Π. (23.1.2019). Σύμφωνα με μια πληροφορία το ένα από τα δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα που εισήχθησαν στο μάθημα 'Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον', αφού εκτυπώθηκε σε 50.000 αντίτυπα, διαπιστώθηκε ότι ήταν δυσνόητο και προβληματικό. Παρόλα αυτά διανεμήθηκε στα Λύκεια της χώρας, αλλά δεν επιλέχθηκε σχεδόν από κανένα σχολείο, κάτι που μαρτυρά, σύμφωνα με το ρεπορτάζ της εφημερίδας, την προχειρότητα, με την οποία εφαρμόστηκε η πολιτική αυτή (Βλ. Γ. Μανώλη, «Καταργείται το σύστημα του πολλαπλού βιβλίου», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 24-1-2001, σ. 16).

⁹¹⁰ Να επαναλάβουμε εδώ ότι το σχολικό έτος 1999-2000 είχαν εισαχθεί δύο εναλλακτικά διδακτικά πακέτα στο μάθημα αυτό.

⁹¹¹ Βλ. σχετικά «Προβλήματα για τους μαθητές τεχνολογικής κατεύθυνσης», εφημ. *Ριζοσπάστης*, 13-6-2000, σ. 24, «Για πολύ καλά διαβασμένους τα Μαθηματικά της Γ' Λυκείου», εφημ. *Το Βήμα*, 13-6-2000, «Τι απαντά το υπουργείο Παιδείας για την εξαίρεση των 12 σχολείων», εφημ. *Το Βήμα*, 14-6-2000, «Εξετάσεις στην Πληροφορική με γκρίνια από τους μαθητές», εφημ. *Έθνος*, 12-6-2000, «Διαφάνεια στην εξαίρεση σχολείων», εφημ. *Έθνος*, 13-6-2000, σ. 13, «Απάντηση Ευθυμίου στις δηλώσεις Καλού», εφημ. *Έθνος*, 14-6-2000, Γ. Μανώλη, «Στο ΣΤΕ οι ανισότητες στις Πανελλαδικές», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 13-6-2000, σ. 15.

⁹¹² Θεωρούμε σχεδόν βέβαιο ότι τα προβλήματα αυτά θα συνεχίζονταν από τη στιγμή που δεν αποσυνδεόταν η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου από το ζήτημα του εξεταστικού, πόσο μάλλον σε μια ενδεχόμενη γενίκευση του θεσμού σε όλα τα διδασκόμενα μαθήματα του Ενιαίου Λυκείου.

⁹¹³ Οι πιέσεις αυτές έλαβαν χώρα σε ένα παρασκηνακό επίπεδο, καθώς ήταν επιστημονικά και παιδαγωγικά αβάσιμη η εμμονή στη στήριξη της πρακτικής του ενός βιβλίου, από τη στιγμή, βέβαια, που η κυρίαρχη πολιτική στον ευρωπαϊκό χώρο εκείνη την περίοδο ήταν η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου. Η υποστήριξη θέσεων —σε επίσημο, θεσμικό επίπεδο— κατά του πολλαπλού βιβλίου θα ερμηνευόταν ως μια στείρα και άγονη αντιπαράθεση με το ΥΠ.Ε.Π.Θ., δε θα είχε ισχυρά ερείσματα στο κοινωνικό σύνολο και, επιπλέον, θα είχε και αντίκτυπο στην ίδια την αξιοπιστία και το κύρος των παραπάνω φορέων.

ΥΠ.Ε.Π.Θ. στην απόφαση να εγκαταλείψει την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου. Αναμφίβολα, βέβαια, τον καθοριστικότερο ρόλο στην απόφαση αυτή τον έπαιξε η αδυναμία του Υπουργείου να εξασφαλίσει ισοδύναμα θέματα στις πανελλαδικές εξετάσεις της Β΄ και Γ΄ Λυκείου. Ας εξετάσουμε, ωστόσο, από την αρχή ό,τι αφορά στην εγκατάλειψη της πολιτικής αυτής.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου εφαρμόστηκε πειραματικά τη σχολική χρονιά 1999-2000 στο μάθημα ‘Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον’, χωρίς, ωστόσο, να αποφευχθούν τα σχετικά προβλήματα, ενώ τη σχολική χρονιά 2000-01 εισήχθησαν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα στην Α΄ και Β΄ Ενιαίου Λυκείου στο μάθημα της Φυσικής και στην Α΄, Β΄ και Γ΄ Ενιαίου Λυκείου στο μάθημα της Χημείας. Να τονίσουμε εδώ, ότι και η Φυσική και η Χημεία ήταν πανελλαδικώς εξεταζόμενα μαθήματα στη Β΄ και Γ΄ Λυκείου.

Ενόψει, λοιπόν, των διαφαινόμενων προβλημάτων που θα ανέκυπταν στις πανελλαδικές εξετάσεις αναφορικά με τον τρόπο που θα επιλέγονταν τα θέματα από τρία ή τέσσερα εναλλακτικά πακέτα, συγκροτήθηκε το Νοέμβριο του 2000 μια κοινή επιτροπή από το Π.Ι. και τη Διεύθυνση Σπουδών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του ΥΠ.Ε.Π.Θ., για να αναζητήσει πιθανούς τρόπους προσέγγισης της ύλης των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων σε σχέση με τις τελικές εξετάσεις. Η επιτροπή κατέληξε ότι για τη σχολική χρονιά 2000-01 μπορεί να εξασφαλιστεί η ισοδυναμία των θεμάτων των πανελλαδικών εξετάσεων, αλλά κάτι τέτοιο δεν θα είναι δυνατό τα επόμενα σχολικά έτη⁹¹⁴.

Φθάνουμε, λοιπόν, στις 31.1.2001, οπότε και ανακοινώνεται επίσημα από τον Υπουργό Παιδείας Π. Ευθυμίου η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου στο Ενιαίο Λύκειο και η επιστροφή από το σχολικό έτος 2001-02 στο καθεστώς του

⁹¹⁴ Βλ. Γ. Μανώλη, «Θέμα ακυρότητας των πανελλαδικών εξετάσεων», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 1-2-2001, σ. 21. Ωστόσο, παρά τη διαβεβαίωση της επιτροπής ότι για τη σχολική χρονιά 2000-01 δε θα υπήρχε πρόβλημα στις πανελλαδικές εξετάσεις, ανέκυψε ένα σοβαρό ζήτημα κατά την εξέταση του μαθήματος της Χημείας Θετικής Κατεύθυνσης Γ΄ Ενιαίου Λυκείου. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με ορισμένα φροντιστήρια και τη Ν.Δ., ένα από τα θέματα των εξετάσεων, το οποίο αναφερόταν σε μια χημική αντίδραση, είχε εξαιρεθεί –με εγκύκλιο του Υπουργείου– από την εξεταστέα ύλη (καθώς δεν υπήρχε σε ένα από τα τέσσερα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα Χημείας) και δεν περιλαμβανόταν, επίσης, και στις οδηγίες για τη διδασκαλία της Χημείας που είχε αποστείλει το Π.Ι. στα σχολεία το Δεκέμβριο του 2000. Από την άλλη πλευρά, το ΥΠ.Ε.Π.Θ. και η Κεντρική Επιτροπή Εξετάσεων διαβεβαίωσαν ότι το θέμα αυτό ήταν εντός της διδακτέας και εξεταστέας ύλης. Σε κάθε περίπτωση το ζήτημα αυτό έλαβε διαστάσεις και αποτέλεσε μέχρι και αντικείμενο κομματικής αντιπαράθεσης (Βλ. σχετικά «Αναστάτωση με τη Χημεία», εφημ. *Τα Νέα*, 11-6-2001, σ. 41, Ο. Λιάτσου, «Παρά λίγο...Αλχημεία στις πανελλαδικές εξετάσεις», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 11-6-2001, σσ. 22-23, Ν. Μάστορας, «Κόντρα για τη Χημεία της Γ΄ Λυκείου», εφημ. *Τα Νέα*, 12-6-2001, σ. 22, Γ. Μανώλη, «Εκτός εξεταστέας ύλης το 3^ο θέμα της Χημείας», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 12-6-2001, σ. 18).

ενός και μοναδικού βιβλίου ανά μάθημα. Στην ανακοίνωσή του ο Υπουργός Παιδείας επισημαίνει τα εξής: «για μας προέχει το γεγονός ότι ο μαθητής και ο εκπαιδευτικός πρέπει να αισθάνονται απόλυτη διαύγεια σε όσα διδάσκονται και όσα θα κριθούν να εξεταστούν. Από την ώρα που θα μπορούσε αυτό να τεθεί σε οποιαδήποτε μορφή αμφισβήτησης, θεωρούμε ότι αυτό δεν πρέπει να συμβεί για την όλη ισορροπία και λειτουργία του συστήματος στο Ενιαίο Λύκειο. Το πολλαπλό βιβλίο, λοιπόν, εισάγεται στην υποχρεωτική εννιάχρονη εκπαίδευση και προς την Α' Λυκείου, αλλά θα φθάσει στις δύο τελευταίες τάξεις του Λυκείου όταν ωριμάσει αυτή η διαδικασία και όταν αποσυνδεθεί με τα θέματα των εξετάσεων»⁹¹⁵. Διευκρίνισε, ωστόσο, ότι δεν εγκαταλείπεται γενικότερα η ιδέα του πολλαπλού βιβλίου, αλλά κρίθηκε από την προαναφερόμενη επιτροπή ότι θα πρέπει να εφαρμοστεί από τις μικρότερες προς τις μεγαλύτερες τάξεις και όχι ανάποδα, όπως είχε σχεδιαστεί από την προηγούμενη ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ.⁹¹⁶.

Προκύπτουν, κατά τη γνώμη μας, στο σημείο αυτό ορισμένες διαπιστώσεις: I) Οι λόγοι για τους οποίους διακόπηκε η εφαρμογή του πολλαπλού βιβλίου ήταν αφενός για να διασφαλιστεί η ισοδυναμία των θεμάτων των πανελλαδικών εξετάσεων και αφετέρου για να εξοικειωθεί η εκπαιδευτική κοινότητα με έναν άγνωστο –για τα ελληνικά δεδομένα– θεσμό. II) Παρότι ο Υπουργός Παιδείας διαβεβαίωσε ότι θα διατηρηθεί η πολιτική αυτή και θα εισαχθεί από την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση, φάνηκε ότι δεν υπήρχε ούτε ο ανάλογος σχεδιασμός ούτε και σαφές χρονοδιάγραμμα εφαρμογής της. III) Η ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ., μην επιθυμώντας να επωμιστεί το πολιτικό κόστος που συνεπαγόταν η συνέχιση και στήριξη της πολιτικής αυτής, επέλεξε την επιστροφή σε μια ελέγξιμη, γνωστή και διαχειρίσιμη –από πολλές απόψεις– κατάσταση⁹¹⁷.

Ωστόσο, η ανακοίνωση του Υπουργού Παιδείας προκάλεσε αντιδράσεις στις επαγγελματικές εκείνες ομάδες, που θεωρούσαν ότι πλήττονταν από την απόφαση να εγκαταλειφθεί η πολιτική αυτή. Σε επιστολή τους προς το ΥΠ.Ε.Π.Θ. οι συγγραφείς

⁹¹⁵ Βλ. Σ. Ράπτη, «Τον Απρίλιο στα θρανία οι καθηγητές», εφημ. *Τα Νέα*, 1-2-2001, σ. 17.

⁹¹⁶ Βλ. ό.π. Βλ. επίσης «Μέτρα προώθησης της αντιμεταρρύθμισης», εφημ. *Ριζοσπάστης*, 1-2-2001, Μ. Δεληθανάση, «Τέρμα σε ακόμη δύο μέτρα Αρσένη», εφημ. *Η Καθημερινή*, 1-2-2001, σ. 6, Ο. Λιάτσου, «Πολλαπλό βιβλίο: Τέλος μετά πολλών επαίνων», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 1-2-2001, σ. 49.

⁹¹⁷ Η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου πρέπει να τοποθετηθεί και να ερμηνευθεί εντός της γενικότερης προσπάθειας που επιχείρησε η νέα πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας (2000-2004). Η εκπαιδευτική πολιτική που ακολούθησε ο νέος Υπουργός Παιδείας μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια πολιτική αποδόμησης των βασικότερων πυλώνων της μεταρρύθμισης που είχε επιχειρήσει ο προκάτοχος του. Η νέα ηγεσία κλήθηκε να λειάνει τα 'αιχμηρά' σημεία της «μεταρρύθμισης Αρσένη» που είχαν πυροδοτήσει τις αντιδράσεις του εκπαιδευτικού και κοινωνικού σώματος.

και οι εκδότες, των οποίων τα πακέτα είχαν εγκριθεί στους σχετικούς διαγωνισμούς του Π.Ι. και χρησιμοποιούνταν ήδη (σε τρία μαθήματα) ή επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν το σχολικό έτος 2001-02 (σε έντεκα μαθήματα), εκφράζουν την αντίθεσή τους με αυτήν την απόφαση και δηλώνουν ότι θα προβούν στη λήψη κάθε νόμιμου μέτρου προκειμένου να προστατεύσουν τα δικαιώματά τους⁹¹⁸. Δεν έλειψαν, ωστόσο, και τα αντιπολιτευτικά «πυρά» με τον τομεάρχη Παιδείας της Ν.Δ. Γ. Καλό να αναφέρεται στην προχειρότητα και την αντιφατικότητα που χαρακτηρίζουν την αντιμεταρρύθμιση Ευθυμίου, ο οποίος, σύμφωνα με τον ίδιο, «φέρει τεράστιες ευθύνες για την κατασπατάληση των κονδυλίων που διοχετεύθηκαν στην εκτύπωση και διανομή των εναλλακτικών βιβλίων για τις δύο τελευταίες τάξεις του Λυκείου»⁹¹⁹.

Το ερώτημα, ωστόσο, που προκύπτει εδώ είναι το εξής: Από τη στιγμή που εγκαταλείφθηκε η πολιτική αυτή, πώς θα γινόταν η επιλογή των πακέτων εκείνων που θα χρησιμοποιούνταν ως μοναδικά το σχολικό έτος 2001-02; Ήδη από τις 30.1.2001, μια μέρα πριν την επίσημη ανακοίνωση του ΥΠ.Ε.Π.Θ., είχε σταλεί από το Γραφείο του Υπουργού Παιδείας έγγραφο προς το Π.Ι., το οποίο αναφερόταν στην επιλογή του καταλληλότερου εναλλακτικού διδακτικού πακέτου που θα χρησιμοποιούνταν για τη διδασκαλία των σχετικών μαθημάτων για το σχολικό έτος 2001-02. Έτσι, το Συντονιστικό Συμβούλιο σε συνεδρίαση του, στις 8.2.2001, αποφασίζει να αναθέσει στους Αντιπροέδρους του Π.Ι. την ευθύνη της συγκρότησης πενταμελών επιτροπών, αποτελούμενων από ένα μέλος Δ.Ε.Π., έναν/μια σχολικό/ή σύμβουλο και τρεις μάχιμους/ες εκπαιδευτικούς, οι οποίες θα αξιολογούσαν συγκριτικά τα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα (όπου είχαν παραχθεί) και θα επέλεγαν το καταλληλότερο, το οποίο θα εκτυπωνόταν και θα διανέμονταν στα σχολεία το σχολικό έτος 2001-02⁹²⁰. Το Π.Ι., επομένως, συγκρότησε πενταμελείς, εξωτερικές⁹²¹, μυστικές⁹²² επιτροπές τόσο

⁹¹⁸ Βλ. Σ. Ράπη, «'Φρένο' στο πολλαπλό βιβλίο», εφημ. *Τα Νέα*, 24-1-2001, σ. 22 και Ν. Τρίγκα, «Το πολλαπλό βιβλίο διχάζει Υπουργείο Παιδείας-εκδότες», εφημ. *Έθνος*, 27-1-2001. Βλ. επίσης Μ. Παπαματθαίου, «Διχάζει το 'πολλαπλό βιβλίο'», εφημ. *Το Βήμα*, 20-1-2001, σ. 15, «Οι συγγραφείς του πολλαπλού βιβλίου για την ενδεχόμενη κατάργησή του», εφημ. *Το Βήμα*, 30-1-2001, σ. 20. Να αναφέρουμε εδώ ότι το ζήτημα ήταν περισσότερο ηθικής και λιγότερο οικονομικής φύσεως, καθώς όλες οι συγγραφικές ομάδες, των οποίων τα πακέτα εγκρίθηκαν (ανεξάρτητα αν χρησιμοποιήθηκαν ή όχι στα σχολεία), είχαν αποπληρωθεί.

⁹¹⁹ Βλ. «Προχειρότητες Ευθυμίου», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 2-2-2001, σ. 17.

⁹²⁰ Βλ. Πράξη 6/8-2-2001 του Συντονιστικού Συμβουλίου. Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται από τρία μέλη του Π.Ι. εκείνη την περίοδο, με τα οποία καταφέραμε να έρθουμε σε επικοινωνία [Προφορικές μαρτυρίες: Γ.Π. (19.12.2018), Β.Π. (23.1.2019), Α.Α. (2.4.2019)].

⁹²¹ Με την έννοια ότι απαρτίζονταν από άτομα που δεν είχαν καμία σχέση εργασίας με το Π.Ι. (είτε ως αποσπασμένοι εκπαιδευτικοί είτε ως μέλη του κύριου προσωπικού του).

⁹²² Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε κανένα άτομο που είχε συμμετάσχει στις επιτροπές αυτές. Σύμφωνα με μια πληροφορία που μας ανέφερε ένα μέλος του κύριου προσωπικού του Π.Ι. εκείνη την περίοδο, δε δόθηκαν ποτέ στη δημοσιότητα τα ονόματα των

για τα τρία μαθήματα, στα οποία είχαν ήδη εισαχθεί εναλλακτικά διδακτικά πακέτα όσο και για τα έντεκα, στα οποία είχαν ήδη εγκριθεί τα εναλλακτικά πακέτα και επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν το σχολικό έτος 2001-02, οι οποίες επέλεξαν⁹²³ τα καταλληλότερα, κατά την κρίση τους, πακέτα που διδάχθηκαν από το σχολικό έτος 2001-02 και εξής⁹²⁴.

* * *

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμη η παράθεση ορισμένων τεκμηρίων, τα οποία φανερώνουν την εξέλιξη της συζήτησης γύρω από την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου, αφού είχε εγκαταλειφθεί η τελευταία. Αναλυτικότερα:

A) Το πρώτο τεκμήριο αφορά μια επερώτηση του Γ. Αρσένη, βουλευτή -πλέον- του ΠΑ.ΣΟ.Κ., προς τον Υπουργό Παιδείας Π. Ευθυμίου με θέμα την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου. Συγκεκριμένα αναφέρεται:

«Με τον Ν. 2525/97 (άρθρο 7, παρ. 2, εδάφιο β) καθιερώθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα η εισαγωγή στα σχολεία περισσότερων από ένα διδακτικών βιβλίων (εναλλακτικό ή πολλαπλό βιβλίο) [...]. Σε εφαρμογή του Ν. 2525/97, το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο προχώρησε σε προκηρύξεις για εκατόν εξήντα τέσσερα (164) διδακτικά πακέτα, δηλαδή βιβλίο μαθητή, βιβλίο καθηγητή και πρόσθετο διδακτικό υλικό, και, ακολουθώντας την προβλεπόμενη διαδικασία [...] το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο ενέκρινε, με αντίστοιχες πράξεις του, ενενήντα έξι (96) διδακτικά πακέτα. Μετά την έγκριση των πακέτων αυτών, πληρώθηκαν οι συγγραφικές ομάδες, έγιναν όλες οι διαδικασίες

ατόμων που απάρτιζαν τις επιτροπές αυτές, καθώς υπήρχε ο φόβος ότι θα ασκηθούν πιέσεις στα μέλη της επιτροπής προκειμένου να επιλέξουν συγκεκριμένο διδακτικό πακέτο [Προφορική μαρτυρία: Β.Π. (23.1.2019)].

⁹²³ Παρά την έρευνα που πραγματοποιήσαμε, δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε τα κριτήρια, βάσει των οποίων πραγματοποιήθηκε η συγκριτική αξιολόγηση και η επιλογή των διδακτικών πακέτων. Σύμφωνα με ένα ανώτατο στέλεχος του Π.Ι. εκείνη την περίοδο «η επιλογή του ενός βιβλίου έγινε αρχικά με βάση την προτίμηση των εκπαιδευτικών σε συνδυασμό με τις εκθέσεις των σχολικών συμβούλων, οι οποίοι αναφέρονταν κυρίως σε πρακτικά προβλήματα που διαπίστωσαν ότι υπήρχαν [...]. Οι υπεύθυνες επιτροπές του Π.Ι. ανέλαβαν να πραγματοποιήσουν βελτιωτικές παρεμβάσεις ως απόκριση στις εκθέσεις εκπαιδευτικών και σχολικών συμβούλων, αλλά και υπό το πρίσμα της δικής τους προσέγγισης [...]» [Συνέντευξη Χ8 (2/3/2018)]. Ωστόσο, θεωρούμε ότι η πληροφορία αυτή -ως προς τον τρόπο βάσει του οποίου πραγματοποιήθηκε η επιλογή- δεν ευσταθεί πλήρως, καθώς αυτό θα σήμαινε ότι θα επιλέγονταν τα βιβλία εκείνα που είχε διαλέξει η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών ή εκείνα που είχαν έρθει πρώτα σε βαθμολογία στους σχετικούς διαγωνισμούς. Όμως, όπως έγινε σαφές στην προηγούμενη ενότητα, υπήρξαν περιπτώσεις διδακτικών πακέτων που επιλέχθηκαν από τις αντίστοιχες επιτροπές, παρόλο που δεν τα είχε διαλέξει η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών ή που είχαν έρθει δεύτερα ή τρίτα κατά την αρχική διαδικασία κρίσης τους.

⁹²⁴ Το έργο των επιτροπών αυτών έλαβε χώρα το διάστημα μεταξύ Φεβρουαρίου και Ιουνίου του 2001. Μέχρι τον Ιούνιο, δηλαδή, είχαν επιλεγεί εκείνα τα διδακτικά πακέτα που θα χρησιμοποιούνταν το επόμενο σχολικό έτος. Δεν έλειψαν, ωστόσο, οι κριτικές και οι αντιδράσεις αναφορικά με τα βιβλία που εντέλει προκρίθηκαν από τις επιτροπές [Βλ. ενδεικτικά Κ. Ζώκος, «Τι κρύβεται πίσω από την κατάργηση του πολλαπλού βιβλίου», *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 116 (2001): 21-26, Μ. Παπαδάκη, «Σχολικά βιβλία 2001: Γράφουν, ... Γεωμετρία οι παρέες», *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 119 (2001): 14-16, Β. Πεκλάρης, «Χημεία μιας... χρήσης», εφημ. *Αγγελιοφόρος*, 2-7-2001, σ. 37].

προεκτύπωσής τους (η συγγραφή και προεκτύπωση έχει γίνει με κοινοτικά κονδύλια) και εστάλησαν στον Οργανισμό Έκδοσης Διδακτικών Βιβλίων (Ο.Ε.Δ.Β.), μετά την έκδοση των σχετικών υπουργικών αποφάσεων, για εκτύπωση και αποστολή στα σχολεία. Μερικά από τα βιβλία αυτά ήδη διδάσκονται στα σχολεία από το σχολικό έτος 2000-2001 και για άλλα είχε προγραμματισθεί να αρχίσει η διδασκαλία τους από το σχολικό έτος 2001-2002. Το συνολικό κόστος των πολλαπλών βιβλίων που είχαν εγκριθεί από τα αρμόδια όργανα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και είχαν σταλεί σε μορφή χρωμοφάν στον Ο.Ε.Δ.Β. για εκτύπωση και αποστολή στα σχολεία ανήλθε στο ποσό των 1.397.170.000 δρχ.

Το πρώτο τρίμηνο του 2001 μετά από προφορική εντολή του Υπουργού Παιδείας, το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο συνέστησε επιτροπές, οι οποίες αξιολόγησαν τα βιβλία που είχαν ήδη εγκριθεί ως πολλαπλά και πρότειναν να εισαχθεί στα σχολεία μόνο ένα από αυτά για κάθε μάθημα. Έτσι, σήμερα έχει ουσιαστικά καταργηθεί το πολλαπλό βιβλίο με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Η κατάργηση των εγκεκριμένων πολλαπλών βιβλίων, εκτός από νομικά και ενδεχομένως οικονομικά προβλήματα που μπορεί να δημιουργήσει, αποτελεί θέμα ηθικής τάξης και αξιοπιστίας του ίδιου του Υπουργείου Παιδείας, το οποίο προκήρυξε και ενέκρινε την εισαγωγή των βιβλίων αυτών στα σχολεία, αποζημιώνοντας παράλληλα και όλους εκείνους που συμμετείχαν στις διαδικασίες συγγραφής και προεκτύπωσης όλων αυτών των πακέτων.

ΕΡΩΤΑΤΑΙ Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ:

- 1) Ποια είναι η πολιτική που θα ακολουθηθεί για το πολλαπλό βιβλίο;
- 2) Σε περίπτωση ανάκλησης των αποφάσεων για την εισαγωγή εγκεκριμένων εναλλακτικών βιβλίων, πώς θα αντιμετωπισθεί το ζήτημα που προκύπτει από το γεγονός ότι έχουν ήδη καταβληθεί κοινοτικά κονδύλια του Β' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης για τη συγγραφή των πακέτων αυτών;
- 3) Σε περίπτωση ανάκλησης των αποφάσεων, πώς θα αντιμετωπισθεί το κενό που θα δημιουργηθεί στο σχολικό πρόγραμμα, ιδιαίτερα για τα μαθήματα για τα οποία δεν υπάρχει άλλο βιβλίο εκτός από το πολλαπλό και, προφανώς, το παλαιό βιβλίο δεν είναι συμβατό με το νέο πρόγραμμα σπουδών;»⁹²⁵.

⁹²⁵ Ερώτηση Γεράσιμου Αρσένη προς τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων με ημερομηνία 8.10.2002 και θέμα: «Η πολιτική σχετικά με το πολλαπλό βιβλίο». Να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι το ζήτημα του πολλαπλού βιβλίου έφθασε μέχρι και το Ευρωκοινοβούλιο. Στις 27.5.2002 ο ευρωβουλευτής Α. Αλαβάνος καταθέτει ερώτηση προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναφορικά με τη χρηματοδότηση της παραγωγής των εναλλακτικών διδακτικών πακέτων από το 1^ο Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ.

Β) Η απάντηση του Υπουργού Παιδείας Π. Ευθυμίου ήταν η εξής: *«Απαντώντας στην ερώτηση με αριθμό 2038/8-10-2002, την οποία κατέθεσε ο βουλευτής κ. Γεράσιμος Αρσένης, σχετικά με το πολλαπλό βιβλίο, σας γνωρίζουμε τα εξής:*

- *Ο θεσμός του πολλαπλού βιβλίου δεν εγκαταλείπεται αλλά η εφαρμογή του θα γίνει σταδιακά αρχίζοντας από την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και μετά από αξιολόγηση θα επεκταθεί στο Ενιαίο Λύκειο.*
- *Όσον αφορά στα εναλλακτικά βιβλία όλων των μαθημάτων των τάξεων του Ενιαίου Λυκείου που δεν εγκρίθηκαν, θα μπορούσαν να εκτυπωθούν ή να ανατυπωθούν σε ικανό αριθμό αντιτύπων, προκειμένου να εξοπλισθούν με αυτά οι βιβλιοθήκες όλων των Λυκείων, ώστε να χρησιμοποιούνται τόσο από τους καθηγητές όσο και από τους μαθητές.*
- *Ένα από αυτά τα πολλαπλά βιβλία για κάθε μάθημα, το καταλληλότερο σύμφωνα με γνωμοδότηση επιτροπής αξιολογητών, έχει εκτυπωθεί και έχει αποσταλεί στα σχολεία για χρήση όλων των μαθητών. Επειδή τα βιβλία αυτά είναι συμβατά με τα ισχύοντα προγράμματα σπουδών δε δημιουργείται κενό στο σχολικό πρόγραμμα»⁹²⁶.*

Γ) Μια τρίτη αναφορά εντοπίστηκε στην έκθεση πεπραγμένων του Π.Ι. για την περίοδο 2000-04. Στην παραπάνω έκθεση, αφού γίνεται λόγος για τη διαθεματική προσέγγιση που προωθούσε η νέα ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας και για τα χαρακτηριστικά που συγκεντρώνουν τα Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ., επισημαίνεται ότι με τα τελευταία μπορεί *«να υπερκαλυφθεί η φιλοσοφία του εναλλακτικού βιβλίου»⁹²⁷*. Η παραπάνω αναφορά ταυτίζεται απόλυτα με τη μαρτυρία ενός ανώτατου στελέχους του Π.Ι. την περίοδο εκείνη, ο οποίος αναφέρει: *«η κατάργησή του ενδυναμώθηκε και με την έναρξη της μεγάλης εσωτερικής μεταρρύθμισης, της καινοτομίας εισαγωγής της διαθεματικότητας στην υποχρεωτική εκπαίδευση, την ολιστική προσφορά και κατάκτηση της γνώσης, δηλαδή, που θα αντικαθιστούσε στην ουσία και το πολλαπλό βιβλίο, δίχως τις αδυναμίες εφαρμογής του [...]»⁹²⁸*.

Αυτό που διαφαίνεται, κατά τη γνώμη μας, τόσο στην αναφορά στην έκθεση πεπραγμένων όσο και στην παραπάνω μαρτυρία είναι μια ad hoc προσπάθεια να επενδυθεί με εκπαιδευτικά κριτήρια η πολιτική απόφαση εγκατάλειψης της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Θα μπορούσαμε, επομένως, να υποστηρίξουμε ότι η

⁹²⁶ Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής, Περίοδος Γ', Σύνοδος Γ', Συνεδρίαση Η', 9/4/2003, σσ. 3840-3841.

⁹²⁷ Βλ. ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Απολογισμός...*, ό.π., σ. 15.

⁹²⁸ Συνέντευξη Χ8 (2/3/2018). Η έμφαση δική μου.

εισαγωγή της διαθεματικότητας αποτέλεσε το νομιμοποιητικό επιχείρημα για να υποστηριχθεί –έστω και εκ των υστέρων– η εγκατάλειψη της πολιτικής αυτής.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Στην παρούσα μελέτη, βάσει των θεωρητικών παραδοχών που αναπτύξαμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο, επικεντρώσαμε την προσοχή μας στο ρόλο που διαδραμάτισαν οι προαναφερόμενοι φορείς δράσης στη διαμόρφωση, εφαρμογή και εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Η ανάλυσή μας θα παρέμενε, ωστόσο, ελλιπής, αν εστίαζε μόνο στους φορείς δράσης. Γι' αυτό, ακολουθώντας τη λογική του ερμηνευτικού κύκλου, αναλύσαμε τις θεσμικές δομές, εντός των οποίων κινούνται οι συγκεκριμένοι φορείς δράσης. Θεωρούμε ότι μέσα από την ανάλυσή μας αναδείχθηκε ο συγκεντρωτικός και γραφειοκρατικός χαρακτήρας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και του ελληνικού κράτους. Στη συνέχεια, προσπαθώντας να διευρύνουμε τον ερμηνευτικό κύκλο, μελετήσαμε τα ευρύτερα κοινωνικά συστήματα, το διεθνές και το ευρωπαϊκό, με τα οποία αλληλεπιδρά το εθνικό συγκείμενο.

Οι δομικές ιδιότητες των παραπάνω κοινωνικών συστημάτων άλλοτε λειτουργούν περιοριστικά και άλλοτε διευκολυντικά στη δράση που αναπτύσσουν (ή δύνανται να αναπτύξουν) οι εκάστοτε φορείς δράσης, ανάλογα με τη θέση που κατέχουν στις κοινωνικές ιεραρχίες. Παραδείγματος χάριν, ο συγκεντρωτικός και γραφειοκρατικός χαρακτήρας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος σε συνδυασμό με το ρόλο που διαδραματίζει διαχρονικά το ΥΠ.Ε.Π.Θ. σε αυτό συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Άρα, στην περίπτωση αυτή οι δομικές ιδιότητες λειτούργησαν επιτρεπτικά στη δράση και τις πρωτοβουλίες που ανέπτυξαν mega-φορείς δράσης που βρίσκονταν στην κορυφή της ιεραρχίας. Την ίδια στιγμή που ο συγκεντρωτισμός του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος επέτρεπε τη δράση συγκεκριμένων mega-φορέων δράσης, έθετε περιορισμούς στη (μετασχηματιστική) δράση μακρο-φορέων δράσης, των οποίων η θέση εντός του εκπαιδευτικού συστήματος ήταν τέτοια που δε θα μπορούσαν να επηρεάσουν την κατεύθυνση των αποφάσεων προς όφελός τους (π.χ. η Α.Σ.Γ.Μ.Ε.).

Αναλυτικότερα, με βάση τα ερωτήματα που είχαν τεθεί αφηρητικά, από την ανάλυση του υπό έρευνα υλικού προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

Α) Σε ό,τι αφορά στις επικρατούσες πολιτικές για το σχολικό βιβλίο και στις ακολουθούμενες πρακτικές αναφορικά με την παραγωγή, έγκριση, επιλογή και παροχή των σχολικών εγχειριδίων στον ευρωπαϊκό χώρο, προέκυψε η εξής εικόνα: Η παραγωγή των σχολικών εγχειριδίων στη συντριπτική πλειονότητα των κρατών της

Ευρώπης γίνεται από ιδιωτικούς εκδοτικούς οίκους. Ελάχιστες χώρες, μεταξύ των οποίων η Ελλάδα και η Κύπρος, εξακολουθούν να εφαρμόζουν, κατά τις επισκοπούμενες περιόδους, την πρακτική του ενός και μοναδικού σχολικού βιβλίου, το οποίο παράγεται με ευθύνη του αρμόδιου κρατικού φορέα. Στην πλειονότητα των χωρών της Ευρώπης τα εγχειρίδια *επιλέγονται* από τον/την εκπαιδευτικό ή το συμβούλιο των εκπαιδευτικών του κάθε σχολείου, αφού πρώτα *εγκριθούν* σε ένα κεντρικό (ή τοπικό) επίπεδο από διάφορες επιτροπές και δημιουργηθεί μια λίστα επιλεγμένων βιβλίων. Τέλος, τα σχολικά εγχειρίδια στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης *παρέχονται* δωρεάν (είτε με τη μορφή του δανεισμού είτε με τη δυνατότητα να παραμείνουν στην κατοχή του/της μαθητή/τριας). Ακόμα και στις χώρες που τα σχολικά εγχειρίδια αγοράζονται από τους γονείς των μαθητών/τριών, στις περισσότερες από αυτές υπάρχει μια μορφή ενίσχυσης προς τις οικονομικά ασθενέστερες οικογένειες.

Μπορούμε, επομένως, με ασφάλεια να συμπεράνουμε ότι η επικρατούσα πολιτική για το σχολικό βιβλίο τόσο σε μια διαχρονική όσο και σε μια συγχρονική εξέταση στον ευρωπαϊκό χώρο είναι η πολιτική του ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού (με συχνότερη την εκδοχή του πολλαπλού βιβλίου) και ακολουθεί η πολιτική του ελεύθερου ανταγωνισμού. Ελάχιστες χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, ακολουθούν την πολιτική του κρατικού μονοπωλίου.

Β) Όπως εκτέθηκε αναλυτικά στην παρούσα εργασία, κατά την περίοδο 1997-2008 έλαβαν χώρα οι διαδικασίες μαζικής παραγωγής νέων σχολικών εγχειριδίων, αρχικά για τη βαθμίδα του Λυκείου (1997-2001) και μετέπειτα για την υποχρεωτική εκπαίδευση (2002-08). Αν θέλαμε να αναδείξουμε τα στοιχεία εκείνα που χαρακτηρίζουν τις διαδικασίες παραγωγής των σχολικών βιβλίων αυτής της περιόδου και συνάμα τις διαφοροποιούν σε σχέση με τις προηγούμενες (π.χ. τις αντίστοιχες τη δεκαετία του '80) θα επιλέγαμε τα ακόλουθα δύο: τη σταδιακή εμπλοκή του ιδιωτικού παράγοντα και τη «μετάβαση» από την πρακτική της ανάθεσης σε αυτή της προκήρυξης διαγωνισμών. Πώς, όμως, μπορεί να ερμηνευθεί η εμφάνιση των συγκεκριμένων στοιχείων στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο στην ελληνική πραγματικότητα; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό θα πρέπει να αναζητηθεί στο διεθνές και, κυρίως, στο ευρωπαϊκό πλαίσιο αυτής της περιόδου.

Συγκεκριμένα, ο λόγος που διαμορφώνεται μέσα από τα επίσημα κείμενα των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (π.χ. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Ευρωπαϊκή Επιτροπή) τη δεκαετία του '90 αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό τη νεοφιλελεύθερη

κατεύθυνση που είχε αρχίσει να παίρνει η ευρωπαϊκή ενοποίηση με τη θέσπιση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης και, κυρίως, μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ. Πρόκειται για έναν οικονομικό λόγο, που αντλεί αφενός από τη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία και αφετέρου από αντίστοιχους λόγους που διαμορφώνονται εντός των διεθνών οργανισμών, οι οποίοι στο νέο περιβάλλον που διαμορφώνεται ισχυροποιούνται πολιτικά. Σε ό,τι αφορά στην ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική, μετά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ εμφανίζεται αναβαθμισμένη και θεμελιωμένη πλέον σε νομικές βάσεις, αποκτώντας έναν επίσημο και θεσμικό χαρακτήρα. Παράλληλα, παρατηρείται μια ενίσχυση της «άτυπης» εκπαιδευτικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία υλοποιείται μέσα από τους κανονισμούς και τη χρηματοδότηση των Διαρθρωτικών Ταμείων.

Είναι σαφές, επομένως, ότι το διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο της περιόδου (δεκαετία '90 και 2000) ευνοούν τη διάχυση και άσκηση νεοφιλελεύθερων πολιτικών στο εσωτερικό της χώρας και το «άνοιγμα» υπηρεσιών και πρακτικών προς τον ιδιωτικό παράγοντα. Η ευρωπαϊκή χρηματοδότηση –βασικό υποβοηθητικό εργαλείο για την υλοποίηση πολλών μέτρων της μεταρρύθμισης Αρσένη– δημιουργούσε, άλλωστε, το δεσμευτικό εκείνο πλαίσιο, το οποίο ευνοούσε τόσο την εμπλοκή του ιδιωτικού παράγοντα στην παραγωγή των σχολικών βιβλίων (μετά από δεκαετίες σχεδόν πλήρους εξοβελισμού του) όσο και τη μετάβαση στην πρακτική της προκήρυξης διαγωνισμών, μια πρακτική συμβατή με το ευρωπαϊκό δίκαιο.

Δεν υποστηρίζουμε, ωστόσο, ότι και σε προηγούμενες χρονικές περιόδους δεν υπήρχαν φορείς δράσης που υποστήριζαν την αναγκαιότητα αυτών των αλλαγών (π.χ. Ο.Λ.Μ.Ε., Π.Ο.Ε.Β.). Ωστόσο, σε εκείνες τις περιόδους από τη μία το πολιτικο-ιδεολογικό πλαίσιο δεν ευνοούσε αυτές τις αλλαγές και από την άλλη θα προσέκρουε σε βαθιά εδραιωμένες πρακτικές (ενδεικτικά, να αναφέρουμε ότι η καθιερωμένη πρακτική για τη συγγραφή των βιβλίων από το 1964 και έπειτα –παρά τη θεσμική πρόβλεψη για διενέργεια διαγωνισμών– ήταν, εκτός ελάχιστων εξαιρέσεων, αυτή της ανάθεσης). Θεωρούμε, επομένως, ότι η ευρωπαϊκή χρηματοδότηση (κατ' επέκταση και το ευρωπαϊκό πλαίσιο) αποτελεί έναν παράγοντα που ερμηνεύει ικανοποιητικά τη χρονική στιγμή που πραγματοποιήθηκαν οι αλλαγές στις διαδικασίες παραγωγής των σχολικών βιβλίων.

Γ) Σε ό,τι αφορά στη διαμόρφωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου, να τονίσουμε ότι τον κυριότερο ρόλο διαδραμάτισε το ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η πολιτική αυτή διαμορφώθηκε σε ένα ανώτατο πολιτικό επίπεδο και ήταν απόρροια των συζητήσεων

που έλαβαν χώρα στο στενό υπουργικό περιβάλλον. Προκειμένου να ερμηνεύσουμε τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε η πολιτική αυτή, πρέπει να λάβουμε υπόψη τη θέση που κατέχουν συγκεκριμένοι μεγα-φορείς δράσης (κυρίως ο Υπουργός, καθώς και οι διάφοροι σύμβουλοι και τα ανώτατα πολιτικά στελέχη του Υπουργείου) στην ιεραρχία του εκπαιδευτικού συστήματος, η οποία τους επιτρέπει να λαμβάνουν αποφάσεις που δύνανται να επηρεάσουν το σύνολο σχεδόν των πτυχών που συνιστούν την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα. Συνεπώς, οι προαναφερόμενοι μεγα-φορείς δράσης, αξιοποιώντας τον έντονα συγκεντρωτικό και ιεραρχικό χαρακτήρα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς και τις δυνατότητες που τους παρέχει το θεσμικό πλαίσιο, διαδραμάτισαν τον καθοριστικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Η διαπίστωση αυτή έρχεται να προστεθεί στις αντίστοιχες διαπιστώσεις άλλων μελετητών αναφορικά με τον προσωποπαγή, υπουργοκεντρικό χαρακτήρα της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής, εξαρτημένου από τους συμβούλους και τις «δεξαμενές σκέψης» του/της κάθε/καθεμίας Υπουργού.

Από τη στιγμή, λοιπόν, που διαμορφώθηκε η πολιτική αυτή, ήταν ζήτημα χρόνου η θεσμική αποκρυστάλλωσή της. Από την προηγηθείσα ανάλυση έγινε επίσης σαφές ότι υπήρξε πράγματι η πολιτική βούληση τόσο από την κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. όσο και από τη μείζονα αντιπολίτευση (Ν.Δ.) να υπερβούν την πρακτική του ενός και μοναδικού βιβλίου, προκρίνοντας την πολιτική του πολλαπλού βιβλίου. Εξάλλου, παρατηρείται μια σύγκλιση των προγραμματικών θέσεων τους –ιδιαίτερα από το 1996 και εξής– σε ό,τι αφορά στην ακολουθούμενη πολιτική γύρω από το σχολικό βιβλίο. Η θεσμική αποκρυστάλλωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα επήλθε με το άρθρο 7, παρ. 3 του Ν. 2525/1997.

Δ) Σε ό,τι αφορά στην εφαρμογή της πολιτικής αυτής, από την προηγηθείσα ανάλυση προκύπτει η εξής εικόνα: Σε *τρία* μαθήματα δεν παρήχθη κανένα εναλλακτικό διδακτικό πακέτο. Σε *επτά* μαθήματα εγκρίθηκε μόνο ένα διδακτικό πακέτο και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πολλαπλό βιβλίο. Σε *ένα* μάθημα παρήχθησαν εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία εισήχθησαν στα σχολεία. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο υλοποιήθηκε η πολιτική αυτή στο συγκεκριμένο μάθημα ανείρεσε στην πράξη το πιο ουσιώδες χαρακτηριστικό της, δηλαδή τη δυνατότητα των εκπαιδευτικών να επιλέξουν μεταξύ δύο ή περισσότερων βιβλίων. Σε *έντεκα* μαθήματα είχαν παραχθεί και εγκριθεί εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, τα οποία

επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν το σχολικό έτος 2001-02. Εντούτοις, τα εναλλακτικά αυτά πακέτα δεν πρόλαβαν να εκτυπωθούν και να εισαχθούν στα σχολεία, καθώς μεσολάβησε η εγκατάλειψη της πολιτικής αυτής από την ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ.

Ε) Σε ό,τι αφορά στην εγκατάλειψη της πολιτικής αυτής, από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε συνάγεται ότι το ΥΠ.Ε.Π.Θ. έπαιξε και πάλι τον κυριότερο ρόλο. Με μια εμφανή, ωστόσο, διαφορά, αν συγκριθεί με τον αντίστοιχο ρόλο που διαδραμάτισε στη διαμόρφωσή της. Η πολιτική απόφαση να εγκαταλειφθεί η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου δεν ήταν απόρροια μόνο της προσωπικής επιλογής του Υπουργού ή του στενού υπουργικού περιβάλλοντος, όπως συνέβη κατά τη διαμόρφωσή της, αλλά ήταν ένα **συνδυαστικό** αποτέλεσμα ποικίλων παραγόντων, τους οποίους θα προσπαθήσουμε να συνοψίσουμε αμέσως παρακάτω.

Ι) Οι **πιέσεις** που ασκήθηκαν από συγκεκριμένους φορείς δράσης (γονείς, φροντιστηριούχοι, εκδότες, εκπαιδευτικοί), οι οποίες, παρόλο που έλαβαν χώρα σε ένα παρασκηνακό επίπεδο, δημιούργησαν μια δυναμική, την οποία δεν μπορούσε να αγνοήσει η πολιτική ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ.

ΙΙ) Οι **δυσκολίες** που ανέκυψαν κατά την εφαρμογή της πολιτικής αυτής, οι οποίες αφορούσαν κυρίως το εξεταστικό (π.χ. διαφορετική προσέγγιση του ίδιου θέματος στα εναλλακτικά διδακτικά πακέτα, προβλήματα στη βαθμολόγηση των γραπτών των πανελλαδικών εξετάσεων κ.λπ.), δημιούργησαν ένα κλίμα που δεν ευνοούσε τη συνέχιση της πολιτικής αυτής. Αν λάβουμε υπόψη αφενός το γεγονός ότι το εξεταστικό αποτελεί ένα ζήτημα που συγκεντρώνει συχνά το ενδιαφέρον της ελληνικής κοινής γνώμης και αφετέρου την ευρύτερη προσπάθεια που είχε αναλάβει η νέα ηγεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. να λειάνει τα «αιχμηρά» σημεία της μεταρρύθμισης Αρσένη, τότε μπορεί να γίνει κατανοητή η παραπάνω διαπίστωση.

ΙΙΙ) Η **χρονική στιγμή (timing)** κατά την οποία έλαβε χώρα η διαμόρφωση της πολιτικής αυτής, δεν ευνόησε την αποδοχή της από το εκπαιδευτικό σώμα. Ας υπενθυμίσουμε εδώ ότι την περίοδο 1997-2000 λάμβανε χώρα η μετωπική αντιπαράθεση των εκπαιδευτικών συνδικάτων (κυρίως της Ο.Λ.Μ.Ε.) με το Υπουργείο Παιδείας. Η πολιτική συζήτηση, αλλά και ο δημόσιος διάλογος γύρω από τα εκπαιδευτικά θέματα επικεντρωνόταν γύρω από τις προβλέψεις εκείνες του Ν. 2525/97, οι οποίες είχαν ξεσηκώσει και τις μεγαλύτερες αντιδράσεις, όπως η κατάργηση της επετηρίδας, η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών κ.λπ. Το εκρηκτικό κλίμα της περιόδου και το διαρκές αίτημα των εκπαιδευτικών συνδικάτων για πλήρη κατάργηση του Ν. 2525/1997 δεν ευνοούσε τη ψύχραιμη συζήτηση γύρω από μια

πολιτική που συγκέντρωνε αρκετά θετικά στοιχεία και τη σωστή ενημέρωση της εκπαιδευτικής κοινότητας για τις αλλαγές που απαιτούσε η υιοθέτηση του πολλαπλού βιβλίου.

IV) Η *απουσία πολιτικής βούλησης* για τη στήριξη της πολιτικής αυτής, η *ελλιπής επιμόρφωση* και προετοιμασία των εκπαιδευτικών, καθώς και η *ελλιπής ενημέρωση* της εκπαιδευτικής κοινότητας για τα νέα στοιχεία και τις αλλαγές που απαιτούσε η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου αποτέλεσε έναν ακόμη παράγοντα που συνετέλεσε στην εγκατάλειψή της. Η ελληνική και διεθνής εμπειρία αναφορικά με τους παράγοντες επιτυχίας μιας μεταρρύθμισης δείχνει ότι δεν αρκεί μόνο η θεσμοθέτηση ενός μέτρου ή μιας καινοτομίας, αλλά χρειάζεται ενίσχυση, στήριξη, ετοιμότητα για τυχόν βελτιωτικές αλλαγές κ.ά. Στην περίπτωση της πολιτικής που μελετάμε θεωρούμε ότι δε συνέτρεξαν στο μέγιστο δυνατό βαθμό οι παραπάνω προϋποθέσεις.

V) Ένας από τους κυριότερους παράγοντες που λειτούργησε ανασταλτικά στην αποδοχή του θεσμού του πολλαπλού βιβλίου από την εκπαιδευτική κοινότητα ήταν και η εδραιωμένη *εκπαιδευτική κουλτούρα* που είχε διαμορφωθεί λόγω της μακράς επικράτησης του ενός και μοναδικού βιβλίου στην ελληνική πραγματικότητα. Ο δασκαλοκεντρικός τρόπος διδασκαλίας με επίκεντρο το σχολικό βιβλίο, η ανυπαρξία σχολικών βιβλιοθηκών, η ύπαρξη μιας κλειστής αντίληψης για τη γνώση, η κυριαρχία της λογικής της αποστήθισης και της απομνημόνευσης των περιεχομένων του σχολικού εγχειριδίου ήταν στοιχεία που έρχονταν σε αντίθεση με τις αλλαγές που απαιτούνταν προκειμένου να αναπτυχθεί πλήρως η δυναμική που θα απελευθέρωνε η πολιτική του πολλαπλού βιβλίου. Φάνηκε, επομένως, ότι η εκπαιδευτική κοινότητα δεν ήταν έτοιμη –για ποικίλους λόγους– να δεχθεί τέτοιους νεωτερισμούς, οι οποίοι εισήχθησαν σχετικά απότομα, χωρίς να έχει προηγηθεί μια οργανωμένη προετοιμασία και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Γι' αυτό, εξάλλου, και η επαναφορά στην προηγούμενη κατάσταση δε συνάντησε σοβαρές αντιδράσεις και αντιρρήσεις από τους ενδιαφερόμενους φορείς δράσης. Το πολλαπλό βιβλίο εντέλει δεν αποτέλεσε, όπως φάνηκε, ένα μείζον ζήτημα αυτήν την περίοδο. Αντιθέτως, παρέμεινε στο περιθώριο της δημόσιας συζήτησης και σε κάθε περίπτωση ένα δευτερεύουσας σημασίας θέμα.

Φθάνουμε, επομένως, στο καταληκτικό ερώτημα της παρούσας μελέτης: Πολλαπλό βιβλίο: ρομαντικές προθέσεις ή υπαρκτή πραγματικότητα; Αναμφίβολα, το πολλαπλό βιβλίο δημιούργησε μια κινητικότητα στο χώρο του βιβλίου και του σχολείου και απελευθέρωσε μια δυναμική προς την κατεύθυνση του πλουραλισμού

της μάθησης και της ανάπτυξης της κριτικής σκέψης των μαθητών/τριών. Αυτές, άλλωστε, ήταν και οι προθέσεις που υπήρχαν κατά την περίοδο διαμόρφωσης της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου. Ωστόσο, η πραγματικότητα που εντέλει ίσχυσε, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόστηκε, καθώς και το γεγονός ότι εγκαταλείφθηκε εν τη γενέσει του, διέψευσε τις αρχικές προσδοκίες που είχαν καλλιεργηθεί. Θεωρούμε ότι φάνηκαν ευκρινώς τα όρια των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, όταν οι τελευταίες εφαρμόζονται μεμονωμένα και δε συνοδεύονται και από ευρύτερες δομικές αλλαγές (στην προκειμένη περίπτωση, αλλαγές στον τρόπο διδασκαλίας ή στον τρόπο εξετάσεων). Για ακόμα μια φορά στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης το αίτημα για μια πραγματική εσωτερική μεταρρύθμιση του σχολείου παρέμεινε ανεκπλήρωτο.

ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A) ΠΗΓΕΣ

Αδημοσίευτες

Αρχείο Γεράσιμου Αρσένη, Ενότητα VI: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (1996-2000).

- ΦΑΚ. 1.1 - 1.9: Εξερχόμενη Αλληλογραφία ΥΠ.Ε.Π.Θ.
- ΦΑΚ. 10: Επιτροπή Μορφωτικών Υποθέσεων.
- ΦΑΚ. 11.13: Μεταρρύθμιση (Σχολικές Βιβλιοθήκες).
- ΦΑΚ. 11.14: Μεταρρύθμιση (Ενιαίο Λύκειο, Ωρολόγιο Πρόγραμμα, Βιβλία).
- ΦΑΚ. 11.15 - 11.17: Μεταρρύθμιση (Διαφημιστικά Φυλλάδια).
- ΦΑΚ. 12: Επιτροπή Καζάζη - Επιτροπή Μπλέσιου.
- ΦΑΚ. 17.2: Νομοσχέδιο για Ενιαίο Λύκειο.
- ΦΑΚ. 18.1: Ειδικός Γραμματέας Βιβλιοθηκών.
- ΦΑΚ. 18.7: Ειδικός Γραμματέας Καινοτομιών Π.Ε - Α.Ε.
- ΦΑΚ. 22.1 - 22.2: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- ΦΑΚ. 25: Ι.Κ.Υ. - Ι.Δ.Ε.Κ.Ε. - Ο.Ε.Δ.Β. - Δ.Ι.Κ.Α.Τ.Σ.Α.
- ΦΑΚ. 41: Άλλα κόμματα.
- ΦΑΚ. 46: Συνδικαλιστικές οργανώσεις.
- ΦΑΚ. 47.1 - 47.2: Ο.Λ.Μ.Ε.
- ΦΑΚ. 48: Πρωτοβάθμια - Δευτεροβάθμια
- ΦΑΚ. 57: Νόμοι - Υ.Α. - Π.Δ.

Πρακτικά Συνεδριάσεων του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

- Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης ετών 2001 και 2002.
- Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ετών 1996 έως και 2002.
- Συντονιστικού Συμβουλίου ετών 1998 έως και 2001.

Συνεντεύξεις

- X1 (19/12/2017)
- X2 (17/10/2017)
- X3 (22/1/2018)
- X4 (4/1/2018)
- X5 (22/2/2018)
- X6 (20/12/2017)
- X7 (22/1/2018)

- X8 (2/3/2018)
- X9 (6/2/2018)
- X10 (6/2/2018)
- X11 (3/12/2017)
- X12 (22/1/2018)

Δημοσιευμένες

Ελληνόγλωσσες

Γραμματεία Προγράμματος Νέας Δημοκρατίας. *Πρόγραμμα για την Παιδεία*, Φεβρουάριος 1989.

Γραμματεία Πολιτικού Σχεδιασμού και Προγράμματος Νέας Δημοκρατίας. *Προτάσεις της Νέας Δημοκρατίας για την Παιδεία*, 2000.

Γραμματεία Πολιτικού Σχεδιασμού και Προγράμματος Νέας Δημοκρατίας. *Το κυβερνητικό μας πρόγραμμα για την Παιδεία*.

Γραμματεία Πολιτικού Σχεδιασμού Νέας Δημοκρατίας. *Νέα Διακυβέρνηση. Πεπραγμένα 2004-2007*, Ιούλιος 2007.

ΔΗ.Κ.ΚΙ. *Πολιτικές Θέσεις. Πρόγραμμα Κυβερνητικής Πολιτικής*. Αθήνα, Σεπτέμβριος 1996.

Διδασκαλικό Βήμα, Περίοδος Γ', Αριθμός Φύλλου 1080 (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1996) - Αριθμός Φύλλου 1151 (Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2009).

Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου, Τεύχος 2 (Μάιος 2003) - Τεύχος 11 (Φεβρουάριος 2009).

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. *Λευκό Βιβλίο για την Εκπαίδευση και την Κατάρτιση, Διδασκαλία και Εκμάθηση: Προς την Κοινωνία της Γνώσης*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 1995. COM (95) 590 τελικό.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκή Μονάδα Ευρυδίκη. *Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Δομές, οργάνωση και διοίκηση*. Βρυξέλλες, Ιούνιος 1997. Ανακτήθηκε από: <http://publications.europa.eu> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. *Συμπεράσματα της Προεδρίας, Λισαβόνα (23-24/3/2000)*. Ανακτήθηκε από: www.consilium.europa.eu/el/european-council/conclusions (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 19/12/2018).

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. *Συμπεράσματα της Προεδρίας, Στοκχόλμη (23-24/3/2001)*. Ανακτήθηκε από: www.consilium.europa.eu/el/european-council/conclusions (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 5/1/2019).

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. *Συμπεράσματα της Προεδρίας, Βαρκελώνη (15-16/3/2002)*. Ανακτήθηκε από: www.consilium.europa.eu/el/european-council/conclusions (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 5/1/2019).

Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ.Ε. *Πρόγραμμα του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας*. Αθήνα, 1996.

Κωδικοποιημένο Καταστατικό της Ανώτατης Συνομοσπονδίας Γονέων Μαθητών Ελλάδας, 1953.

Νέα Δημοκρατία. *Το κυβερνητικό πρόγραμμα της Νέας Δημοκρατίας για την Παιδεία*. Σεπτέμβριος 1995.

N. 1566. «Δομή και λειτουργία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ 167, 1985.

N. 2525. «Ενιαίο Λύκειο, πρόσβαση των αποφοίτων του στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ 188, 1997.

N. 2621. «Ρύθμιση θεμάτων οργάνωσης και λειτουργίας των Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ 136, 1998.

N. 2640. «Δευτεροβάθμια τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ 206, 1998.

N. 2916. «Διάρθρωση της ανώτατης εκπαίδευσης και ρύθμιση θεμάτων του τεχνολογικού τομέα αυτής». ΦΕΚ 114, 2001.

N. 2986. «Οργάνωση των περιφερειακών υπηρεσιών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και των εκπαιδευτικών, επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ 24, 2002.

- N. 3027. «Ρύθμιση θεμάτων Οργανισμού Σχολικών Κτιρίων, ανώτατης εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ 152, 2002.
- N. 3255. «Ρυθμίσεις θεμάτων όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων». ΦΕΚ 138, 2004.
- N. 3282. «Μετεγγραφές φοιτητών και σπουδαστών εσωτερικού και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ 208, 2004.
- N. 3328. «Διεπιστημονικός Οργανισμός Αναγνώρισης Τίτλων Ακαδημαϊκών και Πληροφόρησης και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ 80, 2005.
- N. 3404. «Ρύθμιση θεμάτων του Πανεπιστημιακού και Τεχνολογικού Τομέα της Ανώτατης Εκπαίδευσης και λοιπές διατάξεις». ΦΕΚ 260, 2005.
- N. 3374. «Διασφάλιση της ποιότητας στην ανώτατη εκπαίδευση. Σύστημα μεταφοράς και συσσώρευσης πιστωτικών μονάδων-Παράρτημα Διπλώματος». ΦΕΚ 189, 2005.
- N. 3391. «Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδος και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ 240, 2005.
- N. 3432. «Δομή και λειτουργία της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης». ΦΕΚ 14, 2006.
- N. 3475. «Οργάνωση και λειτουργία της δευτεροβάθμιας επαγγελματικής εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ 146, 2006.
- N. 3653. «Θεσμικό πλαίσιο έρευνας και τεχνολογίας και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ 49, 2008.
- N. 3685. «Θεσμικό πλαίσιο για τις μεταπτυχιακές σπουδές». ΦΕΚ 148, 2008.
- N. 3696. «Ίδρυση και λειτουργία Κολλεγίων και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ 177, 2008.
- N. 3699. «Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες». ΦΕΚ 199, 2008.
- N. 3966. «Θεσμικό πλαίσιο των Πρότυπων Πειραματικών Σχολείων, Ίδρυση Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Οργάνωση του Ινστιτούτου Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ» και λοιπές διατάξεις». ΦΕΚ 118, 2011.
- Ο.Λ.Μ.Ε.** *Οι θέσεις της Ο.Λ.Μ.Ε. για την εκπαίδευση.* Αθήνα: εκδόσεις ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ., 2001.
- Ο.Ο.Σ.Α.** *Εκθεση του Ο.Ο.Σ.Α. για την εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα,* 1995. Ανακτήθηκε από: <http://glotta.ntua.gr/posdep/concrete/OECD/2005-oosa.htm> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 14/1/2019).

Π.Α.Σ.Ο.Κ. *Το κυβερνητικό πρόγραμμα του Π.Α.Σ.Ο.Κ. Οι Προτάσεις μας/Οι Δεσμεύσεις μας (2000-2004).*

Πληροφοριακό Δελτίο της Ο.Λ.Μ.Ε., Τεύχος 648 (Δεκέμβριος 1995 - Φεβρουάριος 1996) - Τεύχος 676 (Ιούνιος - Αύγουστος 2003).

Πρακτικά Συνεδριάσεων της Διαρκούς Επιτροπής Μορφωτικών Υποθέσεων της Βουλής, Περίοδος Θ', Σύνοδος Θέρους '97, 26/8/1997.

Πρακτικά Συνεδριάσεων της Διαρκούς Επιτροπής Μορφωτικών Υποθέσεων της Βουλής, Περίοδος Θ', Σύνοδος Θέρους '97, 27/8/1997.

Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής, Περίοδος Θ', Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΣΤ', 12/10/1996.

Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής, Περίοδος Ι', Σύνοδος Γ', Συνεδρίαση Η', 9/4/2003.

Πρακτικά Συνεδριάσεων του Τμήματος Διακοπής Εργασιών της Βουλής Θέρους '97, Περίοδος Θ', Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΛΑ', 2/9/1997.

Πρακτικά Συνεδριάσεων του Τμήματος Διακοπής Εργασιών της Βουλής Θέρους '97, Περίοδος Θ', Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΛΒ', 3/9/1997.

Πρακτικά Συνεδριάσεων του Τμήματος Διακοπής Εργασιών της Βουλής Θέρους '97, Περίοδος Θ', Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΛΔ', 4/9/1997.

Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου. *Αποφάσεις Β' Συνεδρίου.* Μάρτιος 1996.

Σύνοδος Κεντρικής Πολιτικής Επιτροπής ΔΗ.Κ.ΚΙ. *Οι θέσεις μας για την παιδεία.* 1996.

Υ.Α Γ2/6953/28-11-1997. «Ωρολόγιο Πρόγραμμα των μαθημάτων των τριών τάξεων Α', Β' και Γ' Ενιαίου Λυκείου». ΦΕΚ 1057 Β', 1997.

Υ.Α. Δ4/662/8-2-1999. «Συγκρότηση και λειτουργία οργανώσεων γονέων των μαθητών των σχολείων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης». ΦΕΚ 77 Β', 1999.

Υ.Α. Γ2/5051α/18-10-2001. «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών». ΦΕΚ 1366 Β', 2001.

Υ.Α. Γ2/5051β/18-10-2001. «Προγράμματα Σπουδών Εικαστικής, Θεατρικής, Μουσικής Αγωγής, Γλώσσας Δημοτικού και Γυμνασίου, Αρχαίας Ελληνικής

- Γραμματείας και Γλώσσας, Λογοτεχνίας Γυμνασίου, Θρησκευτικών Δημοτικού και Γυμνασίου». ΦΕΚ 1373 Β', 2001.
- Υ.Α. Γ2/5051γ/18-10-2001. «Προγράμματα Σπουδών Ιστορίας Δημοτικού και Γυμνασίου, Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής Δημοτικού και Γ' Γυμνασίου, Μαθηματικών Δημοτικού και Γυμνασίου, Μελέτης Περιβάλλοντος». ΦΕΚ 1374 Β', 2001.
- Υ.Α. Γ2/5051δ/18-10-2001. «Προγράμματα Σπουδών Αγγλικών, Γαλλικών, Γερμανικών, Οικιακής Οικονομίας, Πληροφορικής Γυμνασίου, ΣΕΠ, Τεχνολογίας, Ερευνώ το Φυσικό Κόσμο, Γεωγραφίας Δημοτικού, Βιολογίας, Γεωλογίας-Γεωγραφίας Γυμνασίου, Φυσικής, Χημείας, Φυσικής Αγωγής». ΦΕΚ 1375 Β', 2001.
- Υ.Α. Γ2/5051ε/18-10-2001. «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για το Νηπιαγωγείο, Προγράμματα Σπουδών Νηπιαγωγείου, Ευέλικτη Ζώνη, Πρόσθετες Διαθεματικές Προσεγγίσεις». ΦΕΚ 1376 Β', 2001.
- Υ.Α. 21072α/Γ2/13-03-2003. «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) Δημοτικού-Γυμνασίου: α) Γενικό Μέρος, β) Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ. Ελληνικής Γλώσσας, Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας, Εικαστικών, Σπουδών Θεάτρου, Θρησκευτικών, Ιστορίας, Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής, Μαθηματικών, Μελέτης Περιβάλλοντος». ΦΕΚ 303 Β', 2003.
- Υ.Α. 21072β/Γ2/13-03-2003. «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) Δημοτικού-Γυμνασίου: Μουσικής, Ξένων Γλωσσών, Οικιακής Οικονομίας, Πληροφορικής, ΣΕΠ, Τεχνολογίας, Φυσικών Επιστημών (Βιολογίας, Γεωλογίας, Γεωγραφίας, Ερευνώ το Φυσικό Κόσμο, Φυσικής, Χημείας), Φυσικής Αγωγής, Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) Προσχολικής Αγωγής, Προγράμματα σχεδιασμού και ανάπτυξης διαθεματικών δραστηριοτήτων (Ευέλικτη Ζώνη, Αγωγή Υγείας, Ολυμπιακή Παιδεία, Περιβαλλοντική Εκπαίδευση) και Παράρτημα: Οδηγίες προς τους συγγραφείς των σχολικών βιβλίων, Προδιαγραφές σχολικών βιβλίων». ΦΕΚ 304 Β', 2003.

- ΥΠ.Ε.Π.Θ. *Εθνικός Διάλογος για την Παιδεία. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (Β' Μέρος προτάσεων του Υπουργείου)*. Αθήνα, 1992.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ. *Εκπαίδευση 2000: Για μια Παιδεία Ανοικτών Οριζόντων*, Αύγουστος 1997.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ. *Μεταρρυθμίζοντας την Παιδεία (1996-1998)*, Νοέμβριος 1998.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ. *Μεταρρυθμίζοντας την Παιδεία: Παράρτημα: Νόμοι-Προεδρικά Διατάγματα-Υπουργικές Αποφάσεις, τόμος Β', Φεβρουάριος 1999.*
- ΥΠ.Ε.Π.Θ. *Το έργο μιας τριετίας: Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1996-1999)*. Φεβρουάριος 2000.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. *Πρόσκληση υποβολής πρότασης στο Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ για τη χρηματοδότηση πράξης: «Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»*. Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης 2000-2006: Συμπλήρωμα Προγραμματισμού*. Αθήνα, Δεκέμβριος 2007.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Δράσεις: Συνοπτικός Απολογισμός 1997*. Αθήνα, Δεκέμβριος 1997.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών (Ε.Π.Π.Σ.): Η εισήγηση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*. Αθήνα, 1998, 1^η έκδοση.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Περιληπτικός απολογισμός δράσης του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (1997-1999)*. Αθήνα, Ιούλιος 1999.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Μαθηματικά: Άλγεβρα-Γεωμετρία-Ανάλυση*. Αθήνα, 1999.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Κοινωνικές Επιστήμες Ι: Μαθήματα Κοινωνικών, Πολιτικών και Οικονομικών επιστημών*. Αθήνα, 1999.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Γλώσσα-Ιστορία: Γλωσσική Διδασκαλία, Νεοελληνική Λογοτεχνία, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, Ιστορία*. Αθήνα, 1999.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Φυσικές Επιστήμες: Φυσική-Χημεία-Βιολογία*. Αθήνα, 1999.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Πλαίσιο αξιολόγησης διδακτικών εγχειριδίων*. Αθήνα, Ιούνιος 1999.

- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών (Ε.Π.Π.Σ.) για την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: η εισήγηση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*. Αθήνα, 2000, 2^η έκδοση.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 1997-1999*. Αθήνα, Ιανουάριος 2000.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (1997-2000): το έργο μιας τριετίας*. Αθήνα, Μάρτιος 2000.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Κοινωνικές Επιστήμες: Μαθήματα Κοινωνικών, Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών, Οικιακή Οικονομία, Θρησκευτικά*. Αθήνα, 2000.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Θεωρητικές Επιστήμες: Γλωσσική Διδασκαλία, Νεοελληνική Λογοτεχνία, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, Ιστορία, Φιλοσοφία, Ψυχολογία*. Αθήνα, 2000.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Αισθητική Αγωγή και Σχέδιο: Εικαστικά (καλλιτεχνικά), Θεατρική Αγωγή, Μουσική, Ιστορία Τέχνης, Αρχιτεκτονικό Σχέδιο, Γραμμικό Σχέδιο, Ελεύθερο Σχέδιο, Τεχνικό Σχέδιο*. Αθήνα, 2000.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Νέα βιβλία των Τεχνικών-Επαγγελματικών Εκπαιδευτηρίων (Τ.Ε.Ε.)*. Αθήνα, 2000.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Νέα βιβλία και υποστηρικτικό υλικό Δημοτικού-Γυμνασίου-Λυκείου (1997-2000)*. Αθήνα, 2000.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Δuo χρόνια δράσης (2000-2002)*. Αθήνα, 2002.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών-Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών*, τόμ. Α', Β', Γ'. Αθήνα, 2002.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Συμπληρωματικές προδιαγραφές εκπαιδευτικού υλικού Νηπιαγωγείου και Δημοτικού Σχολείου*, τόμος Γ', τεύχος Α'. Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Συμπληρωματικές προδιαγραφές εκπαιδευτικού υλικού Γυμνασίου*, τόμος Γ', τεύχος Β'. Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Γενικές προδιαγραφές και κριτήρια αξιολόγησης εκπαιδευτικού υλικού*, τόμος Γ', τεύχος Γ'. Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Συμπληρωματικές οδηγίες (για συγγραφείς και εκπαιδευτικούς)*, τόμος Γ', τεύχος Δ'. Αθήνα, Μάιος 2003.

- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, εργαστηριακός οδηγός, τετράδιο εργασιών) για το Δημοτικό.* Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, εργαστηριακός οδηγός, τετράδιο εργασιών) για το Γυμνάσιο.* Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου φιλολόγων για το Δημοτικό και το Νηπιαγωγείο.* Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου φιλολόγων για το Γυμνάσιο.* Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου εικονογράφων εκπαιδευτικού υλικού-βάση σχεδιαστών/σκιτσογράφων για το Δημοτικό και το Νηπιαγωγείο.* Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου εικονογράφων εκπαιδευτικού υλικού-βάση σχεδιαστών/σκιτσογράφων για το Γυμνάσιο.* Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Διακήρυξη ανοικτού δημόσιου διαγωνισμού με κριτήριο κατακύρωσης τη συμφερότερη προσφορά για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, εργαστηριακός οδηγός, τετράδιο εργασιών) για το Δημοτικό.* Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Διακήρυξη ανοικτού δημόσιου διαγωνισμού με κριτήριο κατακύρωσης τη συμφερότερη προσφορά για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, εργαστηριακός οδηγός, τετράδιο εργασιών) για το Γυμνάσιο.* Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου αξιολογητών εκπαιδευτικού υλικού για το Δημοτικό και το Νηπιαγωγείο.* Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου αξιολογητών εκπαιδευτικού υλικού για το Γυμνάσιο.* Αθήνα, Μάιος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Επαναδημοσίευση προσκλήσεων εκδήλωσης ενδιαφέροντος (ΑΠ 4099/21-05-2003, ΑΠ 4100/21-05-2003, ΑΠ 4105/21-05-2003, ΑΠ 4106/21-05-2003, ΑΠ 4108/21-05-2003, ΑΠ4102/21-05-20030 και διακηρύξεων (ΑΠ 4098/21-05-2003, ΑΠ 4101/21-05-2003, ΑΠ 4104/21-05-2003, 4107/21-05-2003).* Αθήνα, Ιούνιος 2003.

- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Διακήρυξη ανοικτού δημόσιου διαγωνισμού με κριτήριο κατακύρωσης τη χαμηλότερη τιμή για την προεκτύπωση διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, τετράδιο εργασιών) για το Δημοτικό και το Νηπιαγωγείο.* Αθήνα, Δεκέμβριος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Διακήρυξη ανοικτού δημόσιου διαγωνισμού με κριτήριο κατακύρωσης τη χαμηλότερη τιμή για την προεκτύπωση διδακτικών πακέτων (βιβλίο μαθητή, βιβλίο εκπαιδευτικού, τετράδιο εργασιών) για το Γυμνάσιο.* Αθήνα, Δεκέμβριος 2003.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Απολογισμός 2000-2004.* Αθήνα, 2004.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Προγραμματισμός έργου του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου για το σχολικό έτος 2005-06.* Αθήνα, 2005.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Επιμόρφωση σχολικών συμβούλων και εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας και προσχολικής εκπαίδευσης στο Δ.Ε.Π.Π.Σ. και τα Α.Π.Σ: Επιμορφωτικό υλικό πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.* Αθήνα, Δεκέμβριος 2005.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Διαχείριση της γνώσης (Knowledge management) στη σχολική εκπαίδευση: Συγκριτική επισκόπηση για τις διεθνείς τάσεις στην παραγωγή, επιλογή και παροχή εκπαιδευτικού υλικού.* Επιτροπή Διεθνούς Συνεργασίας του Π.Ι., 2005.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Επιμόρφωση στελεχών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και εκπαιδευτικών στο Δ.Ε.Π.Π.Σ., τα Α.Π.Σ. και το νέο διδακτικό υλικό του Γυμνασίου: Τεύχος επιμορφωτικού υλικού.* Αθήνα, 2006.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Έκθεση πεπραγμένων του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (2005-2007).* Αθήνα, 2007.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Επιμόρφωση στελεχών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και εκπαιδευτικών στο Δ.Ε.Π.Π.Σ., τα Α.Π.Σ. και το νέο διδακτικό υλικό του Γυμνασίου: Αξιολόγηση επιμορφωτικής διαδικασίας: Συμπεράσματα-Προτάσεις.* Αθήνα, 2007.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών.* Αθήνα, 2009.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ./Π.Ι. *Η πρόταση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου για τα σχολικά βιβλία.* Αθήνα, 2009.

Ξενόγλωσσες

- Commission of the European Communities, Eurydice European Unit. *The Greek education system*. Brussels, 1988. Ανακτήθηκε από: <http://publications.europa.eu> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).
- Commission of the European Communities, Eurydice European Unit. *Working Document: Division of educational responsibilities: Situation in the twelve member states of the European Community*. Brussels, June 1990. Ανακτήθηκε από: <http://publications.europa.eu> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).
- Commission of the European Communities, Eurydice European Unit. *Administration and evaluation structures for primary and secondary schools in the twelve member states of the European Community*. Brussels, 1991. Ανακτήθηκε από <http://publications.europa.eu> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).
- Commission of the European Communities, Eurydice European Unit - CEDEFOP. *Structures of the education and initial training systems in the member states of the European Community*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 1991. Ανακτήθηκε από <http://publications.europa.eu> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).
- European Commission, Eurydice European Unit. *Supplement to the study on pre-school and primary education in the European Union: the situation in Finland, Austria and Sweden and in the EFTA/EEA countries*. Brussels, February 1996. Ανακτήθηκε από: <http://publications.europa.eu> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).
- European Commission, Eurydice European Unit. *School Heads in the European Union*. Brussels, March 1996. Ανακτήθηκε από: <http://publications.europa.eu> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).
- European Commission, Eurydice European Unit. *A decade of reforms at compulsory education level in the European Union (1984-1994)*. Brussels, November 1996. Ανακτήθηκε από: <http://publications.europa.eu> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).
- European Commission, Eurydice European Unit. *Supplement to the study on the structures of the education and initial training systems in the European Union: the situation in Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland,*

Romania and Slovakia. Brussels, November 1997. Ανακτήθηκε από: <http://publications.europa.eu> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).

European Commission, Eurydice European Unit. *Supplement to the study on the structures of the education and initial training systems in the European Union: the situation in Estonia, Latvia, Lithuania, Slovenia and Cyprus*. Brussels, May 1999. Ανακτήθηκε από: <http://publications.europa.eu> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).

Eurydice European Unit. *Pre-school and Primary education in the European Union*. Brussels, April 1994. Ανακτήθηκε από: <http://publications.europa.eu> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).

Από το διαδίκτυο

Ιστοσελίδες

www.pi-schools.gr/prokindex.php (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 25/2/2019).

www.pi-schools.gr/books (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 26/2/2019).

www.pi-schools.gr/raideia_dialogos (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 22/2/2019).

www.epeaek.gr (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 25/2/2019).

Βάσεις δεδομένων

Le Matais, J. *Thematic Probe: Control and supply of textbooks*. International Review of Curriculum and Assessment Frameworks Internet Archive, 1996. Ανακτήθηκε από: <http://www.nfer.ac.uk/research/centre-for-information-and-reviews/inca.cfm> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).

Sargent, C - E. Houghton - S. O' Donnell. *INCA Comparative Tables (Table 10: Control and supply of school textbooks)*. International Review of Curriculum and Assessment Frameworks Internet Archive, October 2012 edition. Ανακτήθηκε από: <http://www.nfer.ac.uk/research/centre-for-information-and-reviews/inca.cfm> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).

UNESCO. *World Data on education*. Online Database, 2006, 6th edition. Ανακτήθηκε από: www.ibe.unesco.org/en/resources/world-data-education (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 8/2/2019).

Β) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**Ελληνόγλωσση**

Αγαλλοπούλου, Π. *Βασικές έννοιες αστικού δικαίου*. Αθήνα: εκδόσεις Σάκκουλα, 2016, 4^η έκδοση.

Αγγελάκος, Κ. «Ο διάλογος ως άλλοθι αποφυγής άσκησης πολιτικής;». *Νέα Παιδεία* 156 (2015). Ανακτήθηκε από: <http://www.nepaideia-glossa.gr/156.htm> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 7/4/2019).

Αθανασιάδης, Χ. *Τα αποσυρθέντα βιβλία: Έθνος και σχολική ιστορία στην Ελλάδα (1858-2008)*. Αθήνα: εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2015.

«Αναστάτωση με τη Χημεία», εφημ. *Τα Νέα*, 11-6-2001.

Ανδρέου, Α - Γ. Παπακωνσταντίνου. *Οργάνωση και διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος: θεωρητική προσέγγιση και ιστορική επισκόπηση*. Αθήνα: Εξάντας, 1990.

Ανδρέου, Α - Γ. Παπακωνσταντίνου. *Εξουσία και οργάνωση-διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος*. Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1994.

Αντωνοπούλου, Μ. *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας: κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία*. Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλας, 2008.

«Απάντηση Ευθυμίου στις δηλώσεις Καλού», εφημ. *Έθνος*, 14-6-2000.

Αργυροπούλου, Χ. «Εκπαιδευτικό σύστημα και σχολικό βιβλίο στην Ελλάδα». *Η Λέσχη των εκπαιδευτικών* 31 (2003): 28-30.

Αρσένης, Γ. «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της περιόδου 1996-2000», στο: Χαραλάμπους, Δ (επιμ.). *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική: παρελθόν-παρόν-μέλλον*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σσ. 31-39.

Αρσένης, Γ. *Γιατί δεν έκατσα καλά: Η εμπειρία της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης (1996-2000)*. Αθήνα: Gutenberg, 2015.

Ασημάκη, Α - Γ. Κουστουράκης - Ι. Καμαριανός. «Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση: μια κοινωνιολογική προσέγγιση». *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών* τόμος ΙΕ', τεύχος 60 (2011): 99-120.

Βέικου, Χ (επιμ.). *Πρακτικά Πανελλήνιου συνεδρίου του Π.Ι. σε συνεργασία με το Α.Π.Θ. με θέμα «Διδακτικό βιβλίο και εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο:*

- Προβληματισμοί-Δυνατότητες-Προοπτικές*». Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ζήτη, 2005.
- Βεντούρα, Λ. «Η νομοθεσία περί διδακτικών βιβλίων: Μια εστία συγκρούσεων εκπαιδευτικού δημοτικισμού και αντιμεταρρυθμιστών (1907-1937)», *Μνήμων* 14 (1992): 91-114.
- Βούλγαρης, Γ. *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης (1974-1990): Σταθερή δημοκρατία σηματοδομένη από τη μεταπολεμική ιστορία*. Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2008.
- Βούλγαρης, Γ. *Η μοιραία πενταετία: η πολιτική της αδράνειας (2004-2009)*. Αθήνα: εκδόσεις Πόλις, 2011.
- Βούλγαρης, Γ. «Η δημοκρατική Ελλάδα (1974-2004)», στο: Βούλγαρης, Γ - Η. Νικολακόπουλος - Σ. Ριζάς - Τ. Σακελλαρόπουλος - Ι. Στεφανίδης. *Ελληνική πολιτική ιστορία (1950-2004)*. Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2011, 2^η έκδοση, σσ. 111-154.
- Βούλγαρης, Γ. *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα (1974-2009)*. Αθήνα: εκδόσεις Πόλις, 2013.
- Βούτσινος, Γ. «Το διδακτικό βιβλίο: διαχρονικά ερωτήματα». *Η Λέσχη των εκπαιδευτικών* 31 (2003): 23.
- Γελαδάκη, Σ. «Η νομοθεσία περί σχολικών βιβλίων κατά τον 19^ο αιώνα: η καποδιστριακή περίοδος», στο: Μπουζάκης, Σ (επιμ.). *Ιστορικές προσεγγίσεις της εκπαίδευσης. Πρακτικά 2^{ου} επιστημονικού συνεδρίου ιστορίας της εκπαίδευσης*. Αθήνα: Gutenberg, 2004, σσ. 47-59.
- Γεωργούντζος, Π. «Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων», στο: *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος Δ'. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1968, σσ. 241-244.
- Γεωργούντζος, Π. «Σχολικά βιβλία», στο: *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος Ε'. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1968, σσ. 236-239.
- «Για πολύ καλά διαβασμένους τα Μαθηματικά της Γ' Λυκείου», εφημ. *Το Βήμα*, 13-6-2000.
- Γουβιάς, Δ - Κ. Θεριανός, *Εκπαιδευτική πολιτική*. Αθήνα: Gutenberg, 2014.
- Γούπου, Δ. *Αποτίμηση του θεσμού του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου: απόψεις διατελεσάντων προέδρων του*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2017.

- Γράβαρης, Δ. «Η φυσιογνωμία της μεταπολιτευτικής περιόδου: Το μεταρρυθμιστικό φαινόμενο», στο: Χαραλάμπους, Δ. (επιμ.). *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική: παρελθόν-παρόν-μέλλον*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σσ. 51-70.
- Γραμματικός, Ν - Δ. Κατσορίδας. «Παγκοσμιοποίηση και σύγχρονη ελληνική διανόηση: μια πραγματικότητα, ένα ιδεολόγημα ή μια πολιτική;». *Θέσεις* 77 (2001): 1-14.
- Γρόλλιος, Γ. *Ιδεολογία, παιδαγωγική και εκπαιδευτική πολιτική: λόγος και πράξη των ευρωπαϊκών προγραμμάτων για την εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg, 1999.
- Δακοπούλου, Α. *Πολιτικές επιμόρφωσης των Ελλήνων εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης: η περίπτωση των Διδασκαλείων Δημοτικής Εκπαίδευσης (1995-2003)*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2004.
- Δαρδανός, Γ. *Όταν η γάτα γλείφει τη λίμα*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 1999.
- Δαρδανός, Γ (επιμ.). *Οι παπαγάλοι δε διαβάζουν βιβλία: Κείμενα πολιτικής βιβλίου*. Αθήνα: Gutenberg, 2005.
- Δαρδανός, Γ (επιμ.). *Σελίδες στην οθόνη ή σε χαρτί: το μέλλον της ανάγνωσης*. Αθήνα: Gutenberg, 2010.
- Δαρδανός, Γ (επιμ.). *Σχηματική Σκέψη*. Αθήνα: Gutenberg, 2015.
- Δαφέρμος, Ο. *Εργασία και εκπαίδευση. Σημειώσεις για ένα μετατεϋλορικό σχολείο*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2006, 2^η έκδοση.
- Δεληθανάση, Μ. «Τέρμα σε ακόμη δύο μέτρα Αρσένη», εφημ. *Η Καθημερινή*, 1-2-2001.
- Δερβίσης, Σ. *Ιστορία, οργάνωση και διοίκηση της νεοελληνικής εκπαίδευσης*. Θεσσαλονίκη: χ.ε, 1989, 3^η έκδοση.
- Δερμιτζάκης, Σ. *Ελληνική Πολιτική Ιστορία: Πρόσωπα και αριθμοί*. Τόμος Α', Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ρώμη, 2016.
- Δημαράς, Α. «Υπουργείο Παιδείας και εκπαιδευτική πολιτική: Δοκίμιο προβληματισμού». *Σύγχρονα Θέματα* 4 (1979): 3-8.
- Δημαράς, Α - Β. Βασιλού-Παπαγεωργίου. *Από το κοντύλι στον υπολογιστή: 1830-2000: εκατόν εβδομήντα χρόνια ελληνική εκπαίδευση με λόγια και εικόνες*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2008.

- Δημαράς, Α. *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης: Το 'ανακοπτόμενο άλμα': τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση (1833-2000)*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2013.
- «Διαφάνεια στην εξαίρεση σχολείων», εφημ. *Έθνος*, 13-6-2000.
- Δούκας, Χ. «Ευρωπαϊκές τάσεις στην παραγωγή, επιλογή και παροχή εκπαιδευτικού υλικού: συγκριτική επισκόπηση», στο: Βέικου, Χ (επιμ.). *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου του Π.Ι. σε συνεργασία με το Α.Π.Θ. με θέμα «Διδακτικό βιβλίο και εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο: Προβληματισμοί-Δυνατότητες-Προοπτικές»*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ζήτη, 2005, σσ. 146-151.
- Δούση, Ε. «Η έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης», στο: Μαραβέγιας, Ν - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.). *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση: Οργάνωση και πολιτικές*. Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2007, σσ. 214-240.
- «Εξετάσεις στην Πληροφορική με γκρίνια από τους μαθητές», εφημ. *Έθνος*, 12-6-2000.
- Ζαμπέτα, Ε. *Η εκπαιδευτική πολιτική στη Ελληνική Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση (1974-1989): Η περίπτωση των πολιτικών εποπτείας και αξιολόγησης της εκπαίδευσης*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1992.
- Ζήγος, Σ. *Ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά συστήματα και ενιαίο σχολείο*. Αθήνα: χ.ε, 1990.
- Ζμάς, Α. *Παγκοσμιοποίηση και εκπαιδευτική πολιτική*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2007.
- Ζώκος, Κ. «Τι κρύβεται πίσω από την κατάργηση του πολλαπλού βιβλίου», *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 116 (2001): 21-26.
- Θεοδωρίδης, Α - Μ. Κουτσελίνη. «Η έννοια της ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση: Εξέλιξη και προσεγγίσεις». *Παιδαγωγική Επιθεώρηση* 44 (2007): 25-42.
- Θεοδώρου, Δ. «Βασικές έννοιες και αρχές της Ερμηνευτικής ως μεθόδου παιδαγωγικής έρευνας». *Μακεδόν* 6 (1999): 205-219.
- Θωμαΐδης, Γ - Θ. Ξένος - Α. Πούλος. «Η επαναξιολόγηση και η επιλογή του διδακτικού βιβλίου «Ευκλείδειας Γεωμετρίας»: Ο εκφυλισμός ενός ανοικτού

διαγωνισμού σε απευθείας ανάθεση», *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 119 (2001): 16-18.

Ίσαρη, Φ - Μ. Πουρκός. *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας: Εφαρμογές στην ψυχολογία και στην εκπαίδευση.* Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015.

Ιωακειμίδης, Π. *Ευρωπαϊκή Πολιτική Ένωση: Θεωρία-Διαπραγμάτευση, Θεσμοί και πολιτικές. Η συνθήκη του Maastricht και η Ελλάδα.* Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 1993.

Ιωακειμίδης, Π. *Η Συνθήκη του Άμστερνταμ: Νέο πρότυπο ολοκλήρωσης ή σύμπτωμα από-ολοκλήρωσης;.* Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 1998.

Ιωσηφίδης, Θ. *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες.* Αθήνα: Κριτική, 2008.

Καγκαλίδου, Ζ. *Εκπαίδευση και πολιτική: η περίπτωση του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου.* Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1999.

Καζαμίας, Α. «Η παγκόσμια κρίση στην εκπαίδευση: Εννοιολογικές διασαφήσεις και προβληματισμοί», στο: Πυργιωτάκης, Ι - Ι. Κανάκης. *Παγκόσμια κρίση στην εκπαίδευση: Μύθος ή πραγματικότητα.* Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη, 1992, σσ. 13-42.

Καζαμίας, Α. «Η κατάρα του Σίσυφου: η βασανιστική πορεία της ελληνικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης», στο: Καζαμίας, Α - Μ. Κασσωτάκης. *Ελληνική εκπαίδευση: Προοπτικές ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού.* Αθήνα: εκδόσεις Σείριος, 1995, σσ. 40-72.

Καζαμίας, Α. «Νεοευρωπαϊκός εκσυγχρονισμός και εκπαίδευση: Διαλογισμοί και πολιτικές στη φαντασιακή Ευρώπη», στο: Μπουζάκης, Σ (επιμ.). *Συγκριτική Παιδαγωγική.* Αθήνα: Gutenberg, 2012, σσ. 423-453.

Κανέλλας, Γ - Γ. Θέος. «Η εξέλιξη της έρευνας των σχολικών εγχειριδίων στην Ελλάδα από το 1995 έως το 2013», στο: Μαλαφάντης, Κ - Β. Παπαδοπούλου - Σ. Αυγητίδου - Γ. Ιορδανίδης - Ι. Μπέτσας (επιμ.). *Πρακτικά 9^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος με θέμα «Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα»*, τόμος Β'. Αθήνα: εκδόσεις Διάδραση, 2016, σσ. 278-293.

- Κανέλλας, Γ. «Η εκπαιδευτική πολιτική για το σχολικό βιβλίο στον ευρωπαϊκό χώρο: παρελθούσα και υφιστάμενη κατάσταση». Ανακοίνωση στο: *1^ο Συνέδριο του Κέντρου Έρευνας και Αξιολόγησης Σχολικών Βιβλίων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων με θέμα «Έρευνα προγραμμάτων σπουδών και σχολικών βιβλίων»*, Θεσσαλονίκη 17-19 Μαρτίου 2017.
- Κανταρτζή, Ε - Κ. Καψοκαβάδης. «Ιδεολογία και εκπαιδευτική πολιτική: ίδρυση και λειτουργία του ΟΕΣΒ από το 1937 έως το 1981», στο: Μαλαφάντης, Κ - Ν. Ανδρεαδάκης - Δ. Καραγιώργος - Γ. Μανωλίτσης - Β. Οικονομίδης (επιμ.). *Πρακτικά 7^ο Πανελληνίου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Κρήτης με θέμα «Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική έρευνα»*, τόμος Α'. Αθήνα: εκδόσεις Διάδραση, 2012, σσ. 239-256.
- Καραγιώργος, Δ. *Μεθοδολογία έρευνας στις επιστήμες της αγωγής: μια διδακτική προσέγγιση*. Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλα, 2002.
- Καρβούνης, Α. *Εισαγωγή στην οργάνωση και λειτουργία του κράτους*. Αθήνα: εκδόσεις Πατάκη, 2012, 4^η έκδοση.
- Κασιμάτη, Κ. (επιμ.). *Εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα: Συγκλίσεις και αποκλίσεις*. Αθήνα: Gutenberg, 2004.
- Κασσωτάκης, Μ. «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της περιόδου 1997-2000: Παρουσίαση και κριτική ανάλυση των σημαντικότερων πτυχών της», στο: Μπουζάκης, Σ. (επιμ.). *Συγκριτική Παιδαγωγική*. Αθήνα: Gutenberg, 2012, σσ. 273-303.
- Κατριβέσης, Ν. *Κοινωνιολογική Θεωρία: Σύγχρονα Ρεύματα της Κοινωνιολογικής Σκέψης*. Αθήνα: εκδόσεις Gutenberg, 2004.
- Κατσαρού, Ε. «Το σχολικό εγχειρίδιο ως προϊόν κοινωνικών διαδικασιών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα». *Επιστήμες της Αγωγής* 4 (2008): 105-123.
- Καψάλης, Α - Δ. Θεοδώρου. «Τυπολογία και μεθοδολογία της έρευνας σχολικών εγχειριδίων», *Μακεδόν* 10 (2002): 195-204.
- Καψάλης, Α - Δ. Χαραλάμπους. *Σχολικά εγχειρίδια: Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2008.
- Καψάλης, Α. «Το «νέο» στα νέα σχολικά εγχειρίδια». *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 13 (2009): 201-215.

- Κελεσιδής, Ε. *Διαμόρφωση και Εφαρμογή Εκπαιδευτικής Πολιτικής: η περίπτωση της δεκαετίας του '80 στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Γράφημα, 2015.
- Κιούσης, Σ. *Η Επίσημη Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ελλάδα 1974-1997: διεπιστημονικές προσεγγίσεις-ιστορική επισκόπηση-ψηφιακή ερευνητική εστίαση*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2002.
- Κλάδης, Δ. «Το Πανεπιστήμιο ανάμεσα στην κοινωνία της εργασίας και στην κοινωνία της γνώσης και της μάθησης», στο: *Πρακτικά Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου που διοργάνωσε το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων με θέμα «Το πανεπιστήμιο στην κοινωνία που αναδύεται»*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999.
- Κοτζιάς, Ν. *Παγκοσμιοποίηση: η ιστορική θέση, το μέλλον και η πολιτική σημασία*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη, 2003.
- Κουκουλές, Γ. *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος: εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας*. Αθήνα: Οδυσσέας, 1983.
- Κουλούρη, Χ. *Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914): Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις: Ανθολόγιο κειμένων-Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1988.
- Κουστουράκης, Γ. «Ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων και η παραγωγή της σχολικής γνώσης στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση κατά τη μεταξική περίοδο: μια ιστορική-κοινωνιολογική προσέγγιση», στο: Μπουζάκης, Σ (επιμ.). *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης: Όψεις και Απόψεις, τόμος Β': Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-2010)*. Αθήνα: Gutenberg, 2011, σσ. 629-647.
- Κουτσελίνη-Ιωαννίδου, Μ. «Θεωρητικό πλαίσιο για την αξιολόγηση των σχολικών εγχειριδίων». *Νέα Παιδεία* 79 (1996): 70-77.
- Κυπριανός, Π. *Συγκριτική ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης*. Αθήνα: εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2004.
- Κωστάκη, Α. «Μια αναλυτική προσέγγιση στην ανάλυση και παροχή σχολικών εγχειριδίων στα εκπαιδευτικά συστήματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης». *Η Λέσχη των εκπαιδευτικών* 31 (2003): 24-27.

- Λάμνιαν, Κ. *Κοινωνιολογική θεωρία και εκπαίδευση: διακριτές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2002.
- Λάττα, Ο. «Αδιαφάνεια στην έκδοση σχολικών βιβλίων», εφημ. *Μακεδονία*, 1-4-2004.
- Λιάτσου, Ο. «Πολλαπλό βιβλίο: Δεν ήταν τόσο απλό», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 29-1-2001.
- Λιάτσου, Ο. «Πολλαπλό βιβλίο: Τέλος μετά πολλών επαίνων», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 1-2-2001.
- Λιάτσου, Ο. «Παρά λίγο...Αλχημεία στις πανελλαδικές εξετάσεις», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 11-6-2001.
- Μαγουλάς, Κ. «Προβλήματα στο σύστημα παραγωγής και διανομής των σχολικών βιβλίων», στο: Βέικου, Χ (επιμ.). *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου του Π.Ι. σε συνεργασία με το Α.Π.Θ. με θέμα «Διδακτικό βιβλίο και εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο: Προβληματισμοί-Δυνατότητες-Προοπτικές»*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ζήτη, 2005, σσ. 196-198.
- Μαγουλάς, Κ. «Εφαρμογές Πληροφορικής στον ΟΕΔΒ». Ανακοίνωση στο: *1^ο Ετήσιο Συνέδριο για την Πληροφορική και τις Επικοινωνίες στην Παιδεία και στην Εκπαίδευση*, Αθήνα, 16 Μαρτίου 2005.
- Μαλλιάρης, Α. *Σχολικές Βιβλιοθήκες: υπαρκτές ή ανύπαρκτες;*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Μαλλιάρης Παιδεία, 2004.
- Μανώλη, Γ. «Στο ΣΤΕ οι ανισότητες στις Πανελλαδικές», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 13-6-2000.
- Μανώλη, Γ. «Καταργείται το σύστημα του πολλαπλού βιβλίου», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 24-1-2001.
- Μανώλη, Γ. «Θέμα ακυρότητας των πανελλαδικών εξετάσεων», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 1-2-2001.
- Μανώλη, Γ. «Εκτός εξεταστέας ύλης το 3^ο θέμα της Χημείας», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 12-6-2001.
- Μάρδας, Γ. *Κοινωνική Πολιτική, Εκπαίδευση και Οικονομία: Θεωρία - Διοικητική - Εθνικό και Διεθνές Πεδίο*. Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, 2000.
- Μάστορας, Ν. «Κόντρα για τη Χημεία της Γ' Λυκείου», εφημ. *Τα Νέα*, 12-6-2001.

- Ματθαίου, Δ. «Τάσεις στη διαμόρφωση του ευρωπαϊκού χώρου εκπαίδευσης. Η μεταλλαγή ενός εργαλείου ανάλυσης σε μέσο χειραγώγησης της εκπαιδευτικής πολιτικής», στο: Χαραλάμπους, Δ (επιμ.). *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική: παρελθόν-παρόν-μέλλον*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σσ. 301-311.
- Ματσαγγούρας, Η. «Διδακτικά εγχειρίδια: Κριτική αξιολόγηση γνωσιακής, διδακτικής και μαθησιακής λειτουργίας». *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 7 (2006): 60-91.
- Μαυρογένη, Σ. *Η εκπαιδευτική πολιτική των νοτιοσλαβικών κρατών μετά το σοσιαλισμό*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, 2006.
- Μαυροσκούφης, Δ. *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα (1821-1832)*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1996.
- Μαυροσκούφης, Δ. «Το πρόβλημα των σχολικών βιβλίων: Προσπάθεια οριοθέτησης και περιγραφής», στο: *Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα «Σύνδεση Τριτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*». Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ζήτη, 2002, σσ. 507-523.
- Μαυροσκούφης, Δ. *Αναζητώντας τα ίχνη της ιστορίας: Ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 2010.
- Μελισόβα, Σ. «Κοινωνιολογικές Θεωρίες για την Εκπαίδευση», στο: Δασκαλάκης, Δ (επιμ.). *Ζητήματα κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης*. Αθήνα: εκδόσεις Διάδραση, 2014, σσ. 47-104.
- «Μέτρα προώθησης της αντιμεταρρύθμισης», εφημ. *Ριζοσπάστης*, 1-2-2001.
- Μοσχονάς, Α. «Η εκπαιδευτική πολιτική», στο: Μαραβέγιας, Ν - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.). *Η ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης: θεσμικές, πολιτικές και οικονομικές πτυχές*. Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2004, σσ. 682-718.
- Μουαμελετζή, Ε. *Η επίδραση του κοινοτικού δικαίου στην δημόσια και ιδιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Ελεύθερη κυκλοφορία εκπαιδευτικών και σπουδαστών, αναγνώριση διπλωμάτων, ιδιωτικά πανεπιστήμια*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Σάκκουλα, 1996.
- Μουζέλης, Ν. *Επιστροφή στην κοινωνιολογική θεωρία: η έννοια της ιεραρχίας και το πέρασμα από τη μικρο- στη μακρο-κοινωνιολογία*. Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 1997.

- Μουζέλης, Ν. *Η κρίση της κοινωνιολογικής θεωρίας: τι πήγε λάθος;*. Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2000.
- Μουζέλης, Ν. «Πρόλογος», στο: Πετμεζίδου, Μ (επιμ.). *Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία*, τόμος Ι. Μετ. Β. Καπετανγιάννης - Γ. Μπαρουξής. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2009, 6^η έκδοση, σσ. xi-xii.
- Μουζέλης, Ν. «Η φτώχεια της κοινωνιολογικής θεωρίας», στο: Πετμεζίδου, Μ. (επιμ.). *Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία*, τόμος ΙΙ. Μετ. Γ. Μπαρουξής. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2009, 6^η έκδοση, σσ. 345-370.
- Μούσης, Ν. *Ευρωπαϊκή Ένωση: δίκαιο-οικονομία-πολιτική*. Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, 2011, 13^η έκδοση.
- [ΜΠ.Ν.]. «Προσφυγή κατά της Ελλάδας για την ανάθεση εκτύπωσης σχολικών βιβλίων», εφημ. *Η Ναυτεμπορική*, 1-4-2004.
- Μπαγάκης, Γ. (επιμ.). *Ο εκπαιδευτικός και η ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003.
- Μπαγάκης, Γ. *Κριτική θεώρηση για τη συγχώνευση και τον βηματισμό του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.)*. Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη, 2015.
- Μπαμπούνης, Χ. *Η εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο. Διοικητική Οργάνωση και εκπαιδευτική λειτουργία*. Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, 1999.
- Μπίκος, Γ. *Περί Σχολικών Βιβλιοθηκών*. Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη, 2014.
- Μπονίδης, Κ. - Ε. Χοντολίδου. «Έρευνα σχολικών εγχειριδίων: από την ποσοτική ανάλυση περιεχομένου σε ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης - το παράδειγμα της Ελλάδας», στο: Βαμβούκας, Μ - Α. Χουρδάκης (επιμ.). *Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου που διοργάνωσε η Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδας σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Κρήτης με θέμα: «Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη: τάσεις και προοπτικές»*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997, σσ. 188-224.
- Μπονίδης, Κ. «Τα σύγχρονα προγράμματα διδασκαλίας και σχολικά βιβλία στην Ελλάδα: διαδικασία παραγωγής, μορφή και περιεχόμενο, 'πραγματικό' πρόγραμμα, προοπτικές». *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 131 (2003): 25-40.
- Μπονίδης, Κ. *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας: Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004.

- Μπονίδης, Κ. «Η αξιολόγηση των σχολικών βιβλίων: διαδικασία και κριτήρια αξιολόγησης», στο: Βέικου, Χ (επιμ.). *Πρακτικά Πανελληνίου συνεδρίου που διοργάνωσε το Π.Ι. σε συνεργασία με το Α.Π.Θ. με θέμα «Διδακτικό βιβλίο και εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο: Προβληματισμοί-Δυνατότητες-Προοπτικές*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ζήτη, 2005, σσ. 106-119.
- Μπονίδης, Κ. «Οι επίσημες προδιαγραφές της διδασκαλίας της μεταπολίτευσης: ιστορικο-συγκριτική και κριτική προσέγγιση», στο: Χαραλάμπους, Δ (επιμ.). *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική: παρελθόν-παρόν-μέλλον*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σσ. 265-297.
- Μπονίδης, Κ. «Κριτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην έρευνα των σχολικών βιβλίων: θεωρητικές παραδοχές και «παραδείγματα» ανάλυσης». *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 13 (2009): 86-122.
- Μπονίδης, Κ. *Προδιαγραφές της εκπαιδευτικής διαδικασίας: Θεωρία και πράξη: Το παραδοσιακό και το συμπεριφοριστικό 'παράδειγμα': Η ελληνική πραγματικότητα κατά την μεταπολιτευτική περίοδο*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Γράφημα, 2010.
- Μπονίδης, Κ. - Α. Εμβαλωτής - Ο. Μπουραντάς - Μ. Κοντοβά. *Τα εν χρήσει σχολικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου: Απόψεις και εμπειρίες εκπαιδευτικών*. Αθήνα: ΙΠΕΜ-ΔΟΕ, 2010.
- Μπονίδης, Κ. «Η Έρευνα και η αξιολογική Έρευνα των σχολικών βιβλίων: το πεδίο, οι διαστάσεις και το μεθοδολογικό ζήτημα», στο: Κουλουμπαρίτση, Α (επιμ.). *Το σχολικό βιβλίο: Σχεδιασμός-Εφαρμογή-Αξιολόγηση*. Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη, 2015, σσ. 110-142.
- Μπουζάκης, Σ - Γ. Κουστουράκης - Ε. Μπερδούση. *Εκπαιδευτική πολιτική και συγκριτική επιχειρηματολογία στο παράδειγμα των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων της γενικής και τεχνικο-επαγγελματικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα: μεταρρυθμιστικά επεισόδια 1913, 1929, 1959, 1964, 1976/77, 1985, 1997/98*. Αθήνα: Gutenberg, 2001.
- Μπουζάκης, Σ. *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Γενική και Τεχνικοεπαγγελματική Εκπαίδευση: κείμενα, εισηγητικές εκθέσεις εκπαιδευτικών νομοσχεδίων, συζητήσεις στη Βουλή, σχόλια*. Τόμος Β'. Αθήνα: Gutenberg, 2002, 3^η έκδοση.
- Μπουζάκης, Σ. *Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-1998)*. Αθήνα: Gutenberg, 2006, 5^η έκδοση.

- Μπουζάκης, Σ. «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις 1974-2004: Έγιναν, γίνονται;», στο: Χαραλάμπους, Δ (επιμ.). *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική: παρελθόν-παρόν-μέλλον*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σσ. 71-80.
- Μπουζάκης, Σ. «Σύγχρονες τάσεις στη διεθνή εκπαίδευση. Μια συγκριτική προσέγγιση της συντηρητικής στροφής στην εκπαίδευση στο τέλος του 20^{ου} αιώνα», στο: Μπουζάκης, Σ (επιμ.). *Συγκριτική Παιδαγωγική*. Αθήνα: Gutenberg, 2012, σσ. 143-191.
- Μπουζάκης, Σ. «Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: Διδάγματα από την ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης και την ευρωπαϊκή εμπειρία (με αφορμή τον 'εθνικό διάλογο' για την παιδεία)», στο: Φασουλής, Κ - Γ. Ρουσσάκης - Α. Σαμαρά - Ε. Φυριπής - Γ. Πασιάς (επιμ.). *Ανιχνεύοντας το εκπαιδευτικό τοπίο: Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Δ. Ματθαίου*. Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, 2016, σσ. 281-296.
- Μπουρίτσας, Γ. «Το εναλλακτικό βιβλίο Φυσικής στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Μια συγκριτική προσέγγιση», στο: Μπουζάκης, Σ (επιμ.). *Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: «Η παιδεία στην αγωγή του 21^{ου} αιώνα. Ιστορικο-Συγκριτικές Προσεγγίσεις*. Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης, Μάιος 2003. Ανακτήθηκε από: <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/periexomena.htm> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 21/4/2019).
- Ντελόπουλος, Κ. *Για τις σχολικές βιβλιοθήκες: 4+3 κείμενα από βιβλιοθηκονομική άποψη*. Αθήνα: Gutenberg, 2005.
- Οικονόμου, Α. *Η εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι επιδράσεις της στην ελληνική εκπαιδευτική πολιτική: η περίπτωση των Κοινωνικών Σπουδών στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (1993-2006)*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2013.
- «Οι συγγραφείς του πολλαπλού βιβλίου για την ενδεχόμενη κατάργησή του», εφημ. *Το Βήμα*, 30-1-2001.

- Παντίδης, Σ - Γ. Πασιάς. *Ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση: Όψεις, θεωρήσεις και προβληματισμοί*. Τόμος Α'. Αθήνα: Gutenberg, 2004.
- Παπαδάκη, Μ. «Σχολικά βιβλία 2001: Γράφουν, ... Γεωμετρία οι παρέες», *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 119 (2001): 14-16.
- Παπαδάκης, Ν. «Η διαμεσολάβηση του πολιτικού πεδίου στη διαδικασία συγκρότησης «Επιτροπών Παιδείας»: Η περίπτωση των Επιτροπών για τη μεταρρύθμιση της Ανώτατης Εκπαίδευσης στον ύστερο βενιζελισμό». *Επιστήμες της Αγωγής* 1-3 (2000): 109-126.
- Παπαδάκης, Ν. *Κράτος, πανεπιστήμιο και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2001.
- Παπαδάκης, Ν. *Εκπαιδευτική πολιτική: η εκπαιδευτική πολιτική ως κοινωνική πολιτική (;)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003.
- Παπαδάκης, Ν. «Η εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης», στο: Μαραβέγιας, Ν - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.). *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση: Οργάνωση και πολιτικές*. Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2007, σσ. 755-780.
- Παπαματθαίου, Μ. «Διχάζει το 'πολλαπλό βιβλίο'», εφημ. *Το Βήμα*, 20-1-2001.
- Παπαναστασίου, Κ. *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Λευκωσία: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, 1990.
- Παπασταμόπουλος, Ξ. *Η εκπαιδευτική πολιτική της κυβέρνησης Κ. Σημίτη (1996-2000)*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2015.
- Πασιάς, Γ - Ι. Ρουσσάκης. «Οι σχηματισμοί λόγου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και οι επιδράσεις τους στη διαμόρφωση της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής. Μελέτη περίπτωσης: τα Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. 1 και 2 και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση 1997-2001», στο: Μπουζάκης, Σ (επιμ.). *Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: «Η παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα. Ιστορικο-Συγκριτικές Προσεγγίσεις*. Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης, Μάιος 2003. Ανακτήθηκε από: <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/periexome na.htm> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 15/1/2019).
- Πασιάς, Γ. «Η ΑΜΣ ως πολιτική «εκμάθησης», ως πρακτική «θέασης» και ως τεχνολογία «επιτήρησης». Επίκαιρος λόγος για την επανάκτηση της

- δημοφιλίας του συγκριτικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης στην 'Ευρώπη της Γνώσης'». *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 5 (2005): 13-49.
- Πασιάς, Γ - Γ. Φλουρής. «'Η Ευρώπη της Γνώσης' ως διακύβευμα και ως αναπαράσταση των σχέσεων εξουσίας-γνώσης στο ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό συγκείμενο», στο: Γράβαρης, Δ - Ν. Παπαδάκης (επιμ.). *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική μεταξύ κράτους και αγοράς*. Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλα, 2005, σσ. 367-397.
- Πασιάς, Γ. *Ευρωπαϊκή Ένωση και εκπαίδευση: Θεσμικός λόγος και εκπαιδευτική πολιτική (1950-1999)*, Τόμος Α'. Αθήνα: Gutenberg, 2006.
- Πασιάς, Γ. *Ευρωπαϊκή Ένωση και εκπαίδευση: Η στρατηγική της Λισαβόνας. Εκπαιδευτικός λόγος και πολιτικές (2000-2006)*. Τόμος Β'. Αθήνα: Gutenberg, 2006.
- Πασιάς, Γ. (2007). «Ο εκπαιδευτικός, η αγορά και το «Πανοπτικό»: πλαίσιο προσόντων, κουλτούρα μάθησης και τεχνολογίες επιτήρησης στην 'Ευρώπη της Γνώσης'», στο: Καψάλης, Γ., Κατσίκης, Ν. (επιμ.). *Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας*, Πρακτικά συνεδρίου, Ιωάννινα, 17-20/5/2007, σσ. 160-168
- Πασιάς, Γ. «Η εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1957-2010): Μια ιστορική συγκριτική προσέγγιση», στο: Μπουζάκης, Σ (επιμ.). *Συγκριτική Παιδαγωγική*. Αθήνα: Gutenberg, 2012, σσ. 355-380.
- Πασιάς, Γ. *Συγκριτική εκπαίδευση: Τόποι και λόγοι*. Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη, 2015.
- Πατάκης, Σ. «Το παρόν και το μέλλον του εκπαιδευτικού βιβλίου». *Η Λέσχη των εκπαιδευτικών* 31 (2003): 17-19.
- Πεκλάρης, Β. «Χημεία μιας... χρήσης», εφημ. *Αγγελιοφόρος*, 2-7-2001.
- Πετμεζίδου, Μ. «Σύγχρονες θεωρητικές διαμάχες και νέες συνθέσεις», στο: Πετμεζίδου, Μ. (επιμ.). *Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία*, τόμος Ι. Μετ. Β. Καπετανγιάννης - Γ. Μπαρουξής. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2009, 6^η έκδοση, σσ. 1-40.
- Πηγιάκη, Π. *Εκπαιδευτική πολιτική και απεργία διαρκείας: ΟΛΜΕ (1993-1997): Στρατηγικές εξουσίας και ιδεολογικά σύμβολα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000.
- Π.Ο.Ε.Β./Ε.ΚΕ.ΒΙ. *Πρακτικά Δημερίδας που διοργανώθηκε στις 13 και 14 Μαΐου 1997 με θέμα: «Η βιβλιοθήκη και το βιβλίο στην εκπαίδευση»*. Αθήνα: Ε.ΚΕ.ΒΙ., 1998.

- Π.Ο.Ε.Β./Ε.Ε.Β. *Πρακτικά Ημερίδας που διοργανώθηκε στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών στις 13 Ιανουαρίου 2001 με θέμα: «Το παρόν και το μέλλον των σχολικών βιβλιοθηκών»*. Αθήνα, 2001.
- Πολύζος, Γ. (επιμ.). *Πρακτικά Πανελληνίου συνεδρίου του Π.Ι. με θέμα «Σύνδεση δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης: εισαγωγικές εξετάσεις στην τριτοβάθμια εκπαίδευση»*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ζήτη, 2005.
- Πουλίδου, Σ. *Η διαδικασία σχεδιασμού των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφής σχολικών βιβλίων για την ελληνική υποχρεωτική εκπαίδευση*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2009.
- Πουρκός, Μ. - Μ. Δαφέρμος (επιμ.). *Ποιοτική έρευνα στη ψυχολογία και την εκπαίδευση: επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα*. Αθήνα: Τόπος, 2010.
- Πουρκός, Μ. - Μ. Δαφέρμος (επιμ.). *Ποιοτική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες: επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα*. Αθήνα: Τόπος, 2010.
- «Προβλήματα για τους μαθητές τεχνολογικής κατεύθυνσης», εφημ. *Ριζοσπάστης*, 13-6-2000.
- «Προχειρότητες Ευθυμίου», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 2-2-2001.
- Ράπτη, Σ. «'Φρένο' στο πολλαπλό βιβλίο», εφημ. *Τα Νέα*, 24-1-2001.
- Ράπτη, Σ. «Τον Απρίλιο στα θρανία οι καθηγητές», εφημ. *Τα Νέα*, 1-2-2001.
- Ρέππας, Χ. «Ιστορική εξέλιξη και διαμόρφωση της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής». *Αντιτετράδια της εκπαίδευσης* 54 (1999): 62-70.
- Ρουσσάκης, Ι. *Οι επιδράσεις της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ως πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού διεθνούς σχηματισμού, στη διαμόρφωση της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής και του παιδαγωγικού κανόνα (1959-1981): Ιστορική-Συγκριτική θεώρηση*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2010.
- Σαΐτης, Χ. *Οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης*. Αθήνα: εκδόσεις Ατραπός, 2008, 5^η έκδοση.
- Σακελλαρόπουλος, Σ. *Η Ελλάδα στη Μεταπολίτευση: Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις (1974-1988)*. Αθήνα: Λιβάνης, 2001.

- Σακελλαρόπουλος, Σ. *Κρίση και κοινωνική διαστρωμάτωση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: εκδόσεις Τόπος, 2014.
- Σαματάς, Μ. «Ο ελληνικός εκπαιδευτικός γραφειοκρατισμός: μια κοινωνικοπολιτική θεώρηση της γραφειοκρατούμενης Ελληνικής Εκπαίδευσης», στο: Καζαμιάς, Α - Μ. Κασσωτάκης. *Ελληνική Εκπαίδευση: Προοπτικές ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού*. Αθήνα: εκδόσεις Σείριος, 1995, σσ. 120-149.
- Σεραφετινίδου, Μ. *Εισαγωγή στην πολιτική κοινωνιολογία*. Αθήνα: Gutenberg, 2002.
- Σεραφετινίδου, Μ. *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας, τόμος Ι: Η θεωρητική συζήτηση*. Αθήνα: Gutenberg, 2003.
- Σεραφετινίδου, Μ. *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας, τόμος ΙΙ: Η ιστορική αφήγηση: από την απολυταρχία στον κρατικό καπιταλισμό*. Αθήνα: Gutenberg, 2011.
- Σιπητάνου, Α. *Πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Δια Βίου Μάθηση: η πορεία, οι θεσμοί, οι εφαρμογές*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2014.
- Σκλαβενίτης, Δ. *‘Κάτσε καλά, Γεράσιμε...’: Μαθητικό κίνημα και καταλήψεις (1974-2000)*, Αθήνα: εκδόσεις Ασίνη, 2016.
- Σταμάτης, Κ. *Η αβέβαιη «Κοινωνία της Γνώσης»*. Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλα, 2005.
- Σταμέλος, Γ. *Εκπαιδευτική πολιτική*. Αθήνα: εκδόσεις Διόνικος, 2009.
- Σταμέλος, Γ - Α. Βασιλόπουλος. *Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική: συγκρότηση, θεματολογία, μεθοδολογία υλοποίησης, επιδράσεις στην ελληνική εκπαίδευση και κατάρτιση*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004.
- Σταμέλος, Γ - Α. Βασιλόπουλος. *Πολιτικές Δια Βίου Μάθησης στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης: η Ελληνική περίπτωση*. Αθήνα: εκδόσεις Διόνικος, 2013.
- Στεφάνου, Κ. «Το θεσμικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης», στο: Μαραβέγιας, Ν - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.). *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση: Οργάνωση και πολιτικές*. Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2007, σσ. 164-213.
- Στυλιανίδης, Ε. *Όλα είναι θέμα Παιδείας. Εγχειρίδιο Εκπαιδευτικής Νομοθεσίας-Έργο 2007-2009*. Αθήνα: εκδόσεις Μίνωας, 2011.
- Ταγαράς, Χ. «Η έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης», στο: Μαραβέγιας, Ν - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.). *Η ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης: θεσμικές, πολιτικές και οικονομικές πτυχές*. Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2004, σσ. 97-126.

- Τάτσης, Ν. *Κοινωνιολογία: ιστορική εισαγωγή και θεωρητικές θεμελιώσεις*, τόμος Α΄. Αθήνα: εκδόσεις Οδυσσέας, 2004, 7^η έκδοση.
- Τερζής, Ν. «Απόψεις για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: Εξωτερική και εσωτερική μεταρρύθμιση (1976-1980)». *Φιλολόγος* 28 (1981): 272-281.
- Τερζής, Ν. *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: Ιστορικοκοινωνιολογικό πλαίσιο και “μελέτες περίπτωσης”*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 2006, 2^η έκδοση.
- Τερζής, Ν. *Μελέτη της εκπαίδευσης του νεοελληνισμού: πριν από το κράτος-έξω από το κράτος-στο κράτος*. Θεσσαλονίκη: εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 2010.
- «Τι απαντά το υπουργείο Παιδείας για την εξαίρεση των 12 σχολείων», εφημ. *Το Βήμα*, 14-6-2000.
- Τρίγκα, Ν. «Το πολλαπλό βιβλίο διχάζει Υπουργείο Παιδείας-εκδότες», εφημ. *Έθνος*, 27-1-2001.
- Τριλιανός, Θ. «Κριτήρια αξιολόγησης των διδακτικών εγχειριδίων». *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 13 (2009): 156-175.
- Τσαούσης, Δ. *Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική: βασικά κείμενα για την παιδεία, την εκπαίδευση και την κατάρτιση*. Αθήνα: Gutenberg, 1996.
- Τσιανάκας, Ε. *Η εικόνα του «άλλου» στα σύγχρονα τούρκικα αναλυτικά προγράμματα και σχολικά εγχειρίδια ιστορίας και πολιτικής αγωγής της υποχρεωτικής εκπαίδευσης*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006.
- Τσινισιζέλης, Μ. «Θεωρία της διεθνούς πολιτικής ενοποίησης», στο: Μαραβέγιας, Ν - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.). *Η ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης: θεσμικές, πολιτικές και οικονομικές πτυχές*. Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2004, σσ. 25-64.
- Τσινισιζέλης, Μ. «Οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η λειτουργία τους», στο: Μαραβέγιας, Ν - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.). *Η ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης: θεσμικές, πολιτικές και οικονομικές πτυχές*. Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2004, σσ. 65-96.
- Τσινισιζέλης, Μ - Δ. Χρυσόχου. «Πολιτική θεωρία της ευρωπαϊκής ενοποίησης: από το λειτουργισμό στο νέο ρεπουμπλικανισμό», στο: Μαραβέγιας, Ν - Μ. Τσινισιζέλης (επιμ.). *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση: Οργάνωση και πολιτικές*. Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο, 2007, σσ. 96-163.

- Τσιώλης, Γ. *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική, 2014.
- Τσιώλης, Γ. «Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλλήματα, δυνατότητες, διαδικασίες», στο: Πυργιωτάκης, Γ - Χ. Θεοφιλίδης (επιμ.). *Ερευνητική Μεθοδολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες και στην Εκπαίδευση: Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και την ερευνητική πράξη*. Αθήνα: Πεδίο, 2015, σσ. 473-498.
- Τσούλιας, Ν. «Η ελληνική εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα». *Η Λέσχη των εκπαιδευτικών* 31 (2003): 3-6.
- Τσούλιας, Ν. *Παιδείας Εγκώμιον*. Αθήνα: εκδόσεις Πατάκη, 2003.
- Τύπας, Γ. «Τα νέα διδακτικά εγχειρίδια των Μαθηματικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης: το πλαίσιο δημιουργίας και τα ειδικά χαρακτηριστικά τους», στο: Βέικου, Χ. (επιμ.). *Πρακτικά Πανελληνίου συνεδρίου του Π.Ι. σε συνεργασία με το Α.Π.Θ. με θέμα «Διδακτικό βιβλίο και εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο: Προβληματισμοί-Δυνατότητες-Προοπτικές»*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ζήτη, 2005, σσ. 48-55.
- Υφαντή, Α. «Μοντέλα εκπαιδευτικής πολιτικής και εκπαιδευτικός έλεγχος στην Ελλάδα». *Νέα Παιδεία* 71 (1994): 106-117.
- Υφαντή, Α. *Εκπαιδευτική πολιτική και σχεδιασμός για ένα σύγχρονο σχολείο*. Αθήνα: εκδόσεις Α. Λιβάνη, 2011.
- Φίλιας, Β (επιμ.). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*. Αθήνα: Gutenberg, 2004, 6^η έκδοση.
- Φλουρής, Γ - Γ. Πασιάς. «Σχολική γνώση και προγράμματα σπουδών: «Συστήματα γνώσης», «καθεστώτα αλήθειας» και «πολιτικές ρύθμισης» στη γενική εκπαίδευση (1980-2000)», στο: Μπαγάκης, Γ (επιμ.). *Ο εκπαιδευτικός και το αναλυτικό πρόγραμμα*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004, σσ. 125-137.
- Φλουρής, Γ - Γ. Πασιάς. «Πολιτικές της γνώσης και μεταρρυθμίσεις στα προγράμματα σπουδών στην Ελλάδα (1975-1005): Μια κριτική προσέγγιση», στο: Χαραλάμπους, Δ (επιμ.). *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική: παρελθόν-παρόν-μέλλον*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σσ. 203-246.
- Φλουρής, Γ - Γ. Πασιάς. «Σχολικά εγχειρίδια και πρόγραμμα σπουδών: «Αλλαγή παραδείγματος» στις πολιτικές της γνώσης στην ελληνική πρωτοβάθμια

- εκπαίδευση (1997-2007)». *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 13 (2009): 17-54.
- Φωτόπουλος, Τ. «Οι αντιτιθέμενες απόψεις για την Παγκοσμιοποίηση και ο μύθος του τέλους της Παγκοσμιοποίησης», στο: Νικολακάκη, Μ (επιμ.). *Παγκοσμιοποίηση, τεχνολογία και παιδεία στη Νέα Κοσμοπολη*. Αθήνα: εκδόσεις Διάδραση, 2012, σσ. 15-32.
- Χαραλάμπους, Δ. *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη μεταπολεμική Ελλάδα (1950-1974)*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1990.
- Χαραλάμπους, Δ. «Πολιτικές για το σχολικό βιβλίο στην Ελλάδα», στο: Βέικου, Χ (επιμ.). *Πρακτικά Πανελληνίου συνεδρίου του Π.Ι. σε συνεργασία με το Α.Π.Θ. με θέμα «Διδακτικό βιβλίο και εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο: Προβληματισμοί-Δυνατότητες-Προοπτικές»*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ζήτη, 2005, σσ. 137-145.
- Χαραλάμπους, Δ. «Μεταπολεμική και μεταπολιτευτική εκπαιδευτική πολιτική: από την ασυνέχεια στη συνέχεια», στο: Χαραλάμπους, Δ (επιμ.). *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική: παρελθόν-παρόν-μέλλον*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σσ. 121-146.
- Χαραλάμπους, Δ. «Το σχολικό βιβλίο στην Ελλάδα και οι 'πολιτικές των άκρων'». *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση* 13 (2009): 54-85.
- Χαραλάμπους, Δ. *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική (1974-2000): Πανεπιστημιακές Παραδόσεις*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, 2012.
- Χατζηγιάνη, Ε. *Οι ομάδες πίεσης και η δράση τους στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2002.
- Χριστοφόρου, Ε. «Ερμηνευτική: Από τον Χάιντεγκερ στον Ρικέρ». *Δοκίμης* 9-10 2001: 137-168.

Μεταφρασμένη

- Allen, J. «Μεταβιομηχανισμός και μεταφορντισμός», στο: Hall, S - D. Held - A. McGrew. *Η νεωτερικότητα σήμερα: οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*.

- Μετ. Θ. Τσακίρης - Β. Τσακίρης. Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλας, 2009, σσ. 249-324.
- Apple, M. *Επίσημη Γνώση*. Μετ. Μ. Μπατίλας. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Επίκεντρο, 2008.
- Beck, U.** *Η επινόηση του πολιτικού: για μια θεωρία του ανακλαστικού εκσυγχρονισμού*. Μετ. Κ. Καβουλάκος. Αθήνα: Νέα Σύνορα-εκδόσεις Λιβάνη, 1996.
- Bell, J. *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας: οδηγός για φοιτητές και υποψήφιους διδάκτορες*. Μετ. Α-Β. Ρήγα. Αθήνα: Gutenberg, 2001, 2^η έκδοση.
- Βερέμης, Θ - Ι. Κολιόπουλος. *Νεότερη Ελλάδα: Μια ιστορία από το 1821*. Μετ. Δ. Χουρχούλης. Αθήνα: εκδόσεις Πατάκη, 2013.
- Bernstein, S - P. Milza. *Ιστορία της Ευρώπης: Διάσπαση και ανοικοδόμηση της Ευρώπης (1919 έως σήμερα)*, 3^{ος} τόμος. Μετ. Μ. Κοκολάκης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1997, 3^η έκδοση.
- Böhler, W. «Εκπαιδευτική Πολιτική», στο: *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος Β'. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1967, σσ. 419-420.
- Clogg, R.** *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας (1770-2013)*. Μετ. Λ. Παπαδάκη - Μ. Μαυρομμάτη - Π. Δρεπανιώτης. Αθήνα: εκδόσεις Κάτοπτρο, 2015, 3^η έκδοση.
- Cohen, L - L. Manion - K. Morrison. *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Μετ. Σ. Κυρανάκης - Χ. Μητσοπούλου - Π. Μπιθαρά - Μ. Μαυράκη - Μ. Φιλοπούλου. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2008.
- Craib, I. *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*. Μετ. Μ. Τζιαντζή - Π. Λέκκας. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2009, 12^η έκδοση.
- Drucker, P.** *Μετακαπιταλιστική κοινωνία*. Μετ. Δ. Τσαούσης. Αθήνα: Gutenberg, 2000.
- Φωτόπουλος, Τ.** *Περιεκτική Δημοκρατία: Δέκα χρόνια μετά*. Μετ. Ν. Βούλγαρης. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, 2008.

- Harvey, D.** *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας: Διερεύνηση των απαρχών της πολιτισμικής μεταβολής*. Μετ. Ε. Αστερίου. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2009.
- Heywood, A. *Πολιτικές ιδεολογίες*. Μετ. Χ. Κουτρής. Αθήνα: Επίκεντρο, 2007.
- Hobsbawn, E. *Η Εποχή των Άκρων: ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας (1915-1991)*. Μετ. Β. Καπετανγιάννης. Αθήνα: Θεμέλιο, 2010, 2^η έκδοση.
- Husen, T. *Η αμφισβήτηση του σχολείου: μια συγκριτική μελέτη για το σχολείο και το μέλλον του στις δυτικές κοινωνίες*. Μετ. Π. Χατζηπαντελή. Αθήνα: Προτάσεις, 1991.
- Kuhn, T.** *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*. Μετ. Β. Κάλφας. Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα, 1981.
- Mazower, M.** *Σκοτεινή Ήπειρος: ο Ευρωπαϊκός Εικοστός Αιώνας*. Μετ. Κ. Κουρεμένος. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2011, 5^η έκδοση.
- McGrew, A. «Μια παγκόσμια κοινωνία;», στο: Hall, S - D. Held - A. McGrew. *Η νεωτερικότητα σήμερα: οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*. Μετ. Θ. Τσακίρης - Β. Τσακίρης. Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλα, 2009, σσ. 99-176.
- McLennan, D. *Ο Μαρξισμός μετά τον Μαρξ*. Μετ. Ρ. Βρανάς - Τ. Παπαϊωάννου. Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλας, 2014.
- Mikk, J. *Textbook and Writing*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2000.
- Morel, J - E. Bauer - T. Melegny - H. Niedenzu - M. Preglau - H. Staubmann. *Κοινωνιολογική θεωρία: επισκόπηση των βασικών εκπροσώπων της*. Μετ. Ν. Ναγόπουλος - Α. Σακκά. Αθήνα: εκδόσεις Προπομπός, 2014.
- Murphy, M. «Πετρέλαιο, ύφεση και η αναζήτηση της ευρωπαϊκής πρωτοπορίας: Εξερευνώντας τη δια βίου μάθηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση». Μετ. Π. Πανδής - Ν. Παπαδάκης, στο: Γράβαρης, Δ - Ν. Παπαδάκης (επιμ.). *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική μεταξύ κράτους και αγοράς*. Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλα, 2005, σσ. 112-134.
- Ritzer, G.** *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*. Μετ. Γ. Χρηστίδης. Αθήνα: εκδόσεις Κριτική, 2012.

Spath, P. «Το εκπαιδευτικό βιβλίο στην Ευρώπη». *Η Λέσχη των εκπαιδευτικών* 31 (2003): 20-22.

Ξενόγλωσση

Agger, B. *Critical Social Theories: An introduction*. Colorado: Westview Press, 1998.

Altbach, P - G. Kelly - H. Petrie - L. Weis (eds.). *Textbooks in American Society: Politics, policy and pedagogy*. Albany: State University of New York Press, 1991.

Apple, M. *Teachers and Texts: A political economy of class and gender relations in education*. New York: Routledge, 1989.

Apple, M - L. Christian-Smith (eds.), *The politics of the textbook*. New York: Routledge, 1991.

Archer, M. “Morphogenesis versus Structuration: On Combining Structure and Action”, *The British Journal of Sociology* 33, no. 4 (1982): 455-483.

Axford, B - G. Browning -R. Huggins - B. Rosamond - J. Turner. *Politics: An Introduction*. London and New York: Routledge, 1997.

Ball, S. *Education reform: A critical and post-structuralist approach*. Buckingham: Open University Press, 1994.

Ball, S - C. Schilling. “At the Cross-Roads: Education Policy Studies”. *British Journal of Educational Studies* 42, no. 1 (1994): 1-5.

Barnard, C. “The Maastricht agreement and education: one step forward, two steps back?”. *Education and the Law* 4, no. 3 (1992): 123-134.

Barrow, C. *Critical theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*. Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1993.

Bell, D. *The coming of Post-Industrial society*. New York: Basic Books, 1973.

Birkland, T. *An Introduction to Policy Process: Theories, Concepts and Models of Public Policy Making*. New York: Routledge, 2015, 3rd edition.

Bouzakis, S - G. Koustourakis. “The comparative argument in the case of the Greek educational reform in 1997-98”. *Comparative education* 38, no. 2 (2002): 155-169.

- Braun, V - V. Clarke. "Using thematic analysis in psychology". *Qualitative research in psychology* 3, no. 2 (2006): 77-101.
- Braun, V - V. Clarke. "Thematic analysis", in: Cooper, H (ed.). *APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2: Research designs: quantitative, qualitative, neuropsychological and biological*. Washington: American Psychological Association, 2012, pp. 57-71.
- Braun, V - V. Clarke. "Teaching thematic analysis: Overcoming challenges and developing strategies for effective learning", *The Psychologist* 26, no. 2 (2013): 120-123.
- Braun, V - V. Clarke - N. Rance. "How to use thematic analysis with interview data" in: Vossler, A - N. Moller (eds.). *The Counselling & Psychotherapy Research Handbook*. London: Sage Publications, 2014, pp. 183-197.
- Bryant, C - D. Jary (eds.). *Giddens' Theory of Structuration: A critical appreciation*. London: Routledge, 1991.
- Castells, M. *The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. 1: The Rise of the Network Society*. Oxford: Willey & Blackwell, 2010, 2nd edition.
- Clark, J - C. Modgil - F. Modgil (eds.). *Anthony Giddens: Consensus and Controversy*. Sussex: Falmer Press, 1990.
- Cochran, C - L. Mayer - T. Carr - J. Cayer - M. McKenzie - L. Peck. *American Public Policy: An Introduction*. Boston: Wadsworth, 2012, 10th edition.
- Cohen, I. *Structuration Theory: Anthony Giddens and the Constitution of Social Life*. Basingstoke: Macmillan, 1989.
- Coulouri, Ch (ed.). *Clio in the Balkans: the politics of History Education*. Thessaloniki: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, 2002.
- Craib, I. *Anthony Giddens*. London: Routledge, 1992.
- Cram, L. *Policy making in the European Union: Conceptual lenses and the integration process*. London and New York: Routledge, 1999.
- Danner, H. *Methoden geisteswissenschaftlicher Pädagogik*. München: Reinhardt, 2006, 5th edition.

- Dawe, A. "The Two Sociologies". *The British Journal of Sociology* 21, no. 2 (1970): 207-218.
- Denzin, N - Y. Lincoln (eds.) *Handbook of qualitative research*. California: Sage Publications, 2000, 2nd edition.
- Dye, T. *Understanding Public Policy*. New Jersey: Pearson, 2013, 14th edition.
- Eden, S. "Evaluation of Learning Material", *Internationale Schulbuchforschung* 6 (1984): 283-291.
- Ertl, H. "European Union policies in education and training: The Lisbon Agenda as a turning point?". *Comparative education* 42, no. 1 (2006): 5-27.
- Field, J. *European Dimensions: Education, Training and the European Union*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1997.
- Giddens, A. *Capitalism and Modern Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971.
- Giddens, A. *Central Problems of Social Theory: Action, Structure and Contradiction on Social Analysis*. London: Palgrave Macmillan, 1979.
- Giddens, A. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press, 1984.
- Giddens, A. *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*. Cambridge: Polity Press, 1993, 2nd edition.
- Ginsburg, M - S. Cooper - R. Raghu - H. Zegarra. "National and World-System Explanations of Educational Reform". *Comparative Education Review* 34, no. 4 (1990): 474-499.
- Hacker, H. *Das Schulbuch-Funktion und Verwendung im Unterricht*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt, 1980.
- Hanisch, G. "Die Verwendung des Schulbuchs zur Vorbereitung und im Unterricht - eine empirische Untersuchung", in: Olechowski, R. *Schulbuchforschung*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 1995, pp. 242-245.
- Harvey, D. *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Heineman, R. *Political Science: An Introduction*. New York: McGraw-Hill, 1996.

- Held, D - J. Thompson (eds.). *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and his critics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Held, D - A. McGrew (eds.). *The Global Transformations Reader: an introduction to the Globalization debate*. Cambridge: Polity Press, 2003, 2nd edition.
- Heslep, R. “Conceptual Sources of Controversy about Educational Policies”, *Educational Theory* 37, no. 4 (1987): 423-432.
- Hill, M - P. Hupe. *Implementing Public Policy: Governance in Theory and in Practice*. London: Sage Publications, 2002.
- J**ohnsen, E. *Textbooks in the Kaleidoscope: A Critical Survey of Literature and Research on Educational Texts*. Oslo: Scandinavian University Press, 1993.
- K**aiser, W - J-H. Meyer (eds.). *Societal actors in European integration: Polity building and policy making (1958-1992)*. London: Palgrave Macmillan, 2013.
- Kvale, S. *Interviews*. London: Sage Publications, 1996.
- L**uke, A. *Literacy, textbooks and ideology*. Philadelphia: Falmer Press, 1988.
- N**eave, G. *The EEC and education*. London: Trentham Books, 1984.
- Novoa, A - M. Lawn (eds.). *Fabricating Europe: The Formation of an Education Space*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2002.
- Novoa, A - W. deJong-Lambert. “Educating Europe: An analysis of EU Educational Policies”, in: Phillips, D - H. Ertl (eds.). *Implementing European Union Education and Training Policy: A comparative study of issues in four member states*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2003, pp. 41-72.
- Nugent, N. *The Government and Politics of the European Union*. London: Macmillan Press, 1994, 3rd edition.
- O**lsen, E. “The origins of European citizenship in the first two decades of European integration”. *Journal of European Public Policy* 15, no.1 (2008): 40-57.

- P**ollack, M. “Theorizing EU Policy-Making”, in: Wallace, H - W. Wallace - M. Pollack, *Policy making in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2005, 5th edition, pp. 13-48.
- Popkewitz, T. “Educational Reform: Rhetoric, Ritual and Social Interest”, *Educational Theory* 38, no. 1 (1988): 77-93.
- Psifidou, E. *International Trends and Implementation Challenges of Secondary Education Curriculum Policy: The case of Bulgaria*. Unpublished Doctoral Dissertation, Universidad Autonoma de Barcelona, 2007.
- Psifidou, E. “Educating secondary education teachers in Bulgaria: Meeting European standards and challenges (?)”, in: Terzis, N (ed.). *Proceedings of the international conference of Balkan Society for Pedagogy and Education «European unification and educational challenges in Balkans»*. Thessaloniki: Kyriakidis Brothers, 2008, pp. 355-364.
- Psifidou, E. “Social studies and Humanities textbooks in post-socialist Bulgaria”, *Journal of International Cooperation in Education* 14, no. 2 (2011): 131-151.
- S**chäfer, A. “Beyond the Community method: Why the Open Method of Coordination was introduced to EU policy-making”. *European Integration Online Papers* 8, no. 13 (2004). <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-013a.htm>.
- Schröder, C. *Die Schulbuchverbesserung durch internationale geistige Zusammenarbeit*. Georg Westermann Verlag: Braunschweig, 1961.
- Strauss, A - J. Corbin. *Basics of qualitative research. Techniques and procedures for developing Grounded Theory*. London: Sage Publications, 1998, 2nd edition.
- Strauss, A - J. Corbin. “Grounded Theory methodology: An overview”, in: Denzin, N - Y. Lincoln (eds.). *Strategies of qualitative inquiry*. London: Sage Publications, 1998, pp. 158-183.
- T**ansey, S - N. Jackson. *Politics: The Basics*. New York: Routledge, 2008, 4th edition.
- W**allace, H. “An institutional anatomy and five policy modes”, στο: Wallace, H - W. Wallace - M. Pollack, *Policy making in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2005, 5th edition, pp. 49-92.

Weiss, D. “Die Politik der Lehrbücher in den USA”, *Bildung und Erziehung* 41, no.3 (1988): 329-335.

Wiater, W. “Das Schulbuch als Gegenstand pädagogischer Forschung”, in: Wiater, W (hrsg.). *Schulbuchforschung in Europa: Bestandsaufnahme und Zukunftsperspektive*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt, 2003, pp. 11-21.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Οι Υπουργοί Παιδείας κατά το διάστημα 1974-2018

<i>Κοβερνήσεις Νέας Δημοκρατίας 1974-1981</i>			
N. Λούρος	24.7.1974	I. Βαρβιτσιώτης	28.11.1977
Π. Ζέπος	21.11.1974	Αθ. Ταλιαδούρος	10.5.1980
Γ. Ράλλης	5.1.1976		
<i>Κοβερνήσεις ΠΑ.ΣΟ.Κ. 1981-1989</i>			
Ελ. Βερυβάκης	21.10.1981	Απ. Κακλαμάνης	9.5.1988
Απ. Κακλαμάνης	5.7.1982	Γ. Παπανδρέου	2.6.1988
Αντ. Τρίτσης	25.4.1986		
<i>Κοβερνήσεις συνεργασίας 1989-1990</i>			
Β. Κοντογιαννόπουλος	3.7.1989	Κ. Σημίτης	23.11.1989
Κ. Δεσποτόπουλος	13.10.1989	Κ. Δεσποτόπουλος	13.2.1990
<i>Κοβερνήσεις Νέας Δημοκρατίας 1990-1993</i>			
Β. Κοντογιαννόπουλος	11.4.1990	Γ. Σουφλιάς	10.1.1991
<i>Κοβερνήσεις ΠΑ.ΣΟ.Κ. 1993-2004</i>			
Δ. Φατούρος	13.10.1993	Γ. Αρσένης	25.9.1996
Γ. Παπανδρέου	8.7.1994	Π. Ευθυμίου	13.4.2000
<i>Κοβερνήσεις Νέας Δημοκρατίας 2004-2009</i>			
Μ. Γιαννάκου	10.3.2004	Α. Σπηλιωτόπουλος	8.1.2009
Ευ. Στυλιανίδης	19.9.2007		
<i>Κοβέρνηση ΠΑ.ΣΟ.Κ. 2009-2011</i>			
Α. Διαμαντοπούλου	7.10.2009		
<i>Κοβέρνηση συνεργασίας 2011-2012</i>			
Α. Διαμαντοπούλου	11.11.2011	Γ. Μπαμπινιώτης	7.3.2012

Υπηρεσιακή Κυβέρνηση (Πικραμμένου)			
A-E. Κιάου	17.5.2012		
Κυβέρνηση συνεργασίας 2012-2015			
K. Αρβανιτόπουλος	21.6.2012	A. Λοβέρδος	9.6.2014
Κυβερνήσεις ΣΥ.ΡΙΖ.Α 2015-			
A. Μπαλτάς	27.1.2015	K. Γαβρόγλου	5.11.2016
N. Φίλης	23.9.2015		

Πρόεδροι και Διευθύνοντες Σύμβουλοι Ο.Ε.Δ.Β. (1989-2012)

Κωνσταντίνος Τσαμαδιάς	1989-1993
Ανδρέας Ράθωσης	1993-2003
Κωστής Μαγουλάς	4/2004-3/2009
Γρηγόρης Χονδροκούκης	4/2009-4/2010
Σοφία Χαροκόπου	4/2010-12/2011
Χαράλαμπος Τσακνάκης	1-2012/3-2012 (κατάργηση του Ο.Ε.Δ.Β.)

Πρόεδροι του Π.Ι. (1989-2012)

Θεόφραστος Γέρου Αναπληρωτής Πρόεδρος	Σύμβουλος Π.Ι.	2-6-1989 έως 14-7-1989
Μαρία Ηλιού Αναπληρώτρια Πρόεδρος	Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων	15-7-1989 έως 23-7- 1990
Γεώργιος Μπαμπινιώτης	Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών	23-7-1990 έως 19-10- 1993
Μιχάλης Κασσωτάκης	Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών	6-12-1993 έως 13-6- 1995
Γεώργιος Καραγιάννης	Καθηγητής Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου	4-8-1995 έως 23-12- 1996
Θεόδωρος Εξαρχάκος	Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών	23-12-1996 έως 3-11- 2000
Σταμάτης Αλαχιώτης	Καθηγητής Πανεπιστημίου	3-11-2000 έως 30-3-

	Πατρών	2004
Μιχάλης Παπαδόπουλος	Ομότιμος Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης	31-3-2004 έως 8-2-2006
Δημήτριος Βλάχος	Ομότιμος Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης	8-2-2006 έως 12-3-2009
Σωτήρης Γκλαβάς	Σύμβουλος Π.Ι.	12-3-2009 έως 30-3-2010
Κλήμης Ναυρίδης	Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών	30-3-2010 έως 23-02-2012

Διατελέσαντες πρόεδροι της Δ.Ο.Ε. (1996-2009)

1997-2001	Χρήστος Χρήστου (ΠΑΣΚ)
2001-2003	Βασίλης Παληγιάννης (ΔΑΚΕ)
2003-2009	Δημήτρης Μπράτης (ΠΑΣΚ)

Διατελέσαντες πρόεδροι της Ο.Λ.Μ.Ε. (1996-2009)

1997-2003	Νίκος Τσούλιας (ΠΑΣΚ)
2003-2004	Αντώνης Αντωνάκος (ΔΑΚΕ)
2004-2005	Γρηγόρης Καλομοίρης (ΣΕΚ)
2005-2007	Δημήτρης Γεώργας (ΔΑΚΕ)
2007-2008	Γρηγόρης Καλομοίρης (ΣΕΚ)
2008-2009	Κώστας Μανιάτης (ΠΑΣΚ)

Οδηγός Συνέντευξης

Διαμόρφωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

1) Περιγράψτε μου αδρομερώς το πλαίσιο (τόσο το γενικότερο όσο και το ειδικότερο εκπαιδευτικό) της περιόδου που κληθήκατε να δράσετε ως [ο/η εκάστοτε συνεντευξιαζόμενος/η].

2) Ποιες διαδικασίες και ενέργειες οδήγησαν, κατά τη γνώμη σας, στην αλλαγή του θεσμικού πλαισίου αναφορικά με τα σχολικά βιβλία και την καθιέρωση της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου;

3) Ποιοι φορείς ή ποιες ομάδες πίεσης συνετέλεσαν, κατά τη γνώμη σας, στη διαμόρφωση της πολιτικής για το πολλαπλό βιβλίο; Ποιοι ήταν οι προσανατολισμοί που πιστεύετε ότι είχαν; Ποιες οι ιδεολογικές προθέσεις τους;

4) Ποιοι παράγοντες υπήρξαν υποβοηθητικοί για το μετασχηματισμό της πολιτικής για το σχολικό βιβλίο, έτσι όπως εφαρμοζόταν μέχρι το 1997;

5) Συμμετείχατε εσείς, ως [ο/η εκάστοτε συνεντευξιαζόμενος/η], σε συζητήσεις σχετικά με τη διαμόρφωση της πολιτικής για το πολλαπλό βιβλίο; Τι ενέργειες πραγματοποιήσατε εκείνη την περίοδο; Γνωρίζετε το αποτέλεσμα των ζυμώσεων αυτών;

6) Ποιους στόχους ή ποιόν/ά πιστεύετε ότι ωφελούσε η ψήφιση της διάταξης για το πολλαπλό βιβλίο;

7) Συμμετείχατε, ως [ο/η εκάστοτε συνεντευξιαζόμενος/η], σε ζυμώσεις/συζητήσεις σχετικά με τη διαμόρφωση της γενικότερης εκπαιδευτικής πολιτικής της περιόδου στην οποία δράσατε; Είχατε λόγο στις διαδικασίες αυτές;

Εφαρμογή/Εγκατάλειψη της πολιτικής του πολλαπλού βιβλίου

1) Για ποιους λόγους πιστεύετε, ότι εγκαταλείφθηκε η πολιτική αυτή, ενώ είχε θεσμοθετηθεί; Ποια ήταν η άποψή σας για τη συγκεκριμένη πολιτική;

2) Ποιοι παράγοντες πιστεύετε, ότι λειτούργησαν ανασταλτικά στην εφαρμογή της πολιτικής αυτής μετά τη θεσμική της αποκρυστάλλωση με το Ν. 2525/97; Υπήρχαν συγκεκριμένοι φορείς/ομάδες που λειτούργησαν ανασταλτικά; Και αν ναι, με ποιο τρόπο και με βάση ποιες ιδεολογικές προθέσεις;

3) Συμμετείχατε, ως [ο/η εκάστοτε συνεντευξιαζόμενος/η], σε συζητήσεις που έλαβαν χώρα κατά την περίοδο εφαρμογής της ήδη θεσμοθετημένης πολιτικής; Τι ενέργειες πραγματοποιήσατε εκείνη την περίοδο;

* * *

4) Ποια θεωρείτε την καταλληλότερη πολιτική αναφορικά με τα σχολικά βιβλία για την ελληνική πραγματικότητα; Ποια είναι η πρότασή σας αναφορικά με την πολιτική για τα σχολικά βιβλία;

Χρονολόγιο

Α) Διαδικασίες παραγωγής σχολικών εγχειριδίων (1997-2001), με έμφαση στη βαθμίδα του Λυκείου⁹²⁹

1997

Ιανουάριος

8 Ιανουαρίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της ανάθεσης συγγραφής: α) του διδακτικού πακέτου *Γεωγραφία Β΄* Γυμνασίου στη συγγραφική ομάδα του Κ. Κουτσόπουλου (πρόεδρος), β) του διδακτικού πακέτου *Χημεία Γ΄* Γυμνασίου στη συγγραφική ομάδα του Ν. Σπυρέλη (πρόεδρος) / Ορισμός επιτροπών κρίσης για την αξιολόγησή τους (Πράξη 1/8-1-1997 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

Μάιος

19 Μαΐου: Κρίση του σχολικού βιβλίου *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Γ΄* Γυμνασίου / Απόρριψή του / Πρόταση του Τμήματος για αναμόρφωση (Πράξη 16/1997 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

Νοέμβριος

19 Νοεμβρίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της ανάθεσης συγγραφής: α) του σχολικού βιβλίου *Σοφοκλέους Αντιγόνη Β΄* Ενιαίου Λυκείου στους Φ. Κακριδή κ.ά, β) του σχολικού βιβλίου για τη *Βιολογία Γενικής Παιδείας Β΄* Ενιαίου Λυκείου στους Β. Περάκη κ.ά, γ) του σχολικού βιβλίου για τα *Μαθηματικά Θετικής Κατεύθυνσης Β΄* Ενιαίου Λυκείου στους Λ. Αδαμόπουλο κ.ά, δ) του σχολικού βιβλίου για τη *Βιολογία Θετικής Κατεύθυνσης Β΄* Ενιαίου Λυκείου στους Β. Περάκη κ.ά, ε) του σχολικού βιβλίου για τα *Μαθηματικά Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β΄* Ενιαίου Λυκείου στους Δ. Καραγεώργο κ.ά / Ορισμός επιτροπών κρίσης για την αξιολόγησή τους (Πράξη 33/19-11-1997 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

Δεκέμβριος

23 Δεκεμβρίου: Προκήρυξη διαγωνισμού για την παραγωγή **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τα *Μαθηματικά Α΄* Γυμνασίου.

⁹²⁹ Οι πληροφορίες που παρατίθενται για την περίοδο αυτή αντλήθηκαν από τις εξής πηγές: Πρακτικά Συνεδριάσεων του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (Συντονιστικού Συμβουλίου, Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης) των ετών 1997 έως και 2001.

31 Δεκεμβρίου: Τελική ημερομηνία υποβολής: α) των ολοκληρωμένων διδακτικών πακέτων για τη *Γεωγραφία Β΄* Γυμνασίου και *Χημεία Γ΄* Γυμνασίου, β) του αναμορφωμένου σχολικού βιβλίου για την *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Γ΄* Γυμνασίου.

1998

Ιανουάριος

14 Ιανουαρίου: 1) Συγκρότηση επιτροπών κρίσης για τα σχολικά βιβλία: α) *Σοφοκλέους Αντιγόνη Β΄* Ενιαίου Λυκείου, β) *Ελεύθερο Σχέδιο Β΄* Ενιαίου Λυκείου. 2) Έγκριση ανατύπωσης με διορθώσεις του υπάρχοντος –τότε– σχολικού βιβλίου *Ψυχολογία Β΄* Τ.Ε.Λ. για το σχολικό έτος 1998-99 (Πράξη 1/14-1-1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

Φεβρουάριος

4 Φεβρουαρίου: Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) του διδακτικού πακέτου *Φυσική Β΄* Γυμνασίου, β) του αναμορφωμένου σχολικού βιβλίου *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Γ΄* Γυμνασίου / Έγκριση κατ' αρχήν / Πρόταση για περαιτέρω βελτίωσή του (Πράξη 3/4-2-1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

Μέσα Φεβρουαρίου: Ολοκλήρωση της συγγραφής του νέου σχολικού βιβλίου *Θρησκευτικά Α΄* Ενιαίου Λυκείου.

Μάρτιος

15 Μαρτίου: Τελική ημερομηνία υποβολής των σχολικών βιβλίων *Βιολογία Γενικής Παιδείας Β΄* Ενιαίου Λυκείου, *Μαθηματικά Θετικής Κατεύθυνσης Β΄* Ενιαίου Λυκείου, *Βιολογία Θετικής Κατεύθυνσης Β΄* Ενιαίου Λυκείου, *Μαθηματικά Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Ενιαίου Λυκείου.

Μάιος

6 Μαΐου: Έγκριση ανατύπωσης χωρίς διορθώσεις του σχολικού βιβλίου για τη *Φυσική Γ΄* Γυμνασίου των Ζενάκου κ.ά για το σχολικό έτος 1998-99 (Πράξη 16/6-5-1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

29 Μαΐου: Προκήρυξη διαγωνισμού για την παραγωγή διδακτικών πακέτων στο πλαίσιο του έργου «Γλώσσα».

Ιούλιος

6 Ιουλίου: Δημοσίευση πρόσκλησης εκδήλωσης ενδιαφέροντος για την παραγωγή **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** στο πλαίσιο του Έργου: «Κοινωνικές Επιστήμες Ι» της Ενέργειας 1.1.α: «Προγράμματα-Βιβλία» του 1^{ου} Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ.

22 Ιουλίου: 1) Λήξη προθεσμίας υποβολής στην αρμόδια υπηρεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. του καταλόγου των διδακτικών βιβλίων που θα ανατυπωθούν ως έχουν για το σχολικό έτος 1999-2000. 2) Προκήρυξη συγγραφής **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Ιστορία* Γυμνασίου και Λυκείου (Πράξη 10/22-7-1998 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

Σεπτέμβριος

25 Σεπτεμβρίου: Τελική ημερομηνία υποβολής δηλώσεων συμμετοχής στην προκήρυξη συγγραφής **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Ιστορία* Γυμνασίου και Λυκείου.

Οκτώβριος

6 Οκτωβρίου: Καταληκτική ημερομηνία συμμετοχής στο διαγωνισμό για την παραγωγή **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τα *Μαθηματικά Α'* Γυμνασίου.

7 Οκτωβρίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της ανάθεσης συγγραφής του βιβλίου *Ιστορία Θεωρητικής Κατεύθυνσης Γ'* Ενιαίου Λυκείου στους Θ. Δετοράκη, Γ. Μαργαρίτη κ.ά και ορισμός επιτροπής κρίσης για την αξιολόγησή του (Πράξη 31/7-10-1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

15 Οκτωβρίου: 1) Έγκριση ανατύπωσης με διορθώσεις για το σχολικό έτος 1999-2000 των σχολικών βιβλίων *Ψυχολογία Α'* Ενιαίου Λυκείου και *Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς Β'* Ενιαίου Λυκείου. 2) Έγκριση εκτύπωσης από τον Ο.Ε.Δ.Β. για το σχολικό έτος 1999-2000 του διδακτικού πακέτου *Φυσική Β'* Γυμνασίου των Καραπαναγιώτη κ.ά (Πράξη 32/15-10-1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

30 Οκτωβρίου: Λήξη προθεσμίας υποβολής στην αρμόδια υπηρεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. του καταλόγου των διδακτικών βιβλίων που θα ανατυπωθούν με βελτιώσεις για το σχολικό έτος 1999-2000.

Νοέμβριος

3 Νοεμβρίου: Καθορισμός από το Συντονιστικό Συμβούλιο των επιτροπών κρίσης που θα αξιολογήσουν τα διδακτικά πακέτα *Ευκλείδεια Γεωμετρία* Ενιαίου Λυκείου, *Μαθηματικά Α'* Δημοτικού και Α' Γυμνασίου, *Πληροφορική* Γυμνασίου και Ενιαίου Λυκείου (Πράξη 15/3-11-1998 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

12 Νοεμβρίου: Προκήρυξη συγγραφής τεσσάρων σχολικών βιβλίων αναφοράς στο πλαίσιο του Τεχνικού Δελτίου «Γλώσσα».

18 Νοεμβρίου: Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του διδακτικού πακέτου *Βιολογία Γ΄ Γυμνασίου των Μ. Ανδριώτη κ.ά / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητας και εκτύπωσής του για το σχολικό έτος 1999-2000* (Πράξη 36/18-11-1988 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

Δεκέμβριος

22 Δεκεμβρίου: Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του διδακτικού πακέτου *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β΄ Ενιαίου Λυκείου (β΄ τεύχος) / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητας και εκτύπωσής του για το σχολικό έτος 1999-2000* (Πράξη 37/22-12-1998 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

1999

Ιανουάριος

13 Ιανουαρίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της ανάθεσης συγγραφής του βιβλίου *Ανθολόγιο Γ΄ Γυμνασίου με τίτλο «Παιδεία: Ποίηση, Μουσική-Αθλητισμός-Εκπαίδευση»* στους Α. Καμαρέτα, κ.ά και ορισμός επιτροπής κρίσης για την αξιολόγησή του (Πράξη 1/13-1-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

20 Ιανουαρίου: Συγκρότηση επιτροπής κρίσης για την αξιολόγηση των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τα *Μαθηματικά Α΄ Γυμνασίου*.

25 Ιανουαρίου: Τελική ημερομηνία υποβολής των ολοκληρωμένων **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Βιολογία Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου, *Βιολογία Θετικής Κατεύθυνσης* Ενιαίου Λυκείου, *Χημεία Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου, *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Ενιαίου Λυκείου.

Φεβρουάριος

10 Φεβρουαρίου: Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) του σχολικού βιβλίου *Φυσική Γενικής Παιδείας Γ΄ Ενιαίου Λυκείου των Ι. Χριστακόπουλου κ.ά*, β) του σχολικού βιβλίου *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας Γ΄ Ενιαίου Λυκείου των Θ. Λιανού κ.ά*, γ) του σχολικού βιβλίου *Αρχές Φιλοσοφίας Γ΄ Ενιαίου Λυκείου των Θ. Πελεgrίνη κ.ά / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητας και εκτύπωσής τους για το σχολικό έτος 1999-2000* (Πράξη 3/10-2-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

11 Φεβρουαρίου: Ορισμός της επιτροπής κρίσης των διδακτικών πακέτων για τη *Βιολογία Θετικής Κατεύθυνσης* Ενιαίου Λυκείου (Πράξη 4/11-2-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

23 Φεβρουαρίου: Συνεδρίαση της επιτροπής κρίσης του διδακτικού πακέτου *Βιοχημεία Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Γ' Ενιαίου Λυκείου.

24 Φεβρουαρίου: 1) Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) του διδακτικού πακέτου *Χημεία Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Γ' Ενιαίου Λυκείου, β) του διδακτικού πακέτου *Χημεία Θετικής Κατεύθυνσης* Γ' Ενιαίου Λυκείου, γ) του διδακτικού πακέτου *Βιοχημεία Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Γ' Ενιαίου Λυκείου / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητας και εκτύπωσής τους για το σχολικό έτος 1999-2000. 2) Έγκριση ανατύπωσης ως έχει του σχολικού βιβλίου *Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών* Β' Ενιαίου Λυκείου των Γέμτου κ.ά για το σχολικό έτος 1999-2000. 3) Έγκριση ριζικής αναμόρφωσης του υπάρχοντος –τότε– σχολικού βιβλίου *Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς* Β' Ενιαίου Λυκείου για διδακτική χρήση το σχολικό έτος 1999-00 (Πράξη 4/24-2-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

Μάρτιος

3 Μαρτίου: Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) του διδακτικού πακέτου *Βιολογία Θετικής Κατεύθυνσης* Γ' Ενιαίου Λυκείου των Αικ. Κομητοπούλου κ.ά, β) του διδακτικού πακέτου *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Β' Ενιαίου Λυκείου (Α' τεύχος) των Α. Γιαννακουδάκη κ.ά / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητας και εκτύπωσής τους για το σχολικό έτος 1999-2000 (Πράξη 5/3-3-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

10 Μαρτίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της ανάθεσης συγγραφής: α) του διδακτικού πακέτου *Δραματική Ποίηση* Γ' Γυμνασίου στους Φ. Κακριδή κ.ά, β) του διδακτικού πακέτου *Ομήρου Οδύσσεια και Ιλιάδα* Α' Γυμνασίου στους Γ. Ιγνατιάδη κ.ά / Ορισμός επιτροπών κρίσης για την αξιολόγησή τους (Πράξη 6/10-3-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

13 Μαρτίου: Συνεδρίαση της επιτροπής κρίσης του διδακτικού πακέτου *Βιολογία Γενικής Παιδείας* Γ' Ενιαίου Λυκείου.

16 Μαρτίου: Προκήρυξη επαναληπτικού διαγωνισμού για την παραγωγή **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Ευκλείδεια Γεωμετρία* Ενιαίου Λυκείου.

19 Μαρτίου: Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) του σχολικού βιβλίου *Νεοελληνική Λογοτεχνία Θεωρητικής Κατεύθυνσης Γ΄* Ενιαίου Λυκείου των Α. Αρμάου κ.ά, β) του διδακτικού πακέτου *Βιολογία Γενικής Παιδείας Γ΄* Ενιαίου Λυκείου των Β. Περάκη κ.ά, γ) του σχολικού βιβλίου *Ρητορικά Κείμενα Β΄* Ενιαίου Λυκείου των Κ. Δάλκου κ.ά / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητας και εκτύπωσής τους για το σχολικό έτος 1999-2000 (Πράξη 7/19-3-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

24 Μαρτίου: Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του διδακτικού πακέτου *Φυσική Β΄* Γυμνασίου των Ν. Αντωνίου κ.ά (**εναλλακτικό διδακτικό πακέτο**) / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητας και εκτύπωσής του για το σχολικό έτος 1999-00 (Πράξη 8/24-3-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

31 Μαρτίου: Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του διδακτικού πακέτου *Ευκλείδεια Γεωμετρία* Λυκείου των εκδόσεων Ζήτη που παρήχθη στο πλαίσιο του διαγωνισμού για την παραγωγή **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την Ευκλείδεια Γεωμετρία / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητας και εκτύπωσής του για το σχολικό έτος 1999-2000 (Πράξη 9/31-3-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

Απρίλιος

15 Απριλίου: Τελική ημερομηνία παράδοσης στον Ο.Ε.Δ.Β. των σχολικών βιβλίων που θα χρησιμοποιηθούν το σχολικό έτος 1999-2000.

16 Απριλίου: Κατάθεση της τελικής έκθεσης αξιολόγησης της επιτροπής κρίσης των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Βιολογία Θετικής Κατεύθυνσης* Ενιαίου Λυκείου.

20 Απριλίου: Συνεδρίαση της επιτροπής κρίσης του σχολικού βιβλίου για την *Ιστορία Θεωρητικής Κατεύθυνσης Γ΄* Ενιαίου Λυκείου των Θ. Δετοράκη, Γ. Μαργαρίτη κ.ά.

21 Απριλίου: 1) Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης α) του σχολικού βιβλίου για την *Ιστορία Θεωρητικής Κατεύθυνσης Γ΄* Ενιαίου Λυκείου των Θ. Δετοράκη, Γ. Μαργαρίτη κ.ά / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητας και εκτύπωσής του για το σχολικό έτος 1999-2000, β) των διδακτικών πακέτων για τα *Μαθηματικά Α΄* Γυμνασίου, που υποβλήθηκαν στο πλαίσιο του διαγωνισμού για την παραγωγή **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για το παραπάνω μάθημα / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητας τριών διδακτικών πακέτων, με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις. 2) Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της διδακτικής καταλληλότητας των εξής διδακτικών πακέτων: α) *Ανάπτυξη Εφαρμογών σε*

Προγραμματιστικό Περιβάλλον (2 στον αριθμό), με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις, β) *Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα* (1 στον αριθμό), με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις, γ) *Πολυμέσα-Δίκτυα* (1 στον αριθμό), με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις, δ) *Εφαρμογές Λογισμικού* (1 στον αριθμό), με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις, τα οποία παρήχθησαν στο πλαίσιο του διαγωνισμού για την παραγωγή **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** του τομέα Πληροφορικής και Νέων Τεχνολογιών (Πράξη 10/21-4-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

29 Απριλίου: 1) Καθορισμός από το Συντονιστικό Συμβούλιο της **διαδικασίας εφαρμογής του πολλαπλού βιβλίου** από το σχολικό έτος 1999-2000. 2) Έγκριση της πρόσκλησης εκδήλωσης ενδιαφέροντος για την αγορά διδακτικού υλικού για τα *Μαθηματικά Α΄ Δημοτικού*. 3) Συγκρότηση επιτροπών κρίσης για την αξιολόγηση των CD-ROM και των διδακτικών πακέτων των μαθημάτων του έργου «Κοινωνικές Επιστήμες II» και την αξιολόγηση του διδακτικού υλικού (CD-ROM, VIDEO) που παρήχθη στο πλαίσιο του έργου «Γλώσσα». 4) Έγκριση επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τα *Μαθηματικά Α΄ Δημοτικού* (Πράξη 8/29-4-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

30 Απριλίου: Κατάθεση της τελικής έκθεσης αξιολόγησης της επιτροπής κρίσης των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Ενιαίου Λυκείου.

Μάιος

10 Μαΐου: Κατάθεση της τελικής έκθεσης αξιολόγησης της επιτροπής κρίσης των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Βιολογία Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου και *Χημεία Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου.

11 Μαΐου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της εκτύπωσης από τον Ο.Ε.Δ.Β. σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων του διδακτικού πακέτου *Φυσική Β΄ Γυμνασίου των Ν. Αντωνίου κ.ά (εναλλακτικό διδακτικό πακέτο)*.

13 Μαΐου: Έγκριση επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων**: α) για τα *Φυσικά Δημοτικού* (2 στον αριθμό), *Φυσική Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου (3 στον αριθμό), γ) *Χημεία Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου (3 στον αριθμό). 2) Καθορισμός της διαδικασίας που θα ακολουθηθεί για την επαναπροκήρυξη των διδακτικών πακέτων των μαθημάτων, των οποίων η πρώτη προκήρυξη συγγραφής είχε αποβεί άκαρπη (Πράξη 9/13-5-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

28 Μαΐου: Προκήρυξη για τη συγγραφή **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων:** *Πληροφορική* Γυμνασίου, *Εφαρμογές Πληροφορικής/Υπολογιστών* Ενιαίου Λυκείου, *Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον*, *Πολυμέσα-Δίκτυα*, *Εφαρμογές Λογισμικού*, *Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα*.

Ιούνιος

3 Ιουνίου: Συγκρότηση επιτροπών κρίσης: α) για τα βιβλία που υποβλήθηκαν βάσει του Τεχνικού Δελτίου «Γλώσσα» (*Αρχαία Ελληνικά*, *Ανθολόγιο*, *Νέα Ελληνική Λογοτεχνία*) και β) για τα **εναλλακτικά διδακτικά πακέτα** για την *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή* Γ' Γυμνασίου, τις *Αρχές Οικονομίας* Α' Ενιαίου Λυκείου, την *Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς* Β' Ενιαίου Λυκείου, την *Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών* Β' Ενιαίου Λυκείου, τις *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας* Γ' Ενιαίου Λυκείου, την *Κοινωνιολογία* Γ' Ενιαίου Λυκείου (Πράξη 11/3-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

9 Ιουνίου: Κατάθεση της τελικής έκθεσης αξιολόγησης της επιτροπής κρίσης των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Τοπική Ιστορία*.

10 Ιουνίου: Τελική ημερομηνία κατάθεσης προτάσεων στο πλαίσιο της πρόσκλησης εκδήλωσης ενδιαφέροντος για την αγορά διδακτικού υλικού για τα *Μαθηματικά* Α' Δημοτικού.

17 Ιουνίου: 1) Πρώτη συνεδρίαση της επιτροπής για την εισαγωγή της ιστορίας και του πολιτισμού του ποντιακού ελληνισμού στα σχολικά βιβλία, η οποία συγκροτήθηκε ύστερα από πρόταση του προέδρου του Π.Ι. και με τις Πράξεις 12/1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου και 14/1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. 2) Έγκριση από το Συντονιστικό Συμβούλιο α) της εισήγησης της επιτροπής κρίσης των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Τοπική Ιστορία* β) επί της διαδικασίας του ενός εκ των δύο διορθωμένων **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τα *Φυσικά* Δημοτικού, γ) της πρότασης της επιτροπής κρίσης των διδακτικών πακέτων για την αγορά τριών **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Φυσική Κατευθύνσεων*, δ) επί της διαδικασίας του τέταρτου **εναλλακτικού διδακτικού πακέτου** για τη *Φυσική Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου (Πράξη 12/17-6-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

23 Ιουνίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της ανάθεσης συγγραφής του διδακτικού πακέτου *Φυσική* Γ' Γυμνασίου στους Ν. Αντωνίου κ.ά /

Συγκρότηση επιτροπής κρίσης για την αξιολόγησή του (Πράξη 17/23-6-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

30 Ιουνίου: Τελική ημερομηνία κατάθεσης στο Π.Ι. των διορθωμένων **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων**: α) *Φυσικά* Δημοτικού, β) *Φυσική Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου, γ) *Ιστορία* Γυμνασίου και Λυκείου.

Ιούλιος

7 Ιουλίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας τριών βιβλίων για την *Τοπική Ιστορία* Γυμνασίου (**εναλλακτικά διδακτικά πακέτα**) (Πράξη 19/7-7-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

14 Ιουλίου: 1) Δεύτερη συνεδρίαση της επιτροπής για την εισαγωγή της ιστορίας και του πολιτισμού του ποντιακού ελλητισμού στα σχολικά βιβλία, η οποία συγκροτήθηκε ύστερα από πρόταση του προέδρου του Π.Ι. και με τις Πράξεις 12/1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου και 14/1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. 2) Εξέταση των ενστάσεων αναφορικά με την αξιολόγηση των διδακτικών πακέτων *Φυσική Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης*. 3) Έγκριση επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο: α) για την επιλογή των τριών **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Φυσική Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης*, β) του διορθωμένου **εναλλακτικού διδακτικού πακέτου** για τη *Φυσική Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου (ομάδα Τρικαλινού), γ) των διορθωμένων **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τα *Μαθηματικά Α'* Γυμνασίου / Προώθησή τους στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής τους στο Γυμνάσιο. 4) Ορισμών επιτροπών κρίσης για την αξιολόγηση των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Ιστορία* Γυμνασίου και Λυκείου (Πράξη 14/14-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

15 Ιουλίου: Τελική ημερομηνία κατάθεσης των διορθωμένων **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων**: α) *Χημεία Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου, β) *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Ενιαίου Λυκείου.

21 Ιουλίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) της ανάθεσης ριζικής αναμόρφωσης του διδακτικού πακέτου *Βιολογία Γενικής Παιδείας Β'* Ενιαίου Λυκείου των Β. Περάκη κ.ά, β) της διδακτικής καταλληλότητας του διδακτικού πακέτου *Φυσική Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου των Χ. Τρικαλινού κ.ά, με την προϋπόθεση να γίνουν διορθώσεις, γ) της εισαγωγής κεφαλαίου για την ιστορία του ποντιακού και παρευξείνιου ελλητισμού στο σχολικό βιβλίο *Θέματα Ιστορίας Β'* Ενιαίου Λυκείου και της ανάθεσης συγγραφής του κεφαλαίου αυτού στον Κ.

Φωτιάδη και ορισμός επιτροπής κρίσης για την αξιολόγηση του παραπάνω κεφαλαίου, δ) της διδακτικής καταλληλότητας δύο εκ των τριών **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τα *Μαθηματικά Α΄* Γυμνασίου, με την προϋπόθεση να γίνουν ορισμένες βελτιώσεις (Πράξη 21/21-7-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

22 Ιουλίου: 1) Τροποποίηση της διαδικασίας πειραματικής εφαρμογής των διδακτικών πακέτων που παράγονται μέσω Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. 2) Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για την αξιολόγηση των νέων διδακτικών πακέτων (συγκεκριμένων μαθημάτων) μετά τη γενικευμένη εφαρμογή τους και καθορισμός ενός πλαισίου αξιολόγησης των διδακτικών εγχειριδίων κατά την πιλοτική εφαρμογή τους. 3) Έγκριση επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο: α) ενός εκ των δύο **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τις *Αρχές Οικονομίας Α΄* Ενιαίου Λυκείου, με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις / Προώθησή του στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής του στο Ενιαίο Λύκειο, β) ενός εκ των δύο **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τις *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας Γ΄* Ενιαίου Λυκείου, με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις / Προώθησή του στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής του στο Ενιαίο Λύκειο (Πράξη 15/22-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

27 Ιουλίου: 1) Έγκριση επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο: α) των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Γ΄* Γυμνασίου, με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις / Προώθησή τους στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής τους στο Γυμνάσιο, β) του διδακτικού πακέτου για το μάθημα *Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς Β΄* Ενιαίου Λυκείου, με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις, γ) του διδακτικού πακέτου για το μάθημα *Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών Β΄* Ενιαίου Λυκείου, με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις, δ) των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Οικιακή Οικονομία Α΄* και *Β΄* Γυμνασίου, με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις / Προώθησή τους στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής τους στο Γυμνάσιο. 2) Απόρριψη του διδακτικού πακέτου για την *Κοινωνιολογία Γ΄* Ενιαίου Λυκείου. 3) Επαναπομπή της κρίσης των διδακτικών πακέτων για το μάθημα *Φιλοσοφία* στην επιτροπή αξιολόγησης, προκειμένου να συντάξουν κοινή έκθεση αξιολόγησης (Πράξη 16/27-7-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

Αύγουστος

30 Αυγούστου: Τελική ημερομηνία κατάθεσης του διορθωμένου τέταρτου **εναλλακτικού διδακτικού πακέτου** για τη *Φυσική Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου.

Σεπτέμβριος

10 Σεπτεμβρίου: Τελική ημερομηνία υποβολής αιτήσεων για τη συμμετοχή στην αξιολόγηση των νέων διδακτικών πακέτων (συγκεκριμένων μαθημάτων).

15 Σεπτεμβρίου: 1) Τελική ημερομηνία κατάθεσης των διορθωμένων **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Φυσική Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης*. 2) Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της διδακτικής καταλληλότητας του τρίτου **εναλλακτικού διδακτικού πακέτου** για τα *Μαθηματικά Α΄ Γυμνασίου* (Πράξη 23/15-9-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

16 Σεπτεμβρίου: Έγκριση επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο: α) των τεσσάρων διορθωμένων **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Φυσική Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου (διδασκικά πακέτα εκδόσεων Πατάκη, ομάδας Κόκκοτα, ομάδας Ένωσης Ελλήνων Φυσικών, ομάδας Τρικαλινού) / Προώθησή τους στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής τους στο Ενιαίο Λύκειο, β) των διορθωμένων **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Φυσική Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* (διδασκικά πακέτα ομάδας Κόκκοτα, ομάδας Ντάνου, ομάδας Δρυ) / Προώθησή τους στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής τους στο Ενιαίο Λύκειο, γ) του διορθωμένου **εναλλακτικού διδακτικού πακέτου** για τα *Φυσικά Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού* (ομάδας Κόκκοτα) / Προώθησή του στο Τμήμα Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής του στο Δημοτικό και δ) του διορθωμένου διδακτικού πακέτου για τις *Εφαρμογές Πληροφορικής/Υπολογιστών Α΄ - Γ΄ Ενιαίου Λυκείου* / Προώθησή του στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής του στο Ενιαίο Λύκειο (Πράξη 20/16-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

28 Σεπτεμβρίου: 1) Εξέταση της ένστασης που υποβλήθηκε κατά της εισήγησης της επιτροπής κρίσης των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τα *Μαθηματικά Α΄ Δημοτικού*. 2) Έγκριση από το Συντονιστικό Συμβούλιο της αναμόρφωσης του υπάρχοντος -τότε- σχολικού βιβλίου *Κοινωνιολογία Γ΄ Ενιαίου Λυκείου*. 3) Έγκριση επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο των διορθωμένων **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* (διδασκικά πακέτα εκδόσεων Ζήτη, ομάδας Λιοδάκη, εκδόσεων Πατάκη) και *Γενικής Παιδείας* (διδασκικά πακέτα εκδόσεων Ζήτη, ομάδας Λιοδάκη,

εκδόσεων Πατάκη), καθώς και του διορθωμένου διδακτικού πακέτου για τις *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας Γ΄* Ενιαίου Λυκείου / Προώθησή τους στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας για την έγκριση εισαγωγής τους στο Ενιαίο Λύκειο. 4) Έγκριση των προτάσεων των επιτροπών κρίσης των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Ιστορία* Γυμνασίου και Λυκείου / Προώθησή τους στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής τους στο Ενιαίο Λύκειο (Πράξη 21/28-9-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

29 Σεπτεμβρίου: Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) των τριών **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** *Φυσική Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου: i) της ομάδας των εκδόσεων Πατάκη, ii) της ομάδας της Ένωσης Ελλήνων Φυσικών, iii) της ομάδας Κόκκοτα, β) των τριών **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** *Φυσική Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης*: i) της ομάδας Κόκκοτα, ii) της ομάδας Δρυ, iii) της ομάδας Ντάνου, γ) του διδακτικού πακέτου για την *Ψυχολογία Α΄* Ενιαίου Λυκείου της ομάδας Μάνου, δ) του διδακτικού πακέτου για τα *Ρητορικά Κείμενα Β΄* Ενιαίου Λυκείου των εκδόσεων Πατάκη / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητάς τους, με την προϋπόθεση να γίνουν οι απαραίτητες βελτιώσεις (Πράξη 25/29-9-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

30 Σεπτεμβρίου: Τελική ημερομηνία κατάθεσης του διδακτικού εγχειριδίου *Ανθολόγιο Επικής και Λυρικής Ποίησης*.

Οκτώβριος

1 Οκτωβρίου: Έγκριση επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο των διορθωμένων **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Οικιακή Οικονομία Α΄ & Β΄* Γυμνασίου / Προώθησή τους στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής τους στο Γυμνάσιο (Πράξη 22/1-10-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

4 Οκτωβρίου: Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) των διδακτικών πακέτων *Ιστορία* Λυκείου / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητας των βιβλίων των Α. Μαστραπά κ.ά και των εκδόσεων Πατάκη για την Α΄ Ενιαίου Λυκείου, το βιβλίο των Ι. Δημητρούκα, Θ. Ιωάννου κ.ά για τη Β΄ Ενιαίου Λυκείου και το βιβλίο των εκδόσεων Μεταίχμιο για τη Γ΄ Ενιαίου Λυκείου, β) του διδακτικού πακέτου για τις *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας Γ΄* Ενιαίου Λυκείου / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητάς του για χρήση ως εναλλακτικό βιβλίο, με την προϋπόθεση να γίνουν διορθώσεις (Πράξη 26/4-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

6 Οκτωβρίου: Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) των τριών **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Χημεία Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου: i) της ομάδας των εκδόσεων Πατάκη, ii) της ομάδας Λιοδάκη, iii) της ομάδας των εκδόσεων Ζήτη, β) των τριών **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης*: i) της ομάδας των εκδόσεων Πατάκη, ii) της ομάδας Λιοδάκη, iii) της ομάδας των εκδόσεων Ζήτη / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητάς τους, με την προϋπόθεση να γίνουν οι απαραίτητες βελτιώσεις γ) των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Βιολογία Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου, δ) των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Βιολογία Θετικής Κατεύθυνσης* / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητας των διδακτικών πακέτων της ομάδας της Πανελλήνιας Ένωσης Βιολόγων για τη *Βιολογία Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου και των ομάδων της Πανελλήνιας Ένωσης Βιολόγων και των εκδόσεων Πατάκη για τη *Βιολογία Θετικής Κατεύθυνσης*, με την προϋπόθεση να γίνουν οι απαραίτητες βελτιώσεις, ε) των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Οικιακή Οικονομία Α΄ & Β΄ Γυμνασίου* / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητάς τους, με την προϋπόθεση να γίνουν διορθώσεις (Πράξη 27/6-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

18 Οκτωβρίου: Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) του διδακτικού πακέτου *Αρχές Οικονομίας Α΄* Ενιαίου Λυκείου των Α. Δεδουσόπουλου κ.ά, β) των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Γ΄ Γυμνασίου* / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητάς τους, με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις (Πράξη 28/18-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

19 Οκτωβρίου: Υποβολή πρότασης από το Συντονιστικό Συμβούλιο στο ΥΠ.Ε.Π.Θ. αναφορικά με τη συγγραφή, αναπαραγωγή και διακίνηση των σχολικών βιβλίων (Πράξη 24/19-10-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

20 Οκτωβρίου: 1) Καταληκτική ημερομηνία του επαναληπτικού διαγωνισμού για την παραγωγή **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Ευκλείδεια Γεωμετρία* Λυκείου. 2) Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του διδακτικού πακέτου *Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών Β΄* Ενιαίου Λυκείου των εκδόσεων Λιβάνη / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητάς του, με την προϋπόθεση να γίνουν διορθώσεις (Πράξη 29/20-10-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

26 Οκτωβρίου: Συγκρότηση επιτροπής κρίσης για την αξιολόγηση των διδακτικών πακέτων *Ευκλείδεια Γεωμετρία* Λυκείου που κατατέθηκαν στο πλαίσιο του

επαναληπτικού διαγωνισμού για την παραγωγή **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για το παραπάνω μάθημα (Πράξη 25/26-10-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

29 Οκτωβρίου: Κατάθεση του σχολικού βιβλίου *Ανθολόγιο Επικής και Λυρικής Ποίησης*.

31 Οκτωβρίου: Τελική ημερομηνία παράδοσης στην επιτροπή κρίσης και στο Π.Ι. του βιβλίου *Ανθολόγιο Γ΄ Γυμνασίου* με τίτλο «*Παιδεία: Ποίηση-Μουσική, Αθλητισμός-Εκπαίδευση*» και των διδακτικών πακέτων *Δραματική Ποίηση Γ΄ Γυμνασίου* και *Ομήρου Οδύσσεια και Ιλιάδα Α΄ Γυμνασίου*.

Νοέμβριος

3 Νοεμβρίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της διδακτικής καταλληλότητας του διδακτικού πακέτου *Εφαρμογές Πληροφορικής-Υπολογιστών Α΄-Γ΄ Ενιαίου Λυκείου* της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας (Πράξη 30/3-11-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

10 Νοεμβρίου: 1) Κατάθεση στο Π.Ι. των ολοκληρωμένων σχολικών βιβλίων αναφοράς που προέκυψαν από την προκήρυξη που δημοσιεύθηκε στις 12.11.1998. 2) Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του διδακτικού πακέτου *Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς Β΄ Ενιαίου Λυκείου* των εκδόσεων «Μεταίχμιο» / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητάς του, με την προϋπόθεση να γίνουν διορθώσεις (Πράξη 31/10-11-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

15 Νοεμβρίου: 1) Ορισμός των επιτροπών κρίσης για την αξιολόγηση των παραπάνω σχολικών βιβλίων αναφοράς. 2) Απάντηση σε επιστολή της Π.Ο.Ε.Β. 3) Έγκριση από το Συντονιστικό Συμβούλιο της ανατύπωσης των διδακτικών πακέτων *Πληροφορική Γ΄ Ενιαίου Λυκείου* (Πράξη 26/15-11-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

24 Νοεμβρίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) της εκτύπωσης από τον Ο.Ε.Δ.Β. των εξής **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων:** i) Για το σχολικό έτος 2000-01: *Φυσική Γενικής Παιδείας Α΄ και Β΄ Ενιαίου Λυκείου* της ομάδας των εκδόσεων Πατάκη, της ομάδας Κόκκοτα, της ομάδας της Ένωσης Ελλήνων Φυσικών και το βιβλίο των Γ. Ζησιμόπουλου κ.ά (4 στον αριθμό) και *Φυσική Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β΄ Ενιαίου Λυκείου* της ομάδας του Κόκκοτα, της ομάδας Δρυ και της ομάδας Ντάνου (3 στον αριθμό), ii) Για το σχολικό έτος 2001-02: *Φυσική Γενικής Παιδείας Γ΄ Ενιαίου Λυκείου* της ομάδας των εκδόσεων Πατάκη, της ομάδας Κόκκοτα, της ομάδας της Ένωσης Ελλήνων Φυσικών

και το βιβλίο των Γ. Ζησιμόπουλου κ.ά (4 στον αριθμό) και *Φυσική Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Γ' Ενιαίου Λυκείου της ομάδας Κόκκοτα, της ομάδας Δρυ και της ομάδας Ντάνου (3 στον αριθμό), β) της ανάθεσης συγγραφής των βιβλίων καθηγητή/τριας για τη *Χημεία Γενικής Παιδείας* Α' Ενιαίου Λυκείου στους Α. Μαυρόπουλο κ.ά, *Χημεία Γενικής Παιδείας* Β' Ενιαίου Λυκείου στους Ε. Καπετάνου κ.ά, *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Β' Ενιαίου Λυκείου στους Α. Γιαννακουδάκη κ.ά, *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Γ' Ενιαίου Λυκείου στους Α. Κολοκούρη κ.ά, γ) της εκτύπωσης από τον Ο.Ε.Δ.Β. των εξής **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων**: *Χημεία Γενικής Παιδείας* Α' Ενιαίου Λυκείου, *Χημεία Γενικής Παιδείας* Β' Ενιαίου Λυκείου, *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Β' Ενιαίου Λυκείου, *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Γ' Ενιαίου Λυκείου της ομάδας των εκδόσεων Πατάκη, της ομάδας των εκδόσεων Ζήτη και της ομάδας Λιοδάκη (Πράξη 32/24-11-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

25 Νοεμβρίου: 1) Απόφαση για αλλαγή της χρήσης του σχολικού βιβλίου *Ανθολόγιο Επικής και Λυρικής Ποίησης* και εκ νέου ανάθεση της συγγραφής του σε άλλους συγγραφείς. 2) Έγκριση επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο του διορθωμένου διδακτικού πακέτου για την *Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς* Β' Ενιαίου Λυκείου (Πράξη 27/25-11-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

Δεκέμβριος

1 Δεκεμβρίου: Έγκριση εκτύπωσης από τον Ο.Ε.Δ.Β. του διδακτικού πακέτου *Ρητορικά Κείμενα* Β' Ενιαίου Λυκείου (Πράξη 33/1-12-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

8 Δεκεμβρίου: 1) Κρίση του **εναλλακτικού διδακτικού πακέτου** για τη *Βιολογία Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου της ομάδας Μολφέτα / Έγκριση διδακτικής καταλληλότητάς του, με την προϋπόθεση να γίνουν οι απαραίτητες διορθώσεις. 2) Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) της εκτύπωσης των παρακάτω **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων**: i) για τη *Βιολογία Γενικής Παιδείας* (Β' και Γ' Ενιαίου Λυκείου) το διδακτικό πακέτο της ομάδας της Πανελλήνιας Ένωσης Βιολόγων, ii) για τη *Βιολογία Θετικής Κατεύθυνσης* (Β' και Γ' Ενιαίου Λυκείου) τα διδακτικά πακέτα της ομάδας των εκδόσεων Πατάκη και της ομάδας της Πανελλήνιας Ένωσης Βιολόγων (Πράξη 34/8-12-1999 Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης), β) της διδακτικής καταλληλότητας των **εναλλακτικών διδακτικών**

πακέτων για την *Οικιακή Οικονομία Α΄ & Β΄* Γυμνασίου (Πράξη 34/8-12-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

15 Δεκεμβρίου: Έγκριση επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο: α) ενός διδακτικού πακέτου για την *Ευκλείδεια Γεωμετρία* Λυκείου, που κατατέθηκε στο πλαίσιο του διαγωνισμού για την παραγωγή **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για το παραπάνω μάθημα, β) του διορθωμένου διδακτικού πακέτου για τις *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας Γ΄* Ενιαίου Λυκείου / Προώθησή τους στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής τους στο Ενιαίο Λύκειο (Πράξη 29/15-12-1999 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

22 Δεκεμβρίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) της διδακτικής καταλληλότητας: i) των διδακτικών πακέτων *Οικιακή Οικονομία Α΄ & Β΄* Γυμνασίου της συγγραφικής ομάδας Κ. Αποστολόπουλου κ.ά, με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις, ii) του διδακτικού πακέτου *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας Γ΄* Ενιαίου Λυκείου των Πανεθυμιτάκη κ.ά, με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις, iii) του διδακτικού πακέτου *Ευκλείδεια Γεωμετρία* Ενιαίου Λυκείου της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας, με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις, β) της εκτύπωσης από τον Ο.Ε.Δ.Β. του διδακτικού πακέτου *Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς Β΄* Ενιαίου Λυκείου των εκδόσεων Μεταίχμιο για χρήση κατά το σχολικό έτος 2000-01, γ) της ανατύπωσης: i) του διδακτικού πακέτου *Βιολογία Γενικής Παιδείας Β΄* Ενιαίου Λυκείου των Β. Περάκη κ.ά, με την προϋπόθεση να γίνουν ριζικές βελτιώσεις, ii) του διδακτικού πακέτου *Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών Β΄* Ενιαίου Λυκείου των εκδόσεων Λιβάνη, iii) του σχολικού βιβλίου *Κοινωνιολογία Γ΄* Ενιαίου Λυκείου των Ιντζεσίλογλου κ.ά, με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις (Πράξη 36/22-12-1999 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

31 Δεκεμβρίου: Τελική ημερομηνία παράδοσης στο Π.Ι. του αναμορφωμένου διδακτικού πακέτου *Βιολογία Γενικής Παιδείας Β΄* Ενιαίου Λυκείου των Β. Περάκη κ.ά.

2000

Φεβρουάριος

1 Φεβρουαρίου: Συγκρότηση επιτροπών κρίσης των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων:** *Πληροφορική* Γυμνασίου, *Εφαρμογές Πληροφορικής/Υπολογιστών* Ενιαίου Λυκείου, *Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικών Συστήματα,*

Πολυμέσα-Δίκτυα, Εφαρμογές Λογισμικού, Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον (Πράξη 1/1-2-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

3 Φεβρουαρίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) της διδακτικής καταλληλότητας και της εκτύπωσης από τον Ο.Ε.Δ.Β. του διδακτικού πακέτου *Φυσική Γ΄* Γυμνασίου των Β. Καραπαναγιώτη κ.ά, β) της εκτύπωσης από τον Ο.Ε.Δ.Β. (σε 3.500 αντίτυπα, για την ενημέρωση των εκπαιδευτικών) του **εναλλακτικού διδακτικού πακέτου** *Φυσική Β΄* Γυμνασίου των Ν. Αντωνίου κ.ά (Πράξη 3/3-2-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

15 Φεβρουαρίου: 1) Εξέταση των ενστάσεων: α) στην κρίση της επιτροπής αξιολόγησης για τον επαναληπτικό διαγωνισμό για την παραγωγή **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Ευκλείδεια Γεωμετρία* Λυκείου / Απόρριψή τους, β) στην κρίση της επιτροπής αξιολόγησης για τις *Αρχές Φιλοσοφίας Γ΄* Ενιαίου Λυκείου / Απόρριψή της. 2) Έγκριση επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Πληροφορική* Γυμνασίου και προώθησή τους στο Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για την έγκριση εισαγωγής τους στο Γυμνάσιο (Πράξη 2/15-2-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

16 Φεβρουαρίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) της διδακτικής καταλληλότητας και εκτύπωσης των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Πληροφορική* Γυμνασίου της Ε.Π.Υ. και των εκδόσεων Πατάκη, β) της εκτύπωσης του διδακτικού πακέτου για τη *Βιολογία Γενικής Παιδείας* της ομάδας Μολφέτα, ως εναλλακτικού βιβλίου, για το σχολικό έτος 2001-02 (Πράξη 4/16-2-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

20 Φεβρουαρίου: Τελική ημερομηνία παράδοσης των εισηγήσεων των επιτροπών κρίσης των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων:** *Πληροφορική* Γυμνασίου, *Εφαρμογές Πληροφορικής/Υπολογιστών* Ενιαίου Λυκείου, *Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα, Πολυμέσα-Δίκτυα, Εφαρμογές Λογισμικού, Ανάπτυξη Εφαρμογών σε Προγραμματιστικό Περιβάλλον.*

23 Φεβρουαρίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της διδακτικής καταλληλότητας: α) ενός διδακτικού πακέτου για το μάθημα *Τεχνολογία Υπολογιστικών Συστημάτων και Λειτουργικά Συστήματα*, με την προϋπόθεση να γίνουν διορθώσεις, β) ενός διδακτικού πακέτου για το μάθημα *Εφαρμογές Πληροφορικής/Υπολογιστών* Λυκείου, με την προϋπόθεση να γίνουν διορθώσεις, γ) δύο διδακτικών πακέτων για το μάθημα *Πολυμέσα-Δίκτυα*, με την προϋπόθεση να

γίνουν διορθώσεις (Πράξη 5/23-2-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

28 Φεβρουαρίου: Ολοκλήρωση σε μορφή χρωμοφάν των διδακτικών πακέτων: *Βιολογία Γενικής Παιδείας Β΄* Ενιαίου Λυκείου, *Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών, Εισαγωγή στο Δίκαιο και τους Πολιτικούς Θεσμούς, Αρχές Οικονομίας, Ψυχολογία*, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν κατά το σχολικό έτος 2000-01.

Μάρτιος

15 Μαρτίου: 1) Ολοκλήρωση σε μορφή χρωμοφάν του σχολικού βιβλίου *Ηροδότου Ιστορίες*, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί κατά το σχολικό έτος 2000-01. 2) Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για τροποποιήσεις στο σχολικό βιβλίο *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας Θεωρητικής Κατεύθυνσης Γ΄* Ενιαίου Λυκείου (Πράξη 8/15-3-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης). 3) Κρίση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του **εναλλακτικού διδακτικού πακέτου** για την *Οικιακή Οικονομία Α΄ & Β΄* Γυμνασίου των Κ. Αποστολόπουλου κ.ά / Έγκριση της διδακτικής καταλληλότητάς του (Πράξη 8/15-3-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

30 Μαρτίου: 1) Τελική ημερομηνία παράδοσης στο Π.Ι. ολοκληρωμένων των βιβλίων καθηγητή/τριας: *Χημεία Γενικής Παιδείας Α΄* Ενιαίου Λυκείου, *Χημεία Γενικής Παιδείας Β΄* Ενιαίου Λυκείου, *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Β΄* Ενιαίου Λυκείου, *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης Γ΄* Ενιαίου Λυκείου. 2) Ολοκλήρωση σε μορφή χρωμοφάν των βιβλίων *Ανθολόγιο Β΄ Γυμνασίου, Δραματική Ποίηση Γ΄ Γυμνασίου και Πληροφορική Γυμνασίου*, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν κατά το σχολικό έτος 2000-01.

Απρίλιος

5 Απριλίου: Έγκριση εκτύπωσης από τον Ο.Ε.Δ.Β. του βιβλίου καθηγητή του διδακτικού πακέτου *Τοπική Ιστορία* των Μ. Ρεπούση, Γ. Λεοντσίνη (Πράξη 10/5-4-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

14 Απριλίου: Ολοκλήρωση σε μορφή χρωμοφάν του σχολικού βιβλίου *Ομήρου Οδύσσεια*, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί κατά το σχολικό έτος 2000-01.

Μάιος

19 Μαΐου: Διατύπωση παρατηρήσεων: α) για το **εναλλακτικό διδακτικό πακέτο** *Ιστορία Γενικής Παιδείας Α΄* Ενιαίου Λυκείου των εκδόσεων Πατάκη και β) για το διδακτικό πακέτο *Ιστορία Γ΄* Ενιαίου Λυκείου των εκδόσεων «Μεταίχμιος» (Πράξη 10/19-5-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

25 Μαΐου: Συζήτηση γύρω από τη διαδικασία επιλογής του **πολλαπλού βιβλίου** (Πράξη 11/25-5-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

Ιούνιος

7 Ιουνίου: 1) Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της διδακτικής καταλληλότητας των βιβλίων καθηγητή/τριας: α) για τη *Φυσική Γενικής Παιδείας* (4 διδακτικών πακέτων), β) για τη *Φυσική Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* (3 διδακτικών πακέτων). 2) Έγκριση διδακτικής καταλληλότητας και εκτύπωσης από τον Ο.Ε.Δ.Β. του διορθωμένου διδακτικού πακέτου για την *Ευκλείδεια Γεωμετρία* Λυκείου της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως δεύτερο εναλλακτικό πακέτο για τη διδασκαλία της Ευκλείδειας Γεωμετρίας το σχολικό έτος 2001-02 (Πράξη 16/7-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

14 Ιουνίου: 1) Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της εκτύπωσης των παραπάνω διδακτικών πακέτων: α) του διδακτικού πακέτου *Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου Κόσμου* Γ' Ενιαίου Λυκείου της ομάδας των εκδόσεων Πατάκη για το σχολικό έτος 2002-03, β) του διδακτικού πακέτου *Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου Κόσμου* Β' Ενιαίου Λυκείου των Ι. Δημητρούκα, Θ. Ιωάννου κ.ά για το σχολικό έτος 2001-02. 2) Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της εισήγησης για τροποποίησης των Υ.Α. σχετικά με την εισαγωγή τριών **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Τοπική Ιστορία* (το σχολικό έτος 2001-02 αντί του σχολικού έτους 2000-01) και της αντίστοιχης Υ.Α. σχετικά με την εισαγωγή δύο **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τα *Ρητορικά Κείμενα Θεωρητικής Κατεύθυνσης* Β' Ενιαίου Λυκείου (για χρήση το σχολικό έτος 2001-02). 3) Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της χρήσης για το σχολικό έτος 2001-02 των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Βιολογία* Ενιαίου Λυκείου (Βιολογία Γενικής Παιδείας Β' και Γ' Ενιαίου Λυκείου, Βιολογία Θετικής Κατεύθυνσης Β' και Γ' Ενιαίου Λυκείου), των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Οικιακή Οικονομία* Α' και Β' Γυμνασίου και των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τα *Μαθηματικά* Α' Γυμνασίου και των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Ευκλείδεια Γεωμετρία* Α' και Β' Ενιαίου Λυκείου και των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για την *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή* Γ' Γυμνασίου και των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Φυσική Γενικής Παιδείας* Γ' Ενιαίου Λυκείου και *Φυσική Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Γ' Ενιαίου Λυκείου. 4) Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της

εκτύπωσης του βιβλίου καθηγητή για το μάθημα *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας* Γ' Ενιαίου Λυκείου των Λιανού κ.ά, με την προϋπόθεση να γίνουν βελτιώσεις (Πράξη 17/14-6-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

22 Ιουνίου: 1) Έγκριση από το Συντονιστικό Συμβούλιο της έκδοσης δύο σχολικών βιβλίων των Τ.Ε.Ε. από το Π.Ι. 2) Έγκριση επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο των βιβλίων καθηγητή/τριας για τα **εναλλακτικά διδακτικά πακέτα** για τη *Βιολογία Γενικής Παιδείας Β' και Γ' Ενιαίου Λυκείου* και *Βιολογία Θετικής Κατεύθυνσης Β' και Γ' Ενιαίου Λυκείου* (Πράξη 13/22-6-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

Ιούλιος

4 Ιουλίου: Έγκριση επί της διαδικασίας από το Συντονιστικό Συμβούλιο των βιβλίων του καθηγητή: α) των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Χημεία Γενικής Παιδείας* Ενιαίου Λυκείου: i) των εκδόσεων Πατάκη, ii) των εκδόσεων Ζήτη, iii) της ομάδας Λιοδάκη, β) των **εναλλακτικών διδακτικών πακέτων** για τη *Χημεία Θετικής και Τεχνολογικής Κατεύθυνσης* Ενιαίου Λυκείου: i) των εκδόσεων Πατάκη, ii) των εκδόσεων Ζήτη, iii) της ομάδας Λιοδάκη (Πράξη 14/4-7-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

12 Ιουλίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της εισήγησης σχετικά με την προμήθεια και διανομή των βιβλίων των ξένων γλωσσών στο Γυμνάσιο (των εγκεκριμένων σειρών που περιέχονται στις Υ.Α. Γ2/2841/4-7-2000, Γ2/2842/4-7-2000, Γ2/2843/4-7-2000) για το σχολικό έτος 2000-01 (Πράξη 20/12-7-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

Αύγουστος

30 Αυγούστου: 1) Ολοκλήρωση σε μορφή χρωμοφάν του σχολικού βιβλίου *Ομήρου Ιλιάδα*, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί κατά το σχολικό έτος 2000-01. 2) Καταληκτική ημερομηνία παράδοσης στο Π.Ι. του ολοκληρωμένου διδακτικού πακέτου *Φυσική Γ' Γυμνασίου*.

Οκτώβριος

26 Οκτωβρίου: Συζήτηση για τη διαδικασία αξιολόγησης των προγραμμάτων σπουδών και των σχολικών βιβλίων που είχαν παραχθεί το προηγούμενο διάστημα στο πλαίσιο της πράξης «*Αξιολόγηση προγραμμάτων σπουδών και βιβλίων Τ.Ε.Ε.*» (Πράξη 21/26-10-2000 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

Δεκέμβριος

4 Δεκεμβρίου: Έγκριση από το Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: α) της εκτύπωσης του διδακτικού πακέτου *Ιστορία Α' Ενιαίου Λυκείου* των εκδόσεων Πατάκη για το σχολικό έτος 2001-02, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως εναλλακτικό βιβλίο για τη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας, β) της διδακτικής καταλληλότητας του διδακτικού πακέτου *Φυσική Γ' Γυμνασίου* των Αντωνίου κ.ά και της εκτύπωσής του από τον Ο.Ε.Δ.Β. για το σχολικό έτος 2001-02 (Πράξη 28/4-12-2000 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

2001

Ιανουάριος

30 Ιανουαρίου: Έγγραφο από το Γραφείο του Υπουργού Παιδείας σχετικά με την επιλογή του καταλληλότερου **εναλλακτικού διδακτικού πακέτου** –όπου είχε παραχθεί– που θα χρησιμοποιηθεί για τη διδασκαλία των σχετικών μαθημάτων κατά το σχολικό έτος 2001-02.

Φεβρουάριος

8 Φεβρουαρίου: Απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου για συγκρότηση τετραμελών επιτροπών που θα αξιολογήσουν συγκριτικά τα **εναλλακτικά διδακτικά πακέτα** για τη *Φυσική, Χημεία, Βιολογία* Ενιαίου Λυκείου και θα επιλέξουν το καταλληλότερο, το οποίο θα εκτυπωθεί και θα διανεμηθεί στα σχολεία για το σχολικό έτος 2001-02 (Πράξη 6/8-2-2001 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

Μάρτιος

12 Μαρτίου: Έγκριση της ανατύπωσης: α) του υπάρχοντος –τότε– διδακτικού πακέτου για τα *Μαθηματικά Α' Δημοτικού* για χρήση κατά το σχολικό έτος 2001-02 (Πράξη 5/12-3-2001 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης). β) Έγκριση της ανατύπωσης ως έχει του σχολικού βιβλίου για τα *Μαθηματικά Α' Γυμνασίου* των Α. Αλιμπινίση κ.ά για το σχολικό έτος 2001-02, αντί του πολλαπλού βιβλίου, λόγω μη εξασφάλισης συνέχειας με τα αντίστοιχα βιβλία για τη Β' και Γ' Γυμνασίου (Πράξη 7/12-3-2001 του Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης).

Οκτώβριος

4 Οκτωβρίου: Έγγραφο υπ' αριθμ. Γ1/863/4-10-2001 της Διεύθυνσης Σπουδών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του ΥΠ.Ε.Π.Θ. αναφορικά με τη χρήση της νέας νομισματικής μονάδας (ευρώ) στα σχολικά βιβλία για τα *Μαθηματικά Δημοτικού* που θα εκτυπωθούν για το σχολικό έτος 2002-03.

9 Οκτωβρίου: Έγκριση της εισήγησης για διορθώσεις στα σχολικά βιβλία για τα *Μαθηματικά* του Δημοτικού (προσαρμογή των ασκήσεων και των προβλημάτων στη νέα νομισματική μονάδα) / Συγκρότηση ομάδας εργασίας για την προσαρμογή των σχολικών βιβλίων (Πράξη 13/9-10-2001 του Τμήματος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης).

* * *

B) Διαδικασίες παραγωγής σχολικών εγχειριδίων (2002-2008), με έμφαση στην υποχρεωτική εκπαίδευση⁹³⁰

2003

Μάρτιος

13 Μαρτίου: Δημοσίευση των Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ. (ΦΕΚ 303 και 304).

Μάιος

12 Μαΐου: Πρόσκληση της Ειδικής Υπηρεσίας Διαχείρισης Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. προς το Π.Ι. με θέμα την υποβολή πρότασης στο Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. για τη χρηματοδότηση της πράξης «*Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων*».

15 Μαΐου: Αποδοχή της πρόσκλησης από το Π.Ι. και ανάληψη της υποχρέωσης να καταθέσει Τεχνικά Δελτία Έργων/Υποέργων για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων και την εκπόνηση υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού για την υποχρεωτική εκπαίδευση (Πράξη 7/15-5-2003 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

17 Μαΐου: Έναρξη των διαδικασιών υλοποίησης του φυσικού αντικειμένου της κατηγορίας πράξεων 2.2.1.α, δηλαδή της παραγωγής έντυπου και υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού.

21 Μαΐου: 1) *Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος:* α) για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων του Δημοτικού και Γυμνασίου, β) για τη δημιουργία μητρώου φιλόλογων για το Νηπιαγωγείο-Δημοτικό και το Γυμνάσιο, γ) για τη δημιουργία μητρώου εικονογράφων/σκιτσογράφων για το Νηπιαγωγείο-Δημοτικό και το Γυμνάσιο, δ) για τη δημιουργία μητρώου αξιολογητών για το Νηπιαγωγείο-Δημοτικό και το Γυμνάσιο. 2) *Προκήρυξη ανοικτού δημόσιου διαγωνισμού:* α) για τη συγγραφή των διδακτικών πακέτων του Δημοτικού και Γυμνασίου, β) για τη δημιουργία υποστηρικτικού

⁹³⁰ Οι πληροφορίες που παρατίθενται για την περίοδο αυτή αντλήθηκαν από τις πηγές που αναφέρονται αναλυτικά στο υποκεφάλαιο 4.3 του Β' Μέρους της παρούσας μελέτης.

εκπαιδευτικού υλικού για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο. 3) *Δημοσίευση* των γενικών προδιαγραφών και των κριτηρίων αξιολόγησης του εκπαιδευτικού υλικού: α) συμπληρωματικές προδιαγραφές εκπαιδευτικού υλικού Δημοτικού (τόμος Γ', τεύχος Α') και Γυμνασίου (τόμος Γ', τεύχος Β'), β) γενικές προδιαγραφές και κριτήρια αξιολόγησης εκπαιδευτικού υλικού (τόμος Γ', τεύχος Γ'), γ) συμπληρωματικές οδηγίες προς τους συγγραφείς και τους εκπαιδευτικούς (τόμος Γ', τεύχος Δ').

30 Μαΐου: Δημοσίευση θεμάτων προς ανάπτυξη για τις συγγραφικές και δημιουργικές ομάδες («δείγματα γραφής») (αυτά τα δείγματα γραφής αφορούσαν το σύνολο του έντυπου και υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο).

Ιούνιος

13 Ιουνίου: Λήξη προθεσμίας κατάθεσης δηλώσεων συμμετοχής για τις ενημερωτικές ημερίδες των υποψήφιων συγγραφέων.

19 Ιουνίου: Επαναδημοσίευση του συνόλου σχεδόν των προσκλήσεων εκδήλωσης ενδιαφέροντος και των προκηρύξεων διαγωνισμού που είχαν δημοσιευτεί στις 21.5.2003 με διάφορες τροποποιήσεις (η κυριότερη αφορούσε την παροχή της δυνατότητας στις επιτροπές κρίσης να προτείνουν παρατηρήσεις στο επικρατέστερο δείγμα γραφής, το οποίο θα επανακρινόταν εντός δέκα ημερών).

23 - 27 Ιουνίου 2003: Ενημερωτικές ημερίδες για τους υποψήφιους συγγραφείς διδακτικού υλικού και τους δημιουργούς υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού.

26 Ιουνίου: Απάντηση του Π.Ι. (Τμήμα Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης) στις εκδόσεις «Μεταίχιμο» σχετικά με ζητήματα που αφορούσαν τα διδακτικά πακέτα *Γλώσσα Α', Β', Γ' Δημοτικού* και *Μαθηματικά Α', Β' Δημοτικού*.

Ιούλιος

17 Ιουλίου: 1) Τροποποίηση προσκλήσεων εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη δημιουργία μητρώου αξιολογητών για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο [η τροποποίηση αφορούσε την τελική ημερομηνία υποβολής αίτησης εγγραφής στο μητρώο (από 25/6 στις 25/8)]. 2) Απάντηση του προέδρου του Π.Ι. στην προσφυγή του «Γεωγραφικού Ινστιτούτου Σωκράτη Αγγελέτου» σχετικά με την τροποποίηση της προκήρυξης του διαγωνισμού για τη δημιουργία υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού για το Νηπιαγωγείο-Δημοτικό και το Γυμνάσιο (Πράξη 13/17-7-2003 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

24 Ιουλίου: Δημοσίευση πρόσκλησης εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή του διδακτικού πακέτου *Αγγλικά Γ' Δημοτικού*.

Αύγουστος

25 Αυγούστου: 1) Διενέργεια διαγωνισμού με κριτήριο κατακύρωσης τη συμφερότερη προσφορά: α) για τη δημιουργία υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο, β) για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο. 2) Λήξη προθεσμίας υποβολής αιτήσεων εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων του Δημοτικού και Γυμνασίου. 3) Τελική ημερομηνία υποβολής αίτησης εγγραφής στο μητρώο αξιολογητών.

26 Αυγούστου: Ανακοίνωση του προέδρου του Π.Ι. για τη διαδικασία συγκρότησης των επιτροπών κρίσης των δειγμάτων γραφής.

Σεπτέμβριος

1 - 3 Σεπτεμβρίου: Συγκρότηση των επιτροπών κρίσης.

4 - 13 Σεπτεμβρίου: Ενημερωτικές ημερίδες για τα επιλεγθέντα μέλη των επιτροπών κρίσης των διδακτικών πακέτων και του υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού.

Οκτώβριος

8 Οκτωβρίου: Λήξη προθεσμίας υποβολής αίτησης εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή του διδακτικού πακέτου *Αγγλικά Γ' Δημοτικού*.

13 Οκτωβρίου: Δημοσίευση προσωρινού πίνακα υποψηφίων αναδόχων για τη συγγραφή έντυπου εκπαιδευτικού υλικού και τη δημιουργία υποστηρικτικού υλικού του Νηπιαγωγείου-Δημοτικού και Γυμνασίου.

15 Οκτωβρίου: Δημοσίευση τελικού πίνακα αναδόχων για τη συγγραφή έντυπου εκπαιδευτικού υλικού και τη δημιουργία υποστηρικτικού υλικού του Νηπιαγωγείου-Δημοτικού και Γυμνασίου. Υπογραφή συμβάσεων.

22 Οκτωβρίου: Δημιουργία μητρώου φιλολόγων και σκιτσογράφων για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο.

Νοέμβριος

5 Νοεμβρίου: 1) Προκηρύξεις *επαναληπτικών* διαγωνισμών για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων και τη δημιουργία υποστηρικτικού υλικού του Νηπιαγωγείου-Δημοτικού και Γυμνασίου. 2) *Επαναληπτικές* προσκλήσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή των διδακτικών πακέτων και τη δημιουργία υποστηρικτικού υλικού του Νηπιαγωγείου-Δημοτικού και Γυμνασίου (τα παραπάνω αφορούσαν

συγκεκριμένα μαθήματα, των οποίων οι προκηρύξεις που δημοσιεύτηκαν στις 21.5.2003 είχαν αποβεί άκαρπες⁹³¹).

13 Νοεμβρίου: Ενημερωτική ημερίδα για τους υποψήφιους συγγραφείς των διδακτικών πακέτων και τους υποψήφιους δημιουργούς υποστηρικτικού υλικού των προκηρύξεων που δημοσιεύτηκαν στις 5.11.2003.

Μεταξύ 7 - 21 Νοεμβρίου: Δημοσίευση των θεμάτων γραφής του έντυπου και του υποστηρικτικού υλικού μόνο για τα διδακτικά πακέτα και το υποστηρικτικό υλικό που περιλαμβάνονταν στις προκηρύξεις επαναληπτικών διαγωνισμών που είχαν δημοσιευθεί στις 5.11.2003 (βάσει της Πράξης 25/6-11-2003 του Συντονιστικού Συμβουλίου).

Δεκέμβριος

2 Δεκεμβρίου: Προκήρυξη διεθνούς ανοικτού δημόσιου διαγωνισμού για την προεκτύπωση των διδακτικών πακέτων του Νηπιαγωγείου-Δημοτικού και Γυμνασίου.

24 Δεκεμβρίου: Επιστολή του προέδρου του Π.Ι. προς τους αναδόχους συγγραφείς/συγγραφικές ομάδες, τους δημιουργούς υποστηρικτικού υλικού, τους κριτές-αξιολογητές, καθώς και τους υπεύθυνους έργων και υποέργων.

2004

Ιανουάριος

8 Ιανουαρίου: 1) Προκήρυξη *επαναληπτικού* διαγωνισμού για τη δημιουργία υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού για το Γυμνάσιο (Πολιτικοί Χάρτες Α΄ Γυμνασίου, Ιστορικοί Άτλαντες Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου). 2) *Επαναληπτική* πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων για το Γυμνάσιο (*Μουσική* Α΄ Γυμνασίου).

21 Ιανουαρίου: Προκήρυξη *επαναληπτικού* διαγωνισμού για τη δημιουργία υποστηρικτικού υλικού για το Νηπιαγωγείο-Δημοτικό (55 αφίσες *Μελέτης Περιβάλλοντος* Α΄ - Δ΄ Δημοτικού).

⁹³¹ Οι προκηρύξεις αυτές αφορούσαν: 1) *Διδακτικά πακέτα:* Γλώσσα Δ΄ Δημοτικού, Αγγλικά Δ΄ - ΣΤ΄ Δημοτικού, Ιστορία Γ΄ Δημοτικού, Ομηρικά Έπη-Οδύσσεια Α΄ Γυμνασίου, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία Γ΄ Γυμνασίου, Ανθολόγιο Φιλοσοφικών Κειμένων Γ΄ Γυμνασίου, Γραμματική Νεοελληνικής Γλώσσας, Γραμματική Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, Γεωγραφία Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Εικαστικά Β΄ Γυμνασίου, Μουσική Β΄ Γυμνασίου, Αγγλικά για Αρχαρίους, Αγγλικά για Προχωρημένους, Γαλλικά Α΄, Β΄, Γ΄ Γυμνασίου, Γερμανικά Β΄, Γ΄ Γυμνασίου. 2) *Υποστηρικτικό υλικό:* CD-ROM Αγγλικών Δ΄ - ΣΤ΄ Δημοτικού, Γλώσσας Α΄ - ΣΤ΄ Δημοτικού, Μελέτης Περιβάλλοντος Α΄ - Δ΄ Δημοτικού, VISUAL CD Εικαστικών Α΄ - ΣΤ΄ Δημοτικού, Ανάγλυφοι χάρτες και χάρτες Κοσμογραφίας, Ομηρικά Έπη Α΄ - Β΄ Γυμνασίου, Γλώσσα Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Γαλλικά, Γερμανικά Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου, Εικαστικά Α΄ - Γ΄ Γυμνασίου.

Φεβρουάριος

6 Φεβρουαρίου: 1) Διενέργεια των επαναληπτικών διαγωνισμών για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων και τη δημιουργία υποστηρικτικού υλικού για το Νηπιαγωγείο-Δημοτικό. 2) Λήξη προθεσμίας υποβολής αιτήσεων εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων του Δημοτικού και Γυμνασίου (σε ό,τι αφορά στις επαναληπτικές προκηρύξεις).

9 Φεβρουαρίου: Διενέργεια των επαναληπτικών διαγωνισμών (5.11.2003) για τη συγγραφή διδακτικών πακέτων και τη δημιουργία υποστηρικτικού υλικού για το Γυμνάσιο.

Μάρτιος

2 Μαρτίου: Απάντηση του προέδρου του Π.Ι. στις εκδόσεις «Μεταίχμιο» σχετικά με την προκήρυξη του διαγωνισμού για την προεκτύπωση των διδακτικών πακέτων για το Νηπιαγωγείο-Δημοτικό.

3 Μαρτίου: Διενέργεια του διαγωνισμού για την ανάδειξη αναδόχων για την προεκτύπωση των διδακτικών πακέτων του Νηπιαγωγείου-Δημοτικού και Γυμνασίου.

Απρίλιος

21 Απριλίου: 1) Διενέργεια διαγωνισμού για τη δημιουργία υποστηρικτικού υλικού για το Νηπιαγωγείο-Δημοτικό (55 αφίσες *Μελέτης Περιβάλλοντος Α' - Δ' Δημοτικού*) και το Γυμνάσιο. 2) Λήξη προθεσμίας υποβολής αιτήσεων εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή του διδακτικού πακέτου *Μουσική Α' Γυμνασίου*.

Ιούλιος

10 Ιουλίου: Παράδοση του τελικού διδακτικού πακέτου/υποστηρικτικού υλικού από τις/τους συγγραφικές ομάδες/δημιουργούς αντίστοιχα (για τα διδακτικά πακέτα και το υλικό των μονόωρων και δίωρων μαθημάτων).

Αύγουστος

10 Αυγούστου: Ολοκλήρωση της διαδικασίας έγκρισης των διδακτικών πακέτων/υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού από τα αρμόδια Τμήματα του Π.Ι. (για τα διδακτικά πακέτα και το υλικό των μονόωρων και δίωρων μαθημάτων).

Σεπτέμβριος

16 Σεπτεμβρίου: Δημοσίευση οριστικού πίνακα αναδόχων για την προεκτύπωση των διδακτικών πακέτων για το Νηπιαγωγείο-Δημοτικό.

21 Σεπτεμβρίου: Δημοσίευση οριστικού πίνακα αναδόχων για την προεκτύπωση των διδακτικών πακέτων για το Γυμνάσιο.

23 Σεπτεμβρίου: Δημοσίευση των αποτελεσμάτων της αξιολόγησης των δειγμάτων γραφής των προκηρύξεων επαναληπτικών διαγωνισμών (5.11.2003) για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο.

Οκτώβριος

10 Οκτωβρίου: Παράδοση του τελικού διδακτικού πακέτου/υποστηρικτικού υλικού από τις/τους συγγραφικές ομάδες/δημιουργούς του υλικού αντίστοιχα (για τα διδακτικά πακέτα και το υλικό των τρίωρων μαθημάτων).

14 Οκτωβρίου: Δημοσίευση τελικού πίνακα αναδόχων των προκηρύξεων επαναληπτικών διαγωνισμών (5.11.2003) για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο.

Νοέμβριος

10 Νοεμβρίου: Ολοκλήρωση της διαδικασίας έγκρισης των διδακτικών πακέτων/υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού από τα αρμόδια Τμήματα του Π.Ι. (για τα διδακτικά πακέτα και το υλικό των τρίωρων μαθημάτων).

Δεκέμβριος

10 Δεκεμβρίου: 1) Παράδοση του τελικού διδακτικού πακέτου/υποστηρικτικού υλικού από τις/τους συγγραφικές ομάδες/δημιουργούς του υλικού αντίστοιχα (αφορούσε τα διδακτικά πακέτα και το υλικό τετράωρων μαθημάτων). 2) Τελική έγκριση των διδακτικών πακέτων και του υποστηρικτικού υλικού, αφού είχαν ολοκληρωθεί οι διαδικασίες προεκτύπωσης (για τα διδακτικά πακέτα και το υλικό των τρίωρων μαθημάτων).

2005

Ιανουάριος

10 Ιανουαρίου: Ολοκλήρωση της διαδικασίας έγκρισης των διδακτικών πακέτων/υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού από τα αρμόδια Τμήματα του Π.Ι. (για τα διδακτικά πακέτα και το υλικό των τετράωρων μαθημάτων).

Φεβρουάριος

10 Φεβρουαρίου: 1) Παράδοση του τελικού διδακτικού πακέτου/υποστηρικτικού υλικού από τις/τους συγγραφικές ομάδες/δημιουργούς του υλικού αντίστοιχα (για τα διδακτικά πακέτα και το υλικό των μαθημάτων άνω των τεσσάρων ωρών διδασκαλίας την εβδομάδα). 2) Τελική έγκριση των διδακτικών πακέτων και του υποστηρικτικού υλικού, αφού είχαν ολοκληρωθεί οι διαδικασίες προεκτύπωσης (για τα διδακτικά πακέτα και το υλικό των τετράωρων μαθημάτων).

17 - 19 Φεβρουαρίου: Διοργάνωση Πανελλήνιου συνεδρίου από το Π.Ι. σε συνεργασία με το Α.Π.Θ. με θέμα *«Διδακτικό βιβλίο και εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο: Προβληματισμοί-Δυνατότητες-Προοπτικές»*.

Μάρτιος

10 Μαρτίου: Ολοκλήρωση της διαδικασίας έγκρισης των διδακτικών πακέτων/υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού από τα αρμόδια Τμήματα του Π.Ι. (για τα διδακτικά πακέτα και το υλικό μαθημάτων άνω των τεσσάρων ωρών διδασκαλίας την εβδομάδα).

18 - 20 Μαρτίου: Διοργάνωση συνεδρίου από το Π.Ι. με θέμα *«Σύνδεση Δευτεροβάθμιας και Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης-Εισαγωγικές εξετάσεις στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση»*.

Απρίλιος

10 Απριλίου: Τελική έγκριση των διδακτικών πακέτων/υποστηρικτικού υλικού, αφού είχαν ολοκληρωθεί οι διαδικασίες προεκτύπωσης (για τα διδακτικά πακέτα και το υλικό των μαθημάτων άνω των τεσσάρων ωρών διδασκαλίας την εβδομάδα).

15 Απριλίου: Τελική ημερομηνία αποστολής χρωμοφάν στον Ο.Ε.Δ.Β. (ανεξάρτητα από τις ώρες διδασκαλίας του κάθε μαθήματος).

Δεκέμβριος

9 Δεκεμβρίου: Δελτίο Τύπου του Π.Ι. για το πρώτο τρίμηρο επιμορφωτικό σεμινάριο των στελεχών εκπαίδευσης πάνω στα Δ.Ε.Π.Π.Σ. - Α.Π.Σ. και τα νέα διδακτικά πακέτα.

12 - 14 Δεκεμβρίου: Τρίμηρο σεμινάριο του Π.Ι. για την επιμόρφωση των στελεχών εκπαίδευσης πάνω στα νέα προγράμματα σπουδών και τα νέα διδακτικά πακέτα.

2006

Φεβρουάριος - Μάρτιος

28 Φεβρουαρίου - 2 Μαρτίου: Τρίμηρο σεμινάριο του Π.Ι. για την επιμόρφωση των στελεχών εκπαίδευσης πάνω στα νέα προγράμματα σπουδών και τα νέα διδακτικά πακέτα.

Μάρτιος - Ιούνιος

Υλοποίηση της δεύτερης φάσης του επιμορφωτικού προγράμματος για τα Δ.Ε.Π.Π.Σ. - Α.Π.Σ. και τα νέα διδακτικά πακέτα.

Ιούνιος

19 - 30 Ιουνίου: Διεξαγωγή τρίτης φάσης του επιμορφωτικού προγράμματος για τα Δ.Ε.Π.Π.Σ. - Α.Π.Σ. και τα νέα διδακτικά πακέτα.

Σεπτέμβριος

4 - 14 Σεπτεμβρίου: Υλοποίηση της πρώτης επιμέρους φάσης της τέταρτης φάσης του επιμορφωτικού προγράμματος για τα Δ.Ε.Π.Π.Σ. - Α.Π.Σ. και τα νέα διδακτικά πακέτα (για τα διδακτικά πακέτα που θα χρησιμοποιούνταν από το σχολικό έτος 2006-07).

2007

Ιούνιος

Επιμόρφωση των επιμορφωτών-πολλαπλασιαστών (για τα διδακτικά πακέτα του Νηπιαγωγείου-Δημοτικού που θα χρησιμοποιούνταν από το σχολικό έτος 2007-08).

Σεπτέμβριος

3 - 13 Σεπτεμβρίου: Υλοποίηση της πρώτης επιμέρους φάσης της τέταρτης φάσης του επιμορφωτικού προγράμματος για τα Δ.Ε.Π.Π.Σ. - Α.Π.Σ. και τα νέα διδακτικά πακέτα (για τα διδακτικά πακέτα που θα χρησιμοποιούνταν από το σχολικό έτος 2007-08).

2008

Ιανουάριος - Φεβρουάριος

Διεξαγωγή της πρώτης φάσης της ποσοτικής έρευνας του προγράμματος αξιολόγησης των νέων διδακτικών πακέτων.

Απρίλιος - Μάιος

Διεξαγωγή της δεύτερης φάσης της ποσοτικής έρευνας του προγράμματος αξιολόγησης των νέων διδακτικών πακέτων.

Μάιος - Ιούνιος

Διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας του προγράμματος αξιολόγησης των νέων διδακτικών πακέτων.